T. C.
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VIII. DİZİ — Sa. 15 a

OSMANLI DEVLETİNİN
SARAY TEŞKİLÂTI

Ord. Prof.
İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1984

Birinci baskı : 1945
İkinci baskı : 1984

T. C.
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VIII. DİZİ — Sa. 15[a]

OSMANLI DEVLETİNİN
SARAY TEŞKİLÂTI

Ord. Profesör
İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1984

Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtını hülâsa eden bu cild ile bundan sonra basılacak olan Merkez Teşkilâtına âit kitabımı, yüksek teşvik ve iltifatlarına mazhar olmakla kıvanç duyduğum, Kurumumuzun koruyucusu, aziz Millî Şefimiz ve Cumhur Başkanımız

İSMET İNÖNÜ

'nün yüce huzurlarına takdim ile şükran borcumu ödemek istiyorum.

Türk Tarih Kurumu tarafından *Türk Tarihinin Ana Hatları* adiyle bir eser yazılması takarrür etmiştir. Bu eserin muhtelif kısımları üzerinde çalışan üyelerimiz tarafından hazırlanan tetkikler Kurumumuza tevdi edilmiş bulunmaktadır.

Ana Hatları kitabımıza materiyel teşkil eden bu tetkiklerin bastırılması için birçok müracaatler vaki oldu; bu büyük istek karşısında Kurumumuz, bu tetkiklerden bir kül teşkil edenleri bastırmağa karar verdi. Neşriyat serilerimizden sekizincisi bu tetkiklere hasrolundu. Kurumumuz, böylece memleketin kültür hayatına yeni bir hizmette bulunmakla bahtiyardır.

Türk Tarih Kurumu

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

Osmanlı Pâdişahlarının Sarayı

I. Fasıl, 1. kısım

I. Fasıl, 2. kısım

I. Fasıl, 3. kısım

I. Fasıl, 4. kısım

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Sarayın bîyrun halkı ve vazifeleri

I. Fasıl, 1. kısım

II. Fasıl, 1. kısım

III. Fasıl. 1. Kısım

IV. Fasıl, 1. Kısım

BEŞİNCİ BÖLÜM

Osmanlı Sarayının bîyrun teşkilâtından olan bostancı ocağı ve Has ahır

I. Fasıl, 1. Kısım

II. Fasıl, 1. Kısım

İNDEKS

ÖNSÖZ

Osmanlı tarihine dair gerek lisanımızda ve gerek yabancı dillerde birçok eser yazılmıştır. Bunların bir kısmı Osmanlıların ilk devirlerine ait türkçe tarihlerle vak'anüvis tarihleridir; eğer bir mütetebbi bu Osmanlı tarihlerini okuyacak olursa üç kıtaya yayılmış olan bu muazzam imparatorluğa ait pek sathî ve bir kısmı da noksan ve yanlış malûmat sahibi olur; yabancı dillerde yazılmış olanların pek çoğunun mütâlealarıise indî tahliller ve garazkârâne muahaze ve tenkitlerle dolu olarak görülür.

Osmanlı tarihi olarak yazılmış ve bizde en çok tanınmış ve okunmuş olan - Hammer'in Devleti Osmaniye tarihinin tesiri altında kalan ve Osmanlı tarihindeki bilgisi bu kitaba inhisar eden bir kariin Osmanlı tarihi hakkında ne kadar hatalı bir fikre sahip olacağı kolayca anlaşılır; halbuki bu eser diğer ecnebilerin yazdıkları Osmanlı tarihlerine nazaran daha az hatalı olmakla beraber birçok yerlerinde iğneleyici ve haksız tenkit ve muahazeler görülür.

Şimdiye kadar türkçe olarak yazılı Osmanlı tarihleri arasında bazı noksanlariyle beraber derlitoplu faydalı bir eser varsa o da *Mansuri Zade Mustafa Paşa* merhumun *Netayicülvukuat* isimli muhtasar Osmanlı tarihidir. Bu kitabı okuyan bir mütetebbi Osmanlıların siyasî, idarî, içtimaî, askerî ve malî kudret ve teşkilâtını velev kısa da olsa görür ve bu devlet hakkında doğru bir malûmata sahip olur; bugün osmanlı tarihine nüfuz edebilmek için *Netayicülvukuat*'dan başka muhtasar, müfid elde henüz bir tarih olmadığını - maalesef - açıkça söylemek yanlış olmaz kanaatindeyim.

Asırlardanberi islâmiyeti kabuletm iş ve müslümanlığa pek büyük hizmetlerde bulunarak alemdarlık yapmış olan biz Türklerin aradan bin üçyüz küsür sene geçmiş olmasına rağmen elimizde henüz etraflı bir islâm tarihi bulunmadığı gibi Türk olmamıza rağmen bir Türk tarihi de yazmadığımız gözönüne getirilecek olursa tarihte en şerefli mevkileri bulunan Türklerin bu

hususta ne kadar ihmal edilmiş olduğu hayret ve esefle görülür. Türk tarihinin mühim safhalarından biri olan ve bol vesikalara malik bulunan Osmanlı Türklerinin, tarihte pek büyük rol oynadıkları halde yirminci asırda bile kendi tarihlerini tahlilî ve tenkidî bir şekilde yazmamaları affolunmaz hatadır. Şimdiye kadar ihmal edilen bu işi büyük ve şerefli bir himayeye mazhar olan Türk Tarih Kurumu'nun başaracağına şüphe yoktur.

Geniş bir program dahilinde mufassal bir Osmanlı Tarihi yazmak uzun zamana mutevakkıftır; fakat bu uzun zaman içinde vesâiki tetkik ederek ortaya bir eser koyabilecek olanlar hayat sahnesinden çekilmiş olurlar; nitekim mufassal bir Osmanlı tarihi yazmak isteyen Tarih-i Osmanî Encümeni âzasından olanlardan bugün ancak ikisi hayattadır; o encümen âzalarının gerek kendilerinden ve gerek eserlerinden istifade etmiş olanların ise yaşları epey ilerlemiştir. Bundan dolayı mufassal tarih yazacağız diye bu işi uzatmak, hiçbir iş yapmamak demektir. Genç nesle Osmanlı tarihi hakkında oldukça iyzahlı bir tarih hazırlanması zaruretine mebni bugün elde edilmiş bulunan menbâ ve vesikalardan istifade olunmak suretiyle yazılacak tarih her halde evvelkilerden daha iyi ve daha doğru olacağından bu işe hemen başlamak daha mükemmelini gelecek yıllara bırakmak îcabediyor.

***

Benim bu naçiz eserim, Osmanlı Devleti teşkilâtına dair birikmiş olan notların bir araya gelmesinden vücut bulmuştur.

Epey zamandanberi osmanlı tarihine ait okuduğum basma ve yazma eserlerden vesika ve kanunnâmelerden notlar almak suretiyle bazı şeyler toplamıştım; fakat tarihlerimizdeki malûmat ve bazı ıstılahların tarif edilmeden yazılışları ve bir kısmının da kısa ve mübhem tariflerden ibaret olmaları bu toplamadan matlup neticeyi vermemekte idi.

Osmanlı devleti teşkilâtı hakkında yazılmış olan bazı ecnebî eserlerin en eskilerinden başlıyarak en yenisine kadar bir sıra takibi ile bunun Osmanlı menbalariyle karşılaştırılması benim için bir dereceye kadar teşkilâtın asır asır muhtelif safhalarını

göstermek itibariyle faydalı olmuştur. Bundan sonra mesaimin üçüncü safhasına, en çetin ve en zoruna başlamak mecburiyeti hâsıl oldu; bu da Osmanlı arşivinin tetkiki idi; bu, hakikaten müşküldü; müşkülâtın biri ve yıpratıcısı buradaki vesikaların pek azının tasnif edilmiş bulunması ve miktarı - binlerce defter hariç olarak - takriben otuz milyon tutan bu evrakın yarım asırdan fazla bir müddet zarfında ancak üç milyonunun tasnif edilmiş olması idi. Ben, bu tasniflerden görebildiğim kadar istifade ettim ve tarihlerin mübhem bıraktıkları malûmattan vesikalarda tesadüf edebildiklerimi mümkün mertebe izah ve tashih ederek lüzum hâsıl oldukça defter ve vesika suretlerini yazdım ve pek mühimlerinin fotoğraflarını aldırdım. İşte Başvekâlet arşivindeki oniki senelik bir mesai neticesinde Osmanlı Devletinin teşkilâtına ait olarak - Tanrıya şükür - bazı ciltler hazırlamağa muvaffak oldum. Bu eserlerden biri *Kapıkulu Ocakları* isimli eserim ki bundan evvel iki cilt halinde vesikalariyle beraber Kurumumuz tarafından bastırılmıştır.

Osmanlı Devletinin merkez teşkilâtına ait olan bu iki cildin mündericatının gözden geçirilmesi, dallı budaklı olan teşkilâtın toplanmasının ne kadar yorucu olduğunu gösterir; şunu da derhal ilâve edeyim ki iki cildi iktiva eden bu merkez teşkilâtı tam ve mükemmel olmaktan uzaktır; çünkü yazılan fasılların her birine ait gerek vesikalarda ve gerek bazı yazma eserlerle kanunnâmelerde o kadar bol malzeme var ki, bunların buraya nakilleri veyahut onlardan bahsetmek bunun gibi birkaç cildi bol bol meydana getirmeğe kâfidir. Kimbilir arşivin tasnif edilmemiş milyonlarca vesikaları arasında beni alâkadar edecek daha ne kadar evrak vardır? Meselâ bu kısımda görüleceği üzere Osmanlı Devletinin saray teşkilâtı başlı başına ciltler doldurmağa kâfidir; beş asır Osmanlı hükümdarlarına mesken olmuş olan yeni sarayın (Topkapı Sarayının) Başvekâlet ve Topkapı sarayı arşivleriyle buraya dair tarihlerdeki malûmatı havi bir Saray tarihi yazılacak olursa - ki bunu orada hizmet edenlerden beklemekteyiz - bu cilt gibi en az dört beş kitap olacağına şüphe yoktur.

Ben, eserimde Osmanlı Devletinin merkez teşkilâtı münasebetiyle Osmanlı sarayının *Enderun* ve *Bîrun* teşkilâtından kısa olarak bahsettim; şüphesiz noksanları da olabilir, bu gibi

noksan ve yanlışları mufassal saray tarihini yazacak olanların düzelteceklerine eminim.

Bu merkez teşkilât cildleri bir zaman için genç ve yetişecek olan tarih meraklılarına bir menbâ olabilir zannındayım; fakat hiçbir zaman eski tâbirle efradını câmî agyarını mâni değildir; belki muhtelif kısımların her birisini yazacak olanlara bir rehber vazifesini görebilir.

Tarih meraklılarına şunu söyliyeyim ki Osmanlı tarihini yalnız basma eserlerden okurlarsa pek noksan ve kısmen de hatalı malûmat elde etmiş olurlar; altı buçuk asırlık devamlı bir tarihi olan Osmanlı İmparatorluğunun siyasî, malî, iktisadî, askerî, ilmî, içtimaî vesaire gibi vaziyeti, hakiki menbalara dayanılarak tetkik edildiği zaman bu devletin bütün azametiyle çehresi meydana çıkar. Başka türlü, sathî, derme çatma malûmat ve basit tetkik ile haklı olarak bu hayret ve takdire şayan azamet ve kudretin anlaşılmasına imkân yoktur. Yine bunun gibi bu devletin inhitat ve sukutu ve buna dair olan vesaik ve eserler iyice incelenmedikçe doğruyu görmek imkânsızdır. İşin iç yüzü tarihlerden ziyade vesikalarda görünmekte ve vaziyet ancak o zaman aydınlanmaktadır. Ben arşivleri görüp beni alâkadar eden vesikaları henüz incelemeden ve yine bu devlete ait yazma ve basma yüzlerce gerek perakende ve gerek toplu olarak yazılan kanun ve kanunnâmelerini tetkik etmeden önce kendimi Osmanlı tarihine oldukça vâkıf bir adam sanırdım. Ancak kanunnâmelerle vesikaları tetkik ettikten sonradır ki bu hususta ne kadar sathî malûmat sahibi olduğumu anladım ve yine o zaman Roma İmparatorluğundan sonra en çok süren ve üç kıtaya yayılmış olan bu devletin kudretini ve inhitatı esnasında pek çok sadmelere rağmen neden Selçuk, Cengiz ve Timur İmparatorlukları gibi az zamanda parçalanıp dağılmadığını ve köşesinden bucağından koparıldığı halde dimdik ayakta durduğunu ve sonradan yani ondokuzuncu asırdan itibaren de neden süratle sukut ettiğini idrak edebildim; iman ve akide haline gelmiş olan kanunların zayıf zamanlarda bile şöyle böyle tatbik edilebilmesi ve bu kanunların nesilden nesile kudsî bir anane olarak devam etmesi, Türk milletinin kendisini her zaman hâkim mevkide görmesi onun

en zayıf olan zamanlarında da kendisini - yani İslam câmiasını - parçalanmaktan kurtarmıştır.

Tetkikattan anladığıma göre Osmanlı Devletinin teşkilâtçılık itibariyle en zayıf devri tanzimattan itibaren başlar. İkinci Mahmud yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra, babasının ve amcasının zamanlarında başlanıp devam edemiyen ıslahat ve teşkilât işini genişleterek memleketi tamamen garp teknik ve kültürüne bağlamak istemiş ve bütün yenilikleri bu esasa göre yapmakta bulunmuştu; fakat oğlu ve halefi Abdülmecid zamanında yarısı şark ve yarısı garp kültürüne göre yapılmak istenen ıslahat, garip bir yenilik şekli meydana getirmişti. İkinci Mahmud zamanındaki cezrî ve tam garp usulü üzere yapılan teşkilât ve ıslahata ve bir de oğlunun devrindeki teşkilâta bakılacak olursa ikinci Mahmud'un ne kadar katî ve isabetli yürüdüğü göze çarpar; her ne kadar tanzimattan itibaren olan kısımlar benim çizdiğim çerçeve dışında ise de burada bir mütalâa olmak üzere vesikalardan edindiğim intıbaı kaydetmeği muvafık buldum.

Osmanlı Devletinin merkez teşkilâtı iki cild halinde tanzimata kadar yazılmış olup birinci cild olarak bu saray kısmı hazırlanarak takdim ve buna ait bir kısım vesikalarla resimler eserin sonuna ilâve edilmiştir.

12 Nisan 1943, Ankara

İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

SARAY TEŞKİLÂTI

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI PADİŞAHLARININ SARAYI

I. Fasıl — I. Kısım

Bursa - Edirne ve İstanbul'daki eski ve yeni saraylarla İstavroz sarayı

Osmanlı Beğliği kurulduğu zaman bunun ilk merkezi Bursa olmuştu; *Gazi Osman Bey* vefat ettiği vakit henüz bir beylik kurulmamış olduğundan anın zamanında elde edilen *Karacahisar, Bilecik* ve daha sonra kendisinin kurduğu *Yenişehir*'den bahsetmiyorum.

Takriben 733 H. 1333 M. tarihinde *İbni Batuta*'nin Bursa'yı ziyareti esnasında burası Osmanoğlu *Orhan Beğin* merkezi olduğu gibi bu seyyahın İznik kasabasını ziyareti sırasında da burada Orhan Beğin zevcesi بيلون *Bilun Hatun* bulunmakta idi[1]. Orhan Bey, ilk eseri olan medrese ve imaretini İznik'te ve camisini de Bursa'da yaptırmış olduğundan Osmanlıların ilk devlet merkezi Bursa ile İznik olmuştur.

Gerek *Bursa* ve gerek *İznik*'te Osmanlı hükümdarlarının sarayları olduğu tabiî ve hele Orhan'dan sonra epey müddet devlet merkezi olan Bursa'da zamanına göre mükellef bir saray bulunduğu malûm olup bu sarayın terk olunduğu zamanlarda da acemi oğlanları tarafından muhafaza edildiği bazı vesikalardan anlaşılmakta ise de bunun taksimat ve teşkilâtına dair henüz bir bilgimiz yoktur; yalnız Evliya Çelebi Bursa'nın iç kalesinde Osmanlı padişahlarının sarayı olup Fatih Sultan Mehmed zamanına gelinceye kadar Bursa'daki sarayın burası olduğunu ve buraya sonradan rağbet edilmeyip yalnız bahçelerine bakmak üzere bostancılarının mevcut bulunduğunu yazmaktadır[2].

[1] İbni Batuta Seyyahatnâmesi C., 1 S. 342, 343
[2] Evliya Çelebi seyyahatnâmesi C., 2 S. 10.

EDİRNE SARAYI

Rumeli fütühatının devam ettiği ilk zamanlarda Osmanlı Devletinin merkezi Bursa idi; Edirne'nin zaptından sonra da burası derhal merkez olmamıştı; rivayet ve ananeye göre 767 H., 1365 M. senesinde Edirne'deki eski sarayın esası vazedilmiş ve 820 H., 1417 M. tarihinde de yapılmıştır. Kütüphanemizde mevcut olan *Takvim-üt-tevarih* kenarına yazılan bir haşiye ile Evliya Çelebi'ye göre eski saray Edirne'de Sultan Selim Camisinin civrındaki *Kavak meydanı* denilen mahalde imiş.

Osmanlı padişahları vaziyetin icabına göre bazan Edirne sarayında oturmakla beraber Bursa'yı terk etmemişlerdi; tarihî karinelere göre Edirne'nin devlet merkezi olması Emîr Süleyman zamanında başlar ki Onbeşinci Asır başlarıdır; bu tarihten itibaren Edirne'de kapıkulu askerlerine mahsus kışlalarla diğer müeseselerin yapıldığı anlaşılıyor; Musa Çelebi ile Mehmed Çelebi zamanlarında da Edirne devlet merkezidir; fakat Çelebi Mehmed, Edirne'de oturmakla beraber Bursayı'da ihmal etmemiş ve icabettikçe buraya da gelmiştir; Edirne'nin kat'î susurette devlet merkezi olması Çelebi Mehmed ve oğlu İkinci Murad Bey zamanlarıdır; ikinci Murad 851 H1447 M de Edirne'de Tünca nehri kenarında Yenisaray mevkiinde iptida kendisine bir köşk yaptırmıştır[1]. Sonradan İkinci Sultan Mehmed babasının bu köşkünü de ihtiva etmek üzere üç şerefeli camiin mimarına Yenisarayı inşa ettirmiştir[2].

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u aldıktan sonra da epey müddet Edirne'de oturmuş, oğulları Bayezid ile Mustafa'yı burada sünnet ettirmiştir. 1457 senesinin sonlarında Edirne bir büyük yangın felâketine uğramış ve Fatih'in emriyle şehir yeni-

[1] Enderun Tarihi Birinci Murad'ın 787 H., 1385 M. senesinde Tunca kenarında başlayıp 790 H.,M. de tamam olan saraydan bahsediyor. Yıldırım Bayezid burayı terkederek Edirne şehri zirvesinde başka bir saray yaptırmış ve Fatih Sultan Mehmed 856 H., 1452 M. Tunca kenarındaki sarayı [kasrı] îmar ile ilâveler yapıp orada oturmuştur. C. I, S. 37.

[2] Türk Tıp Tarihi Arkivi C. 6., sayı 21-22 sene 1943 S. 41 (Risale-i Beşir Çelebi-Menakıb - i Medine-i Edirne)isimli risaleden.

den yapıldığı gibi saray da inşa ettirilmiştir[1]. Edirne Fatih'in ilk devirlerinde bir payitaht olmakla beraber vefat eden Osmanlı padişahlarının, büyük cedleri Osman ve Orhan Gazilerin medfun bulundukları Bursa'ya defnedilmeleri bir anane olarak Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar devam etmiştir.

Edirne, İstanbul'un fethinden bir müddet sonra devlet merkezi olmaktan çıkmış ise de tamamen ihmal edilmiyerek zaman zaman padişahlar tarafından ziyaret edilmiştir; Fatih, İkinci Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanunî, İkinci Selim, Birinci Ahmed, Dördücü Murad, İbrahim ara sıra bu eski payitahtı ziyaret ederek vakit geçirmişler ve hâlâ *Sarayiçi* denilen mevkideki Yenisarayda oturmuşlardır, bu sarayda tıpkı İstanbul'un yeni sarayında olduğu gibi harem, has'oda, hırka-i saâdet, hazine, kiler, seferli koğuşlariyle bâbüssaâde ağası ve zülüflü baltacılar daireleri vesaire vardı[2].

Edirne sarayının, terk edildikten sonra en faâl ve en debdebeli devri Avcı Sultan Mehmed ile kardeşleri Süleyman ve Ahmed ve oğlu İkinci Mustafa'nın saltanatları zamanlarıdır; Avcı Mehmed, burayı pek sevdiğinden ve buranın etrafı avlanmağa müsait olduğundan zamanının çoğunu Edirne'de geçirmiştir. On altı sene süren Avusturya seferi münasebetiyle muharebe cephesinde bulunmak için İkinci Süleyman ile İkinci Ahmed de kısa süren padişahlıklarını burada geçirmişlerdir; İkinci Ahmed'le İkinci Mustafa ve Üçüncü Ahmed Edirne'de tahta oturmuşlar, yani hükümdar olmuşlar ve bunlardan ilk ikisi Çelebi Mehmed'in *Eski cami* denilen camisinde kılınç kuşanmışlardır[3].

Edirne sarayının teşkilâtına dair tarihlerimizde hemen hiç bir kayıt yoktur. Biz az yukarıda işaret ettiğimiz bir vesikadan öğrendiğimize göre *Hünkârbahçesi* Sarayındaki bazı daireleri biliyoruz. Evliya Çelebi, eski saray ile daha sonra yapılmış olup zaman zaman müteaddit binalarla pek mâmur bir hale gelmiş olan *Hünkârbahçesi* Sarayından bahsetmektedir.

Edirne saraylarından Eskisaray, daha yukarlarda söylediğimiz gibi Sultan Selim camisi kurbinde Kavak meydanında

[1] Yorga'nın Osmanlı Tarihi C. 2, Fasıl 9.
[2] Cevdet Tasnifi Saray Vesikaları. Numara 6113.
[3] زبدةالوقايع Zübdet-ül-vekayi varak 212 ve Silahdar Tarihi C. 2.

olup Birinci Murad Bey tarafından 767 H., 1365 M. de yapılmıştır. Sonra burayı Yıldırım Beyazıt'ın oğlu Musa Çelebi genişletmiş ve etrafını surlarla çevirmiştir; şekli murabbaa yakın müstatil olup cirmi beş bin ve duvarlarının yüksekliği yirmi zirâ (takriben 15 metre) idi ve demir kapısı şimal tarafından açılıyordu.

Bu eski saray Kanunî Sultan Süleyman zamanında ve ondan sonra daha güzel bir şekle konmuş ve *gılman-ı hassa* denilen altı bin iç oğlaniyle bunların hizmetlerine ve kendilerimahsus divanhane has'oda büyük ve küçük odalarla hazine, kiler, seferli ve doğancı koğuşları yaptırılmıştır. Buradaki oğlanlar, hizmetten başka tahsil de görürler ve üç senede bir içlerinden eskileri Istanbul'daki Yenisaraya veya kapıkulu suvari bölüklerine nakledilirlerdi.

Edirne saraylarından en meşhuru *Hünkârbahçesi* Sarayı denilen Yenisaray olup burada harem daireleri vesair teşkilât vardı. Yine Evliya Çelebi'nin kaydına göre evvelce koru halinde bulunan burası, Birinci Murad Bey tarafından îmar edilmiş fakat İkinci Murad Bey Tunca nehri kenarında bulunan bu mevkii köşklerle süslemiş ve kendisinden sonra gelenler de ilâveler yaparak Kanunî zamanında mükellef bir hale gelmiştir.

Edirne Yenisarayının sahası bir tarafta Saraçhane köprüsüne kadar ormanlık olup cenup kısmı ise çimenlik halinde imiş; Bâb-ı-hümâyun denilen kapısı bu cenup kısmında bulunuyormuş; bu kapının yakınında *(Kasr-ı-adâlet)* denilen köşk ve bahçenin şimalindeki sahada da has ahırlarla bunlara ait mebani bulunmakta imiş.

Yenisaray bahçesi Eskisaray gibi kalın duvarlı olmayıp etrafını Tunca nehri çevirdiği için kalın duvara lüzüm görülmemiş ve bir kat duvarla iktifa edilmiştir. Bu sarayın sahası içindeki harem-i-hümâyun kısmında büyük ve yedi tabakalı hücre ve şahnişinli havuz ve fiskiyeli daireler vardı; harem dairesinden başka Birinci Ahmed'le Dördüncü Murad'ın yaptırdıkları kasırlar da bu saha dahilinde bulunmakta idi.

Yenisaray bahçesinin en meşhur devri Avcı Mehmed zamanı olup, çok vakit Edirne'de oturduğundan dolayı bu sarayın îmarına ehemmiyyet vermiştir [1]. İşte Edirne'de hâlâ *Sarayiçi* diye meşhur olan mevki bir zamanlar bu sarayı ihtiva ediyordu.

[1] Evliya Çelebi Seyyahatnâmesi C. 3., S. 455-458.

İSTANBUL ESKİ SARAYI

Vesikalarda *Saray-ı-atik*-ı *mâmure* de denilen Eskisarayı İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed yaptırmıştır. Rivayete göre şehrin tam ortasındaki bir manastırın harabeleri üzerine yaptırılan [1] bu sarayda bazı sebepler dolayısiyle padişah'ın oturması münasip görülmiyerek iki sene sonra yeni sarayın inşaasına başlanmıştır [2].

Eski saray sahası çok geniş olup bir zaman şimdi Süleymaniye camisinin bulunduğu kısmı da ihtiva ediyordu. Kanunî Sultan Süleyman camisini yaptırırken burayı eski saray meydanından ayırtmıştır [3] Eskisaray terk edildikten sonra burası vefat eden padişahların aileleriyle kızlarına tahsis edilmiş ve bunların hem hizmet ve hem muhafazaları için maiyetlerine bir hayli harem ağası, kapı ağası, kapıcı, teberdar (baltacı) vesair memurlar tâyin edilmiştir. 959 H., 1552 M. senesinde bu sarayda kırk beş akçe yevmiyeli bir saray ağası ile biri altı diğerleri beşre akçe yevmiyeli otuz hadım ağası vardı bundan başka on iki akçe gündelikli bir kapıcılar kethüdası ve muhtelif yevmiyeli otuz iki kapıcı vesaire bulunuyordu [4].

Saltanata yeni geçen padişahların valideleri Eskisarayda bulunduklarından bunların cülûslarında valide sultanı alayla Yenisaraya getirmeleri kanundu; bayramın üçüncü günü padışahların Eskisaraya gelerek oradaki kadın ve ağaların tebriklerini kabul ile bayramlaşmaları da adetti.

[1] *D'ohssun C. 7, fasıl 1.*

[2] *Âli, basılmamış nüsha Umumî Kütüphanede varak 121.*

[3] المنتخب *Elmüntehab kanun-ı Haremeyniş şerifeyn* (*Başvekâlet Arşivi vesikaları arasındaki risale*).

[4] *Başvekâlet Arşivi Emirî tasnifi vesikalar* (*Kanunî devri No. 24*). Bu saray hakkında *Thévemot* şöyle diyor... «Hükümder eskiden burada ikamet ederdi. Şimdi burası artık vefat eden padişahın kadınlarına mesken olmuştur. Bunların hepsi buraya gönderilir, meğer ki bir tanesi padişahın hoşuna gidip de sarayda alıkonsun. Bu kadınları harem ağaları muhafaza ederler. Bazan bunlardan birisinin Bâb-ı-âli ricalinden birine padişahın emriyle varması vâkidir. Bu saray iyi inşa edilmiş olup pek yüksek duvarlarla muhattır..» Fasıl 18.

Bu sarayda hizmet eden baltacılarla, kapıcılar, çamaşırcılar ile aşçı vesaire bir zaman yeniçeri ocağına çıkarılırlarken sonradan bunların suvari bölüklerine verilmeleri kanun olmuştu. Kapıcılardan bazıları Yenisaray kapıcılığına terfi ederlerdi.

İSTAVRUZ SARAYI

Bu saray Beğlerbeği semtinde olup hâlâ ismini muhafaza eden yüksek mahalde idi; burası evvelce bahçe halinde iken Birinci Ahmed'in çok sevdiği ve devam ettiği bir yer olması itibariyle içoğlanları ve kapı oğlanları için binalar yaptırılmıştır; Birinci Ahmed İstavroz bahçesinin civarındaki geniş bir sahayı çepeçevre çevirtip şimal kısmına büyük oda ve seferli denilen gılmana mahsus ve garp tarafına hâs odalılara ve iki dıl'ı olan cenup kısmının bir tarafına hazine ve diğerine kiler oğlanlanları ve yine iki kısım olan şark tarafına biri kuşçular ve diğeri kapıoğlanlarına mahsus koğuşlar inşa ettirmiş ve bu kısımda girilecek kapının üzerine de kapı ağasına bir oda yaptırmıştı[1]. Dördüncü Murad'ın da bazan devam ettiği bu saray sonraki tarihlerde tamamen terkedilmiştir.

---

[1] *Zübdet-üt-tevarih (Mustafa Safî Efendi) varak 293.*

YENİ SARAY — TOPKAPI SARAYI

Bu saraya *(Sarây-ı-cedid-i âmire)* de denilmektedir. Yeni Saray İstanbul'un en güzel yerinde olup hem marmaraya ve hem de boğaza nezareti olan bir mahalde yapılmıştır. Bundan dolayı bu mevkıin denize doğru çıkıntılı yerine *(Sarayburnu)* denilir. Bu Yeni Saraya sonradan Topkapı Sarayı ismi verilmiştir; buna da sebep sarayın deniz tarafında bulunan bir kapısının adının Topkapı olmasıdır. Evvlce bu Topkapı mevkiinde ahşap bir Saray yapılmış ve buna Topkapı sarayı denilmiş olup daha sonra bu isim Yeni Saraya alem olmuştur [1].

Aya İrini kilisesi bu saray sûrunun içinde kaldığı gibi *Halkondil* zeylindeki malûmata nazaran Ayasofya Kilisesi papazlarına mahsuz bazı meskenlerle sair bazı eserler de burada kalmıştır. D'ohsson, Yeni Saray mevkiinin, saray yapılmadan evvel ağaçlarla ve ezcümle zeytin ağaçlariyle kaplanmış olduğunu beyan ediyor. Thévenot ise [2] Topkapı Sarayının Ayadimitri tepesi üzerinde inşa edildiğini yazmaktadır.

Müselles şeklinde olan saray sahasının iki dıl'ı, deniz tarafında ve bir dıl'ı karada olup saray, dâiren mâdar yani çepeçevre kuleli sûrlarla çevrilmiştir. Deniz tarafındaki surlarla deniz arasında dar bir rıhtım olup sûrun kulelerinde nöbetçiler beklerlerdi [3].

Topkapı Sarayının sûrları Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır; deniz tarafındaki sur, Sirkeci İskelesi ve Sepetçiler Köşkünden başlıyarak Ahırkapı yakınına kadar iki buçuk kilometredir. Sûrun kara tarafı ise Ahırkapı yakınından itibaren İshakpaşa yokuşu ve Bâb-ı-hümâundan geçip Ayasofya camisini solda bırakarak Soğukçegme Kapısına (Park Kapısı) gelir ve oradan Alay Köşkü mevkiinden dönerek Salkımsöğüt caddesi, Demirkapı ve Sepetciler Köşkü yakınında deniz sûrl-

[1] *Başvekâlet Arşivindeki 3724 numaralı ve 1174* tarihli bir vesikada yeni sarayda Topkapı mevkiinde *(Mecidiye köşkü)* denilen bir köşk bulunduğu görülüyor.

[2] *Thèvenot* fasıl 18 S. 42

[3] « « 18 S. 43

ariyle birleşir; bu son kısım surları şimendifer geçmesi münasebetiyle sonradan kaldırılmıştır.

Yeni Saray Koltukkapı denilen küçük kapıları hariç olarak kara tarafındaki büyük kapıları ahırkapıdan îtibaren otluk kapısı, bâb-ı-hümâyun, Soğukçeşme kapısı ve bir de Demirkapı olup deniz tarafındaki kapılar da Sarayburnundaki Topkapısı, Değirmenkapısı ve bir de Balıkhanekapısı idi.

Bu dış kapılardan başka saray sahası içinde de birbirlerinden ayrı olarak meydanlarla binaları tahdid eden kapılar da vardı ki Çizmekapısı, Darphane kapısı, Üçüncükapı, Ortakapı ve Bâb-üs-sâde bu cümledendir.

İki dıl'ı deniz ve bir dıl'ı karada olup müselles şeklindeki sahada sûrlarla çevrilen Topkapı sarayının inşası tarihi, sarih olarak malûm değildir; karinelere nazaran binalar müteferrik yapılmıştır; tarihlerin muhtelif kayıtlarının telifleri neticesinde Yeni Sarayın inşasına (870 H. 1465) senesinden sonra başlanmış ve 883 H. 1478 M. tarihinde sona ermiştir [1]. Bâb-ı-hümâyun denilen en büyük kapının üzerindeki kitabenin tarihi de 883 Ramazan ayını göstermektedir. İstanbul'un 1471 den itibaren artık daimî payitaht olduğu nazar-ı dikkate alınacak olursa Topkapı Sarayının inşasına ait gösterilen tarihlerin doğru olduğu anlaşılır.

Yeni Sarayın sonraki tarihlerde malûm olan tarifinden evvel Onaltıncı asırdaki vaziyeti hakkında Teodor Kantakazen ile Halkondil Tarihi Zeylindeki Artor-Tomas'ın yazdığı kısımları evvelâ gösteriyorum.

Teodor [Th. Spandouyn] Kantakazen-ki İkinci Bayazid, Yavuz ve Kanuuî devirlerinde yaşamış ve 1502 senesinde İstanbul'a gelmiştir. Saraydaki Divanı-ı-Hümâyundan bahsederken bu saray hakkında şu malûmatı veriyor:

> "...Sarayın tertibat ve taksimatı şu tarzdadır; mermerden büyük bir alay kapısı (Bâb-ı-hümâyun) vardır ki ahşap kısmı pek müzeyyendir; üzerindeki kitabenin seyri

[1] Bu hususlar hakkında müverrih *Âli*'nin basılmamış ciltleriyle *Dursun beg tarihi* ve *katib Çelebi*'nin kayıtlarına bakılmalıdır. Merhum hocamız *Abdurrahman Şeref beg* (*Topkapı sarây-ı hümayunı*) isimli makalelerinde bunları tetkik etmiştir. (*Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası* sene 1 s. 266-274)

pek hoştur; bu birinci kapıyı dikkatle muhafazada bulundurmak itiyadındadırlar; ancak şimdi herkes bu kapıdan atla geçebiliyor; kapıdan girilince büyük ve güzel bir meydana çıkılır; kapının iç kısmında solda Ayasofya kurbinde pek eski küçük bir. kilise vardır ki (Askerî Müzesi olan bina) üzeri kurşunla kaplanmıştır; bu meydanın sağ tarafında da padişahın bahçesi vardır [1]. Bu büyük meydan atla geçildikten sonra pek zarif bir surette işlenmiş çok güzel bir mermer kapıya varılır, bu kapıya (Orta Kapı) henüz varılmadan evvel at'dan inmek lâzımdır; vezir, beğlerbeği vesair ümeradan her birisi paye ve mevkiine göre kapıya yakın veya daha uzak bir mevkide at'dan inerler, vezirlerin bu kapının pek yakınında at'dan inmek mutatları olmasına rağmen içlerinde nıkris illetine mübtelâ olanlarla mariz bulunanlar atlı olarak kapıdan içeri girebilirler; bu kapı, ellerinde kalın asâ bulunan kapıcıların muhafazası altındadır.

Orta kapıdan girilince evvelkinden daha küçük bir meydana tesadüf olunur; bu ikinci meydanın sağ tarafında saray matbahları bulunur; mukabil cihetinde ise has ahır vardır. Yine sağ cihetinde matbahların bulunduğu tarafta yeniçeriler (tabiî divan günleri) bulunur. Sol tarafta ahırlar cihetinde sipahi oğlanlariyle, silahdarlar, ulûfeciler vesaire dururdu. İstida ve dâvaları sebebiyle divana çıkmak isteyenler bu sol tarafta ahırların bulundukları tarafta ayakta beklerlerdi.

Bu kapı geçildikten sonra uçta vezirlerin toplandıkları bir küçük oda vardır; buraya gitmek için nöbet bekliyen kapıcıların önlerinden geçmek lâzımdır; işte vezirler bu küçük odada divan kurup işleri görürler; bu odanın kurbinde kâtiplerin ve daha ötede de padişahın fermanlarını imzalayan memurun (Nişancı'nın) odaları vardır. Bu zat imzây-ı hümâyunu fermanların tâ başına kor, vezirler ile sair ümera imzalarını tahriratın ortasına (sağ tarafına) korlar. Defterdarlarla yazıcıların bulunduk-

[1] Demek 16. asır başlarında daha sonraki eserlerde zikredilen binalar henüz bu tarihte buralarda yoktu ki bahçeden bahsediyor.

ları yer mermerden inşa edilmiş bulunan bu mahallin ucunda büyük bir divanhanedir [1].

Üçüncü kapıda (Bâb-üs-saâde) kapıcılarla kapıcıbaşıların vazifeleri nihayet buluyor; bu kapının muhafazası hadım ağalarına (ak ağalara) mevdûdur. Bu hadım ağalarının kendilerinden bir kapıcıbaşıları (Bâb-üs-saâde Ağası) vardır ki padişahın odasının (Arz'odasının) kapısı önünde durur. *Cem Sultan* hayatta bulunduğu müddetçe biraderi Sultan Bayezid'in sık sık yeniçerilere görünmesi lâzımdı; dışarı çıkmak ve erkenden mahall-i mezbure gelmek îtiyadında idi [2].

İşte Teodor Kantakazen'in Onaltıncı Asır başlarında tarif ettiği sarayın birinci ve ikinci sahaları bu yazdığımız şekilde idi ki daha sonraları bazı ilâve ve değişmelerle tadilâta uğramıştır.

Şimdi bir de Onaltıncı Asır sonlarındaki Yeni Sarayın tarifine bakalım; Halkondil Tarihinin Zeylinde şöyle deniliyor:

"... Bu saray dünyanın en güzel ve en lâtif bir mevkiinde bina olunmuştur; zira denize nazır olan balkonlarından Marmara ve Büyükliman cihetlerinde Karadeniz ile aşağı denizlerden gelip giren gemiler görüldüğü gibi Ayasofya Kilisesi papaslarına mahsus meskenlerin bir kısmı vesair teferruatı saray dâhilinden müşahade olunmaktadır. [3] Elyevm bunlara mahsus olup güzel ve kalın sütunlara istinad eden ve tarafeyninde iki yüz odası bulunan bir galeri meşhud olmaktadır; sonraları Bayezid de ortaya güzel bir daire inşa ettirmiştir [4].

Bahçeler de dâhil olduğu halde muhiti bir fersah (beş kilometre) tutan ve bir şehir kadar yer işgal eden büyük ve vâsi sarayın medhalinde ve Ayasofya cihetinde güzel

[1] Târife göre burası divan-ı hümâyun salonnnun yanındaki hazine dairesidir.

[2] Yeniçeriler, kendisine saltanatı temin ettikleri İkinci Bayezid'in sarayda bir sû-i kasda mâruz kalmasından endişe ettikleri için anı böyle sık sık görmek istiyorlardı.

[3] *Thévenot*, Yeni Sarayın Ayadimitri tepesi üzerinde oldnğunu beyan ediyor (*Fasıl 18 S. 42*).

[4] *Halkondil Zeyli (Padişahın sarayı kısmı S. 15).*

ve zarif bir kapı (Bâb-ı-hümâyun) görülür ki şeklen bir küçük şatoyı andırır; bu kapı yaprak, kitâbe ve yazılar, rengârenk kıymetli taşlarla müzeyyen yontma mermerden yapılmıştır[1]. Üzerinde bulunan galeri de güzel sütunlara istinat etmektedir; galerinin üstü kurşun kaplıdır. Burada sarayı muhafazaya memur bulunan yeniçeriler barınırlar; yay, ok torbası, balta, hançer gibi silahlarını asarlar; dört beş yüz kapıcı vardır; bunlar iki kısma ayrılırlar; üçyüz kadar olan birinci kısım, kapıcıbaşının emri altındadırlar, diğer kısımda bulunan ikiyüz kişiye küçük kapıcı derler; bunlar da küçük kapıcıbaşıya tâbidirler.

Büyük Kapıcıbaşının yevmiyesi iki dokadan üç dokaya kadar olup küçük kapıcının ise iki dokadır. Kapıcıların yevmiyesi yediden onbeş akçeye kadar muhteliftir; cümlesi hiristiyan çocukları (devşirme) olup padişahın köleleridir; bu kapıcılar sarayın birinci ve ikinci kapısında (Bâb-ı hümâyun ile Orta Kapıda) muhafızlık ederler.

Büyük kapıdan (Bâb-ı hümâyundan) girilince yirmibin atlı istiabına elverişli kaldırımsız pek büyük ve geniş bir avlu görülür; avlunun bir ucunda iki küçük kule arasında ikinci bir kapı (Orta Kapı) daha vardır. Burası da evvelki kapı gibi muhafaza altındadır; silahlar da çengellerde asılıdır, kapının iç kısmında muhtelif mermerden on adet güzel sütuna müstenit süslü bir revak mevcut olup Kıbrıs'ın altın ve havâi mavi renkli mozayikleriyle müzeyyendir; kapıdan içeri girerken herkesin at'dan inmesi iktiza eder, yalnız padişah ile maiyyetinde bulunup yayını ve abdest ibriğini taşıyan üç oğlandan başkasının girmesine müsaade yoktur.

Bu ikinci kapıdan (yani Orta Kapıdan) içeri girilince sağ tarafta ve kapının ittisalinde padişahın zatına mah-

[1] Yine aynı eserin diğer bir yerinde (*S. 54*) sarayın demir kapılı on iki kapısı olup yedisi şehir tarafında ve beşi deniz tarafında imiş. Deniz tarafında Üsküdar'a nazır olan ortadaki kapının iki yanında büyük ve küçük toplarla mücehhez iki cesim kule varmış ve yine bu kapının ön tarafında sekiz, on adım vüsatinde ve on adım boyunda olan mahalde kundak üzerine konmuş elli kadar efvah-i nariye bulunuyormuş.

sus güzel bir armayı (Tuğrayı) hâvi hazineye tesadüf olunur, sol tarafta Has ahır vardır. Yine orada bir ağa bulunur. Bu zat sipahilerin, silahdarların ve ulûfeci başılarla kapıcıların zâbitidir. Divân-ı-hümâyuna çıkmak isteyenler (yani dâvacılar) bu tarafta sıra sıra dizilip beklerler.

Bu ikinci kapıdan girilince iki yüz adım tul ve arzda murabba-üş-şekil diğer bir avluya dâhil olunur, avlunun etrafında muhtelif mermer sütunlara müstenit bir galeri vardır; insan bunun altına girerek yağmur ve güneşten kendini koruyabilir; avlunun ortasında müteaddid ağaçların gölgelendirdiği güzel bir çeşme vardır.

Medhalin sol tarafında galerinin bir yüzünde şimale nâzır bir küçük salon vardır ki burası Sultan Süleyman'ın öldürttüğü İbrahim Paşanın, masarifini kesesinden vererek yaptırtmış olduğu bir yerdir; bu salonda sabahları erkenden Cumartesi, Pazar, Pazartesi, Salı günleri haftada dört defa divan kurulur.... Birinci avluyu hâvi vâsi meydanın etrafı yüksek duvarlarla muhat olmasına rağmen muhiti dâhilinde tâ galeri ve Divan Salonunun bulunduğu ikinci kapıya kadar hiçbir bina yoktur. Divanın kurulduğu ikinci kapının medhalinde sağ tarafta matbahlar vardır. Bu matbahlar kurbinde miktarı oniki bin olan yeniçerilerin karargâhları vardır. Karşı sırada (sol tarafta) kapıkulu suvarileri bulunur... „

Topkapı Sarayının Onsekizinci Asrın son yarısındaki vaziyetine dair *D'ohsson*'un eserinden de aşağıdaki satırları naklediyorum[1] :

“ .... Kostantaniyye fatihinin bazı hurafata itikadı, Edirnekapı civarında Eski Sarayda [Bizans Sarayı] ikametine mâni olduğundan İkinci Mehmed şehrin ortasında bir manastırın harabeleri üzerinde vâsi bir bina yaptırdı; lâkin bir kaç sene sonra yeni bir sarayın temelini attırdı; yeri, şehrin en şark tarafında bir çıkıntının üzerinde idi; bu Saray, Boğaziçi ve Marmara dalgalarına mâruz olup Asya cihetinde olan Üsküdar şehrinin karşısında idi; Fatih diğer saray halkiyle harem dairesini öteki sarayda bıraktı;

[1] *D'ohsson C. 7, Fasıl 1 (Saray kısmı).*

bu saray o zamandan îtibaren *Eski Saray* namını aldı. Fatihin bu hareketine İkinci Bayezid ve Birinci Selim de imtisal ettiler; lâkin büyük Süleyman, Eski Saray halkını ve harem dairesini Yeni Saraya taşıttı; bundan sonra Eski Saray yalnız eski hükümdarların kadınlariyle cariyelerine tahsis edildi.

Yeni Saray büyütüldü ve güzelleştirildi; bunu Süleyman-ı kanunî ile halefleri yaptılar; saray vâsi bir saha üzerinde sûrlarla mücehhezdi; bu sûrun medhaline *Bâb-ı-hümâyun* denilirdi, bu kapı bir meydana nâzır olup meydanın bir tarafı Ayasofya Camisi ve diğer tarafı yaldızlı tezyinat ile süslü ve umuma mahsus bir çeşme (Üçüncü Ahmed'in çeşmesi) ile tahdid edilmişti.

Sarayın ilk avlusuna (birinci yer) girilince sağ tarafta *Hazine-i-Maliye,* limonluk bahçesi, hastahane [1] ve fırın vardır. Sol tarafta bakayada kalan vergilerin tahsiline memur olan tahsildarın (baş bâkikulu) dairesi bulunuyordu; bundan başka inşa dairesi (şehreminine ait) esliha deposu, darphane ve ebniye levazım reisinin (şehremininin) ve kızlar ağası kâtibinin daireleri, eski divan salonu (deâvî Kasrı olmalı) ve birinci imrahurun dairesi hep bu sol tarafta idi. [2]

İkinci avluya girmek için on kadem uzunluğunda bir divanhaneden *(kapı arası)* geçilir, iki tarafı birer kapı ile mesduddur; dışarıdakine *Orta Kapı* derler; bu ara yere *iki kapı arası* ismi verilmektedir; duvarları eski silahlarla, zırhlı elbiseler vesair ganimet mallariyle süslenmiştir; bu kapı arası idbara uğramış rical için meş'um bir yerdi. Bu gibiler bir bahane ile saraya davet olunur ve buraya

[1] Thévenot bab-ı hümâyundan içeri girilince ilk defa hastahanenin görüldüğünü ve iki adam tarafından çekilen bir kapalı araba ile hasta nakledildiğini ve bu arabayı gören herkesin hattâ padişahın bile ona yol vermek mecburiyetinde olduklarını yazıyor ki (Fasıl 18, S. 42 ve mâbadi). Enderunlular da aynı şeyi söylerler.

[2] Bu birinci sahada eskiden Birinci İmrahur'un dairesi oldığı anlaşılıyor. Bu tarif edilen yerde bir demir kapı [meyit kapısı] bulunup bu kapıdan Istabl-ı-âmireye geçilir ki sarayın orta kısmındadır. D'ohsson bu kapı yanında ve sarayın birinci yerinde birinci Mirahur'un dairesi bulunduğunu gösteriyor.

gelince tevkif edilirler ve mahkûm oldukları cezayı görürlerdi; İdama mahkûm iseler orada icra olunurdu: bunun üstündeki oda veya koğuşta kapıcılar otururlardı.

Bu ikinci avluda [1] sağ tarafta matbahlarla kilerler vardı [2] sol tarafta ise defderhane, divan akdine mahsus yeni salon, zenci hadımların reisine mahsus mesken ve çadırların deposu olan mehterhane, taşra hazinesi denilen elbise-i-fahire deposu.

Bundan sonra gelen üçüncü kapı ki ismi *Bâb-üs-saâde* dir ve evvelki iki kapının karşısındadır [3]. Bu kapı sarayın dâhil kısmının kapısıdır; burası padişah ile hanedanı ve harem hanımlarının, saray erkânının ve iç oğlanların, beyaz ve siyah hadım ağalarının ikametlerine mahsustur.

Sarayı ihata eden bu vâsi sahanın üzerinde bir takım köşkler binalar, deniz kenarlarında ve bahçe ortalarında dağınık bir halde bulunurlar; bunlar tenezzüh yerleridir ve hükümdar, vaktinin bir kısmını burada geçirir; bütün bu binaların üzerleri kurşunla örtülüdür. Hariçten, çınar, servi ve çam ağaçlarının arasında amfiteatr şeklinde göründüklerinden muhteşem bir manzara arzederler. Padişahın hizmetine has olan saray erkânının ikametgâhı ile taşra erkânının ikâmetgâhlarını Bâb-üs-saâde ayırmaktadır [4].

Ecnebi seyahatnâmeleri veya sefir maiyyetindeki bazı meraklılar Yeni Saray hakkında malûmat verirlerken görebildikleri Bâb-ı-hümâyundan Bâb-üs-saâdeye kadar olan kısımlardaki binaları ve bir de arz'odasına kadar olan yeri tarif edebilmişlerdir. Halbuki sarayın bunlardan başka Enderun ve Harem-i-hümâyun kısımları vardır ki en meraklı ve bilinmeyen kısmını

[1] *Thévenot*, bu avlunun iki yüz kadem murabbaında olduğunu yazmaktadır.

[2] *Thévenot*, bu kısımda padişahın şahsına mahsus atların ahırı bulunduğunu ve diğer ahırların deniz kenarında ve sarayın Marmaraya bakan tarafında olduğunu yazıyor ki (*Fasıl 18*) temamen doğrudur.

[3] *D'ohsson*, bâb-ı hümâyun ile ortakapı ve bab-üs-saâde'nin bir hizada bulunduklarını söylemek istiyorsa da tamamen öyle değildir.

[4] Sarayın iki sınıf ağa ve hademeleri vardı. Bâb-üs-saâde dâhilindekilere (ağayân-ı enderun) ve haricindekilere (ağayân-ı bîrun) denilirdi.

ihtiva eder. İşte meşrutiyyetin ilânından sonra bu kısım hakkında ilk defa bizi tenvir eden merhum üstadımız vak'anüvis *Abdurrahman Şeref* Beydir.

(Topkapı Sarây-ı-hümâyunı) ismiyle neşrettikleri bir seri mekalelerinde Yeni Sarayın her tarafını, kitâbelerine kadar zikretmişlerdir; ben bu mekalelerden aşağıdaki kısımlarını hulâsa ile bazı notlar da ilâve ederek yazıyorum.

Bâb-ı hümâyun ile Orta Kapı arasındaki sâha

(Birinci yer)

Topkapı sarayının Bâb-ı hümâyun denilen saltanat kapısı ile Orta Kapı ismi verilen ikinci kapı arasındaki sâhada ve iki kapı arasındaki üçyüz metrelik yolun iki tarafında müteaddid binalar bulunmakta idi.

Bâb-ı hümâyunda içiçe iki kapı olup bunların arasında ve iki tarafında kapıcılara mahsus odalar ve kapının üstünde de bir köşk vardır.

Bâb-ı hümâyundan avluya girilince sağ tarafta 1283 H., 1866 M. senesinde yanmış olan Maliye Nezaretinin arsası vardır; yine sağ tarafta bu arsanın yanında *Çizme Kapısı* denilen ve şimdi mevcut olmıyan kapıdan geçilerek yokuş aşağıya inen yoldan Cebehâne Meydanına gidilir. Bu Cebehâne Meydanı başında Gülhâne Hastahanesine ait binalar vardır. Sarayın dahilî kapılarından olan bu Çizme Kapısından Orta Kapıya kadar devam eden duvarın iç kısmında saraya ait has fırın ile fodla fırını varmış[1]. Orta Kapı ile Çizme Kapısı arasındaki duvarın tam ortasına tesadüf eden kısımda bir su terazisi ve Orta Kapıya yakın mahalde de *Siyaset Çeşmesi* denilen çeşme bulunuyormuş[2]. Orla Kapının önünde, kesilen başların teşhir edildiği *Senk-i ibret* ismi verilen meşhur taş, Tanzimat-ı hayriyyeden sonra kaldırılmıştır.

[1] Abdurrahman Şeref Bey, Çizme Kapısı yanındaki hastahaneden bahsetmemişlerdir.

[2] Dördüncü Mehmed zamanında İstanbul'a gelen ve sarayın birinci ve ikinci sâhalarını görmüş olan Teveno, bu çeşmeyi sarayın ikinci avlusunda göstermektedir.

Yine Bâb-ı hümâyundan Orta Kapıya doğru giden yolun sol tarafında evvelce cebehâne ve esliha anbarı olarak kullanılan ve daha sonra da Askerî Müze olan *Ayairini* Kilisesi görülür. Bu, müze binasiyle sûr arasında eskiden *sîm sakalar*ile [1] hasırcıların koğuşları [2] bulunuyormuş.

Askerî Müzenin yanında Darphâne binası vardır; Darphâne, evvelce Bayezid taraflarında iken Onyedinci Asır sonlarında veya Onsekizinci Asır başlarında buraya nakledilmiştir. Darphânenin yanındaki yokuştan aşağı Soğukçeşme Kapısına inen yolun ortasında hâlen kemer ve çerçeveleri mevcut olan ve *Darphâne Kapısı* denilen kapıya tesadüf edilir; bu yolun ağzında saray hademelerinden koz bekçilerinin koğuşları varmış [3].

Orta Kapıya doğru gidilirken evvelce orada *Deâvi Kasrı* denilen bir daire varmış; [4] divan-ı-hümâyunun akdi esnasında hergün kubbe vezirlerinden biri münavebe ile buraya gelip verilen arz-ı halleri toplayıp ve dâva sahiplerini söyletip meseleyi hulâsa ederek divan-ı hümâyuna arzedermiş.

Bâb-ı hümâyundan itibaren Topkapı Sûrunun târifi

Topkapı Sarayının sûr'ı, Bâb-ı hümâyundan itibaren garbe doğru takip edilirken yokuşun alt kısmında *soğuk çeşme kapısı* görülür ki Alay Köşküne yakındır; bu kapıya şimdi *Park*

[1] Hassa sîm sakaları denilen saray sakaları hakkında aşağıda izahat verilmiştir.

[2] Bu koğuşlarda sarayın hasırları dokunur ve bunun sazı Manyas Gölünden tedarik edilerek İstanbul'a getirilirdi (*Saray Vesikaları Cevdet No. 325, sene 1181*).

[3] Koz bekçilerinin burada olmayıp bunların koğuşlarının Hasbahçe taraflarında olduğunu gösteren hayli vesika vardı. Ezcümle Başvekâlet Arşivi, Cevdet Tasnifi Saray Vesikalarında 1288, 2715, 2932, 7067 numaralar bunu açıkça göstermektedirler. Saray hademelerinden olan koz bekçileri selâmlık günlerinde ve padişahın mesîreye gidişlerinde veya Has'bahçeye inişinde, hükümdar ile Dar-üs-saâde ağası ve hazinedarın elbise vesair eşyalarının nakil ve hıfzına memur bir ocaktı. 1284 senesinde lâğvedilmiştir (*Lütfi C. 4, S. 68*). Koz bekçileri ocağında padişah için kahve pişerdi (*Saray Vesikaları Cevdet No. 7071, sene 1167*).

[4] D'ohsson, yukarıda geçtiği üzere bu Deâvi Kasrı'na eski divan salonu diyor.

Kapısı denilmektedir. Bu kapıdan girilince iki yoldan biri yani sağdaki yokuşyukarı giden yòl, az evvel söylediğimiz Darphâne Kapısı vasıtasiyle birinci yere çıkar. Darphâne Kapısının sol tarafında Âsâr-ı atika Müzesine ait binalar bulunduğu gibi Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Çinili Köşk de buradadır ve inşası tarihi 877 Rabiulevvel (1472 Eylül) dir. Soğukçeşme Kapısından girilince alt taraftaki yol ise Demir kapıya doğru gider ve Sarayburnunda nihayet bulur.

Soğukçeşme Kapısının sol tarafındaki köşede *Alay Köşkü* binası vardır. Sonradan şimdiki şeklini almış olan bu binayı şark tarzında olarak Üçüncü Murad yaptırmıştır. Alay Köşkünün sokakta karşısına tesadüf eden cenup kısmında ve şimdi Adlî Tıp Dairesinin bulunduğu yerde evvelce sarayın terziler koğuşu ve köşkün garbına tesadüf eden kısmının karşısında da *Paşa Kapısı* veya *Bâb-ı-âli* denilen sadr-ı âzamlara mahsus dairenin büyük kapısı görülmektedir. Alay Köşkü 1225 H., 1810 M. senesinde şimdi görüldüğü tarzda bina edilmiştir.

Alay Köşkünde padişahlar kapıkulu ocaklarının sefere gidişlerini vesair geçit resimlerini ve muhtelif alayları seyredeerlerdi; bu köşkün önünde bazan adam da idam edilir ve padişah bunu seyrederdi.

Buradan Yeni Sarayın sûru takip olunarak Alay Köşkü burnu dönüldükten sonra kal'a sûrları' bizi Demir Kapı denilen büyük kapıya götürür. Alay Köşkü ile Demir Kapı arasında iki küçük kapı vardır ki bunlardan biri Telgrafhane Fabrikası Kapısıdır; sonra Eski Yalı Köşkü mevkiine gelinir, buraya kadar olan saray sûru karadadır. Bundan sonra saray burnundaki Eski Topkapı Köşkü mevkiine kadar Sirkeci sahili gelir. Bu sahilde kal'a sûru üzerinde bugün Millî Müdafaanın elinde bulunan Sepetçiler Köşkü ile Kemerli Kapı, ittisalinde hamlacılar ocağı, saltanat kayıklarına mahsus kayıkhâne, Şirket-i-hayriyenin kömür deposu, Askerî Sevkiyyat Dairesi, Eski Yalı Köşkü mevkii ve kapısı, odun anbarı, erzak anbarı ve nihayet Sarayburnu vardır.

Bostancıbaşı dairesi ve bostancı hasekileri koğuşu Yalı Köşkü civarında idi. Evvelce söylediğimiz gibi Sarayburnunda Topkapı Köşkü denilen ve 1279 H. senesinde yanmış olan büyük ve ahşab bir bina vardı. Bunun arkasında kısmen şi-

mendifer yoluna ve kısmen de üst kısma tesadüf eden mahalde Üçüncü Selim'in validesi için yaptırılan mükellef *(Serdab Kasrı)* ve bunun yanında has ahır dairesi bulunuyordu. Serdab Kasrının arkasındaki seddin üst kısmına enderunlular *(Beşinci yer)* derlermiş. Serdab Kasriyle has'ahırın arkasında Roma'lılar devrinden kalma zafer sütunu ve harem kısmının Sarayburnu tarafına açılan ve *Üçüncü Kapı* denilen bir kapısı görülür.

Bundan sonra Sarayburnundan başlıyarak şimendifer yolunun üst kısmında Has'bahçe ve deniz tarafında Değirmen Kapısı ve yine hattın üst kısmında *Gülhâne Meydanı* ve bu sahada İshakıye Köşkü, İncili Köşk [1] ve daha sonra Cebehane Meydanı ile iki nişantaşı [2] ve bu meydanın sahil kısmında meşhur Sinan Paşa Kasrı [3] ve bu köşk civarında sarayın süprüntüsünü dökmeğe mahsus *mezbele keşan ocağı* vardır. Cebehâne Meydanından sarayın Bab-ı hümâyun denilen büyük kapısının

[1] Başvekâlet Arşivi Saray Vesikalar'ında (Cevdet Tasnifi) İncili Köşk, Çayır Köşkü, Sepetçiler ve Yalı Köşklerinin Hasbahçede olduğu gösteriliyor (*vesika 2184 sene. 1184)* Bundan başka diğer bir vesikada «İncili Köşk ile Balıkhane arasındaki duvarın tamiri» kaydından bu köşkün Balıkhane Kapısı tarafına doğru olduğu anlaşılıyor (*vesika No. 3724, sene 1174*). İncili köşk 1243 senesinde yıkılmıştır (Takvim-üt-tevarih haşiyesi) Tanzimat hatt-ı hümâyununu Mustafa Reşit Paşa buradaki Gülhane Meydanında okumuştur. Bu meydanın üst kısmında Sultan Murad ve Sultan Mahmud'a ait köşkler vardı. Sultan Mahmud Köşkü, Abdülaziz zamanında hayvanât-ı vahşiyenin muhafazasına tahsis edilmiş ve Arslanhane ismini almıştır. Sarayda daha evvel bir hayvanat bahçesi olduğu anlaşılıyor, çünkü 1175 H., 1761 M. senesinde Cezayir ocağı tarafından padişaha arslan ve kaplan gönderilmişti; bunlara bakan arslancıbaşı ile on iki kadar arslancı vardı. Arslancı başıdan sonra bunların kethüda, odabaşı, başeski isimlerinde zâbitleri olduğuna göre bir ocak halinde idiler, bu ocağın tâyin ve azilleri iç hazinedar başıya aitti *(Saray Vesikaları Cevdet No. 4728 - 4730, sene 1217)*

[2] Bu nişantaşlarından biri üçüncü Selim'e diğeri İkinci Mahmud'a aittir. Bu taşların yazıları Hattat *Yesari*'nindir.

[3] Bu köşkü iptida İkinci Bayezid yaptırmış ve üçüncü Murad tecdit etmiştir. Köşkün tecdidi esnâsında temel taşını vezir-i-âzam Sinan Paşa koymuş ve sonra Ferhat, Sinan ve Siyavüş Paşalar zamanlarında inşaasına devam olunarak Sinan Paşanın diğer bir sadaretinde ikmal olunmuştur. (Sene 1001 Şavval). *Selânikî'nin basılmamış nüshası varak 178 B.* Birinci Ahmed bayram tebriklerinden sonra o tarihte (Sultan Bayezid köşkü) ismini taşıyan bu köşke gelir, gemicilerin ve sanat erbabının oyunlarını seyredermiş *Zübdet-üt-tevarih C, 2, s. 322.*

iç kısmına ve Çizme Kapısıyle eski hastahane mevkiine çıkan bir yokuş vardır ki bunu daha evvel Bâb-ı hümâyun dâhilini yazarken söylemiştik. Bu kısımda Gülhâne Hastahanesi, ve eski Gülhâne Askerî Rüşdiyesi vardı.

Daha sonra deniz kenarında Ahır Kapı ve Balıkhâne Kapısı görülür.[1] Bu Balıkhâne Kapısı ile sûrun kara tarafındaki kapılarından olan Otluk Kapısı arasında askerî dikimhâne ve terzihâne bulunuyordu.

Topkapı Sarayının bu sûrları içinde ocaklariyle sarayın bütün ihtiyaçlarını idare edebilecek fırından tutun da sebzesine kadar herşey vardı. Bu sûr dâhilinin muhafazası da bostancılarla, kapıcı ve baltacılara vesair efrada aitti.

Topkapı Sarayının bu dış avlusiyle sûrundan ve saydığımız ocak ve binalardan başka asıl tetkike şayan olan ciheti, Orta Kapı ile Bâb-üs-saâde arası ve bir de Harem-i hümâyun denilen kısımda bulunmaktadır.

Sarayın bu kısmı sûr ile çevrilmiş olup harice açılan iki kapısı vardır. Bu kapılardan biri, Bâb-ı hümâyundan içeri girilince geniş avlunun nihayetinde *Orta Kapı* denilen büyük kapı ve diğeri ise deniz tarafına açılan ve Roma'lıların zafer sütununa karşı olan Üçüncü Kapısı denilen kapıdır; bu iki kapı arasında Bâb-üs-saâde denilen Enderun veya Harem Kapısı vardır ki ikinci sûr dahilindeki iç kapıdan mâdud'dur.

Orta Kapı ile Bâb-üs-saâde arası

(İkinci yer)

Bâb-üs-selâm da denilen Orta Kapı daha ziyade ikinci adıyle şöhret bulmuştur. Kapının iki tarafında iki kule olup bu kule-

1 Balıkhâne meşum bir mahal olup gazaba uğrıyan sadr-ı-âzamlar burada ya boğulur veyahut Balıkhane Kapısı önünde hazırlanan bir gemi ile sürgüne gönderilirlerdi. Merhum üstadımız Abdurrahman Şeref bey balıkhâneye en son indirilen sadr-ı-âzamın 1238 H. 1822 M. senesinde Salih Paşa olduğunu yazmışlar ise de buraya daha sonra da sadr-ı-âzam indirilmiştir ki bunlardan biri ve belki sonuncusu Mehmed Sait Galip paşadır. Buna dair teşrifat defterinde "Sadr-ı vakit bulunan Mehmed Sait Galip Paşa Efendimizin azline irade-i seniyye müteallık olarak yevm-i mezkûrda saat oniki sularında kethüdây-ı bevvâbîn-i şehriyari ağa vasıtasiyle mühr-i hümâyun bâdelahz balıkhâneye îsali akabinde . . .,,deniliyor. *Defter-i yevmiye-i oda-i teşrifat S. 133, sene 1240 Muharrem 20 salı.*

lerin altında kapıcılara mahsus odalar vardır; tarihlerde ismi geçen vezir ve bazı devlet adamları ve ve eminlerin hapsolundukları *Kapı arası* ismi verilen mahal burasıdır; saray kapıcıbaşıları burada bulunuyorlardı. Orta Kapı da Bâb-ı-hümâyun gibi içli dışlı iki kapılıdır; kapı arasında bir de çeşme vardır. Kapıdan avluya girilince tarihlerde Eski Divanyeri ismi verilen [1] mermer sütunlu ve tavanı yaldızlı, duvarları resimli ve nakışlı bir yer görülür; bu ikinci yer sahası yüz altmış metre tulünde ve 130 metre arzında murabbaa yakın mustatil bir meydandır; bayram ve ulûfe alayları burada yapıldığı için buraya *Alay Meydanı* derlermiş [2]; meydanın dört tarafı Divan-ı hümâyun hariç olarak mermer direkli ve tavanlıdır.

Orta Kapıdan Bâb-üs-saâdeye giden yolun iki tarafında servi ağaçları ve Orta Kapıya yakın bir çeşme vardır. alay meydanının sağ tarafını *Matbah-ı âmire* denilen saray matbahı kaplamıştır. Matbahın meydana bakan üç kapısı vardır, bu kapılardan içeri girilince ikişer ikişer yirmi bacalı müteaddid cesim matbahlar görülür; bunların önünde matbah-ı âmire memurlarının, aşçı ve tablakârlarının koğuşları ve sonunda da bunların mescidleri bulunmaktadır. Bundan başka yine burada iki mescid daha görülmektedir. Ayrı bir ocak halinde olan Kalayhâne de buradadır. Matbah-ı âmirenin *helvahane* kısmında macun, reçel, şurup hattâ kokulu sabunlar yapılırmış.

Matbah-ı âmire eskiden bütün sarayın kadın ve erkeklerinin yemeklerini pişiridi, ki bunların miktarı dört beş bin belki daha ziyade idi; kapıkulu ocaklarına alelâde divanlarda ve ulûfe tevziinde buradan çorba, pilav zerde verilirdi; her sene ramazanın onbeşinci gecesi verilen baklava da burada pişirilir ve ocak efradı *baklava alayı* yaparak bunları alıp odalarına götürürlerdi.

Orta Kapıdan sola dönülünce görülen bir yoldan *Meyit Kapısı* ismi verilen bir kapıya girilir. İçeride bir cenaze olursa buradan çıkarıldığı için kapı bu ismi almıştı. Bundan başka

1 Selânikî Tarihi (gayri matbu nüsha, varak 345) ve diğer bazı tarihlerle Enderunî Atâ Bey de Eski Divanhâneden bahsetmektedirler.

2 Bazı Enderun mensupları birinci yerin Bâb-ı-hümâyun ile Ortakapı arası ve ikinci yerin de burası olduğunu söyliyorlar ki görünüşe göre daha doğrudur.

akşamları Orta Kapı erkence çevrildiğinden yani kapandığından ramazan gecelerinde saraya iftara gelip gidenler buradan işlerler, ki bir nevi *koltuk kapı* demektir.

Meyit Kapısından sonra dar-üs-saâde ağası Hacı Beşir Ağanın yaptırdığı mescid ile harem görünür; mesçidin karşısındaki uzun bina vaktiyle hasahır memur ve kâtiplerine mahsus idi; sonra bunların mühtelif kısımları harem ağaları hastahanesi; bahçıvanlar koğuşu ve yakalı baltacılar ocağı olmuş;[1] bu hasahır dairesinin karşısında beş musluklu bir büyük mermer tekne görülür.

Yine Meyit Kapısından Alay Meydanına dönünce solda tavanlı gezinti mahallinin [Revak] nihayetinde Harem dairesinin kapısı vardır; bu kapının yanındaki diğer iki kapıdan zülüflü baltacıların duvarları çinili koğuşuna gidilir; burası sarayın eski binalarındandır; bunun avlusunda (Baba Çeşmesi) denilen bir çeşme vardır; bu zülüflüler koğuşunda, çoğu vakf'a ait olmak üzere bir haylı kitâbe görülür.

***

Bu Alay Meydanında Osmanlı tarihinde mühim yeri olan *Kubbe altı*[2] mahalli vardır; divan-ı-hümayun burada kurulurdu; adedi bir zamanlar pek mahdud olan ve sonra bazan dokuza kadar çıkan kubbe vezirleri divan âzasından olmaları itibariyle burada toplanıp devlet işlerini müzakere ederler ve dâva dinlerlerdi. Bundan dolayı bunlara *kubbe vezirleri* veya *kubbe nişin* denilirdi.

Kubbe altının önünde Şark mimarî tarzına tevkifan uzun ve geniş saçaklı ve tavanı müzeyyen ve etrafı zarif ve demirden yapılmış parmaklıkla kapalı oldukça geniş bir gezinti mahalli vardır; buradaki kapıdan Divan-ı-hümâyun salonuna girilir: salonun tavanı sanatkârâne yapılmış olan altın işlemelidir, salo-

[1] Bakımsızlıktan pek harab bir hale gelen ve bir kısmı da yanan bu bina, sayın Maarif vekili H. A. Yücel ve sâbık Maliye Vekili sayın F. Ağralı'nın himmet ve yardımlariyle Onaltıncı Asırdaki şeklini almıştır: yukarıda ismi geçen Hacı Beşir Ağa Hamamı maalesef daha evvel bakımsızlıktan yıkılmıştır.

[2] Bu kubbe altı son zamanlarda yapılan tamir neticesinde onaltıncı asırdaki bütün güzelliği ile meydana çıkarılmıştır.

nun etrafında kerevet vardır; kubbenin ortasına da bir avize asılmıştır.

Divan-ı hümâyun Salonuna nezareti olan kafesli bir mahfilden *(Kasr-ı adl)* padişahlar divan müzakerelerini dinlerlerdi[1]. Bu mafhile Harem-i-hümâyundan yol vardı. Bu Kubbealtı mevkiinin yani Divanhanenin ittisalinde sadr-ı âzamın divit odası vardı; vezirlerin ikamet ve teneffüs odaları, kahveocağı vesaire Divan-ı hümâyun etrafında bulunmaktadır.

İç hazine[2] sekiz kubbenin altındadır. Ve para vaz'ına mahsus küpler hâlâ burada durur. Bu hazine ile Bâb-üs-saâde arasında sonradan yapılmış bir mescid vardır. Kubbealtı 1207 H., 1792 M. senesinde üçüncü Selim ve 1235 H. 1820 M. senesinde de İkinci Mahmud taraflarından son olarak tâmir edilmiştir. Evvelki tâmirin manzum tarihini meşhur Şeyh Galip, ikincisinin tarihini de merhum Keçeci Zade İzzet Molla söylemişlerdir. Bu manzum kitâbeler Divanhanenin iki tarafına konulmuştur.

Bâb-üs-saâde dâhili :

Buna *(Akağalar Kapısı)* da denilirdi. Bu da Bâb-ı-hümâyun ve Orta Kapı gibi içiçe kapıdır; buranın muhafazası akağalar denilen beyaz hadım ağalarına tevdi edilmiştir; bundan dolayı da Akağalar Kapısı diye şöhret bulmuştur.

Kapının ön kısmında mermer sütunlara müstenid bir revak vardır; cülûslarda ve ayak divanı denilen fevkalâde divanlarda ve bayramlarda hükümdarla bayramlaşmalarda padişahın tahtı bu revak veya sayvanın altına kurulurdu; burada bayramlaşma merasimi Sultan Abdülaziz'in saltanatının iptidalarına kadar devam etmiştir.

[1] Kubbealtı'nın son tâmirinde bu *Kasr-ı-adl*'le münasebeti olan bir yerden merdivenle bu içtimâ salonunun kubbesinin yanına açılmış olan bir delik vardır; bazan bu delik vasıtasiyle harem-i-hümâyundan memur edilen bir kadın'ın müzakereyi dinlediği zan olunmaktadır; divan müzakerelerinin ara sıra mutemed kadınlar tarafından dinlendiği rivayet edilirdi; bunlar padişaha mahsus Kasr-ı adl'e giremiyeceklerinden müzakereyi galip ihtimalle buradan dinlerlerdi.

[2] Burada enderundaki hazine kethüdasına ait iç hazine değil sarayın hazinedar başısı'nın emrinde olan hazinenin bulunduğu anlaşılıyor.

Bir muharebe vukuunda sancağ-ı-şerif veya liva-i saâdet'in sadr-ı-âzama teslimi esnasında bunun Bâb-üs-saâde önüne dikildiğine işaret olmak üzere orada bir delik vardır; bu delik mahallin üzeri ihtiramen basılmak için mahsusan yapılmış bir mermer taşla örtülmüştür. Kapının dış tarafında İkinci Mahmud'un kendi yazısı ile:

انه من سليمان و انه بسم الله الرحمن الرحيم

Ayet-i kerimesi ve altında da (ketebehu Mahmud bin Abdülhamid Han) imzası vardır. Bunun altında ise Birinci Abdülhamid'e ait 1188 H. 1774 M. tarihli kitâbeler görülür.

Bâb-üs-saâdenin iki kapısının arasında ve sağda dört beş odalı *(Bâb-üs-sâde oğası)* veya *(Kapı ağası)* dairesi ve solda ise akağalar koğuşu vardır. Akağalar koğuşu içinde *çeşme avlusu* denilen ve ocak müstahdemlerinin istirahatlerine mahsus bir teneffüs odası görülür.

Bâb-üs-saâdenin iç kapısı üzerinde yani arz'odasına karşı olan mahallinde Osmanlı padişahlarının isimlerini hâvi müdevver üç büyük levha vardır; isimler altın yaldızla yazılmışlardır. Birinci levhada en son isim Dördüncü Murad, ikinci levhada en son isim İkinci Abdülhamid'dir. Üçüncü levhada ise Sultan Mehmed Reşad ile Mehmed Vahidüddin'in isimleri görülür.

Bâb-üs-saâdenin iç kapısından girilince enderunlularca *Üçüncüyer* denilen kısım başlar. İbtida kapının karşısına *Arzodası* denilen tarihî, meşhur oda tesadüf eder. Burası padişahın arz günlerinde, elçi kabulünde ve sadaret tebeddülünde vezir, şeyh-ul-islâm, kazaskerler, defterdarlarla bir vazifeye tâyin edilen devlet ricalini, beğlerbeği ve ocakağaları vesaire gibi zatları kabul ettiği salondur. Bu arz odasının ondokuzuncu asır başlarında üç kapısı, iki penceresi ve bir de kapıdan girildiği zaman solda bir ocağı vardı. Binanın sol tarafına doğru olan büyük kapısından girilince tam karşıda pencere ile odanın sol duvarı arasında padişahın tahtı bulunuyordu. Arz'odasının büyük kapısının sırasındaki diğer kapıya *Pişkeş kapısı* denilirdi; padişaha takdim edilen hediyeler büyük kapıdan girip buradan dışarı çıkarılırdı.

Arzodasının, arkasında Üçüncü Sutlan Ahmed'in yaptırdığı kütüphane vardır; bu üçüncü yer takriben dört bin metre

murabbaı bir sahadır; bu murabbaın bir dıl'ında Bâb-üs-saâde ile akağalar koğuşu ve kapı ağası dairesi ve bu dairenin ittisalinde olan küçük oda vardır.

İkinci yani sağ dıl'ında *seferli koğuşu* ile [1] hazine-i-hümâyun [2] bulunur; üçüncü dıl'ında ise evvelce kiler-i-hassa olup [3] Abdülmecid zamanında hazine kethüdası Daye Zade Mehmed Bey tarafından inşa ettirilen hazine kethüdalığı dairesi ve hazine koğuşu ve bu ikisinin arasında üstü kapalı bir merdiven ile aşağı sahaya yani *dördüncü yere* inilen bir yol vardır.

Üçüncü yerin dördüncü dıl'ında yani sol kısımda Hırka-i-saâdet vesair emanât-ı-mübarekeyi havi has'oda ve enderun ağalarının mescidi-ki şimdi kütüphanedir- ve bunun üst tarafında kuşhane denilen padişah matbahı ve harem-i-hümâyuna geçilen kapı vardır [4].

Üçüncü yerin sol tarafındaki dıl'ında bulunan has'oda ve Hırka-i-saâdet Dairesinin kapısı önünde buhur döğmeğe mahsus bir mermer dibek ile yine aynı kapının önünde Hırka-i-saâdet Dairesi süprüldüğü zaman süprüntülerini dökmeğe mahsus bir kuyu görülür; has'oda hademelerinden dört kişinin her gece nöbetle Hırka-i-şerif dairesinde kalarak Kur'an-ı kerim okumaları kanundı.

Hırka-i saâdet Dairesi pek muhteşem olup duvarları çinilerle süslenmiştir; burada mukaddes emanetlerin mahfuz bulunduğu odadan başka bir büyük salon ile *arzhâne* denilen başka bir oda ve bir de Silahdarağa hazinesi vardır. Hırka-i şerif Dairesinin harem-i hümâyuna açılan bir kapısı olup padişahlar haremden doğruca buraya gelirlerdi.

Asıl hasoda kısmında hiçbir kitâbe yoktur; fakat bunun yemekhane kısmında padişahlardan bazılarının bu oda halkı

[1] Şimdi burada çini porselenler teşhir ediliyor.

[2] ,, burada işleme ve resim ,, ,,

[3] ,, bu kısım Müdiriyettir.

[4] Hâl-i-hazırda Türk kumaşları dairesidir.

için yaptırdıkları vakıfların kitâbeleri görülür[1]. Has oda ile silâhdar ağa, kâtib-i sır vesair daireleri vardır.

Yukarıda söylediğimiz gibi Üçüncü Yerdeki kethûda dairesiyle -ki şimdi Topkapı Sarayı Müdürünün oturduğu kısımdır - hazine koğuşu arasındaki dar yoldan geçilince *Dördüncü yer'e* inilir; burası sarayın Boğaziçine nezareti olan kısmıdır; burada *Bağdad Köşkü* ile *Revan odası, Kara Mustafa Paşa Köşkü, Mecidiye Köşkü, Lâle bahçesi* ve bir de sonradan yapılmış bir karakol vardır. Dördüncü yerin sol tarafındaki sedli kısma Lâle bahçesi denilir; buradaki binalardan en muhteşem ve zarifi *Bağdad Köşkü*'dür; bunun çinileri ve oymaları ve sedefli kısımları fevkalâde ve Onyedinci Asırdaki en yüksek sanat eserlerindendir; bu binayı Dördüncü Murad, Bağdad'ı istirdadının hâtırası olarak yaptırmıştır.

Dördüncü yerde yine sed üzerinde *Sünnet odası* görülür; Bağdat Köşkünün önündeki mermerlikten, bir kapı ile Hırka-i saâdet Dairesine geçilir. Sünnet odası, Hırka-i saâdet ile bir çatı altındadır; Sünnet odası kapının medhalinin sağ tarafında ve *Revan odası* da bir az solda ve binanın köşesindedir. Şeyh-ul islâm *Yahya Efendi*'nin manzum kitâbesine göre Sünnet odasını Sultan İbrahim yaptırmıştır. Revan odası, Hırka-i saâdetin arkasına düşer ve Sünnet odası tarafında güzel bir çeşmeyi hâvi havludan buraya geçilir. Dördüncü Murad, Revan seferinden avdetten sonra burayı yaptırmıştır; sonradan Revan odası'na *Sarık odası* da denilmiş.

Dördüncü yerde sed üzerinde Lâle bahçesindeki, denize nâzır *sofa* veya *Kara Mustafa Paşa Köşkü* pek güzel ve zarif

[1] Dördüncü Murad H. 1039 da has odalının peştemal akçelerine yirmişer altın ve H. 1049 da kurban bayramlarında ulûfelerine beşer akçe terakki verip günde bir Yasin-i şerif okunmasını şart koymuş ve bu vakfın nezaretini miftah gulâmlarına vermiştir. H. 1197 de Birinci Abdülhamid has oda ağalarına kendi evkafı hasılatından dokuz kese akçe verilmesini şart etmiştir. Üçüncü Selim hükümdar olunca babası Üçüncü Mustafa'nın vakfından verilmek üzere has odaya ramazan bayramlarında 7350 akçe verdirmiştir. Bu parayı silâhdar ağa taksim ederdi; Sultan Selim buna mukabil babasının ruhuna her gece bir yasin-i şerif okunmasını şart koymuştu. Dördüncü Mustafa da babası Abdülhamid'in vakfının fazlasından has odalılara 7350 kuruş vakf yapmıştı. İkinci Mahmud kendi evkafından her sene ramazan ayında silâhdar, çuhadar, rikâbdar, has odabaşı, tülbend ağası, miftah ağası vesaireye muayyen para tahsis etmiştir. (*Topkapı Saray-ı hümâyunu mekalesi*)

binalardandır; bu köşkün sağında, bir zamanlar sarayın eczahanesi olarak kullanılan ve *Taşkule* denilen bir Taş oda vardır.

Dördüncü Yerin sağ tarafındaki sedsiz mahalde nezareti güzel en mühim bina olarak Abdülmecid tarafından yaptırılan *Mecidiye Kasrı* görülür. Bu Dördüncü Yerdeki *Üçüncü Kapı* ismi verilen kapıdan Sarayburnuna doğru olan sahaya ve Ayasimeon sütununun yanına çıkılır.

Yeni Sarayın Harem-i hümâyun kısmı

Başlıbaşına tetkika şayan olan Yeni Sarayın Harem-i hümâyun kısmı bilhassa çiniciliğin en güzel eserlerini ihtiva etmek itibariyle birinci gelir. Harem-i hümâyun, dâhilî teşkilatı itibariyle iyi değildir; müzeyyen salonlarla muhteşem odaların arasındaki dar, izbe ve karanlık havlular ve merdivenler. alçak tavanlı odalar ruha kasvet verir.

Harem-i hümâyunun müteaddid kapıları vardır; bunlardan biri *Araba Kapısı* olup saraya gelen veya buradan çıkan kadınlar bu kapıdan araba ile gelip gittikleri için kapı bu ismi almıştır. Araba Kapısı İkinci Yerde Kubbe altı ile zülüflü baltacılar koğuşunun kapısı arasında ve büyük kulenin yakınındadır; bu kapının üzerinde Üçüncü Murad'ın 996 H., 1588 M. tarihli kitâbesi vardır.

Araba Kapısından girilince birinden diğerine geçilen üç kısmı ḥâvi bir medhal görülür; bunlar da birbirine muttasıl *Dolap Kapısı* ve *Kule Kapısı* isimlerinde iki kapı arası ile dâr-üs-saâde ağası ve başkapı gulâmı dairelerini hâvi kısımlardır. Bu üç kısmın târifi asıl mehazımız olan (*Topkapı Saray-ı hümâyunı*) isimli mekalede gösterilmiş olduğundan anlar hakkında izahat vermiyorum; yalnız şunu söyliyeyim ki bu medhal Harem-i hümâyunın kasvetli mahallerinden biridir; burada İkinci Kapı ile Üçüncü Kapı arasındaki kısımda yakalı baltacılar denilen hademeler bulunuyordu; yine burada üçüncü medhal ile Harem Kapısına kadar imtidat eden altmış adım tul ve sekiz ilâ on adım arzında bir koridor olup bu kısımda üç katlı olarak beş kapı gulâmı ile harem ağalarına mahsus nöbet ve istirahat odaları görülür. Başkapı gulâmı odası ile nöbet odası arasındaki koridorda *Kırklar Mevkii* ismi verilen ve bazı hâdiselere sahne olduğu rivayet edilen bir yer vardır.

Başkapı gulâmı ile dar-üs saâde ağası dairelerini birbirinden ayıran üçüncü sahanın sağ kısmındaki tahtâni kısmın yarısı bir oda halinde olup her iki tarafa da kapısı vardır; bu odaya sonradan *Papuçluk* denilmiş ise de eskiden *Ortanca* denilen hadımlara mahsus tevkifhane imiş. Eski teşkilâta göre evvelce siyah hadım ağaları *nefer*, *ortanca*, *hasıllı* olmak üzere üç sınıf idi. Bir sınıfta hizmetini tamam etmeden üst sınıfa geçirilmezdi. Neferlikten ortancalığa terfi edecek olan siyahîler, ramazanın onbeşinci günü terfileri iradesi çıkıncıya kadar burada alıkonulduklarından dolayı bu odaya Ortanca tevkifanesi denilirmiş; ortancaların terfi emirleri ve aidatları gelince bir derece terfi etmeleri sebebiyle bu tevkifhâneden çıkarlar ve sonra Eyyub'a giderek Hazret-i Halid Türbesini ve Çarşamba'da medfun Dar-üs saâde Ağası Mehmed Ağa Türbesini ziyaret eylerlermiş.

Bu kısımdan sonra Dar-üs sâade Ağası Dairesinin kapısı gelir; kârgir olan bu daire iki kattır; kapıdan girilince sağ tarafta Dar-üs saâde ağalığı ve solda bunun mâdunu olan hazinedar ağa odası vardır; Dar-üs saâde ağası dairesinin üstündeki mustatil müteaddid odalar bulunup bu odalar vaktiyle şehzâdelerin tâlim ve tahsiline mahsus olduğundan *Şehzâde Mektebi* ismiyle anılmaktadır.

Buradan içeri yürüyünce üçüncü sahanın (methalin sol kısmının) nihayetindeki kubbenin asıl Harem-i hümâyun Kapısı görülür; bunun yanındaki ufak kapıdan girilince Kuşhâne Meydanına medhal olan loş ve kubbeli bir mahalle girilir; Kuşhâne Meydanında iki daire vardır; biri padişâhın nefsine mahsus yemeklerin pişirildiğini matbah, diğeri de eczahanedir; Kuşhâne Meydanının diğer ucundaki kapı Üçüncü Yer'e ve eski Ağalar Camisi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi) tarafına açılır Kuşhâne Meydanı Harem-i hümâyundan sayıldığı gibi bu üçüncü yerdeki kapı da yalnız harem ağalarına mahsus olup icabında harem-i hümâyuna celbolunan tabibler ve mâbeyin erkânı buradan Harem-i hümâyuna girerlermiş.

Asıl harem kapısının iki tarafında nöbetçi harem ağalarının cobları ile ramazanda uykuda bulunanları sahura kaldırmak için çalınan davul vardı. Bu kapıdan kısmen tavanlı ve kısmen de kubbeli mahalle girilir, bunun sağ tarafındaki kapı zemini taş döşeli yolun medhali olup Cariyeler dairesinde nihayet bulur; girilen kapının mukabilindeki duvarın sağ tarafında *Altın-*

yol tâbir edilen koridora medhal olan büyük bir kapı vardır.

Hırka-i saâdet Dairesine muttasıl olup rivayete göre Yavuz Sultan Selim tarafından inşa edilmiş olan daireye kadar devam eden taş döşeli bu uzun yolun vasat kısmında kadın-efendilerin, hazine ve yatak odalarına çıkılan bir taş merdiven görülür; İkinci Sultan Mahmud, Sultan Selim'in şahadeti esnasında kendisini tâkip edenlerin hücumundan buradan kaçarak kurtulmuştur.

Yukarıda söylediğimiz Altınyola medhal olan büyük kapının yanındaki diğer bir kapıdan girilince takriben yedi, sekiz yüz metre murabbaı, zemini taş döşeli bir meydan vardır; eskiden bu meydana *Valide Taşlığı* derlermiş; bu meydanın sağ tarafı Altınyol ve sol tarafı da Valide Dairesidir.

Valide Dairesi geniş olup Valide Taşlığından Harem-i hümâyun Bahçesine kadar uzanır; bunun bir tarafında Cariyeler Dairesi diğer tarafta harem koridorunun ittisal ettiği uzun bir aralık vardır. Cariyeler Dairesi Harem-i hümâyunun nihayetinde olup bunun yalnız Valide Dairesine bir kapısı vardır.

Cariyeler Dairesine giden yolun mukabili Kadın-efendilerin Dairesiyle *Ocak sofası*'dır. Valide Taşlığı denilen meydanın sağ tarafındaki kapı Altınyola çıkar, sol taraftaki kapı, Valide Dairesinin kapısıdır; cephedeki kapıya ise *Taht Kapısı* derler. Bu Taht Kapısı yanındaki binek taşından padişahlar kılınç alayına giderlerken ata binerlermiş; kılıç alayına gidilirken buradan Perde Kapısına kadar olan yola şal döşenirmiş.

Taht Kapısından girilince *Ocak Sofası* görülür; burada sağda Kadın-efendiler Dairesi solda Hünkâr Sofasına medhal *Çeşme Sofası* ve kapıya mukabil bulunan ocağın istinad ettiği duvarın arkası da *Şehzâdeler Dairesi* dir; Şahzâdeler Dairesinin kapısı ocağın sağ tarafındadır; bu Ocak Sofasından bir mermer merdivenle Hazinedarlar Dairesine çıkılır.

Çeşmeli Sofadan girilince yaldızlı ve fevkalâde muhteşem olan ve *Hünkâr Sofası* denilen salon görülür; burası padişahların eğlendikleri yer olup mustatil şeklinde geniş bir salondur. Bu salonun yani Hünkâr Sofasının, çeşmeli sofadan girilen kapısından başka bir kapısı daha vardır. Hünkâr Sofasında padişahların oturmasına mahsus sayebanlı taht bulunmaktadır.

Hünkâr Sofasının etrafındaki kısımlar:

Ocaklı Sofadan ve mermer merdivenlerden Hazinedarlar

Dairesine çıkıldığını yukarıda söylemiştim. Bu kısım tamamen Valide Sultan Dairesinin üzerinde olup birinden diğerine geçilen beş odadan en sondaki odanın yanındaki merdivenden Valide Dairesine inilir.

Tekrar Ocak Sofasına döndüğümüz zaman buradan Kadın efendiler Dairesi kapısından girilince Altınyola çıkan dar bir yol olup koridorun sağ ve solunda odalar vardır; sağ tarafın zemininde birinci odayı mütaakıp gelen merdivenden sonra koridor bir kapı ile birbirinden ayrılarak iki kısım olmuştur; tezyinata nazaran bu katın Ocak Sofası tarafındaki kısmı başkadın efendiye ve Altınyol cihetindeki kısmın da diğer kadınefendiye aidiyeti zannolunur.

Ocaklı Sofanın istinad ettiği duvarın arkasında Şehzadeler dairesinin bulunduğunu bir az yukarda söylemiştim; bu daire altlı üstlü olarak iki kısımdır; birinci kısım küçük fakat müzeyyen ve ikinci kısım ise geniş ve sâdedir ; birinci kısmın veliahd ve diğerinin diğer şehzâdelerin ikametlerine mahsus olması muhtemeldir.

Ocaklı Sofadaki kapı ile hiçbir taraftan ziya almıyan karanlık ve dört köşeli bir aralığa girilir ve buradan bir taş merdivenle Şehzâdeler Dairesinin üst katına çıkılır ; Şehzâdeler Dairesinin fevkani kısmının hâvi olduğu on odadan ikisi oldukça müzeyyendir; kubbeli olan ikinci odanın kapısından çıkılınca yanındaki merdivenle Şehzâdeler Dairesinin alt kısmına inilirdi.

Yukarıda zikrettiğimiz Çeşme Sofası'na tekrar dönelim:

Çeşme Sofasından, Sultan Murad Dairesi önündeki medhale girilir; bu kısımda Üçüncü Murad'ın büyük bir yatak odası ile Birinci Ahmed'in mütalea ve Üçüncü Ahmed'in yemek odaları vardır; bu kısmın iki tarafı açık olup bir tarafı Hünkâr Sofasına ve bir kısmı da Şehzâdeler Dairesinin alt kısmına muttasıldır ; Sultan dairesi önündeki mehdalin Çeşme Sofasına açılan kapısından başka, şehzâdeler Dairesi aralığına ve koridoruna ve hünkâr Sofasına başka başka kapıları vardır.

Üçüncü Murad'ın yatak odası Yeni Sarayın en muhteşem kısmıdır; çinilerle süslü olan bu oda, onaltı adım murabbaındadır; Birinci Ahmed'in mütalea odası, tertibatı itibariyle görenleri hayrette bırakırsa da Murad'ın yatak odası kadar değildir. Üçüncü Murad'ın yatak odasından Sultan Ahmed'in mütalea odasına geçilecek bir kapı vardır.

Birinci Ahmed'in odasındaki bir kapıdan Üçüncü Ahmed'in küçük ve basık tavanlı yemek salonuna girildiği gibi bunun diğer bir kapısı da hünkâr sofasındaki şirvan altına açılır.

Harem Dairesine muttasıl olarak bir de *Sultan Osman Köşkü* denilen meşhur bir köşk vardır; bu köşk ismine nisbetle yadolunan taşlığın dört dıl'ından birini işgal eder. Köşkün cephesi Sultan Osman Taşlığına bakar, arkası ise Topkapı Sarayı sûrunun Demirkapı tarafına bakan yüksek duvarları üzerine tesadüf eder. Köşkün taşlıkta kapısı olduğu gibi sol tarafına tesadüf eden koridor vasıtasiyle de Harem-i hümâyun dairelerine ittisali vardır; Sultan Osman Köşkü bir salon ile iki tarafında odaları hâvi olup en mûtena kısmı ise salondur.

***

Topkapı Sarayının Harem-i hümâyun kısmı yukarıdaki kısa târifden anlaşılacağı üzere pek ziyade girintili çıkıntılı koridor ve daireleri hâvi olup görmeden târifle tamamen ihatası müşküldür: bizim burada şöylece târif edişimiz saray teşkilâtı münasebetiyle vereceğimiz izahata mukaddime olmak içindir.

Bu Yeni Saray veya Topkapı Sarayının gerek Bîrun ve Enderun ve gerek Harem-i hümâyun kısımlarının etraflı bir târifi ile bunlara ait vak'a ve menkıbeleri hâvi bir esere ihtiyaç vardır. Bu hususta en salâhiyetli olanlar Yeni Sarayda bulunanlar yani Topkapı Sarayı ve Kütüphanesi Müdür ve memurlarıdır. Bunlar içinde Enderun tarihiyle an'anesine dair mekale yazanları görmekte olduğumuzdan bu mesainin şümullendirilmesi temenni olunur.

Panzer isminde bir İngiliz âlimi tarafından Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü sayın arkadaşımız Tahsin Öz'ün yardımiyle yazılarak *The Harem* ismiyle 1936 tarihinde İngilizce olarak Londrada basılan kitabın daha evvel bizde yani Türkiyede bastırılması icabederdi; Kurumumuz tarafından türkçeye çevirtilmekte olan bu eserden başka her halde eski ve yeni teşkilât ve tâdilâtı gösteren mufassal bir Topkapı Sarayı tarihinin yazılması mutlak surette icabeder sanırım.

Henüz tercümesine başlanmış olan İngilizce eserden istifade edemedim; ben saray teşkilâtını yazmak istediğimden yukarıdaki târifi kâfi gördüm.

I. Fasıl — II. Kısım

OSMANLI HÂNEDÂNININ TEESSÜSÜ

Osmanlı Hanedanı Oğuz boylarının *Bozok* şubesinden *Kayı*'lara mensubturlar [1]. Kendilerinin paraları üzerindeki damgaları bunların Kayı'lardan olduklarını gösteren en sağlam delillerden biridir. Şükürullah'ın *Behcet-üt-tevarih* isimli farsca tarihinde de Karakoyunlu Hükümdarı *Cihanşah*'dan naklen Osmanlıların Kayı boyuna nisbetleri zikredilmektedir [2]. Osmanlı devletini kuran yani onu küçük bir beğlik halinde meydana çıkaran Osman gazi'nin oğlu Orhan Beğdir; bunun babası Osman Beğ, Bizans hududunda bulunan bir kısım aşiretleri de kendi idaresi altında toplıyarak hududunu genişletmiştir [3]. Osmanlı tarihlerinde Osman Gazi'nin silah arkadaşları denilen Mudurnu'daki *Samsa Çavuş* [4] ile *Akçakoca, Konuralp, Turgudalp* gibi aşiret beğleri Gazi Osman Beğle beraber çalışan aşiret reislerinden idiler. An'aneye göre Osman Beğ, babası Ertuğrul Beğin vefatından sonra amcasiyle aşiret reisliği için vâkı ih-

[1] Osmanlıların Kayı boyuna mensup oldukları muhakkak olmakla beraber yukarıdan Ertuğrul Gazi'ye kadar olan silsilelerinde ihtilâf vardır, bu hususta tarihlerin rivayetleri birbirini tutmamaktadır.

[2] *Behçet-üt-tevarih* sahibi 852 H., 1448 M. tarihinde İkinci Murad'ın elçisi olarak Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah'ın yanına gönderilmişti; Cihanşah'la bir müsahabe esnasında bu hükümdar Osman Oğullariyle karâbetini söylemiş ve Uygur harfleriyle yazılmış bir tarih getirterek orada Kayılar'la kendi mensup bulunduğu Oğuz boyunuu münasebetini göstermiştir*(Behcet-üt-tevarih, Nuri-osmaniye Kütüphanesi Nüshası, S. 307)*.

[3] «..... filcümle ol Oğuz dedikleri ve ol ilin beğleri ve kethüdaları cem olup Osman Gazi katına gelip meşveret edip işin önün sonun danıştılar; çok kıyl-ü-kalden sonra sözlerinin ihtiyarı ve muhassalı bu oldukim Osman Gazi'ye ittiler "Siz Kayı Han neslindensiniz,, diye anı, bey ittiler,, (*Lütfi Paşa Tarihi S.21*); diğer gerek müellifi malûm ve gerek anonim Âl-i-Osman tarihleri de bunu yazarlar. *Kayı*lar hakkında O. Prof. Fuad Köprülünün *Belleten*'de çıkan *Osmanlı imparatorluğunun Etnik menşei meseleleri* isimli [Cilt VII², sayı 28, sene 1943] yazısına bakın.

[4] «... Samsa Çavuş dedüğümüz, Ertuğrul ile bile gelip İnegöl kâfirinin arasından kaçıp Mudurnu vilâyetinde mütemekkin olmuş idi ve Sulamış nam bir karındaşı vardı ve yoldaşlığa yarar cemaatleri çoktu...»*Rüstem Paşa Tarihi.*

tilâfı bertaraf ederek bütün aşiretlerin idaresini eline almıştı[1].

Osman Beğin aşiretlerinin Söğüt ve Karacadağ ve havalisinde bulunduklarına göre bunların Garbî Paflagonya Beği olan Umur Beğin nüfuzu altında bulunduklarını kabul etmek icabediyor; meşhur Timurtaş Beğin babası Emir Kara Ali Beğin, bu Umur Beğin oğlu olduğu bazı karinelerden anlaşılmaktadır.

Osman Beğ, on dördüncü Asırda Anadolu'da büyük nüfuzları olan Ahi'lerin faaliyetlerinden istafede etmiş, bu meyanda Ahi reislerinden Şeyh Edebalı, Ahi Hasan ve sairlerinin yardımlarını görmüştür. Osman Beğ bütün hayatını Bizans ile mücadeleye ve hududunu genişletmeye hasrederek kudretli bir beğ olduğunu fiilen isbat etmiştir; son demlerinde faâliyetten çekilen Osman Gazi, büyük oğlu Orhan Beğ tarafından zaptedilen Bursa'ya defnini vasiyet etmiş ve bu suretle Bursa'ya kat'î surette hâkim olduklarının delili olarak öldüğü zaman oraya defnedilmiştir.

Orhan Beğ de Ahi'lerin yardımına nail oldu; babasının ölümünden sonra Ahi'lerin ve beğlerin ittifaklariyle reis intihab edildi[2]. Bir taraftan Ankara'yı ve diğer taraftan Balıkesir ve havalisini ilhak suretiyle hudutlarını genişletti; Bursa'yı merkez yaparak namına *akçe* denilen gümüş parayı bastırdı; bir beğlik kurdu, askerî ve idarî teşkilât yaptı; ilmî, içtimaî müessese vücuda getirdi; Bizans'taki tac kavgalarından istifade ederek Rumeli'de de bazı yerleri işgal etti. İşte bu suretle Orhan Beğin bir beğlik kurması üzerine Osmanlı Hanedanı meydana çıktı ve bu hanedan ve devlet Orhan Gazi'nin babasının adına izafe kılındı.

Bu yeni hanedanın ilk şefleri bizzat ordularının başında bulunarak yaşadıkları müddetçe fiilen başkumandanlık ettiler; memleketi tamamen kendi ailelerinin eline vermek için Osman Beğin silâh arkadaşları olan aşiret beğleri vefat ettikçe onların yerlerini kendi oğullarına ve kendi beğlerine verdiler; Gazi

[1] Ertuğrul'un vefatından sonra göçer ulu gazilerin «bazısı Osman'ı ve bazısı Ertuğrul'un karındaşı Osman'ın amucası Dündar'ı beğ yapmak istediler; amma kendi kabîlesi Osman'ı vecih görüp el altından haber gönderüp müşavere ittiler...» *Neşri ve Rüstem Paşa tarihleri.* Bu kayıt, Osman Beğin müteaddid aşiretin reisi olduğunu gösteriyor.

Hünkâr Birinci Murad Beğ, Ahi'lerin riyasetini de hâiz olmak itibariyle mânevî nüfuz ve kuvveti de ele almıştı.

Osmanlılar, Orhan Beğden itibaren yeni teşkilât ile ortaya atılmışlardı; zamanına göre en modern bir askerî teşkilât vücuda getirmişlerdir. Çandarlı Kara Halil'in gayretiyle *yaya* ve *müsellem* denilen muvazzaf piyade ve suvari teşkilâtı yapıldı; bunu kapıkulu yani merkez ordularının kurulması tâkip eyledi; bu suretle bu küçük beğlik ilk hamlede gayr-ı muntazam aşiret kuvvetlerinden kurtuldu; Tımarlı süvariye ihtiyaca göre bir istikamet verildi ve işte bu yeni ordular Osmanlı fütuhatını temin ettiler.

Orhan'la beraber teessüs eden Osmanlı Hanedanı içinde devlet reisinin intihabı İkinci Murad'ın hükümdarlığına kadar nüfuzlu şahsiyetlerle beğlerin ellerinde idi; bunun haricinde hiçbir ailenin o makamı elde etmesine müsaade olunmamıştı. Birinci Murad, beğlerin karariyle babasının yerine hükümdar olduğu gibi Yıldırım Bayezid de yine aynı suretle o makama getirilmiştir.

Ankara muharebesinden sonra devlet nizamına halel geldiğinden muhtelif sancaklarda bulunan şehzâdelerden her birinin maiyyetindeki beyler kendi efendilerinin hükümdar olmasını istediklerinden onbir sene süren mücadele, parçalanmış olan bu devletin Çelebi Mehmed'in idaresi altında birleşmesiyle sona erdi.

Çelebi Mehmed'in vefatiyle şehzâde Murad'a tarafdar olan devlet adamları ve Mustafa Çelebi'ye taraftar olan Rumeli beğleri arasındaki ihtilâf, nihayet Murad'ın galebesiyle neticelenmişti; İkinci Murad Bey, kendi saltanatı aleyhinde çalışan Rumeli beğlerini cezalandırmak istedi ise de maiyyetindeki beyler buna muvafakat etmediklerinden bir şey yapamamıştı.

Osmanlı devletindeki beğlerin hükümdarlar üzerindeki hüküm ve nüfuzu Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul fethine kadar devam etmiştir; Osmanlı vezir ve beğlerinin, *Sekedin* muahedesinden sonra hükümdarlıktan çekilmiş olan İkinci Murad'ı tekrar o makama getirmeleri Türk beğlerinin ve bilhasas Çandarlı ailesinin hükümdarlar üzerindeki son muvaffakıyetleri idi; artık bundan sonra saltanat usulünü tesis eden İstanbul fatihi İkinci

Mehmed, kuvvetlenmiş ve devlet ricalinin nüfuzlarından kurtularak bütün işleri ele almıştır.

***

İlk Osmanlı Hanedanı memleketlerini genişletmek ve yeni yeni kanunlarla devlet esasını kuvvetlendirmek için çalışmışlar, gerek kendileri ve gerek devlet ricali ve sairleri bu yeni devleti ilmî, içtimaî eserlerle süslemişlerdi; herhangi bir hanedanın devamlı surette iş başında bulunmaları ve muvaffak olmaları onların faaliyetleriyle kaim olduğundan ilk Osmanlı hükümdarları da On altıncı Asır ortalarına kadar iki buçuk asra yakın bir müddet fasılasız olarak harp ve siyaset sahalarında bu gayret ve faaliyeti göstermişler ordularının başında cepheye koşmuşlardır; hattâ bu faal hükümdarlardan sonra gelen tenperver ve âciz Osmanlı hükümdarları birçok noktalardan perestişlerini kaybettikleri halde halkın eski an'aneye riayet ederek hanedana hürmetleri neticesinde saygı ile karşılanmışlardır.

Kanunî Sultan Süleyman'ın 74 yaşında ordusunun başında bulunarak gaza meydanında vefatına kadar süren Osmanlı padişahlarının faaliyet devirleri andan sonra artık kapanmış sayılabilir; her ne kadar Üçüncü Mehmed'in Eğri, İkinci Osman'ın Lehistan, Dördüncü Murad'ın Revan ve Bağdad, İkinci Mustafa'nın Nemçe seferleri varsa da bunlar muvakkat bir ışık gibidir; eğer Dördüncü Murad yaşayıp saltanatı devam etmiş olsaydı Osmanlı Devletinin daha sonraki sıkışık devirleri görmiyeceği yani sarsıntıya uğrıyan eski satvetli devrin bir müddet daha devam edeceği kuvvetle muhtemeldi.

İşte baştan başa iki buçuk asırlık Osmanlı tarihi bu gösterdiğimiz şekilde yani idarî, askerî, içtimaî, ilmî teşkilât, siyaset ve padişahların faaliyetleri cihetinden ayrı ayrı tetkik edilince saltanatları uzun süren Osmanlı Hanedanının ne gibi esbab ve avamil tahtında saltanatlarının devam ettiği anlaşılır.On yedinci asırdan itibaren başlayan tevakkuf ve inhitat devirlerinde bile eski an'aneye istinaden bu ailenin eski nüfuz ve kuvvetinin tesirinin devamı suretiyle saltanatı muhafaza ettikleri görülür.

OSMANLILARDA SALTANAT USULÜ

Osmanlı tarihlerinin tetkiklerinden çıkan neticeye göre padişahlar, Fatih Sultan Mehmed devrine kadar müstebid bir hükümdar değillerdi; kendileri vezir ve beğlerinin ittifakıyle Osman Oğulları arasından hükümdarlığa intihap edilir ve devlet idaresinde başta bulunan hükûmet reisi ve âzalarının idarî nüfuzlarına tâbi olurlardı; bununla beraber devlet adamlarının mahkûmu değildiler; icabında aralarındaki rekabetten istifade ile anları cezalandırırlar, fakat hodbehod hareket edemezlerdi.

Osmanlı Devletinin kuruluşunda mühim hizmetleri görülen Çandarlı ailesiyle Emir Ali Bey zade Timurtaş Paşa ve oğulları, Ahi Bayezid oğlu Tokad'lı Hacı Ivaz Paşa ve Amasya'lı Yahşi Beğ zade Bayezid Paşa gibi devlet merkezinde vezir-i-âzam, vezir ve beğlerbeğiliklerde bulunan Türk beğler, memleket üzerinde geniş itibar ve nüfuza sahip olduklarından ve saltanata geçen Osmanlı hükümdarları bunların müzaheretiyle o makama geldiklerinden bittabi işlerde bunların sözleri müessirdi.

Timurtaş Paşanın İsa Çelebi'ye taraftar olup sonra vefatı ve oğullarının İkinci Murad tarafından vilâyetlere gönderilmek suretiyle merkezden uzaklaştırılmaları, Bayezit Paşanın Düzme Mustafa denilen Şehzâde Mustafa tarafından öldürülmesi rivayete göre Hacı Ivaz Paşanın, Çandarlı zade İbrahim Paşa ile aralarındaki rekabet yüzünden bir iftiraya uğrıyarak gözlerine mil çekilmesi padişahın etrafındaki esaslı Türk ricalini zayıflatmış ve devlet merkezinde bütün hüküm ve nüfuz Çandarlı ailesine kalmıştı.

İkinci Murad devrinden itibaren yüksek mevkilere geçen devşirmeden gelme yeni devlet adamlarının efendileri olan hükümdara karşı rabıtaları zaten zayıflamış olan Türk devlet ricalini iş başından uzaklaştırmaya doğru atılmış bir adımdı; İstanbul'un fethinden sonra Bizans'lılardan rüşvet aldığı ileri sürülerek gözden düşürülen Çandarlı zade İkinci Halil Paşanın katlinden sonra pek az istisna ile vezir-i- âzamlık, vezirlik, beğlerbeğilik vesaire Türklere karşı hemen tamamen kapanmış

olup bu hizmetler devşirmeden yetişenlere verilmişti: işte bundan sonra Fatih Sultan Mehmed'in Bizans'lıları takliden bir saltanat usulü kurduğu ve Türk aristokrasisinin yerine devşirmelerden müteşekkil bir idare heyetinin kaim olduğu görülür.

Fatih zamanına kadar hükümdarlar bizzat divana riyaset ederlerken İkinci Mehmed bu usulü kaldırarak bundan sonra divan işlerinin vezir-i- âzamların riyaseti altında tedvir edilmesini ve ictimaı müteakip kendisinin bina ettirdiği arz odasında divan müzakeratı neticesinin kendisine arzedilmesini kanun olarak koymuştur[1].

Yine bu hükümdar babasının ve ecdadının vezir ve beğleriyle beraber yemek yediklerini fakat kendisinin bu usulü de kaldırdığını kanunnâmesinde zikretmiştir[2]. Devlet hazinesinin iç ve dış hazine diye ikiye ayrılması, teşrifat usul ve kaidelerinin vaz'ı, bayram tebrikleri, hükümdarın yanında *peyk* denilen muhafız ve merasim hademelerinin yürümeleri, seferlerde hükümdarla görüşmek usulleri vesaire gibi kanunlar Fatih Sultan Mehmed tarafından konmuştur.

Fatih'in koymuş olduğu bu saltanat usulleri sonraki tarihlerde daha ziyadeleşmiştir; bu teşrifat ve saltanat usulleriyle Osmanlı padişahları halktan bir dereceye kadar uzaklaşmışlar ise de İkinci Selim'e kadar devlet idaresiyle alâkalarını kesmemişler ve anı bilvasıta kontrol etmekte devam etmişlerdir; fakat sonra gelen hükümdarlar bazıları müstesna olarak bu işlere hemen hemen yabancı kalmışlardır. Hükümdarların devlet işlerine nüfuz edememeleri eyaletlerdeki işleri bozmuş ve Abbasî halifeleri gibi kapalı ve şuursuz sönük bir saltanat devam etmiştir.

[1] *Kanunnâme-i Âl-i Osman* (Tarih-i Osmanî Encümeni neşriyatından) *S. 23.*

[2] *Kanunnâme-i Âl-i Osman* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası ilâve kısmı) *S.* 27.

VERASET-İ SALTANAT USUL VE KANUNU

Osmanlılarda bir saltanat kanunu olmadığından dolayı ölen hükümdarın yerine geçecek oğlunun büyük veya küçük yaşta olması hakkında bir âdet ve kaide yoktu; ilk zamanlarda bu mesele, devlet işlerinde mühim rolleri olan Ahi'lerle devlet adamlarının ellerinde idi, devlet reisliğine aile arasından muktedir ve liyakatlisinin getirilmesi esastı.

Orhan Gazi, Osman Beğin büyük oğlu olup babasının zamanında gösterdiği faaliyet ve liyakatine mebni Ahi'ler tarafından anın yerine Beğ olmuştu; Birinci Murad Beğ, hayatta bulunan biraderi İbrahim Beğden küçük olduğu halde büyük biraderi Süleyman Paşanın kaza neticesinde vefatına mebni Rumeli'ye geçmiş olan Osmanlı kuvvetlerine kumandan olmuş ve Orhan'ın vefatı üzerine de hükümdarlığa getirilmişti. Yıldırım Bayezid'in liyakat ve kudreti evvelden beri malûm olduğundan babası Murad Beğin Kosova Meydan Muharebesinde şehit olması dolayısiyle ordu erkânı kendisini hükümdarlığa intihap etmişler ve diğer kardeşi Yakub Beği bertaraf etmişlerdi.

Yıldırım Bayezid'in esir olması ve sonra da vefatına mebni Osmanlı Beğlerinin dağılmaları ve kuvvetli bir merkezin bulunmaması şehzadeler arasında saltanat mücadelesini doğurmuş, her bir bey bir şehzâdeye muzahir olarak ortaya atılmışdı; bu teşettüt nihayet küçük şehzâde Çelebi Mehmed'in Osmanlı devletini bir idare altında toplamasına kadar devam etmişti.

Çelebi Mehmed, büyük oğlu Murad Beği kendisinden sonra hükümdar yapmalarını devlet erkânına vasıyyet etmişti; fakat buna karşı amcası Mustafa ve kardeşi diğer Mustafa Çelebiler saltanat iddiasiyle meydana çıkmışlarsa da Murad'a sadık kalan Türk beğlerinin büyük bir azim ve itidalle hareket etmeleri Murad Beğin galebesini temin etmiştir.

Fatih Sultan Mehmed, tedvin etmiş olduğu kanunâmesine koyduğu bir madde ile saltanat makamına geçmek için yaş meselesini mevzu-ı-bahis etmiyerek:

"*her kimseye evlâdımdan saltanat müyesser ola kar-*

deşlerin nizam-ı âlem içün katletmek münasiptir, ekser ulema dahi tecviz itmiştir, anınla âmil olalar„ kaydiyle[1] eskiden beri gelen teamülü kabul etmiş ve saltanata geçen hükümdarın nizam-ı âlem için kardeşlerini öldürmesini kanun haline sokmuştu; Fatih, yaşça Bayezid'den küçük olan Cem Sultanı daha ziyade sevdigi halde kanuna riayeti esas olarak kabul etmişti.

Yavuz Sultan Selim de yaşça kardeşlerinden küçük olduğu halde mücadele ederek taraftarlarının gayretiyle padişahlığı elde etmeğe muvaffak olmuştur; Kanunî Süleyman'ın kardeşi yoktu. İkinci Selim, babasının sağlığında ana, baba bir kardeşi olup babasından sonra hükümdar olmak isteyen Şehzade Bayezid'i bertaraf ederek yegâne saltanat vârisi olarak tahta çıktı.

Bu tarihten sonra mevcut şehzadelerin eyaletlerde valilik etmeleri usulü kaldırılarak içlerinden en yaşlı olan bir tanesinin hükümdarlığa namzet olarak sancağa çıkarılması kanun halini almıştı; bu tarz saltanat vârisliğine doğru atılmış bir adımdı; bundan dolayı Üçüncü Murad ve oğlu Üçüncü Mehmed, sancaktan gelerek hükümdar olmuşlar ve büyük cedleri Fatih Sultan Mehmed'in kanununa tebean saraydaki erkek kardeşlerini boğdurmak suretiyle saltanatı kendi oğullarının büyüğüne hasretmek istemişlerdi[2]. Şehzadelerin mutlak kemend ile boğulmaları usuldendi[3].

Yukarıda gösterdiğimiz tarzda Birinci Ahmed'in hükümdarlığına kadar (1012 H., 1603 M.) müverrihlerin *amûd-ı nesebî*

[1] *Kanunname-i Âl-i Osman* (Tarih-i Osmanî Encümeni ilâve kısmı) S. 27.

[2] Üçüncü Murad ölüp oğlu Üçüncü Mehmed hükümdar olduğu zaman saraydaki şehzadelerden yetişmiş olan on tanesinin katillerini müverrih Âli şöyle anlatıyor: «Ol gece saray-ı âmirede bir vaveylâ kopup onsekiz şehzade ki dördü onikişer yaşında ve onu sekiz yaşında birer nihal-i âzade idi; bîaman cansitanlar yani haremdeki bîzebanlar valideleri koltuğundan almada, hemen ruhlarını mürgzar-ı cennete salmada idiler...„ Âli bunu teessürle kaydediyor (Kütüphanemizdeki basılmamış son cilt, varak 326).

[3] Naima C. 1, S. 105; şahzadelerin kemend ile boğulmaları hakkında eski tarihî kayıdlara dair F. Köprülünün tetkikine bakın.

dedikleri[1] usul üzere saltanatın babadan oğula intikali usulü devam edüp gelmişti; çünkü ölen hükümdarın yerine geçen oğlu kardeşlerini öldürdüğünden tabiî olarak kendisinden sonra hükümdarlığa anın evlâdından başkasının geçmesine imkân yoktu; fakat Birinci Ahmed ondört yaşında hükümdar olunca kendisinin küçük olmasına ve evlâdından henüz bir saltanat vârisi bulunmamasına mebni küçük kardeşi Mustafa öldürülmemiş ve sarayda bir odada hapsedilmişti.

Ahmed'in ilk oğlu Osman doğduğu zaman, Sultan Ahmed kardeşini öldürmek isteyince de[2] Mustafa'nın şuuru yerinde olmamasından dolayı devlet erkânı kendisini temin ederek Mustafa'yı ölümden kurtarmışlardı.

1617 de Birinci Ahmed'in vefatında şehzâdelerinin küçük yaşta olmalarına mebni ilk defa amûd-ı nesebîye muhalif olarak saltanata kardeşi Mustafa getirilmişti; fakat bunun cinnet halinde bulunmasına mebni mecburen saltanattan hal'i icabetmiş ve yerine Ahmed'in büyük oğlu olup henüz onbeş yaşına bile girmemiş olan İkinci Osman hükümdar ilân edilmişti (1027 H., 1618 M.). Hattâ Hammer'in yazdığına göre Osman hükümdar olunca amûd-ı nesebîye riayet etmiyerek babasından sonra kendisini hükümdarlığa getirmiyen vezir-i-âzam Halil Paşayı azledip Şeyhul-islâm Esat Efendiye karşı da bir istiskal göndermişti[3]. Hattâ genç padişah bu hususa dair orduya gönderdiği hatt-ı hümâyunda:

"Babam Sultan Ahmed'in irtihalinden sonra saltanat, kanun-ı kadime tevfikan bana tevarüs etmek lâzım gelirken benden birkaç yaş müsin olmasına mebni Sultan Mustafa tahta çıkarılmıştır„[4] kaydiyle babasından sonra saltanatın kendisine ait olduğunu beyan etmiştir.

Bu şekle göre Birinci Ahmed zamanında Fatih'in kanuna teba'iyyet edilmeyerek kardeşi Mustafa öldürülmemiş ve Ahmed'in

[1] Müverrih Âli, Kanunî Sultan Süleyman'ı (amûd-ı-neseb-i-saltanat) itibariyle onuncu sayarak hükümdarlık sırası itibariyle de Süleyman Çelebi ile Musa Çelebi'yi dahil etmek suretiyle onikinci Osmanlı hükümdarı itibar ediyor (Kütüphanemizdeki basılmamış ikinci cild, varak 1).

[2] Hammer tarihi (Atâ beğ tercümesi) C. 8 S. 172.

[3] » » » » » C. 8 S. 184.

[4] » » » » » C. 8 S. 309.

vefatında da Osman'ın küçük olmasına mebni kendisinden on bir ve on iki yaş kadar büyük olan amcası saltanata getirilmiştir.

İşte Osmanlılarda hükümdarlığın aile içinde ekberine yani en yaşlısına intikali için atılmış ilk adım budur; fakat bundan sonra bu kanun derhal tatbik edilmiyerek bazı hâdiselerden sonra müstakar bir şekil almıştır; meselâ İkinci Osman saltanatının iptidalarında amcasiyle kardeşleri Mehmed, Murad, Süleyman, Kasım, Bayezid ve İbrahim'in hayatlarına dokunmamış fakat yaşça kendisinden dört ay küçük olan Mehmed'i, Lehistan seferine giderken saltanat rakibi addederek öldürtmek arzusiyle şeyhulislâm Esat Efendiden fetva istemiş ise de Esat Efendi muvafakat etmemiş ve sonra Rumeli Kazaskeri Taşköprülü zade Mehmed Kemalettin Efendinin fetvasiyle bu zavallı şehzâdeyi öldürtmüştü [1]. Osman, diğer kardeşlerinin en büyüğünün yaşça kendisinden sekiz yaş geride olmalarından dolayı endişe etmemiş ve cinnetine mebni tekrar saltanata geçmesine ihtimal vermediği amcasının hayatına da dokunmamıştı; fakat mukadderata bakın ki kendisinin خلع hal ve katliyle Mustafa'nın ikinci defa hükümdar olmasından dolayı ummadığı taş başını yarmıştır.

Amcası Mustafa'nın ikinci defaki hal'inden sonra Sultan Mehmed'in hayatta bulunan şehzadelerinin en yaşlısı Dördüncü Murad, on bir buçuk yaşında hükümdar olmuş ve o da ilk devirlerinde yeniçeri ocağına vermiş olduğu teminata binaen kardeşlerinin hayatlarına dokunmamıştı, lâkin İran seferlerindeki muvaffakıyet üzerine bunu fırsat bilerek yetişmiş üç kardeşini yani Süleyman, Kasım ve Bayezid'i öldürterek hayatta ana, baba bir kardeşi İbrahim'i bırakmıştı; hattâ Murad son demlerinde hasta ikem İbrahim'i de öldürtmek istemiş ise de validesi Kösem Sultan, bunu zorlukla muhafaza edebilmişti [2].

Babası Ahmed'in ölümünden itibaren ve bilhassa Dördüncü Murad zamanında hayatı her an ölüm korkusiyle geçen İbrahim'e Murad'ın ölümü ve saltanatın kendisine intikali söylenerek müjde verildiği zaman, Murad'dan korkusiyle endişeli hayat yaşayan İbrahim:

[1] *Peçevî Tarihi C. 2, S. 375 ve Hayrullah Efendi Tarihi C. 16, S.20,*
[2] *Hammer Tarihi* (Atâ bey Tercümesi) C. 9, S. 187.

"Siz bana mekr-ü-âl idersiz, bana taht-ı saltanat gerekmez karındaşım sağ olsun benden ne istersiz?"
diye imtinâ göstermiş, zorlukla dairesinden dışarı çıkarılmış ve tereddüd ve korku ile biraderinin yatağının başına götürülmüş, yüzü açılıp ölüsü gösterilmiş, dönüp kapıdan çıkarken tekrar geri dönüp yüzünü açtırmış tamamen emniyyet geldikten sonra Hazret-i Ömer'e âidiyyeti söylenen amâmeyi başına sararak saltanat tahtına oturmuştu [1].

İbrahim'in saltanattan hal'inden sonra büyük oğlu olup henüz yedi yaşında bulunan Dördüncü Mehmed hükümdar ilân edilmişti; çocuk olan bu hükümdarın kendisinden başka Süleyman ve Ahmed isimlerinde iki kardeşi daha vardı; Dördüncü Mehmed'ten itibaren Osmanlı şahzadelerinin hayatları daha müemmen bir hale gelmişti; kırk sene saltanatta bulunan bu hükümdar, kardeşlerine dokunmamış ve bu tarz pek az istisna ile sona kadar devam etmiştir. İşte Birinci Ahmed zamanında ibtidaî bir şekilde başlıyan veraset-i saltanat kanunundaki değişiklik, padişahlığın Osman Oğulları içinden yaşca en büyüğüne intikalini mucip olup kardeş katlinin önüne geçmiştir; bu kanun Abdülmecid ve Abdülaziz zamanlarında yapılan gayretlere rağmen [2] Osmanlı Hanedanının inkırazlarına kadar devam etmiştir. Padişahların cülûslarındaki hatt-ı hümayunlarında görülen (بالارث والاستحقاق bilirs-i vel-istihkak) kaydı işte budur [3].

[1] Naima tarihi, C. 3, S., 416; Hammer'in yazdığına göre biraderinin öldüğü söylenerek kendisinin aldatıldığını zan ile odasının kapısını kapayarak söylenen sözlere inanmamış ve nihayet validesi gelip hakikati söyleyip biraderinin ölüsü de getirilip gördükten sonra Murad'ın ölümüne inanmıştır (Hammer C. 10, S. 6).

[2] Abdülmecid kendisinden sonra büyük oğlu Murad'ın hükümdar olmasını arzu etmişti. Sultan Aziz de hanedan içinde en yaşlısı olup kendisinden sonra saltanata geçecek olan Murad'ın yerine oğlu Yusuf İzzettin'i hükümdar yapmak istemişti. Her ikisinin arzusu da eski kanunu değiştirememiştir.

[3] İkinci Ahmed'in cülûsundaki saltanat hatt-ı-hümâyununda «... irsen ve istihkakan makam-ı saltanat ve taklid-i hükümet ittifâk-ı ârâ ile cenab-ı saâdetmeabıma tefviz olunup...» kaydı vardır. Buradaki ittifak-ı ârâ kaydı nazarı dikkati celbediyor, buna da sebeb İkinci Ahmed'in kendi saltanatına bir kısım devlet adamlarının taraftar olmadıklarını haber alması idi; hattâ kendisine bîat edildiği sırada usûlen dua eden Nakibüleşraf Paşmakcı zâde Ali Efendiye kendisini saltanata lâyik görmediklerinden dolayı itab etmişti (Silâhdar Tarihi, C. 2).

PÂDİŞAHLAR

Oğuz an'anesine göre memleket hükümdar ailesinin müşterek malı addedilmekte idi; fakat Osmanlılarda bu iştirak sonradan yalnız hükümdar ve evlâtlarına hasredilmişti; bu yeni kanun mucibince saltanata geçenler, kardeşlerini öldürerek anları haklarından mahrum bırakırdı; daha sonraki tarihlerde şahzadelerin öldürülmesi kalkınca memleket yalnız hükümdarın malı ve tebeası da anın reayası addolundu.

Hükümdarların geniş salâhiyetleri vardı, her türlü kuvvet padişahtan gelirdi; fakat bunu bizzat tatbik etmeyip muamelâtın icablarına göre yürütürdü; zâhiren hiçbir murakabe ve kontrola tâbi değildi; fakat hakikatta ise mukayyeddi; şer'î kanunlara katiyyen riayete mecburdu.

Osmanlı padişahının, memleketin sahibi olması itibariyle tebeasının emlâki üzerinde tasarruf hakkı vardı; bu hakkı bazan bilvasıta ve bazan da vasıtasız olarak istimal ederdi. Padişâhlara karşı gösterilen hürmetin sebeblerinden biri de halife yani peygamber vekili olmaları idi; bu hürmet anların şahıslarına değil makamlarına karşı olan rabıta icabı idi, fakat bu mevkide hükümdarlıkdaki geniş salâhiyeti olmayıp dinî kayıtlara tebaiyyete mecburdu, dinî muamelât üzerinde hiçbir kayıd ve kanun koymazdı; dinî işler, şer'î kanunlarla tahdid edilmişti. Hükümdar tebeasının mal ve hayatına kayıtsız ve şartsız tasarruf edemezdi; bu hususlar hakkında mutlak bir vesika lâzımdı; aleyhinde hüküm verilen bir şahsın malı müsadere olunur ve kendisi de kabahatinin derecesine göre mahkûm olurdu; mamafih bunun haricinde müsadere ve îdam cezalarının da tatbik edildiği görülmektedir.

Padişâhlar, devlet işlerinde bir karar vermeden evvel bunlar divan-ı hümâyunda veya bâb-ı âlide inceden inceye müzakere edilir ve karar sureti hükümdara arzolunurdu; bundan sonra karar hükümdara aitti; o ne derse o suretle yapılırdı; bazan verilen emirde isabetsizlik varsa sadr-ı âzam, padişahı okşıyarak mâkul şekli arz ile evvelki iradeyi bozdururdu; fakat bu her zaman olmazdı. Kanunî Sultan Süleyman, devletin

bütün umur ve hususunun bir kişiye bırakılması doğru olmıyacağını söylerdi; bundan dolayı divan-ı-hümâyunda verilecek karara intizaren mühim işlerde padişah düşünmeğe vakit bulabilirdi; mamafih bu şekil hükümdarların devlet işleriyle bizzat meşgul olup anları takip ettikleri zaman tatbik edilmişti.

Hükümdarın her hangi bir iş hakkında verdiği karar kanundu; kendisine arzedilen telhis ve takrirlerin üzerine yapılacak iş hakkında direktif verir ve verdiği emirler bazan eski kanunları değiştirecek mahiyette olurdu; bunun için vezir-i âzam veya sadr-ı âzamın ârızalarında mesele iyice incelenmek suretiyle ve etrafiyle arzedilirse bir yanlışlığa ve yolsuzluğa mahal kalmazdı.

Padişahın tevecühü bir adamı süratle yükselterek en yüksek mertebeye çıkarabileceği gibi memnuniyyetsizlik de felâketine sebep olabilirdi, bununla beraber hükümdarlar kendi aleyhlerinde gayr-i memnun bir zümre meydana getirmemek için bu gibi şeyleri sık sık yapamazlar ve geniş salâhiyetlerini tahdidetmek mecburiyetinde kalırlardı; hususiyle şer'î memurların terfi ve tenzil işlerinde çok zaman şeyh-ul-islamların itirazlarını dinlerlerdi [1].

Osmanlı padişahları Fatih zamanına kadar divan-ı hümâyuna riyaset etmek suretiyle devlet işleriyle doğrudan doğruya alâkadar olup bizzat işleri hallederlerdi; fakat sonraları divanda bulunmak usulü kalktığından, devlet muamelâtı sadr-ı âzamın reisliği ile görülür ve vaziyetten hükümdar haberdar edilip reyi alınırdı; sadr-ı âzamların müzakere neticesini arzeylemelerine *arza girmek* denilirdi; divan işleri tavsadıktan ve divan içtimaları kapıkulu askerlerine ulûfe tevzii ve bu meyanda sefirlerin kabulleri merasimine inhısar ettiği vakitlerde sadr-ı âzam-

[1] Üçüncü Sultan Mustafa, Yenişehirli Müderris Osman Efendinin Mora isyanını bastırmak hususunda gösterdiği fedakârlık ve hüsn-i hizmeti dolayısiyle kendisini iki rütbe birden terfi ettirmek istiyerek Şeyh-ul islâma emir vermiş. Şeyh-ulislâm Mirza zâde Mehmed Said Efendi, ârif ve zarif bir zat olmakla (tarikimiz cihad-ı binnefs'dir. Ulema Efendilerin cihadına göre ikram olunmak için tarik vaz'olunmuştur, cihad-ı sûri edenlere ikram oluna gelen tarikten ikram gerek) diye padişahın teklifini reddetmiş, bunun üzerine Üçüncü Mustafa «Ben buna bir rütbe ihsan edeyim ki sudur-ı-ulemâ ve reis-i ulemanın derecesine yükselsin» diyerek Osman Efendiye vezirlik vermiştir. (*Müri-üt-tevarih 1184 senesi vekayii*).

lar, Paşa Kapısı ve Bâb-ı âlideki müzakereleri *telhis* ile arzederler ve icabederse bizzat gidip görüşürlerdi.

Şahzadelerin sancaklarda bulundukları zaman babaları vefat edecek olursa merkezdeki devlet ricalinin karariyle yerine geçirilecek olana derhal haber gönderilir ve yeni hükümdar gelinceye kadar padişahın öldüğü gizli tutulurdu; bu hal bir kargaşalığa meydan vermemek için yapılan ihtiyatî bir tedbirdi; bunun tarihlerde emsali çok olduğundan burada tekrarlanmadı, bilhassa Çelebi Mehmed ile Kanunînin vefatları sebebiyle yapılan tertibat bunun en meşhurlarındandır.

Şahzadeler saraya kapatıldıktan sonra hükümdarların vefatı üzerine bunların yaşça en ileride olanı yerine geçerdi; yani bir padişahın vefatiyle yerine geçen şahzadenin hükümdar ilânı aynı günde olurdu; hasta olan hükümdar son nefesini teslim eder etmez kızlar ağası (dar-üs-saâde ağası) keyfiyetten sadr-ı-âzamı haberdar eder, bunun üzerine sadr-ı âzam - eğer varsa - vezirleri, kaptan paşayı, şeyh-ul-islâm ile kazaskerleri, defterdar, nişancı, nakibüleşraf, İstanbul kadısı ve yeniçeri ağası, sekbanbaşı ve kul kethudasını davet ederek hemen saraya giderler, divan-ı hümâyunda ve daha sonra bazan Sünnet Odasında içtimâ edip yeni padişahın çıkmasına intizar ederlerdi. Bir defa bu usule muhalif olarak Birinci Ahmed, babasının vefatı üzerine devlet erkânını beklemeden hükümdar olmuş ve keyfiyyeti sadaret kaymakamına bildirmişti [1].

Tahta geçecek olan şahzade Şimşirlikteki dairesinde

[1] Üçüncü Mehmed'in hastalığı hariçte duyulmamıştı, Sadr-ı âzam seferde olduğu için sadaret kaymakamı Kasım Paşa mûtat üzere divana gelip oturmuş ve henüz müzakere başlamamıştı: bu sırada kapıcılar kethudası Hüseyin Ağa içeriye davet edilip kendisine bir peşkir içinde Kasım paşaya verilmek üzere bir tezkire verilmiş ve o da getirip sadaret kaymakamına vermişti; tezkireyi alan Kasım Paşa bunun okunamıyacak kadar fena yazı ile yazılmış olduğunu görüp okuyamadığından Reis-ül-küttab'a vermiş. Bu tezkirede *«sen ki Kasım Paşasın babam Allah emriyle vefat eyledi ve ben taht-ı saltanata cülûs eyledim, şehri muhkem zabteyleyesin, bir fesat olursa senin başını keserim»* diye yazılmış. Kasım Paşa şaşırmış, acaba beni tecrübe mi ediyorlar diye telâşa düşmüş ve keyfiyyeti dar-üs-saâde ağasından sormuş ve nihayet arzodasına davet edilen Kasım Paşa orada on dört yaşındaki genç padişahı görünce işin hakikatini anlamıştı. (Naima tarihi C. 1, s. 357 - 358).

iken kızlar ağası ve silahdarağa kendisinin yanına gidip padişahın vefat edip saltanat nöbetinin kendisine geldiğini söyleyip tebrik ederler, hayatı tehlike içinde geçen şahzadeyi bunun bir su-i-kast olmadığına iknâ ederler ve nihayet verilen teminat üzerine selefinin ölüsünü gördükten sonra bir koltuğuna kızlar ağası diğer koltuğuna silahtarağa veya diğer biri girdiği halde Bâb-üs-saâde önüne kurulan tahta oturtup bu suretle padişahlığını ilân ederlerdi [1].

Vefat eden padişah ve şahzadelerin bir su-i kasta uğrayıp uğramadıkları yeniçeri ocağınca bilinmek kanun olduğundan padişahın müsaadesiyle yeniçeri ağasiyle sekbanbaşı ve kul kethüdası elbisesiyle ölen padişahın cesedini görürler ve bundan sonra gasl ve tedfin merasimi yapılırdı [2].

[1] Cülûs merâsimi ayrıca yazıldığından oraya bakınız.

[2] Vasıf Tarihi C. I, S. 94. Gülşen-i Maarif C. 2, S. 1305 ve D'ohsson C. 7, fasıl 10; bu husus hakkında resmî teşrifat defteriyle Esat Efendi tarafından yazılmış olan *Teşrifat-ı kadime'de* aşağıdaki malûmat vardır. Üçüncü Osman'ın vefatında :

«Bâ izn-i hümâyun Zülüfliyan Kapısında vâki Harem Kapısından (Kızlar Kapısı) ihraç ve mermer sütunlar altında zarbolunan sâyeban derununda şehremini ve mimar marifetiyle hafr-i kabr ve Yazıcı efendi (Dar-üs-saâde ağası yazıcısı) marifetiyle gasle mübaşeret esnasında ezkadim Selâtin-i Osmaniyye ve gerek şahzâde-i civanbahtandan âzim-i şahrah-ı cinan olanların nâş-ı gufran nâkışları mevzu-ı tahta-i teneşuy oldukta yeniçeri yan-ı dergâh-ı âli ocağı kullarından yeniçeri ağası ve sekban başı ve kul kethüdası gelip bir kerre dahi cemal-i mağfiret iştimallerin müşahede ile hukuk-ı bendegiyi icra suretinde resm-i hakk-ı vedaı edâ eylemeleri saray-ı hümâyunda ötedenberi mer'î olan halâttan olmağla bu def'a dahi enderun-ı hümâyun tarafından sudur eden izn-i-hümâyun üzere mûmaileyhim gelip müşahede ve derakap avdet eylediklerinden sonra gasle şürû olunmakla bâdelhitam kaldırılıp Bâb-üs-saâde semtinde mevzû musallaya îsal ...» *Teşrifatçılık defterlerinden* 676 *mükerrer* S. 3.

Birinci Abdülhâmid'in vefatiyle Üçüncü Selim'in cülûsu üzerine harem-i hümâyunun zülüflü ocağı tarafındaki kapısından çıkarılan merhum padişahın nâşı, mermer sütunlar altında kurulan çadırda yazıcı efendi tarafından gasledilmeden evvel anı elbisesiyle erkân-ı-devlet ve ocak ağalarının gördüklerinden bahseden Esat Efendi keyfiyyeti şöyle anlatıyor :

« ... Yazıcı efendi marifetiyle gasle mübaşeretten mukaddem erkân-ı devlet cemal-i mağfiret iştimallerin müşahede ile merasim-i hukuk-ı bendegiyi icra suretinde resm-i hakk-ı vedâ-ı eda eylemeleri emr-i hümâyuna muhtaçtır deyu Kisedar-ı teşrifat, saâdetlû dar-üs-saâde ağasına ifade ve

Padişahların cesetlerinin ocak erkânı tarafından muayenelerinin Sultan İbrahim'in katlinden sonra usul olduğunu *D'ohsson* yazıyor[1]. Padişahın vesair hanedan âzasının vefatları Ayasofya, Sultan Ahmed, Süleymaniye, Fatih gibi salâtîn camilerde salâ verilmek suretiyle ilân olunur[2] ve tellâllar vasıtasıyle de hem vefat haberi ve hem de cülûs resmi halka bildirilirdi.

Cenaze namazını, bir mâzereti yoksa Şeyhulislam kıldırırdı;[3] yeni padişah arzodası veya taht salonunun kapısı önünde

ağay-ı müşarünileyh dahi şevketlû efendimize istîzan eylediklerinde «teşrifat ne ise icra olunsun» deyu izin sadır olduğunu tefhim eylemeleriyle sayeban altında, vefat eyledikleri elbise ile şeyhulislâm efendi ve kaymakam paşa ve kaptan paşa ve sudur-ı-kiram ve defterdar ve reis-ül-küttâb ve ocak ağaları varıp rüyet ve bâdeddua avdet eylediklerinde. . . .» *Teşrifat-ı-kadime S. 115.*

[1] D'ohsson, C. 7, fasıl 10.

[2] Kâtib Çelebi fezlekesi C. I, S. 385 ve Saray Vesikaları (Cevdet Tasnifi) numara 2630 ve 2635 ve 1781 ve Raşit Tarihi C. 2, S. 29 ve C. 33 S. 117 ve teşrifatçılık defteri mükerrer 676, S. 5. Üçüncü Osman'ın vefatı üzerine sadr-ı âzam Koca Ragıb Paşa'nın buyrultusu sureti:

Ayasofya ve Sultan Mehmed ve Süleymaniye ve Sultan Ahmed cami-i şerifeleri müezzin başılarına

Cennetmekân Sultan Osman Han Hazretlerinin dar-ı ukbâya intikallerinden nâşi mutad-ı kadim üzere camilerinizde sâlâ verilmek ferman buyrulmağın berveçh-i muharrer her biriniz mutâd-ı kadim üzere salâ vermeğe takayyüt ve ihtimam eyliyesiz deyu (*Teşrifatçılık 676 mükerrer, S.2 sene 1171*).

[3] Şeyh-ul-islâmın şer'î bir özürü olursa reis-ül-ulema yahut Rumeli kazaskeri veyahut mezunen hunkâr imamının kıldırmaları usuldendi (*Teşrifatçılık 676 mükerrere,S. 3).* Birinci Abdülhamid'in vefatında şeyh-ul-islâmın müsaedesiyle saray imamı cenaze namazını kıldırmıştı (*Teşrifat-ı-kadime S. 116).*

Üçüncü Murad'ın vefatında cenaze namazını Şeyh-ul-islâm Bostanzade Mehmed Efendi kıldırmış ; Fakat padişahın hocası Sadeddin Efendi son hizmetimdir diye padişahtan cenaze namazını kendisinin kıldırması için müsaade almış ise de namazı andan evvel Şeyh-ul-islâm kıldırmıştı. Buna müteessir olan hoca Sadeddin Efendi : (veliyy-i meyyit bana izin vermişti tekrar iade lâzımdır) diye îtiraz etmiş fakat Şeyh-ul-islâm (Halife-i müslimin olan padişahın iktidası izn-i şer'îdir. Namaz tamam oldu, iade lâzım gelmez) mukabelesiyle Sadeddin Efendiyi ilzam eylemiştir. Naima C. I, S. 105.

durararak cenaze namazını kılar[1] ve müteveffa padişahın nereye defnini emrederse cenaze alayı tertibiyle oraya gömülürdü. Vefat eden padişahın tabutu üzerindeki kavuğuna (yusufî) siyah sorguç takılırdı[2]. Cenaze merasiminde dar-üs-saâde ağasından başka saray ağalarından hiçbiri bulunmazdı; cenazenin etrafında baltacılar bulunur ve cenazeyi elleri üzerinde bunlar taşırlardı.

Padişahın vefatiyle mâtem elbisesi giyilip[3] bazan bir hafta ve çok zaman üç gün mâtem tutulur; siyah mintan giyilip siyah sarık sarılırdı[4]. Kanunî Sultan Süleyman vefat ettiği zaman devlet erkânı mâtem elbisesiyle şala sarınıp solak ve peykler başlarındaki sorguçları çıkarıp börkleri üstüne peştemal ve çavuşlarla çaşnigirler ve diğer ağalar karalar sarıp dilsizler çullar giyip mâtem tutmuşlardı[5].

Tarihlerde bazan mâtem elbisesinin ve sarığın siyah olduğundan ve bazan başa yalnız siyah şemle sarıldığından bahsedilmekte ise de elbisenin siyah olduğuna şüphe yoktur[6]; daha

[1] Üçüncü Selim, arzodası kadısı önünde durarak amcasının cenaze namazını kılmıştı (*Teşrifatı Kadime*).

[2] Vasıf Tarihi C. 1, S. 61 de Üçüncü Osman'ın vefatında (Şeyhul-islâm namazını eda edip Yusufî tâbir olunur Selimî ve bir kıt'a siyah sorguç ile cenazesinin nakledildiğini yazıyor. Bundan başka Gülşen-i Maarif C. 1, S. 1503; D'ohsson C. 7. Fasıl 10.

[3] Çelebi Mehmed'in vefatında mâtem elbisesi giyilip bir hafta yas tutulmuştu. (*Hayrullah Efendi C. 7, S. 36)* Fatihin cülûsunda (yasluların yasını çıkarıp kendisi dahi serir-i-saltanata oturdu) (*Aşık Paşa zade S. 140*).

[4] *Selânikî S. 130 ve Naima C. 1 S. 113 D'ohsson C. 7., Fasıl 10.*

[5] *Selânikî tarihi S. 66* .

[6] Fatih Sultan Mehmed siyah elbise ve sarıkla yas tutmuştu (*Hayrullah efendi C. 8., S. 52*) İkinci Bayazid'in cenazesi İstanbul'a geldiği zaman Yavuz Sultan Selim ve devlet erkânı başlarına siyah sarmışlardır. *(Tac-üt-tevarih C. 2., S. 208 ve Solak zade S. 349)* İkinci Selim babasının cenazesini karşılarken siyah çuha giyip siyah şemle sarmıştı *(Selânikî S. 126)* Üçüncü Murad, mâtem alâmeti olarak devlet erkâniyle beraber siyah elbise giyip siyah sarık sarmışlardı *(Selânikî S. 126*), Üçüncü Mehmed babasının yerine hükümdar olduğu vakit siyah şemle ile mâtem elbisesi giymişti. (*Naima Tarihi C. I, S. 104*) Birinci Ahmed, siyah elbise ile mâtem tutmuştu (*Nuhbet-üt-tevarih S. 220*). Birinci Ahmed'in vefatında devlet erkânı mâtem elbiseleri giymişlerdi (*Fezleke C. I S. 385*). Dördüncü Murad'ın vefatiyle İbrahim'in cülûsunda padişah siyah şemle ile sarık sarınıp vüzerâ ve devlet adamları da siyah sarmışlardı. (Naima C. 3., S. 428).

sonraları yani takriben onyedinci asrın ortalarından itibaren mâtem elbisesiyle mâtem sarığına tesadüf edilmemektedir[1]. Dördüncü Murad vefat ettiği zaman yapılan cenaze merasiminde tabutunun önünde üzerine binip gazaya gittiği atlar tersine eğerlenip yürütülmüştü[2].

Yeni padişahın cülûsu haberi derhal İstanbul'da tellâllar vasıtasiyle ve toplar atılarak ilân olunup[3] bütün Türkiye'ye fermanlar gönderilerek tamim edilir, şenlikler yapılır, ve hutbe ile sikke veya paranın yeni hükümdar namına okunup bastırılması emir olunurdu[4]. Cülûs keyfiyeti Osmanlı Devletine tâbi

[1] D'ohsson'un kaydına göre (C. 7, Fasıl 10) İkinci Osman'ın vefatından sonra mâtem merasimi kalkmış ve Sultan İbrahim zamanında resmen ilga edilmiştir. Bundan evvelki notlarda da görüleceği üzere Sultan İbrahim'e kadar mâtem merasimi yapıldığı malûm olduğundan D'ohsson'un birinci kaydı doğru değildir. Daha sonraları ise mâtem yapılmamıştır. İbrahim'in katli ve Mehmed'in hal'inin bu mâtem merasiminin kaldırılmasında âmil olduğu anlaşılıyor.

[2] Fezleke C. 2., S. 220 Naima ile (C. 3., S. 429) D'ohsson bu atların üç olduğunu beyan ediyorlar.

[3] Üçüncü Mustafa'nın cülûsu üzerine hassa tellalları başısına gönderilmiş olan sadr-ı âzamın buyruldusu:

Hassa Tellal başı; Cennetmekân Sultan Osman Han hazretleri biemrillâh dar-ı âhirete intikal eyleyip hâlen şevketlû Sultan Mustafa Han İbnüssultan Ahmed Han Efendimiz hazretleri taht-ı hümâyunlarına teşrif buyurmalariyle zaman-ı-devletlerinde herkes âsûde hal olup devam-ı eyyam-ı ömrü devlet-i padişahı duasına meşgul olmalariyçün nidâ eylemek üzere Asitane-i-saâdet divan yollarında üç nefer dellallara şimdi nidâ ettiresin deyu (*Teşrifatçılık 676 mükerrer S. 2*); yine bu cülûs münasebetiyle Sarayburnundan toplar atılması için Bostancı başıya ve Tophaneden atılmak üzere topçu başıya ve tersane ve Yedikule ve Kız kulesinden atılmak üzere diğer alâkadarlara. buyrultular gönderilmişdi (*aynı defter S. 2*).

[4] İkinci Ahmed'in Edirne'de cülûsu münasebetiyle 1102 ramazanı sonunda (1691 Haziran) İstanbul Kaymakamı ile kadısına gönderilmiş olan hüküm sureti:

İstanbul kaymakamına ve kadısına hüküm ki

Birader-i sâd ahterim Sultan Süleyman aleyhirrahmet-i velgufran علیه الرحمة والغفران iradet-i kadir-i zülcelâl ve meşiyyet-i hüda-yı müteal ile dâr-ı gurur-ı fâniden saray sürur-ı bakîye irtihal ve irsen ve istihkaken makamı saltanat ve taklid-i hükümet ittifak-ı ârâ ile cenâb-ı saâdet meabıma tefviz olunup işbu sene اثنی و مائة والف isnâ ve miete ve elf ramazanül mübarekinin yirmi altıncı cuma günü biemrillah-ı teâlâ ve inayetihi taht-ı âli baht-ı osmanî ve serir-i izzet masir-i sahibkıranî üzere cülûs-ı hümâyun-ı meymenet makrunum vâkî olmağla cevami ve menabirde hutbe-i şerif na-

hükümet ve beyliklere meselâ Kırım Hanına, Eflak ve Buğdan voyvodalarına, Erdel Kralına bildirilirdi[1]. Bundan başka dost ve hemhudut devletlere de yeni hükümdarın cülûsunun bildirilmesi âdetti.

Padişah namına bastırılacak paranın mahall-i darbının *Konstantaniyye*, *İstanbul* veya *İslambol* isimlerinden hangisi olacağı kendisinden sorulur ve padişah bu isimlerden hangisini münasib görürse o suretle bastırılırdı. Bu hususa dair 1174 Rebiulâhir 19 tarihli (1760 Birinciteşrin) tarihli sadr-ı âzamın reisülküttâb'a buyurultusu[2]:

Sah. = صح

İzzetlû Reisülküttab Efendi

Bundan akdem ferman-ı hümâyun-ı hazret-i cihandârî ile sikke-i hümâyunlarından (*Konstantaniyye*) lâfzı ref ve anın yerine (*İslambol*) lâfzı vazolunup alâmet-i sikke-i hümâyunlariyle evamir-i âliyye ve berevat-ı şerifelerinin alâmât ve tevkifâtı birbirine muvafık olmak emr-i müstahsen olduğuna binâen fimâbâd evamir-i âliyye ve berevat-ı şerifenin makam-ı ısdarı beyanı içün Konstantaniyye kafzı yazılmayıp (İslambol) ismi tahrir olunmak bâbında ferman-ı hümâyun-ı mülûkâne şerefrîz-i sudur olmağla

m-ı hoceste peyâmıma kıraat ve derahim ve denanir ism-i şerifimle tezyin ve ahkâm ve berevat tuğray-ı garra-yı cihan mutâımla muanven ve tecdid fermânım olup bu atiyye-i ilâhiyye ve mevhibe-i sultaniyyenin cümleye ilân ve işâatı ehem ve elzem olmağın (isim yeri açık) tâyin olunmuştur.

Buyurdum ki vusul buldukta bir an ve bir saat tehir ve tevakkuf itmeyüp devlet ve ikbal ve saâdet ve iclâl ile serir-i saltanat-ı cihanbâni ve taht-ı âlibaht-ı kişversitânî üzere cülûs-ı hümâyun-ı meymenet makrunum vâki olduğu mecma-ı nas olan mahalde nidâ ve cümleye ilân ve işaat ve cevami ve menabirde hutbeyi nam-ı hoceste peyâmıma kıraat ve derahim ve denaniri ism-i şerifimle tezyin ittirüp ahkâm ve berevatı tuğray-ı garray-ı cihan mutâımla muanven eyliyesin ki bu nevîd-i behcet vurudunda kaffe-i enam mesrur ve şâdân olup devam-ı devlet ve sebât-ı haşmetim ediyesine iştigal üzre olalar. Fi evahir N sene 102 (Mühimme defteri No. 102, S. 4).

[1] 1143 Rabiulahiri tarihiyle ve Birinci Sultan Mahmud'un cülûsu münasebetiyle Kırım Hanı Mengli Giraya yazılan nâme-i hümâyun müsveddesi sureti yesikalar arasındadır. (Cevdet Tasnifi Saray kısmı No. 5934).

[2] *Başvekâlet Arşivi* (Mühim diye ayrılan kartondaki vesika).

bâdelyevm divan-ı hümâyun kaleminden ısdar olunan evamir-i aliyye ve beravât-ı şerifede *Konstantaniyye* yerine *İslambol* lâfzı tahrir ittiresiz deyu
buyuruldu. 19 R., S . 174

Yeni hükümdar namına basılmış olan sikkeler rikâb merasiminde Darphane defterdarı tarafından padişaha takdim olunur ve o da bunları sadr-ı âzam ve diğer devlet erkânına tevzi ederdi [1].

Yeni padişahın cülûsunda ilk işi kendi namına mühür kazdırmaktı; *mühr-i hümâyun* denilen bu mührün bir tanesi sadr-ı âzam denilen hükümet reisine (başvekile) verilir veya gönderilirdi [2]. Padişahın cülûsu üzerine usulen mâzul sayılan sadr-ı âzam bu yeni mühürle makamında ibka olunurdu. Şeyhulislam da aynı suretle yerinde kalırdı; bundan sonra padişah tarafından davet edilip kendisine *mühr-i hümâyun* verilerek [3] makamında ibka edilen sadr-ı âzam, şeyhulislâm da beraberinde olarak sadaret alayile Paşa kapısına gelerek yeni padişahın cülûsiyle mâzul addedilen devlet ricaline Paşa Kapısında hil'at giydirmek suretiyle anları makamlarında ibka eder ve bu merasime (*Umum Hil'ati*) denilirdi.

Yeni hükümdar cülûsundan birkaç gün sonra sadr-ı âzama, makamında ibkasını teyit ve bazı vesayayı hâvi bir hatt-ı hümâyun gönderirdi. Bu hatt-ı hümâyun merasimle Paşa Kapısında reisülküttâb tarafından okunur ve devlet erkânı sadr-ı âzamı tebrik ederlerdi; sadr-ı âzam tarafından bu hatt-ı hümâyuna yazılan teşekkürü hâvi cevap hatt-ı hümâyunı getiren saray memuruna verilirdi. Hatt-ı hümâyunı getiren büyük saray

[1] *Lütfi Tarihi C. 5, S. 55.*

[2] Mühr-i hümâyun hakkındaki ayrı kısma bakınız.

[3] Üçüncü Mustafa'nın cülûsunda sadr-ı âzama mühr-i hümâyun teslimi hakkında Vâsıf Tarihi şöyle diyor :

Davet-i sadr-ı âzam ve müşerref şüden-i o be mühr-i cedid-i sultanî :

İsm-i sâmi-i mülûkâneyi hâvi mühr-i hümâyun (کی) hâkki mukaddema istizan ve ol vechile ruhsat ihsan ve tarz-ı bedî üzre fass-ı hâteme nâm-ı şehriyar-ı cihanbahş nakş olunmuştu; resmen rikâb ısmarlanıp şeyhulislâm ile bilmürafaka âsaf-ı sâni ve sadr-ı âzam-ı bî müdânî hâk-i atebe-i mülûkâne'ye vaz-ı pişâni idüp mühr-i cedid-i sultanî yeden beyed taraf-ı hümâyundan îtâ... *Vâsıf Tarihi* C. 1, S. 94

memuruna kürk ve maiyyetine hil'at giydirilip atiyyeler verilirdi. Bu hattın vürudundan birkaç gün sonra sadr-ı âzam, şeyhulislâmla beraber teşekkür için saraya gitmek ve padişah tarafından kabul olunmak kanundu.

Padişahların cülûslarında sadr-ı âzamdan başlıyarak devlet erkânına ve ulemaya ve kapıkulu ocaklarına *cülûs bahşışı* denilen miktar-ı muayyen bahşış verilmesi kanundu [1]. Bundan başka padişahların saraya kapanmadıkları zamanlarda ilk defa sefere gidişlerinde askere *sefer bahşışı* ismiyle başka bir bahşış daha vermeleri usuldendi [2]. Cülûs bahşışı verilmesi 1774 senesinde Birinci Abdülhamid'in hükümdarlığına kadar devam etmişti. Bu hükümdar tahta çıktığı zaman Rus seferi devam ettiğinden hazinede para yoktu; bundan dolayı bahşış verilmemiş ve daha sonraları da bu usul terkolunmuştur. Dördüncü Mustafa'nın cülûsunda askerin bahşışı için bazı dedikodu olduysa da bir az para ile işin önü alınmıştır.

Padişahlar, bulundukları mahallin ahvalini tahkik ve teftiş için tebdil gezerlerdi. Bu hal şehirde işlerin nasıl gittiğini ve verilen emirlerin iyi tatbik edilip edilmediğini gösterdiği gibi halkın dedikodusunu da bildirirdi.

Padişahlar muhtelif kıyafete girerek tebdil gezmeği âdet etmişlerdi. Kanunî Sultan Süleyman ile vezir-i âzam İbrahim Paşa haremden çıkma sipahi elbisesi giyerek tebdil gezerler-

[1] Cülûs bahşısı verilirken alelâde divan akdedilir ve ulûfe tertibi üzere verilirdi. Cülûs bahşışı divanında ulûfe divanı gibi arza girilmezdi; yalnız cülûs bahşışının tevzi edilmesine müsaade edilmesi için yazılan telhis kapıcılar kethüdası ve bâbüssaâde ağası vasıtasiyle padişaha gönderilip tahrirî müsaade alınır ve telhisin cevabı gelince keselerle hazırlanmış olan bahşış hemen verilirdi. Fakat bazan cülûs bahşışı verilirken sefir kabulü icabediyorsa alelâde divan fevkalâde divan şekline girer ve tabiî arza girilir ve fakat defterdar kabul edilmezdi. Meselâ 1171 H., 1757 M. de Üçüncü Mustafa'nın cülûsunda bahşış verilirken, Venedik elçisi huzura kabul edilmişti. Cülûs bahşışı divanında ister elçi kabul edilsin, isterse edilmesin ulûfe divanında olduğu gibi sadr-ı azama kürk giydirilmezdi (*Teşrifatçılık Defteri 676 mükerrer S. 7)* cülûs bahşışı tevzii hakkında *(Kapukulu Ocakları)* isimli eserimizin birinci cildine bakın. Bundan başka *(Âli, basılmamış nüsha, varak 1 ve 331).*

[2] Sefer bahşışı hakkında da *(Kapıkulu Ocakları)* isimli aynı eserimize bakın.

miş [1]; İkinci Osman bostancı kıyafetinde [2], İkinci Ahmed mevlevî şeyhi kıyafetinde [3] ve Üçüncü Mustafa Kahvecibaşı Kastamonulu Hasan Bey zade Mustafa Nakşî Efendi ile beraber tebdii hasekisi elbisesiyle [4], Birinci Abdülhamid şeriflere mahsus kıyafetle [5] ve Üçüncü Selim ise Delibaşı, kalyoncu, Zaim kıyafetiyle ve paşalı kovuğu ile [6] tebdil-i kıyafetle İstanbulda dolaşırlarmış [7].

1 *Âli (basılmamış nüsha varak 96 b. ve 97).*

2 *Fezleke, Kâtip Çelebi C. 2, S. 9.*

3 Silâhdar Tarihi C. 2, S. 640, Diyarbekir valisi olup sadarete tâyin edilen Hacı Ali Paşa Edirne'ye geldiği zaman ikinci Ahmed, mevlevî şeyhi kıyafetinde başında sikke ve üzerinde kafesî destar elinde asâ ile tesbih ve boynunda rida (şal) ve arkasında hırkasiyle sadr-ı âzamın şehre gireceği Solak çeşmesi tarafına gitmişti. Maiyyetindeki silahdar, çuhadar, rikâbdar ağaları da Hacı Bektaş köçekleri kıyafetinde idiler ; padişahın tebdil-i kıyafetle sadr-ı âzamın alayını seyre geldiği gizlice sadr-ı âzama bildirilmişti. Bunu bilmemezlikten gelen Ali Paşa padişahın hizasına gelince selâm verip «Dede sultan hû, bizi duadan unutma» diye zarifâne bir îmadan sonra bir avuç altun göndermişti. Dede sultan yani padişah ayağa kalkarak kendisine selâın veren Ali paşanın selâmını alıp (ihtiyacımız yok, hemen özünü yokla âşık) diye mukabele ederek parayı îade etmişti.

4 Kahvecibaşı Mustafa Nakşî vekayinâmesi (*Vekayi-i-Sultanî, Tarih-i Nakşî)* Hususî Kütüphanemizdeki nüsha.

5 Hususî Kütüphanemizde müellifi meçhul olup o devri görmüş olan birinin yazdığı *mecmua.* Bu mecmua sahibi şöyle diyor : Birinci Abdülhamid'in kılıç alayından «kırk, elli gün sonra müşarünileyh efendimiz hazretlerine at meydanında rast geldim, ulema kavuğu üzerine yeşil destar sarmış gördüm, işte padişahımız Sultan Abdülhamid Han Efendimiz budur dediler, îtimat etmedim, zira mübarek başında ulema kavuğu ve peygamber evlâdının nişanı vardır ve sima-yı şâhânelerine nazaran sâdat-ı kiram dan olduğu münfehim olunur, yani mübaleğa ile yakışmış olduğundan vâfir muaraza edip verasından gittim, gördüm ki kulluk (karakol) yeniçerilerine ve bayrakdar ve odabaşı ve çorbacılarına başka başka altun verdikte ol vakitte itimad gelip inandım...»

6 Tarih Encümeninden Türk Tarih Kurumuna intikal eden mecmualardan bir *vekayinâme, No. 58, S. 62.*

7 *«Üçüncü Selim'in ruznâmesinden»* ... Ramazanın dördüncü salı günü (sene *1217*) soffa-i hümâyunda kütüphane hocası Boluvî Mustafa Efendi ders-i şerif takrir buyurup bâdeddua Topkapıya nüzul ve tobra darbiyle eğlenilip bâdelasır şehir tebdiline teveccüh ve iftara harem-i-hümâyuna avdet buyuruldu..) *Başvekâlet arşivi* (*Millî Emlâkten arşive verilen defterlerden S. 1*).

Dördüncü Murad'ın ocaklıyı ve İstanbul'daki serserileri tedip için durmadan tebdil gezdiği meşhurdur. Vezir-i âzam Tabanı Yassı Mehmed Paşa ordu ile İran seferine giderken Dördüncü Murad tebdil gezerek ordu vaziyetini tetkik etmiş ve hattâ Maltepe'de dolaşırken vezirlerden Çağala zade Mahmud ve Yusuf, Sultan zade Mehmed ve vezir Mustafa Paşaları yerlerinde göremeyince gazap edip kadırgalara bindirtip Kıbrıs adasına sürgün ettirmişti[1]. Yine bu hükümdar İran seferine gitmeden evvel kardeşi Şahzade Süleyman ile beraber de şehirde tebdil gezermiş[2]. Üçüncü Mustafa çok zaman tebdil olarak Ayasofya camisine gidip sabah namazını orada kılarmış; hattâ bir gün tebdil gezerken gördüğü sefaret tercümanlarından birinin hüviyetini tahkik ile bunun kibar konaklarına gidip devlet esrarını öğrenip sefarethanelere haber verdiğini anlayınca, hemen boynunu vurdurmuştu[3]

Üçüncü Osman tebdil gezerken çarşıda satın aldığı gözleme, kebab, leblebi, mahallebi gibi şeyleri yolda beygir üzerinde yermiş[4].

Padişahlar tebdil gezerlerken kendilerini tanıyıp arzıhal vermek âdet değilmiş; hattâ 1171 senesinde Üçüncü Mustafa tebdilde iken Çorum Alaybeği Feyzullah isminde birinin usul hilâfına arzıhal takdim eylemesi, bu zavallının katlini mucip olmuştu[5].

Birinci Abdülhamid çok tebdil gezen padişahlardandı; tebdilde gördüğü yolsuzlukları sadr-ı âzama bildirirdi; buna dair haylı hatt-ı hümâyun vardır. Bu hükümdar, zamanının hürmetini kazanmış velilerden, Galatasaray hocası meşhur

[1] Vekay-ı Tarihiyye varak 274.

[2] Dördüncü Murad «Şahzade Sultan Süleyman merhumu bir müddet kenduler hem sohbet itmiş idi; bazı tebdil gezerken defeatiyle görmüşüz; mubarek beşereleri bir miktarcık pejmürde yani solucak zâhir ecel havfi her an veçh-i müveccehlerinde ab-u ab mı? komuştu...» Peçevî C. 2, S. 348-9.

[3] Müri-üt-Tevarih 1173 senesi vukuatı arasında. Bunu kaydeden Şamdânî zade hiristiyan tabiblerle sarrafların da aynı suretle hareket eylediklerini yazarak cezri muamele yapılmasını tavsiye ediyor.

[4] Zeyl-i-Takvim-üt Tevarih (Şamdânî zade) Kütüphanemizdeki nüsha 1171 vekayi arasında.

[5] Müri-üt-Tevarih 1174 vekayi arasında ve Vâsıf tarihi C. 1, S. 96 Vâsıf bunun terbiyesizce hareketinin katlini mucib olduğunu yazıyar.

Geredeli Hacı Halil Efendiye muhabbetinden dolayı bu zatın vefatında tebdil-i kıyafetle Fatih camisine giderek cenaze namazında bulunmuştu [1].

***

Padişahlar seferde bulunup bir yeri zaptettikleri zaman kendilerine teslim edilecek olan kalenin halkına ve müdafilerine dokunmıyacağına dair amannâme verir ve yemin eylerdi. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra 857 Cemaziyelevvel sonu tarihiyle (1453 Haziran) Galata halkına verdiği ahidnâmede:

"Ben ulu padişah ve ulu şehinşah Sultan Mehmed Han b. Sultan Murad Hanım. Yemin ederim ki yeri ve göğü yaratan perverdigâr hakkıyçün ve Hazret-i Resul aleyhissalât-ü vesselâm'ın pâk ve münevver ve mutahher ruhı içün ve yedi mushaf hakkıyçün ve benim başım içün ve oğlancıklarım başı içün ve kuşandığım kılıç hakkıyçün" diye yemin etmişti [2].

Üçüncü Mehmed Eğri kalesini aman ile teslim alınca halka amannâme vermiş ve anda: "Bindiğim at ve kuşandığım kılıç namına" diye yemin etmişti [3].

İstirahati tercih ile saraydan çıkmayan padişahlar cülûslarından sonra açılan seferde düşmana karşı bir muvaffakıyet temin edilirse kendilerine *Gazi* unvanı verilirdi; ordu harpten mağlup çıksa dahi bu galebe onun gaziliğini değiştirmezdi; Birinci Abdülhamid'e Avusturyalı'lara karşı kazanılan Cihadiye muharebesi sebebiyle gazilik verilmek arzu olunmuşken ancak düşmanının kuvve-i külliyyesinin inhizamı üzerine bu unvanı kabul edeceğini söylemiş ve filhakika Koca Yusuf Paşa'nın mühim bir muvaffakıyete nail olduğu tebşir edildiğinden dolayı gazi unvanını almıştı [4].

Padişahlar sefer münasebetiyle veyahut bir gezinti için İstanbul'dan harice çıktıkları zaman uğradıkları büyük kasaba ve şehirlerde kendisi şehre girerken yolun üzerine ve atının

[1] Enderun Tarihi C. 1, S. 214.
[2] Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 5, S. 52.
[3] Peçevî tarihi C. 2 S, 195
[4] *Edip Efendi Tarihi, Birinci Kısım S. 55* (Kütüphanemizdeki nüsha).

ayağının altına *payendaz* ismiyle kumaş döşenirdi; padişahların seferden avdetle İstanbul'a veya Edirne'ye gelişlerinde veyahut Edirne'den İstanbul'a veya İstanbul'dan Edirne'ye gidişlerinde esnafın payendaz olarak kumaş takdim eylemeleri kanundu; bunu ibtida müslümanlar sonra gayr-i müslimler arz ve takdim ederlerdi. Bu kumaşların padişahın maiyyeti olan solaklarla peyk ve şatırlara ihsan olunması usuldendi [1].

Kanunî Sultan Süleyman Irakeyn seferine gidip Tebriz'e girdiği zaman şehir halkı padişahı istikbal ile geçtiği yere kumaşlar sermişlerdi [2]. Birinci Ahmed İstanbul'dan Edirne'ye gidip şehre girdiği vakit atının ayağının altına pek çok kumaş döşenmişti [3]. 1068 H., 1658 M. tarihinde Edirne'ye giden Dördüncü Mehmed'in ve İkinci Süleyman'ın gidecekleri mahalle kadar atlarının ayakları altına kumaşlar serildiği görülüyor [4]. Dördüncü Mehmed, 1094 H., 1683 M. senesinde ordu ile Filibe'ye girerken aynı merasim yapılmıştı [5].

Padişahlar sefere giderken veya diğer bir mahalle gidişte teşyi edilirken, kanun mucibince başta sadr-ı âzam olarak vezirlerle ileri gelen rical ve ulema sıra ile at üzerinde padişahın yanına yanaşıp hem giderler ve hem de memleket işleri hakkında kendisiyle görüşürler ve bu kanuna *(Padişaha yanaşmak)* denilirdi; bu usul sefere munhasır olmak üzere Fatih'in kanunnâmesinde de vardır; orada şöyle deniliyor [6]:

"Cenâb-ı şerifim sefer-i zafer rehbere müteveccih olsa yanaşmak vüzeramın ve kazaskerlerimin ve defterdarlarımın ka-

[1] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi S. 96.*

[2] Ruznâme (Feridun Bey münşeatı C. 1, S. 587)

[3] (... ve akdâm-ı saadet encam-ı pâdişah-ı devrana, edim ve kumaş cinsinden ol rütbe giranbahâ payendaz döşendiki zemin-i siyah manend-i gülizar-ı-şüküfte bahar oldu...) Nuhbet-üt-Tvaarih S. 249; bu seyyahatta halkın döşediği kumaşlardan başka sadr-ı âzam Nasuh Paşa saray civarında Saraçlar köprüsü başından Edirne sarayına kadar tahminen iki mil (takriben 3500 metre) mesafeye atlas ve nefis kumaşlardan *payendaz* sermişti (aynı eser S. 249).

[4] Naima Tarihi C. 6, S. 304 ve Silahdar Tarihi (C. 2, S. 371 ve 481).

[5] Silahdar C. 2 S. 6.

[6] Kanunnâme-i Âl-i osman (Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuasının ilâvelerinden) S. 26.

nundur; mâzul Beğlerbeğiler, beğler dahi davet edersem yanaşmak kanunumdur„.

Birinci Ahmed'in 1021 H., 1612 M. senesinde Edirne'ye seyahati esnasında tertip edilen gidiş resminde padişahla görüşmek merasimi şöyle olmuştu :

"Ol mahalde ferman-ı şerif sudur etti ki Şeyhulislâm ve vüzera ve kuzat-ı asker rikâb-ı hümâyunlarına yanaşıp kanun-ı kadim üzere mülk ve millet ve din ve devlete müteallık umur müşaveresini ideler ; evvelâ vezir-i âzam Nasuh Paşa, andan Şeyhulislâm bâdehû vezir-i sâni Davud Paşa, Nakkaş Hasan Paşa andan Yusuf Paşa bâdehû Kaptan Halil Paşa yanaşıp her biriyle tedbir-i umur ve nazm-ı ahval-i cumhur müzakeresi olduktan sonra selâmlayıp yerlü yerlerinde karar ettiler; andan sınıf-ı ulemaya ruhsat virilip mertebelerince tarikleri üzere cümleden mukaddem Rumeli'den munfasıl Damadî denmekle mâruf Mehmed Efendi andan Hoca zade Es'ad Efendi, bâdehû Yahya Efendi, bâdehû Kethüda Mustafa Efendi badehû ol hinde Rumeli kazaskeri olan Aziz Efendi bâdehu kemal Efendi bâdehû Anadolu'dan mâzul Bostanî Mehmed Efendi bâdehû Ahi zade Hüseyin Efendi bâdehû bilfiil Anadolu Kazaskeri Abdülgani zade Mehmed Efendi herbiri mazhar-ı nüvaziş-i padişahî oldular...» [1].

Padişahlar İstanbul dâhilinde yangın çıktığı zaman, yangın mahalline yakın yere gidip sönünceye kadar bulunurlar ve söndüğüne dair olan raporu aldıktan sonra saraylarına avdet ederlerdi[2]. Padişahlar yangın mahalline gelirlerse harikın çabuk söneceğine dair halkta bir ıtikat vardı. Buna da sebep pa-

[1] Nuhbet-üt-Tevarih S. 248 ve Zübdet-üt-Tevarih (varak 187-188).

[2] 1217 senesi ramazanında (1803 İkincikânun) gece alaturka saat on buçukta (Etmeydanı başında ihrak zuhur etmekle beygir suvar-i müsareat ve mehterhaneye nüzul buyrulup iki saat miktarı yedi sekiz hane muhterik ve itfası kaimesi (tezkiresi, raporu) vârid olup selat-ı subhı edâ birle avdet buyruldu...)

9 Şavval salı gecesi «saat beş buçukta Irgat pazarında iplikçiler hanı ittisalinde fırından ateş zuhur itmekle derhal Esma Sultan Sarayını (Sultan Mahmud türbesinin yerinde idi) teşrif buyurup rüzgâr şedit olduğundan zâbitanı itfasına sevk ve ihtimam eylemelerini peyderpey tenbih buyurarak bilutfihi taalâ han-ı mezkûr ve karşusiyle beş on dükkân muhterik ve kaimesi vârid olmağla kar yağarak saat dokuzda harem-i hümâyuna avdet buyuruldu» *Emlâk-i Milliye'den arşive devredilen defter S. 1-2.*

dişâhın bizzat bulunması, tabiî olarak söndürme gayretini artırdığındandı.

***

Pâdişâhlar her cuma günü münasip gördükleri Camilerden birisine cuma namazına giderlerdi: evvelleri bu cuma namazına çıkışlar, devlet erkâniyle beraber bayram namazları gibi mükellef olurdu; fakat Onyedinci Asrın ortalarından itibaren bu âdet terkedilmiştir; bunun sebebi de Dördüncü Mehmed'in küçüklüğü ve İstanbul'un karışıklığı olmuştu; bundan sonra cuma alayları pâdişâhın maiyyetinin yani bir kısım saray erkânının, divan çavuşları ve peyklerin bulunmasiyle muhtasar surette yapılır ve pâdişâhın gideceği camiye kadar yollara iki sıra yeniçeriler dizilir, pâdişâh maiyyetiyle atla bunların aralarından geçip camiye giderdi; pâdişâhı camide yeniçeri ağası ile gittiği caminin mütevellisi karşılardı.

Pâdişâh camiye girerken yeniçeri ağası, hükümdarın çizmelerini çıkarırdı; eğer yeniçeri ağası bu hizmeti ilk defa görüyorsa kendisine elmaslı bir hançer hediye edilirdi; bundan sonra yeniçeri ağasiyle pâdişâhın silahdarı, hükümdarın koltuklarına girip *Mahfel-i hümâyun* denilen kendisine mahsus namaz mahalline götürürlerdi.

Pâdişâhın gideceği cami malûm olunca seccadesi daha evvelden götürülüp mahfel-i hümâyuna serilirdi; bunu seren memur secde esnasında pâdişâhın yüzüne birşey dokunmasın diye seccadeyi yere serdikten sonra yüzünü sürerek onu muayene ederdi. Cami müetevellisi hazırlamış olduğu on iki tepsi dolusu yemiş ve çiçekleri takdim eder, pâdişâh bunları kendi kadınlarına ve kızlarına ve hemşirelerine gönderirdi. Mahfel-i hümâyunda iken yeniçeri ağasının pâdişâhla görüşmesi âdetti.

Namazdan sonra pâdişâhın avdetinde çizmelerini yine yeniçeri ağası giydirir, atının önünde yürürdü; bunun yanında elinde buhurdanlık olarak caminin mütevellisi bulunurdu; pâdişâhın müsadesini alıncaya kadar beraberinde yürüyen ağa, orada hükümdarı selâmlar ve kendisi de kanun üzere doğruca sadr-ı âzamı ziyaret ederek pâdişahla vâki görüşmelerini ya

tamamen veya kısmen anlatırdı; eğer sadr-ı âzamla arası iyi ise anın îtimadını muhafaza için mükâlemeyi tamamen anlatırdı. Yeniçeri ağalarının cuma namazına gidip avdette sadr-ı âzamı ziyaretleri ocağın ilgasına kadar devam etmiştir.

***

Osmanlı pâdişâhları Fatih Sultan Mehmed'ten ítibaren bizzat divan müzakereleriyle alâkalarını kesip haftada dört gün olan divan içtimaındaki reisliği vezir-i âzamlara bıraktıktan sonra haftada iki gün divan müzakerelerine ait olarak görülen işleri arz odasında vezir-i âzamın izahından öğrenirlerdi; divan müzakereleri daha sonraki tarihlerde haftada iki güne inmiş ve işlerin çoğu Paşakapısı'nda görülmeğe başlamış ve bundan sonra yani onsekizinci Asrın ilk yarısından ítibaren divan işleri yalnız ulûfe tevziine ve bu meyanda sefir kabulüne tahsis edildiğinden dolayı bütün muamelâta Paşakapısı veya Bâb-ı âli merci olmuş, bundan dolayı sadr-ı âzamların pâdişâhlarla görüşmeleri pek ziyade tahdid edilmişti; fakat sadr-ı âzamlar, bütün işlerin hisabını pâdişâha vermekle mükellef olduklarından Paşakapısı'ndaki müzakereleri ve hükûmet işlerini *Telhis, Takrir* gibi hulâsalarla kendisine arzederler ve bâzan ícabeden vesaiki de bu telhis ve takrirlere rabt ile takdim eylerlerdi.

Pâdişâh bu telhis veya takririn üzerine ícabeden mütaleayı yazarak iade eylerdi; lüzum görmezse hiç bir şey yazmaz ve bazan da kısaca (*manzûrum olmuştur*) diye okuduğunu beyan ederdi.

Telhisler, kavanin, nizamat tevcih ve usul ve âdet ile muayyen olan ve fakat hükümdarın tasdikine muhtaç bulunan sadr-ı âzamın arzıdır. Sadr-ı âzam, takririnde hâdiseyi arzeder ve bu husus hakkında kendisinin nokta-i nazarını beyan eyler ve hükümdarın bu hususa dair mütaleasını sorardı; eğer mesele mühim olup sadr-ı âzam divanında görüşülmüş ise müzakere neticesini beyan eylerdi. Bâzan Telhis ile Takririn birbirine karıştığı görülmektedir. Sadr-ı âzamın hükümdara yazdığı tebrik, taziye gibi tezkirelerine de Telhis ismi verilmektedir.

Telhis ve Takrirlerin elkabı Sadr-ı âzam Damad İbrahim Paşanın sadaretine kadar (*saâdetlû pâdişâhım*) (*Devletlû Pâdi-*

şâhım) (*arz-ı bende-i bî-mikdar budur ki*) (*benim devletlû merhametlû Pâdişâhım*) (*bende-i kemineleridir ki*) (*arz-ı kullarıdır ki*) gibi kısa yazılırken yavaş yavaş bu elkab şişirilerek (*Şevketlû kerâmetlû inâyetlû Pâdişâhım*) ve (*şevketlû, mehâbetlû inâyetlû Pâdişâhım*) ve (*arz-ı bende-i bî-mikdar budur ki şevketlû, mehâbetlû, kerâmetlû, inayetlû, Pâdişâhım*) şeklini almış ve nihayet Üçüncü Ahmed zamanında ve Nevşehirli Damad İbrahim Paşanın sedaretinden itibaren:

Şevketlû, kerâmetlû, mehâbetlû, kudretlû veli nimet-i bî-minnetim efendim pâdişâhım

tarzında karar kılmıştır. *Pâdişâhım* kelimesi satırın üstüne ve sol kısmına yani satırdan daha yukarıya yazılırdı.

Sadr-ı âzam, merkez muamelâtından ve hariçten ve vilâyetlerden gelen tahrirat veya kaimeleri [rapor] pâdişâha arzedeceği zaman bunları telhis ve takrire lüzum görmeden kenarına kimden geldiğini ve neye dair olduğunu siyah ve bâzan kırmızı mürekkeble hulasaten yazarak takdim eylerdi; eğer bunlara dair evvelce bir muamele geçmişse derkenarında anı da hatırlatırdı.

Pâdişahla saray arasındaki bu muharreratın gidip gelmesi *Telhisci* vesaire gibi memurlar vasıtasiyle olurdu ve sadr-ı âzamların takdim ettikleri muharreratı *Telhîsî* denilen sadr-ı âzam telhiscisi saraya götürüp kapı ağası vasıtasiyle takdim eylerdi.

***

Pâdişâhlar işlerin icabına göre sadr-ı âzamla görüşmek ister veya sadr-ı âzam bir mühim iş için şifahen pâdişâha mâruzatta bulunmağa lüzum görürse o zaman kabulünün günü ve saati ve nerede kabul edileceği kendisine bildirilirdi; bâzan bu kabul işi gayr-i resmî ve tebdil-i kıyafetle olurdu; Sadr-ı âzamın bu suretle pâdişâh tarafından kabul edilmesine *rikâp* veya *özengi* denilirdi; bu tâbir evvelce pâdişahların daimî surette fa'al bulunduklarının remzi olup eskiden kalmıştı; halbuki sonrakiler merasim günü hariç olarak vakitlerini saray ve göçlerde geçirdiklerinden vezir-i âzamı sık sık kabul etmeğe lüzum görmemişlerdi; şurasını da derhal söyliyelim ki pâdişahların bu inziva hayatı devlet işleriyle meşgul olmadıkları zehabını vermemelidir; gerçi sonraları işlerin tedviri sadr-ı âzamın uhde-

sinde ve mesûliyyeti altında olmakla beraber bütün işlerin daimî surette kontrolü ve icabeden direktiflerin verilmesi pâdişâha aitti; anların mütalealar alınmadan resmî ve mühim hiç bir muamele yapılamazdı; bundan dolayı sarayda kapalı olan pâdişâh, sadr-ı âzamın telhis, takrir gibi mâruzatiyle işlerin cereyanından, - eğer varsa - muharebe ahvalinden zamanında haberdar olurlardı. Bilhassa muharebe işlerini pek alâkalı ve heyecanlı olarak takip etmek âdetleri idi [1].

Pâdişâhların verdikleri emirler hep sadr-ı âzamların telhis ve takrirleri üzerine olmayıp bâzan re'sen kendi tarafından yazılır ve buna *beyaz üzerine hatt-ı hümâyun* denilirdi. Hükümdarların gerek Takrir ve Telhis ve gerek bizzat yani re'sen verdikleri direktif, mütalea ve emirleri hâvi hatt-ı hümâyunların binlercesi arşiv vesikaları arasında görülmektedir.

Sadr-ı âzamların arzları üzerine yazılan ve *hatt-ı hümâyun* denilen pâdişâh yazıları yani telhis ve takrirlerin üst kenarlarına yazılan pâdişahların mütalealarını hâvi hatt-ı hümâyunlar İkinci Mahmud zamanında 1248 H., 1332 M. senesi ortalarına kadar devam etmiş ve sonra bu usul terk olunarak sadr-ı âzam arzlarının başkâtip vasıtasiyle takdimi kaide olmuştur [2].

[1] Üçüncü Murad'ın İran seferindeki muvaffakıyetini kendi ağzından dinlediği Özdemir oğlu Osman Paşaya karşı gösterdiği fevkalâde muamele tarihlerde meşhurdur. Diğer misaller de vardır; meselâ Girid'te Kandiye kalesinin fethi Serdar-ı Ekrem Köprülü zâde Fazıl Ahmed Paşa tarafından o sırada harp sahasına yakın olarak Livadya'da bulunan Dördüncü Mehmed'e bildirildiği zaman (gerçek mi, telhis geldi mi?) diye sormuş. Sadaret kaymakamı Merzifûnî Kara Mustafa Paşa telhisi vermiş pâdişâh bunu okurken hüngür hüngür ağlayarak tamam edememiş: sır kâtibine vererek okutmuş. Müjdeyi getiren çavuş başı vekili İbrahim Ağaya yirmi beş kese atıyye ile valilik vermek istemiş. İbrahim Ağa atiyyeyi almış ve valilikten afvini istirham eylemiş. (*Abdi Paşa Vakayinâmesi varak 138 B*).

Yine bu cümleden olarak İkinci Süleyman'ın, mühim muvaffakıyetler elde eden Köprülü zâde Fazıl Mustafa Paşaya karşı gösterdiği iltifat hakikaten yerinde olup bunu daha aşağıda İkinci Süleyman'ın şahsiyetinden bahsederken gösterdim.

[2] 1248 Cemaziyevvelinde (1832 Birinciteşrin) Kastamonu da *Tahmisci oğlu* isyanında pâdişâh bir kısım evraka kendi el yazısı ile mütaleasını yazmış ve bâzı evraka da başkâtip vasıtasiyle cevap vermiştir. İşte bu tarihten îtibaren *irade-i seniyye* denilen pâdişâhın mütalealarının bilvasıta

Pâdişahların günlerini nasıl geçirdiklerine dair *vekayinâme* veya *ruznâme* denilen ve pâdişâhların günlük hayatlarını gösteren eserler vardır; bu eserler aynı zamanda pâdişâhla hükûmet arasındaki muameleleri vesair ahvali de kısa olarak kaydederlerdi. Bu eserlerden bâzıları bugün elimizdedir [1].

Pâdişah gündüzleri saray haricinde bir tarafa çıkmıyacak ise harem dairesine bitişik olan mâbeyin dairesinde vakit geçirirdi; burada kendisinin yanında has odabaşı ile on iki has oda ağası vesair bâzı ağalar bulunurlardı; pâdişah burada iken kahvesini silahdarağa ve şerbetini çuhadarağa verirdi; pâdişah saat on birde yemek yerdi; yemekleri sofraya kilercibaşı ağa koyardı; yemekler porselen tabaklar içinde yenirdi; İkinci Bayezid zamanından îtibaren altun ve gümüş kaplar içinde yenirken sonra bunlar kaldırılmıştır [2]. Pâdişah yemek yerken rikâbdar ağa elindeki yelpaze ile sinekleri koğardı; D'ohsson'un yazdığına göre üç çeyrek saat süren yemekte sofraya elli, altmış kap yemek gelirdi. En son gelen yemek pilâv ve hoşaftır.

---

sadr-ı âzama bildirilmesi âdet olmuş ve bu tarz saltanatın sonuna kadar devam etmiştir, *(dolap 7, sandık 215)* sadr-ı âzamın başkâtibe yazdırıp gönderdiği telhis ve sonraki ismi *tezkire-i mâruza* olan tezkireyi, başkâtip pâdişâha okur ve şifahen iradesini alarak derkenar suretiyle sadr-ı âzama bildirirdi. Pâdişâhın, sadr-ı âzamın arzı üzerine yazdığı derkenardan şimdiye kadar istisna teşkil etmek üzere bir tane gördüm ki o da Kayserili Ahmed Paşanın İstanbul'a gelmesi hakkında sadr-ı âzam Safvet Paşanın ârizasına II. Abdülhamid'in yazdığı cevaptır (Bakınız: Belleten sayı 27, sene 1943, sayfa 523).

[1] Dördüncü Mehmed zamanına ait Abdi Paşa Vekayinâmesi, Üçüncü Mustafa'ya ait kahvecibaşı Kastamonulu Mustafa Nakşi Efendinin (Vekayi-i Sultanî Tarih-i Nakşi) isimli ruznâmesiyle Birinci Mahmud, Üçüncü Selim, Dördüncü Mustafa ve İkinci Mahmud'a ait ruznâmeler ve Hızır İlyas Efendinin *Letâif-i Enderun* isimli matbu eseri gibi Osmanlı pâdişâhlarının günlük hayatlarına ve bâzı vekayie dair tutulmuş vekayinâmeler bu cümledendir.

[2] «... Salâtin-i Âl-i Osmaniyan altun ve gümüş evaniden taam yemek evvelâ bu senede (916 H., 1510 M.) vâkı oldu; amme-i hükemâ pâdişâh-ı melek edâ cenabına ikdam ve ibram itmeğin tencereleri ve tabeleri ve sahan ve tepsileri zer-ü-simden işledüp evvelâ üç gün anlarda pişen yemek fıkaraya itâm olundu, bâdehû kendileri tenavüle başladılar. Fi sene ست عشر و تسعمائة sitte aşer ve tisamie» *Âli, basılmamış Umumî Kütüphâne nüshası varak 221-222.*

Onaltıncı Asırda pâdişâhların nasıl yemek yediklerine dair Halkondil zeylinden aldığımız hulâsayı aşağıya yazıyorum [1].

"Pâdişah sofrasındaki yemekler mütenevvi fakat sâde ve kanaatkâranedir: İkinci Selim sarhoş ve obur idi; halbuki oğlu (Üçüncü Murad) eski âdetleri terk etmiş bir pâdişahtır; pâdişahlarca da mûtad olan, sairleri gibi bağdaş kurup aşağı oturmaktır; maamafih altlarında divanda olduğu gibi üzeri kıymettar halı veya yastıklarla örtülü bir iskemle (kısa sedir) bulunur; yemek yerken eğilmeden yemesi için önüne bir ayak irtifaında seyyar bir masa (sofra) korlar. Evvelâ kilerciler bir büyük havlu ile bir diz örtüsü ve pâdişâhın sevdiği meşrubatı hâvi beş, altı gümüş sürahi getirirler, hizmet edenler, pâdişâhın sofraya oturduğu sırada havluyu yemek sofrasının üzerine sererler ve parmaklarını silmesi için örtüyü dizlerinin üzerine örterlerdi.

Çaşnigirbaşı (kilercibaşı olacak) emri altındaki yüz çaşnigir ile matbaha gider [2] ve orada yemek dolu olan sahanları hazır bulur; bu sahanlar birer lenger gibi büyük olup hepsi porselendendir; kapakları altun kaplama gümüştendir; içerleri pâdişâhın zevk ve tab'ına göre her türlü nefis yemeklerle doludur.

Bu sahanları alan çaşnigirler evvelâ bunu kendilerine teslim eden aşçılara içlerinde bulunan yemeklerden birer kaşık tattırırlar ve sonra yemekleri pâdişâhın bulunduğu salona getirerek kendileri de tadarlar [3] ve hemen çaşnigirbaşıya teslim ederler ve o da alıp Pâdişâhın önüne kordu [4]. Çaşnigirbaşı bu esnada topukları üzerine çömelmiş olarak dururdu;

[1] Halkondil zeyli teşkilât kısmı S. 35.

[2] Sarayda *Kuşhâne* denilen pâdişâha mahsus bir matbah vardı (Saray Vesikaları 3061) burada pâdişâh için yemek pişirilirdi; pâdişah binişe gittiği zaman Kuşhâne matbahı da beraber giderdi. Küçük olan tencerelere hâlâ *kuşhâne* denilmektedir.

[3] Bu ihtimamın, yemeğe zehir katılmaması için yapılmış bir tedbir olduğunu söylemeğe hacet yoktur.

[4] Pâdişah matbahından alınan yemeklerin önüne düşüp getirmek, sofrasını hazırlamak, yemek sahanının kapağını açmak, yemeği değiştirmek, kilerci başının vazifesi olup (*Âli, basılmamış Umumî Kütüphâne nüs-*

pâdişah işaret ettikçe yemekler birer birer sıra ile sofraya gelir ve taam esnasında hekimbaşı da beraber bulunurdu [1].

Pâdişah yemek yerken bâzan kendisine ecdadının menkıbeleri okunurdu; Pâdişah yemek esnasında su içeceği zaman kendisine en emin adamı (ibrikdar) su verirdi; Pâdişahların hadden efzun altun ve gümüşten mamul yemek kapları olduğu halde bunlarla yemeyip porselen kaplarla yemeleri âdetti [2].

***

Pâdişâhın canı isterse sarayın bahçesindeki köşklerden birine giderek gününün bir kısmını orada geçirirdi; bâzan müsait mevsimlerde sarayda kalmıyarak Boğaziçi sırtlarındaki köşklerden veya Boğaziçi ve Eyyup Karağaç sahillerindeki yalılardan birine gider ya akşama kadar eğlenir veyahut göç suretiyle bir müddet oralarda kalırdı. Pâdişah gerek sefer esnasında ve gerek bahçede gezerken kendisinin hariçten görünmemesi için yolların kenarlarına yelken bezlerinden (sokak) ismi verilen bir perde [Çadır eteği] çekilirdi [3].

Boğaziçi yalılarına çok zaman sabahleyin erkenden deniz yoliyla giderlerdi. Bu gidişte en önde etraftaki kayıkları uzaklaştırıp yol açmak için muhafız askeri hâvi bir kafile giderdi; bunun arkasından yedi çifte ikinci bir kayıkda tülbend ağası bulunur ve resmî gidişlerde olduğu gibi bunun elinde

---

hası varak 135) Halkondil, bununla çaşnigir başıyı karıştırmıştır. Bu hususta Hünkâr İmamı Mustafa Sâfî Efendi de (Zübdet-üt-Tevarih) isimli Birinci Sultan Ahmed namına yazdığı tarihte pâdişahların yemeklerinden bahsederken: «... çün kanun-ı hümâyun-ı Osmanî ve türe-i meymun-ı sultânî bu vech üzeredir ki hazret-i pâdişâh-ı âlicah içün sarây-ı âmire-i sultaniden hane-i hass-ı hâkanîde veya büyük yemekliklerde bast-ı mâide olunsa ser kilaryan ağa kulları ol hizmete mütesaddi ve hazret-i pâdişâh. müşarünileyh elinden müteaşşi (akşam yemeği) ve mütegaddi (sabah yemeği) olurlar. Ve mûmaileyh hazır olmadığı mevatında» bu hizmete silahdar ağa bakardı (varak 110) zaten Fatihin kanunnâmesinde de (taamı huzur-ı âlişana kilercibaşı koya) kaydı vardır. (*Kanunnâme S. 24*).

[1] Mehazımız Hekimbaşıyı yahudi diye göstermiş ise de yanlıştır.

[2] Bu kayda göre İkinci Bayezid zamanında ihdas edilen altun ve gümüş kaplarla yemek yemek usulünün sonradan terkedilmiş olduğu anlaşılıyor.

[3] *Saray Vesikaları* (Cevdet Tasnifi) No. 105, sene 1233.

Pâdişâhın sarıklı kavuğu bulunur ve tülbend ağası bunu sağa ve sola eğdirmek suretiyle etrafa gûya pâdişâhın selâm ve iltifatını bildirirdi [1]. Tülbend ağasının arkasındaki iki kayığın birisinde imrahur diğerinde saray nazırı bulunup bunların gerisinde de pâdişâhın kendisine mahsus on üç çifte kayığı geçerdi; pâdişâhın bindiği kayığa *Kancabaş* denilip kıç tarafı kırmızı çuhadan sırma saçaklı bir sayeban veya tak ile örtülürdü. Pâdişâhın kayığında ve hükümdarın ön tarafında has odanın üç birinci ağası ve ortasında iki çuhadar ağa durup dümende bostancı başı ve kayığın baş tarafında da bostancı haseki ağası bulunurdu; hükümdarın kayığının yanındaki *kırlangıç* denilen diğer bir kayıkta sarayın imamiyle bir kısım saray ağaları bulunurdu; pâdişah tenezzühten avdette bâzan kırlangıç ismindeki saltanat kayığına da binerdi.

Bu saray kafilesinden pâdişâhın gerisindeki on iki çifte ile kızlarağası ve hazinedar ağalar beraber gelirlerdi. Bütün bu kayıkların kürekçilerinin hepsi de bostancılardandı [2]. Pâdişahlar

[1] Pâdişâhın karada yaptığı alaylarda da (destar-ı hümâyun) denilen sarık, alayının önünden giderdi (*Vekayinâme-i Abdi Paşa, varak 88 b)* ve (*Silahdar Tarihi C. I, S. 389.*

[2] Mösyö Melling bahrî gidişi şöyle tasvir etmektedir:

«Altı büyük sandal mevkib-i hümâyuna yol açar; bunların içinde iç oğlanları vardır; adedi yüz elliyi bulur, bu altı sandalın sağında ve solundaki diğer iki sandalda haseki ağalar vardır; bunlar ayakta dururlar ve ellerindeki değneklerle deniz yüzündeki kayıklara emirler verirler ve yol açarlar. İç oğlanlarının sandalları arkasında pâdişâhın destarını hâvi sarık sandalı gelir; bu, iki tarafa pâdişâhın kavuğunu hafifçe eğerek hükümdarın teveccühünü saçar. Bu sandalın arkasında altı kayık yürür ve bunlarda enderun ağaları vardır; yüzleri arkadan gelen pâdişâhın sandalına karşıdır. Pâdişâha mahsus iki kayık vardır; ikisi de üç fener, ve etrafı som gümüş parmaklıklı olup yine gümüşten dört sütun üzerine müstenit bir köşk vardır; bu köşkün kumaşı kırmızı, saçaklı çuhadan yapılmıştır. Köşkün içinde pâdişâh bulunur ve köşkün arkasında ise bostancı başı dümen tutardı; pâdişâhın muvacehesinde üç kişi bulunurdu; bostancıların teşkil ettikleri iki sıradan her birinin ortasında iki baş çuhadar ve kırlangıç tesmiye edilen hünkâr kayığının baş tarafında da bir haseki dururdu. Çuhadarlar hünkârın ata bineceği yastığı ve iskemleyi taşırlardı.

Bu, hünkâr kayığının arkasından yine hünkâra mahsus ikinci kayık gelir bunda pâdişâhın kılıcını taşıyan silahdar bulunurdu. Daha sonra mevkib-i hümâyuna dahil kayıklardan dar-üs saâde ağasiyle harem ağalarının kayıkları gelirdi. Pâdişah Kızkulesinin önünden geçerken toplar atılır ve oradaki

bâzan *baştarde-i hümâyun* veyahut Kapdan Paşa baştardasına yani mükellef bir kadirgaya binerek boğazda ve Marmarada bir gezinti yaparlardı. Kanunî Sultan Süleyman kendi gezmesi için Hasbahçede bir tersane ile orada bir yeşil baştarda yaptırmıştı; İkinci Selim, Kılıç Ali Paşanın ve Üçüncü Murad kaptan İbrahim Paşanın ve Üçüncü Mehmed de Kaptan-ı Derya Halil paşanın baştardasına binip denizde gezmişlerdi. Üçüncü Mehmed'in kendisi için yaptırdığı hünkâr baştardasına Kaptan-ı Derya Çağala zâde Sinan Paşa üç fener takmış ve pâdişah bununla boğazda dolaşmıştı. Pâdişahların böyle baştarde ile gezişlerinde kapdan paşa ak elbise ile hizmetinde durur ve tersane kethûdası dümen tutardı [1].

Pâdişahların gittikleri yerlerde ince saz da beraber bulunup eğlenilir ve tomak ve cırıt oynattırılırdı; bâzan canbazlık, pehlivan güreşleri, at koşuları gibi oyunlar da seyredilirdi.

Birinci Ahmed Kandilli bahçesine giderek orada kayık yarışları tertip ettirip seyrederdi. Pâdişâhın gittiği yere yakın sefarethaneler varsa o sefarethanelerin hükümdara yemiş ve çiçek göndermeleri âdetti [2].

Pâdişahların bu saray haricî gezintilerinden başka mütenekkiren hemşireleriyle kızlarını ve sadr-ı âzamı ve diğer sevdiği zevatı ziyaret ettikleri de olurdu. Eğer gittiği yerde yemek yiyecek ise mûtad üzere yalnız başına yer ve gittiği yerin oğlu ve en yakınları sofraya hizmet ederlerdi.

Pâdişahların oruç ayının yani Ramazanın sonunda veregeldikleri (*Sadaka-i fıtır*) denilen fitre, Karaman ve ona mülhak liva ve kazalardaki gayri müslimlerden alınan cizye yani başvergisinden verilirdi. Bu para, pâdişâh namına ya matbah emini veya münasip görülen biri tarafından mühtaçlara tasadduk olunurdu [3].

Pâdişahların Ramazan bayramının üçünü günü âdet ve

---

bostancılar hükümdarı geçerken selâmlarlardı. Avdette pâdişah kırlangıç kayığına binmiyerek silahdarın geldiği diğer müzeyyen saltanat kayığına binerdi» *Voyage Pittoresque de Constantinople.*

[1] *Selânikî Tarihi. Basılmamış nüsha varak 321, 339 b ve 340; 440.*

[2] Bu hususta *Letâif-i Enderun*'a bakın.

[3] İbn-ül Emin Tasnifi vesikalar (saray) No. 2294 ve 320.

kanun üzere eski saraya gidip oradaki kadın ve erkeklerin tebriklerini kabul eylemeleri kanundu [1].

Nefs-i hümâyun yani pâdişâhın şahsı için her sene bâzı mahallerden mukataa suretiyle mahsulât ile dokuma eşya vesaire gelirdi; bunların bedelleri o mahallin tahsis edilen mukataasından verilirdi; meselâ pâdişâha mahsus olarak Karaferye ve Selânik'te abdest havluları, peştemallar, hamam takımları dokutturulurdu [2]; yine hükümdar için Ankara'da şal ve sof dokunurdu [3]; diğer kullanılan şeyler de yerli mamulâtından idi. Her sene pâdişâhın don ve gömlekliği ile ipekli kumaşlar Trabzon dokumasından tedarik edilirdi [4].

Yine her sene İstanköy adasından helvahâneye halis limon suyu, ağaç kavunu, turunç ve firenk limonu gelirdi [5]. Sakızdan mürettep olan murabbaların parası İzmir gümrüğü varidatından verilirdi [6]. Daha böyle bir kısım yerlerden saray ve pâdişah için mürettep şeyler vardı.

***

Osmanlı Pâdişahlarının cülûslarında ve velâdetlerinde toplar atılmak suretiyle bunun halka ilân olunması âdet olup 1251 senesine kadar cülûslar ile *velâdet-i hümâyun* denilen pâdişahlârın doğdukları senenin sene-i devriyelerinde toplar atılmazdı; fakat bu tarihte ve İkinci Mahmud zamanında vükelanın bu iki günün sene-i devriyelerinde toplar atılmasını rica etmeleri üzerine müsaade edilmiştir [7].

[1] İzzî Tarihi, varak 235 ve *Defter-i yevmiye-i oda-i teşrifat S. 32, 677 mükerrer, Kâmil Tasnifi. Müri-üt Tevarih* şöyle diyor «... İyd-i fıtrın üçüncü günleri de'b-i kadim-i şehriyaran üzere Eski Saraya teşrif-i hümâyun kanun iken kesret-i matar sebebinden terk ve Gülhâneye tebdil olundu...» 1190 senesi vekayıı arasında.

[2] *Saray Vesikaları (Cevdet Tasfini) No. 888, 2640, 5079.*

[3] *Saray Vesikaları (Cevdet Tasfini) No. 4483, sene 1241.*

[4] *Saray Vesikaları (Cevdet Tasfini) No. 5080, sene 1191.* Hattâ Sultan Abdülaziz'in vefatında arkasından çıkarılan gömlek Rize bezindendi.

[5] *Saray Vesikaları (Cevdet Tasnifi) No. 292, sene 1138.*

[6] *Saray Vesikaları (Cevdet Tasnifi) No. 2980, sene 1192.*

[7] *Lütfi Tarihi* C. 5, *S. 23.* Vekanüvis Lütfi Efendi (Zat-ı Pâdişâhînin leyle-i velâdetleriyle cülusları geceleri (yani velâdet ve cülûsların sene-i devriyyeleri) için ilân-ı meserret edilmek üzere evkat-ı hamsede mevaki-i mâlûmeden toplar atılması hakkında vükela tarafından olunan niyaza müsaade olunarak o seneden بعد bed' ile o âdet itiyat olunmuştur ... » diyor.

Hükümdarlığa geçen bir şahzâde cülûsunu müteakıp traş olur ve (tesrih-i lihye) tâbiriyle sakal salıverirdi. Küçük yaşta hükümdar olanlar ise büyüyüp yaşları yirmiyi tecavüz edince sakal koyuverirlerdi; yedi yaşında hükümdar olan Avcı Mehmed, hükümdarlığının yirmi birinci senesinde yani (1079 H., 1668 M.) de Yenişehire giderken Kavala kasabasında sakal salıvermiştir ki [1], o tarihte kendisi yirmi sekiz yaşında bulunuyordu. Osmanlı hanedanı içinde yalnız Yavuz Sultan Selim sakal salıvermemiştir.

***

Pâdişahların gerek saraydaki ağalardan ve gerek vezir ve beğlerbeğilerden *musahip* denilen malûmatlı sözünden sohbetinden istifade edilen veyahut zarif, nüktedan ve hazır cevap zatlardan maiyetleri vardı. Bunların arasında cüce, dilsiz ve siyah hadım ağalardan seçilmiş musahipler de bulunurdu [2]. Musahiplerin mütalealarının pâdişahlar üzerinde tesirleri olduğundan dolayı bu gibiler bâzan sadr-ı âzamı müşkül vaziyete sokarlardı. Üçüncü Murad'ın musahiblerinden Şemsi Paşa ile beğlerbeği Mehmed Paşa ve Dördüncü Mehmed'in veziri ve damadı Musahip Mustafa Paşa mâruf şahsiyyetlerdendir; pâdişâh kimi isterse anı kendisine muhasip yaparak bu unvanı ana verebilir ve îcabında kendisini bu hizmetten afvederdi. Meşhur musikişinas İsmail Dede Efendi ve güzel musahabeleri ve menkıbeleri ile İkinci Mahmud'a musahip olan Abdi Bey ve Hayalî Said Efendiler meşhurdur [3]. Musahiblik (1250 H., 1834 M.) senesinde lağvedilip musahiplerden Abdi ve Sait beğlere kapıcı başılık verilmiştir [4]. Câhil siyah musahiplerin hükümdar üzerinde iyilikten sarf-ı nazar kısa akıllariyle yaptıkları telkinlerin neticesinde devlete verdikleri zararlar Onaltıncı Asır sonlarından başlar.

***

Her sene yılbaşı olan Nevruzda sadr-ı âzamla vezirler, eyalet valileri ve muayyen rical taraflarından pâdişahlara

[1] *Vakayinâme* (Abdi Paşa) *varak 126.*

[2] *Koçi Bey Mecmuası 4095. Nur-i Osmaniye nüshası* ve *Tarih Vesikaları Dergisi No. 6, S. 468.*

[3] *Enderunî Atâ Tarihi C. 3, S. 194.*

[4] *Lütfi tarihi C. 4, S. 162.*

Hediyye-i Nevruziyye ismiyle at vesair hediyyeler verilirdi [1]. sadr-ı âzamların Nevruz pişkeşi hakkında bir fikir verebilmek için Vezir-i âzam İbşir Mustafa Paşanın Dördüncü Mehmed'e takdim ettiği hem Nevruz ve hem sadarete tâyini münasebetiyle teşekkür hediyyesini aşağıya yazıyorum :

".... Vezir, kanun üzere Nevruziye pişkeşi ile sadaret pişkeşini cemedip birden irsal eyledi. Bir semend ve iki gaburlevn at ki üçünün dahi dünyada naziri bulunmaz. Serâpâ cevahir ile arâste zeheb-i ahmerden (kızıl altun) mamul raht ve rikâb ve gaddâre ve topuz vesair zerduz bisat ile müzeyyen idi vesair ecnas-ı tuhaf ve tarayif-i gûnagûnden boğçalardan mâada bir araba da yüz keselik filori ve kuruş gönderdi; valide hazretlerine yirmi keselik kadar pişkeş irsal edip....„ [2].

Bu hediyelerin zamanına göre ne kadar büyük bir masraf olduğu meydandadır. Pâdişahlar hastalandıkları zaman sadr-ı âzamla şeyh-ul islâmların geçmış olsun hediyesi gönderdiklerini görüyoruz; 1076 H., 1665 M. senesinde Avcı Mehmed hastalandığı zaman Sadr-ı âzam Fazıl Ahmed Paşa iyâdet için bir mükemmel at, yedi mütenevvi bohça ve yedi kese altun ve şeyh-ul islam Minkarî zâde Yahya Efendi sarı fağfurî gülaptan göndermiş ve gülaptanın içine okunmuş gül suyu koymuştu [3].

Padişah vezir-i âzamın çadır ve konağına vezir vesairenin ziyaretine gidecek olursa hâne sahibinin hükümdara hediyye takdim eylemesi usuldendi [4]. Beğlerbeğinin pâdişâha takdim edeceği hediyye sadr-ı âzam vasıtasiyle olurdu.

Bayramlarda valide sultan, sadr-ı âzam, dar-üs saâde ağası, pâdişâhın silahdarı ve sadr-ı âzam kethüdası tarafından hükümdara hediyyeler takdim edilir ve bu hediyyelerin miktar ve nevilerini gösteren bir de defter tutulurdu [6]. Sadr-ı âzam kethü-

[1] Vekayinâme (Abdi Paşa) varak 108 ve Saray Vesikaları N. 554, sene 1198 ikinci vezir Musahib Mustafa Paşanın hediyeleri. Riko (mütercem nüsha) S. 125.

[2] *Naîma Tarihi* C. 6, S. 64.

[3] *Vakayinâme varak* 86, 90, 115.

[4] „ „ 86 b.

[5] „ „ 95.

[6] Saray Vesikaları hediyye defteri numara 215, sene 1212. Teşrifat defterinde de kayıtlar vardır.

dasının heddiyyesi olan at bayramın üçüncü günü verilirdi; kethüda aynı zamanda dar üs-saâde ağasına da at takdim ederdi[1].

***

Osmanlı pâdişahlarının daimî ve zuhurata tâbi iki türlü gelirleri vardı; bunlardan birincisi malikâneler olup bunun bir kısmı inhisar altında ve diğer kısmı da senevî[2] veya kayd-ı hayat şartiyle kiraya verilmiştir ki *has*lar bu meyandadır[3].

Varidatın ikincisi bostancı başının saraya ait bostan ve bahçelerin hasılatından her sene takdim ettiği hasılat-ı sâfiyedir; Edirne bostancı başışı da aynı suretle hareket ederdi; üçüncüsü baltalıklarla ormanların gelirleri olup bunlar yirmi yedi kazaya aitti ve büyük imrahurun nezareti altında idi[4]. Dördüncüsü *Voynuk* denilen ve saray çayırlarının hizmetinde bulunan sınıftan alınan vergiler olup bu iş te büyük ve küçük imrahurların emri altında idi.

Bir de her sene pâdişâhlara cep harçlığı olarak Mısır eyaletinden gelen varidat ki (995 H., 1587 M.) senesine kadar beşyüz bin, Onyedinci Asır başlarında altı yüz bin altun idi[5]. Bu parayı Mısır'dan getirenlere terakki verilmesi kanundu[6].

[1] Defter-i Yevmiyye-i Oda-i Teşrifat S. 32 *(Kâmil Tasnifi teşrifatçılık defterleri 677 mükerrer).*

[2] Ceb-i hümâyuna mahsus olup Darphaneden idare edilen Ankara'ya tâbi bâzı mahaller mukataasının bir seneliğinin otuz bin küsur kuruş ile Ankara mutasarrıfı Vezir Mehmed Sait Galip Paşaya ihale edildiğine dair vesika*(B. V. arşivi. Cevdet tasnifi saray vesikaları numara 4517, sene1234).*

[3] Cenab-ı celâlet meabımın havassından Mardin ve tevabii karyelerinin perakende olan reayası bulunan yerlerin kadılarına hüküm ki:

Zikrolunan Mardin ve tevabii karyeleri cizye ve ispençe ve rüsum-ı raiyyet ve Bâd-i havalariyle bizzat cenab-ı nîmelmeabımın ceyb (ceb) harçlığına tâyin olunup lâkin raiyyetten bâzıları zulm-i zalemeden ve gayrı vecihle varıp sakin olmalariyle... *(Mühimme defteri numara 81, S. 5, sene 1025).*

[4] Istabl-ı âmireye tâbi havass-ı hümâyun korularından hâsıl olan ceyb-i hümâyun akçesi enderun hazinesine teslim olununca ocak emekdarlarından on iki kişiye sipahilik (Kapıkulu suvariliği) verilirdi. *(Saray vesikaları Cevdet Tasnifi numara 2362, sene 1227).*

[5] *Zübdet-üt Tevarih C. 2 varak 178* ve *Selânikî* (basılmamış nüsha *varak 325 b*).

[6] *Mühimme defteri 2, S. 134.*

Mısır'dan gelen bu hazine ile beraber *Mal-i keşufiyye* denilen ve mansıb almak için kâşifler tarafından valilere verilen para da cep harçlığı olarak İstanbul'a gönderilirdi[1].

Bu daimî ve muayyen varidattan başka pâdişahların beğlik tevcihi sebebiyle aldıkları para vardı; devlete vergi veren emaretler evvelce Eflak, Buğdan, Dubrovnik ve Erdel iken sonradan ilk üçüne inhisar etmiştir. Bundan başka en ziyade menfaat gösteren vazifelerin satılmasından mütehassıl varidat ve devlet ricalinin her sene pâdişâha veregeldikleri hediyeler, tuğ caizeleri de enderun hazinesine aitti[2].

Bâzı maadin varidatından padişaha takdim edilen kısım[3] muharebe ganimetlerinden gelen hisse ve müsâderelerden alınan para da hükümdarın gayr-i muhammen gelirlerinden idi; hususiyle musadere yoliyle elde edilen para ile pâdişahlar Onsekizinci Asrın son yarısından itibaren epey para biriktirmişlerdi[4].

[1] Mal-i keşufiyyeye dair *Naîmâ C. 2, S. 347.*

[2] Kaptan-ı derya Vezir Süleyman Paşanın Tuğ-ı hümâyun caizesi olan 2250) kuruşun enderun-ı hümayun hazinesine teslim edildiğine dair hazine kethüdası Ali ağanın makbuzu sene 1158 *(B.V.A saray kısmı No.6271 ve5893).*

[3] Vesikalarda Darphaneden her ay zolota ve kuruş faizi olarak ceb-i hümâyun için verilen *3750* kuruş Darphane emini tarafından enderun hazinesine yatırılırdı *(Cevdet Tasnifi saray No. 293 ve 2105 ve* 6271 ve D'ohsson'da C. 7, kitap 5) da :

Madenler varidatından hükümdarın yüzde otuzdan fazla kâr ettiği yazılmaktadır. Cep harçlığı için Darphaneden her ay verilen para Pâdişâhın hazine kethüdası tarafından alınarak mukabilinde makbuz verilirdi *(Cevdet Tasnifi Saray vesikaları No. 294)* Sidrekapsi gümüş madeni ceb-i hümâyuna tahsis edilmişti *(Saray Vesikaları No. 91, sene 1234).* Ergani madeninden istihsal edilen bakırların beşte bir hissesi ceb-i hümâyuna ve kâr-u zararı Pâdişâhlara aitti, bu bakırların senevî beşte hiri yüz elli bin okka tutuyordu *(Saray Cevdet 976).* Bunlardan başka ceb-i hümayun için mukataalar da vardı. *(Saray Vesikaları Cevdet No. 2637 ve 3143 ve 3706)* Pâdişâhın ceb-i hümâyun varidatına yukarıki kayıtlardan da anlaşılacağı üzere darphane bakardı.

[4] *Musadere*, Osmanlıların ilk zamanlarında siyasî mücrimlerin mirasının zabtiyle olurdu; fakat sonradan yavaş yavaş sahasını genişletti ve 1729 senesinde devlet hizmetinde vefat edenlerin, Pâdişâhın kölelerinden addedilmesine mebni bunların vâris-i meşrûı addedilen Pâdişâh tarafından mallarının musaderesine dair şeyh-ul islam Abdullah Efendi bir de fetva verdi ; daha sonraları ise islâm ve hiristiyan zenginleri de bundan kurtulamadılar. Ulema ile yeniçeriler musadereden istisna edildiler (*D'ohsson C. 7, Pâdişâh kısmı*).

Sarayda üç hazine vardı; biri hazinedarbaşı diğeri hazine kethudası nezaretindeki hazine olup üçüncüsü de has'odadaki hazine idi. 1058 H., 1648 M. senesinde Avcı Mehmed cülûs ettiği zaman üç bin seksen kese hazine kethüdası emrindeki hazineden ve bin kese de has'oda hazinesinden çıkarılarak cülûs bahşişi verilmek üzere divanda vezir-i âzama gönderilmişti[1]. 1076 H., 1665 M. de hatt-ı hümâyunla iç hazineden Girit seferi için bin beşyüz kese verilmiş ve hazine kethüdası Ali ağa bunu hazine odası önünde defterdar Ahmed Paşaya teslim etmişti[2].

Hazine kethüdası emrindeki hazine-i hümâyun iç içe üç oda olup içinde pek çok nefis eşya da vardı. Hazine-i hümâyun son zamana kadar Yavuz Sultan Selim'in mühriyle mühürlenirdi; Yavuz:

"Benim altunla doldurduğum hazineyi ahlâfımdan her kim mangırla doldurursa hazine anın mühriyle mühürlensin ve illâ benim mührümle mühürlenmekte devam olunsun„.

Diye vasıyyet eylediği an'ane olarak devam ettiğinden teberrüken bu vasıyyete riayet edilmiştir. Yavuz'un mührünün ortasında *(Sultan Selim Şah* = سلطان سليم شاه ve dört tarafında da توكلى على خالق = *Tevekkülî Alâ Hâlıkî)* ibaresi vardır; hazine-i hümâyunun küşadı merasimle olurdu[3].

Osmanlı Pâdişâhlarına ait daha bâzı malûmat vermek mümkün ise de bunu müstakil bir saray tarihi yazacaklara bırakmağı daha doğru buldum.

---

[1] *Vekayinâme varak 3 b.*
[2] « « *97* .
[3] *Topkapı Saray-ı hümâyunu* (Abdurrahman Şeref Bey) *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası sene 2, S. 401.* Hazine-i hümâyun'un Sultan Selim'in mühriyle mühürlenmesi saltanatın son'una kadar devam etmiştir.

OSMAMLI HÜKÜMDARLARININ ŞAHSİYYETLERİ

İlk Osmanlı hükümdarlarından Orhan Bey (? 1320—1359) teşkilâtçı, uyanık, azim sahibi, iyi görüşlü, siyasî ceryanlardan istifade etmesini pek iyi bilen cevval bir devlet reisi idi; memleketi dahilinde daimî surette dolaşır ve dahilî vaziyeti kontrol ederdi; aşiret an'anelerine sadıktı; İznik'te yaptırmış olduğu imaretin küşat resminde halka kendi eli ile çorba dağıtmıştı; Osmanlı devletini bir beğlik halinde kurmuş ve bu hususta Ahi'lerden istifade eylemişti. Karasi beğliğini kısmen aldıktan sonra Bizans'taki saltanat mücadelelerinden istifade ile kayın pederi imparator Kantakuzen'e yardım ederek bundan sonra fırsatı kaçırmayıp Rumeli'de fütühata başlamıştır.

Orhan'ın oğullarından Murad Bey, büyük biraderi Süleyman Paşanın Bolayır'da vefatı üzerine daha babası sağ iken Rumeli'deki Türk kuvvetleri kumandanlığını ele almış ve biraz sonra Orhan'ın vefatı üzerine devlet reisliğine getirilmiştir (1359). Bu da babası gibi teşkilâtçı olup acemi ocağıyla yeniçeri ocağı bunun zamanında tesis edilmiştir; sıhriyyet yoliyle germiyan memleketlerinin mühim kısmını ve para mukabilinde de Hamid oğullarından bâzı mühim şehirleri satın alarak kendisine rakip çıkan Karaman oglunu mağlûp etti. Rumeli'deki ilerlemeler kendisine Edirne'yi kazandırdığından başka Bulgaristanı hemen kâmilen zaptetti; cenubî ve garbî Rumelide mühim muvaffakıyetler elde etti; Bizanslıları kendisine vergi verir vaziyete soktu; icraatında seri idi; daimî surette ordusunun başında bulunan azimli bir hükümdardı. Candarlı Kara Halil Hayrettin Paşa, Lala Şahin ve Timurtaş paşalar gibi birinci safta gelen devlet adamı kumandanlar kendisinin muvaffakıyetinde mühim âmil olmuşlardı. İcabına göre şedit ve mülâyim idi; kanunlara riayet ederdi. Yeni kanunlarla devleti kuvvetlendirmişti. Rumelide her muvaffakıyeti müteakıp iyice yerleşir, teşkilât yapar, andan sonra diğer harekâta geçerdi.

Anadolu beğliklerini bir hamlede ortadan kaldıran Bayezid (1389 — 1402) daha babası zamanındaki cevvaliyeti sebebiyle (*Yıldırım*) unvanını almıştı; İstanbul imparatorluğu bunun zamanında devlete vergi veren alelâde bir vilâyet derecesine inmişti. Niğebolu zaferi ile Haçlılara çaldığı galebe tarihte kendisine büyük bir ün bırakmıştır; Sivas, Malatya, Tokat, Amasya'nın şark kısımlarına kadar olan yerleri hattâ Erzincan'ı bile elde ederek hududunu genişleten Osmanlılar Yıldırım'ın lüzumsuz inadı yüzünden Ankara'da mağlûp olmuşlar ve Yıldırım'ın kendisi de Timur'a esir düşmüştü. Sonraları içkiye fazla ibtilâsı âsâbını bozmuş olup işlerinde Devlet reisine lâzım olan İtidal ile hareket etmemesi kendisi için bir nakıysa teşkil eder. Osmanlı hükümdarları içinde birinci safda gelen kumandanlardandı; bu da büyük babası ve babası gibi hükümdar aileleri arasındaki sıhriyetten istifade etmiş, Sırp beğinin kızını almış ve aradaki anlaşma üzerine Ankara muharebesinde Sırp kuvvetlerinden istifade eylemiştir.

Bayezid'in büyük oğlu Emir Süleyman (1402 — 1410) malûmatlı, âlim ve şairlere karşı Hâmi ve kadirşinas bir hükümdar ise de kendisi böyle karışık bir zamanda devlet reisi olabilecek azim ve kudretten mahrum ve aynı zamanda sefahate düşkün olduğundan saltanat iddiasiyle karşısına çıkan kardeşlerine karşı bir şey yapamamış ve vezir-i âzamı bulunan Çandarlı zâde Ali Paşanın vefatına kadar Osmanlı memleketlerinin büyük bir kısmını elinde bulundurmuş ise de andan sonra her şeyi ve hattâ hayatını bile kaybetmiştir.

Büyük biraderi Emir Süleyman'a galebe çalan Musa Çelebi, cesur ve azimli bir hükümdar ise de çok şedid ve amansız olması, siyaset bilmemesi, bütün devlet adamlarının kendisine rakip olan Mehmed Çelebi'ye meyletmelerini ve İstanbul'u muhasara etmesi de Bizanslıların Çelebi Mehmed'e yardım eylemelerini icabettirmişti. Kısa süren Rumeli hükümdarlığı - çünkü Anadolu'daki yerler Çelebi Mehmed'in elinde idi - zamanında Sırp'lara karşı muvaffak olmuş ve isyan çıkaran *Vidin*'i zapteylemiştir.

Gerek Bayezid Paşa, Hacı Ivaz Paşa gibi azimli maiyyetinin kendisine yardımları ve gerek biraderlerinden yüz çeviren devlet adamlarının kendisine iltihakiyle kuvvetlenen Çelebi Mehmed Osmanlı memleketlerini bir idare altında toplandıktan

sonra kısa süren hükümdarlığı zamanında (1413-1421) bütün işlerinde muvaffak olmuş ve devletin ikinci kurucusu unvanını haklı olarak almıştır. Yaptığı muahedelere çok riayet etmiş ve Timur'un Anadolu beğlerine verdiği yerlerin çoğunu geri almıştır. Ciddiyeti, kadirşinaslığı, verdiği söze riayeti, azim ve irade sahibi olması ile kendisini muasırı olan hükümdarlara sevdirmişti; yirmi dört muharebede ve musademede bulunmuş kırka yakın yara almıştır.

Çelebi'nin büyük oğlu Murad, hükümdar ilân edildiği zaman amcası Mustafa Çelebi'nin Bizanslılar tarafından Rumeli'ye çıkarılması üzerine büyük bir tehlike içinde bulunuyordu; fakat yanındaki babasının adamlarının sadakatleri neticesinde bu mühim hâdiseyi atlatmıştı; zamanında Osmanlı hududu Rumeli ve Anadolu'da genişlemiş ise de Rumeli'de Jan Honyad'a karşı mağlûbiyeti kendisine fütur getirmiş ve saltanatı oğlu Mehmed'e bırakmağa mecbur olmuştu. Sonradan 1444 de meşhur Varna harbini kazanması sebebiyle nakıysa gelen şöhretini tekrar elde etmiştir. Âlim ve şairlerin hâmisi olan İkinci Murad, zevk ve safa ile mücadeleyi müvazi tutmağa muvaffak olmuştur. Memleket hudutlarında tehlike belirdiği zaman işret ve saz âlemlerini terk ile ordunun başına geçmesini bilirdi; vekayiin tetkikinden kendisinin olgun bir hükümdar olduğu anlaşılıyor; fakat babası ve oğlu kadar azim ve iradeye sahip değildi; bütün işlerde Çandarlı zâde İbrahim ve oğlu Halil Paşalar nâfiz ve hâkimdiler.

Manisa'dan saltanata getirilen İkinci Mehmed (1451 - 1481) yirmi iki yaşında iken Roma Şarkî İmparatorluğunun bin senelik merkezi olan İstanbulu zaptederek *(Fâtih)* unvanını almıştır. Büyük azim ve irade sahibi idi, kararında acele etmez fakat karar verdikten sonra da dönmezdi, bu cihetlerden torunları Yavuz ile Kanunî kendisine benzemişlerdir, tehlikeli zamanlarda îtidal ve soğuk kanlılığını muhafaza ederdi; İstanbulun bir ilim şehri olmasına çalışmıştır; kendisi malûmat sahibi, şair, birkaç lisana vâkıf olup serbest fikirli idi; huzurunda yaptırdığı ilmî mübaheselere ehemmiyet verir, ulemayı birbiriyle münakaşa ettirmekten zevk duyardı. Zamanında yapılan fütuhatın Kırım ve İtalya seferleri hariç olarak hepsinde bulunmuş ve ordusuna bizzat kumanda etmişti.

Fatih Sultan Mehmed devrine gelinceye kadar Osmanlı pâdişâhları az, çok aşiret an'anelerine sadık kalmışlardı; Fatih saltanat usulünü tesis ederek halkla daha az temas eder olmuştur; anın zamanına kadar Türk devlet ricali iş başında bulundukları halde bu tarihlerden îtibaren devşirmelikten yetişmiş olan gayrî türkler vezir-i âzamlığa ve bol miktarda devletin diğer yüksek mevkilerine getirilmişlerdir. Birinci defadaki hükümdarlığı zamanında kendisinin o makamdan çekilip babası İkinci Murad'ın tekrar pâdişahlığına sebep olan Çandarlı zâde Halil Paşayı öldürerek intikam almış ve Türk ailelerini etrafında toplanmış olan bu ailenin bu sonuncusunun ölümünden sonra meydan devşirmeden gelenlere kalmıştır; tercüme-i haline dair olan eserlerle zamanının vekayii tetkik edilecek olursa İkinci Mehmed'in az vefalı, çabuk usanıcı olduğu görülür.

İkinci Bayezid (1481—1512) Osmanlı hükümdarlarının âlim ve şâirlerindendir. Şehzâdeliği zamanında içkiye düşkün olup hükümdar olduktan bir müddet sonra mutaassıp denecek derecede sofulaşmıştı; bunun zamanında Fatih devrindeki fikir serbestisi tahdit edilmişti; namına çok eser yazılmış ve zamanında İstanbul, İslâm âleminin en büyük bir ilim şehri haline gelmiştir. Bayezid, babasının cevvaliyetine malik değildi, bununla beraber son devirleri müstesna olarak sarayına kapanmış da değildi. İlk devirlerinde ordusunun başında bulunarak bâzı mühim yerleri zaptetmiş ve son zamanlarına doğru da askerî işleri, siyaset ve idareyi kumandanlarla devlet adamlarına bırakmıştı ki bu hal kendisinin saltanattan çekilmesini îcabettirmiştir. İlim ve sanat ehli olanları himaye etmek ve anlara her sene bütçesinden bir para ayırmak suretiyle faaliyetlerini arttırıp teşvik eylemek gibi kadirşinaslığı çoktu. Kendisine takdim edilen eserleri okumak âdeti idi. Şahsına karşı dalkavukluk edilerek yazılan eserlerin müelliflerine yüz vermezdi.

1512 de yeniçerilerin yardımiyle babasının elinden saltanatı zorla alan ve Bayezid devrindeki uyuşuk ve mütereddit siyaset yerine açık ve kuvvetli bir siyaset takip eyliyen Birinci Selim'in resmî ve hususî hayatı başka başka idi. Devlet idaresindeki hayatı pek şedit ve amansızdı; kendisi asabî olup

çabuk hiddetlenirdi; her hangi bir şeyi takip etmek âdeti idi; bâzı hâdiselerde hissiyyatını saklamasını da pek iyi bilirdi. Devlete âit hayatî işlerde kendi çizdiği ve tatbikına karar verdiği bir plânın ve yaptığı işin hilâfına mütalea beyan edeni derhal öldürürdü; bâzan hudutlardan uygunsuz haberler aldığı vakit av bahanesiyle kırlarda dolaşırdı; kendisinden dayak yiyen vezir-i âzamlar da vardı; Hersek zâde Ahmed Paşayı döğmüş ve ehemmiyetsiz bir meselede mütaleasına aykırı söz söyleyen Pirî Mehmed Paşanın, elindeki okla başını vurarak yarmıştı. Kendisi hakkında:

Rakıbin ölmesine çare yoktur
Vezir ola meğer sultan Selim'e

beyti hakikaten çok yerinde söylenmiştir. Bütün bu hiddet ve şiddetine rağmen çok kadirşinas ve adam intihabında büyük bir vukuf sahibi idi; defterdar iken takdir ettiği Pirî Mehmed Paşayı süratle vezir-i âzamlığa kadar çıkarmıştır. Pirî Paşa bu şedid hükümdarın vezirliğinde çok sıkıntı çekmiş olmakla beraber îcabında fikrini açıkça söylerdi; işte Yavuz'un hoşuna giden noktalar burası idi; hiddet ve asabiyetine rağmen hak sözü kabul eder, acele yaptığı bir haksızlıktan dolayı nedamet gösterirdi. Sözlerini birbiri ardından birkaç defa tekrar edecek kadar asabî ve hadid olan Yavuz'un Müftü Zenbilli Ali Efendi ile olan münakaşaları meşhurdur. Kendisinin son zamanına yetiştiği âlim ve fâdıl bir zat olan Amasyalı Müeyyed zâde Abdurrahman Efendiden bahsederken:

" Anın son zamanına yetiştik. Taci zâde Câfer Çelebi'ye de kendi elimizle kıydık „
sözleriyle münasebet aldıkça teessüfünü söylermiş.

Şah İsmail'e karşı galebesi Anadoluyu mühim bir tehlikeden kurtardığı gibi Memlûk devletini de ortadan kaldırması kendisi ve haleflerinin islâm âlemi üzerindeki nüfuz ve itibarlarını arttırmıştır. Sevkulceyş kudreti ve *Rîdaniye* muharebesindeki tâbiyesi neticesinde Memlûk ordusunu geriden vurması kendisinin askerî dehasını gösterir. *Merc-i dâbık* muharebesinden sonra hemen Mısır üzerine yürümiyerek kışı Suriye'de geçirip etrafındaki Urbanı elealmış, ordusunu iyice tensik ile çöl harbine hazırladıktan sonra taarruza geçmiştir; bu hâ-

diseler, îcabında programını tatbikde çok müteenni olduğunu göstermektedir. Saltanatta bulunduğu dokuz senenin çoğunu harp sahasında geçirmiştir; tersaneyi Gelibolu'dan İstanbul'a naklettirerek gemi inşasına ehemmiyet vermişti.

Yavuz'un bütün hiddet ve şiddeti devlet işlerinde idi; İran ve Mısır seferlerindeki harekette halka karşı gösterdiği muamele mülâyemetten ibaretti; kendisinin hususî, ilmî ve edebî içtimalardaki hayatı, devlet idaresindeki hayatının tamamen zıddı idi; ilmi ve ulemayı himaye eder ve anları taltif eylerdi. Kendisi de âlim ve kuvvetli şâirdi [1]. İlim meclislerinde çok mütevazi ve müsamehakâr idi; lâtifeler yapar, güler yüzle hareket eder, mübahaselerden hoşlanır ve bâzan kendisi de mübahaseye girerdi. Farisî şiirleriyle Kemal-i Hocendî, Hafız-ı Şirazî ve Hüsrev-i Dehlevî'yi taklit ederek muvaffak olmuştur. Pek muğlak edebî ve münşiyâne yazılmış olan Vessâf Tarihini daimî surette okuması farsça ve arapçaya derin vukufunu göstermektedir; türkçe şiirleri de güzeldi. مجالس النفائس = *Mecâlis-ün Nefais*'in farsça tercümesinde yazıldığına göre Yavuz'un riyaziyeye de vukufu vardı; (*Mesail-i Selâsîn*) adındaki riyaziye kitabı Yavuz Sultan Selim'e ithaf edilmiştir.

Avrupalıların *Muhteşem* ve biz Türklerin *Kanunî* Sultan Süleyman dediğimiz büyük hükümdar, babasından teslim aldığı Osmanlı Devletini rakipsiz olarak hemen yarım asra yakın bir zaman (1520 — 1566) idare etmiş ve ordusunun başında olarak şarka ve garba birçok seferler yapmış ve son seferi olan *Sigetvar* kalesini muhasara ederken yetmiş dört yaşında muharebe alanında vefat etmiştir. Son seferi esnasında yolda giderken ihtiyarlığına binaen at üzerinde duramıyarak araba ile götürülür, şehir ve kasabalara girileceği zaman ata biner ve halka ordusunun başında bulunduğunu gösterirdi,

Ordu üzerinde hiçbir Osmanlı hükümdarı Kanunî kadar sevgi ve saygı uyandırmamıştır; yarım asır gibi uzun bir zaman ordusiyle beraber düşüp kalkan ve askerlerinin öldükleri

[1] Farisî Divanı İstanbul'da 1306 senesinde basıldığı gibi Alman İmparatoru İkinci Giyom'un emri üzerine 1904 senesinde Berlin'de büyük kıt'ada müzehheb olarak da bastırılmıştır.

ve yaşadıkları zamanlara âit kendilerinin ve evlatlarının himaye ve terakkilerine dair mühim kanunlar koymuş olan bu hükümdara karşı yapılan hürmet ve tâzim tam mahalline masrufdı. Orduya genç yaşında girmiş olan askerler; kırk, elli yaşlarına geldikleri halde başlarında hep bu gazi hükümdarı görmüşlerdi; bundan dolayı vefatı orduda büyük bir heyecan uyandırmıştı; hattâ vefatı Belgrad'a yakın bir mahalde askere ilân edilip arabasının etrafında hafızlar Kur'an okumaya başladıkları zaman askerin birdenbire hayret ve heyecanla camid bir cisim gibi donup olduğu yerde kalması ve (Hay Süleyman Han) diye irkilmesi ve bu acıklı tablo elli senelik başkumandana karşı derin ve içten gelen hürmet ve minneti pek veciz surette tasvir etmektedir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın şöhreti yalnız seferleriyle değil koymuş olduğu kanunlarında, devlet teşkilâtı ve ordunun asrî bir şekilde techizi cihetiyle gösterdiği faaliyet ve gayretlerinde görülür, kapıkulu ocaklarını yeni kanun ve nizamlarla takviyesi, timar ve zeamet sahiplerine ve anların yetimlerine dair yeni yeni kanunlarla bu güzide sınıfların hukukunun himayesi gibi yenilikler Türk ordusunun muvaffakıyetlerinde birinci derecede âmil olmuştur. Zamanında vezir-i âzam bulunan Pirî Mehmed Paşa, Damad İbrahim Paşa, Lütfi ve Sokullu Mehmed paşalarla Nişancı Seydi ve Celâl zâde Koca Nişancı Tosyalı Mustafa beğler gibi kanunşinaslar bu pâdişah zamanında yetişmişlerdir; Celâl zadenin arazi kanunları hakkındaki isabetli hükümleri divanı hümâyunun tasvip ve pâdişâhın tasdikiyle uzun zaman tatbik edilmiştir. Meşhur Müftü Ebussuud Efendi devlet kanunlariyle şer'î hükümleri telif etmeğe muvaffak olmuştur.

Kanunî, iş başına gelen adamların derece-i iktidarlarını bilirdi; bundan dolayı kendisine gelişi güzel iltimas ile adam tavsiye edilemezdi; adam yetiştirmesini de iyi bilirdi, bundan dolayıdır ki oğlu Selim'in saltanatı müddetince ve torunu Üçüncü Murad zamanında kısmen ileride bulunan devlet adamları kendi devrinden bakiyye kalanlardı.

Kanunî Sultan Süleyman ceddi Fatih'in yaptırıp zamanının İlâhiyat Fakültesi olan *Sahn-ı Sema* dan başka asrın ihtiyacına göre *Sahn-ı Süleymaniye*'yi vücuda getirerek bu su-

retle tıb ve riyaziye fakültelerini kültür hayatımıza ilâve eylemiştir.

Kanunî'nin *Muhibbî* mahlasiyle yazdığı şiirleri hâvi müretteb bir divanı vardır. Meşhur şâir Bâkî'nin şiirdeki kudret ve kabiliyyetini takdir ederek anı himaye ile yetişmesine sebep olmuştur. Bu şâirin Kanunî'nin vefatı dolayısiyle yazdığı mersiye, Süleyman'ın kadirşinaslığına karşı nimetşinaslığının büyük bir delilidir. Kanunî Bâkî'yi yetiştirdiğinden dolayı memnuniyetini de söylermiş.

Kanunî devri her cihetinden Osmanlı İmparatorluğunun en yüksek devri olduğuna şüphe yoktur; büyük oğlu şehzâde Mustafa ile Bayezit hâdiseleri tarihte kendisine bir leke bırakmış, birincisinde şehzâde Mustafa'nın babasından sonra saltanata geçmek için bir arzu göstermesi ve bunu fırsat bilen Hürrem Sultanın kendi oğullarından Bayezid'i hükümdar yapmak için pâdişâh üzerinde müessir olması ve ikincisinde ise ihtiyarlığı sebebiyle şehzâde Selim taraftarlarının entrikaları iki şehzâdenin ölümüne sebep olmuştur.

Kanunî Sultan Süleyman, babası gibi hiddetli olmayıp tab'an sukûtî ve düşünceli, çok temkinli ve îtidal sahibi idi; fakat azim ve iradesi kuvvetli olup devletin kudret ve nüfuzunu her şeyin fevkında tutardı; kendisiyle görüşen yabancıların konuşma tarzlarından maksatlarını sezer ve ana göre cevap verirdi; vereceği bir emir ve kararı, vermeden evvel düşünür ve verdikten sonra da tatbikında ısrar eder ve dönmezdi; bundan dolayı kendisine arzolunan bir mesele üzerinde ne söylerse bu, ilk ve son sözü idi.

Babasının yerine geçen İkinci Selim (1566 — 1574) şahsan ve iktidar cihetiyle babasının ve cedlerinin meziyetlerini hâiz değildi; validesi Hürrem Sultan, bundan ziyade diğer oğlu Bayezid'i severdi; bundan dolayı babasından sonra saltanatı Bayezid'e temin etmek istemiş ve şehzâde Mustafa'nın öldürülmesine sebep olmuş ise de takdir kendisinin tedbirini bozmuş ve Selim, hükümdar olmuştur. Validesine benzediğinden dolayı Sarı Sultan Selim denilen bu hükümdar tenperver ve sefahate meclûbdu. Bizzat ordusunun başında bulunmıyan ve seferlere iştirak etmiyen ilk Osmanlı hükümdarı budur. Babası devrinden kalma Sokullu, Piyale, Kılıç Ali Paşalar ile Ebusuud

Efendi gibi şahsiyetler sayesinde Kanunî devrinin bütün azameti devam etmiştir. Liyakatsizliğine rağmen talii müsaitti. Zamanını İstanbul ve bâzan da pek sevdiği Edirne'de geçirmiş, zevk ve safadan geri kalmamıştır; sekiz sene süren hükümdarlığı zamanında devletin idaresi damadı Sokullu'nun elinde bulunmuştur. Meşhur Mimar Sinan'ın Edirne'de yaptığı Selimimiye camisi bu hükümdara aittir. Devlet işlerinde Yahudi nüfuzu bunun zamanında görülmeğe başlar.

Selim'in yerine büyük oğlu Manisa Valisi Murad getirilmişti (1574). İlk devirleri Sokullu'nun idaresi sayesinde iyi gittiyse de anın ölümünden sonra o ayarda bir sadr-ı âzam bulamıyan Murad, devlet üzerindeki nüfuz ve itibarını kaybetmeye başladı; saraydaki valide sultanlar, kâhya kadınlarla yahudi kadınlar hükûmet işlerinde müessir olmuşlar ve devletin haricî siyasetine de karışmışlardı.

Yirmi bir sene pâdişâhlık eden Üçüncü Murad, sarayında oturup dışarı çıkmamağı tercih etmişti; maiyyetindeki cüce, dilsiz ve hadım ağalar, kendisinin خلع = hal olunacağından bahsile iki sene cuma namazına bile çıkarmamışlar, çıkmak istediği zaman:

"Çıkarsın amma saray-ı âmireye giremezsin, kul taifesinin ittifakı var„

diye kendisini korkutmuşlardı; filhakika kul taifesinin yani kapukulu ocaklarının divan-ı hümâyundaki edebsizliklerinden dolayı pâdişah bu askerden şüpheli olduğu gibi asker de kendisini sevmiyordu. İşte devlet idaresini bizzat idare etmiyen Murad'ın saltanatı böyle sarayda kapalı olarak kadınlarla eğlenmekle geçmişti; Osmanlı devletinin muazzam teşkilâtının bozulması bunun zamanında başlamıştır. Bizzat sefere gitmiyen Murad, ordu başkumandanlığını serdar-ı ekrem unvaniyle vezir-i âzama bırakmış ve bundan sonra bu usul âdet olmuştur.

Üçüncü Murad'ın, okumuş olduğum bâzı hatt-ı hümâyunlarında mûtedil, ifrattan ve haksızlıktan çekingen olduğu görülüyor; hizmeti görülmüş olan devlet adamları hakkında istırkab dolayısiyle söylenen şeylere ehemmiyyet vermiyerek kadirşinaslık gösterdiğine dair bâzı deliller vardır; hattâ vezir Koca Sinan Paşa taraftarlariyle bâzı nüfuzlu şahısların

vezir-i âzam Ferhad Paşayı öldürmek için yaptıkları tasnîat ve garazkârlıklara ehemmiyet vermiyerek İran seferlerinde yüz ağartıp mühim hizmet etmesini ileri sürerek kendi saltanatı müddetince bu kıymetli vezirin hayatını muhafaza etmiştir. Saraydan çıkmadığı için mütemadiyen çocuk yapmış olup vefatında hayatta olarak on dokuz erkek ve bir haylı da kız evlât bırakmıştır.

Üçüncü Murad'ın oğlu üçüncü Mehmed (1595—1603) eyaletten yani valilikten saltanata gelen son Osmanlı hükümdarıdır; yeniçerilerin kat'î ısrarları üzerine *Eğri* seferine gitmeğe mecbur olmuştu; çünkü pâdişahlarını başlarında kumandan olarak görmek isteyen yeniçeriler:

"Kanunî Sultan Süleyman hem ihtiyar ve hem de nikris hastalığına mübtelâ olduğu halde araba ile sefere giderdi, pâdişâhımız gençtir niçin bizimle sefere gitmiyor?„

diye ayak dirediklerinden dolayı Üçüncü Mehmed sefere çıkarılmıştı. Hattâ otuz senedenberi pâdişâhlar sefere çıkmadıklarından dolayı Davud Paşa sahrasındaki otağ-ı hümâyun yeri bilinmez olmuştu. Üçüncü Mehmed vakur, sâkin, mutedil, çok terbiyeli bir hükümdarmış. Vekayiin tetkikinden vehim sahibi ve işlerinde mütereddit olduğu anlaşılıyor. Celalî isyanları ve İran vaziyeti sebebiyle müteellim olur ve yemek ve içmekten kesilirmiş (Hammer C. 8, S. 31 not). Genç yani otuz sekiz yaşında vefatı Osmanlı saltanatını epey zaman küçük yaştaki hükümdarlarla valide sultanlar, liyakatsiz vezir-i âzamlar ve nihayet inzıbatı bozulan kapıkulu askerlerinin ellerinde barıkmıştır.

Onyedi ilâ Ondokuzuncu Asra kadar gelen

OSMANLI PÂDİŞAHLARININ ŞAHSİYYETLERİ

Üçüncü Murad'dan sonra Üçüncü Mehmed ile Birinci Ahmed, İkinci Osman, Dördüncü Murad ve İbrahim'in hep genç yaşında vefatları ve bunlardan bir kısmının öldürülmeleri ve hele Dördüncü Mehmed'in yedi yaşında hükümdar olması devletin başsız ve anarşi içinde kalmasını icabettirmiş olup Köprülüler devrine kadar bu feci vaziyet, az istisnasiyle yarım asır devam etmiştir.

Üçüncü Mehmed'e halef olan Birinci Ahmed'den îtibaren Osmanlı pâdişâhları artık valilikten saltanata gelmeyip sarayda büyüyerek hükümdar olmuşlardır; harem ağaları, saray cariyeleri, musahipler ve bâzı saray erkâniyle temas eden bu hükümdarlar şehzâdeliklerinde pek basit bir tahsil görüp yetişiyorlardı. Tabiî, görüşleri dar ve düşünceleri muhitinin îcabı olarak mahdut idi; bunlardan herhangi birisinin zamanında hükümet reisliğinde kuvvetli vezir-i âzamlar bulunur ve bu da bir felâketin kurbanı olmazsa işler iyi gider ve aksi takdirde muamelât bozuk düzen yürürdü; hükümetin icraatına sarayın müdahalesi bu devirde pekçok görülmektedir; valide sultanlar, gözdeler, musahip ve musahibeler, pâdişâhın hocaları, dar-üs saâde ağaları vesairenin her şeye müdahale ile burunlarını sokmaları devlet idaresini bozmuştur; bunların müdahalelerine kavuk sallamıyan vezir-i âzamların bir entrika ile başlarının alındığı çok görülen hâdiselerdendi; işte kapalı bir muhitte ve cahil ellerde yetişen bu pâdişâhların birkaçı müstena olarak çoğunun sarayda oturmaları ve bâzılarının tebdil suretiyle sathî surette İstanbul ahvaline vukuflarından başka halkla temasları yoktu.

Osmanlı pâdişahlarının bu kudretsiz ve âciz devirlerinde içlerinden bazılarının ecdadlarının faaliyetlerini göstermek istedikleri ve ordularının başında sefere hareket ettikleri görülmekte ise de bunların adedi de üçü, dördü geçmiyordu.

Osmanlı şehzâdelerinin bu asırlarda sarayda kapalı bir hayat geçirmeleri ve oradaki yaşayışları hakikatten pek elem verici bir hal idi; babalarının saltanatları zamanında oldukça serbest bir hayat süren şehzâdeler anların ölümünden sonra saraydaki bir dairede her şeyden tecrid olunarak ihmal edilmiş bir vaziyette ve nezaret altında yaşamağa mecbur idiler. Bunlardan herhangi birisinin bu hayat tarzından sonra hükümdar olmaları, sıkı ve daimî surette ölüm korkusu içinde geçen bir kafes hayatından birdenbire hükümdarlığa geçmeleri, üzerlerinde kuvvetli bir tahavvül husule getiriyordu.

Pâdişahların şehzâdelikleri zamanındaki ıztırablı hayatlarına dair Osmanlı tarihlerinde misaller vardır ; Birinci Mustafa'nın saraydaki perişan vaziyeti, İbrahim'in her an ölüm tehlikesi içinde geçen hayatı malûm hâdiselerdendir.

Biraderi Dördüncü Mehmed'in, hayatlarına dokunmıyarak bir arada nezaret altında bulunan iki kardeşinden yani Süleyman ile Ahmed'den birincisinin Mehmed'in yerine hükümdarlığa getirilmek istendiği zamanki vaziyetini yakından görmüş olan Silahdar Tarihi müellifi Fındıklılı Mehmed Efendiden dinlemek şehzâdelerin nasıl acıklı bir hayat geçirdiklerini ve nasıl her an ölüm korkusiyle titrediklerini gösterir. Dördüncü Mehmed'in hal'i tekarrür edince :

> "Taht-ı hümâyun çıkıp haric-i Bâb-üs saâde'de kuruldu ve cemal-i pâdişâhiye muntazır olundu; Dar-üs saâde ağası varıp şehzâde Süleyman Hanı mahbus oldukları Şimşirlik nâm mahalden taşra dâvet eyledi ve kendüyi izâle eder zanniyle havf edüp çıkmadı. Benim şevketlû pâdişâhım korkmayın vallâh billâh zarar kasdına gelmedim; cümle vüzera ve ulema ve ocaklı kulların sizi pâdişah edüp kudumunuza intizar üzerelerdir buyurun demişken, kalbi mutmain olmayıp :
>
> " İzalemiz emir olundu ise söyle iki rik'at namaz kılayım, andan emri yerine getür; sabavetimden beru kırk yıldır hapis çekerim ; hergün ölmektense birgün evvel ölmek yekdir, bir can için ne bu çektiğimiz korku.„
>
> Buyurup ağlamağa başlar; ağa tekrar ayağını öpüp estağfurullah hâşa ki size bir kast oluna; taht kurulmuş cümle kulların size bakar demekle yanında refikı küçük

biraderi Ahmed dahi:

"Buyurun, korkmayın ağa yalan söylemez„ diye cesaret vermekle taşra çıktı, bunca zamandanberi zelil ve sefil üzerinde birşey yok, ancak arkasında kırmızı atlas entari ve ayağında tomak bulunmağla ağa kendi kürklerinden meneviş çuhaya kaplı bir samur erkân kürk getirip entari üzerine giydirdi ve yalnız koltuğuna girip tâzim ve tekrim ile has'odaya munsab Sofa köşküne çıkarıp havuz başında tahta oturttu ve silahdar ağa ile has'odalı istikbal edüp ve andan alıp arz odasına giderken karanlık Arslanhâneye uğrayıp "beni bunda mı öldürürsiz„ buyurmuşlar. Behey Efendim niçün böyle buyurusuz hâşâ ki izâle emir olunmuş ola, tahta oturmağa gidersiz, işte kapı ağası kulun dahi kapı oğlaniyle has'oda kapısında istikbale gelmiş dedi... „ [1]

Fakr-ü ihtiyaca katlanarak hür ve korkusuz yaşamağı böyle bir şehzâdelik hayatına bin kere tercih eden bir insanın sıkıntılı da olsa geçirdiği hayatının ne kadar kıymetli olduğunu takdir edeceğine şüphe yoktur.

İşte bu kısa mukaddimeden sonra Onyedinci Asırdan itibaren şehzadeliklerini bu tarzda geçiren Osmanlı pâdişahlarının hâdiselerden alınmak suretiyle şahsiyyetlerini gösterebiliriz.

Üçüncü Mehmed'in oğlu Birinci Ahmed 1603 de ondört yaşında hükümdar olmuş, padişâh iken sünnet edilmişti; sarayda kapalı yetişen ve henüz çocuk olan bu pâdişâhın tecrübesizliğine binaen tesir altında kalmak suretiyle iş gördüğü kolayca anlaşılır; tarihlerin tetkiki de bunu böyle göstermektedir. Saltanatı zamanında en çok hocası ile imamı, şeyh-ul islâm ve dar-üs saâde ağası bunun üzerinde müessir olmuşlardır; vezir-i âzam Lala Mehmed Paşa gibi kıymetli bir sadr-ı âzam hakkındaki muamelesi kadirnâşinas, vefasız ve kararsız olduğunu göstermektedir. Sofu meşrep ve pek mutaassıp olduğu da görülüyor. Tab'an inadcı ve sözünde musır olup tebeasına karşı yumuşaktı. Halkı himaye için mufassal bir adâlet fermanı neşretmiş ve yapılan fenalıkları sayıp dökmüştür; kendisinin şâir olduğu görülüyor; kendi imamı Mustafa Sâfî Efendi bunun bâzı manzumelerini *Zübdet-üt-Tevarih* isimli tarihinde göstermiştir.

[1] Silahdar Tarihi C. I.

İki defa saltanata geçen (1617 ve 1622 senelerinde) Birinci Mustafa'nın pek kısa süren saltanatı kendisinin cinnet hâlinde bulunması sebebiyle haris olan validesinin devlet işlerini idaresiyle geçmiştir; bu kadın oğlunun saltanatını temin için damadı Davut Paşa ile beraber İkinci Osman'ın katline sebep olmuştu.

Birinci Ahmed'in büyük oğlu olan İkinci Osman, amcasının deliliğinin saklanmaz bir hale gelmesi sebebiyle onbeş yaşında hükümdar olmuştu (618). Ateşli ve hamiyetli ise de çok genç ve tecrübesizdi, ecdadı gibi sefere gitmek istiyordu; bizzat gittiği Lehistan seferinde hasisliği ve askere bahşiş vermemesi sebebiyle muvaffak olamıyarak geri dönmeğe mecbur olmuştu; Osman bu muvaffakıyetsizliği kapıkulu askerinin nizamsızlığına hamlederek askerî ıslahat yapmak istedi, halbuki buna kabiliyeti ve vaziyeti müsait değildi; kapıkulu ocakları kendisinin bu mütaleasından memnun değillerdi; bu hoşnutsuzluk esnasında amcası Mustafa'nın validesi, oğlunun saltanatını temin için fırsatı kaçırmadı; Hocası Ömer Efendi ile dar-üs saâde ağası Süleyman ağanın tesirleri altında kalan Osman, bir askerî ihtilâl ile hem saltanatını ve hem de hayatını kaybetti (1622). İkinci Osman Kanunî devrinden beri devam edüp gelen an'aneye muhalif olarak saray haricinden Şeyh-ul islâm Esat Efendinin kızını nikâhla almasından dolayı saray kadınlarını da gücendirmişti.

Mustafa'nın ikinci defaki hal'inden sonra devlet idaresini ele almış olan (1623) Sultan Ahmed'in oğlu Dördüncü Murad, henüz oniki yaşına bile basmamıştı; ilk zamanlarda işleri validesi Kösem Sultan gördü; kapıkulu askerlerinin edebsizlikleri devam ediyordu; hükümet hakikatta bunların ellerinde idi; İran seferi uzun senedenberi muvaffakıyetsiz olarak devam ediyordu; Bağdat elden çıkmıştı; hazine boştu. Biraderi Osman gibi tecrübesiz hareket etmiyen Murad, bir haylı yolsuzlukları hazmetmeye mecbur oldu; yirmi iki yaşında validesini iş başından uzaklaştırarak bizzat kanlı icraat ile faaliyete geçmiş, tütün yasağı bahanesiyle kapıkulu ocaklarını, İstanbul kabadayılarını aman vermiyerek tepelemişti; Revan ve Bağdat seferlerinde Anadolu'daki mütegallibeyi öldürmüştür. Orduyu tam disiplinli bir hale getirmeğe muvaffak olmuştur. Haklarında şikâyet edilenleri vezir, vali, kadı hulâsa kim olursa olsun öldürmüş

ve hattâ Topal Recep Paşa ile birlikte biraderlerinin hayatına kefil olan şeyh-ul islâm Ahîzâde Hüseyin Efendiyi aynı suretle katleylemiştir. Boş olan hazineyi doldurup devletin mâlî îtibarını iade etmeğe muvaffak olmuştur.

İkinci Selim'in atâleti, Üçüncü Murad'ın tenperverliği, Üçüncü Mehmed'in iktidarsızlığı, Birinci Ahmed'in kararsızlığı ve oğlu Osmanın tecrübesizliği ve nihayet Mustafa'nın cinnet ve belâheti yüzünden yarım asır kadar bir zaman içten ve dıştan nüfuzu azalan bu devlete Dördüncü Murad yeni bir hayat vermeğe muvaffak olmuştur [1]. Eğer genç yaşında ölmeyip (1640) saltanatı uzun sürseydi biraderi İbrahim ile Dördüncü Mehmed'in ilk devirlerindeki fecî haller vuku bulmazdı.

Ordusunun başında bulunarak uzun seferlerle bütün meşakkatlere katlandığı için asker hem kendisini sever hem de korkardı. Ecnebi eserlerde de fikrinin daimî surette devlet işleriyle meşgul olduğu ve her şeyden haberdar olmak istediği yazılıdır. Bozulmuş olan tîmar ve zeamet teşkilatını ıslah etmiştir; vazifesini bileni sever ve dürüst söyleyeni de takdir ederdi. Revan seferine giderken Konya kalesine atla girmek istediği sırada kendisinin pâdişah olduğunu bilmiyen muhafızın:

" Bire ağa attan in, yaya yürü, bu pâdişah kalesidir atla çıkılmaz „ diye bağırmasından çok hoşlanmıştı [2].

Tarihler kendisinin kan dökücü olduğunda ittifak ederler; filhakika göstermiş olduğu fazla şiddet yüzünden bâzı günahsızların öldürülmüş olduğuna şüphe yoktur; fakat uzun zamandanberi temadi eden ve devletini inkıraza doru şürükliyen fenalıkları bertaraf etmesi, elden çıkan Bağdad'ı geri alması, kanun ve nizama itaati iade eylemesi sebebiyle kısa süren saltanatı zamanında yaptığı hizmet hakikaten büyüktür. Müsait zamanlarında musıkî ve eğlence ile vakit geçirirdi; içkiye ibtilası hastalığını arttırmıştı; bundan vazgeçmesi için yapılan nasihatleri dinler fakat bâzı mukarriblerinin ısrarlariyle tekrar içmeğe başlardı.

Murad'ın iyi binici, sportmen; çok çevik ve cevval ve pençelerinin fevkalade kuvvetli olduğunu tarihler yazarlar. Re-

[1] *Hammer Tarihi* (Atâ B. Tercümesi) *C. 9, S.* 295.

[2] *Peçevî C. 2, S. 436* ve *Hammer* (Atâ B. Ter.) *C. 9, S. 213.*

van seferinde Aras nehrini geçerken suya kapılan ve boğulmak tehlikesine mâruz kalan bir solak neferini bir eliyle yakasından tutarak nehir kenarına çıkarmış ve kedisine bir kese altun vermişti; silahtarı Musa Ağayı (paşa) ki iri cüsseli imiş; kuşağından tutup kaldırmış olduğu meşhurdur. atıcılıktaki meharetini göstermek üzere Topkapı Sarayında nâmına bir kitâbe vardır, îcabında yere inmeksizin bir eğerden ötekine sıçramak suretiyle at değiştirirmiş.

Murad öldüğü zaman (1640) kardeşi İbrahim, hayatta kalmış olan yegâne Osmanlı şehzâdesi idi. Birinci Ahmed'in müteaddid oğullarından Mehmed'i biraderi İkinci Osman ve Bayezid, Süleyman ve Kasım isimlerindeki üç yetişmiş şehzâdeyi de Murad öldürmüş yalnız hayatta Murad'la ana ve baba bir kardeşi olan İbrahim kalmıştı. İbrahim, anasının bin türlü tedbir ile saklaması ve bahaneler bulması sebebiyle Murad'ın pençesinden kurtulabilmişti. Biraderinin yerine hükümdar olan İbrahim'in şehzâdeliğinde hayatının her an ölüm korkusiyle geçmesi ve kendi üç kardeşinin gözü önünde boğulmaları [1] sebebiyle âsâbı bozulmuştu; mamafih hükümdar olduğu zaman amcası Mustafa gibi deli değildi; kendisinin aceleci ve asabî olduğu hatt-ı hümâyunlarında da görülmektedir. Bu âsâbiyyete ilâveten kendisinin zürriyyeti olması için cariye istifraşi ve sui istimal icabı muvazenesi bütün bütün bozulmuş ve verdiği şuursuz emirlerle biraderi Dördüncü Murad'ın yeniden kurduğu devlet nizamını ve kanunlarını alt üst etmişti.

Bu pâdişâhın kadınlara düşkünlüğü ve bilhassa *Telli haseki* denilen zevcesinin işlere müdahalesi ve tahakkümü, samur, anber merakı ve bunu elde etmek için ocak ağalarına kadar bir vergi ihdası, meşhur Cinci Hoca Hüseyin Efendi ile saraydaki musahibeler, gözdeler ve haseki kadınların mütemadi surette devlet işlerine müdahaleleri ve bu hallere kendisinin mümanaat etmiyerek her istenilen şeyin yapılmasını istemesi otuz dört yaşında saltanattan indirilerek az sonra da katline sebep olmuştur (1648). İbrahimin, öldürüleceği zaman (Elhamdülillâh bir hânedânın başı oldum) demesi kendisinin deli değil aklı başında olduğunu gösterir. Bundan maksadı da kendisin-

[1] *Hayrullah Efendi Tarihi C. 18, S. 41.*

den sonra gelecek hükümdarların ancak kendi zürriyetinden geleceklerini îma idi.

Babasının yerine yedi yaşında Osmanlı tahtına oturan [1] ve bir sene sonra da sünnet olan [2] Dördüncü Mehmed'in ilk zamanlarındaki devlet idaresi büyük validesi Kösem Sultanla ocak ağalarının ellerinde idi. Köprülüler devri denilen otuz yedi senelik müddet, kendisinin bütün işleri bunlara bırakarak avla vaktini geçirdiği bir devirdir; kendisi tahsilden mahrumdu, yazısı okunamıyacak derecede karma karışıktır; fakat uzun süren saltanatı zamanında (1648—1687) devlet işlerinde tecrübesi artmış olduğundan okuduğum hatt-ı hümâyunlarında kendisine arz edilen devlet işleri hakkında mâkul tarzda direktifler verdiği görülmektedir.

İfrat derecede ava düşkündü; hattâ bundan dolayı askerin ve devlet ricalinin târizine bile hedef olmuştu; bilhassa meşhur Avusturya seferi devam edüp ordu mağlûbiyetten mağlûbiyyete düşerken kendisinin av ile meşgul olması umumî nefreti mucip olmuştu. Köprülü zâde Fazıl Ahmed Paşa zamanındaki Girit seferinde ordu ile beraber giderek Tırhala Yenişehirinde ve Lehistan seferinde ise Kamaniçe'de bulunmuş ve Auusturya seferinde de Belgrad'a kadar gidip oradan serdar-ı ekremi teşyi eylemişti; fakat bu gidiş ecdadı gibi ordu kumandanı sıfatiyle olmayıp şöyle bir gidiş idi; beraberinde *haseki* kadın denilen zevceleri de bulunuyordu.

Ava düşkünlüğü saltanattan hal'ine sebep olmuştur; kardeşlerini öldürmek veya zehirletmek gibi bir cinayeti irtikâp etmemiş ve bâzan anlarla görüşmek tenezzülünde bulunmuştur; bu tarihten îtibaren bir hapis hayatı olmakla beraber şehzâdelerin ölüm korkuları azalmıştır.

[1] 1655 senesinde İstanbul'da bulunan Thévenot (S. 114) pâdişâhın o tarihte on beş veya on altı yaşında olduğunu beyan etmektedir. Bizim tarihler ve teşrifat kayıdları yedi yaşında olduğunu yazarlar ki, doğrudur; çünkü tevellüdü 1051 senesi Ramazanının yirmi yedisinde olup Milâdî 1642 İkincikânun ibtidalarıdır.

[2] 1059 Şevvalinde sünnet olup kendisini Vezir-i âzam Kara Murad Paşa kucağına almış ve Koca Cerrahbaşı Derviş Ağa sünnet eylemiştir. (*Vekayinâme* (Abdi Paşa) *varak 10*).

Sadarete getirdiği Köprülü Mehmed Paşa'nın tekliflerini kabul ederek muhtelif tazyik ve tehlikelere rağmen anı mevkiinde tutması ve Köprülünün tavsiyesiyle yirmi yedi yaşında bulunan oğlu Fazıl Ahmed Paşayı hükümet reisi yani sadr-ı âzam yapması sözünde sebatkâr ve kadirşinas olduğunu göstermektedir; valileri tâyin edip huzurunda kürk giydirirken reayaya âdilâne muamele eylemelerini bilhassa tavsiye eder ve zâlim Valileri aman vermeden öldürtürdü [1] bunun zamanında İstanbulda bulunmuş olan Riko, Avcı Mehmed'in tab'an hasis olduğunu söylüyor [2].

Dördüncü Mehmed'in saltanattan indirilmesi üzerine hânedanın en yaşlı şehzâdesi olan kardeşi İkinci Süleyman hükümdar olmuştu (1687). Biraderinin saltanatı müddetince kırk sene kadar sarayda hapsedilmek suretiyle korkulu bir hayat geçiren bu Pâdişah, yumuşak huylu ve korkaktı. Vücutça lüzumundan fazla şişman olup inip binmekte zorluk çekerdi. Hükümdarlığı dört devletle devam eden harbin en buhranlı devrine tesadüf etmiştir; ordu ile Edirne'ye kadar gîtmiş ve orada kalmıştı; hocası Abdülvehhab Efendiye çok îtimadı vardı; o da üzerine ait olmıyan işlere burnunu sokardı.

Ordunun temadi eden mağlûbiyyeti üzerine Belgrad'ı alan Avusturya'lıların Sofya civarına kadar gelmeleri üzerine sadarete getirdiği Köprülüzâde'nin [Fazıl Mustafa Paşa] gayretiyle düşman mağlûp edile edile Tuna'nın öte yakasına atılmıştı. Köprülüzâde seferden muvaffakiyyetle avdet ettiği zaman İkinci Süleyman'ın sadr-ı âzama karşı gösterdiği minnettarlık hakikaten büyük kadirşinaslık eseri idi; orduyu Davutpaşada istikbal eden Pâdişah kendi arkasından kürkünü ve belinden hançerini çıkarıp sadr-ı âzama giydirdikten sonra:

"Ben mükâfat etmeğe kaadir değilim Allah iki cihanda yüzünü ak etsin„ diye duâ ederek ağlamıştı [3]. Hatta gerek sancağ-ı şerif teslimi ve gerek ertesi günü huzura kabulünde Pâdişah yine kendi arkasındakileri Fazıl Mustafa Paşaya giydirmişti. Hakikaten Köprülü zade bu iltifata ve kadirşinas-

[1] *Vekayinâme* (Abdi Paşa) *varak 140 b.*
[2] *Riko (Fransızca tercümesi) 127 .*
[3] *Silahdar Tarihi C. 2, S. 548.*

lığa lâyıktı; çünkü Rumeli elden çıkıyor diye herkes Anadolu'ya can atmak isterken anın muvaffakıyyeti o büyük kıtayı kazandırmıştı.

İkinci Süleyman tahsil itibariyle biraderi Dördüncü Mehmed'den daha malûmatlı idi. Yazısı güzeldi. Saltanatı kısa sürmüş ve 1691 de Edirne'de vefat etmiştir.

Süleyman'dan sonra hükümdar olan kardeşi ikinci Ahmed de Sultan İbrahim'in oğludur. Osmanlı ailesinin en yaşlısı olduğundan biraderinin vefatı üzerine ve vükelânın karariyle hükümdar ilân olunmuştur; bu da biraderi Süleyman gibi Dördüncü Mehmed'in saltanatından itibaren kırk dört sene hapis hayatı geçirmiştir. Hükümdar olduğu zaman elli yaşında idi. Tab'an hiddetli ve aynı zamanda haris idi ; hattâ hükümdar olup cülûs tebriki yapılırken Nakıybüleşraf Paşmakcı zâde Ali Efendi bîat ile duâ ederken, Pâdişah kendi bıyıklarını tutup (bire allahtan korkmaz, ak sakalından utanmaz beni bu hale koyunca hapis çektirdiniz saltanata lâyık değildir demenize aceb sebep ne ola ?) diye söylenmiş ve Kaymakam Paşa bîat ederken ona da (gözünü aç, işine mukayyet ol ; şehri muhafaza emrinde ihtimam eyle, beni saire kıyas eyleme, sonunu sen bilirsin) demiş ve defterdar bîat ederken ona da (hazine-i âmirenin îrad ve masarifine dikkat et, istikamet üzere ol, hiyanetin işitirsem katlederim) sözleriyle tehdit eylemişti. [1].

İkinci Ahmed işleri takip eder, şiddet gösterir ve divan müzakerelerini takip eylerdi; haftada iki defaya inhisar etmiş olan divan-ı hümâyun içtimaları anın zamanında eskisi gibi dörde çıkarılmıştı; hasta olduğu günlerde bile divan dinlemeği terketmemiş ve tebaasının divandaki işleriyle meşgul olmayı itiyat edinmişti. Saltanatı kısa sürmüş ve 1695 senesinde vefat etmiştir.

İkinci Ahmed'den sonra Dördüncü Mehmed'in büyük oğlu İkinci Mustafa otuz iki yaşında saltanata getirildi. Babasının uzun süren saltanatı zamanında tahsil görmüş ve iyi yetişmişti. Amcalarının birbiri ardından az zamanda vefatları sebebiyle kafes hayatı yedi seneden fazla sürmemişti. İkinci Mustafa Osmanlı ordularının muvaffakıyyetsizliklerine sebep,

[1] Silahdar Tarihi C. 2, S. 573.

padişahların ordularının başında bulunmamaları olduğunu söylüyordu. Bunun için bizzat Avusturya üzerine birbiri ardından üç sefer yaptı; bunların ilk ikisinde muvaffak olup üçüncüsünde mağlup düşmüş ve *Karlofca* muahedesini imzalamağa mecbur olmuştu.

Muahededen sonra harbin açtığı yaraları tedavi ve bozulmuş olan kanunları tekrar islah ile işleri yoluna koyan Köprülü ailesinden Amca zâde Hüseyin Paşa'nın, icraatına pâdişahın hocası Feyzullah Efendinin müdahalesi bu kıymetli vezirin istifasına sebep olmuştur.

İkinci Mustafa'nın, hocasına pek büyük bir hürmet ve itimadı vardı; anın kendisine ait olmıyan işlere müdahalesini hoş görüyor ve ne derse o yapılıyordu. Merasim ve teşrifatta sadr-ı âzamla şeyh- ul islam bir yere giderken; şeyh-ul islâmın, sadr-ı âzamın sol tarafına gitmesi kanundı; fakat İkinci Mustafa hocasına hürmeten sadr-ı âzam'ı, şeyh-ul islâmın soluna geçirmiş ve bu suretle kendisinin vekili olan hükûmet reisini ikinci dereceye indirmişti; bütün azil ve tâyinler hocanın muvafakati alınmadan yapılamıyordu; Mustafa, Rami Mehmed Paşayı sadr-ı âzam tâyin ettiği zaman kendisine:

"Şeyh-ul islâmın reyinden taşra hareket edersen müstahikk-i itab olursun„ demişti.

Pâdişahın hocasına bu düşkünlüğüne gören kendisinin ana ve baba bir kardeşi veliaht şahzade Ahmed (Üçüncü Ahmed) birkaç kere kendisine:

"Hoca efendiye hüsn-i zannınıza binaen verdiğiniz mevki ve eylediğiniz tâlim ve teallüm hakkına riayet ise ancak olur, umur-ı âleme istilâ ve furu-ı saltanata galebe ve istilâ mertebesi hiç bir ferde ruhsat verilmeğe makamı hilâfetin tahammülü olmadığı mâlûmunuzdur„

ve sarire yollu mütalealarda bulunmuş ise de tesiri olmamış ve hattâ saraydaki casusları vasıtasiyle bunu haber alan şeyh-ul islâm, veliahtın bu ifadesinden müteessir olmuştu.

Hocasına fazla yüz veren İkinci Mustafa nihayet anın tagallübünün kurbanı olarak tarihlerde *Edirne vak'ası* denilen hadise üzerine saltanattan hal'edilmiştir (1730). Babası gibi Edirne'yi çok sevdiğinden çülûs ve hal'i burada olmuştur. Gördüğüm

hattı-ı hümâyunlarında isabetli mütalealarıı vardır; muamelâtı tâkip ettiği ve gelişi güzel tâyinlere muvafakat etmeyip sadrı-ı azam telhislerini iade ettiği görülüyor. Hal'inden dört buçuk ay sonra vefatı kendisinin öldürülmüş olduğuna dair bir şayiaya sebep olmuş isede hakikati bilinememiştir.

Biraderi Mustafa'nın yerine hükümdar olan Üçüncü Ahmed, tab'an rahatı ve zevk ve sefayı severdi; *Pesarofça* muahedesini imzaladıktan sonra (1718) hal'ine kadar zamanı helva sohbetleri, lâle eğlenceleri ve mesirelerde geçmiştir. Damadı vezir-i âzam Nevşehirli İbrahim Paşa, Padişahın mizacına vâkıf olduğundan anın hiç bir arzu ve eğlencesine mâni olmadan işleri idare etmiştir. Biraderi, hocasına ne kadar düşkünse bu da damad[1] olan vezir-i âzama karşı o derece düşkündü. Nihayet meydana çıkan Patrona ısyanı saltanattan hal'ine sebep olmuştur (1730). Bir kısım hattı-ı hümâyunlarında devlet işlerinden ziyade âfakî şeylerle meşgul olduğu görülüyor. İbrahim Paşa kendisini o kadar istirahate alıştırmıştı ki İran üzerine sefer yapılacağı zaman rahatının bozulmasına mebni Üsküdar'da kurulan otağ-ı hümayuna gitmemek için âdetâ ayak diremişti.

Üçüncü Ahmed tab'an kadirşinas, ince ruhlu, güzel sanatlardan olan yazıda maharet sahibi bir hattat idi. Avrupa medeniyetine karşı gösterilen ilk meyil bunnn zamanındadır. Üçüncü Ahmed'in son on üç senelik saltanatı devrinde Nevşehirli İbrahim paşanın himmetiyle matbaanın Türkiye'de kabulü, tercüme, te'lif vesaire bakımından bu on üç senelik devre *İbrahim Paşa devri* denilse hata olmaz.

Onsekizinci Asırda gelen Osmanlı Pâdişahlarının en tâlilisi ikinci Mustafa'nın oğlu Birinci Mahmud'dur. 1730 dan 1754 senesine kadar devam eden yirmi dört senelik saltanatı esnasında kendisi İstanbul'dan dışarı çıkmadığı halde zamanındaki değerli kumandanlar sayesinde askerî muvaffakıyetler görülmüştür. Amcasının felâketini göz önünde tutmuş ve yeniçeri ocağını okşamak suretiyle saltanatı için tehlikeli olan o cîhetten emin olmşutur.

Güler yüzlü, ciddî ve vakur olan bu hükümdar da dar-üs saâde ağası meşhur hacı Beşir ağa ile andan sonra o mevkie gelen diğer Beşir ağanın tesirleri altında kalmıştır; hattâ bunlardan İkinci Beşir ağa sadr-ı âzamları kendi çırağ-ı hassı yani kendi

yetiştirmesi telâkki eyler ve kendisinin emrine muhalefet edenleri azl ve nefy ettirirmiş. Bu İkinci Beşir ağa, sadr-ı âzamın azline Padişahı ikna edemezse İstanbul'da yangın çıkarttırmak suretiyle uğursuzluğunu ileri sürüp azline muvaffak olurdu. Dividdar Mehmed Paşanın bu suretle azline muvaffak olduğunu *Müri-üt tevarih* yazıyor.

Birinci Mahmud, bizzat devlet işleriyle meşgul olmuştur; Yapacağı işlerde görüşmesini ve fikir almasını severdi. Bu pâdişah musikiye pek düşkün olup kendisi de bestekârdı; yazın mehtaplı gecelerde kayık ile boğazda gezmesini severdi; hattâ son zamanlarında hasta iken (iki şeyden kâm alamadan; biri evlât ve biri mehtap) diye tahassürünü ifade edermiş.

Saraydaki bir kısım kitaplarla devlet ricalinin hediyye olarak vermiş oldukları kitapları toplayarak 1153 H. 1740 M. senesinde Ayasofya camisi içindeki kütüpaneyi birinci Mahmud tesis etmiştir; kantaşı üzerine mühür kazar ve bunu sattırarak aldığı parayı alnının teri olması sebebiyle tasadduk etmek âdeti imiş. Askerî ıslahat cihetinden Avrupa'ya karşı olan meyil, bunun zamanında bir az daha genişlemiştir; Kont Bonneval yani humbaracı Ahmed Paşanın eliyle askerî ıslahata ibtida bunun zamanında başlanmıştı.

Saltanatı kısa süren (1754—1757) Üçüncü Osman da, İkinci Mustafa'nın oğlu ve Birinci Mahmud'un kardeşi idi. Sinirli gaddar ve vehham bir hükümdar olan Osman, rivayete göre şehzadeleri öldürtmek istermiş; hattâ Üçüncü Ahmed'in büyük oğlu şehzâde Mehmed'in (1170 H. 1756) senesinde vefat ettiği zaman bunun gadren öldüğü şâyi olmuş ve Mehmed'in kardeşi Mustafa, zehrin tesirini gidermek için bâzı ilâçlar öğrenmişti. Biraderi zamanındaki musiki şinasları saraydan çıkarmıştı; zevkten mahrum, obur, kadınlardan nefret eden acaip bir adamdı. Tab'an hasis olup birisine bir ihsan verecek olsa altmış akçeden fazla ve şayet lûtfederse yüz akçeden ziyade vermezdi. Yaldızlı binayı çok sever; tebdil gezerken satın aldığı şeyleri at üzerinde yerdi; vezirlerine itimadı olmayıp sık sık tebdil ederdi. Meşhur Hekimoğlu Ali Paşa bunun zamanında üçüncü defa sadr-ı âzam iken şehzâdeleri öldürmeği kendisine teklif etmiş o da bunu reddedince hiddetle:

"Ben şimdi seni azleder ve hamallar kethüdası Ali ustayı vezir edinirim.„ dediği zaman Ali Paşa kemal-i vekarla :

"Evet yaparsınız, lâkin Hamal Ali Paşa olur. Hekim oğlu Ali paşa olamaz) diye mukabele eylemiştir.

Üçüncü Ahmed'in oğlu Üçüncü Mustafa (1757 — 1774) muktesit bir hükümdardı. Yeniliğe ve islahata taraftar olup kapıkulu ocaklarının ıslahını isterdi; fakat doğrudan doğruya cesaret edemediğinden işe topcuların ıslahından başlamıştı· Nücum ilmine meraklı olup Koca Ragıb Paşa zamanında Osmanlılarla Rusya ve Avusturya aleyhine ittifak yapmak isteyen Purusya Kıralı Büyük Frederik'den ilm-i nücuma vâkıf bir adam istemişti; Müri-üt-tevarih müellifi Şamdanî zade, padişahın her işi nücumla görmesinden ve bunun gârabetinden bahsederek bir geminin denize inmesi için yapılan merasim münasebetiyle:

"Pâdişâhımız sevk-ı kurena ile fenn-i nücuma ragıb olup saat-ı saad ihtiyarsız bir işe meşgul olmadığından işbu donanma tersaneden feyz-i sabahda çıkmak âdet iken matlubı olan saati vakt-i asra karip kabîl-i asırda ihraç olunmuştu.„

Yollu şikâyette bulunuyor[1] yine aynı müellif Üçüncü Mustafa'nın vefatından bahsederken: "fenn-i nücuma itibarı pek ziyade olduğundan fenn-i mezburun nühuseti üzerinden dûr olmadı„ demektedir[2]

Üçüncü Mustafa kudret ve nüfuzu artan Ruslara bir darbe vurmak istedi ise de askerin intizamsızlığı sebebiyle muvaffak olamamıştı. Pek muktesit olan bu Padişâh kendi zamanında beytülmale ait bakayaya kalan hazine alacaklarını kat'î surette tahsil ile bütçeye yarı miktarı varidat ilâvesine muvaffak olmuştur[3]. Azil ve îdam eylediği adamların mallarını musadere ile çok para biriktirmiş fakat bunların hepsini hattâ iç hazineyi bile Rusya harbinde sarfederek vefatında hazineyi tamtakır bırakmıştır.

Devlet işlerini takip eder, kendisine arzedilen telhis ve takrirlere cevap yazar ve direktif verirdi. Kendi emri, mahkeme

[1] *Müri-üt-tevarih 1184 vukuatı arasında.*
[2] *« « 1187 « « .*
[3] *Edib Efendi Tarihi S. 84.*

huzurunda adil ve hakka münafi ise emrini geri alır, şer'i kanunlara hürmet gösterirdi.

Üçüncü Mustafa'nın yerine geçen kardeşi Birinci Abdülhamit (1774—1789) kırk seneyi mütecaviz sarayda kapalı bir hayat geçirmişti; halim ve iyi kalbli idi. Onsekizinci Asırdaki Osmanlı hükümdarlarının içinde en ziyade, teferruata kadar devlet işleriyle meşgul olanıdır. Muamelatı takip eder ve yapılacak şeyler hakkında emirler verirdi. Kendisi bir devlet reisinde bulunması elzem olan azim ve iradeye malik olmamakla beraber işlerin iyi gitmesine dikkat ve itina gösterir, iş başına getireceği adamların mizac ve meşreplerini vasıtalı veya vasıtasız öğrenirdi, biraderi gibi musadereci değildi, hayırhah ve safdildi, yeniliğe meyyal ve ıslahata taraftardı; fakat bunu yürütecek enerjiden mahrumdu; bütün işlerinde sadr-ı âzamlarına salâhiyyet-i kâmile vermiştir;hattâ sadr-ı âzam Koca Yusuf Paşayı sefere gitmek üzere huzuruna kabul ettiği zaman büyük rütbeli saray adamlarının yanında ona :

"Bak paşa azimet üzere olduğun sefere dair ve sair cüz'î ve küllî umur-ı din ve devlet ve mesalih-i mülk-ü millette müstakillen vekil-i mutlakım ve serdar-ı ekremimsin, hiç bir ferde umuruna müdahale ettirilmez; hattâ şunlar hakkında şükür ve şikâyetin mesmû ve makbulümdür,,

diye yanındaki oğullarını göstermiştir [1].

Birinci Abdülhamid bilhassa saltanatının ortalarından itibaren Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşanın tesiri altında kalmıştır. Üçüncü Selim devrindeki yenilik bunun zamanından başlar ; kendisinden sonra saltanata gelecek olan birader zâdesi Selim'i, oldukça serbest bırakmış ve hattâ bu yüzden saltanatını kaybetmek tehlikesi de geçirmiş ve buna rağmen veliaht hakkında hiç bir fena muamelede bulunmamıştır. Biraderi Mustafa ne kadar nücuma inanıyorsa bu da inanmaz fakat an'ane ve âdet olduğu için yapılmasına müsaade ederdi. İstanbul'da çok tebdil gezer, gördüğü yolsuzlukları sadr-ı âzama bildirirdi.

1788 Rus ve Avusturya harbinin ibtidasından itibaren Özi kalesinin muhafazası ve düşmanın eline geçmemesi için müte-

[1] *Edip Efendi tarihi* s. 84.

madiyen emir vermiş ve ısrar etmiş ve gariptir ki Özi'nin sukutu kendisine bildirilince teessüründen nüzül isabetiyle hastalanıp vefat eylemiştir.

Üçüncü Mustafa'nın oğlu Üçüncü Selim (1789 — 1807 kendisini Osmanlı devletinin ıslahatcısı olarak görmüştür. Babası zamınında nücuma inanılarak bu telkin ile yetişmiş, amcası devrinde de bir an evvel saltanatı elde etmek, ıslahat yapmak için ihtiras göstermiş ve nihayet bir buhranlı zamanda devletin idaresini eline almıştır.

Devletin garp devletleri tarzında ıslahının zarurî olduğunu anlıyan ve daha veliahtlığı zamanında buna hazırlanmak isteyen Selim, Rus-Avusturya muharebesinden sonra Fransa ve İngiltere'den mütehassıslar getirterek amcası Abdülhamid'in başladığı ıslahatı genişletti ve epi iş gördü, mühendishâne ile topçu lâğımcı, ve humbaracı ocaklarında mühim yenilikler yapıldı, nizam-ı cedid askeri teşkil edildi; bütün ıslahatta şahsen âmildi ve bunu iş, güç edinmişti; fakat kendisi mühim bir taassup ve aleyhdarlık havası içinde başladığı bu mühim inkılabı başarabilmek için azim ve irade kuvvetinden mahrum olduğundan muvaffak olamadı; niz'am-ı cedid aleyhine yapılan harekâtı, elindeki yirmi beş bin kişilik nizam-ı cedid kuvvetiyle bastıramıyarak sarayında kapandı kaldı; bu irticaın müsebbilerini bildiği halde anların tesiri altında kalarak saltanatını devam ettirmek için kendi yaptığını kendisi bozdu; fakat bu fedakârlıga rağmen saltanatını kurtarmağa muvaffak olamadı.

Üçüncü Selim tab'an halîm, nâzik ve çok terbiyeli idi; bütün devlet işlerini takip ediyordu. Bu da ecdadı gibi İstanbuldan dışarı çıkmadı; Galip Efendi (meşhur Galip Paşa) murahaslıkla Paris'te bulunduğu sırada o tarihte birinci konsül olan Bonapart, Osmanlı murahasına Pâdişahın sarayda kapanmıyarak dışarıda bizzat askerinin başında bulunmasını, yalnız cuma selamlığına çıkmakla bir iş görülemiyeceğini musırrâne söylemişti. Çok samimî arzu ile başladığı yenilikte azim ve irade kuvvetinin noksanlığı ve adamsızlık yüzünden muvaffak olamamıştır.

Üçüncü Selim musikide üstat ve aynı zamanda şairdi; mükemmel besteleri vardır ve Ney üflerdi. O tarihlerde Türkiye ile daha yakın münasebeti olan Fransız siyasetini takip eylemiş

ve ordusunun ıslahı için icabeden muallim ve mütehassısların pek çoğunu Fransadan getirtmiştir. Başladığı ıslahat her ne kadar sekteye uğradı ise de ektiği tohumlar, Osmanlı devletinin sonraları garp usulünü tatbikinde mühim semereler vermiştir.

Üçüncü Selim, daha amcasının sağlığında bilhassa ıslahat yapmak için saltanata geçmekte nasıl ihtiras gösterdiyse kendisinin yerine hükümdar olan amca zâdesi Dördüncü Mustafa da (1807: 1808) bu ıslahatı yıkmak için aynı ihtirası göstermiştir. Birinci Abdülhamid, Selim'in bu ihtirasını bildiği halde bilmemezliğe geldiği gibi Selim de, amcazâdesi hakkında ayni müsamahayı göstermiştir.

Dördüncü Mustafa, Kabakcı Mustafa ısyanı ve Selim'in hal'i üzerine saltanata getirilmiştir. Bütün devlet işlerini ihtilalcilerin arzuları üzere görürdü; son derece haris, dar kafalı, yenilik aleyhdarı idi. Alemdarın İstanbul'a gelerek saraya hücumı esnasında mevkiini muhafaza için amcasiyle kardeşi Mahmud'u ortadan kaldırmak isteyen Sultan Mustafa, birincisini öldürtmüş ise de ikincisinde muvaffak olamamış ve nihayet yerine geçen Mahmud tarafından boğdurulmuştur.

İkinci Mahmud (1808: 1839) Alemdarın saray baskısı esnasında Selim'in şahadeti üzerine saltanata getirilmiştir. Onyedinci Asırdan beri gelen Osmanlı hükümdarlarının en değerlisidir; Osmanlı Devletinin garp devletleri tarzını kabul ile ıslahat yapmak suretiyle kalkınabileceğini iyice takdir etmiş, bütün icraatında hep bu yoldan yürümüştür. Yeniçeri ocağının kaldırılması, muntazam asker ihdası, âyanlığın kaldırılarak devlet merkezinin hâkimiyyeti, valiliklerdeki ıslahat, muhtelif mektepler açılması, teknik işlere ehemmiyet verilmesi gibi bizzat takip eylediği faaliyet ile Osmanlı devletinin süratle ilerleyen inkırazını tehire muvaffak olmuştur.

Başladığı işleri durmadan takip eder, teahhura meydan bırakmazdı; sadr-ı âzam ve diğer iş sahiplerini mütemadiyen sıkıştırırdı; bu devamlı faaliyeti sayesindedir ki işlerinde muvaffak olmuştur. Hiddetli ve seriulinfial olup son zamanlarında içkiye fazla ibtilası âsâbını bozmuştur. Eski devirden kalma bütün idarî, askerî ve memuriyet isimlerini değiştirmiş hepsini garp devletlerinde kullanılan tarza uydurmuştur. Bir müddet daha yaşamış olsaydı, oğlu Abdülmecid zamanında görülen yarı şark ve yarı garp tarzındaki tanzimatcılık olmazdı; çünkü

kendisinin garp teknik ve kültürüne doğru gittiği bütün işlerinde görülmektedir.

İkinci Mahmud hem hattat ve hem de musikîşinastı. Musikiyi kendisini çok seven Üçüncü Selim'den öğrenmişti. Azim ve irade sahibi olan Osmanlı pâdişahlarındandır. 1248 H. 1832 M. tarihinden îtibaren telhis üzerine hatt-ı hümâyun yazmak usulünü kaldırmış ve kendisine takdim edilecek arizaların mâbeyin başkâtibi vasıtasiyle yapılmasını usul ittihaz etmiştir.

OSMANLI ŞEHZÂDELERİ

Osman oğullarının erkek çocuklarına *Şâhzâde* ve tahfifen *Şehzâde* denilmiş ve bunlardan ikincisi taammüm etmiştir; bu çocuklar, pâdişahların haseki, ikbal ve odalıklardan da doğarlardı; yani kimden doğarsa doğsun bu erkek çocuklara şehzâde denilirdi. Pâdişah çocuklarına Çelebi Mehmed zamanına kadar *Çelebi* denilmiş ve şehzâde tâbiri bundan sonra teammüm eylemiştir. Pâdişahların kız evlatlarına da *Sultan* unvanı verilmişti.

Tarihi eyice tesbit edilemeyen fakat Onyedinci Asırdan beri görülen usule göre Şehzâde ve sultanların doğumları bir hatt-ı hümâyunla Paşa Kapısına yani sadr-ı âzama bildirilirdi. Doğan çocuk erkek ise sadr-ı âzama gönderilen hatt-ı hümayunu dar-üs-saâde ağası ve kız ise yüksek rütbeli bir saray ağası getirirdi[1]. Bu tebliğ üzerine sadr-ı âzam ve şeyh-ul-islâm, vezirler

[1] *Teşrifatçılık defterleri 676 mükerrer S. 96* Padişâhların doğan çocuklarının sadr-ı âzama bildirilmesi hakkındaki merasimin hangi tarihtenberi yapıldığı malûm değildir. Pâdişahların doğan çocuklariyle ölenlerin hükümete bildirilmesi hanedan âzasının kimler olduğunu göstermek itibariyle tabiî pek lüzumlu idi.

Bir şehzâdenin doğumu münasebetiyle teşrifat defterlerinden şu hulâsayı alıyorum : 1238 Şaban 11 Salı günü İkinci Mahmud'un Abdülmecid ismindeki oğlu dünyaya gelince Dar-üs-saâde ağası bir hatt-ı hümayunla keyfiyyeti Bab-ı âliye bildirmiş. Sadr-ı âzam, ağayı ve hatt-ı hümâyunı karşılayıp hatt-ı hümâyunu alarak öpüp reis-ül-küttab'a vermiş ve bu sırada çavuşlar alkış yapmışlar, Arzodasına girilmiş reisülküttab hatt-ı hümayunu sadr-ı âzama vermiş o da mührünü açarak okuması için reise iade etmiş ve reis bunu cehren okumuş. Arzodasında Darüssaâde ağası, Bab-ı âliye geldiği zaman şeyh-ul-islamın oturduğu yerde oturmuştur. Bu hatt-ı hümâyuna karşı hazırlanan telhisi, reis efendi getirip sadr-ı âzama gösterdikten sonra mühürleyip yastık üzerine koyup gitmiş ve bunu müteakıp ağaya beyaz peşkirle kahve, şerbet, çubuk verilmiş ve sadr-ı âzam ağaya çuhaya kaplı erkân sırt samur kürkü bokça ile hazırlatıp (çünkü gerek şeyh-ul-islâm ve gerek dar-üs-saâde ağasına sadr-ı âzam kürk giydirmez an-

ve diğer teşrifata dâhil devlet ricali ve kazaskerler, yeniçeri ağası vesaire saraya giderler ve silahdar ağa vasıtasiyle davet olunarak huzura kabul olunurlar, tebrikten sonra kürk ve hil'at giydirilerek avdet ederlerdi. Doğum münasebetiyle pâdişah tarafından sadr-ı âzama ve diğer ricale lohusa şerbetleri gönderilir ve bunların zevceleri mahsus bir baltacı ile saraya davet edilirlerdi[1] şehzâde veya sultanın doğması dolayısiyle keyfiyet toplar atılmak suretiyle İstanbul'da ilân edildiği gibi memleketin her tarafına da fermanlar gönderilir ve her mahallin şer'î mahkemelerinde sicillere kaydolunarak toplar atılıp şenlikler yapılırdı[2]. Atılan topların adedi şenlik günleri, doğan çocuğun erkek ve kız olduğuna ve pâdişâhın ilk ve diğer evlatları oluşuna göre değişirdi.

Pâdişahların ilk oğulları doğduğu zaman donanma günü fazla olur, diğer oğulları doğarsa donanma günleri azalırdı. İkinci Osman'ın ilk oğlu doğduğu zaman yedi gün yedi gece şehir donanması olmuştu[3] Dördüncü Mehmed'in 1074 H. 1663 M. senesinde Mustafa ismindeki büyük oğlu doğmuş ve yedi gün yedi gece ve 1084 H., 1673 M. de ikinci oğlu Ahmed doğduğu zaman ise üç gün üç gece donanma ve şenlik yapılmıştı[4]. 1117 H., 1705 M. de Üçüncü Ahmed'in Mehmed adındaki büyük oğlu doğunca ilk şehzâdesi olmasına mebni on gün on gece bütün memlekette donanma yaptırmıştı; yine aynı hükümdarın aynı senede İsa adındaki şehzâdesine beş gün beş gece ve 1119 H. 1707 M. de doğan şehzâde Selim için de üç gün üç gece şenlik yaptırılmıştı[5].

cak elden bohça ile verirdi) bir de mücevher hediyye mahfazasiyle bohçanın üzerine koydurmuş ve ağanın hareketinde dar-üs-saâde ağası yazıcısına teslim edilmiştir. Bundan başka dar-üs-saâde ağasına elli adet divanî kise verilmesi de usulden olmasına mebni bu da verilmişti. Ağa ile gelen kalabalıkça maiyyetine de hil'atler ve atîyyeler ihsan olunmuştu. *(Defter-i Yevmiye-i Oda-i Teşrifat S. 84 Kâmil tasnifi teşrifat defteri numara 677 mükerrer)* ve *676 mükerrer teşrifat defterinde de kayıtlar vardır.* (s. *124*)

[1] *Teşrifat defteri numara 676 mükerrer S. 124 ve 125.*

[2] 1193 Safer sonunda (1779 M.) Birinci Abdülhamid'in şehzâde Mehmed isminde bir oğlunun doğumu münasebetiyle vilâyetlere gönderilmiş olan ferman sureti mühimme defterlerinin 174 numarasında vardır.

[3] Naîma C. 1 S. 394.

[4] Silahdar Tarihi C. 1. S. 354 ve 631.

[5] Raşit Tarihi C. 3, S. 181, 185 ve 233.

Bâzı pâdişahların çocukları olmayınca hanedanın inkıtâa uğrayacağından dolayı telaş edilirdi; nitekim Birinci Mahmud ile kardeşi Üçüncü Osman'ın hükümdarlıkları zamanında otuz sene kadar çocuk doğmamasından dolayı epi dedi kodu olmuş ve Üçüncü Mustafa'nın cülûsunu müteakîp *Hibetullah sultan* isminde bir kız evlâdı dünyaya gelince padişâhın akim olmamasından dolayı saray ve hükümet memnun olarak evvelâ yedi gün yedi gece ve sonra halkın arzusu üzerine üç gün daha ilâvesiyle on gün on gece donanma yapılmış ve eğlence ve oyunlar tertip edilmiş [1] ve Hattâ ecnebi devletleri sefaretleri bile donanmaya iştirak etmişlerdi [2].

Birinci Abdülhamid'in ilk çocuğu doğduğu zaman ehemmiyetli surette şenlik yapılmış ise de ikinci oğlu doğunca lüzumsuz masraf istemiyerek "*böyle maskaralık lâzım değildir, dervişân tekkelerine nezirler ve sadakalar verilip mektep hocalarına paşa kapısına gelince hil'at giydirilip, kalfalarına sarık parası ve mâsumlara çil para ve pilâv, zerde*.. verilmesini emreylemiştir.

[1] *Müri-üt-tevarih* bu donanma münasebetiyle esnafın sanatlarını göstermek suretiyle alay tertip ettiklerini yazmaktadır. *Vâsıf* (*C. 1, S. 122*) de donanmanın yedi gün yedi gece olduğunu yazıyor; filhakika esasta öyle ise de İstanbul halkının arzusiyle üç gün daha temdit edilmiştir. Hususî kütüphanemizdeki bir mecmuada Şem'i zâdenin Vekayinâmesinden naklen bu velâdet dolayısiyle yapılan tekellüfat ile eğlenceler ve israfat zikredilmektedir. Bu donanmada tertip edilen eğlencelerin birinde İstanbul kadısı kıyafetinde birisini merkebe ters bindirip, eşeğin kuyruğunu eline verip şehri dolaştırarak narh ve esnafı teftiş ettirmeleri ulemanın gücüne gidip topluca Paşakapısına gelmişler ve sadr-ı âzam Koca Ragıb Paşaya şikâyet eylemişler.

«Tahkir-i ulema ne demektir ? kitab ve şeriat kalktı mı ? Yoksa Pâdişah camiler kapanıp meyhaneler açılsın diye ruhsat mı verdi ?»

Sözleriyle başlarındaki kavukları önüne atmışlar. Anların bu tehevvürlerine karşı hiç telâş göstermeyen koca Ragıb Paşa «buyurun aşağıya inelim» diyerek bunları indirip kendisinin on arşın kutrunda başında bir hartâvî kavuk ile eğersiz bir beygire bindirilip hayal-i fenerde teşhir edildiğini göstererek :

(Bakın veledizinâlar benim tasvirimi dahi hayale koyup döndürmüşler insaf buyurun ben destur-i mükerrem olup vekil-i mutlak iken beni hahayal-i fenere koyup zamane veledizinâları fırıl fırıl çeviriyorlar; sürûr-ı hümâyundur, izn-i âm oldu, ben darılmadım) diyerek ulemayı iskât etmiştir.

[2] *Müri-üt-tevarih 1172 vekayi arasında.*

Padişâhın çocuğu doğduğu zaman daha evvel söylediğimiz gibi sadr-ı âzam ve diğer erkânın saraya gidip tebrik etmeleri usuldendi; bundan başka doğan çocuğa sadr-ı âzam tarafından mücevherli beşik gönderilir ve bu beşik sadr-ı âzam kethüdası vasıtasiyle darüs-saâde ağasına teslim olunurdu[1].

Yeni doğan şezâdenin hizmetine *Usta* denilen yirmi kadar genç kız tâyin edilir ve validesi çocuğun bakılmasına ve büyümesine nezaret ederdi; bir yaşında sütten kesilen şehzâdeye bir maiyyet tâyin olunurdu. Bu maiyyetin başlıcalarından *Ağa* denilen üç kişi has odalılardandı; bunların içinden en yaşlısı şehzâdenin baş mürebbisi olup kendisine *Başlala* derlerdi: bunun emri altındaki diğer üç hadım ağası da *Lala* ünvanını taşırlardı[2].

Osmanlı şehzâdesl beş, altı yaşına yani tahsil çağına geldiği zaman kendisine bir hoca tâyın olunarak merasimle derse başlattırılırdı. Şehzâdenin bu derse başlamasına *Bed-i besmele* benilirdi; bu merasimde ve davetlilerin huzurunda ibtida şeyh-ul islam teberrüken şehzâdeyi eski alfabe tertibi üzere eliften (ى) ye kadar okutur ve sonra dua eder ve merasim nihayet bularak çocuğun tahsili, tâyin olunan hocasına bırakılırdı. Şehzâde Şeyh-ul islâmdan ilk alfabeyi okuduktan sonra anın elini öpmesi lâzımdı. Lakin müftü elini öptürmiyerak şehzâdenin omuzunu öperdi. Şehzâdenin derse başlaması münasebetiyle kendisine lâzım olan elifba ile cüz kesesi, hilâl vesaire mükemmel ciltlenmiş müzehhep olarak sadr-ı âzam tarafından hediye olarak takdim edilirdi. Şehzâdenin hocası darü-s saâde ağası dairesinde ders verirdi; Kur'an-ı Kerimi hatmeden şehzâdeyi sadr-ı âzam vesair devlet erkânı tebrik ile kendisine hediyyeler verirlerdi[3].

Avcı sultan Mehmed 1080 Muharrem 1669 Haziranda Mora Yenişehrinde bulunurken o tarihte altı yaşında bulunan büyük oğlu Şehzâde Mustafa'ya hoca tâyin edilmesini emreylemiş ve Doğan köyünde bed-i besmele yapılmıştı: şehzâde alayla getirilerek evvelâ babasının elini öpmüş ve pâdişahın hocası meşhur Vanî Mehmed Efendi teberrüken besmele çek-

[1] *Vasıf C. 1, S. 123* Beşik alayı ayrıca yazılmıştır.
[2] *D'ohsson C. 7, kitab 1, fasıl 8 S. 97.*
[3] *D'ohsson C. 7, kitab 1, fasıl 9 S. 97.*

tirip رب يسر ولا تعسر رب تمم بالخير Rabbi yessir velâ tüassir rabbitemmim bilhayır) duasını okuttuktan ve elifbanın ilk dört harfini (ا، ب، ت، ث) okutup bunları üç defa tekrar ettirdikten sonra ayağa kalkıp dua eylemiş ve bu suretle derse başlama merasimi nihayet bulmuştu[1].

* * *

Pâdişahların oğullarına yaptırdıkları sünnet düğünleri de merasimle olurdu; sünnet düğününden üç, dört ay evvel keyfiyyet bütün eyaletlere bildirilir ve düğünde bulunmak üzere ileri gelen valiler ve vezirler dâvet edilirlerdi. Sünnet düğünleri bazân on on beş gün ve bâzan da daha uzun sürerdi. Fatihin 861 H., 1457 M. senesinde Amasya valisi Bayezid ve Manisa valisi Mustafa isimlerindeki oğullarına yaptığı sünnet düğününde bütün komşu hükûmdarlar med'uv oldukları gibi düğün de bir ay sürmüştü.[2] Lütfi Paşa sadaretinde ve 946 Receb 1539 İkinciTeşrin tarihinde şehzâde Bayezid için Atmeydanındaki İbrahim Paşa sarayında yapılan sünnet düğünü on üç gün sürmüştü.[3] Üçüncü Murad'ın, oğlu şehzâde Mehmed için tertib ettirdiği sünnet düğünü iki aya yakın bir zaman devam etmiş 22 - Temmuz - 1582 de bitmişti. Hükûmet erkânı, askerî sınıflar, ulema ve şeyhler, esnaf takımı ve ecnebi devletlerin sefir ve maiyyetleri bu düğüne davetli olup herkes derecesine göre hediyyeler takdim etmişler ve kendilerine ziyafetler çekilerek tertip edilen eğlence ve oyunları seyreylemişlerdi[4].

Dördüncü Mehmed 1084 H., 1675 M. senesinde Edirne de oğulları Mustafa ile Ahmedi sünnet ettirdiği zaman bu düğün, geceli gündüzlü on beş gün sürmüştü; bu gibi düğünlerde her sınıf erbabının sanatlarını göstererek pâdişahın huzurundan geçmeleri âdetti[5]. Dördüncü Mehmed bu sünnet düğünü mü-

[1] *Abdi Paşa Tarihi* (Vekâyinâme) *varak 135.*

[2] *Tâc-üt-tevarih C. 1 S. 460.*

[3] *Peçevî Tarihi C. 1 S. 218.*

[4] Bu hususa dair *Âli*'nin *Surnâme*'sine bakınız *Halkondil Zeylinin* teşkilât kısmında ve *Hammer* tarihinde de tafsilât vardır.

[5] *Abdi Paşa Vekayinâmesi varak 184 b* ve *Silahdar Tarihi C. 1 S. 644.* Avcı Mehmed'in yaptırdığı bu düğünlere ait Vehbi'nin *Surnâme* isimli eseri kıymetli arkadaşımız Agâh Sırrı Levend tarafından bastırılmıştır.

nasebetiyle memnuniyetini beyan etmek için Sadr-ı âzam Köprülü zâde Fazıl Ahmed Paşaya elli ve diğer vezirlere kırkar esame vererek bunları herkesin kendi maiyyetine dirlik yani maaş olarak tevzi eylemelerini emretmişti[1]. Bu düğünlerde hokkabaz, canbaz, perendebaz, hayal-i zıl denilen karagöz, at koşuları, muhtelif fişenk oyunları, yağlı direk, göğüs üzerinde örsle nal yapmak vesaire gibi hünerler gösterilirdi; şekercilerin yaptıkları bahçe ve hayvanat resimlerini havi tepsiler bilhassa Onaltıncı Asırda pek meşhurdu[2].

On üç ve on dört yaşına gelen ve sünnet olan şehzâdeye ayrı bir daire verilir ve bunu kendi validesiyle hemşiresinden başka bir kadının görmesine müsaade edilmezdi[3].

[1] *Zübdetül vekay-i* (Defterdar Mehmed Paşa) *varak 30 ve 31.*

[2] *Tabakat-ül-memâlik* (Millet Kütüphanesi nüshası) *s. 207, 208.*

[3] D'ohsson, c. 7 kitap 1 fasıl 8 s. 98 Üçüncü Ahmed'in oğlu şehzâde Süleyman sünnet olduktan sonra kendisine ayrı bir daire ile şahsına ve maiyyetine hergün has matbahtan yemek tahsis edilmişti. Buna dair Sadr-ı âzama takdim edilen şu vesikayı nümune olarak aşağıya yazıyorum (Emiri Tasnifi Ahmed-i Salis No. 18474).

Sah صح

Mucibince kayıt olunmak buyuruldu.

Sah صح

براى خرج سفره به شهزادۀ جوانبخت Beray-i harc-ı sofra be şehzâde-i civanbaht saâdetlû necâbetlû Sultan Süleyman Efendimiz hazretleri الواقع elvaki an 9 Zilhicce sene 1132 ilâ 20 Zilhicce sene 1132

Beher yevm

Sabah ve Akşam *Sofra*

I

Has matbaha tezkireleri verilen harçlardır ki zikrolunur.

Şeker	Rugan-i sâde	Pirinç	Tavuk	Et	Soğan	Yumurta
Kıyye	Kıyye	kile	adet	kıyye	kıyye	adet
2,5	6	1,5	12	25	20	30

Nişasta	Bahar	Nohut	Mercimek	Buğday	Müveyzat (kuru üzüm)
kıyye	Dirhem	kıyye	kıyye	kıyye	kıyye
2	40	3	2	3	3

Tuz	Rugan şir	Süt	Has un	Sebzevat	Maydanos
kıyye	kıyye	kıyye	kıyye	kıyye	dirhem
6	yarım	12	3	45	50

Babasının sağlığında bir şehzâde saraydan dışarıya çıktığı zaman başlarına Mücevveze veya sorguçlu destar ve arkalarına ferace samur kürk giyerlerdi[1].

***

Osmanlı şehzâdeleri saraya kapatılmayup serbest bulundukları zaman tahsil ile beraber ata binip inmek, ok atmak avlanmak, gürz kullanmak gibi spor hareketlerinde ve silahşorlukta mümarese peyda ederlerdi[2]. Bunlar saraya kapatıldıktan sonra babalarının sağlıklarında daha serbest bir hayata malik olup tahsil görürler, yazı meşkederler, ata binmek zamanı gelince babalariyle beraber cuma namazına giderlerdi maiyyetlerinde kendi daireleri ağaları bulunurdu; deniz gezintisi esnasında yine maiyyetleriyle gezerlerdi; bunların kayıklarının örtüleri mavi veya sarı çuhadandı; babalarının ölümünden sonra ise şehzâdeler, kendilerine tahsis edilen dairede inzivâ hayatına geçerek yaşarlar. Ve içlerinden sırası gelenler hükümdar olurlardı.

Babaları ölüp kafes hayatı yaşıyan şehzâdelerin ikametleri harem-i hümâyuna muttasıl şimşir ağaçlariyle ihata olunduğundan dolayı *Şimşirlik* denilen mahalde idi; burada on iki daire olup her dairenin müteaddid odaları vardı. Şimşirlik mevkii yüksek duvarlarla ihata edilmiş olup küçük bir bahçesi de bulunuyordu, bu Şimşirlik dairelerine *Kafes* ismi verilmekte idi;

Âb-ı limon	Nân-ı has	Fodla	Odun	Kahve (bir defa)	şeker (1 defadır)
kıyye	çift	çift	çeki	kıyye	kıyye
1	2	1	3	30	30

(Sabah ve akşam)

Lâzıme-i taam-ı müşarünileyh efendimiz hazretleri

Sahan maa kapak	Tepsi	Tas
Adet	adet	adet
30	4	2

Veçh-i meşruh üzre zikrolunan defterin tarihiyle mahsûbâtı ve sahan ve tepsi ve tasların ücretleri tahriri ferman-ı âlilerine muhtaçtır. Ferman devletlû ve saâdetlû sultânım hazretlerinindir.

[1] *Vâkıât-ı Cem, S. 1, 2 (T. O. M.).*

[2] *Raşit Zeyli Çelebi zâde, S. 496.*

bu kafes hayatında yani inziva halinde yaşayan her şehzâdenin on, oniki cariyesi, hazine, kiler ve sefer'li koğuşlarından alınmış ağaları vardı ; fakat bu şehzâdeler, hizmetlerine tahsis edilen ağaları görüp konuşamazlardı.

Şehzâdeler burada sıkı bir kontrol altında idiler; hiç kimse ile muhabere etmelerine müsaade olunmaz ve duyulursa muhabereyi temin eden îdam olunurdu ; hasta olan bir şehzâdenin yanına gidecek tabip padişâhın müsaadesiyle gider ve nezaret altında bulunurdu; şehzâdeler birbirleriyle sık sık görüşmezlerdi; pâdişâhın müsaadesiyle bâzan valideleri eski saraydan gelerek oğullarını görür ve görüşürlerdi; bayram tebrikleri hariç olarak pâdişah bu kafes hayatı yaşayan şehzâdeleri huzuruna kabul etmezdi; bayram tebriki merasimi de mabeyinde yapılır, hariçten hiç kimse şehzâdeleri göremezdi[1]. Kafes hayatı yaşayan şehzâde saltanatta bulunan pâdişahın ana ve baba bir kardeşi olup valideleri de hayatta olursa o şehzâde pek az farkla diğerlerinden daha iyice idi.

Bâzı ısyan hâdiselerinde asker, şehzâdelerin hayatta olup olmadıklarını anlamak için şehzâdeleri görmek isterdi. Nitekim Dördüncü Murad ile Üçüncü Selim'den böyle bir istekte bulunmuşlardı; kapıkulu efradı ayak divanında Dördüncü Murad'dan şehzâdeleri görmek istemişler o da kardeşleri Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim'i çıkarıp göstermiş, bunların hayatlarına dokunmıyacağına dair teminat vermiş ve vezir-i âzam Topal Receb Paşa ile şeyh-ul islâm Ahî zâde Hüseyin Efendi kefil olmuşlardı[2]. Keza Kabakcı Mustafa ısyanında Üçüncü Selim'in şehzâde Mustafa ile Mahmud'a bir su-i kast yapmaması için âsiler saraya Aygır İmam denilen Rumeli kazaskeri payeli Derviş Efendi isminde biriyle esbak sekban başı Osman ağayı göndermişlerdi. Bu îtimatsızlıktan pek müteessir olan hassas pâdişah, Bab-ı âliye gönderdiği hatt-ı hümâyununda:

"*Benim zürriyyetim yoktur, şehzâdeler benim evladım, nur-ı aynımdır; maazallah ben onlara su-i kast ile sülâle-i pâkize-i Osmaniyyenin inkırazına ve devlet-i Osmaniyyenin izmihlâline sebep olmak hayal ve hatıra gelir şey midir? Allah o günleri*

[1] *D'ohsson, C. 7, kitap 1, fasıl 9 S. 100.*
[2] *Naima C. 3, S. 93; Ayak Divanı kısmına da bakın.*

göstermesün, Cenâb-ı bâri onların ömrünü ruz efzun eylesün." demişti. Bu hatt-ı hümâyun Bâb-ı âlide okunurken mevcut ulema hep ağlaşmışlardı[1].

İşte sonradan Osmanlı tahtını işgal ile devlet idaresini ele alan şehzâdeler böylece kapalı bir hayat geçirerek zenci harem ağalariyle birkaç cariyeden başka kimseyi görmüyorlardı; hattâ bunlardan İkinci Süleyman, biraderinin hal'i üzerine hükümdar olduktan sonra sadr-ı âzam Siyavüş Paşaya:

"Kırk yıldır bir karanlık yerde mahbus ve hayattan meyûs iken yeniden dünyaya gelip gözüm açtım ve âlemi hercümerç buldum; iki eteklerimizi belimize çalıp din ve dünyamıza hayırlı olan işlerde bulunup gereği gibi hizmet-i ibâdullahı yerine getürmeğe sây edelim."

sözleriyle kırk senedenberi çektiği ıztırabı anlatmak istemişti[2].

Şehzâdeler inziva hayatında cariyeler tarafından tahsil görürler ve bâzıları can sıkıntısından vakit geçirmek için mücevhercilik, kuyumculuk, tornacılık gibi sanat öğrenirler; ok ve yay yaparlar, bağa ve fildişi ve abanoz işlerle, sahtiyan üzerine nakış yaparlar, yazı yazarlar ve Kuran-ı kerim istinsah ederlerdi. Birinci Mahmud mücevhercilikte mahirdi[3].

Şehzâdeler bu kafes hayatında yaşarken yetişmiş ve teehhül çağına gelmiş iseler hizmetindeki cariyelerle vukua gelen temasta cariye gebe kalıp çocuk doğurursa doğan çocuk derhal ifna edilirdi; fakat bâzan habersizce doğan çocuğun hariçte bir sütanaya verilip büyütüldüğü vâki; fakat pek enderdi. Meselâ Birinci Abdülhamid'in, kafes hayatında iken doğan bir kızı bu suretle büyütülmüş ve kendisine *Ahiretlik Hanım* denilmişti[4]. Abdülhamid hükümdar olduktan sonra şehzâdeliğinde bir kızı olup adının Dürrüşehvar olduğunu Paşa kapısına bildirmiştir.

Bir pâdişah vefat ettiği zaman yerine geçen hükümdar anın kadın ve kızlarını Eski Saraya nakledip erkek şehzâdeleri

[1] *Cevdet Tarihi C. 8, S. 170.*

[2] *Silahdar Tarihi C. 2. S. 299.*

[3] *D'Ohsson C. 7, kitap 1, fasıl 9 S. 102.*

[4] *Ahiretlik Hanım* veya *Dürrüşehvar Sultan* İkinci Mahmud zamanında kardeşi olan pâdişâhın çok iltifatını görmüştür; vefatı 1241 Şevval (1826 M. dedir.

kendi yanında yani sarayda alıkoyarak yukarda söylediğimiz gibi nezaret altında bulundururdu.

Kafes hayatı yaşıyan şehzâdelerden pek ender olarak hariçle temas ve muhabere edenler de görülmüştü; amcası Birinci Abdülhamid'in müsamahasından istifade eden veliaht Selim, hariçte Râtip Efendiyi elde ederek o vasıta ile Fransa Kıralı Onaltıncı Loui'ye mektup göndererek hükümdar olduğu zaman yapacağı işler hakkında kıralın fikrini sormuştu[1].

Osmanlı şehzâdelerinden biri vefat edecek olursa cenazesinde sadr-ı âzam, şeyh-ul islâm, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, İstanbul kadısı, nakibüleşraf, yeniçeri ağasiyle süvari bölükleri ağaları, vezirler ve devlet ricali hazır bulunurlardı[2]. Bunlar baba ve cedlerinin türbelerinden birine defnedilirlerdi; vefat eden şehzâdelerin bir su-i kasta uğrayıp uğramadığını yeniçeri ocağı namına kul kethüdası muayene ederdi[3].

Hayatları böyle inziva halinde ve daima korku içinde geçen şehzâdelerin bu ıztırab verici halleri ahlâkları üzerinde müessir olmuş, cesaretleri kırılıp kabiliyetleri sönmüştür. Osmanlı şehzâdelerinden İkinci Mahmud'un on iki yaşında iken yapılmış bir resmi Güzel Sanatlar Mecmuasında vardır ve bunda küçük yaşta bir şehzadenin kıyafeti görülmektedir[4].

---

1 *Belleten sayı 5-6, S. 191 Veliaht Selim'in Onaltıncı Loui ile muhabereleri.*

2 *İzzi Tarihi S. 287* ve *Teşrifat-ı kadime* [Esad Efendi].

3 *D'Ohsson, C. 7, fasıl 10, S. 105in notu.*

4 *Güzel Sanatlar Mecmuası* (Maarif Vekâleti neşriyatından) *S. 44.*

OSMANLI ŞEHZÂDELERİNİN SANCAK BEĞLİKLERİ

Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi devlet ailenin müşterek malı idi; Osmanlı beğliğinin kuruluşu devrinde de aynı usul vardı; Osman bey, idaresi altındaki yerleri kardeşi, oğul ve silâh arkadaşı olan aşiret beğlerine vermişti. Meselâ büyük biraderi *Gündüz* beğe Karacahisar ve Sultanönü (Eskişehir) mıntakasını *Aykut Alp*'a, İnönü, *Hasan Alp*'a Yarhisar, *Turgud Alp*'a İnegöl mıntakalarını vermişti [1]; daha sonra Osman beğe iltihak eden aşiret beğlerinden *Konur Alp*'a Bolu ve Düzce ve Akçakoca'ya, adına mensup olan mıntakalar verilmişti.

Orhan bey de idaresindeki yerlere oğul ve sonra beğlerini tâyin etmişti; Konur Alp'ın vefatından sonra Düzce ve Bolu havalisine Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa ve Akçakoca'nın vefatından sonra Kandıra ve daha sonra zabtedilen İzmit havalisine de diğer oğlu Murad bey gönderilmişlerdi [2]. Orhan'ın oğullarından İbrahim, Eskişehir'de sancak beğliği ediyordu; daha sonra İzmit sancağı Süleyman Paşaya verilip Murad bey İnönü ve karesi beğliğinin kısmen ilhakı üzerine Süleyman Paşa Balıkesir ve Murad bey de Bursa'ya nakledilmişlerdi.

Orhan beğden sonra *(Devlet ailenin müşterek malıdır)* diye malûm olan kanunda tâdilât yapılmış ve Murad beğin cülûsundan

[1] *Kanunnâme (Millî Tetebbular Mecmuası) cüz 2, S. 311,* Fakat *Âşık Paşa zâde (S. 20)* ve *Oruç Bey* Tarihlerinde *(S. 12 ve 87* bu taksimat varsa da hem noksan ve hem tarihleri yanlıştır. Kanunnâme bu sancakların dirlik olarak verildiği tarihi (701 H., 1301 M.) olarak gösteriyor. Encümenin neşrettiği Osmanlı Tarihi (S. 595) Eskişehir'in Osman'ın büyük biraderi Gündüz Beğe verildiğini yazar ki metinde gösterilmiştir. Kanunnâmede Eskişehir'in Ümeradan birine verildiği yazılarak ismi gösterilmemektedir. *İbn-i Kemal* Tarihinde de İnönü subaşılığının Gündüz Alp'e, İnegöl'ün Turgut Alp'e ve Eskişehir'in Aykut Alp'e, Yarhisar ve etrafının Hasan Alp'e verildiği beyan edilmektedir. Osmanlıların bu ilk devirleri hakkında sarih malûmatımız yoktur. *İbn-i Kemal Tarihi, Nur-i Osmaniye Nüshası 3078, varak 25).*

[2] *İbn-i Kemal Tarihi (Nur-i Osmaniye Nüshası 3078 varak 42).*

itibaren devlete iştirak hakkı aileden alınarak hükümdar ile anın oğullarına inhisar ettirilmiştir. Buna da sebep Murad'a karşı biraderleri Halil ile İbrahim'in muhalefetleri olmuştur.

1359 da hükümdar olarak kardeşlerinin gailelerini bertaraf eden Murad bey[1] 766 H., 1365 M. tarihinde Biga'yı zabtettiği sırada orada yakaladığı büyük biraderi Süleyman Paşa'nın oğlu Melik Nâsırı öldürmüştür[2].

Birinci Murad'ın, Bayezid, Yakub, Savcı isimlerinde üç oğlu vardı. Bunlardan Bayezid Germiyanlılardan çeyiz olarak alınan Kütahya sancağında, Yakub Karesi yani Balıkesir sancağında[3] ve Savcı da babasının Rumeli'de bulunduğu sırada Bursa'da bulunmuşlardı; Savcı 1385 de babasına karşı isyan eylemişti.

Yıldırım Bayezid zamanında oğullarından Ertuğrul, Süleyman, İsa, ve Mehmed Çelebi'lerden her biri Anadolu beğlerinden zabtedilen yerlerde sancak beğliği etmişlerdi. Bunlardan Ertuğrul evvelâ Aydın sancağında bulunmuştu; Karesi, Saruhan ve Aydın Süleyman Çelebi'ye, Teke veya Antalya sancağı İsa ve Mustafa Çelebi'lere, Kütahya Musa Çelebi'ye ve Amasya da Mehmed Çelebi'ye verilmişti.

Çelebi Mehmed'in oğullarından Kasım, babasının saltanat mücadelesi esnasında Amasya sancağında bulunurken 809 H. 1406 M. de vefat etmiştir[4]. Çelebi'nin saltanatı zamanında hayattaki oğullarının büyüğü olan Murad bey Amasya'da, anın küçüğü Mustafa Çelebi Hamideli yani Isparta taraflarında sancak beğliği etmişlerdi; Çelebi'nin bu iki şehzâdesinden başka Ahmed, Yusuf, Mahmud isimlerinde diğer oğulları varsa da bun-

[1] *Ankara Orta zaman tarihine dair (Müsteşrik Jakop namına çıkan eserde Wittek tarafından neşredilen mekale. S. 352).*

[2] *Tevarih-i Âl-i Osman* (Ayasofya Kütüphanesi *numara 2705*) Enverî'nin Düsturnâmesinde Melik Nâsır'ın, babası Süleyman Paşanın sağlığında bir deniz kazasında vefat ettiği yazılıdır. Murad'ın öldürdüğü Melik Nasır'ın Ankara beği olan Nâsır olması da muhtemeldir.

[3] 787 H., 1385 M. senesinde birinci Murad Rumeli'ye geçerken جهت محافظت ممالك و امنيت سرير سلطنت فرزندان كامكار خودرا درممالك آناطولى كذاشته بود سلطان ييلديرم بايزيد را در ولايت كرميان ايلى و حميد ايلى كذاشته بود و مقر حكومت در شهر كوتاهيه مقرداشته وهمچنين ولايت قره سى ايلى را به يعقوب چلبى فرزند ميامين تفويض نمود. (Heşt Bihişt, *Rıza Paşa kitapları, varak 207).*

[4] *Kitâbeler* (birinci kısım) *S. 135 ve 137.*

lar küçük olduklarından babalarının yanında bulunuyorlardı; bu şehzâdelerden ikisi babasının sağlığında ölmüşler ve diğerinin gözlerine İkinci Murad tarafından mil çekilmişti.

İkinci Murad'ın oğullarından Ahmed ve anın vefatiyle Mehmed ve Mehmed'in Manisaya nakli üzerine Alâüddin Amasya'da valilik etmişlerdir; Ahmed'le Alâüddin babalarının sağlığında vefat etmişler, Mehmed de hükümdar olmuştu [1].

Fatih'in oğullarından şehzâde Mustafa Manisa'da bulunurken Konya'nın zaptı üzerine Konya valiliğine nakledilmiş ve Candar Oğullarından alınan Kastamonu sancağına da şehzâde Cem gönderilmiş ve şehzâde Mustafa'nın vafatı üzerine Cem Sultan, Karaman valiliğine nakledilmiştir. Fatih'in büyük oğlu Bayezid ise babasının ilk zamanlarından itibaren vefatına kadar uzun müddet Amasya valiliğinde bulunarak buradaki fikir hayatının temadisinde mühim âmil olmuştur.

İkinci Bayezid'in Abdullah, Şehinşah, Ahmed; Korkud, Mehmed, Mahmud ve Selim isimlerindeki oğullarından her biri bir yerde valilik etmişlerdi. Bunlardan şehzâde Abdullah evvelâ Karaman'da bulunup sonra Manisa'ya nakledilmiş ve biraderi Şehinşah Karaman valisi olmuştur. Şehzâde Mahmud evvelâ Kastamonu'da ve sonra Manisa'da, Şehzâde Ahmed Amasyada, Alemşah ise (913, H. 1507 M.) de Mahmud'un vefatı üzerine Manisa'da beğlik etmiştilerdi. Şehzâde Korkut evvelâ Antalya'da ve sonra Saruhan yani Manisa'da valilik etmiş ve şehzâde Mehmed ise Kefe'de sancak beği bulunurken orada vefat eylemiştir. Şehzâde Selim babasının son zamanlarına kadar Trabzon sancağında bulunup şehzâdeler arasındaki saltanat nizaı esnasında kendisini zorla Rumeli'de Semendire sancağına naklettirmiştir.

Bayezid'in torunları da daha küçük yerlerde sancak beğliği etmişlerdir; meselâ Selimin oğlu Süleyman, amcası Mehmed'in vefatından sonra Kefe sancak beğliğine tâyin edilmiş Alemşah'ın oğlu Osman Şah ise Çankırı ve şehzâde Ahmed'in oğlu Boluda ve şehzâde Mahmud'un, oğlu da yine bir sancak beğliğinde bulunmuşlardır; Şehinşahın oğlu babasının vefatı üzerine kısa bir zaman Karaman valiliğinde bulunmuştur.

[1] *Âli, basılmamış nüsha, varak 87.*

Yavuz Sultan Selim babasının elinden saltanatı aldığı zaman Süleymandan başka oğlu yoktu. Süleyman babasının İran ve Mısır seferlerinde Edirne ve İstanbul'da saltanat kaymakamı bulunmuş ve seferden maada zamanlarda ise kendi sancağı olan Manisa'da valilik etmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın oğullarından Mehmed Saruhan'da, Mustafa evvelâ Amasya'da ve sonra Karaman'da, Bayezid, evvelâ Karaman ve sonra Kütahya ve daha sonra da Amasya'da ve Sarı Selim ise evvelâ Manisa ve bâdehû Kütahya'da bulunmuşlardır. Selim'in büyük oğlu Murad büyük babasının sağlığında evvelâ Akşehir [1] ve sonra da babasının yerine Manisa'da bulunup kendisi hükûmdar oluncaya kadar burada kalmıştır. Artık İkinci Selim devrinden îtibaren yetişkin şehzâdelerin sancaklara çıkarılmaları usulü terk olunarak bunlardan yalnız büyük ve hükümdarlığa namzed şehzâdeye sancak verilmesi tekarrür etmiş ve Manisa sancağı veliaht şehzâde sancağı olmuştur.

Üçüncü Mehmed zamanından îtibaren büyük şehzâdelerin de sancağa çıkmaları kanunu tamamen kaldırılmış, fakat veliaht olan şehzâdelere Anadolu'da ismen sancak verilip bunun bir vekil ile idare edilmesi gibi zevahiri muhafaza edici bir usul konmuştu. Bu yeni usul mucibince sultan İbrahim'in oğlu Mehmed beş yaşında iken Manisa sancağına tâyin edilip buranın idaresi için bir mütesellim gönderilmiştir. İbrahim'in hal'i ve Mehmed'in hükûmdar olması üzerine bu tarz da kaldırılmıştır [2].

Yetişkin şehzâdelerin sancağa çıkarılmayıp yalnız büyük şehzâdenin sancak beği olmasının kabulüne, şehzâde Bayezid ile Selim arasındaki mücadelenin ve büyük şehzâdenin sancağa çıkarılması usulünün kaldırılmasına da Üçüncü Mehmed'in oğlu olan ve babası tarafından öldürülen şehzâde Mahmud hâdisesinin sebep olması ihtimal dahilindedir.

İşte Onaltıncı Asır sonlarına kadar sancak beğliğinde ve valiliklerde bulunmuş olan şehzâdelerin bu tarihten sonra vilâyetlere gönderilmemeleri ve bu suretle bunların millet ve

[1] *Hammer Tarihi* (Atâ Bey tercümesi) *C. 10, S. 81 ve 221.*
[2] *Hammer* (Atâ Bey tercümesi), *C. 10, S. 221.*

memleket hakkındaki vukufsuzlukları devlet idaresinde derhal tesirini göstermiştir.

Kardeşlerini öldürmeyen Dördüncü Mehmed 1063 H., 1652 M. tarihinden îtibaren bunları sarayda Şimşirlik kasrında oturtmuş ve bâdemâ veliaht ve diğer şehzâdelerin burada oturmaları âdet olmuştur.

OSMANLI ŞEHZÂDELERİNİN EYALETLERDEKİ VAZİYETLERİ

Daha evvelki kısımda söylediğimiz gibi ilk Osmanlı şehzâdeleri pek mühim olan sancak ve vilâyetlerde valilik ederler ve kendilerine *Çelebi Sultan* denilirdi[1]. Bâzı eski vekayinâmelerle şuarâ tezkirelerinde filân şehzâde falân yere *Çelebi Sultan* olmuştu denildiği vakit bu tâbir, o şehzâdenin vali veya sancak beği bulunduğuna işaretti.

Şehzâde sancaklarının ekserisi Anadolu beğlerinden zaptedilen sancaklardı; şehzâdeler bu beğliklerin baş şehirlerini kendilerine de merkez yapmışlardı. Orhan Gazi Karesi Oğullarından Balıkesir'i aldığı zaman oraya büyük oğlu Süleyman Paşayı göndermişti; daha sonra burada Birinci Murad'ın oğlu Yakup Çelebi bulunmuştu. Birinci Murad, oğlu Yıldırım Bayezid'e Germiyan oğlu Süleyman Şah'ın kızını aldığı vakit Osmanlılara terkedilen Kütahya Yıldırım'a sancak olarak verilmişti.

Yıldırım Bayezid'in oğulları, Anadolu beğliklerinden alınmış olan Manisa, İsparta, Antalya, Sivas ve Amasya'da *Çelebi Sultanlık* etmişlerdi; bunlardan Manisa Saruhan Oğullarının, Isparta ile Antalya, Hamid Oğullarının merkezlerinden olduğu gibi Sivas ile Amasya da Kadı Burhaneddin'e aitti. Konya ve Kastamonu'nun zaptı üzerine buraları da şehzâde sancağı olmuştu.

İkinci Bayezid zamanında Aydın şehri ile Trabzon da şehzâde sancaklarındandı. Rumeli'de şehzâde sancağı yoktu; yalnız Yavuz Selim, babasına karşı muhalefeti esnasında zorla Semendire sancağına kendisini tâyin ettirmiş, fakat sancağa gitmeden hükümdar olmuştu. Osmanlı şehzâdelerine Rumelide sancak verilmemesi, Birinci Murad'ın oğlu Savcı Beğin babasına karşı Rumeli'de isyanından dolayı olduğu rivayet edilmektedir.

[1] Bu tâbir hakkında şuarâ tezkireleriyle *Şakayık Tercümesine* bakınız. *Tabakat-ül Memalik*te de Çelebi Sultan kaydı vardır. (*Millet Kütüphanesi* nüshası *varak 657*).

Karadenizin şimalindeki Kefe de kısa bir zaman için şehzâde sancağı olmuştu.

Bu kayıtlara göre: Anadoludaki şehzâde sancak merkezlerinin Ondördüncü Asır sonlarından itibaren Balıkesir, Kütahya, Manisa, Isparta, Antalya, Konya, Aydın, Amasya, Sivas, Kastamonu, Trabzon ve Kırım yarımadasında Kefe şehirleri olduğu görülüyor; daha sonraki tarihlerde Amasya, Manisa, Kütahya, Konya diğerlerine tercih edilmiş ve en son olarak yalnız Manisa şehzâde sancağı olarak kalmıştır.

Yıldırım Bayezid ile İkinci Selim Kütahya sancağından, Çelebi Mehmed ile oğlu İkinci Murad ve İkinci Bayezid Amasya sancağından, *Fatih Sultan Mehmed* ile Kanunî Sultan Süleyman, Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmed Manisa sancağından ve Yavuz Sultan Selim ise Trabzon sancağından gelerek pâdişah olmuşlardır.

***

Osmanlı şehzâdelerinin muayyen hasları vardı; Venedik elçisinin raporuna nazaran 1503 senesinde İkinci Bayezid'in şehzâdelerinden her birinin senevî bir milyon iki yüz bin akçelik hasları vardı ki[1] bu miktar Fatih'in kanunnâmesindeki vezir-i âzamın hassı kadardı; kanunî Sultan Süleyman zamanında Kütahya valisi Selim'in hassı elli yük ve 14390 akçe yani bir buçuk milyon akçeye yakın iken kendisine 968 H., 1560 M. senesinde her sene hazineden on beş yük akçe (bir buçuk milyon akçe) daha verilmesine müsaade olunmuştu; daha sonra hazineden verilen bu para yirmi bin altun oldu ve bundan başka bir milyon doksan bin yüz elli sekiz akçe de Pâdişah haslarından ayrılıp Selim'in hassına ilâve edilmişti[2].

Şehzâdelerin maiyyetlerinde divan-ı hümâyundaki vazife sahipleri gibi divan heyeti ve pâdişah maiyyeti gibi lalaları, kapı halkı, solak, peyk vesaireleri vardı[3].

Şehzadeler isimleriyle tuğra çekerler, hüküm yazarlar ve bu suretle kendi idareleri altındaki mıntakalarda bir hükümdar

[1] *Hammer Tarihi* (Atâ Bey Tercümesi) *C. 4, S. 274.*

[2] Mühimme Defteri 3, S. 551 Şehzâde Selim bu tarihte Kanunî Sultan Süleyman'ın hayatta kalan yegâne şehzâdesi idi.

[3] *Tabakat-ül- Memalik* (Millet Kütüpanesi Nüshası) *S. 80.*

gibi hüküm sürerlerdi; yalnız kendi adlarına para bastıramazlar ve namlarına hutbe okutamazlardı; çünkü bu ikisi hükümdara aitti. Osmanlı şehzâdelerinden Şehinşah ibni Beyazid'in çektiği 915 H., 1510 M. tarihli tuğra vesikalar arasında bulunduğu gibi 918 H., 1512 M. tarihli Amasya valisi şehzâde Ahmed'in de bir tuğrası görülmüştür [1].

Vali şehzâdeler yaptıkları tâyinleri ve verdikleri dirlikleri devlet merkezine bildirmeğe mecbur olup bunlar esas defterlere işaret edilirlerdi [2].

Şehzâdelerin yanlarında işlerini idare eden ve *Lala* denilen mûtemed adamları vardı [3]; bu Lala'lar ile, silahdar, kapıcıbaşı, Mir-i alem, Mirahur, Kapı ağası, solak, peyk vesaire gibi esas kendi maiyyeti hükümet tarafından seçilirlerdi [4]. Şehzâdelerin yanlarında hükümet memuru olarak nişancı, defterdar, reis-ül-küttap, çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası gibi vazife sahipleri de vardı. Vali şehzâdelerin irfan ve kabiliyetlerine göre yanlarında âlim, şâir ve edib, musikişinas şahsiyetler de bulunurdu; zaten bunların maiyyetlerindeki divan heyetinin

[1] *Şehinşah*'ın tuğrası tarafımdan Kurumumuzun Mecmuası olan Belleten'in 17-18 inci nüshasında neşredildiği gibi şehzâde Ahmed'in tuğrası ise Bay Zarif Orgun vasıtasiyle *Tarih Vesikaları* Dergisinin dokuzuncu sayısında intişar etmiştir.

[2] Karaman Beğlerbeğisine hüküm ki

Ferzend-i ercümend-ü erşed-ü es'ad oğlum Selim tâlebegâh canibinden bâzı kimselere iptidadan dirlik ve terakki tevcihi olmagıçün vârid olan hüküm mucibince tımar ve terakki tevcih olunduktan sonra hükümleri südde-i saâdetime gönderilmesin emir edip buyurdum ki... (Mühimme 3, S 279, sene 967) Menteşe livası Evkaf Defterinde (numara 718) şu kayıt vardır ;

«Vakf-ı kârvansarây-ı Hâtun der kaza-ı Tavas filmevziilmâruf : Kârvansarayın evkafı sâbıka etrâk eline düşüp merhum Sultan Alemşâh hükmü ile Muğla kadısı Mevlânâ Hacı Muslihuddin teftiş edip yedi kıt'a yerin vakfiyyeti zâhir olup merhum Sultan Alemşâh kapısına arzolunup, mukarrernâme vermişler, bâdehû der-i devlete arzolunup ol minvalce Sultan Bayezid Han dahi hükm-i hümâyun sadaka eylemiş.

[3] *Mühimme Defteri 1, S. 223 ve 225, sene 961* Şehzâde Selim'in maiyyetlerinden iki kişiye zeamet verilmesi hakkında Rumeli ve Anadolu beğlerbeğisine gönderilmiş olan iki hüküm,

[4] *Selânikî Tarihi S. 114* ve *Peçevî Tarihi C. 2, S. 90* ve *Mühimme Defteri 1 S. 223 ve 224* ve *Tabakat-ül Memalik* (Millet Kütüphanesi Nüshası) *S. 80.*

mühim bir kısmı âlim ve şâir idiler[1]. Yavuz Sultan Selim Trabzon valisi iken kendisine Lala olarak gönderilen şahısları ümeradan ve marifet erbabından olmadıkça kabul etmeyip ülfet eylemez ve bir bahane ile geri gönderirdi[2].

İkinci Murad'dan itibaren Onaltıncı Asır ortalarına kadar çelebi sultanlıkla sancaklarda bulunan şehzâdeler eskidenberi Anadolu'da kültür şehirleri olan muhitlerde sancak beğliği ve valilik ettiklerinden bulundukları şehirler ilim merkezi halinde idi.

Candar Oğullarının merkezi olan Kastamonu ve Germiyan Oğullarının Kütahya, Saruhan beğlerinin Manisa, Karaman Oğullarının Konya baş şehirleriyle eskidenberi ilim şehri olan Amasya şehrinin ilmî ehemmiyyeti Osmanlı şehzâdelerinin, buralardaki fikir hareketlerini devam ettirmeleri yüzünden eski şöhretlerini muhafaza etmişlerdi.

Vali bulunan Osmanlı şehzâdeleri içinde bizzat ilim ve fazilet sahibi olanlar az değildi; Fatih Sultan Mehmed, İkinci Bayezid, Yavuz Sultan Selim hem şâir ve hem âlim idiler. İkinci Murad ile Kanunî ve Üçüncü Murad'ın da şiirleri vardır; bunlardan Kanunî güzel şâirdi. Fatih'in oğlu Karaman valisi Mustafa âlim ve şâirdi. Cem Sultan'ın şiirleri de güzeldi; İkinci Bayezid'in bütün şehzâdeleri iyi tahsil görmüşlerdi. Kanunî'nin büyük oğlu Mustafa orta derecedeki âlimlerdendi; bunun kardeşi şehzâde Bayezid ise ilim ve şiiri nefsinde cemetmiş güzide bir şahsiyetti; bunun maiyetinde çocuklarının hocası Kütahyalı Abdurrahman Gubârî ile yine Kütahyalı şâir Firâkî ve kendi hocası Abdülcebbar isimlerindeki kıymetli alimlerle Kütahya'da bir irfan âlemi kurulmuştu[3].

Yalnız Osmanlı şehzâdeleri içinde değil Onaltıncı Asırda yetişen âlim ve şâir ve musikişinasların içinde en yükseği İkinci Bayezid'in oğlu *Korkut*'tu; büyük babası Fatih Sultan Mehmed tarafından da tahsiline itina edilmiş olan Korkut, büyük bir âlim ve mütefekkir, çok kudretli şâir ve mükemmel

[1] Bu hususlar hakkında *Sehî, Lâtîfî, Aşık Çelebi, Kınalı zâde, Riyazî* ve *Abdi* tezkireleriyle *Şekayık Tercemesi* ve *Zeyl*'ine bakınız.

[2] *Tabakat-ül Memalik* (Millet Kütüphanesi Nüshası) S. 32.

[3] *Kutb-ı Mekkî Seyahatnâmesi* (Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi).

bir musiki üstadı idi[1]. Ahlâk ve siyasete dair olan eserlerinin hepsini arabca yazmıştır[2]. Antalya valisi iken babasına göndermiş olduğu mektuplarda devlet idaresi hakkında mutalealariyle fenalıklardan şikayeti, kendisinin idarî hastalıkları görmüş ve yaraya parmağını basmış olduğunu gösterir.

Şehzâde Korkut'un yüksek bir âlim olduğunu Mısır ve Suriye âlimleri de tasdik etmektedirler. Bir mahalden diğer bir mahalle, şehirden yaylaya giderken deve katarlariyle kütüphanesini nakletmek âdeti imiş.. 912 H., 1506 M. tarihinde Antalya'da Korkut'la görüşen Mehmed b. Bedrüddin Vefaî-i Zeynî, bu şehzâdenin ilm-i hadis'te imam, ilm-i usul ve terâcim-i ahvalde ve tarihte bir mütebahhir olduğunu beyan etmiş ve Korkut'un حفظ اللسان واخبار isimli tasavvuf, kelâm, fıkıh ve ahlâktan bahseden mühim bir eserinden nakiller yapmıştır[3]. Korkut'un müretteb divanı ve daha başka eserleri de vardır.

Korkut'tan sonra İkinci Bayezid'ın oğulları içinde şehzâde Mahmud ilmî fazileti ile şöhret bulmuştu; ilim adamlarının şâirlerin hâmisi idi; meşhur Şâir *Necati* bunun nişancısı, riyaziyeci ve Şâir *Tâlıî* hazine kâtibi ve Şair *Sun'î* ile *Şevkî* divan kâtiplerinden idiler[4].

Osmanlı şehzâdeleri namına bir hayli eser yazılmıştır; valilik eden şehzâdelerin en kuvvetli devirleri İkinci Bayezid'in oğullarının valilik ettikleri devirdir; âlim ve Şâir Türabî, Edirne'li Şahidî, Lâ'li, Sadî, Hüsam Çelebi, Celâl bey, Ahmed bey, Serezli Kandî, Sehâyî, Karamanlı Figanî, Karamanlı Niyazî, meşhur Necati, Tâlit, Sun'i, Şevkî, Abdî, Gelibolu'lu Süruri, Abdurrahman Gubarî, Şâir Firakî vesaire hep Onbeşinci Asır sonlariyle Onaltıncı Asır ortalarına kadar Osmanlı şehzâdelerinin muhit ve himayelerinde yetişmişlerdir.

* * *

[1] Korkud'un غدای روح *Gıday-ı ruh* isimli bir sazı ve peşrevi olduğunu Lâtifi yazıyor.

[2] Korkud'un bir kısım eserleri için Osmanlı Müelliflerine bakınız.

[3] Nur-i Osmaniye kitapları numara 2373 de Hadis-i İstihareye dair Mehmed b. Bedrüddin'in eserine bakın.

[4] *Lâtifi Tezkiresi S. 250 ve 325 Sehî Bey Tezkiresi S. 83., Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* (Faik Reşat), *sayfa* 222 *ve* 223. *Riyazî Tezkiresi S. 168, 169, 271.*

Çelebi sultan yani sancak beği olan şehzâdelerin erkek çocuklarından bir tanesinin pâdişah olan büyük babalarının yanına gönderilmeleri usuldendi; bunun bir kanun halinde devam edip etmediğini bilmiyoruz; yalnız böyle bir kaide bulunduğunu Fatih Sultan Mehmed'in yanında bulunan Bayezid'in oğlu şehzâde Korkut ve Cem'in oğlu Oğuz han'dan ve bir de İkinci Bayezid'in hükümdarlığı zamanında da Osmanlı sarayında bulunan Alemşah'ın oğlu Osman Şah'ın mevcudiyetlerinden anlıyoruz.

Şehzâdelerin maiyyetlerinde anların ahval ve harekâtını kontrol ederek bundan pâdişâhı haberdar edecek adamlar bulunduğu gibi, bilmukabele devlet merkezindeki işleri ve saray ahvalini şehzâdelere bildirmek üzere de pâdişah yanında bunların adamları yani casusları vardı.

***

Osmanlı şehzâdelerinin ne suretle sancağa çıktıklarına dair tarihlerimizde esaslı bir kayıt yoktur; yalnız Onaltıncı Asır sonlarında Üçüncü Murad'ın oğlu olup Manisa sancağına gönderilen şehzâde Mehmed'in iki bin kişiye yakın bir maiyyetle ve hocası Nevâli, Efendinin de beraber olarak sancağa çıkışı dolayısiyle yapılan merasim hakkında bir az malûmat vardır; buna dair *Âli* ile *Selânikî* ve *Peçevî*'den hulasa olarak aşağıdaki malûmatı naklediyorum:

Murad'ın büyük şehzâdesi Mehmed, sünnet olduktan sonra yani 991 Zilhiccesinin ikinci cumartesi günü (17 - Birincikânun 1583) babasiyle vedalaştıktan sonra Manisa sancağına gitmek üzere saraydan çıktı ve kendisine âdet olan kanun yapıldı. Şehzâdeyi teşyî için seher vaktinde sadr-ı âzam, vezirler ve diğer devlet erkânı sarayın Bab-ı hümâyun denilen birinci kapısında hazır bulundular; yalnız yeniçeriler getirilmemişti. Şehzâde Mehmed önünde valilik sancağı, başında müzeyyen ve murassâ mücevveze denilen kavuğunun üzerinde sorguç takılı olarak saray kapısından çıktı; divan-ı hümâyun çavuşları alkış yaptılar; sadr-ı âzam ve diğer devlet erkânı derecelerine göre şehzâdenin önüne düşüp yürüdüler; evvelâ hocası Nevâlî efendi, şehzâdenin yanına sokulup kendi-

siyle görüştü; sonra sadr-ı âzam Siyavüş Paşa reayaya dair şehzâdeye vesaya ve nasihatlerde bulundu, anı müteakıp vezirlerden Mesih Paşa, Cerrah Mehmed Paşa ve Rumeli kazaskeri Molla Efendi ve Anadolu kazaskeri Abdullah Efendi sırasiyle yanına gidip dinî ve dünyevî işler hakkında ayrı ayrı görüşüp nasihat ettiler; gidiş böylece Eminönü iskelesine kadar devam etti.

Şehzâde alayında, maiyyetine verilen yeniçerilerle memurlardan başka sipahi, silahdar, sekban, solak ve peykler ile kendisinin Has'ahır hademeleri, matbah, kiler, hizmetkârları vesaire vardı ki şehzâde Mehmed'in bu suretle maiyyeti mevcudu iki bin kişiyi buluyordu.

Şehzâdeyi, Eminönü iskelesinde kapdan-ı derya Kılıç Ali Paşa karşıladı; şehzâde *Baştarde* denilen kaptan paşa kadırgasına binerken toplar atıldı, vezirler vesair erkân ve şehzâdenin maiyyeti diğer kadırgalara binip Üsküdar'a geldiler; burada yine alay tertip olunup kendisini otağına kadar götürdüler; el öptüler, ertesi gün kanun üzere sadr-ı âzam ve vezirler ve devlet erkânı hediyyelerini takdim ettiler; bir gün daha kalındıktan sonra şehzâdeye vedâ edildi ve o da hemen sancağına hareket eyledi.

Şehzâde Mehmed'in lalalığına sipahiler ağalığından çıkan Ali Bey ve hocalığına Sultan Selim medresesi müderrisi Nevâlî Efendi, defterdarlığına baş ruznâmeci Hüsam Bey zâde, nişancılığına Mekkeli Mehmed Çavuş, çavuş başılılığına Cafer ağa, mirahurluğuna Keyvan Bey, reisül-küttablığına Abdurrahman Çelebi, kapıcılar kethüdalığına Ahmed Bey tâyin edilmişlerdi[1].

İşte bu suretle bütün devlet işlerine ve devlet idaresine vukuf peyda etmek için sancaklara gönderilen şehzâdelerin bu tarzda yetiştirilmeleri kendilerinin hükümdarlıkları zamanındaki muvaffakıyetlerinde mühim âmil olmuştur. Onaltıncı Asır sonlarından itibaren sancaklara gönderilmeyip sarayda hapis hayatı geçirmeğe mecbur olan şehzâdelerin bütün işlere karşı acemilikleri ve buna müsteniden yapılan işlerdeki isabetsizlik hiç şüphesiz ki devletin sukutunda âmil olmuştur.

***

[1] *Selânikî S. 174* ve *Nuhbet-üt tevarih S. 105* ve *Peçevî C. 2, S. 90.*

Vali bulunan şehzâdelere hükümdar tarafından yazılan hükümde Fatih'in kanunnâmesine göre şöyle hitab edilmektedir[1] :

Ferzend-i Ercümend-i Es'ad-ü Emced vâris-i mülk-i Süleymânî nûr-ı hadeka-i sultânî rüûsüsselâtiyn sahibülızz-i vettemkiyn mahz-ı lûtfullah-ülkiram oğlum Sultan Cem edâmullahü bekahü.

فرزند ارجمند اسعد و أمجد وارث ملك سليمانى نور حدقهٔ سلطانى رؤس السلاطين
صاحب العز والتمكين محض لطف الله الكرام اوغلم سلطان جم ادام الله بقاه .

Fatih'in, oğlu Amasya valisi Bayezid'e gönderdiği fermanda da şehzâdeye şöyle hitab ediyor:

Ferzend-i es'ad-i erşed-i ercümend nûr-ı hadeka-i saltanat nevr-i hadika-i memleket nurüddevleti veddîn oğlum Bayezid tâle bekahü[2].

فرزند اسعد ارشد ارجمند نور حدقهٔ سلطنت نور حديقهٔ مملكت نورالدولة والدين
اوغلم بايزيد طال بقاه .

Yine aynı hükümdarın diğer bir hükmünde de şehzâdeye aşağıdaki elkab ile hitab ediliyor[3].

Ferzend-i ercümend-i emced-i es'ad-i erşed nûr-ı hadeka-i devlet-ü kâmkârî ve nevr-i hadika-i hilâfet ve şehriyarî oğlum Bayezid tâl bekahü.

فرزند ارجمند امجد اسعد أرشد نور حدقهٔ دولت و كامكارى و نور حديقهٔ خلافت
و شهريارى اوغلم بايزيد طال بقاه .

Diğer bâzı fermanlarda da hep baştaki birkaç terkib yani (ferzend, es'ad, erşed, ercümend) tâbirleri yazılıp alt kısımlarında bâzı ufak tefek değişiklikler vardır.

Yukarda Fatih'in iki oğlundan Cem Sultana gönderdiği hükmün elkabı, Amasya valisi Bayezid'e göndermiş olduğu hükmün elkabından daha tomturaklıdır. Bu kanunnâme vezir-i âzam Karamanî Mehmed Paşa zamanında tertip edilmiş ve anın da Cem taraftarı bulunmasından dolayı kanunnâmeye

[1] *Kanunnâme* (Tarih-i Osmanî Encümeni neşriyatından S. 32).
[2] *Belleten sayı 17-18, S. 119* daki *tuğra ve pençeler* makalesi.
[3] *Fatih Dosyası numora 24* (Başvekâlet Arşivi).

Cem'e ait lekab konmuştur, Fatih'in Bayezid'den ziyade Cem'i sevdiği malûmdur.

***

Osmanlı şehzâdelerinin sancaklarının rengi yeşil olduğunu ve hükümet etmeğe alâmet olarak şehzâdelerin, bir vezir-i âzam elinden tabl-ü alem [davul ve bayrak] aldıklarını mehazlarımız yazmaktadırlar [1].

---

[1] Kavanin-i Osmanî ve Rabıta-i asitâne S. 21 ve Hammer Tarihi (Atâ Bey Tercümesi) C. 7., S. 117.

Dâhilî ve Haricî Tesirlerle

OSMANLI ŞEHZÂDELERİNİN MUHALEFETLERİ

Osmanlı devletinin ibtidasından Onaltıncı Asır başlarına kadar olan zamanda şehzâdelerin fırsat buldukça saltanat iddiasiyle meydana çıktıkları ve muvaffak olamayıp yakalananların derhal öldürüldükleri ve bir kısmının da memleket dışına kaçtıkları görülmektedir; bu muhalefetin muhtelif sebepler dolayısiyle vukua geldiği anlaşılmaktadır. Saltanat hırsı, hariçten ve dâhilden tahrik, can kaygusu bu mücadelenin başlıca sebeplerindendir; bilhassa saltanata geçen bir hükümdarın kardeşlerini öldürmeleri teamül iken Fatih zamanında bunun bir kanun haline girmiş olması, bir haylisinin hayat kaygusiyle muhalefete geçtiklerini göstermektedir. Şehzâdelerin bu gibi ısyanlarından, Osmanlılarla hem hudut olan devletler istifade etmişler ve muhalefete geçen şehzâdelere maddî ve mânevî yardımlarda bulunmuşlardı.

Osman Gazi aşiret reisliğini elde etmek için amcası Dündar Beği öldürmüş olup bu tarihlerde Osmanlı devleti kurulmamış olduğundan bu hâdiseyi hanedan arasındaki rekabetin başlangıcı saymayarak yalnız burada işaret etmekle iktifa edeceğiz.

Orhan Beğ'in kardeşlerini öldürmüş olduğuna dair hiç bir kayıt yoktur; bilâkis Orhan'ın *Pazarlı Bey* adındaki biraderinin yanında kumandan olarak bulunduğu ve Pelekaton (Maltepe) muharebesinde Orhan'ın kuvvetlerini idare ettiği malûmdur[1]. Yine Orhan Gazi'nin, kardeşi Alâüddin Beği öldürmiyerek ona arazi verip vakıflar yaptığını tarih ve vakfiyelerden anlamaktayız[2].

Birinci Murad Beğin babasının son zamanlarında Süleyman Paşanın vefatı dolayısiyle Rumeli'de ordu kumandanlığına

[1] *Kantaközen Tarihi* ve Gazi Orhan Bey Vakfiyesi (*Belleten numara 19, sene 1941*). Hammer, Pazarlı Bey ile Alâüddin Beği birbirine karıştırmıştır.

[2] Maarif Vekâleti tarafından tercüme ettirilen İslâm Ansiklopedisine yazdığım (Alâüddin Paşa) maddesine bakın.

tâyin edilmesini müteakıb hükümdarlığa geçmesine mebni kardeşleri İbrahim ile Halil Beğler muhalefete kalkışmışlar ise de Murad Bey bunların hakkından gelmiştir. Eskişehir sancağında bulunan İbrahim'in validesinin Rum dönmesi olup Murad'dan büyük bulunması anı muhalefete sevk edebileceği gibi Şehzâde Halil'in de Bizans imparatorunun kızına nişanlı bulunması bunların ve bilhassa Halil'in imparator tarafından teşvik görmüş olmasına atfedilebilir[1].

Osmanlı saltanatını, ailenin müşterek malı olmaktan çıkarıp bunu kendi evlâtlarına hasreden Birinci Murad Bey, Bizans İmparatorunun oğliyle kendi oğlu Savcı beğin müşterek ısyanlariyle karşılaştı. Fakat sür'atle hareketi neticesinde bu mühim hâdiseyi önledi; bu hâdisenin hariçten bir teşvikle yapıldığına dair malûmatımız yoktur; yalnız vak'a mahalli hakkında türkçe tarihlerle Bizans kaynakları arasında ihtilâf vardır[2].

[1] Şehzâde Halil'in validesi Teodora eski Bizans İmparatoru Kantaközen'in kızıdır: bu çocuk İzmit körfezinde kayıkla gezerken kendisini Foça korsanları yakalayıp Foça'ya götürmüşlerdir; Orhan oğlunun kurtarılması için imparatoru tehdit etmiş ve nihayet iki buçuk sene sonra Halil mühim bir para mukabilinde kurtarılmıştı. İmparator şehzâde Halil'e kızını vermek isteyerek anı nişanlamıştı. İmparatorun, Osmanlı hükümdarlığına getirilmesine çalıştığı Halil, Orhan'ın ölümü üzerine hükümdar olamamış, Ahiler ve kumandanlar Rumeli kumandanı Murad Beği babasının yerine hükümdar yapmışlardır. (*Şehzâde Halil'in sergüzeşti, Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası sayı 1., S. 239 ve 436* ve *Gazi Orhan Bey Vakfiyesi* (*Belleten numara 19, sene 1941*).

[2] *Tâc-üt-Tevarih* (*C. 1., S. 101)* Savcı Beğin *Kite* ovasında mağlup edilerek ele geçtiğini yazar, Hayrullah Efendi de (C. 4, S. 75) vak'ayı Anadolu'da göstererek bu sırada Sırplılarla meşgul olan Murad'ın Anadolu'ya geçip Savcı'yı mağlup ederek Rumeli'ye kaçan şehzâdeyi Dimetoka'da yakalayıp gözlerine mil çektikten sonra öldürdüğünü beyan edip Osmanlı ve Bizans tarihleri arasındaki mübayeneti tevhidetmek istiyor. Müverrih *Âli* de vak'ayı Anadolu'da göstermektedir. Bizans müverrihlerinden üçü (Dukas, Françes ve Halkondil) vak'anın Rumeli'de cereyanını yazıyorlar; bu Rum müverrihleri Türk müverrihlerinden vak'a zamanına daha yakın olduklarından onların mütalealarını tercih etmek icabediyor. Bu kaynaklara göre İmparator Yuvan'ın, büyük oğlu Andro-Nikos'dan hükümeti alarak diğer oğlu Selânik valisi Manüel'e vermesi Andro-Nikos'un ısyanına sebep olmuştur. Savcı ile Andro-Nikos ısyan harekâtında birleşmişler ve Anadolu'da bulunan Murad vak'ayı duyar duymaz imparatorla görüşüp birlikte Rumelideki bu ısyanı bastırmışlardır, Dimetoka'da yakalanan Savcı öldürülmüş ve Andro-Nikos'un gözlerine mil çekilmiştir. (*Hammer C. 1., S. 232 Atâ Bey Tercümesi*) ve *Halkondil* (Fransızca tercümesi S. 24).

Yıldırım Bayezid'in Ankara muharebesinde esir düşmesi üzerine oğulları arasındaki saltanat mücadelesi malûmdur. Bunlardan Süleyman, Îsa ve Mehmed Çelebi ellerindeki yerlerde Timur'un yarlığıyla bir müddet hükümet sürmüşler ve ayni zamanda birbirleriyle uğraşmışlardı; bu kardeş kavgalarında Candar Oğulları Karaman Oğulları ve Germiyan Oğulları ile Dulgadır Oğulları ve Bizanslılar, bunlardan her birine ayrı ayrı yardımda bulunarak kendi menfaatlerini düşünmüşler veya sıhriyyet dolayısiyle akraba tarafına yardım etmişlerdir[1].

Osmanlı şehzâdeleri mücadelesinden en çok istifade eden Bizans imparatorları olmuş ve bu sayede ellerinden çıkan bir kısım yerleri geri almışlardır; Çelebi Mehmed, devleti bir idare altında toplamağa muvaffak olunca yabancı ihtirasları da nihayet bulmuştur.

Osmanlı devletinin daima karışıklık içinde bulunmasının kendi varlığı için en sâlim bir yol olduğunu gören Bizans imparatorları bir aralık ya kendi yanlarında rehin olarak bulunan veyahut mülteci olan Emir Süleyman'ın oğlu Orhan'ı Rumeli'ye salıverip bir gaile çıkarmak istemişlerdi; Karınâbâd kasabasında başına topladığı bir hayli akıncı ile faaliyete geçen Orhan Çelebi, üzerine gelen amcası Çelebi Mehmed'in kuvvetlerine mağlup olup terzi başısı Zaganos tarafından yakalanıp gözlerine mil çekildikten sonra Bursa'ya gönderilmiştir. Orhan Çelebi'ye Akhisar kazasının Çardak köyü Tımar olarak verildiğinden ölümüne kadar anın hasılatiyle yaşamıştır; Bursa'ya geldiği zaman Çelebi Mehmed'in, Orhan'ı getirte-

[1] Ankara mağlûbiyyeti üzerine Süleyman Çelebi Rumeli'ye geçerken imparatora İstanbul tarafındaki bâzı yerleri terk etmekle beraber kız kardeşi Fatma ile küçük biraderi Kasımı da rehin vermişti *(Âşık Paşa zâde S. 81)* ve *(Oruç Bey S. 106)*; imparator, Süleyman'la anlaşmıştı, Sırp Beği de Süleyman'a taraftardı, Saruhan, Aydın ve Menteşe Beğleri İsa Çelebi'ye Germiyan oğlu Yakub Bey kendi yeğeni olan Çelebi Mehmed'e ve Zülkadir (Dulgadar) oğlu Nâsırüddin Bey de karâbeti bulunan Mehmed Çelebi'ye (Neşrî varak 90) müzaheret etmişlerdi. Candar Oğlu İsfendiyar Bey Musa ve Îsa Çelebi'lerden her birisine ayrı ayrı yardım ediyordu. Karaman Oğlu Mehmed Bey, Musa Çelebi'ye yardım etmiş ve Mehmed Çelebi aleyhine hareket ile Bursa'ya kadar gelmiştir. Bu hususlara dair Osmanlı tarihlerinde mufassal malûmat vardır.

rek hatırını sorup kendisine ihsanda bulunduğunu tarihler beyan ediyorlar [1].

Çelebi Mehmed'in son senelerinde yine Bizanslıların teşvikiyle yeni ve tehlikeli bir saltanat müddeisi meydana çıkmıştı; bu da Ankara muharebesinde kaybolduğu söylenen Yıldırım'ın oğullarından Mustafa Çelebi idi. Bu zat, daha büyük babasının sağlığında Kosova meydan muharebesinde bulunmuştu. Ankara harbinde esir düşüp Semerkand'a kadar gitmiş ve Timur'un vefatından sonra da Anadolu'ya dönüp [2] bir müddet Niğde'de Karaman memleketinde oturup oradan da Bizans imparatorunun yanına gönderilmiş, Rumeli'ne geçerken Candar oğlu İsfendiyar Beğle anlaşmış, Sinop'dan gemi ile Eflak tarafına geçip Bizans hududuna yakın olmak üzere Vardar Yenicesinde faaliyete başlayıp hükümdarlığını ilân eylemiştir.

Rumeli beğleriyle Tımarlı sipahiler ve akıncılar Kosova meydan muharebesinde tanıdıkları Mustafa Çelebi'ye temayül etmişlerdi; fakat tam bu sırada Çelebi Mehmed'in sür'atle Selânik önüne gelmesi üzerine kendisine karşı koyamıyan Mustafa yanında bulunan Aydın Oğullarından Cüneyd Bey ile birlikte [3] Ankara harbini müteakıb Bizanslılara terk edilmiş olan Selânik kalesine iltica eylemişlerdi.

Çelebi Mehmed, Mustafa Çelebi'nin kendisine teslimi için imparatoru tazyik ettiyse de, teslimine muvafakat edilmemiş fakat bunun serbest bırakılmayacağı da temin edilmişti. İmparator, Mustafa ile Cüneyd'i Limni adasına gönderdi; ve buna mukabil bir mukavele ile Çelebi Mehmed'den her sene otuz bin duka yani üç yüz bin akçe alacaktı. [4] Vaziyet icabı olarak Mehmed Çelebi bu şıkkı kabule mecbur

[1] *Âşık Paşa zâde Tarihi S. 86, Tâc-üt-Tevarih C. 1, S. 277* ve *Solak zâde S. 126.*

[2] *Enverî Düsturnâmesinde* şöyle diyor:

Mustafa'yı Çağatay etti esir. Nice yıldan sonra geldi ol Emîr.

[3] Tarihlerde İzmir Oğlu denilen Cüneyd'in Aydın Oğullarından olduğu tahakkuk etmiştir. Babası İbrahim Bahâdır Bey olup Aydın Oğlu Mehmed Beğin oğullarındandır.

[4] *Halkondil Tarihi S. 105, Hammer (C. 1, S. 139, 140, 335 Atâ Bey Tercümesi) Türk Tarih Encümeni Mecmuası (sene 15, S. 389).*

olmuş fakat kendisinden sonra Mustafa'nın tekrar meydana çıkması ihtimaline karşı da hasta yattığı sırada vefat ettiği zaman oğlu Murad'ın hükümdarlığa getirilmesini vasiyyet etmişti.

Mehmed Çelebi vefat ettiği vakıt on sekiz yaşındaki büyük oğlu Amasyadan getirtilerek hükümdar ilân edildi, diğer oğlu küçük Mustafa Çelebi İsparta'da vali idi. Mehmed'in vefatını müteakıp, imparator kendisine mühim menfeat temin eden Mustafa Çelebi'yi Limni'den çıkarıp Gelibolu yoliyle Edirne'ye gönderdi. Bütün Rumeli beğleri, akıncılar ve sipahilerle Evrenos ve Mihal Oğulları bunun etrafına toplandılar.

Murad'ın yanındaki Beğler, imparatoru bu hususta bitaraf bırakmak için çalıştılar [1] ve buna mukabil külliyetli para ile Gelibolu civarında bazı yerleri teklif ettiler, imparator bu teklifi kabul eder gibi göründüyse de imparatorun oğlu aksini istedi yani Mustafa'nın daha kârlı teklifinin kabulünde ısrar eyliyerek muvaffak oldu; Mustafa Çelebi'nin ta'vizi Gelibolu'yu ve Rumeli'nin Buğdan hududuna kadar Karadeniz ve Akdeniz sahillerini Bizansa bırakıyordu; işte Mustafa Çelebi bu fedekârlık mukabilinde serbest bırakılıp Rumeli'ne geçirilmişti; fakat Gelibolu kalesi henüz Murad Bey taraftarlarının ellerinde olduğundan Bizanslılar burayı elde etmek istiyorlardı; Geliboluya gelen Mustafa Çelebi, Osmanlı tahtını elde etmeden evvel Gelibolu'nun Bizanslılara terkine muvafakat etmiyor ve imparator da kendisini darıltmak istemiyordu.

Gelibolu'dan Edirne'ye giden Mustafa Çelebi, her tarafta hüsnü kabul gördü; Edirne'yi muhafazaya gönderilen vezir-i âzam Bayezid Paşa *Sazlı dere*'de kendisine bî'at etmek üzere Mustafa'nın karargâhına geldiyse de îtimat edilmiyerek îdam olundu. Mustafa'nın hükümdarlığı Rumeli'de itirazsız kabul edildi.

Mustafa Çelebi bundan sonra topladığı kuvvetle Anadolu yakasına geçti. Murad Beğin yanındaki vezir-i âzam Çandarlı zâde İbrahim Paşa, Hacı İvaz Paşa ile Mihal Oğlu Mehmed Bey, Mustafa'nın yanındaki Rumeli beğlerini elde ettiler; nihayet Mustafa mağlup olarak Rumeli'ye kaçabildi. Ve Rumeli'den Anadolu yakasına gemi gitmesini menetti. Bundan maksadı da Murad'ın Rumeliye geçmek için gemi bulamaması idi.

[1] *Halkondil Tarihi S. 106, 107.*

Mustafa'yı takip eden Murad Cenevizlilerden kiraladığı gemilerle Rumeli'ye geçip ve Tunca üzerinde Kızılağaç Yenicesinde yakalamağa muvaffak olduğu amcasını söyletmeden derhal öldürttü. (1423) [1]. Mustafa'nın hükümdarlığı üç seneye yakın sürmüştü, Edirne'de bastırdığı paralar meskûkât kataloğlarında vardır.[2].

Amcasının tehlikeli gailesini bertaraf eden Murad, bu defa da kendisine karşı çıkarılan Hamit Beği küçük Mustafa Çelebi ile uğraşmağa mecbur oldu. Babasının ölümünden sonra kardeşlerinin gözlerine mil çekildiğini duyan Mustafa, Karaman Oğlunun yanına gitmişti ; burada iken Karaman ve Germiyan Oğullarının teşvikleriyle saltanat iddiasına kalktı; bu sırada Murad, amcasının gailesini meydana çıkaran Bizans imparatorundann intikam almak üzere İstanbul'u muhasara etmekte idi.

Bu tazyikten kurtulmak isteyen imparator, küçük Mustafayı tahrik etti. Bu suretle üç taraftan teşvik gören genç şehzâde Halkondil'in kaydına göre maiyyetinde bir miktar Rum kuvveti de olduğu halde Bursa'yı muhasara ettiyse de burası teslim olmadı; İznik üzerine giden Mustafa orayı elde etti.

Bu hâdise üzerine Murad, ister istemez İstanbul muhasarasını kaldırarak Çanakkale boğazı yoliyle Anadolu'ya geçip bir takım vaidlerle kendisini celbettiği Mustafa'nın lalası Şarabdar İlyas vasıtasiyle kardeşini İznik'te yakalattırarak öldürttü.

Yukarıda Çelebi Mehmedin Rumeli'de yakalayarak gözlerine mil çektirdiği Emir Süleyman'ın oğlu Orhan'dan bahsetmiştik. Osmanlı tarihlerinin kaydına göre Orhan Çelebi 832 H., 1429 M.

[1] Âşık Paşa zâde Mustafa lisanından şöyle diyor (S. 100):

Didi bir sözüm var han'a diyeyin
Hemandem cellâd anı ağzına kakdı

Mustafa Çelebi vak'asına dair Osmanlı tarihlerinden başka Halkondil, Dukas ve anlardan naklen Hammerde malûmat vardır.

[2] *Takvim-i Meskûkat-ı Osmaniyye* (İsmail Galip) *S. 23, Meskûkât-ı Osmaniyye* (Halil Edhem) *S. 36* ve *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* (Âli Bey) *Mustafa Çelebi Akçaları, sene 15, S. 387.*

senesinde Bursa'da tâun'dan vefat etmiştir. Bunun bir cariyeden *Süleyman* adında bir oğluyla *Hond Şehzâde* isminde bir kızı doğmuştu; bunlar gizlice büyütülerek Orhan'ın, Doğan namında bir kölesi vasıtasiyle Suriye'ye ve oradan Mısır'a kaçırılmıştır (836 H., 1436 M.).

Bu vak'adan haberdar olan İkinci Murad, çocukların kendisine verilmesi için birkaç defa Memlûk Sultanı *Melik-i Eşref Barsbay*'a müracaat ettiyse de red cevabı almıştı; Barsbay, bu iki kardeşe tahsisat vererek *Kal'at-ül Cebel*'deki sultan dairelerinden birinde oturtmuştu ; aradan bir müddet geçtikten sonra tüccar kıyafetiyle Kahire'ye gelen bâzı Türkler bir yolunu bulup bu çocukları kaçırarak Reşid iskelesinde hazır bulunan gemiye kadar götürmüşlerse de muvafık rüzgâr olmadığından dolayı denize açılamamışlar ve bu sırada vak'a duyulup yapılan tahkikat neticesinde Süleyman ile kız kardeşi ele geçirilip Kahire'ye getirilmişlerdi.

Şehzâde Süleyman'ın Memlûk hükümdarının yanında bulunması İkinci Murad'ı endişeye sevkediyor ve Süleyman'ın icabında bir gaile çıkarmasından korktuğu için bilhassa Süleyman'ı elde etmek istiyordu. Süleyman çok yaşamıyarak 941 H., 1437 M. tarihinde vefat etmiştir. Kız kardeşi *Hondşehzâde* ise büyüdükten sonra Memlûk Sultanı ile evlenmiş ve anın vefatından sonra bu hanımı yine Memlûk Sultanı *Melik-i Eşref Çakmak* almış ve bir müddet sonra boşamıştır. Hond Şehzâde daha sonra Emir Barsbay Becasî'nin nikâhı altında vefat etmiştir; vefatı (859 H., 1455 M.) de olup bir haylı servet bırakmıştır. Bunun servetine kocası ile validesi ve bir de amca zâdesi Fatih Sultan Mehmed vâris olmuşlardır [1].

Emir Süleyman Çelebi'nin oğullarından Mehmed Şah'ın 825 H., 1422 İkincikânunda) Memlûk'lerin elindeki *Dârende* kasabasında vefat ederek nâşının Amasya'ya defnedildiğini görmekteyiz [2]. Osmanlı hudutlarına yakın bir yerde bulunan şehzâdenin bir su-i kasda mı kurban gittiği veya eceliyle mi

[1] : انباءالغمر فى ابناءالعمر İbn-i Hâcer (840 Hicret senesi vekayii); İbn-i Ayas Tarihi C. 2, S. 52; ذيل السلوك *Zeyl-is Sülûk* (Ayasofya kitabları) *numara 3185 S. 361.*

[2] *Kitâbeler* (Birinci kısım) *S. 136, 138.*

öldüğü malûm değildir; fakat bunun da Memlûk'lere iltica edenlerden olduğu anlaşılıyor.

Fatih Sultan Mehmed'in vefatından sonra hükümdar olan İkinci Bayezid ile kardeşi Karaman valisi şehzâde Cem arasındaki mücadele ve nihayet bu bedbaht şehzâdenin geçirdiği macera ve fecî âkıbeti malûm olduğundan burada tekrara lüzum görmüyorum. İkinci Bayezid, Cem vakasından sonra Gedik Ahmed Paşanın kefaletiyle hayatına dokunmadığı Cem'in oğlu Oğuz Hanı, Ahmed Paşayı Edirne'de öldürdükten sonra boğdurmuş ve kendisi için tehlikeli olan bu ilintiden kurtulmuştur.

İkinci Bayezid'in son zamanlarında oğulları arasındaki saltanat mücadelesi, Korkud'un Mısır'a kaçması ve sonra tekrar Antalya'ya avdeti, Trabzon valisi Selim ile Amasya valisi Ahmed'in saltanatı elde etmek için faaliyetleri, Osmanlı devletinin sarsıntısını mucib olmuş ve bu halden bilhassa Safeviyye hükümdarı *Şah İsmail* istifade eylemiştir; nitekim Yeniçerilerin yardımiyle saltanatı elde eden Yavuz, biraderi Ahmed'i bertaraf ettikten sonra Ahmed'in iki şehzâdesinden Kasım Çelebi'nin Memlûklere ve Murad Çelebi'nin de Şah İsmail'e ilticalarından müteessir olmuş ve bu yüzden yeni bir gailenin daha meydana çıkacağını anlamıştı[1].

Şah İsmail'in, daha Trabzonda vali iken Selim Şah ile araları açılmış olduğundan Safeviyye hükûmdarı, kendisine iltica etmiş olan Murad Beğ'den istifade etmeği ihmal etmemiştir, buna binaen Murad'ın maiyyetine on bin kişilik bir kuvvet vererek anı Osmanlıların şark hudutlarına göndermiştir. Murad, hududu geçerek Amasya ve Sivas mıntakalarına girmiş ve oraları talan etmişti; bunun üzerine Amasya valisi Hemdem Paşa bu hali İstanbul'a bildirmiş olduğundan Yavuz Sultan Selim bir an evvel İran seferine başlamak lüzumunu hissetmiştir. Çaldıran mağlubiyetinden sonra Şah İsmail artık, şeh-

[1] *Hammer (C. 4 S. 103 Âta Bey Tercümesi)* şehzâde Ahmed'in, cesaretiyle mâruf olan oğlunu İran'a gönderdiğini yazmaktadır. *Ahsen-üt-Tevarih* ise (*varak 83*) Murad Beğin on bin kişi ile Şah İsmail'in yanına kaçtığını beyan ediyor, hattâ Çaldıran sahrasında iki ordu karşılaştığı zaman Sultan Selim, birader zâdesi Murad Beğin kendisine teslim edilmesini son mektubiyla Şah İsmail'den istemiş olduğunu Halkondil Zeyli yazmaktadır. (*Halkondil Zeyli fasıl 12, S. 362*).

zâde Murad'ı faaliyete sevketmemiş ve bu şehzâde 927 H., 1715 M. senesinde o tarafta vefat eylemiştir.

Ahmed'in diğer oğlu şehzâde Kasım'a gelince [1], bu şehzâde babasının katlinden sonra lalasiyle kaçarak *Haleb'e* gelmiş ve bunu haber alan Sultan *Kansu Gavri*, şehzâdeyi gizlice Kahire'ye getirtmişti. 922 H., 1516 M. senesinde Osmanlılarla Memlûkler arasında muharebe tekerrür edince, Memlûk Sultanı henüz on üç yaşında bulunan bu şehzâdeden istifade maksadiyle anı beraberinde Haleb'e getirmişti; Kansu Gavri, şehzâde Kasım'a mülteci bir hükûmdar gibi muamele yaparak ve anı Osmanlı hükümdarı aleyhine kullanarak yanında bir Osmanlı şehzâdesinin bulunduğunu ilân eyliyordu.

Merc-i dabık meydan muharebesinden sonra Kahire'ye kaçan Kasım'a, yeni Memlûk hükümdarı *Tomanbay da* iyi muamele etmiş ve bu şehzâdenin bir su-i kasta mâruz kalmaması için anı *Kal'at-ül Cebel* de kendi sarayı civarında iskân ile maaş tahsis ederek bir hükûmdar muamelesi göstermiştir. Tomanbayın yakalanarak idamından sonra şehzâde Kasım, epey zaman gizlenmeğe muvaffak olmuş ve Selim'in Mısır'da bulunduğu sırada hayli aratmasına rağmen ele geçirilememişti. Yavuz'un avdetinden sonra ismi unutulan Kasım nihayet 924 H., 1518 M. senesi iptidalarında kölelerinden birinin gammazlığı ile yakalanıp Mısır valisi Hayir Bey tarafından boğdurularak kesilen başı Yavuza gönderilmiş ve bundan pek memnun olan Selim bu işte hizmeti görülenlere ihsanlarda bulunmuştu [2].

Kanunî Sultan Süleyman Rodos'u fethettikten sonra orada orta yaşta hiristiyan elbisesiyle Cem Sultanın oğlu olduğu söylenen bir şahıs ile bunun oğlunu yakalayıp öldürtmüş ve bu şahsın kızlariyle validesini İstanbul'a göndermiştir. [3]

[1] *Sicill-i Osmanî*, Şehzâde Kasım'ın, Ahmed'in torunu ve şehzâde Alâüddin'in oğlu olduğunu yazmıştır. *İbn-i Ayas*, o tarihlerde hayatta olduğundan bu şehzâdeyi tarihinde (Kasım bin Ahmed bin Bayezid ibn-i Osman) diye kaydeylediğinden anın mütaleasını tercih zaruridir.

[2] *İbn-i Ayas Tarihi (C. 3. S. 47, 62, 114, 228, 237) Alman Müsteşrikler Heyeti tarafından İstanbul'da Devlet Matbaasında bastırılmış olan nüsha.*

[3] *Münşeât-ı Feridun Bey (Ruznâme) S. 539* ve *Rüstem Paşa Tarihi (929 vukuatı arasında).*

Kanunî Süleymanın büyük oğlu Karaman valisi Mustafa babasından sonra saltanata tabiî namzet olarak görülüyordu: vezir-i âzam İbrahim Paşa da buna taraftardı; Kanunî'nin sevgili zevcesi Hürrem Sultan, oğulları olan Bayezid ile Selim'i ön safa alarak çok sevdiği Bayezid'in babasından sonra hükümdarlığını temin etmek istiyordu; İbrahim Paşanın katlinden sonra şehzâde Mustafa'yı ortadan kaldırmak isteyen Hürrem Sultan faaliyete geçti; şehzâde Mustafa'nın bâzı mektupları hükümdar olmak istediğini gösterdiğinden bu halden istifade ile damadı Rüstem Paşa ile beraber, Pâdişah üzerinde müessir olarak Mustafa'yı Konya Ereğlisi'nde öldürtmeğe muvaffak oldular; fakat bu defa da ana ve baba bir kardeş olan Bayezid ile Selim arasında rekabet baş göterdi; evvelce Karaman valisi olan Bayezid oradan Kütahya'ya nakledildi; Kütahya'nın İstanbul'a yakınlığı münasebetiyle bu tâyin mânidardı ve Bayezid Selime tercih ediliyordu [1]. Fakat bir müddet sonra Hürrem Sultanın vefatı Bayezid'in müsait taliini çevirdi; biraderiyle aralarının iyice gerginleşmesi üzerine Manisa valisi Selim Kütahya'ya ve Bayezid'de Amasya'ya naklolundular; bu hal Selim'in babasından sonra hükümdar olacağına işaret demekti; nihayet biraderiyle yaptığı muharebede muvaffak olamıyan Bayezid babasına âsi telâkki edildi, İrana kaçtı ve orada öldürüldü (967 H. 1559 M.) [2]. Ve Kanunî'nin hayatta kalan tek şehzadesi Selim rakipsiz olarak saltanata geçti.

Bu hâdiseden sonra İkinci Selim zamanında yeni bir usul meydana çıktı; o da şehzâdelerin hepsinin eyaletlere gönderilmiyerek içlerinden en yaşlısının sancağa gönderilmesi idi; bu kanun filvaki saltanat rekabetini ortadan kaldırdı ve bir nevi veliaht usulünü ortaya koymuştu; fakat diğer şehzâdelerin Fatih'in kanunu mucibince ölüm için saraydaki mahallerinde mukadder saati beklemelerini zarurî kılıyordu.

Üçüncü Murad'la Üçüncü Mehmed'in zamanlarında tatbik edilen bu usule sonradan riayet edilmedi; eyaletlerde şehzâde yetiştirilmesi usulü kaldırıldı, bunların saraya kapatılarak yaşa-

[1] *Kınalı zâde Tezkiresi.*

[2] *Âli Tarihi* (basılmamış nüsha) ve *Peçevî Tarihi* ve *Sivas şehri (S. 158 ilâ 165).*

maları ve içlerinden en yaşlısının hükümdar olması kanun haline geldi.

***

Şehzâdelerin valiliklerden menedilmeleri bir dereceye kadar saltanatta bulunan hükümdarı kendisine karşı çıkacak bir rakibin, eli altında bulunması suretiyle endişeden kurtardı ise de tam bir emniyyet vermemişti; çünkü devlet merkezindeki kapıkulu askerinin her hangi bir teşvikle ayaklanmaları ve pâdişâhın yerine saraydaki diğer bir şehzâdeyi hükümdar yapmaları mümkündü; bundan dolayı pâdişâhlar, bilhassa Onyedinci Asırdan îtibaren inzıbatları gevşemiş olan kapıkulu askeri ve tahsisen yeniçerilerden daima çekinerek kendilerini emniyyet altında bulundurmak için anlara karşı yumuşak bulunmayı âdet etmişlerdi.

Üçüncü Mehmed, kendisini hal'edeceğinden korktuğu için sarayında ve yanında bulunan büyük oğlu Mahmud'u öldürtmüş [1] ve bir yeniçeri kıyamiyle İkinci Osman hal' ve katledilmiş; Sultan İbrahim de aynı âkibete uğramıştı.

Büyük valide Kösem Sultan'ın yeniçerilerle anlaşarak Dördüncü Mehmed'in yerine kardeşi Süleyman'ı hükümdar yapmak için tertip ettiği hareket muvaffak olamamıştı; Dördüncü Mehmed ile oğulları İkinci Mustafa ve Üçüncü Ahmed de birer askerî kıyam üzerine خلع hal'edilmişlerdi.

1098 H., 1687 M. senesi sonlarında sadaret kaymakamı Receb Paşa kapıkulu askerinin cephede bulunurken ayaklanarak İstanbul'a gelip Dördüncü Mehmed'i hal'edeceklerini haber almış ve bunun üzerine Dördüncü Mehmed'in kardeşi Süleyman'ın yerine Mehmed'in büyük oğlu Mustafa'nın getirilmesini

[1] Üçüncü Mehmed, oğlunun bâzı sözlerinden şüphe etmişti; *Peçevî* Vezir-i âzam *Hafız Ahmet Paşa*'dan ve o da Birinci *Sultan Ahmed'den* nakleder ki, Celâlilerin isyanı ve İran muharebesi Üçüncü *Mehmed*'e arzedildikçe pek müteellim olur, yemekten içmekten kesilirmiş; büyük şehzâdesi babasının bu üzüntüsünü gördükçe « *Pâdişâhım beni gönder askere serdar olayım hepsinin hakkından geleyim* » dermiş, Sultan Ahmed ise biraderine böyle şeyler söylememesini ihtar ederse de fart-ı hamiyyeti sebebiyle tesiri olmazmış (*Hammer Atâ Bey tercümesi C. 8, S. 31 not*).

münasip görerek bu kararını şeyh-ul islâm Ankaravî Mehmed Efendiye açmış ise de kabul ettirememiş ve sonra yeniçeri ağası vekili Sekban başı ile görüşmüş ise de o da muvafakat etmemiş ve Sekban başı bunu derhal pâdişâha haber verdiğinden Avcı Mehmed, Receb Paşa'nın katlini emreylemişti; fakat emri götüren adam bunu yanlışlıkla Receb Paşa'ya vermiş, canı başına sıçrayan Receb Paşa hemen konağının arka bahçesinden kaçmağa muvaffak olmuştu [1].

İkinci Ahmed'in son zamanında 1106 H., 1694 M. senesinde Eski Saray baltacılığından yetişerek beğlerbeği olan Benli Hasan Paşa, kapıkulu askerinin muharebe dolayısiyle Edirne'de bulunmamasından (pâdişâh Edirne'de idi) istifade ederek şahzâde Mustafa'yı hükümdar yapmak istemiş ve Sultan Selim camisinde halkı ısyana davet etmiş ise de hâdise çabuk haber alınarak derhal bastırılmıştı [2].

İkinci Mustafa'nın hal'i tekarrür edince bâzıları İkinci Ahmed'in oğlu İbrahim'i Pâdişâhlığa getirmek istemişlerdi; fakat daha sonra saltanatın Üçüncü Ahmed'e verilmesinde ittifak olunmuştu; Üçüncü Ahmed bu suretle ismi anılan şehzâde İbrahim'i bir vesiyle ile ortadan kaldırmıştır [3].

***

Yaşca diğerlerinden büyük olan şehzâde, diğerlerinden daha endişeli bir hayat geçirirdi. Buna da sebep, saltanattaki hükümdarın saltanatı kendi evladına bırakmak için kendisini zehirletmek korkusu idi; hattâ Üçüncü Ahmed veliaht iken ana ve baba bir biraderi İkinci Mustafa'nın kendisini bir vesiyle ile öldürmesinden korkarak bâzı silahlar tedarik edip nefsini müdafaa çaresini aramış ve hattâ yemeklerine zehir katılmasından

[1] *Zübdet-ül Vekayi* (Defterdar Mehmed Paşa Tarihi) *varak 125 b.*
[2] „ „ „ „ „ *varak 273 b.*

[3] Patrona vakası ve Sultan Ahmed'in hal'ine teşebbüs edildiği sırada sarayla âsiler arasında murahhaslık etmekte olan Ayasofya vâızı İspirî zâdeye âsiler «*kusur kalan cümle şöyle dursun Sultan İbrahim nice oldu? bunun bizlere cevabını versün*» diye pâdişâha haber göndermişlerdi. Üçüncü Ahmed'in hal'ine dair *Abdi*'nin tarihçesi Millet Kütüphanesi numara 409 S. 101. Bu tarihçe 1943 senesinde Kurumumuz tarafından bastırılmıştır.

korkarak yemeğini kendi gözünün önünde pişirtmeği âdet etmişti[1]. Üçüncü Ahmed'in büyük şehzâdesi olup saltanata namzed olan Mehmed'in 1170 Rabiülevvel (1756 M.) tarihinde ve Üçüncü Osman zamanında gadren vefat ettiği halk arasında şâyı olmuştu[2]. Yaşça ondan sonra gelen Üçüncü Mustafa da zehirlenmekten korkarak buna karşı bâzı ilâçlar öğrenmişti.

Birinci Abdülhamid tab'an halim ve iyi kalbli bir hükümdar olduğundan veliaht olan biraderzâdesi Üçüncü Selim'i tazyik ettirmiyerek oldukça serbest bırakmıştı; fakat bu serbesti az kalsın kendisinin hal'ine sebeb olacaktı; zamanında haber alınan bu teşebbüsün müsebbibleri cezalandırılmışlar, lâkin mütevekkil olan Abdülhamid, bu, saltanata haris şehzade hakkında fena bir muamele yapmamıştır[3].

1203 H., 1789 M. senesinde Üçüncü Selim hükümdar olduktan sonra amcası Abdülhamid'e karşı gösterdiği saltanat hırsını, Abdülhamid'in büyük oğlu Mustafa'da kendisine karşı göstermiştir. Hattâ Selim, Mustafa'nın hükümdar olmak icin çevirdiği entrikaları bildiği halde bilmemezlikten gelerek göz yummuştu. Bunda kendisinin erkek evladı olmamasının da tesiri olmakla beraber fazla hilmiyetinin de âmil olduğuna şüphe yoktur. Nihayet arzusuna nail olan Mustafa, Alemdar'ın saray baskını üzerine Selim'i öldürtmüştür.

Amcasının hal'i üzerine hükümdar olan Dördüncü Mustafa Alemdar'ın ölümünden sonra meydana çıkan Kandıralı ısyanı esnasında saltanatı tehlikeye giren kardeşi Mahmud tarafından boğdurulmuş ve Selim'e yaptığının cezasını görmüştür.

---

[1] *Edirne Vak'ası (Naîma)* S. 25.

[2] *Müri-üt Tevarih 1170 vekayii arasında.*

[3] Bu vak'a hakkında *Türkiyat* Mecmuasında çıkan (*Halil Hâmid Paşa*) isimli yazımıza bakınız (Sayı VI).

OSMANLI ŞEHZÂDELERİNİN KUMANDANLIKLARI

Diğer Türk devletlerinde de olduğu gibi devamlı surette iki buçuk asır süren bir devirde Osmanlı pâdişâhları Türk ordusunun bizzat baş kumandanı olup oğulları da icabına göre bu ordunun cenah kumandanı idiler; bu suretle valilik ile idarî işleri başaran şehzâdeler askerî sahada da yetişerek hükümdar oldukları zaman tecrübeli bir kumandan sıfatiyle devlet reisliğine geçerlerdi.

Malûm olduğu üzere Gazi Osman Bey zamanında oğlu Orhan Beğin faaliyyeti ve Orhan Bey devrinde de kardeşi Pazarlı Bey ile oğulları Süleyman Paşa ve Murad Beğin ordu kumandanlıkları malûmdur[1].

Birinci Murad Bey zamanında oğullarının Yıldırım Bayezid ile Yakub Beğin osmanlı ordusunda kol kumandanı oldukları görüldüğü gibi Yıldırım'ın oğlu Mustafa Çelebi'nin Kosova muharebesinde okçu müfrezelerinin başında bulunduğunu bazı tarihler yazar.

Yıldırım Bayezid'in oğullarından her birinin Ankara muharebesinde cenah, pişdar, dümdar kumandanı oldukları görülüyor. Yıldırım'ın oğullarından Tuğrul Beğin Çorum ovasında Sivas Hükümdarı Kadı Burhaneddin ile çarpışırken vefat ettiğini biliyoruz.

Çelebi Mehmed zamanında oğlu Murad Beğin İzmir havalisinde isyan çıkaran Börklüce Mustafa üzerine kumandan tâyin edildiği yine tarihlerce malûmdur.

Memleketleri, Osmanlılar tarafından zabtedilmiş olan Karaman Oğullarının, Uzun Hasan Beğin yardımiyle Osmanlı hududunu geçtikleri sırada bunlara karşı koyan Karaman valisi şehzâde Mustafa olmuştu; Otlukbeli muharebesinde büyük şehzâde Bayezid, Osmanlı ordusunun sağ cenahına ve küçük şehzâde Mustafa ise sol cenaha kumanda etmişlerdi.

İkinci Bayezid'in oğullarından Trabzon valisi Selim, Şah İsmail ile Gürcülere karşı hudut muharebesi yapmıştı. Yine Bayezid'in oğullarından Amasya valisi Ahmed, Şahkulu isyanında mühim bir kuvvetle bu âsinin üzerine gönderilmiş ve kapıkulu ocaklarından kendisine kuvvet verilmişti.

Yavuz'un oğlu Süleyman, babasının İran ve Mısır seferlerinde Edirne ve İstanbul muhafızlıklarında bulunup sefere iştirak etmemişti; fakat saltanatı esnasında bizzat yaptığı on üç seferle büyük bir kumandan olduğunu göstermiştir.

Kanunî Sultan Süleyman 948 H., 1541 M. senesindeki Avusturya seferinde oğullarından şehzâde Mehmed ile şehzâde Selim'i beraberinde bulundurmuş ve 950 H. 1543 M. seferinde ise şehzâde Bayezid'i sefere götürmüştür.

Kanunî diğer seferlerinde şehzâdelerini bâzan kendi vilâyetlerinin idaresinde bırakır ve sefer Şarka ise bunlardan birini Rumeli'nin muhafazası için Edirne'de oturturdu; meselâ 956 H., 1549 M. de İran üzerine yaptığı seferinde şehzâde Bayezid'i Rumeli'de muhafız olarak bırakmıştı.

Şehzâde Selim, biraderi Bayezid'in muhalefeti üzerine babası tarafından anın üzerine kumandan tâyin edilmiş ve maiyyetine kumandanlar ve kapıkulu askerinden mühim bir kuvvet verilmişti.

Kanunî'nin vefatından sonra Osmanlı şehzâdelerinin kumandanlık hizmetleri de sona ermiş ve şehzâdeler 1003 H., 1595 M. tarihine kadar Manisa sancağının idaresiyle meşgul olmuşlardır.

Bu tarihte yani pâdişahların bizzat sefere gitmedikleri zamanlarda orduya pâdişâha vekil olarak sadr-ı âzam kumanda edip kendisine *Serdar-ı ekrem* unvanı verilirdi.

1. Fasıl - IV. Kısım

PÂDİŞÂHLARIN AİLELERİ

İlk Osmanlı hükümdarlarının Onaltıncı Asır başlarına kadar hükümdar ve prens kızlarından olarak nikâhlı aileleriyle müstefreşe ve odalık denilen kadınları vardı. Osman Gazi Ömer Beğin ve Şeyh Edebali'nin kızlarını almıştı. Oğlu Orhan Gazi Yarhisar Rum Beğinin ve Bizans İmparatorluğuna geçen Kantaközen'nin kızını ve oğlu Birinci Murad Bey yine Bizans İmparatoru Emanüel'in kızını almışlardı.

Yıldırım Bayezid babasının sağlığında Germiyan hükümdarı Süleyman Şah'ın kızını ve hükümdar olduktan sonra da yine Bizans Prensesi ile Sırp Beğinin kızlariyle Aydın Oğlu İsa Beğin kerimesi Hafsa Hâtunu almıştı. Germiyan Oğlunun kızından Çelebi Sultan Mehmed doğmuştu.

Çelebi Mehmed, Dulkadır oğlu Süli Beğin ve İkinci Murad Bey biri Candar oğlu İbrahim Beğin ve diğeri Sırp despotunun kızı İren'i nikâhlamıştı. Fatih Sultan Mehmed daha babasının sağlığında Dulkadır Oğlu Süleyman Beğin kızlarından *Sitti Hâtun* denilen Mükrime Hâtunu almış ve bu kadından İkinci Bayezid doğmuştu; İkinci Bayezid de Dulkadır Oğullarından Alâüddevle Bozkurt'un kızı Ayşe Hanımla izdivaç etmiştir.

Rivayete göre Yavuz'un zevcesi Kırım hanının kızı imiş; ve Süleyman-ı Kanunî bu kadından doğmuş.

Bununla beraber Osmanlı pâdişâhlarının cariyçlerinden doğan çocukları da vardı; kayıtlara göre Onaltıncı Asır başlarına kadar yukarıda isimlerini saydığımız pâdişâhların hem zevceleri ve hem de müstefreşeleri bulunmakta idi; fakat bu tarihten sonra ve Kanunî'den îtibaren etrafta teehhül edecek Anadolu hükümdar aileleriyle diğer despotluklar kalmamış olduğundan veyahut lüzum görülmediğinden dolayı sarayda yetişmiş olan veyahut pâdişâha takdim edilen güzel kadınların aile olarak kabulü âdet olmuştur. Yalnız İkinci Osman, Kanunî'denberi devam eden bu an'aneye muhalif olarak Şeyh-ul islâm Ebu-said

Efendinin kızıyla nikâhlanmıştı; Sultan İbrahim de cariyelerinden birini nikâhla almıştı [1].

PÂDIŞAH DAIRESİNE MENSUP KADINLAR

Harem, girilmesi memnu olan yer mânasına geldiği gibi buna kıyasen kadınların ikamet ettikleri daireye ve bizzat kadınlara da alem olmuştur. Eskiden harem ve selamlık diye ikiye ayrılan saray ve konakların, girilmesi memnu olan harem kısmı kadınların ikametlerine mahsustu. Saray harem dairesindeki kadınlar, *harem ağaları* denilen siyah hadım ağalarının nezaretleri altında idiler; sarayın kadınlar kısmından başka Enderun kısmına da harem-i hümâyun denilirdi. Büyük vükelâ konaklarında da harem ağaları vardı.

Muhtelif ırktan seçme güzel kadınları ihtiva eden saray'ın harem dairesi cariyeleri, ya saray için İstanbul gümrük emini vasıtasiyle satın alınanlardan veyahut sultanlarla devlet ricali, Kırım hanı ve valilerin takdim ettikleri seçme kadınlardan mürekkepti; bunlar îtina ile ve saray terbiyesi denilen muayyen bir usul ve kaide altında yetiştirilirlerdi; gerek satın alınsın ve gerek hediye edilmiş olsun saraya gelen kızlar mutlak surette mütehassıs bir kadın tarafından muayene edilirler ve andan sonra matluba muvafık iseler kabul olunurlardı; kızların vücutce kusursuz olmaları birinci şarttı.

Saraya yeni alınan cariyelere müslüman âyin ve erkanı öğretilir ve okutup yazdırılırdı. Bundan başka istidat ve kabiliyyetlerine göre musiki, biçki, dikiş, nakış ve oyunlar gösterilirdi. Cariyelerin bu ilk devirlerine *acemilik* derlerdi. Bundan sonra acemiler, cariye, şagird, usta ve gedikliler olarak beş dereceye kadar çıkarlardı.

[1] «De'b-i Kadim-i دأب قديم Hânedân-ı Osmanî bâbında akd-i nikâh olmayıp teserri ile (cariyelerle) zindegâni iken cenâb-ı şehinşâh-ı vâlâcah mahzâ nass-ı kerime-i (فانكحوا) Fenkehû emr-i şerifine imtisâlen teserri ile icrây-ı sünnet-i seniyye-i nebevî içün dâhil-i harem saray-ı devlet olan cevariden birine nikâh-ı şer'î ile mutesarrıf olmağa rağbet edip sûr-ı hümâyuna mübaşeret ettiler ve alây-ı mürettep ile sarây-ı âmireye getürdüler. Cânib-i mahuddan dar-üs saâde ağası ve taraf-ı şehriyârîden vezir-i âzam vekil olup akd-i nikâh ettiler...» Naîma C. 4., S. 242.

Saray kadınlarının en yüksek derecelisine *Kadın* denilip ondan bir derece aşağı gedikliler gelirlerdi. Gedikliler mutlak surette bir vazife ile muvazzaf ve hizmeti muayyen olan ve pâdişâhın şahsî hizmetine bakan cariyelerdi ve her birisinin bir unvanı vardı; meselâ bunlardan sofraya bakana *çaşnigir usta*, çamaşır hizmetine bakana *çamaşır usta* denilirdi. Bunların içlerinden ve en gençlerinden on ikisinin has'odalıların vazifelerine müşabih vazifeleri vardı. Bu genç kızlar arasında pâdişahın gönlünü çekene *has'odalık* veya *İkbal* derlerdi. İkbal birkaç veya birçok olup içlerinden *Baş'ikbal*, pâdişâhın kadın unvanı verilen ve *Hünkâr hasekisi* de denilen hanımlarından birinin vefatı veya istiskal görerek Eski Saraya nakli üzerine kadınlığa geçerlerdi[1].

İkbal pâdişâhla münasebette bulunup gebe kalırsa o zaman kadınlığa geçirilir, münhal beklemesine lüzum görülmezdi; Birinci Mahmud'dan itibaren odalıklar azaltılmış ve bunlara yapılan fazla masrafların önüne geçilmiştir.

Hâtundan bozma olarak *Kadın* unvanı verilenler, pâdişâhın zevceleri sayılırlardı. Bunların adedi dört ve bâzan altı ve yedi kadar olurdu; kadınlar kıdem sırasına göre baş'kadın, ikinci kadın . . . . ilh. diye anılırlardı; en itibarlıları baş'kadındı [2]. Kadınların içinden en sevgili olanlara ve çocuk doğuranlara *Haseki* denilirdi.

Bir cariye, yükselerek kadın yani zevce derecesine çıktığı zaman kendisine samur kürk giydirilir, pâdişâhın eteğini öper, ve şahsına ayrı bir daire tahsis olunarak hizmetine cariyeler tâyin edilirdi. Saraydaki kadınefendilerin maaşları, dereceleriyle

[1] Emlâk-i milliyyeden arşive devredilen defterler arasında 1278 tarihli bir *hazine-i hassa* defterinde Sultan Mahmud'un vefatından sonra beş kadınefendi ile her biri yirmişer bin kuruş aylıklı dört ikbali kalmış olduğu görülüyor. Defterde kadınefendilerin aylıkları yirmi beşer bin kuruştur.

[2] Madam Montegü mektuplarında şöyle diyor:

«Hafsa Sultan (İkinci Mustafa'nın kadını) bana te'mînen söyledi ki pâdişâhın ilk haremi daima öbürlerine tefevvuk edermiş; öyle, seyyahların bizi iknâa çalıştıkları gibi büyük erkek evlâdın validesi tefevvuk etmezmiş. Pâdişah ekseriya bütün hasekilerle eğlenirmiş, bunlar pâdişâhın etrafında bir halka teşkil ederlermiş...» *Madam Montegü'nün Mektupları, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 5, S. 414.*

mütenasipti ; bundan başka cariyelere kadar her sınıfın muayyen miktar maaşları haseki ve haseki sultanların ise hasları yani *paşmaklık* ları vardı. Bunların elbiseleri de birbirinden farklı idi. Pâdişah kadınları, sultanlar gibi giyinirlerdi ; elbise kopçaları elmastan olup yenleri dışından kürk kaplı idi. Kürk dirseğe kadar devam eder; alınlarında kıyafetlerinin alâmeti farikası olarak saç kümesi bulunurdu; başlarını ve omuzlarını Kişmir şalı ile örterlerdi. İkballar, kıymetli kumaşlardan elbise giyerler, kışın esvabları kürkle kaplıdır; gedikli ustaların rubaları uzun etekli olup yerde sürünürdü. Kürk taşıyamazlar, bellerine altun işlemeli ve bâzan mücevheratla müzeyyen tokalı kemerler takarlardı.

Pâdişah, kadınlarını arzu ettiği zaman geceleri nöbetle kabul ederdi; yemekten evvel davet ederse kadın ayrı bir sofrada yemek yerdi; Çünki pâdişah, yalnız sultanları sofrasına kabul ederdi. Hünkâr, kadınlarından birinin veya çocuğunun hastalığı zamanında bunların ziyaretine giderdi; harem dairesinde gezerken ayaklarında gümüş çivili kunduralar vardı; bu suretle pâdişâhın yürüyüşü kundura çivilerinin sesinden uzaktan duyulur ve kadınlar onunla karşılaşmaktan çekinirlerdi. Çünki saray âdabınca karşılaşmak hürmetsizlik addolunur ve buna *Hünkâra çatmak* denilirdi.

***

Riko, arap hadım ağalarının muhafaza ve nezaretleri altında bulunup sarayda terbiye edilen cariyelerin pâdişâhın mahremiyetine kabulleri hakkında uzun müddet Osmanlı sarayında bulunmuş olan birinden naklen (kısmen de uydurma olarak) aşağıdaki malûmatı vermektedir :

"... İç oğlanları nasıl ki iki ayrı odada ikamet ettirilirse saray için satın alınan, veya pâdişahlara valiler, Kırım hanı ve devlet erkânı tarafından takdim edilen kızlar da iki odada bulunmaktadır. Orada bunlar dikiş dikmek, nakış işlemek vesaire gibi iğne işleriyle meşgul olurlar, Türklerin *Sofa* tesmiye ettikleri yüksek yerlerde yatarlar; her birinin ayrı yatağı vardır; her beş yatakta bir ihtiyar kadının yatağı konulmuştur; bu kadın kızların terbiyesine ve ismete muhalif

şeyler söylememelerine nezaret ederdi; bundan başka bu kızların musiki ve oyuna mahsus odaları da vardır, burada musiki ve dans (oyun) öğretilir [1].

Valide sultan da dairesinin mensuplarını bu kızlardan teşkil ederdi; kızların üzerine nazır ve müdür olarak *Kâhya kadın* vardır [2]. Kâhya kadın kızların terbiyesine ve usule muhalif bir harekette bulunmamalarına dikkat eder, sarayda nasıl yaşamak lâzımgeldiğini anlara ihtar eder ve öğretirdi.

Pâdişah bu kızlardan bâzılariyle bahçede eğlenmek istediği zaman *halvet* diye haremde ilân olunur, herkes çekilir, hadım ağalar yol başlarında durur ve bahçe tarafına kimseyi yaklaştırmazlardı ; pâdişâhın kendisi bizzat bir kız intihap etmek isterse, kızların dairesine gider, orada kâhya kadının muntazam surette sıraya koyduğu kızları görür, içlerinden en çok kimi beğenirse anın üstüne mendilini atar bunun üzerine o kız pâdişâhın huzurunda diz çöker ve mendili birkaç defa öper ve sonra da koynuna sokardı...„[3].

[1] Saray cariyelerine keman, tanbur, ney, çöğür vesaire gibi sazlar ve musiki aletleri meşkedilirdi. Bu cariyeler hariçte bu musiki aletlerini çalan üstadların evlerine gönderilerek tâyinatları verilmek suretiyle orada meşkettikleri saz ve çalgıyı öğreninciye kadar ders alırlar ve sonra harem-i hümâyuna getirilirlerdi; içlerinde hânende ve kukla oynatanlar da vardı. Onyedinci Asrın son yarısı içinde (Dördüncü Mehmed'in son zamanları) bu musikişinaslarla kuklacıları çok görmekteyiz. Meselâ Çöğürcü Osman, Neyzen Mehmed Çelebi, Kemânî Ahmed Çelebi, nefir muallimi ve Hânende Recep Çelebi ile kuklacı meşhur Usturacı Mehmed kendi evlerinde cariyelere ders veren üstadlardan idiler. (*Bakınız, İbn-ül Emin Tasnifi Saray Mesalihi Vesikaları numara 872, 876, 881, 884, 946, 947, 949, 999, 1000, 1001, 1002, 1003, 1121, 1254, 1265, 1272, 1281, 1284, 1575*).

[2] Kâhya kadın, bütün cariyelerin âmiridir; bunun âmirlik alâmeti olarak elinde gümüş kaplı bir deynek ile hünkâr dairesindeki muhtelif eşyayı mühürlemek için yanında mühr-i hümâyun vardır; pâdişâhın kadınları bile ona riayet gösterirlerdi. Kâhya kadının muavinine (*hazinedar usta*) derlerdi. Bu usta, hükümdarın elbiselerine ve harem-i hümâyun levazımatına bakar, Göçlerde saray kadınlarına refakat ve nezaret ederdi. (*D'Ohsson* C. 7, Harem kısmı).

[3] Avrupalı seyyahlar arasında birbirinden naklen bir mütearefe olarak zikredilen, pâdişâhın gönlü çektiği cariyeye mendil atmasının aslı

Bu merasimden sonra sarayın kızları bu intihab olunan cariyeyi tebrik ederler, ve onu hamama götürüp yıkarlar, güzel kokular sürerler, güzelliğini arttıracak mücevherat ile süslerler ve bu cariyeyi çalgı ve şarkılarla hünkârın yatak odasına götürürlerdi; kızlar hünkârın dairesine yaklaştıkları zaman mukarrib olan hadım ağası keyfiyyetten pâdişâhı haberdar eder ve kızın içeri girmesine müsaade alırdı.

Odaya giren kız koşarak pâdişâhın ayaklarını öpmek üzere atılırdı. Bu suretle hükümdarın mahremiyyetine giren kız bundan sonra kâhya kadına teslim olunur, bu kadın, onu huzura götürürlerken yapılan merasim gibi bir debdebe ile hamama götürüp yıkar ve sonra bu yeni müstefreşeye hünkâr hasekisine lâyık bir daire tahsis edilir ve *haseki* olurdu.

KADIN EFENDİLER—HASEKİLER

Bundan evvelki bend'te söylediğimiz gibi cariyelerin en güzellerinden olup Pâdişâhın teveccühüne mazhar olan hasekilerden dört, altı veya yedi tanesi diğerlerinin fevkinde idi. Bunlar hükümdarın en sevgili zevceleri olup kendilerine *kadın* unvanı verilir [1] ve haslar tâyin edilirdi [2]. Bunların ayrı ayrı daireleri ve maiyyetleri vardı; bunlardan gayrisine

---

ve esası olmadığını İkinci Mustafa'nın kadınlarından Hafsa Sultandan naklen Madam Montegü şöyle yazıyor :

« Ötedenberi işae edildiği üzere pâdişah hangi kızı isterse ona bir mendil attığının kat'iyyen doğru olmadığını söyledi ; pâdişah kızlardan hangisini isterse onu kızlar ağası vasıtasiyle çağırtırmış, derhal öbür sultanlar ona riayet gösterirler, hamama götürürler, vücuduna kokular sürerler ve yarayacağı işe muvafık surette gayet zarif giydirirlermiş. Pâdişâh kendisinden evvel kıza bir hediye gönderir, sonra da bulunduğu daireye gidermiş, pâdişâhın yatağının eteğine kadar kızın sürünerek geldiği de yalanmış... «*Madam Montegü'nün Mektupları* (*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası sene 5, S. 414*).

[1] D'ohsson ve Olivier' pâdişâhın muayyen miktar zevcelerinden çocuksuzlara *kadın* denildiğini yazıyorlarsa da yanlıştır. Müverrih Âli ile Riko çocuklu ve çocuksuz pâdişah zevcelerine *haseki* ismi verildiğini beyan ediyorlar.

[2] Saray Vesikaları (Cevdet Tasnifi) *numara 5819 sene 1095 ve numara 769 sene 1154 ve İbn-ül Emin Tasnifi Vesikalar numara 2317 sene 1112 ve 2044 sene 1114.*

çocuk doğursun doğurmasın *haseki* denilirdi [1] içlerinden çocuk doğuranların îtibarlı sayıldığına dair seyyahların verdikleri malûmatın yanlış olduğunu bilmünasebe daha evvel söylemiştim; bu mütaleaya göre pâdişah kadınları, *kadınefendi* ve *haseki* olarak iki kısımdı; erkek veya kız doğuran hasekiye *(Haseki Sultan)* denilir [2] ve başına kıymetli mücevherle süslü bir küçük altun taç konurdu [3].

1104 Muharrem 1692 İkincikânun senesinde İkinci Sultan Ahmed'in baş cariyesi olan *Rebia Kadın* bir batında İbrahim ve Selim isimleri verilen iki erkek evlâd doğurmuş olduğundan ertesi günü pâdişah bu kadını *Haseki Sultan* îlân ederek başına taç giydirmiş ve kendisine haslar tâyin ederek kapıcılar kethüdası Yusuf Ağayı da bu kadına kethüda yapmıştı [4].

Pâdişah vefat edecek olursa anın çocuk doğurmamış veya kız çocuk doğurmuş yahut da erkek çocuk doğurmuş da vefat etmiş olan kadın ve hasekileri devlet ricalinden biriyle evlendirilirdi. İkinci Mustafa hal' edilip az müddet sonra vefat edince yirmi bir yaşında pek sevgili hasekilerinden olan ve hayatta bir kız evlâdı kalan Hafsa Sultan [5] Üçüncü Ahmed zamanında teehhüle icbar edilmiş, o da yaşı çok ilerlemiş olan ve kendisini on yaşında iken pâdişâha takdim eden Reis-ül-küttab Bekir Efendiyi (Şirvanlı Kara Ebubekir Efendi)

[1] Hammer (Atâ Bey Tercümesi C. 7, S. 16) en samimi mânasında zikrettiği hasekilerin çocuk validesi olduğunu yazıyorsa da doğru olmayıp alelitlak çocuğu olsun olmasın pâdişâhın firaşına girmiş olanların haseki olduğunu Âli beyan ediyor ve şöyle diyor :

«Hususâ ki mahremân-ı firaşı kırktan ziyade idi... Elkıssa kırk haseki mukarrer, ekserinin evlâd ve emcadı karin-i zibû ziver... » ; Basılmamış 2 nci cild varak 233. Grassi de pâdişâhın firaşına dahil olanlara haseki denildiğini kaydetmektedir.

[2] D'ohsson, Üçüncü Ahmed'ten evvel erkek evlâd dünyaya getiren kadının *Haseki Sultan* unvanını aldığını beyan ediyor, Grassi ise gerek erkek ve gerek kız doğuranlara *Haseki* sultan denildiğini yazmaktadır. *D'Ohsson* da bunun kendi zamanında aynı suretle olduğunu söylemektedir *(C. 7, fasıl 4)*.

[3] *Riko S. 102 ve Grassi C. 1 (saraya ait bir menkıbe).*

[4] *Silahdar tarihi C. 2 S. 685*

[5] Hafsa Sultan bu kızından başka beş erkek evlât daha doğurmuş fakat hepsi de küçük yaşta ölmüşlerdir.

intihab etmiş ve pek sevdiği İkinci Mustafa'dan sonra genç bir erkekle evlenmek istememişti [1].

Birinci Mahmud'un altıncı kadını olan *Rami Kadın* pâdişâhın vefatından sonra vezir Mustafa pâşa zâde haremeyn müfettişi İbrahim Beğe nikâh edilmişti; bu gibi saraya mensup olanların vefatlarında metrukâtlarının من جهةالولا mincihetilvelâ yarısının pâdişâhlara ait olduğu bir ilâmda görülmüştür [2].

Madam Montegü, İkinci Mustafa'nın eski zevcesi Hafsa Sultan'ın elbise ve mücevheratından bahsederken "sultanın yalnız üzerindeki şeylerin yüz bin İngiliz lirası değerinde olup Avrupa'da bu ziynetlerin yarısı kıymetinde ziynete malik bir kıraliçe bulunmadığını ve İngiliz Kıraliçesinin mücevheratı gayet zarif ise de Hafsa Sultanınkinin yanında bayağı kaldığını„ beyan etmektedir [3].

---

[1] *Madam Montegü'nün mektupları (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası sene 5, S. 411).*

[2] *Başvekâlet Arşivi Saray Vesikaları* (Cevdet Tasnifi) *numara 6533 sene 1194.*

[3] *Madam Montegü'nün mektupları (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası) sene 5, S. 413*).

VÂLİDE SULTANLAR

Pâdişâhların annelerine *mehd-i ulya* veya *valide sultan* denilirdi [1]. Birinci tâbir daha eski olup diğer bâzı şark devletlerinde de kullanılmıştır [2]; valide sultan tâbiri ise rivayete göre ilk defa üçüncü Murad tarafından validesine verilmiş ve sonra umumileşmiştir [3].

Herhangi bir Osmanlı hükümdarı vefat ettiği zaman zevceleriyle validesi ve kızları olan sultanlar, Topkapı Sarayından çıkarılarak Eski Saraya nakledilirler ve yeni hükümdarın validesi hayatta ise o da Üçüncü Murad zamanındanberi kanun hükmüne gelen saraya mahsus teşrifat [4] ve merasimle Eski Saraydan alınarak Yeni Saraya naklolunur ve saray kapısından içeri girince oğlu tarafından karşılanırdı. *Valide alayı* ismi verilen bu merasim şöyle olurdu :

Yeni pâdişah, cülûsundan birkaç gün sonra validesinin Eski Saraydan Yeni Saraya yani Topkapı Sarayına naklini emrederdi ; bunun üzerine rikab-ı hümâyun ve şikâr ağaları, kapıcıbaşılar, sultan kethüdaları, pâdişah evkafı mütevellileri, haremeyn vakfı erkânı, harem-i hümâyun ağaları, baltacılar vesaire ile dar-üs saâde ağası ve yeni tâyin olunan valide kethüdasına bir gün evvelden tezkireler gönderilir ve ertesi günü Bayezid'deki Eski Saraydan alay tertip edilirdi.

Tahtırevan veya araba ile [5] hareket eden valide sultanın geçeceği yolda iki keçeli yeniçeriler selâm resmini îfa et-

[1] *Şakayık Zeyli, Atâyî S. 130.*

[2] *Tarih-i Eminî (Fatih Kütüphanesi numara 4431 S. 216).*

[3] «... Validelerine riayet edip bunlar zamanına gelinceyedek *valide sultan* deyu söylenmezdi ; bunlar validelerine tâzimen valide sultan unvaniyle muanven kıldılar...» *Tarih-i Saf S. 84. Lütfi Tarihi, valide sultan* tâbirinin ilk defa Üçüncü Mehmed tarafından validesine verildiğini yazıyorsa da (*C. 8, S. 72*) Tarih-i Saf müellifi o devri yakinen bildiğinden anın mütaleası tabiî daha doğrudur.

[4] *Enderun Tarihi C. 3, S. 65.*

[5] 1168 H., 1754 M. senesinde hükümdar olan Üçüncü Osman'ın validesi taht-ı revan ile Yeni Saraya getirilmişti (*Vâsıf C. 1, S. 35*).

mek üzere dururlardı. Üçüncü Selim'in validesinin Eski Saraydan Yeni Saraya nakli şu tarzda olmuştu:

"Divan çavuşları mücevveze ile önlerine düşüp bâdehû haremeyn-i şerifeyne müteallik gerek mansub ve gerek tevliyette olanlar da yine mücevveze ile yürüyüp bunlardan sonra valide kethüdası Mahmud Bey, paşalı kavuğıyla ve bol yenli samur kürk ve elinde asâ ile gidip, bundan sonra iki taraflı baltacılar ve daha sonra mücevveze ile dar üs-saâde ağası ve andan sonra altı beygirli ve perdeleri örtülü araba ile valide sultan ve arkasından iki tarafa para saçarak diğer bir memur geçmişti. Valide arabasının arkasından Yeni Saraya nakledilen cariyeler ile sultanlar vardı; bunların arabaları seksen, yüz kadardı.

Valide alayı bâb-ı hümâyundan içeri girip sağ taraftaki has fırın önüne gelince Sultan Selim validesini istikbal ile üç defa temenna edip sağ tarafından açılan arabanın penceresinden annesinin elini öpmüş ve önüne düşüp harem-i hümâyuna getirmişti [1].

Valide alayı, Bayezid kulluğu yani karakolu önüne geldiği vakit yeniçeri ağası, eğer ağa seferde ise vekili olan sekbanbaşı tarafından karşılanırdı; araba burada bir az tevakkuf eder, ağa yer öperek hürmet ve tâzimlerini arzeder ve bu sırada kendisine hil'at giydirilip bir boyama içinde gerek ağaya ve gerek neferlerine ve maiyyetine mahsus olarak evvelce tertip edilen defter mucibince atıyyeler verilirdi; her kulluk geçildikçe oradaki kulluk neferlerine atıyyeler verilip bir taraftan da alaydan etrafa çil paralar saçılırdı. Alay Cebehâne önüne gelince cebecibaşı valide sultanı selâmlıyarak atıyyesini alırdı.

İşte bu merasimle bâb-ı hümâyundan saraya girilir; burada alay, hastahane kapısı köşesini geçmeyip bâb-ı hümâyundan girenler rütbelerine göre iki sıra dizilirler, burada bostancı başhasekisi ile hasekiler ellerinde hezaran deyneklerle dizilip daha ileriye kimseyi geçirmezlerdi.

[1] *Mecmua, numara 85, S. 62* (Türk Tarih Encümeni tarafından Tarih Kurumuna devredilen kitaplar arasında).

Valide sultanın arabası tamam has fırın kapısı önüne gelince pâdişah âheste âheste yürüyerek fırın hizasına yaklaşınca validesini yerle beraber bâzan iki ve bâzan üç defa temenna ile selâmlar ve bunun üzerine çavuşlar alkış yaparlardı; valide sultan orta kapıdan içeri girdikten sonra alay dağılırdı [1].

Valide alayından sonra valide sultan saraya gelişinin ertesi günü sadr-ı âzama, eğer yoksa sadaret kaymakamına bir hükümnâme ile samur kürk ile hançer göndermek suretiyle saraya geldiğini resmen paşakapısına bildirirdi; validenin gönderdiği hükümnâme ve kürk paşakapısında istikbal olunur, sadr-ı âzam kürkü giyerdi. Valide sultanın kürkle beraber gönderdiği ferman, pâdişâhlarınki gibi âşikâr okunmayıp sessizce okunur ve kürkü getirene hil'at giydirilip maiyyetine atıyyeler verilirdi; sadr-ı âzam seferde ise kaymakama gönderilenden başka sadr-ı âzama da ayrıca kürk yollanırdı [2]. Sonraları yani Onsekizinci Asrın son yarısında şeyh-ul islamlara da valide tarafından kürk gönderildiği görülüyor [3].

***

Valide sultanlardan bâzıları devlet işlerine fazlaca müdahale etmişler ve birçok kanunsuzluklara yol açmışlardı; bu hususta Üçüncü Murad'ın Validesi Nurbânu Sultan, Üçüncü Mehmed'in validesi Safiye Sultan ile Dördüncü Murad, İbrahim ve Dördüncü Mehmed devirlerinde bir müddet idareyi eline almış olan Kösem Sultan başta gelenlerdendir.

Pâdişahlar içinde validelerine pek ziyade hürmet gösteren bilhassa üç hükümdar vardı; bunlardan birincisi Üçüncü Murad olup validesinin ölümünde matem elbisesiyle cenazeyi takip ile Fatih camisine kadar gelmiş ve orada namazını kıldıktan sonra sarayına avdet etmişti; kırk gün mütevaliyen vezirler ve bâzı ulema sabah ve akşam bu kadının kabrini

[1] *Enderun Tarihi* (Atâ Bey) *C. 3, S. 65.*

[2] Hulâsa ettiğimiz bu valide merasimi Üçüncü Selim'in cülûsu münasebetiyle *Edip Efendi Tarihi*'nden alınmıştır (*S. 10 ilâ 15*).

[3] *Vasıf Tarihi C. 1, S. 44.*

ziyaret eylemişlerdi [1]. Üçüncü Mehmed de babası gibi validesine çok riayet gösterirdi; bu pâdişâhın Eğri seferine hareketinden itibaren avdetine kadar validesi Safiye Sultan devlet işlerine bakmıştı, hattâ Üçüncü Mehmed Eğri seferine giderken Hoca Sadeddin Efendinin oğlu Edirne kadısı bulunan Es'ad Efendiye İstanbul kadılığını vermiş fakat valide sultan bu tâyini tanımıyarak İstanbul kadısı Abdülhalim Efendiyi değiştirmemiş ve pâdişah da validesinin yaptığını kabul eylemişti. [2] Üçüncü Mehmed'in Eğri seferi esnasında İstanbuldaki sadaret kaymakamı Valide Sultana danışarak iş görürdü; bu kadın bâzı defa pâdişâhın iradesini bile tâdil ederdi [3] Murad 'ın vali'desi Nurbânu ile Mehmed'in validesi Venedikli Safiye Sultanın *(Bafa)* müzaheretleriyle Venedik elçilerinin epey muvaffakıyet temin ettiklerini Hammer yazmaktadır [4].

Dördüncü Mehmed de validesine fazla tâzim ederdi; fakat Köprülülerin ciddî harekâtı ve valide sultana karşı hürmetkârâne fakat vakurane vaziyetleri valide *Turhan Sultanın* devlet işlerine müdahalesine mâni olmuştur; zaten bu kadın Kösem sultan gibi haris de değildi. Üçüncü Osman'ın öldürtmek istediği Hekimoğlu Ali Paşa, valide sultanın oğlu üzerinde yaptığı tes'irle ölümden kurtulmuştu. Üçüncü Selim'in de validesi *Mihrişah Sultan*'a karşı hürmet ve tâzimi pek fazla idi.

Valide sultanların kendilerine verilmiş *paşmaklık* hasları vardı [5]. Daha sonraları ise haslarından maada darphaneden

[1] Selânikî Tarihi S. 174.

[2] Hammer (Atay Bey Tercümesi) C. 7, S. 213. Hadım Hasan ve İbrahim Paşalar valide sultan'nın nüfûziyle vezir-i âzam olmuşlar ve Çağala zâde Sinan Paşa da anın re'yiyle azledilmişti (Hammer C. 7, S. 244).

[3] Selanikî Tarihinin basılmamış nüshasının 331 ilâ 347 inci varakına kadar olan kısmı ile 369 uncu varaktaki Emîr Efendi hâdisesi gözden geçirilecek olursa bu mütaleamız teeyyüd eder.

[4] *Hammer C. 7, S. 213* (Atâ Bey Tercümesi).

[5] *Hammer Tarihi* (Atâ Bey Tercümesi) *C. 7, S. 13, 41, 94, 103. 133, 257.*

muayyen maaş tahsis edilmişti; bu para hassa harç emini tarafndan alınarak kendisine verilirdi [1].

Validelerin kalabalık maiyyetleri vardı; bütün umur ve hususlarına hariçte *valide kethüdası* denilen bir memur bakardı ; bu zat devlet ricalinden olup itimada lâyık görüldüğü için bu hizmete seçilirdî; valide kethüdalarının haris olanları valideyi el altından tahrik ederek bâzı şeyleri kendi arzuları gibi yaptırmağa muvaffak olurlardı; nüfuzlu valideler, sadr-ı âzamlara icabında hemen her istediklerini yaptırırlar ve sadr-ı âzamlar da lüzumunda bunların müzaheretlerine nail olmak emeliyle valide sultanlara mümâşat ederlerdi.

Valide sultanlar oğullarına *arslanım* diye hitab ederlerdi; bu tâbir saltanatın son devirlerine kadar devam etmiştir; hattâ valide sultanlar bu tâbiri kızları hakkında da kullanmışlardır.

Valide sultanlar sarayda bütün hüküm ve nüfuzu ellerinde bulundururlar; cariyelerin zabt ve idaresine memur kadınlar kendisine karşı mes'ul olurlardı. İkinci Süleyman'ın validesinin 1101 Rabiulevvel (1690 İkincikânun) vefatı üzerine harem-i hümâyun cariyelerinin zabt-u rabtına kethüda kadının nezareti emrolunmuştu; hattâ pâdişah bâzı mukarribinin teşvikiyle bu kadına hükûmet tarafından bir miktar has tâyinini emreylemiş fakat böyle bir şey şimdiye kadar mesbuk olmadığından dolayı bu teklif Köprülü zâde Fazıl Mustafa Paşa tarafından kabul edilmek istenmemişti ; fakat pâdişah has tâyininde ısrar eylediğindn senevî onbeş kese akçelik bir has verilmişti; sadr-ı âzam, böyle usulsüz işler yaptırmağa pâdişâhı sevkeden dar-üs saâde ağası Mustafa Ağayı bir çalımına getirip azlettirmeğe muvaffak olmuştur [2].

---

[1] *Selânikî, basılmamış nüsha varak 414* ; *İbn-ül Emin saray 1222, 1229, ve 1235* ve *Cevdet Tasnifi Saray Vesikaları numara 892, 992, 2235,* 2633 bunlardan 2235 numaralı vesika Avlonya mutasarrıfı İbrahim Paşanın iltizamında olan valide hassına aittir, sene 1225.

[2] *Zubde-ül vekayi V. 188 b ve İbn-ül Elmin Tasnifi Vesikalar* (Saray) *numara 1871, 2213, 2243.*

PADİŞAH KIZLARI

(Sultanlar)

Osmanlı hükümdarlarının kızlarına *sultan* denilirdi; bunlar yetiştikleri zaman münasib birisiyle evlendirilirdi; ilk Osmanlı hükümdarları kızlarını veya kız kardeşlerini diğer Anadolu hükümdarlarına veya anların oğullarına verdikleri gibi kendi maiyyetlerindeki beylere de verirlerdi; meselâ Birinci Murad Bey kızı Nefise Sultanı 1381 de Karaman oğlu Alâüddin Beğe vermişti. Çelebi Mehmed'in vefatından sonra kızları Candar Oğullarından İbrahim ve Kasım Beylerle Karaman Oğullarından İbrahim, Ali ve İsa Beylere ve biri de Çandarlı zâde Mahmud Beğe verilmişti. Fatih Sultan Mehmed kızını Uzun Hasan Beğin oğlu olup kendisine iltica etmiş olan Uğurlu Mehmed Beğe ve İkinci Bayezid de kızlarından birini Akkoyunlu hükümdarı ve Uğurlu Mehmed'in oğlu Göde Ahmed Beğe tezviç etmişti; Hükümdarların diğer kızlarından her biri vezir, beğlerbeği veya ümeradan birisine verilirdi; Bosna Beği meşhur Hüsrev Bey İkinci Bayezid'in torunu idi.

Onaltıncı Asır başlarından itibaren sultanların yalnız Osmanlı vezir ve beğlerine verilmesi tekarrür etmişti; Üçüncü Murad vefat ettiği zaman kocaya verilmiş olan Ayşe ve Fatma Sultanlardan başka yirmi altı kızı kalmıştı; bunlardan bir kısmı divan çavuşlariyle sipahilere bile nikâhlanmışlardı.

Sultanların izdivaç merasimi çok defa pek debdebeli ve masraflı olurdu; Yavuz'un kızı ve Kanunî'nin hemşiresi Hatice Sultanı'n vezir-i âzam İbrahim paşaya verilmesi münasebetiyle yapılan düğün hakkında *Celâl zâde* ile *Âli* mufassal malûmat vermektedirler.

Hükümdarın kızı veya hemşiresi kime münasib görülmüş ise evvelâ ona tebliğat yapılır ve o da düğün için hazırlığa başlardı. Sultanların nikâhlarında vekil olarak dar üs-saâde ağasının bulunması kanundu. Damad olacak zatın vezirler

arasından bir *sağdıç* tâyin eylemesi usuldendi; bâzı defa sadr-ı âzam da sağdıç olurdu; sultan, pâdişâhın kendi kızı ise Yeni Saraydan alınarak damadın döşediği konağa götürülür; değilse yani pâdişâhın hemşiresi veya birader zâdesi ise ikametgâhları olan Eski Saraydan alınıp alayla damadın konağına götürülürdü.

Pâdişah bâzan vezirlerden birisine teveccühünü göstermek için pek küçük yaşta bulunan kızını ona namzed yapar, yani nişanlardı; fakat bu nişanlı paşalardan bâzıları katlolunduklarından talihsiz sultan bu suretle birkaç nişanlı değiştirir ve nihayet, onaltı, on yedi yaşlarına gelince son namzede verilirdi.

Sultanların nikâhları bazân Yeni Sarayda ve bâzan da paşa kapısında kıyılırdı; yukarıda söylediğimiz gibi sultanın vekili dar üs-saâde ağası idi [1]. Damat paşaya da münasip görülen bir vezir vekil olurdu; nikâhı şeyh-ul islam kıyar [2] ve mihr-i muaccel ve mihr-i müeccel sultanın derecesiyle mütenasib olurdu. Bu hususta ekseriyyetle Onaltıncı Asır sonlarına kadar nikâh yüzbin altun üzerinden kıyılırdı; fakat Üçüncü Murad, kızı Ayşe Sultanı İbrahim Paşaya verirken bunun mihr-i müecceli üçyüz bin altuna çıkarılmıştı [3]. İkinci Ahmed, biraderi Dördüncü Mehmed'in kızı olup evlâdı gibi sevdiği Ümmî Sultanı silahdarlıktan ikinci vezir yaptığı Osman Paşaya verirken

[1] *Âli, basılmamış ikinci cilt, varak 231.*

[2] *Vekayinâme* (Abdurrahman Paşa) *varak 112, Raşit Tarihi C. 3, S. 319, 320, Nimeti Efendi Kanunnâmesi* ve diğer teşrifat mecmuaları ve *D'Ohsson* C. 7 ye bakın.

[3] *Nimetî Efendi şöyle diyor :* «... Vech-i meşruh üzere saâdetlû sahib-i devlet hazretlerinin saraylarında faziletlû şeyh-ul islâm efendi ve devletlû dar-üs saâde ağası hazretleri selâtin-i maziyeden mûtad-ı kadim budur ki hacle nişin-i seraperde-i ismet olan sultanlardan birin, vüzeray-ı ızamdan birisine tezvic olunmak ferman olundukta bâlâda zikrolunan veçh üzere bir yere gelip saadetlû sahib-i devlet hazretleri sağdıç olmak üzere ziyafetler olunup tarafeynin vekil ve şahitleri cem ve faziletlû şeyh-ul islam efendi nikâh edip kahve ve şerbet ve buhurdan sonra kürkler ilbas olunup ve hil'atler giydirilip lâkin bunların cümle masrafı damat olan vezir-i mükerrem hazretlerinin tarafından olmak üzere evlâ görülmüştür...» Bu nikâh münasebetiyle sadr-ı âzamın konağındaki ziyafet sadr-ı âzama ait olup o ziyafette sadr-ı âzamın maiyyeti olan kethüday-ı sadr-ı âli ve sadr-ı âzam kapıcılar kethüdası, vekilharç müteferrika, çaşnigir başı ve saireye giydirilen hil'atler damad paşaya aitti.» S. 82.

altıyüz bin kuruş nikâh kıyılmıştı [1]. Üçüncü Ahmed zamanında İkinci Mustafa'nın kızı Safiye Sultan Merzifonî Kara Mustafa Paşanın oğlu Ali Paşaya onbin altun ile nikâhlanmıştı [2]. Üçüncü Mustafa'nın kızı Silahdar Mehmed Paşaya elli bin altun mihr-i müeccel ile verilmişti [3]. Görülüyor ki bu hususta muttarit bir kaide yoktur; yalnız saltanatta bulunan pâdişah kızının nikâhı ile hemşire ve biraderzadelerinin nikâhları, sultanların yaşlarının geçkin olup olmayışı, mihr-i müeccelin az veya çok olmasını icabettirirdi. Bu hususta para rayicinin de zamanla tesiri olacağı tabiidir.

Sultan nikâhından sonra hükümdar namına merasimde bulunanlara kürk ve hil'atler giydirilir, tabiî damat da hil'at giyerdi; fakat bundan başka damada zevcesi sultan tarafından gönderilen diğer bir hil'at dar-üs saâde ağası tarafından giydirilmek usuldendi [4]. Üçüncü Ahmed, Ali Paşayı silahdar iken damad yaptığı zaman huzurunda damatlık kürkü giydirilmişti [5].

Sultanların düğünleri, babalarının sağ olup olmadıklarına veya pâdişâhın sevdiği bir kız kardeşi veya yeğeni olup olmayışına göre olurdu. Tabiî babaları sağ olan sultanların düğünleri fevkalâde mükellef yapılırdı; Damad, böyle bir düğünde pek çok masraf eder, saraya gönderdiği her nevi mücevherli (yüzük, küpe, bilezik, incili tuvalet aynası ve yine incili gelin duvağı ve hamam nalını gibi) nişan hediyesinden başlıyarak bütün düğün masraflarını görürdü; düğün müddeti muayyen değildi; onbeş, yirmi gün süren düğünler de vardı; 1086 H., 1675 M. senesinde Dördüncü Mehmed, kızı Hatice Sultanı musahip Mustafa Paşaya verdiği zaman 26 Muharrem gününde nişan götürülmesinden başlayarak düğün yirmi gün devam etmişti [6].

Gelin olan sultanın alayı ya kedisinin bulunduğu Eski

[1] *Silahdar Tarihi C. 2, S. 737*
[2] *Raşit Tarihi C. 3,* S. *319, 320.*
[3] *Vasıf Tarihi C. 1, S. 86.*
[4] *D'ohsson C. 7*
[5] *Raşit Tarihi C. 3, S. 265, Keza Raşit C. 1 S. 328.*
[6] *Raşit C. 1. S. 325 ve Silahdar Tarihi C. 1 S. 646.*

Saraydan veyahut Yeni Saraydan itibaren tertip edilirdi [1]. Sultan, Osmanlı hanedanına mahsus kırmızı atlas cibinlik içinde olarak araba ile naklolunurdu; 994 H., 1586 M. de İbrahim Paşa düğününde Ayşe Sultan kırmızı atlastan cibinlik altında araba ile naklolunduğu gibi 1002 H., 1594 M. senesinde Fatma Sultanın Halil Paşaya tezvici münasebetiyle kırmızı atlas cibinlik içine cevahirle murassa eğerli at çekilmişti [2]. Maamafih sultan düğünlerinde iki çifte atlı, gelin arabasiyle gelinin gitmesi usuldendi [3].

Gelin alayında sadr-ı âzam, vezirler, devlet erkânı ile düğün münasebetiyle sultanlara mahsus yaptırılan ve *Nahil* veya *Nakil* denilen balmumdan yapılmış düğün tezyinatı, alayın önünde giderdi. Bunların boyları muhtelif olup büyüklerinin yüksekliği onbeş ile oniki zirâ (bir zirâ 758 milimetre) arasında idi [4]. Bundan başka altı zirâ boyunda küçük nahiller de vardı.

Kanunî zamanında kızı Mihrimah Sultan, Rüstem Paşaya verilmek üzere Eski Saraydan çıktığı zaman Vezir-i âzam Hadım Süleyman Paşa atından inip sultanın arabasının önünde yürümüştü; keza şehzâde Mehmed'in kızı Hümâ Sultan, zevci Ferhad Paşanın konağına gitmek üzere Eski Saraydan çıkınca Rüstem Paşa kanuna riayeten elinde âsa ile Eski Saray köşesine kadar yaya olarak yürümüştü; İkinci Selim'in kızı, Sokullu Mehmed Paşaya verildiği zaman Vezir-i âzam Semiz Ali Paşa fevkalâde şişman olduğundan özür beyan ederek ata binmeğe müsaade almıştı; Üçüncü Murad, kızını İbrahim Paşaya verince Vezir-i azam Siyavüş Paşa kanun üzere saray kapısından yaya olarak dışarıya çıkıp sonra ata binmişti [5].

[1] Onaltıncı Asır sonlarına kadar sultanların mutlak surette Eski Saraydan alınarak zevcinin konağına gönderildikleri ve daha sonraki tarihlerde saltanatta bulunan pâdişah kızlarının Yeni Saraydan alınarak alayla götürüldüğü görülüyor.

[2] *Selânikî Tarihi* (basılmamış nüsha) *varak 191 b.*

[3] 1612 senesinde pâdişah, kızını Kaptan Mehmed Paşaya verdiği zaman alayda (altun safhalarla örtülü, perdeleri dört taraftan yerlere kadar inmiş bir sayeban veya örtünün altında harem ağalarının nezaretleri altında üzerleri sırma ile örtülü dört cins beyaz atın çektiği gelin arabası» gidiyordı.

[4] Nahiller hakkında ayrı bir tetkik yazılacaktır.

[5] *Selânikî* (basılmamış nüsha) *S. 202* ve *Hammer Tarihi* (Atâ Bey Tercümesi) *C. 7, S. 123.*

Sultan, kocasının konağına gitmeden evvel sarayda çeyizi teşhir edilirdi; sadr-ı âzam ve diğer devlet adamları oraya kendi düğün hediyelerini de gönderirlerdi; sonra bu çeyiz alayla damadın konağına götürülürdü.

Sultan, kocasının konağına geldiği zaman orada zevci ile Kızlar ağası tarafından karşılanır ve koltuklarına girilerek harem dairesinin kapısına götürülürdü. Damadın konağında kadın ve erkeklere ayrı ayrı ziyafetler çekilir ve yatsı namazından sonra davetliler avdet ederlerdi.

Damat Paşa bu davetlilerin her birine derecelerine göre birer hediye verirdi; bu sırada dar-üss aâde ağası pâdişah namına damada bir samur kürk giydirir ve paşayı sultana takdim ettikten sonra çekilirdi. Bundan sonra yenge kadın paşayı odaya sokar, damat paşa odanın bir köşesinde namaz kıldıktan sonra zevcesinin eteğini öper ve sultanın, oturması için müsaadesine kadar ayakta dururdu.

***

Pâdişâhın iradesiyle sultanlarından biriyle nikâhı kıyılan paşa evli ise eski karısını terke mecburdur. Sokullu Mehmed Paşadan dul kalan *Esmihan Sultan* daha sonraları, Budin Beğlerbeği olan Kalaylıkoz Ali Paşa ile izdivaç etmiş ve bu sultanı alması dolayısiyle Ali Paşa eski haremi ile çocuklarını terkeylemişti. *Peçevî*, bu mufarakat sebebiyle Ali Paşanın eski zevcesinin feryad ve figanının dağ ve taşları inletecek kadar acıklı olduğunu yazdıktan sonra bu kadının bedduasiyle paşanın az yaşadığını beyan ediyor[1]. Sultan İbrahim, vezir-i âzam Ahmed Paşayı damat edinmek için eski zevcesini boşatmıştı[2].

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Üçüncü Ahmed'in kızını aldığı vakit kendisinden yetişmiş evladı olan eski zevcesini terk etmiş, fakat sultan olan yeni zevcesi, paşanın eski ailesinin sıkıntı çekmemesini istemişti.

Sultanlar kocalarının kendilerinden başkalariyle münasebetlerini istemezler, hattâ o zamanın âdeti üzere cariye istifra-

[1] *Peçevî Tarihi C 2, S. 28.* ve *Hammer Tarihi* (Atâ Bey Tercümesi) *C. 7, S. 94.*

[2] *Naima Tarihi C. 4, S. 264.*

şına müsaade etmezlerdi. Kocaları, sultanların tahakkümlerine katlanmağa mecbur olup hanedana hürmeten veya korkularından zevcelerini tatlik edemezlerdi; yalnız Kanunî Sultan Süleyman'ın Vezir-i âzamı Lütfi Paşa, zevcesi olan Şah Sultanın tahakkümünden bıkarak ana hakaret etmiş ve bu suretle pâdişâhın emri üzerine ayrılmışlardı.

Bir sultanla evlenecek paşanın memuriyeti hariçte ise düğün için İstanbul'a çağırılır, konak döşer, sultanla evlenir ve sonra vazife ile İstanbul'da kalamazsa yine memuriyeti başına döner, sultan İstanbul'da kocasının konağında kalırdı. Yalnız Dördüncü Mehmed'in kızı Hatice Sultanın 1704 de kocası olan Sadr-ı âzam Hasan Paşanın azil ve İzmit'de mütekaiden oturmasına irade çıkması üzerine sultanın kocasının yanına gitmesine müsaade edilmiş [1] ve üç sene sonra zevci Mısır valiliğine tâyin edildiğinden oraya gönderilmiyerek sultanın İstanbul'a dönmesi için bir kadirga yollanmıştı [2]. Yalnız hanım sultanların kocalarının yanlarında bulunmasına müsaade edilmekte idi [3].

D'Ohsson, sultanlardan doğan erkek çocukların göbekleri kesilmiyerek öldürüldüklerini yazıyorsa da doğru değildir; bunların öldürülmesi şöyle dursun, Fatih'in kanunnâmesinde sultanlardan doğan erkek çocuklara beğlerbeğlik verilmeyip ağır yani gelirli sancak beğliği verilmesi tavsiye edilmektedir [4]. İkinci Bayezid'in kızının oğlu Hüsrev Bey bu kanuna göre o tarihlerde mühim bir sancak olan Bosna sancak beği olmuştu. İkinci Selim'in kızı Esmihan Sultandan doğan Sokullu Mehmed

[1] *Raşit Tarihi C., 3. S. 143.*

[2] D'Ohsson C. 7 (Sultanlar kısmı) ve *Sicil-li Osmani*, Hasan Paşa maddesi. *D'Ohsson* yanlış olarak bunu İkinci Ahmed'in kızı göstermiştir. Bu Hasan Paşaya (Enişte Hasan Paşa) da derler.

[3] Kastamonu Beği Mustafa Beğe hüküm ki
Merhum ammim tâbeserah kızı merhume Hümaşah'ın kızı دامت عفتها Dâmet İffetühâ şer'î nikâh ile sana tâyin olunmuştur; buyurdum ki Hasan Çavuş vusul buldukta asla tehir etmeyip yarar ve mûtemedün aleyh adamın gönderesin ki müşarunileyhayı yanına alıp gideler *(mühimme 31 S. 299) sene 985.*

[4] *Kanunnâme-i Âl-i Osman S. 29.*

Paşa evlâtları İbrahim Han zâdeler diye mâruftur. Vezir-i âzam Sultan zâde Mehmed Paşa, Üçüncü Murad'ın kızından doğmuş olan Siyavüş Paşanın iki oğlu Nevşehirli Damad İbrahim Paşanın Fatma Sultandan doğmuş olan Mehmed Bey ismindeki oğlu ve daha bir haylı zevat hep sultan zâde olduklarından D'Ohsson'un zühul ettiği görülüyor. Yalnız sarayda kafes hayatında yaşayan şehzâdenin hizmetindeki cariyelerden erkek ve kız çocuğu olursa bu çocuk ifna edilirdi.

***

Sultanların maiyyetlerinde padişâhın emriyle tâyin edilen kethüdaları vardı; bütün işleri, alış veriş vesaireleri hep bu kethüdaları vasıtasiyle görülürdü. Dul olan sultanların vazife ve aidatları matbah-ı âmire ile şehremini tarafından verilmek kanundu [1]. Sultanların, kethüdaları vasıtasiyle hükümete bildirdikleri iltimasları yapılır ve bu yüzden memurlar çok sıkılırlardı; çünkü tekliflerin çoğu usulsüz ve kanunsuz olurdu.

Sultanların *has* veya *paşmaklık* ismi verilen dirlikleri vardı [2] bunların bâzılarına herhangi bir mukataanın varidatından maaş ve bir kısmına iltizam suretiyle *mukataa* ve bâzılarına da *malikâne suretiyle mukataa*'lar da verilmişti [3]. Bu isimler altın-

[1] Sadr-ı âzamın bir telhisinden:

Arz-ı bende-i bîmikdar budur ki saâdetlû pâdişâhım; sultanlara vazife ve âdetleri matbah-ı âmire ve şehremininden verile gelmiştir. Halaları olan Hümâşah sultan hazretlerine dahi verilmek bâbında emr-ü- ferman pâdişâhımındır. 20 Şevval sene 14 (1014).

Birinci Ahmed bu telhisin üzerine *(verdim)* diye yazarak halasına matbah-ı âmire ve şehremininden muayyen şeylerin verilmesini irade eylemiştir... *(Emîrî Tasnifi Ahmed-i Evvel Vesikaları numara 45).*

[2] *Mühimme defteri 39, S. 62 ve Mühimme 90, S. 61 ve Mühimme 91, S. 118 ve Mühimme 96 S. 5. Ömer Avni Efendi Kanunnâme*'sinde şöyle deniliyor: «Osmanlı memleketlerindeki arazi, tasarruf cihetinden yirmi beş kısma ayrılmıştır. Bunlardan hass'ın muhtelif kısımları vardı; biri mîri tarafından idare olunan havas-sı hümâyundur; ikincisi vezir, mîr-i mîran, ümera, defterdar vesaire haslarıdır: üçüncüsü ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere bâzı sultanlara tahsis kılınan ve paşmaklık ismi verilen haslardır; paşmaklık haslar erbab-ı menasıbın hasları gibi memuriyyetle kaaim olmayıp kayd-ı hayat şartiyle verilirdi *(S. 11).*

[3] *Saray Vesikaları* (Cevdet) *numara 2091* ve aynı *tasnif 898 ve 2091* malikâne suretiyle olan mukataalar o mukataanın hazinece mukayyet olan kısmı verildikten sonra mütebakisi mukataa sahibine aitti.

daki dirlikler bir mahallin varidatının bunlara tahsisi demekti; malikâne suretiyle mukataa, kaydı hayat şartiyle verilen dirlikti. Sultanların bu gelirlerini idare ve tahsil için *voyvoda* denilen memurlar vardı. Sultanlara bâzan hazineden maaş da verilirdi; Üçüncü Sultan Mustafa Lâleli Camisinin vakfiyesini tertip ettirirken bu vakfından oğullarına bin beşeryüz, kızlarına biner ve kadınlarına beşer yüz kuruş tahsis eylemişti [1].

1202 H., 1788 M. senesinde Birinci Abdülhamid'in kız kardeşi *Esma Sultan* vefat etmiş ve uhdesindeki mukataat pek çok olduğundan bunların bir kısmı muaccele-i kadimesiyle pâdişâhın kendi kızları Esma ve Emine Sultanlara verilmiş maadası Maliyece mezada konularak taliplerine iltizam edilmişti [2].

Sultanların dul ve çocuksuz olarak vefatlarında mirasları hükümdarlara intikal ederdi; meselâ 1188 H., 1774 M. senesinde Birinci Abdülhâmid'in ana ve baba bir kardeşi Zeyneb Sultan vefat ettiği zaman külliyyetli olan malı irsen pâdişâha intikal ederek iç hazineye alınmıştır [3].

HANIM SULTANLAR

Sultanların kız çocuklarına *hanım sultan* denilirdi; bunlar yetişip evlenecekleri zaman nikâhlarını Rumeli kazaskerleri kıyarlardı [4]. Hanım sultanların düğünlerindeki nahilleri orta kıtada olup arabalarının önünde giderdi [5] hanım sultanların erkek çocuklarına (bey) denilirdi. Bunlar ekseriyyetle saray hizmetlerinde ve kapıcı başılıkta bulunurlardı.

Hanım sultanların hazineden maaşları vardı, pâdişâhın müsaadesi olmadan kocalarından ayrılamazlardı [6]. Kocasının memuriyeti nerede ise kendileri anların yanına gidebilirlerdi [7].

1 *D'Ohsson C. 7 (Sultanlar kısmı).*
2 *Edip Efendi Tarihi S. 43.*
3 *Müri-üt Tevarih 1188 Muharrem vukuatı arasında.*
4 *İzzet Tarihi S. 152.*
5 1153 de Damad Sirke Osman Paşanın kızı Hibetullah Hanım Sultanın Kel Ahmed Paşa zâde Ali Beğe verilmesi üzerine tertip edilen gelin alayındaki nahiller orta kıtada idi *(Suphi Tarihi S. 184).*
6 *D'Ohsson C. 7 (Hanım sultanlar kısmı).*
7 *Mühimme 31, S. 299, sene 985.*

PÂDİŞAH ÇOCUKLARININ DOĞUMU

ve

Beşik Alayı

Sarayda pâdişah zevcesi olan kadınefendi veya hasekilerden, yahut da müstefreşelerden biri çocuk doğurduğu zaman kendisine mükellef bir yatak döşenir; yatağın üzerine asılan cibinlik yakut ve zümrüt incilerle işlenmiş kırmızı atlastan olurdu; bu kırmızı renk Osmanlı hanedanına mahsus olduğundan o rengi başkası kullanamazdı. Doğan çocuğa hazine-i hümâyun kethüdası marifetiyle darphanede gümüş kabaralı müzeyyen bir beşik yaptırılır ve bu beşik, hazine kethüdası önde olduğu halde bir kısım ağalar tarafından harem-i hümâyunun dîvanı hümâyun tarafına muttasıl kapısına kadar götürülür oradan dar-üs saâde ağası, hazinedar ağa, hazine vekili vesairleri tarafından karşılanarak harem-i hümâyuna verilirdi [1].

Şehzâdenin doğumu sadr-ı âzam, şeyh-ul islâm, vezirler, kaptan paşa, sadaret kethüdası, defterdar, yeniçeri ağası, reis-ül küttab ve çavuşbaşıya hususî memurlarla bildirilir ve anlar da kendilerine tebşiratta bulunan ağalara hil'at, donanmış at ve atıyye verirlerdi. Bundan başka çavuşbaşının ailesi müstesna olmak üzere diğerlerinin aileleri de baltacılar vasıtasiyle lohusaya davet edilirlerdi [2].

Böyle bir doğumda dar-üs saâde ağası veya kâhya kadının tezkiresiyle lohusayı tebrik için saray haricinde bulunan evli sultanlarla, sadr-ı âzam ile başlıca devlet ricalinin, şeyh-ul islâm'ın aileleri davet olunurlardı [3]. Davetlilerden sultanlar müstesna

[1] *Enderun Tarihi C. 1, S. 250.*

[2] *Teşrifat Defteri 676 mükerrer S. 124, 125.*

[3] *D'Ohsson*, Lohusaya davetin, sarayda kâhya kadın tarafından yapıldığını ve *Teşrifat Defterinde* ise bu davetin dar-üs saâde ağası tarafından olduğu beyan edildiğinden ben metinde ikisini de gösterdim. Gerek D'Ohsson'un mütaleası ve gerek teşrifat defteri kaydının ikisi de On sekizinci Asrın son yarısına aittir.

diğerleri sadr-ı âzamın ailesinin nezdinde toplanırlar ve oradan arabalarla saraya giderlerdi [1].

Lohusanın odasına giren davetliler, kadını selâmlarlar ve örtüsünü öperler, sedir üzerine otururlardı; sultanlar sedirde oturmayıp yatağın karşısındaki yüksek mevkie yerleşirler ve bu suretle kendilerinin derecelerinin yüksek olduğunu gösterirlerdi.

Çocuk, yatağın ayak ucunda oturan sütninenin kucağında bulunuyordu.

Velâdet-i hümâyun denilen pâdişah çocuklarının doğumlarında, her halde Onyedinci Asırdan itibaren ihdas edilmiş bir takım merasim yapılırdı; bunlardan ikisi valide sultan ile sadr-ı âzamın göndermiş oldukları beşik ve yorgan ve sırmalı örtü münasebetiyle yapılan beşik alaylarıdır. Çocuk doğunca pâdişah validesinin evvelden hazırlatmış olduğu beşik, yorgan ve sırmalı *pûşide* denilen beşik örtüsü merasimle ve alayla Eski Saraydan Yeni Saraya naklolunurdu; bunun için bir gün evvel kethüda bey tarafından emîr-i alem'e ve sultan kethüdalarına ve dar-üs saâde ağası yazıcısı tarafından da haremeyn evkafı memurlarına tâyin olunan saatte Eski Sarayda bulunmaları için tezkireler yazılırdı; davetliler gelince alayın hazır olduğu teşrifatçı tarafından haber verilir; valide sultanın baş ağası beşiği tâzim ile dışarı çıkarıp valide sultanın kethüdasına verir o da valide sultanın kahveci başısına verir bu sonuncusu beşiği başının üzerine alır; yorganı ikinci kahveci başı ve pûşideyi üçüncü kahveci başı alarak alay tertibi üzere yürünürdü.

Valide beşik alayı, Eski Sarayın Bayezid Camisi etrafındaki buğdaycılar kapısından çıkıp, Divanyoluyla Desterecilerden Ayasofya ve acemi oğlanı kulluğu önünden, dört yol ağzından

[1] Onsekizinci Asırdaki teşrifat kaidesi üzere beşik alayından bir gün evvel pâdişâhın müsaadesiyle sadr-ı âzam, şeyhulislam, vezirler kaptan paşa, sedaret kethüdası, yeniçeri ağası, şıkk-ı evvel, defterdarı ve reisülküttab'ın haremleri darüssaade ağasının tezkiresiyle harem-i hümayuna davet olunurlardı; bunlar arabalar ile paşa kapısından harem kısmına gelip oradan sadr-ı âzamın haremiyle topluca ve yine arabalarla saraya giderlerdi. *Teşrifatçılık Defteri Kâmil Tasnifi 676 mükerrer S. 98 ilâ 102)*; bu defterde doğum münasebetiyle epey malûmat varsa da yazılmadı.

geçip bâb-ı hümâyundan içeri girer ve orta kapıya gelince herkes atlarından iner ve iki sıra dizilirlerdi. Evvelâ ağalar ve sonra alay erkânı orta kapıdan girip harem-i hümâyunun araba kapısına giderler ve burada dar-üs saâde ağası beşik ile yorganı ve pûşideyi karşılardı. Valide sultanın baş ağası pûşide ile yorganı öpüp dar-üs saâde ağasına teslim eder ve o da yazıcı efendiye verirdi; bundan sonra dar-üs saâde ağası önde ve harem ağaları etrafında olduğu halde evvelâ pûşide yani beşik örtüsü ve sonra yorgan ve en arkada beşik harem-i hümâyuna teslim olunur ve dar-üs saâde ağasının avdetini müteakıb alay erkânına hil'atler giydirilip icabedenlere atıyyeler verilirdi [1].

Lohusanın altıncı günü sadr-ı âzam tarafından gönderilen altun ve mücevherat ile süslü beşik alayı yapılırdı; doğan çocuk erkek ise buna bir de sorguç ilâve edilirdi. Teşrifat kaydı mucibince alayın tertibi şöyle olurdu:

Evvelâ beşik alayında bulunacak olanlardan sultan kethüdalarına bir gün evvel sadr-ı âzam kethüdası tarafından tezkireler yazıldığı gibi dergâh-ı âlî yani divan-ı hümâyun çavuşlariyle sadr-ı âzam maiyyetine de hazır bulunmaları için haber verilirdi.

Beşik, Paşakapısında hazırlanıp tâyin olunan vakitte sadr-ı âzam tarafından kethüda beğe teslim edilir, o da beşiği binek taşına kadar götürüp sadr-ı âzamın baş çuhadırına teslim ederdi. Çuhadar beşiği başı üzerine alır, yorganı ikinci çuhadar ve pûşideyi de mehter başı başları üzerlerine alarak Paşakapısından çıkarlar ve arkadan da mehterhâne çalarak tertip üzere yürürlerdi; alay Divanyolu caddesinden gider ve bâb-ı hümâyundan içeri girerdi; alay tertibi şöyle olurdu:

Önde kılavuz çavuş ile divan-ı hümâyun çavuşları, arkalarında sadr-ı âzamın enderun ağaları ikişer ikişer ve daha sonra yanyana çavuşlar kâtibi ile çavuşlar emini, anlardan sonra sağda gedikli müteferrikalar ve solda gedikli çavuşlar daha geride bölükbaşı ve anın arkasında sadr-ı âzamın kapıcılar kethüdasiyle selâm ağası ve anları müteakıb yemiş ve çiçek tablaları daha sonra telhisci ve bostancı kara kulağı,

[1] *Teşrifatçılık* (Kâmil Tasnifi) *Defterlerinden numara 676 mükerrer S. 96.*

anların arkasında teşrifat halifesiyle teşrifat kisedarı bunların gerisinde teşrifatçı efendi daha sonra sultan kethüdaları bâdehû sadr-ı âzamın baş mehter ağasının başında olarak beşik örtüsü ve dört ucunu tutan dört çuhadar ile anların yanında yürüyen diğer çuhadarlar yürürlerdi. Pûşideden sonra ikinci çuhadar başındaki beşik yorganı ile geçer onun arkasından da başında beşik olduğu halde baş çuhadar gider ve daha sonra da başında her gün giydiği sarık ile sadr-ı âzam kethüdası yürür ve en geride de mehterhâne çalarak geçerdi.

Valide beşik alayında olduğu gibi orta kapıdan girildikten sonra bu beşik ve teferruatı harem kapısında dar-üs saâde ağası tarafından karşılanır ve kethüda bey tarafından ağaya teslim edilirdi; kâhya kadın vasıtasiyle harem-i hümâyuna verilen beşiği pâdişah görürdü; dar-üs saâde ağası tarafından kethüda beğe çuhaya kaplı samur kürk giydirilip diğer alay erkânına da hil'atler ve atıyyeler verilirdi [1]. Beşik, lohusanın odasına götürülüp ziyarete gelen davetliler tarafından görülürdü. Beşik lohusanın odasına gelince bütün davetlilerin ayağa kalkarak beşiği karşılamaları usuldendi ve şöyle olurdu:

Beşik odaya geldiği zaman, bir köşede oturan valide sultan'ın sağında sultanlarla hükümdar ailesi olan kadınlar ve solunda davetli aileler tarafından karşılanılırdı; bu sırada da valide sultan beşiğe bir avuç altun atar, davetliler de ona imtisâlen altun saçarlardı; bunu müteakıben ebe dua ederek çocuğu beşiğe yatırır; üç kere çocuğu salladıktan sonra onu kaldırıp kucağına alır, bu sırada ise davetliler beşiği kıymetli kumaşlarla örterlerdi; beşiğe saçılan paralar ile kumaşların hepsi ebe kadına aitti.

Lohusaya davet edilenler üç gün haremde misafir kalırlardı; davetliler avdetlerinde yeni doğan çocuğa, validesine ve dairelerinde misafir oldukları kadınefendilere kıymetli hediyyeler takdim ederlerdi; şeyhul-islâmın ailesi bu masraftan istisna edilmişti; davetlilere pâdişah tarafından hediyyeler verilirdi. Lohusa münasebetiyle kına geceleri yapılıp oyunlar tertip edilir, cariyeler saz çalar ve taklit yaparlar ve davetlileri eğlendirirlerdi [2].

[1] *Teşrifatçılık Defterleri* (Kâmil Tasnifi) *676 mükerrer S. 97.*
[2] *D'Ohsoen C. 7 (harem-i hümâyun kısmı).*

Pâdişâhın çocuğu doğduğu zaman dar-üs saâde ağasının oda lalası silahdar ağaya müjde getirir ve keyfiyyet anın vasıtasiyle enderunda ilân olunurdu; doğan çocuk erkek ise beşer ve kız ise her koğuşta üçer kurban kesilerek matbah-ı âmireye gönderilirdi; bundan sonra beşinci yerindeki toplarla şehzâde için hergün beş vakitte yedişer ve kız için üçer tane top atılır ve donanma yapılırdı [1].

Pâdişâhların erkek ve kız çocukları doğduğu zaman keyfiyyet bir hat-tı hümâyunla derhal Paşakapısına bildirilir ve doğumun ertesi günü sadr-ı âzam, şeyh-ul islâm, vezirler, kazaskerler nakib-ül eşraf, yeniçeri ağası, şıkk-ı evvel defterdarı, reis-ül-küttap tebrik için saraya giderler ve pâdişah tarafından kendilerine kürk ve hil'at giydirilirdi [2].

Bundan başka doğumun üçüncü günü sadr-ı âzama şerbet gönderilmek usuldendi. Bu tevellüt meselesi bir hükümle eyalet valilerine ve mahallî kadılara bildirilerek şer'î mahkeme sicillerine kayıt olunurdu [3]. Doğan çocuk erkek ise keyfiyyetin hat-tı hümâyunla ve dar-üs saâde ağası vasıtasiyle sadr-ı âzama tebliği kanundu, kız ise hazinedar ağa veya münasib birisiyle bildirilirdi; tevellüt tellallarla halka ilân olunur ve Paşakapısında mehterhâne denilen bando çalardı [4].

[1] *Enderun Tarihi C. 1, S. 249.*

[2] *Teşrifat kayıtları.*

[3] *Başvekâlet Arşivi Saray Vesikaları* (Cevdet Tasnifi) *numara 5996 sene 1230.*

[4] *Teşrifatçı Defteri* (Kâmil tasnifi) *numara 676 mükerrer S. 96.*

HAREM AĞALARI

ve

DAR-ÜS SAÂDE AĞASI

Tarih-i kadimde Şarkta ve Roma'da ve orta çağlarda Abbasî'lerde, Memlûk saraylarında gördüğümüz siyah hadım ağaları Osmanlılarda da vardı [1]. Bunlar harem-i hümâyun denilen saray dairesinin [kadınlar kısmının] hizmet ve muhafazasında bulunurlardı; bundan dolayı kendilerine *harem ağası* denilirdi. Bu hadımlar ekseriyya Mısır valileri tarafından saraya takdim edilirlerdi. Bir aralık vezir-i âzam İbşir Mustafa Paşa, bu siyah hadım ağalarını saraydan uzaklaştırmak istediyse de muvaffak olamamıştı [2]. Üçüncü Ahmed zamanında sadr-ı âzam Şehid Ali Paşa 1127 H., 1715 M. senesinde bâdemâ Mısır ve havalisinde Habeşlerin iğdiş edilmemeleri hakkında Mısır valisine bir hüküm göndertmiş ise de [3] bir az sonra vefatına mebni hüküm tatbik edilmemiştir.

Kızlar ağası diye de mâruf olan *Dar-üs saâde ağası* Osmanlı sarayının ve bütün enderun ve harem-i hümâyun ağalarının en büyüğü idi. Mevkii kapı ağası ve daha sonraları mevkileri yükselen silahdar ağadan yüksek olup derecesi sadr-ı âzam ve şeyh-ul islâmdan sonra gelirdi. Esas vazifesi sarayın kadınlara ait olan harem-i hümâyun kısmına nezaret etmekti; kendisi siyah hadım ağalarından olduğu gibi emri altında harem-i hümâyun hizmetinde istihdam edilen siyah hadım ağaları vardı. Bu siyah hadım ağalara harem-i hümâyunda vazifeleri olması dolayisiyle *harem ağaları* da denilirdi.

Harem-i hümâyuna ilk giren zenci ağaları *en aşağı* unvaniyle hizmete alınırlar, sonra acemi ağalığına geçerler ve daha sonra

[1] Tevaşilik denilen hadımlık bir erkeğin tenasül âletinin alınmasiyle olurdu. Tam hadım olan erkeğin kat'iyyen zürriyeti olmazdı. Bundan dolayı siyah hadımlar sarayın harem kısmının işleriyle uğraşırlardı.

[2] *Silâhdar Tarihi C. 1, S. 34.*

[3] *Raşit Tarihi C. 4, S. 175.* (اصدار اوامر شريفه بمنع قطع آلت تناسل بمصر).

nöbet kalfası, ortanca, hâsıllı, veya *hasırlı* olup on ikinci hâsıllıdan en eskisi terfi edince *yayla başı gulâmı* sonra *Yeni Saray baş kapı gulamı* olurdu ; bunlar bir takım dereceler daha kat'ederler, içlerinden talii müsait olanlar kızlar ağalığına kadar çıkarlardı [1].

Onaltıncı Asır sonlarına kadar kızlar ağalığı, hadım ak ağaların büyük âmiri olan kapı ağasına verilmiş ise de 990 H., 1082 M. tarihinde Habeşî Mehmed ağa dar-üs saâde ağalığını, ak ağalardan ayırmağa muvaffak olarak dokuz sene güzel idare etmiş ve vefatında yerine tâyin olunan habeşî ağalardan eski saray ağası Sünbül veya Server ağa, saray takımiyle taşra halkının ülfet ve ihtilatını ihlâl eylediğinden azlolunmuş ve bundan dolayı dar-üs saâde ağalığı tekrar ak ağalara intikal eylemiş ve kapı ağası Bosnalı Mehmed Ağaya ilâve-i memuriyet olarak dar-üs saâde ağalığı da verilmişti.[2] Fakat bundan sonra yani 1003 H., 1594 M. tarihinde dar-üs saâde ağalığı, ikinci defa ak ağalardan alınarak tekrar müstakil olmuş ve bu istiklâlini daimî surette nüfuzunu artırmak suretiyle sonuna kadar devam ettirmiştir.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi hadım ağaları *en aşağı* denilen ilk devirlerinden başlıyarak yüksele yüksele kızlar ağalığına kadar çıkabilirlerdi. Hadımların en kıdemlisi muhafız kapı oğlanlarına kethüda olarak sıraya girer, sonra terfi ederek baş kapı oğlanı olur; daha sonra sultan ve sultan zâdelerin meskeni olan eski saray ağalığına geçer ve oradan da münhal vukuunda dar-üs saâde ağalığına getirilirdi.

Bu şekil kanunî olan bir yol olup bâzan fevkalâde iltifat neticesi olarak eski saray ağalığına geçmeden kızlar ağası olanlar da vardı [3]. Onsekizinci Asırda hazine kâhyası veya eski saray ağasının yani ikisinden birisinin dar-üs saâde ağası olması kanun oldu.

Siyah hadım ağalarından harem-i hümâyunun masarifine bakan hazinedar ağa, nöbetle pâdişâhın yanında bulunan yedi,

[1] Siyah hadımların nasıl yetiştirildiklerine ve derecelerine dair Enderunî Atâ Tarihinde tafsilât vardır. (Enderun Tarihi C. 1. S. 257).

[2] Âli, Umumî Kütüphane nüshası varak 137 ve Enderun Tarihi C. I, S. 159, 160.

[3] Âli, Umumî Kütüphane nüshası varak 137.

sekiz kadar musahib ağa, oda lalası, hazine vekili, baş kapı oğlanı hadım ağalarının yüksek rütbelilerinden idiler [1]. Bunlardan başka dar-üs-saâde ağalarının emirleri altında valide sultan baş ağalığı, şehzâde lalaları vesair hadım ağalar da vardı.

Riko */Ricaut/*, kendi zamanındaki siyah hadım ağalarının derecelerini sayarken dar-üs-saâde ağasından sonra valide sultan ağası, şehzâdelerin muhafızı olan şehzâdeler ağası, valide sultan hazinesiyle anın odasındaki kadınlara nezaret eden hazinedar ağa ve yine valide sultanın şeker, şerbet vesairesine bakan kiler ağası, büyük odadaki kadınların nazırı büyük oda ağası ve küçük odanın nazırı küçük oda ağası ve kadınlar dairesinin baş kapıcısı olan baş kapı oğlanından bahsetmekte ve kadınların namaz kıldıkları mescidin iki zenci imamını da bunların en sonu olarak göstermektedir [2].

* * *

Dar-üs-saâde ağalarının dereceleri ibtidadan itibaren uzun müddet *Çar erkân-ı civani*'den olan ak ağaların dununda bulunmuş ise de pâdişâha en yakın olarak bulunmasına mebni diğer ağalar kendisine muhtaç bir vaziyette bulunduklarından mânen mevkii yüksekti; daha sonraları bu tekarrüb neticesinde en yüksek mevkii maddeten de işgale muvaffak oldular. Saray ağalarından, hizmetlerinde cariye istihdamına müsaade edilen bundan başka kimse yoktu.

Kızlar ağalığına tâyin edilen şahsa pâdişah huzurunda samur kürk giydirilir ve ağalığını ilân için kendisine re'sen hat-tı hümâyun gönderilirdi. Üçüncü Selim zamanında dar-üs-saâde ağası İdris Ağanın azliyle anın yerine Bilal Ağanın tâyinine dair olan bir hat-tı hümâyun sureti ve fotoğrafisi Tarih Vesikaları Dergisinde neşredilmiştir [3]. Dar-üs-saâde ağaları azledilince ekseriyyetle Mısır'a gönderilerek orada kendisine

nohO Css[1]. D' 7, fasıl3, kısım 5.

[2] *Riko* (Fransızca Tercümesi) *S. 97 ilâ 99 Halkondil zeylindeki* teşkilât kısmında da harem camisinden bahsedilmektedir *(S. 53).*

[3] *Tarih Vesikaları Dergisi sene 2, sayı 11*, Bay İsmail Baykal'ın bir mukaddemesiyle sene 1943.

tahsis edilen ve *âzatlık* ismi verilen bir maaşla yaşarlardı [1]. Hizmette bulunan dar üs-saâde ağalarının muayyen hasları vardı [2].

Dar-üs saâde ağalarının nüfuzları bilhassa Onyedinci Asırla Onsekizinci Asrın ortalarına kadar iyice artmıştı; o kadar ki bâzıları devlet idaresini ellerinde bulunduracak derecede büyük bir nüfuz ve salâhiyyete malik olmuşlardı; Birinci Ahmed, Birinci Mustafa ve İkinci Osman zamanlarındaki dar-üs saâde ağası Hacı Mustafa Ağa ve İkinci Süleyman zamanındaki diğer Hacı Mustafa Ağa ve Üçüncü Ahmed'le Birinci Mahmud zamanlarındaki Hacı Beşir Ağa ve yine Birinci Mahmud'un kızlar ağası diğer Beşir Ağa bu zümreden idiler; bilhassa son iki Beşir Ağa devlette her şey'e kaadir olup sadr-ı âzamlar bunların adamlarından tâyin olunurlardı; Köprülü zâde Fazıl Mustafa Paşa, kendi icraatına engel olan dar-üs saâde ağası Hacı Mustafa Ağayı, Avusturya seferine hareketinden evvel ısrar ederek azlettirmeğe muvaffak olmuştu [3].

Birinci Hacı Beşir Ağa, Sultan Mahmud'a o kadar nüfuz etmiş ve o derece itimadını kazanmıştı ki istediği sadr-ı âzamı mevkiinde tutar, ve istemediğini de derhal azlettirerek kendisine sadık birisini sadr-ı âzam yaptırırdı; devlet idaresine müdahalesi çok görülmüştür; buna dair sadr-ı âzam Kabakulak İbrahim Paşa ile bir macerası da vardır:

İbrahim Paşa sadr-ı âzam iken, Hacı Beşir Ağa, saraydaki nüfuzuna kanaat etmeyip sadr-ı âzamın işine de müdahale etmekte idi; bu hale canı sıkılan İbrahim Paşa, birgün pâdişâhla görüşürken "*efendim ben Mısır'da çok zaman eğlendim, siyah araplarda bir akıllı görmedim ki şimdi vekâlet-i saltanat-ı aliyyeyi kızlar ağasının aklı üzere idare ve anın reyile hareket edeyim; etmezsem bana münfail olacak ve beni kazaya uğratacak, ben dahi vesvese ile hareket ederek lâyikiyle iş göremiyeceğim*" diye şikâyette bulunduğundan pâdişah dar-üs saâde ağasının azline karar vermiş ve bir çekdiri hazırlatmasını emreylemişti.

[1] *Naima C. 6, S. 3, Reşid Tarihi C. 1, S. 254 ve C. 2, S. 311* bunların azillerinde Hicaz'a gönderilenler de varsa da azdır.

[2] *Eyyübî Efendi kanunnâmesi S. 3.*

[3] *Zübdet-ül Vekayi* (Defterdar Mehmed Paşa) *varak 188 b.*

Memnûnen avdet eden Sadr-ı âzam, paşa kapısına gelince bu hali, kendisine kethüda yapmış olduğu kayın pederi Mehmed Ağaya söylemiş; Mehmed Ağa sadr-ı âzam olmak istedidiğinden dar-üs saâde ağası hakkındaki bu görüşmeyi hemen Hacı Beşir Ağaya bildirmiş. Etekleri tutuşan ağa, derhal valide sultana koşmuş, hediye vermiş, ağlamış, yalvarmış ve nihayet validesini pâdişâha ricacı göndermiş; pâdişah evvela yanaşmak istememiş fakat validelik hakkını helâl etmem deyince pâdişah:

"*Gerçi bizim üzerimizde paşanın hakkı çoktur, lâkin valide hakkı cümleden çok*„ diyerek ağanın azlinden sarf-ı nazar etmiş ve yine validesinin tesiriyle İbrahim Paşayı azleylemiş, lâkin usul üzere malını müsadere etmiyerek Ağrıboz muhafızlığına göndermiştir [1]. Bundan sonra vefatına kadar bu Hacı Beşir ağaya kimse dokunmaya cesaret edememiştir.

Hacı Beşir Ağa, Birinci Mahmud'un kendisine sorduğu bâzı şeylere isabetli mütalealar dermeyan ettiğinden dolayı pâdişâhın itimadını kazanmıştı; bilhassa İran meselesinde âdeta bir hükümdarmış gibi hareket etmiştir.

Nadir Şah'la yapılan müsalehada Reis-ül küttab Ragıb Efendi (meşhur Koca Ragıb Paşa) İran elçisiyle mükâlemeye memur edilmişti; Nadir Şah, Osmanlıların Caferî mezhebini beşinci mezheb olarak tanımasında ısrar etmekte idi; bizim ulemanın tereddüd ve muhalefeti sırasında Ragıb Efendi:

"Mezheb-i hak dörttür, lâkin pâdişâhımızın hükmü cari olan kazalarda pâdişâhın Hanefî mezhebinde olmasına binâen dört mezhepten olanların davasını Hanefî mezhebi üzere ictihad ederler ve hüküm verirler, Caferî mezhebi dahi tasdik olunsa yine memleket-i Osmaniyyede hanefî mezhebi câri olur. Bu tasdik lafzı murat bir şeydir; bunun için otuz senedenberi Anadolu harab ve nice yüzbin nüfus telef ve hazine boş kalıyor; bundan başka devletin Moskov ve Nemçe gibi düşmanları

[1] Kabakulak İbrahim Paşa Birinci Mahmud'un saltanatını takviye ile Üçüncü Ahmed'in hal'inden dolayı fazla şımarmış olan âsileri tedip etmiş olduğundan pâdişah kendisine müteşekkirdi; fakat validesinin tesiriyle bu sadr-ı âzamı feda etmiştir, Başına gelen bu hâdiseyi İbrahim Paşa Ağrıboz'da iken Miri kaptanlardan Şamlı zâdeye kendisi anlatmıştır *(Müri-üt tevarih)*.

zuhur etti ve şimdi (yani 1155 senesi) kuru bir kelâm için böyle zarurette şer'in müsaadesi vardır, zarar-ı âmdan zarar-ı has evlâdır„ demişti.

Ragıb Efendnin bu sözünü duyan Hacı Beşir Ağa ona :

"Bir daha bu kelâmı lisana alma, madem ki ben hayattayım, mezahib-i erbeaya mezheb-i bâtılı, beşinci olarak koydurmam„

sözleriyle nüfuzunu göstermişti [1].

Bu Hacı Beşir Ağa okur, yazar, malûmatlı bir adam olduğundan devlet işlerine müdahalesiyle beraber efendisini fenalığa sevkedecek zümreden değildi; fakat buna halef olan diğer Beşir Ağa, altı sene süren dar-üs-saâde ağalığında haylı fenalık yapmıştır. Sadr-ı âzamları *çırâk-ı has* diye kendi adamlarından tâyin ettirirdi. Kendi arzusu üzerine hareket etmiyen sadr-ı âzamları azlettirmeğe muvaffak olamıyacak olursa İstanbul'da yangın çıkarttırarak, sadr-ı âzamın şeâmetini ileri sürdürüp el altından arzusuna muvaffak olurdu. Rüşvet ile devlet memuriyetlerini istediklerine verdirirdi; bunun nüfuzunu gören sadr-ı âzamlari kendi mevki ve derecelerini unutarak ona mensup olduklarından dolayı elini, eteğini öperlerdi; bu adamın bir müddet daha o mevkide kalması Yeniçeri Ocağının ayaklanmasiyle Sultan Mahmud'un hal'ine sebeb olacaktı; fakat zamanında farkedilen bu iş, Beşir'in katliyle önlenmiş oldu [2].

***

Dar-üs-saâde ağalarının üzerlerinde haremeyn-i-şerifeyn denilen Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere'ye ait evkafın nezareti vardı. 995 H., 1587 M. senesinde dar-üs-saâde ağası Habeşî Mehmed Ağa haremeyn evkafı nezaretini hasbî olarak eline almış ve bu tarihten îtibaren haremeyn evkafı nezareti ihdas edilmiştir. Dar-üs-saâde ağalarının nezaretleri altındaki bu haremeyn evkafının, İstanbul vesair yerlerdekilerin vakıf şartları mucibince her sene memurları vasıtasiyle malları

[1] *Müri-üt-tevarih, 1159 Vukuatı arasında ve Hacı Beşir Ağanın vefatı kısmında.*

[2] *Zeyl-i Takvim-üt-tevarih,* 1165 senesi vakayii ve *Muri-üt-tevarih* aynı sene vekayii.

tahsil olunup Mekke, Medine ve Kudüs'e tâyin olunan Surre'leri kanun üzere yerlerine gönderildikten sonra *dolap* denilen haremeyn hazinesinin bir senelik hisabı, muhasebecileri vasıtasiyle görülüp îrad, masraf ve bakaya her ne ise bir bir beyan edilerek tertip edilen defteri pâdişâha takdim olunurdu. Bu bir senelik hisab cetvelini gören pâdişah, defterin üzerine *(Mucibince amel ve kalemlerine kàydoluna)* diye kendi yazısiyle hatt-ı hümâyununu yazarak iade eder ve kalemlerine kaydolunup evkafa nâzır olan dar-üs-saâde ağası kendisinde senet olmak üzere bu hatt-ı hümâyunu muhafaza ederdi.

Haremeyn-iş-şerifeyn hazinesi diğer hazinelerden ayrı olup dar-üs-saâde ağasının nezareti altında bulunur ve pâdişâhın müsaadesi olmadan bir akça sarfedilemezdi. Dış hazinenin dar zamanında iç hazinede de para bulunmazsa bu, dolap denilen haremeyn evkafı hazinesinden borç olarak maliye hazinesine verilirdi [1].

1006 senesi ramazanı sonunda (1598 mayıs) su-i istimaller, hediye ve pişkeşlerle pâdişah vakıflarının mütevellilikleri-nin en çok para verene verilmesi, bu vakıfların mahalline sarfedilmemesine sebep olduğundan dolayı dar-üs-saâde ağası Osman Ağa zamanında Ayasofya, Şehzâde camisi ve diğer bâzı salâtîyn vakıflarının da [2], dar-üs-saâde ağalarının nezaretleri altına verilmesine irade çıkmış ve daha sonraları yani 1128 H. 1716 M. senesinde İstanbul, Edirne, Bursa vesair yerlerdeki pâdişah ve diğer saltanat hanedanı vakıfları yani *evkaf-ı salâtîyn* denilen pâdişah ve kadınlarının, validelerinin, dar üs-saâde ağası vakıfları da buraya verilmiş ve bu suretle dar-üs-saâde

[1] المنتخب قانون الحرمين الشريفين *Elmüntehab Kanun-iil haremeyn-iş-şerifeyn (Bsşvekâlet Arşivi Kütüphanesi, kayıt numarası 1046)*.

[2] *Selâniki Tarihi* (basılmamış nüsha) varak 401 b. Selânikî Tarihi Fatih, Bayezid, Sultan Selim ve Sultan Süleyman vakıflarının dar-üs saâde ağası nezaretine verildiğini yazmışsa da yanlıştır; çünkü bunlardan Fatih, Sultan Selim ve Süleymaniye sadr-ı âzamların ve Bayezid ise şeyh-ul-islâmların nezaretleri altında idiler. Dar-üs-saâde ağalarının nezaretleri altında İstanbul'da Ayasofya, Sultan Ahmed, Nur-i Osmaniye, Yeni Camı, Şehzâde Camisi, Üsküdarda Valide Camisi, Kösem Valide Camisi vardı. Hamidiye, Lâleli, Selimiye, Mihrişah valide ve İkinci Mahmud vakıfları darphane eminlerinin nezareti altında idi. (*Lütfi Tarihi*, C. 1, S. 206).

ağalarının nezaretleri altındaki vakıflar çoğalmıştır. Koçi Bey, dar-üs-saâde ağasının nezareti altında üçyüz altmış cami bulunduğunu yazmaktadır [1]. Haremeyn muhasebesi ile salâtıyn muhasebeleri birbirlerinden ayrı idi.

Dar-üs-saâde ağalarının nezaret ettikleri bu haremeyn ve salâtîyn vakıflarından maada nezaret ve muhasebeleri pâdişah namına vekâleten kendilerine bırakılmış bir nevi vakıf daha vardır. Bu nevi vakfın mütevellisi bizzat pâdişâhlardı ; bunlar da Bursa'da Yıldırım Bayezid Camisi, Yeşil Cami, İmaret ve Birinci Murad Bey ve İkinci Murad Bey Cami ve İmaretleri ile Edirne ve Merzifon'daki Cami-i Kebirler ve bir de İsakcı (Romanya'da) mevkiinde İkinci Osman vakıflarıdır.

Bu yedi vakfın sene başında ve tevcihi sırasında defteri tertib olunup pâdişaha takdim olunur ve pâdişah *(mucibince tevcih olura)* diye hatt-ı hümâyununu yazıp iade ederdi. Bu yedi vakıftan, mütevelli olan pâdişâha *Ceb-i Hümâyun* akçası olarak bir tevliyyet hakkı bırakıldığından, bunlar tahsil olunduktan sonra hazine kethüdasına teslim olunurdu [2].

Dar-üs-saâde ağaları her çarşamba günü nezaretleri altındaki vakıfların umurunu tetkik etmek üzere divan aktederlerdi ; bu divanda evkaf müfettişi, haremeyn evkafı muhasebecisi, evkaf-ı haremeyn mukataacısı, ruznâmeci, baş halife, dar-üs-saâde ağası yazıcısı vesair vazife sahibleri bulunurlardı [3]. Dar-üs-saâde ağalarının çarşamba divanı, sarayda orta kapının dışındaki hasahır kapısı tarafında dar-üs-saâde yazıcısının daires i tarafındak köşkte aktolunurdu.

Haremeyn'e ait mukataanın ihalesi, ferağ, intikal ve mahlûlât işleri, salâtîyn camileri hademelerinin azil ve tâyinleri bu divanda görüşülür ve karar altına alınırdı ; ferağ, intikal ve mahlul işleri mütevellilerin arzlariyle yapılırdı. 1250 H., 1834

[1] *Koçi Beğin Teşkilât Mecmuası S. 9.*

[2] *Elmüntehab Kanun-ül-haremeyn-iş-şerifeyn (Başvekâlet Arşivi Kütüphanesi kayıt numarası 1046.*

Bu mecmua sabık haremeyn müfettişi olan Mehmed Emin Efendi tarafından yazılmıştır. Onsekizinci Asrın son yarısına aittir.

[3] Dar-üs-saâde ağası yazıcılığına eski saray baltacılarından veya kapı oğlanlarından malûmat sahibi olanlar tâyin edilirlerdi. *(Vâsıf, C. 1. S. 110).*

M. senesinde haremeyn evkafının bir usûle rabtı düşünülerek *haremeyn evkaf müdürlüğü* ihdas edilmiş ve daha sonra yani 1252 Cemaziyelahırında bu evkaf tamamen dar-üs-saâde ağalarından alınarak *haremeyn evkaf nezâreti* teşkil olunup nazırlığına ilk defa sabık defter emini Hacı İbrahim Efendi tâyin kılınmıştır [1].

***

D'Ohsson, Sarayın bîrun denilen dış hizmetlerinde bulunan *çadır mehter başısı, hazinedar başı, bazirgân başı, pişkeşci başı*'nın, dar-üs-saâde ağasına tâbi olduklarını yazmaktadır. Çadır mehterleri sekiz yüz kişilik olup dört bölüğe ayrılmıştı ; hazinedar başı sarayda divan-ı hümayun yanındaki hazinenin âmiri olup bu hazine, Maliyenin eski evrak ve defterlerini muhtevi olduğu gibi sarayın ve sadr-ı âzamın tevzi ettiği hil'atler de burada muhafaza olunurdu; muhaberata ait atlas ve sırma işlemeli çuha keseler de burada bulunurdu; hazinedar başının emri altında yirmi kadar hademe vardı.

Bazirgân başı çuha, bez, tülbent gibi lâzım olan malzemeyi tedarik eder, pişkeşçi başı da pâdişâha muhtelif zevat tarafından takdim edilen ve hükümdarlardan gelip sefirlerin verdikleri hediyyeleri muhafaza ederdi [2].

Dar-üs-saâde ağaları azillerinde âdet olduğu üzere Mısır'a gönderilirler [3] ve bâzıları da Hicaz'a yollanırdı; içlerinde katlolunanlar da vardı; dar-üs-saâde ağalarının azilleri ya cuma günü pâdişâhın namaza gittiği camide veyahut bir yere tenezzühe gittiğinde ve bir rivayete göre de *Surre alayı* esnasında yapılırmış [4].

Dar-üs-saâde ağaları içinde vezir olan ve Sultan Aziz devrinde vefat eyliyen Mehmed Arif Paşa vardır; bu zat, 1261 Cemaziyelâhirinde (1845 Haziran) dar-üs-saâde ağası olmuş ve

[1] *Nuhbet-ül- vekayi* (Mehmed Süreyya Bey).
[2] *D'Ohsson*, C. 7, fasıl I, kısım 5.
[3] Dar-üs-saâde ağası Abbas Ağa 1082 Rebiulevvelinde azlolunup «berveçh-i mûtâd-ı kadim bir miktar vazife ile Mısır'da mütekaiden eğlenmek üzere irsal...» *Zübdet-ül- vekayi varak 8 ve 189* (Esat Efendi kitapları)
[4] *Atâ Tarihi C. 1, S. 266.*

1271 Şevvalinde (1855 Haziran) vezirlikle şeyh-ul-harem-i nebevî tâyin edilmiştir.

Gerek sarayda ve gerek hariçte bulunan sultanların maaşları, dar-üs-saâde ağasının tertip ettiği bordro ile tevzi olunurdu.

* * *

Haremeyn-i şerifeyn evkafına nezaretleri dolayısiyle her sene haremeyne surre gönderilirken yapılan merasim, dar-üs-saâde ağasının nezaretiyle olurdu. Bu hususlara dair teşrifat kayıtlarından aldığım hulâsayı aşağıya yazıyorum [1]:

Çok zaman Receb ayının on ikinci günü ihraç edilecek *surre alayı* için dar-üs-saâde ağası tarafından defterdar, reis-ül küttab ve nişancıya davetiye gider ve sadaret kethüdası da diğer bulunması îcabeden zevatı davet eylerdi. Surre'nin, Eminönünde Kireç veya Vezir iskelesinden (Sirkeci iskelesi) Üsküdara geçirilmesi için bir çektirme hazırlanması lâzım olduğundan bunun temini de kaptan paşaya yazılırdı.

Dar-üs-saâde ağasiyle kethüda beğin tezkireleri üzerine gelen davetliler sarayda dar-üs-saâde ağasının divan aktettiği yazıcı odasında beklerler; ağa gelince Mekke şerifine gönderilmesi mûtat olup daha evvel sadr-ı âzamın huzurunda mühürlenmiş olan nâme-i hümâyunu, reis-ül-küttab efendi, dar-üs-saâde ağasına teslim eder ve davetli olanlara ağa tarafından hil'atler giydirilir. Bu sırada hazırlanan surre-i hümâyun defterlerini dar-üs-saâde ağası yazıcısı mühürleyip sonra haremeyn müfettişi mühürler ve defterdar da kendi imzası mahalline kuyruklu işaretini koyup daha sonra da nişancı tarafından tuğrası çekilirdi. Bundan sonra Reis-ül-küttab'dan nâme-i hümâyunu alan dar-üs-saâde ağası enderuna avdet eder, davetlilere yemek verilir ve bundan sonra surre alayı için pâdişâhın çıkması beklenirdi.

Divan-ı hümâyun çavuşlarının alkışları arasında pâdişah atla bâb üs-saâdeden çıkar ve kubbe-i hümâyun denilen kubbe altı önüne konan iskemleye basarak attan iner ve divan

[1] *Teşrifatçılık Defteri 676 mükerrer S. 18* (Kâmil Tasnifi defterler ve *Teşrifat-ı Kadime* (Esat Efendi) *S. 18 ilâ 24.*

yerinde nişancı beğin yerine oturur, enderun ağaları sağlı, sollu dizilirlerdi.

Bu sırada oda lalası ağanın elinde nâme-i hümâyun ve harem ağalarının omuzlarında surre-i hümâyun kiseleri olduğu halde harem-i hümâyun kapısından çıkıp kubbe-i hümâyun karşısında kurulmuş olan çadıra gelip kiseler sayılır ve defterlerin zarflarına, mumlar ve kozaklar vaz'olunup geldikleri gibi avdet ederler. Bu esnada dar-üs-saâde ağası, oda lalasının getirdiği nâme-i hümâyunu kubbe altı haricinde karşılayıp pâdişâhın yanında bulunan silahdar ağaya verir, o da pâdişâha takdim eder; nâme-i hümâyun ile surre keseleri mühr-i hümâyun ile mühürlenerek dar-üs-saâde ağasına verilirdi. Ağa bunları alınca çadıra doğru giderken surre emini tarafından karşılanırdı; surre eminine hil'at giydiren dar-üs-saâde ağası nâme-i hümâyunu kendisine teslim eder ve surre kiseleri de çadır önünde teşhir olunurdu.

Bundan sonra dar-üs-saâde ağası kürk giymek üzere pâdişâhın huzuruna davet olunur ve bu sırada has ahır kethüdası mahmel-i şerif yüklenen deveyi[1] ve deveci başı da yedekte olan diğer deveyi meydanda gezdirmeğe başlarlar; az sonra birinci mirahur, kethüdanın elindeki mahmel-i şerif devesini kendisi alıp dolaştırırken bir taraftan da müezzinler tarafından nât-i nebevî okunup dualar olunurdu; bu sırada pâdişâhın huzuruna gelen dar-üs-saâde ağasına serâsere kaplı samur kürk giydirilip mirahur ağa devenin yularını dar-üs-saâde ağasına verir ve o da bir iki defa deveyi meydanda dolaştırıp sonra devenin gümüş yularını surre emini ağaya ve ibrişim yularını saka başıya teslim ettikten sonra kubbe-i hümâyuna doğru üç beş adım yürüyüp pâdişâha karşı yer öperek avdet eder; sonra gerek kendisi ve gerek haremeyn evkafı memurları devenin önüne düşüp orta kapıdan dışarı çıkarırlar ve alayla bâb-ı hümâyun yakınındaki hastahane mahalline kadar gelinip duadan sonra dar-üs-saâde ve bâb-üs-ssâde ağalariyle saray kethüdası, hazinedar başı saraya avdet ederler ve bab-ı hümâyundan çıkan surre alayı, alay köşkü altından, Hocapaşadan ve Bahçekapı

[1] Mahmel-i şerif'in son zamandaki (19 uncu asır) resimlerinden biri Maarif Vekâleti tarafından neşredilmekte olan *Güzel Sanatlar* Mecmuasının dördüncü sayısında *(sayfa 33)* vardır.

sından Kireç iskelesine gider ve duadan sonra çektiri ile Üsküdara geçirilirdi [1].

1206 senesindeki (1792 Şubat) surre alayında dar-üs-saâde ağası hasta olduğundan hazinedar ağa ona vekâlet etmiş ve fakat bu vekile huzur-ı hümâyunda kürk giydirilmemiştir.

---

[1] 1182 senesindeki surre ihracı münasebetiyle yapılan merasimden hulâsa *(Teşrifatçılık Defteri, numara 676 mükerrer, S. 14 ve 15).*

İKİNCİ BÖLÜM

SALTANAT ŞIARINDAN OLAN BÂZI MERASİM VE USUL

I. Fasıl - I. Kısım

OSMANLI PÂDİŞÂHLARININ CÜLÛSLARI

Herhangi bir Osmanlı hükümdarının hükümdarlık makamına oturmasına bu makamın *taht* denilen sedir olmasına binaen *taht'a oturdu* veya *taht'a geçti* veyahut *taht-ı saltanata cülûs etti* ve daha topluca *culûs-ı hümâyun oldu* denilirdi. Bir pâdişâhın taht'a oturması, kendisinden evvelki hükümdarın ya vefat etmesi veyahut istenmiyerek خلع *hali'* ismi verilen saltanattan yani pâdişâhlıktan çekdirilmesiyle olurdu. Hükümdarlıktan çekilenler bir kısım ailesiyle sarayda kendilerine gösterilen bir daireye giderek hizmetine tahsis edilen cariyelerle ömürlerinin bakiyyesini geçirirler ve diğer şehzâdeler gibi nezaret altında bulunurlardı. Yeni hükümdarlar da aynı tarzdaki kafes hayatından saltanata gelirlerdi [1].

Osmanlı pâdişâhlarından İkinci Murad, kendi arzusiyle pâdişâhlığı oğluna terketmiş ve İkinci Bayezid de bu makamı küçük oğlu Selim'e terke mecbur olmuş, Birinci Mustafa, İkinci

[1] Dördüncü Mehmed, hal'inden haberdar değildi; ordu kendisini istemiyor ve İstanbul'a doğru geliyordu. Sadr-ı âzam kaymakamı Köprülü zâde Fazıl Mustafa Paşa, İstanbul'da bulunuyordu: eniştesi Siyavüş Paşa da sadr-ı âzamdı. Kapı Ağası Hacı İbrahim Ağanın tedbiriyle pâdişâhın haberi olmadan biraderi Şehzâde Süleyman, Şimşirlikteki odasından alınarak hükümdarlığa getirilmiş ve yeni pâdişah, biraderi Mehmed'le çocuklarının kendisinin mahbus bulunduğu dairede oturmalarını emreylemiştir. Dördüncü Mehmed'e, hal'i dar-üs-saâda ağası ile tebliğ edildiği zaman hiç telâş göstermiyerek muradullah böyle imiş sözüyle mukabele etmiş ve bundan sonra bize katil var mı? diye sormuş, ağa da «hâşâ pâdişâhım Allah o günü göstermiye haps emrolundunuz» diye cevap vermişti *(Silahdar Tarihi C. 2, S. 297, 298)*. Dördüncü Mehmed, babası İbrahim'in hal'inden sonraki katil hâdisesi dolayısiyle kendisine de böyle bir şey yapılacağından korkmuştu.

Osman, İbrahim, Dördüncü Mehmed, İkinci Mustafa, Üçünçü Ahmed, Üçüncü Selim, Dördüncü Mustafa saltanattan hali' edilmişlerdi. Bunların arasından İkinci Osman, İbrahim, Üçüncü Selim, Dördüncü Mustafa hali'lerinden sonra malûm hâdiseler sebebiyle maktulen vefat etmişlerdir [1].

Taht'a oturacak Osmanlı hükümdarlarının - bilhassa Onyedinci Asırdan îtibaren - o makama gelmeleri âile içinde yaşça en büyük olmalarına mütevakkıf ise de [2] bunda yine hükûmet reisinin bir rolü olduğu hissediliyor; çünkü bâzı vesikalarda bu zannı teyit eden işaretler vardır [3]. İkinci Ahmed'in cülûsı üzerine yapılan tebrik ve bîat merasiminde dua eden Nakib-ül-eşraf Ali Efendiye söylediği sözler de bunu göstermektedir [4].

[1] تنقيح التواريخ Tenkih-üt-Tevarih'in kaydiyle diğer bâzı emareler, İkinci Bayezid'in de hal'inden sonra Dimetokaya varmadan zehirlenerek vefatını gösteriyorlar, Abdülmecid'den sonra gelmiş olan Abdülaziz, Beşinci Murad ve İkinci Abdülhamid, Altıncı M. Vahidüddin de hal' edilmişlerdir bunlar bahsimiz harici olduğundan metinde gösterilmedi.

[2] Dördüncü Mehmed'in hal'i tekarrür edince «Şehriyar-ı zaman hazretlerinin birader-i mihterleri (kihterleri) olup nevbet-i saltanat tertib-i sinn-i velâdet üzere zat-ı hümâyunlarına müntehi olan Sultan Süleyman Han Hazretlerinin kanun-ı kadim-i Osmanî üzre cilvegâh-ı uzlet ve inzivaları olan Şimşirlik denmekle mâruf mahalden çıkarıp ittifak-ı cumhur-ı nâs ile serir-i saltanat-ı mevruseye iclâsı,,.» *Raşit Tarihi C.2, S. 3*; Süleyman'ın vefatında da «nevbet-i saltanat-ı Osmanî hüdavendigär-ı mebrurun birader-i kihterleri Sultan Ahmed Han Hazretlerine intikal etmekle...» *Raşit, C. 2, S. 156.*

[3] İkinci Ahmed'in cülûsundaki fermanda «...İrsen ve istihkaken makam-ı saltanat ve taklid-i hûkûmet ittifak-ı ârâ ile cenab-ı saâdetmeâbıma tefviz olunup..,» *Mühimme 102, S. 4*; yine bunun gibi Birinci Mahmud'un cülûsu münasebetiyle Kırım Hanına gönderilen nâme-i hümâyunda da: «... Emr-i lâzım-üt-tebcil-i saltanat ittifak-ı ârâ ve rey ve şûray-ı vüzera-i ızam ve ulema-i kiram ve icmâ ve ittihad-ı cümle-i havass-u avam ile...» sözleriyle ittifak-ı ârâya işaret edilmiştir *(Başvekâlet Arşivi Saray Vesikaları Cevdet Tasnifi numara 5934).*

[4] İkinci Ahmed, nakib-ül-eşraf Ali Efendiye karşı bîat ve tebrik günü «kendi bıyıklarını tutup bire allahtan korkmaz, ak sakalından utanmaz, beni bu hale koyup hapis çektirdiniz, saltanata lâyık değildir demenize acab sebeb ne ola?...» diye hitapta bulunmuştu *(Silâhdar tarihi C. 2, S. 573*; yine aynı tarih'te bu hükümdarın cülûsunun ittifak-ı vükela ile olduğu da tasrih ediliyor (*bk. S. 572*).

Bâzan da pâdişâhın vefatı sadr-ı âzama haher verilmeden büyük oğlunun yaşı sebebiyle hemen kendisini hükümdar ilân edip sadr-ı âzamı sonradan haberdar ettiği görülüyor; meselâ Birinci Sultan Ahmed, babasının vefatı üzerine hükümdar olduğunu Sadaret Kaymakamı Kasım Paşaya bildirdiği gibi [1] İkinci Mustafa da amcası İkinci Ahmed'in vefatını duyar duymaz hemen has'odaya gelip sadr-ı âzam ile şeyh-ul-islâm ve sairlerinin gelmelerini beklemeden bâb-üs-saâde önüne kurulan taht'a oturmuştu [2].

Bâzı pâdişâhlar, hal'edileceklerini kat'î surette anlayıp saltanatta tutunamıyacaklarını hissedince aile içinde yaşca en büyük olan haleflerini getirterek ibtida kendileri bîat ederlerdi. Meselâ Üçüncü Ahmed, birader zâdesi Birinci Mahmud'u ve Üçüncü Selim de amcasının oğlu Dördüncü Mustafa'yı getirterek bîat eylemişler ve inzivagâhlarına çekilmişlerdi [3].

Pâdişâhın vefatını veya hal'ini yerine geçecek olan şehzâdeye dar-üs-saâde ağası bildirir, koltuğuna girer, evvelâ vefat

[1] *Peçevî Tarihi C. 2. S. 290, 291 ve Naîma C. 1, S. 358.*

[2] *Raşit Tarihi C. 2, S. 293, 294.*

[3] Üçüncü Ahmed, saltanatında kalamıyacağını anlayınca birader zâdesi büyük şehzâde Mahmud'u mabeyin kapısı yanında kendisinin oturduğu mahalle davet ile alnından öpmüş, o da amcasının elini öperek, Ahmed kendisine bîat ettikten sonra oğullarına da bîat ettirmiş ve kendisine ayrılan dairesine çekilmiştir *(Suphi Tarihi 9 b.)*. Üçüncü Selim de kendisinin yerine büyük Şehzâde Mustafayı istediklerini bâb-ı âliden gelen telhisten anlayınca hemen kalkıp şehzâdelerin bulundukları yerde Mustafa'nın odasına gidip «oğlum şimdengeru seni matlup ediyorlar, var taht-ı âliye cülûs eyle; Allah selâmet versin» deyince Mustafa: «Pâdişâhım benim matlubum taht değildir, ben istemem, bu hususu benden bilme; inşallahü teâla def-i fitne olur» diye mukabele eylemiş ve Sultan Selim de «hayır şehzâdem şimdengeru ben bunlara varıp pâdişah dahi olsam, nüfuzum zail oldu. Sen hemen bir ayak evvel iclas eyle; ancak senden ricam budur ki beni bu hazele makulesine rezil etme, benim canıma kıyma ben kendi vahdetimde otururum» diyerek belindeki mücevherli hançeri Sultan Mustafa'nın beline kendi eliyle takmıştı...» *Sultan Selim'in hal'i* (*Millet Kütüphanesi numara 333, Türkçe kısım. Asım* da şöyle diyor : Sultan Selim Mustafa'yı getirtip «alnından öpüp nöbet-i saltanat kendüye teveccüh etmek mülâhazasiyle evvelâ kendi bîat ettikten sonra nâlân-ü-giryan harem-i hümâyunda kafes tâbir olunan mahalle revan...» olmuştu. (*Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, sene 7, S. 182*).

edenin nâ'şını gösterir, sonra hırka-i şerif dairesine götürür ve hırka-i şerife giderken diğer koltuğuna da silahdar ağa girerdi [1].

***

Pâdişâhların cülûsları merasimle yapılır ve hiç vakit geçirilmeden yeni pâdişâha hemen o gün bîat olunurdu: eğer pâdişah gece vefat etmiş ise tabiî olarak merasim sabah erkenden yapılırdı. Onyedinci Asırla Onsekizinci Asırda bâzı pâdişâhların başlarına *Yusufî* denilen ve Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan getirterek Yusuf Peygambere ait olduğu rivayet edilen amameyi sardıkları veyahut Yusufî denilen serpuşu giydikleri görülür [2]. Pâdişâhın umum bîatı için taht'a oturmasından evvel sadr-ı âzam ile şeyh-ul-islamın kendisine ibtida bîat eylemelerinin âdet olmasına mebni bunlar derhal hırka-i saâdet dairesine gidip orada bîat ederler, bunları müteakıp dar-üs-saâde ağasiyle, enderun ricali bî'at eylerlerdi [3].

Yeni pâdişâhın cülûs merasimi bittikten sonra vefat eden hükümdarın cenazesi gaslolunur ve sonra pâdişâhın da iştirakiyle cenaze namazı kılınıp hangi türbeye defni emredilirse merasimle oraya gömülürdü.

***

Yeni pâdişâhın cülûsu, gün ve saati teşrifatçı tarafından merasime iştirak edecek olanlara derhal bildirilirdi; bir az yukarıda söylediğimiz gibi sadr-ı âzamla şeyh-ul-islâmın hırka-i şerif odasında ilk bîat ile vazifelerinde ibka edildiklerine alâmet olan kürkleri giydirildikten sonra bunlar kubbe altına yani divan-ı hümâyuna gelip merasimin başlamasına intizar ederlerdi.

[1] *Cevdet Tarihi, C. 4, S. 236.*

[2] Dördüncü Murad Kılınç alayından sonra «Hırka-i şerife yüz sürdü ve Hazret-i Yusuf'un, Gavri hazinesinden alınan destar-ı şerifini ser-i saâletine giyip iki rik'at namaz kılıp. . .» *Evliya Çelebi C. 1, S. 227.* Dördüncü Mehmed cülûsunda yedi yaşında olduğundan başına mücevveze giymişti. İkinci Ahmed'in cülûsunda «cülûs vakitlerinde ilbası mûtad olan Hazret-i Yusuf aleyhisselâmın amame-i şerifeleri İstanbul'da kalıp hazırda münasip Yusufî destar dahi bulunmamakla hemen küçük destara iki kebir yumru zümrüt sorguç sokulup...» *Silahdar* C. *2, S, 573.*Üçüncü Ahmed'in cülûsunda da pâdişah «mülûk-i Osmaniyyeye mahsus olan samur kapaniçe ve üç kıt'a sorguç ile arâste kılınmış *Yusufî* tâbir olunur destar ile...» cülûs etmişti» *Raşit C. 3, S. 70*), keza Üçüncü Selim de cülûsunda Yusufî denilen serpuşu giyinmişti *(Teşrifat-ı kadime S. 113).*

[3] *Cevdet Tarihi C. 4, S. 237.*

Pâdişâhın tahtı *bâb-üs-saâde* denilen *ak ağalar* kapısının önüne kurulurdu. Merasimde bulunacak olanların sıraları teşrifatçı vasıtasiyle ve bir defterle tertip edildikten sonra bab-üs-saâde ağası pâdişâha intizarda bulunulduğunu bildirir, bu haber gelince pâdişah bir koltuğunda dar-üs-saâde ağası ve diğer koltuğunda bir zamanlar bâb-üs-saâde ağası daha sonraları silahdar ağa olduğu halde bîat mahalline gelip iki tarafa selâm vererek müneccim başının tâyin ettiği *saat-i muhtar* denilen uğurlu bir anda taht'a otururdu.

Kanun üzere yeni pâdişâha ibtida nakib-ül-eşraf bîat ile dua eder, sonra bayram tebriklerinde olduğu gibi Kırım hanzâdesi, rikâb-ı hümâyun ağaları bîat edip kapıcı başı ağalar bittikten sonra kubbe altında bulunan şeyh-ul-islâma haber verilir, gelip bir kısa duadan sonra bîat eder, sonra sadr-ı âzam ve diğer vezirler, kazaskerler, devlet erkânı, ocak ağaları bîat ve tebrik edip merasimin bittiği teşrifatçı efendinin en son etek öpmesiyle anlaşılarak yeni hükümdar kalkıp hazır bulunanları selâmlayıp selefi olan hükümdarın cenaze namazını kıldıktan sonra enderuna avdet ederdi [1].

Pâdişâhın taht'a oturuşunda vezir-i âzam, şeyh-ul-islâm ve vezirlerle kazaskerlere tebrik esnasında ayağa kalkışlarında ve merasimin sonunda enderun-ı hümâyuna avdette divan-ı hümâyun çavuşları tarafından alkış yapılırdı.

Yeni hükümdarın cülûsundan sonra sakal salıvermesi âdet olup buna *(tesrih-i lihye)* denilirdi. Cülûsundan bir kaç gün sonra pâdişah, paşa kapısına bir hatt-ı hümâyun göndererek sadr-ı âzamın makamında ibkasını bildirir ve bir takım vesayada bulunurdu. Bu hatt-ı hümâyun geldiği zaman karşılanır ve merasimle devlet erkânı önünde okunurdu.

Pâdişâhların cülûslarında kapıkulu ocaklarına cülûs bahşışı verilirdi ki bunu, o kısmı yazarken göstermiştik. Sefere ilk çıkışlarında (tabiî ilk hükümdarlar zamanında) pâdişâhların askere *sefer bahşışı* ismiyle para verdikleri de yine kapıkulu ocakları kısmında yazılmıştır.

[1] Üçüncü Mustafa'nın 1171 H., 1757 M. ve oğlu üçüncü Selim'in 1203 H., 1789 M. senelerinde vâkî cülûslarındaki bîat merasimleri hakkında teşrifat mecmualarında kayıtlar vardır. *(676 Mükerrer, Teşrifatçılık Defteri)* ile Es'at Efendi'nin *Teşrifat-ı Kadimesine* bakınız.

PADİŞAHLARIN KILINÇ ALAYLARI

Padişahların saltanat makamına oturmaları üzerine hükümdarlık şiarından olarak kılıç kuşanmaları bir kısım islâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlılarda da kanun olduğundan bu âdet ve anane saltanatlarının sonuna kadar devam etmiştir. Padişâhların kılınç kuşanmalarına eski vesika ve eserlerde *(taklid-i seyf)* denilmektedir; Osmanlılardaki kılınç kuşanma usulü kıralların taç giyme merasimine muadildir.

Kılıç kuşanma âdetinin Osmanlılarda resmî şekilde olarak - bâzı indî mutalealardan sarf-ı nazar edilecek olursa - hangi tarihde ihdas edilmiş olduğunu sarih suretle bilemiyoruz [1]. İkinci Murad Beğin (1421 - 1451) Bursa'da *Emîr Sultan* denilen Emîr Şemşeddin Mehmed Buharî'den (vefatı 833 H, 1429 M.) kılınç kuşanmış olduğu söylenmektedir [2]. Rivayete göre Eyyüb'ta kılınç kuşanma merasimini Fatih Sultan Mehmed ihdas ederek Ak Şemseddin tarafından kendisine kılınç kuşatılmıştır [3]. Yine rivayete göre İkinci Bayezid'e Eyyüb'ta nakib-ül-eşraf kılınç kuşatmış [4].

[1] Birinci Osmanlı hükümdarı Osman beğe ve diğer Osmanlı hükümdarlarına Konya'da Mevlânâ evladından olan Konya Mevlevî şeyhlerinin kılınç kuşatdıkları hakkında gerek Riko'nun *(S. 336)* ve gerek *Sir Çarlez* ve *Guinet*'nin rivayetleri tamamen asılsızdır. Bu rivayetlerle, Yıldırım Bayezid'e, damadı Emir Buhari'nin kılınç kuşatması rivayeti hakkında F. V. Hasluck tarafından yazılarak Prof. merhum Ragıb Hulûsi tarafından türkçeye çevrilen *(Bektaşilik Tetkikleri)* isimli esere bakın *(İstanbul-Devlet Matbaası 1928. Türkiyyat Neşriyyatı)*

[2] *Âli C. 5, S. 195* ve *Solak zâde Tarihi Ş. 139* ve anlardan naklen *Hammer Tarihi C. 2 S. 155 ve 163* ve *Hayrullah Efendi Tarihi C. 7, S. 35.* Şekayik tercümesinde de Emir Buharı'nin yaşadığı tarihlerdeki Osmanlı hükümdarlarının sefere hareketleri esnasında bu zat tarafından kılınç kuşatıldığı beyan edilmektedir (S. 76), keza Enderun Tarihi (Atâ Bey) C. 1, S. 33 ve 35. *Enderun Tarihi* Varna muharebesine giderken ikinci Murad'ın kılınç kuşandığını yazıyorsa da o tarihte Emîr Buharı vefat etmişti. Zaten eskiden beri gazaya niyyet ederek kılınç kuşanmak islâmiyette bir an'anedir.

[3] *D'Ohsson C. 7* ve *Bektaşilik Tetkikleri S. 124* ve *Enderun Tarihi C. 1, S. 35.*

[4] *Enderun Tarihi C. 1, S. 35.*

Osmanlı pâdişâhlarının İstanbul fethinden sonra Eyyub semtinde ashabdan Mihmandar-ı peygamberi *Halid ibn-i Zeyd Ebu Eyyub-ı Ensârî'nin* türbelerinde kılınç kuşanmaları bir kanun ve kaide haline girmiştir[1].

Taht'a çıkan her yeni hükümdar cülûsundan birkaç gün sonra büyük bir alayla bâzan karadan ve bâzan da deniz yoluyla Eyyub'a gider ve orada türbede kılınç kuşandıktan sonra kara yoluyla gitmişse denizden ve deniz yoluyla gitmişse karadan sarayına avdet eder ve yolda ecdadının türbelerini de ziyaret eylerdi. Kılınç alayı bâzan fakat nadiren karadan gidilip yine karadan avdet ederek de olurdu.

Pâdişâhların Eyyub'ı ve ecdadının kabirlerini ziyaretine Onaltıncı Asrın sonuyla Onyedinci Asrın ilk yarısında *türbeler ziyareti* denilirdi[2]. Daha sonraki tarîhlerde Eyyub ziyareti ve kılınç kuşanma merasimi münasebetiyle yapılan alayda türbeler ziyareti yalnız Fatih Sultan Mehmed'in ziyaretine hasredilmiştir.

* * *

Ebu Eyyub-i Ensârî türbesinde pâdişâhlara kılınç kuşatan zevat her zaman muayyen değildi; çok defa bu vazifeyi şeyh-ul-islâmlar yapmışlardır. 1012 H. 1903 M. de Birinci Ahmed'in cülûsunda kendisine şeyh-ul-islâm *Ebü-l-Meyamin Mustafa Efendi* kılıç kuşatmıştı[3]. Pâdişah deniz yoluyla Eyyub'a gitmiş, kara yoluyla sarayına dönmüştü[4]. Birinci Mustafa ile İkinci Osman'a da şeyh-ul-islâm kılınç kuşatmıştı. *Ravzat-ül-ebrar*'ın kaydı-

[1] «İstanbul fethinden sonra cülûs vâkı oldukça pâdişâhlar, teberrüken Hazret-i Ebu Eyyub-ı Ensârî merkad-i münevverlerinde kılınç kuşanmak mûtad olup...» *Silâhdar Tarihi C. 2, S. 579*; D'Ohsson Fatih zamanından îtibaren İstanbul'da Eyyub'ta taklid-i seyf merasiminin âdet olduğunu beyan etmektedir *(C. 7, Pâdişâhlar faslı)*.

[2] İkinci Selim, Kütahya'dan İstanbul'a gelince Eyyup'ta kılınç kuşandı. Üçüncü Murad hükümdar olunca deniz yoluyla Eyyub'a gidip kara yoluyla saraya avdet ederken Sultan Selim, Fatih, Şehzâde Mehmed, Sultan Süleyman, İkinci Bayezid en son babasının kabrini ziyaret etmişti *(Selânikî S. 132)*. Birinci Ahmed de kılınç kuşandıktan sonra ecdadı türbelerini ziyaret eylemişti *(Naîma C. 1, S. 361)*.

[3] *Zübdet-üt-tevarih varak 14 b.*

[4] *Vekayi-i Tarihiyye varak 88 b.*

na göre - ki müellif o tarihte yaşamıştır - Dördüncü Murad'a asrının büyük şeyhlerinden *Celvetiyye* tarikatı ulularından Üsküdarî *Aziz Mahmud Hüdaî Efendi* kılınç kuşatmıştır[1]. Dördüncü Mehmed'e de şeyh-ul-islâm tarafından kılınç kuşatılmıştı. İkinci Süleyman'a da şeyh-ul-islâm Debbağ zâde Mehmed Efendi ile yeniçeri ağası Mustafa Ağa kılınç kuşatmışlardı[2]. Üçüncü Ahmed'e de nakib-ül-eşraf tarafından yeniçeri ağası ve silâhdar ağa'nın yardımlariyle kılınç kuşatılmıştı[3]. 1143 H., 1730 M. de hükümdar olan Birinci Mahmud'a nakib-ül-eşraf İmad zâde Seyyit Mehmed Efendi, Hazret-i Peygambere ait kılıncı kuşatmış, pâdişâh kara yoluyla Eyyub'a gitmiş ve aynı yoldan avdet eylemişti[4]. Üçüncü Mustafa'ya, Şeyh-ül-islâm Feyzullah Efendi ile nakib-üleşraf[5] ve Birinci Abdülhamid'e şeyh-ul-islâm Mehmed Efendi kılınç kuşatmışlardı; Birinci Abdülhamid, Hazreti Peygamberin kılıncını kuşanmış kara yoluyla gidip ceddi Fatih'in türbesini ziyaret eylemiş, avdette de deniz yoluyla sarayına gelmişti[6].

Üçüncü Sultan Selim, cülûsunun yedinci günü kılınç alayı yapılarak kara tarikiyle ve Edirnekapı yoluyla Eyyub'a gidip ziyaretten sonra kendisine şeyh-ül-islâm tarafından kılınç bağlanmış, nakib-ül-eşraf dua etmiş ve her kılıç alayında âdet olduğu üzere hassa kasapbaşısı tarafından kurbanlar kesilmişti. Yeni hükümdar deniz yoluyla avdet etmişti[7]. Dördüncü Mustafa'nın kılınç alayında şeyh-ul-islâm dua edip nakib-ül-eşraf kılınç kuşatmıştır[8].

İkinci Mahmud'un kılınç alayında pâdişah daha sarayda iken peygambere nisbet edilen kılıncı, silahdar ağa vasıtasiyle mahallinden alıp sancağ-ı şerif ihracı gibi merasimle hareket olunmuştu. Alayın önünde enderun müezzinleri tekbir getirerek yürümüşler, silahdar ağa kılınç omuzunda olarak iki sıra dizi-

[1] *Ravzot-ül-Ebrar S. 554.*
[2] *Naîma C. 4, S. 328 ve Silâhdar Tarihi C. 2. S. 309.*
[3] *Raşit Tarihi C. 3, S. 82.*
[4] *Suphi Tarihi, varak 11* ve *Müri-üt-tevarih 1143 H. vakayii.*
[5] *Teşrifatçılık Defteri Kâmil Tasnifi 676 mükerrer* ve *Vâsıf Tarihi S. 1, S. 61.*
[6] *Müri-üt-tevarih 1187 vekayii arasında.*
[7] *Edib Efendi Tarihi (ikinci kısım S. 15).*
[8] *Âsım Tarihi C. 2, S. 63.*

len enderun ağalarının arasından geçerek bâb-üs-saâdeye kadar getirilmiş ve orada nakib-ül-eşraf tarafından karşılanarak seyf-i peygamberî nakibe teslim edilmiş ve o da Eyyub'a gidinceye kadar omuzu üzerinde götürmüştür.

İkinci Mahmud kılınç alayında karadan gidip ceddi Fatih'in türbesini ziyaret ile doğru Eyyub'a inmiş ve öğle namazını caminin hünkâr mahfelinde kıldıktan sonra türbe tarafına geçerek bir taraftan Kur'an okunup diğer taraftan birinci imamın tekbir aldığı sırada ayağa kalkıp Kıbleye teveccüh ile evvelâ sağ tarafına hazret-i peygamberin kılıncını takıp üç beş dakika dua ettikten sonra çıkarıp sol tarafına büyük ceddi Birinci Osman'ın kılıncını takmış ve sonra merasim nihayet bulup sandal ile ve deniz yoluyla sarayına dönmüştür [1]. İkinci Sultan Mahmud'un oğlu Abdülmecid'e nakib-ül-eşraf kazasker Abdürrahim Efendi kılınç kuşatmıştır [2]. İkinci Abdülhamid'e şeyh-ul-islâm Hayrullah Efendi tarafından Hazreti Ömer'in kılıncı bağlanmıştır [3]. Son Osmanlı hükümdarı Mehmed Vahidüddin'e Senusî Şeyhi Seyyid Ahmed-üş-Şerif tarafından Hazret-i Ömer'in kılıncı kuşatılmıştır [4].

İkinci Ahmed ile İkinci Mustafa Edirne'de hükümdarlığa geçtikleri için bunlar Edirne'nin Eski camisinde kılınç kuşanmışlardır; İkinci Ahmed kılınç kuşanmak için İstanbul'a gitmek istediyse de hal'olunan Dördüncü Mehmed'in taraftarları fırsat bekledikleriden bunların ortalığı müsait bulup taklib-i hükûmet yapmaları ihtimali gözönünde tutularak İkinci Murad'ın Edirne'de kılınç kuşandığı pâdişah tarafından hatırlanarak Edirne'deki Eski Cami mahfelinde kılınç kuşanma merasimi

[1] Hazine-i hassadan Emlâk-i Milliyyeye ve oradan da Başvekâlet Arşivine devredilen defterler arasındaki *Ruznâme S. 60. Enderun Tarihi*, Nakib-ül-eşraf Dürrî zâde Abdullah Efendinin kılınç kuşattığını yazıyor *(bk. S. 3, S. 72)*.

[2] *Lûtfi Tarihi C. 6, S. 51 ; Tarih ve Muharrir* S. 113 [A. Rasim] son Osmanlı hükümdarı Mehmed Vahidüddin'e 1918 de Senusî Şeyhinin kılınç kuşattığı malûmdur.

[3] نخبة الوقايع *Nuhbet-ül Vekayi.C. 3,S. 206.* Hazine kethüdası kılıncı şeyh-ul-islâma vermiş, o da pâdişâha verip Abdülhamid kılıncı öpdükten sonra tekrar şeyh-ul-islâma vermiş ve o da kuşatmış, bunu müteakıb pâdişah iki rik'at namaz kılıp kara yoliyle saraya avdet etmiştir (*Tarih ve Muharrir S. 116*).

[4] *İkdam Gazetesi numara 7744, sene 1336 Zilkade.*

yapılmıştır. Burada evvelá nakib-ül-eşraf dua etmiş ve sonra şeyh-ul-islâm ile nakib-ül-eşraf beraberce pâdişâha kılınç kuşatmışlardır [1]. İkinci Mustafa da amcası gibi Edirne'nin yine Eski Camisinde kılınç kuşanmıştı [2].

İşte bu kayıtlar bize İkinci Abdülhamid'in cülûsuna kadar pâdişâhlara kılınç kuşatma merasiminin öteden beri söylendiği gibi Konya çelebileri tarafından yapılmayıp şeyh-ul-islam veya nakib-ül-eşraf taraflarından yapıldığını pek açık olarak göstermektedir [3].

***

Pâdişâhın beline kuşatılan kılınç kimlere aitti? Bu hususta mutlak surette yalnız bir kılıncın kuşatıldığı vâkı olmayıp pâdişâhın arzusuna göre saraydaki emanetler arasında bulunan kılıçlardan birisinin kuşatıldığı görülmektedir. Takılan kılınçlar arasında Hazret-i Peygambere ait kılınç ile eshabdan Halid ibn-i Velid [4], Hazreti Ömer, Osman Gazi, Yavuz Sultan Selim'in kılınçları vardı. Dördüncü Murad cülûsunun ertesi günü kılınç alayı münasebetiyle Eyyub'a gidip cuma namazından sonra biri Hazret-i Peygamber'in diğeri ceddi Yavuz Sultan Selim'in kılınçlarını kuşanmıştı [5].

Üçüncü Mustafa ile Birinci Abdülhamid'den evvelkisine şeyh-ul-islâm tarafından Hazreti Ömer'in [6] ve Birinci Abdülha-

[1] *Silahdar Tarihi C. 2, S. 580.*

[2] *İbnülemin Tasnifi Vesikalar* (Saray mesalihi) *numara 2086, sene 1106 H.*

[3] T. Thornton (C. 1, S. 358) de pâdişâha kılınç kuşatanın müftü olduğunu ve bunun kralların taç giyme merasimine benzediğini yazmaktadır. *Riko,* şeyh-ul-islâmın Eyyub'ta pâdişâhı kucaklayıp ona hayır duada bulunduğunu ve ona Hazret-i Muhammed'in kanunlarına riayet için yemin ettirip bundan sonra kendisini meşrû tanıdıklarını yazmaktadır *(Fransızca tercümesi, S. 21).*

[4] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi S. 91, 94* (Kılınç alayı kısmı).

[5] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi C. 1, S. 227.*

[6] «... andan türbe-i mübareke-i hazret-i Ebu Eyyub'a vusûl, hezâran daavât-ı hoceste mahsul birle seyf-i hazret-i Faruk'ı teberrüken ve teyemmünen ve tefe'ülen taklid-i nusret şümul ve anda dahi kurbanlar zebholunup fukara ve mesâkine tevzi ve türbedarlara bezl-i ihsan-ı infak ve sandal suvar-ı übbehet-ü- iclâl sarây-ı hümâyuna avdet buyurdular» *(Vekayi-i Sultanî, Nakşî Efendi Ruznâmesi S. 38).*

mid'e Cenab-ı Peygamber'in kılıçları bağlanmıştı[1]. Daha yukarıda işaret ettiğimiz gibi İkinci Mahmud hem Hazret-i Peygamberin ve hem de büyük ceddi Birinci Osman'ın kılıcını takınmıştı[2]. *Nimetî Efendi Kanunâmesinde* eshabdan Halid ibn-i Velid'in kılıncının da kuşatıldığı yazılıyorsa da bunun hangi hükümdara bağlandığına dair bir işaret yoktur.

* * *

Kılınç alaylarında pâdişâhların Eyyub'a karadan gidiş veya dönüşlerinde eski odalar (Şehzâde Camisi karşısında) önünden geçerken altmış birinci cemaatin oda başısı tarafından verilen şerbeti içip şerbet kâsesini altunla doldurup bunu müteakıp oda başının üç kurban kesmesi kanundu[3]. Bu alayda pâdişâhların adına kesilmiş yeni sikkeler saçılması da teamüldü.

Kılınç Alayı[4]**:**

Çok zaman, pâdişâhlar taht'a oturduklarının ikinci ilâ yedinci günü arasında teberrüken Eyyub'da Hazret-i Halid ibn-i Zeyd'-in türbesinde kılınç kuşanmaları kanun olduğundan buraya hareket ve avdet esnasında alay yapılır ve buna *kılınç alayı* denilirdi. Bunun için gönderilen tezkireler üzerine davetliler sabahleyin erkenden resmî serpuş ve elbiseleriyle saraya gelirler ve bu, arada kapıkulu ocaklarının gelmeleri de emrolunurdu; evvelâ top arabacıları, anı takiben sırasiyle topçu, cebeci ve yeniçeri ocakları iki keçeli dizilip pâdişâhın geçmesine intizar ederlerdi. Alay şöyle yürürdü:

İbtida ases başı, su başı maiyetleriyle sonra divan-ı hümâyun çavuşları anların arkalarından müteferrikalar ve çaşnigirler, altıbölük ağaları, şikâr ağaları, kapıcı başılar

[1] *Müri-üt-tevarih 1185 H. vekayii arasında.*

[2] *Lûtfi Tarihi (C. 6, S. 51)* Pâdişâhların Hazret-i Ömer'in kılıncını kuşandıklarını yazmakta ise de yukarıdanberi sırasiyle gösterdiğimiz kayıtlar bunun hep böyle olmadığını anlatmaktadır.

[3] *Vâsıf C. 1 S. 94, Edib Efendi Ş. 15* ve *D'Ohsson C. 7* (pâdişahlar kısmı) *Âsım Tarihi C. 2, Ş. 63.*

[4] Bu merasim kısmı *Nimetî Efendi* Kanunnâmesinden hulâsa edilmiştir (*Kütüphânemizdeki nüsha 91 ilâ 95*); bu eser Onyedinci Asır sonuyla Onsekizinci Asır başlarındaki teşrifat kayıtlarını göstermektedir.

enderundaki rikâp ağalarından Mir-i alem, birinci mirahur, çaşnigir başı, daha sonra ulema ve şeyhler, anları takiben defterdarlar, reis-ül-küttab, çavuş başı, kapıcılar kethüdası daha arkadan Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, diğer kadılar, ulema, anları müteakıb vezirler, sadr-ı âzam karadan alayla Eyyub Camisine gidip deniz yoluyla gelecek olan pâdişâhı beklerler, gelince selâmlarlardı.

Deniz yoluyla gelecek olan pâdişah sabah namazından sonra harem-i hümâyundan çıkıp ata binerek deniz kenarındaki Sinanpaşa köşküne gelir[1], buradan üç fenerli saltanat kayığına binip maiyyetinde başlıca silahdar, çuhadar, rikâbdar ve sair musahib ağalar olduğu halde kayığın dümenini bostancı başı tutarak yürür ve arkasındaki kayıklara da dar-üs-saâde ağası, kapı ağası binerek Eyyub'ta Bostan iskelesine gelinirdi.

Pâdişah iskeleye geldiği zaman orada kendisine intizar etmekte olan sadr-ı âzam, şeyh-ul-islam, kazaskerler, yeniçeri ağası, rikâb ağaları, kapıcı başılar, vezirler, defterdarlar vesaire tarafından karşılanır; iskeleye çıkarken pâdişâhın sağ koltuğuna sadr-ı âzam ve sol koltuğuna kendi kayığından hükümdarın kayığına geçmiş olan dar-üs-saâde ağası girip oradan kendisini alarak yemek yenmesi için geceden oralardaki konaklardan birinde hazırlanan yemeği yemek için oraya götürülür; Bir miktar istirahatten ve öğle namazı kılınıp yemek yendikten sonra pâdişah ata binerek önünde vezir-i âzam, vezirler ve diğer devlet erkânı olduğu halde *buçukçu* denilen (Kapıkulu suvarilerinden) memurlar etrafa para saçarak Hazret-i Halid'in türbesine gidilirdi.

Pâdişah türbeye girdikten sonra sadr-ı âzam ile, şeyh-ul-islam ve yeniçeri ağasını oraya davet eder, Şeyh-ul-islam ibtida dua eder sonra pâdişah iki rik'at namaz kılar ve bunu mütea-

[1] Osmanlı pâdişâhlarının kılınç alayına gidişlerinde ekseriya Topkapı sarayının harem-i hümâyun dairesine medhal olan kapılarından *perde kapıdan* çıkıp yine oradan hareme girmeleri âdet imiş ; bu kapıdan harem-i hümâyun dairesi dahilindeki hünkâr sofası knpısına kadar yollara şallar döşenip pâdişâhın alaydan avdetinden sonra bunlar, herkesin muayyen hisselerine göre harem ağalariyle baltacılar vesair ocaklar mensupları arasında taksim olunurmuş (*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası sayı 4, S. 463, sene 2).* Pâdişah Bab-üs-saade'den de alaya çıkardı.

kıp duasını yapar ve şeyh-ul-islam tarafından kılınç kuşatılırdı.

Pâdişâhın avdeti kara yoluyla olurdu. Edirnekapı, Fatih, Divan yolundan geçilerek saraya gelinirdi. Atla, bâb-üs-saadeye kadar giden pâdişah oradan yeniçeri ağası tarafından atından indirilerek içeri girer ve merasim de sona ererdi.

Kılıç alayı bâzan doğrudan doğruya kara yoluyla yapılır, pâdişah ceddi Fatih'in türbesini ziyaret ettikten sonra Eyyub'a gidip kılınç kuşanırdı. Gidiş veya dönüşte mutlak surette eski odalar önünde şerbet içilir ve Fatih'in türbesi ziyaret olunurdu.

* * *

Üçüncü Mustafa'nın cülûsundaki (1171 H., 1757 M.) kılınç alayı, teşrifat defterinde şöyle kaydedilmiştir[1]:

"Yevm-i mersumda (20 Safer perşembe) cülûs-ı hümâyun vukuundan birkaç gün sonra mûtâd-ı kadim üzre kılınç kuşanmak için mürettep alay ile teberrüken Hazret-i Ebu Eyyûb-ı Ensârî türbe-i şerifesine teşrif buyurulmak irade buyurulmağla sadr-ı âzam hazretleri (Koca Ragıb Paşa) kallâvî ve beyaz üst ve divan bisatlu esb ile ve şeyh-ul-islâm efendi ferve-i beyzâ ve saçaklı esb ile ve kaptan paşa esvâb-ı divanîleriyle ve bilcümle ulema örf ve muvahhidî kürkler ve defterdar efendi ile abâyı vuran Hâcegân efendiler ve müderrisiyn ve meşayih-i salâtıyn ve yeniçeri ocağı ricali ve bilcümle Hâcegân-ı divan ve sipah ve silahdar ve bölükât-ı erbea ocakları, dergâh-ı âli kapıcı başıları ve cebeci başı ve topcubaşı ve top arabacı başı ağalar ocakları ricaliyle ve gedikli müteferrikalar ve çavuşlar bilcümle esvâb-ı divanileriyle alesseher sarây-ı hümâyunda mevcut ve yeniçeri ve cebeci ve topçu ve top arabacı ocakları neferatı kisve-i mahsusalariyle sarây-ı hümâyundan gidilecek yolun iki tarafına Eyyub türbesinedek safbeste-i selâm olmak bir gün akdem ihbar olunur.

Yevm-i merkumda bilcümle sarây-ı hümâyunda mevcut ve ihtiyar olunan saatte (eşref saat) tertib olunan alayın mevcut ve müheyya idüği şevketlû efendimizin mâlûm-ı hümâyunları oldukta içeruden esb suvar ve orta kapıdan göründüklerinde

[1] Başvekâlet arşivi *(Teşrifatçılık Defterlerinden 676 mükerrer numaralı defter) S. 5, 6.*

çâvuşân-ı divan alkış edip orta kapı haricinde sol canipte ancak sadr-ı âzam ve şeyh-ul-islâm ve kaptan paşa hazretleri muntazır-ı selâm olmalariyle teveccüh-i hümâyun buyuruldukta yalnız sadr-ı âzam hazretleri at üzerinde olduğu halde eğilip temenna ve alkış olunup süratlice reftar ile cümlesi yedekler önüne teşrif ve mürettep alay ile eski odalar pişgâhına varıldıkta altmış bir cemaatin oda başısı mûtâd-ı kadime binaen bir kâse ile şerbet arzetmeğin, silahdar-ı şehriyarî ağa nüzûl ve kâseyi alıp şevketlû efendimize verip Şevketlû efendimiz dahi tevakkuf ve şerbeti nûş ve kâseyi pürzer buyurup[1] ve saâdetlû dar-üs-saâdet-üş-şerife ağasına dahi oda-i mezbur vekil-i harcı şerbet arzedip atıyyesi mûtad üzere verilip ve odabaşısı tarafından berveçh-i mûtad üç reis kurbanlar zebholunup akabinde hareket olunarak cennetmekân Ebülfetih Sultan Mehmed Han Hazretlerinin camisi derunundan güzeran buyurulur iken de'b-i dîrin üzere türbe-i şerifeleri ziyaretine nüzul buyurulur iken alkışlar olunup sadr-ı âzam hazretleriyle yeniçeri ağası koltuklarına girmek şerefiyle müşerref ve bâdezziyâre mahall-i mezburdan suvar ve alayla mahallerine azimet ve Edirne kapısından huruç ve Eyyûb-ı Ensârî türbelerine varılır iken erbâb-ı alay Eyyub haricinden Eyyub camisine varınca selâm için yolun iki tarafına dizilip ancak şeyh-ul-islâm efendi ve nakib-ül-eşraf efendi türbe-i şerifede müterakkib olup ve rikâp taşında sadr-ı âzam ile yeniçeri ağası koltuklarına girip kaptan paşa önde olduğu halde türbeye dühul ve ziyaret akabinde şeyh-ul-islâm efendi hazretleri bâdeddua seyf-i mübareki miyan-ı hümâyuna talik ve taklid edip nakib-ül-eşraf dahi türbede mevcut bulundular; bu esnada elli reis kurbanlar zebholundu ve avdet-i hümâyun esnasında şeyh-ul-islâm efendi türbede ve sudur-ı kiram cami-i şerif havlusu vasatında selamlayıp tevakkuf ve cami-i şerifin Bostan iskelesi tarafında olan kapıdan rikâbedek sadr-ı âzam ve yeniçeri ağası koltuklarına girip şevketlû efendimiz, esb-i rehvarlarına suvar olduklarında alkış olduğu gibi sadr-ı âzam hazretleri, kaptan paşa, yeniçeri

[1] «Pâdişah şerbeti içtikten sonra sadr-ı âzamla şeyh-ul-islâm temenna birle resm-i afiyeti icra ve çavuşân-ı divan-ı hümâyundan birkaç nefer yüksek sesle *(afiyet olsun)* deyu alkış ederler» (*aynı mecmuanın kenarındaki şerh*).

ağası, defterdar efendi reis-ül-küttab efendi, çavuş başı ağa, rikâb-ı hümâyun ağaları kapıcı ağalar, pâdişâhın önünden gidip Bostan iskelesinde atından inince alkış olunup sadr-ı âzam sağ ve yeniçeri ağası sol koltuklarına girdikleri halde zevrakçe-i hümâyunlarına sâyeendaz-ı dühul ve müşarünileyhima hazeratına teveccüh ve iltifat-ı mülûkâne buyurduklarında sadr-ı âzam hazretleri zemin bus eylediklerinde alkış olunup şevketlû efendimiz bahren saray-ı hümâyunlarına azimet buyurduklarından sonra sadr-ı âli hazretleri vesair bilcümle erbâb-ı alay avdet buyurdular."

Teşrifat defterlerindeki bu kayda göre Üçüncü Mustafa kara yoluyla ve ceddi Fatih'in türbesini ziyaret ederek Eyyub'a gelmiş ve kılıç kuşandıktan sonra deniz yoluyla sarayına dönmüştür.

Teşrifat defterindeki mütaleayı tamamlamak için kılınç alayına dair *D'Ohsson*'dan aldığım notları da yazıyorum[1]:

"Sabahleyin askerler sarayın birinci avlusunda toplanırlar, mevkib teşkil edilir, devlet ricali önde gider; bunların arkasında sadr-ı âzam ile şeyh-ul-islam yürür, daha sonra saray mensupları yürürler; evvelâ elde yedilen otuz iki at (Yedek atlar) mükemmel takımlarıyla geçerler; bunların on ikisinin üzerinde altun ve mücevheratla müzeyyen kalkanlar vardır; bu alayda iki ağa dikkati çeker; ikisinin elinde pâdişâhın kıymetli sorguçlarla müzeyyen birer sarığı (kavuğu) vardır; bunları münavebe ile halka doğru eğdirirler; ahali de bu verilen selamlara karşı mukabelede bulunmağa dikkat ederler. Üçüncü bir ağa gümüşle işlenmiş ve gümüş lavhalarla kaplı pâdişâha mahsus bir iskemle taşır; pâdişah ata binerken ve inerken bu iskemleye basar, kozbekçisi denilen diğer bir ağa bir asânın ucuna takılmış mücevherli bir ibrik taşır ve bu, pâdişâhın istimaline mahsus suyu havidir.

Bu alay, resmî üniformalı yeniçerilerden müteşekkil iki sıranın arasından derin bir sükût içinde geçer, pâdişah yalnız saf teşkil etmiş olan askerlere selâm verir, sağ elini göğsünde tutar ve başını, daha doğrusu gözlerini hafifçe sağa sola çevirir; yeniçerilerin mukabelesi başlarını omuzlarına doğru

[1] *D'Ohsson, C. 7, fasıl 10, S. 123.*

eğmekle olur. Yeniçerilerin başlarında beyaz börk, ayaklarında geniş mavi şalvar ve kırmızı papuç vardır[1].

İkinci Mehmed'in camisine gelince pâdişah attan iner ve büyük ceddinin türbesine girer dua eder, sonra hareket ile Eyyub'a giderdi. Türbe'de duadan sonra pâdişâha, nakib-ül-eşraf, sadr-ı âzam, yeniçeri ağası ve silahdar tarafından muavenet görmek suretiyle şeyh-ul-islam kılınç kuşatır, aynı zamanda caminin dış duvarları haricinde elli adet kurban kisilir.„

***

Kanunnâme ve teşrifat kayıtlarına göre çok defa kırk iki ve elli arasında kurban kesildiği görülüyor[2]. Bu kurbanlar cami ve türbe hademeleriyle fıkaraya dağıtılırdı. Yine kanun üzere bu kılınç alayında kapıcılar kethüdasiyle mirahur ağa kara yoluyla avdette türbe kapısından saray kapısına kadar yaya yürüyerek halkın pâdişâha verilmek üzere takdim ettikleri istidaları alırlardı; saraya gelince bu istidaları kapı ağası mühürleyip pâdişah namına, görülüp muameleleri yapılmak üzere ve kapıcılar kethüdası vasıtasiyle sadr-ı âzama gönderirdi[3].

***

Kılınç kuşanma merasimi nihayet bulup pâdişah sarayına geldikten sonra bostancı ocağı kayıkcılarına ve teşrifatçı, pişkeşçi, mataracı, kürsidar-ı sîm denilen iskemleci, ortakapı ve bâb-ı hümâyun nöbetçi kapıcıları, seccadeci başı, bevvâbiyn-i dergâh-ı âli bölük başıları denilen orta kapı kapıcılarının bölük başılarına muayyen miktar hasene (altun) ihsan olunması da kanundu[4].

***

[1] *Eski Türk kıyafetleri* (Zaman Kütüphanesi neşriyyatı, resim 14 ve tarifi).

[2] İkinci Süleyman'ın ve Üçüncü Mustafa'nın kılınç alaylarında elli-şer, Üçüncü Selim'in kılınç alayında yüzden fazla kurban kesilmişti. *(Silahdar Tarihi C. 2, S. 309 ve Teşrifatçılık* Defterleri *676 mükerrer, S. 6 ve Edib Efendi Tarihi S. 15*).

[3] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi S. 95.*

[4] *Nimetî Efendi Kanunnamesi S. 95.*

Kaide üzere Osmanlı pâdişâhları kılınç kuşanmadan cuma namazına çıkmazlardı; Üçüncü Selim salı günü cülus eylediğinden kılınç alayının yedi gün sonraya yani pazartesi gününe bırakılması îcabetmiş; aradaki cuma gününde pâdişâhın dışarı çıkmıyacağı zannedilmişti; fakat genç hükümdar bu anane hilafına *"kılınç kuşanma resmi, pâdişâhların an'anesidir ve feraizi îfa emr-i ilâhîdir,,* diyerek eski an'aneyi bozmuş ve ilk cuma namazını Ayasofya Camisinde kılmıştır [1].

---

[1] *Edib Efendi Tarihi S. 6* (ikinci kısım) ve *Cevdet Tarihi C. 4, S. 264.*

ARİFE DİVANI

BAYRAM TEBRİKİ ve BAYRAM ALAYI

Osmanlı sarayında cülûs tebrikinden sonra en ehemmiyyetli merasim Ramazan [Îd-i fıtır] ve Kurban bayramlarında yapılan tebrikler idi; buna *Muâyede* denilirdi. Bu tebrikten bir gün evvel sarayın ikinci avlusunda ve kubbe altındaki Adil köşküne karşı durulup mehterhâne çalınır ve arife merasimi yapılırdı. Bu arife divanı veya arife merasiminin Onyedinci Asır başlarındaki tertibi ile Onsekizinci Asrın ikinci yarısındaki yapılışı arasında fark vardır. Onyedinci Asır başlarındaki arife merasimi şöyle olurdu [1]:

Arife günü öğle namazından sonra çavuş başı ile divan-ı hümâyun çavuşları, alay meydanı denilen sarayın ikinci avlusunda divan elbiseleri ve asâlariyle *Adil köşkü* denilen pâdişâhın makamına karşı saf teşkil edip dururlar [2] ve mehterhâne denilen bando takımı da yine yüzleri Adil köşküne karşı gelmek üzere yerlerini alırlardı; bundan başka kanun üzere has ahırdaki hayvanlardan birkaç tavîle hayvan, mehterlerin arkasında bulunup bunların, mehterhanenin vurulmasından ürkmemeleri için her bir beygire başında mücevvezesi olan bir has ahır saracı binerdi; bu hayvanlar fevkalâde surette süslenmiş olup mirahur ağanın nezareti altında bulunurlardı.

İkindi ezanından sonra bir fatiha ile merasime başlanırdı; mehterhâne çalar ve çavuşlar da arada bir alkış yaparlardı; muayyen bir müddet devam eden bu ahenkten sonra divan çavuşlarından olan duacı çavuş, nazım ve nesri hâvi bir dua eder, çavuşlar âmin derler ve en sonunda bir fatiha ile bu arife merasimi nihayet bulurdu; yaptığı dua münasebetiyle duacı çavuşa muayyen bir atıyye verilirdi [3].

[1] *Zübdet-üt-Tevarih C. 2, varak 312.*

[2] *Adil köşkü*, daha aşağıda da tarif edildiği üzere divan-ı hümâyunda vezir-i âzamın oturduğu mevkiin üzerindeki mahal idi.

[3] *Başvekâlet Arşivi Saray Kısmı* (Cevdet) *numara 1283, 1385, 5055.*

Sarayın ikinci avlusunda arife merasimi yapılırken enderun kısmında da arife divanı aktolunurdu. Pâdişah has'oda kasrı meydanına konulan taht'a oturup burada bîrun halkının tebriklerini kabul ederdi [1]. Enderun tarihinin kaydından anlaşıldığına göre daha sonraki tarihlerde taht-ı hümâyun arz'odasının önüne kurulurdu. Pâdişah burada çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası, mîr-i alem vesair bîrun erkânından merasime dahil olanların tebriklerini kabul eder ve sonunda divan nöbeti çalınıp duacı çavuş mûtad üzere dua ederek çavuşlar âmin derler ve duadan sonra pâdişah kalkarak arz'odasına giderdi. Biraz sonra Ağalar Camisinde Kur'an dinleyip sonra tekrar arz'odasına gelirdi.

Pâdişah ayni günde arz'odasında bulunurken yeniçeri ağasından itibaren cebeci başı, topçu başı, humbaracı başı, top arabacı başı, lâğımcı başı, kul kethüdası ve diğer ocak büyük ağalariyle kapıkulu suvarilerinin bölük ağalarını ve tersane ricalinin tebriklerini kabul ederdi. Bunlar da bitince Sadr-ı âzam ile silâhdar ağanın bayram münasebetiyle takdim ettikleri atlar, pâdişâhın önünde gezdirilir ve üzerlerine binilerek muayene olunur ve sonra da has ahıra gönderilirdi [2].

Arife muayedesinde rahatsızlığına binaen pâdişah çıkmazsa taht üzerine konan sarığına karşı divan kurulup merasim yapılır ve Ağa Camisinde aşir okuyanlara atıyyeler verilirdi. İkinci Ahmed ayaklarından muztarib olduğu için arife tebrikine çıkamadığından dolayı sarıklı kavuğuna karşı tebrik merasimi yapılmıştı [3].

Onyedinci Asır başlarında bayram tebriki aşağıda kaydettiğimiz şekilde olurdu [4].

Bayram gecesi gece yarısından itibaren bâb-ı hümâyun açılır ve tebrik merasimine iştirak edecek olanlar gelmeğe başlarlar; gelenler divan ve divan haricindeki yerlerine oturup

[1] *Enderun Tarihi C. 1, S. 221.*
[2] *Enderun Tarihi C. 1, S. 221.*
[3] *Silahdar Tarihi C. 2, S. 748.*
[4] *Zübdet-üt-Tevarih* (Mustafa Sâfi Efendi). *C. 2 . 312.*

beklerler, sabah olurken şeyh-ul-islâm ve en sonra da sadr-ı â-zamın gelirdi. şeyh-ul-islâm'ın divanda vazifesi olmadığı için muayyen bir yeri olmamakla beraber böyle merasim için kendisine bir makam ayrılmıştı.

Enderun tarafına gelince: bayram sabahı erkenden iç hazinede muhafaza edilip cülûs ve bayramlara mahsus altun işlemeli taht hazine kethüdası marifetiyle çıkarılıp gılman ve hazine-i hümâyun eskilerine (kıdemlilerine) yükletilip bâb-üs-saâdenin iki kapı arasına getirilip orada îcabeden tertibatı yapıldıktan sonra zülüflü baltacılar, süslenmiş olan tahtı oradan kaldırıp bâb-üs-saâdenin sağ tarafında vâkı dehliz etrafında olan birinci ve ikinci mermer sütunlar arasından bir az ileriye götürüp korlar[1].

Pâdişah bâzan hırka-i şerif dairesinde ve bâzan da saray mescidinde sabah namazını cemaatla kıldıktan sonra has'odaya gider; kanun üzere her vazife sahibi hizmet görüp hünkârı giydirip, ödağacı ve buhurla tütsüledikten sonra[2] başda dar-üs-saâde ağası olduğu halde silahdar ve has'odada muayedeye dahil musahibler tebrik ederlerdi; bu suretle enderun ağalarının yaptıkları bu tebrike *(Muâyede-i havas)* denilirdi[3]; Bundan sonra pâdişah bâb-üs-saâde önüne kurulan ve *Muâyede-i umum* denilen tebrik mahalline gitmek üzere haber beklerdi. Bu sırada bâb-üs-saâde ağası tarafından pâdişâhın teşrifine intizar olun-

[1] *Kanunnâme-i Al-i Osman*'da bayram tebriki ve el öpmek hususunda şöyle deniliyor:

«Bayramlarda meydan-ı divana taht kurulup çıkmak emrim olmuştur; el öpüldükte vüzeraın ve kazaskerlerim ve defterdarlarım kafadarın olup duralar, hoca ve müftil'enam olana, vüzera ve kazaskerlerime (ve beğlerbeği kullarıma. nüsha) ve başdefterdarıma ve nişancıya kendim kalkmak kanunumdur...» S. 25.

[2] *Enderun Tarihi*, pâdişâhın, has'odalıların tebrikinden sonra revan veya sarık odasında resmî elbisesini giydiğini yazmaktadır. *(S. 222)*. Bizim metindeki kaydımız teşrifat kanunundan alınmış olup, demek bâzan da öyle oluyormuş. Zaten zaman zaman merasimde bâzı ufak tefek değişiklikler olduğuna şüphe yoktur.

[3] غرهٔ شوال شريف يوم عيد gurre-i şevval-i şerif yevm-i îyd-. Seherî hırka-i saâdet odasına teşrifbirle muâyede-i havas, bâ'de bâb-üs-saâde de muayede-i umum ve salât-ı îyd için Sultan Ahmed Cami-i şerifine alay süvar-ı azîmet ve avdet ve ağavat muayedesi akabinde harem-i hümâyunı teşrif *(Ruznâme, birinci defter S. 2)*.

duğu bildirilince, kalkar has'oda kapısından bir az yürüyünce kapı ağası, hazinedar başı, kilerci başı ve saray ağası olan ak ağalar önde ve kapı oğlanları ve oda kethüdaları anların gerisinde olarak saf halinde pâdişâhı selâmlarlar ve bunlardan dördü gelip berây-ı tebrik hünkârın eteğini öperlerdi.

Bundan sonra pâdişah yürürken meydan ortasındaki fıstık ağacı altında (Onyedinci Asır başlarında) pâdişâhın geçmesine intizar eden imam ile hekimbaşı'nın önlerine gelince selâm verir onlar da derhal pâdişâhın eteğini öperler ve bu sırada pâdişah imamı, kısa bir dua edip fatihadan sonra bâb-üs-saâdeye doğru yürünürdü.

Pâdişah tahta yaklaşınca çavuşlar alkış yaparak hükümdarın geldiğini bildirirler, o da gelip tahta oturur. Kapıcı başılar ellerinde asâlariyle tahtın karşısındaki mahalde yerlerinde dururlar ve bundan sonra da muayede başlardı [1].

İbtida pâdişâhın hocası el öperek alkış yapılırken pâdişah hürmeten ayağa kalkar [2] ve sonra Kırım Han zâdelerinden

[1] *Teşrifat-ı Kadime S. 47* ve *Enderun Tarihi C. 1, S. 223.* Pâdişâhın tahtının etrafındaki tertibatı şöyle anlatıyorlar: pâdişah muayedeye gelmeden evvel, Kırım Han zâdelerine hil'atler giydirilip tahtın sol tarafında bulundurulur ve bunların arkalarında da zülüflü baltacılar dururlar ve daha altda ise peyk başı, hassa peyklerinin zâbitleri bulunurlardı. Taht-ı hümâyunun mukabilinde sol tarafa mailce mîr-i alem ve teşrifatçı ve kapıcı başı ağalar ve şikâr-ı hümâyun ağaları ve müteferrikalar dizilirlerdi. Sekban başı ağa, mîr-i alem ağanın hizasında ve sağ tarafta dururdu; yeniçeri ağası vezir değilse sekban başının önünde yer alırdı: sekban başının arkasında sipah, silahdar ve dört bölük ağaları bulunur ve pâdişâhın karşısında sağ tarafa mailce çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdası ellerindeki gümüşlü asâlariyle dururlardı.

[2] *Selâniki* tarihinde İkinci Selim zamanındaki bayram tebriki esnasında (cümleden evvel hocası Atâullah Efendi tebrik ettikten sonra Tatar Han evlâdından siyah kısa kalpaklı iki kişi) nin tebrik ettiklerini yazıyor (*S. 81*); *Zübdet-üt-Tevarih* Birinci Ahmed zamanında iptida Kırım Han zâdelerinin tebriklerini yazmakta ve pâdişah hocasından behsetmemektedir *(S. 315).* Nimetî Efendi 1062 H., 1652 M. senesinde tertip edilip kendisinin naklettiği kanunnâmede iptida pâdişah hocasının el öpüp Kırım Han zâdelerinin nakib-ül-eşraftan sonra el öptüklerini beyan etmektedir. Esat Efendinin *Teşrifat-ı kadime*sinde ise nakib-ül-eşrafın tebrik ve duasından sonra Hanzâdelerden her birini ikişer kapıcı başının tutarak getirdiklerini ve bunların pâdişâhın yenini öptüklerini yazıyor *(S. 48).*

İstanbulda bulunanlar varsa bunlar sol taraftan gelip[1] etek öperek süratle meydan ortasından geçip dışarı çıkarlardı. Bundan sonra nakib-ül-eşraf gelip el öper ve pâdişah ayağa kalkarak alkış yapılırdı; bunun arkasından şehzâdeler hocası el öperdi[2].

Bundan sonra merasimde hizmette olan ağalardan özengi ağaları, başta mîr-i âlem olduğu halde el öperler ve yine eski yerlerine gidip merasimin sonuna kadar mevkilerinde dururlardı; bundan sonra, Onyedinci Asır sonlarında, yazılan Nimetî Efendi Kanunnâmesine göre birinci ilâ dördüncü kapıcı başılar, büyük, mirahur, küçük mirahur, çakırcı başı, çaşnigir başı, şahinci başı, atmacacı başı, doğancı başı, çaşnigir ağalar, ulûfeli müteferrikalar gibi saray mensupları el öperlerdi. Eğer müteferrikaların içinde vezir oğulları varsa anlar diğer müteferrikalara takdim olunurlardı; bunlardan sonra vezir ve şehzâde kethüdaları tebrik ederlerdi.

Bunlar bitince hekim başı[3] cerrah başı, çadır mehter başısı, taşra hazinedar başı [Enderun hazinesinin], terzi başı, çadır mehterleri kethüdası, saka başı, dış hazine kâtibi, has'ahır kethüdası, arpa emini, has'ahır rahtvanları, alem mehter başısı, iskemleci başı, kehhal başı gibi sarayla alâkası olan vazife sahipleri el öperlerdi[4].

Bunları müteakıp ellerinde gümüşlü asâ ile merasime nezaret eden çavuş başı ile kapıcılar kethüdası, divan-ı hümâyun-

[1] Hanzâdeler merasimden evvel taht-ı hümâyunun sol tarafında bulunduklarından dolayı muayede esnasında soldan gelip tebrik etmeleri icabediyordu (*Teşrifat-ı Kadime S. 47* ve *Tarihi Askerî-i Osmanî 201*). *Evliya Çelebi* iki bayram tebrikinde ibtida Kırım Hanlarından birinin tebrik ettiğini yazıyor *(C. 1, S. 202 ve 203)*.

[2] *Nimetî Efendi*, şehzâdeler hocasının, pâdişah bâb-üs-saâde de taht'a oturmadan evvel hünkâr imamı ve hekim başı ile beraber içeride el öptüklerini yazar.

[3] *Zübdet-üt-Tevarih*'e göre Onyedinci Asır başlarında hekim başı içeride tebrik etmektedir; demek sonradan bu usul değişmiştir.

[4] *Teşrifat-ı Kadime (S. 48, 50)* ve teşrifatçılık defterinden *676 mükerrer numaralı defter (S. 21)* de mîr-i alem, kapıcı başı ağalar, mirahur ve maiyyeti, şikâr ağaları çaşnigir başı ve maiyyeti ve müteferrikaların etek öptükleri yazılarak bundan sonra sadr-ı âzama haber veriliyor; sonradan teşrifat sırasının değiştiği anlaşılıyor.

da hükümet erkâniyle beraber teşrifat mucibince sırasını beklemekte olan vezir-i âzamın yanına gidip sıra kendilerine geldiğini bildirmek üzere yerlerinden ayrılırlar ve haber verirlerdi[1]. Bunun üzerine vezir-i âzam kalkıp diğer vezirler, kazaskerler, defterdar, nişancı, reis-ül-küttab defter emini anı takıp eylerler ve çavuşbaşı ile kapıcılar kethüdası bunlara rehberlik ederlerdi.

Sadr-ı âzam muayede mevkiine geldiği zaman kapıcılar kethüdasiyle, çavuşbaşı kendisini selâmlar sadr-ı âzam üst kürkünün sağ yenini eline alıp birkaç adım yürüdükten sonra pâdişâhı selâmlar, pâdişah ayağa kalkar, çavuşlar alkış yaparlar[2]. Bu sırada sadr-ı âzam, sol taraftan dolaşıp pâdişâhın eteğini öper ve süratle önünden geçip hükümdarın sağ omuzu gerisinde durur, pâdişah sadr-ı âzamın kendi arkasındaki mevkiine gelmesine kadar ayakta durur ve oturunca çavuşlar alkış yaparlardı[3].

Vezir-i âzamı takiben derece sırasiyle diğer vezirlerle kaptan paşa, Rumeli ve Anadolu beğlerbeğileri ve kazaskerler tebrik ederlerdi[4]. Pâdişah bunlara da ayağa kalkardı;

[1] Çavuş başı ile kapıcılar kethüdası evvelâ sadr-ı âzamı ve daha sonra şeyb-ul-islâmı davet için gittikleri zaman anlar gelinceye kadar yerlerine iki kapıcı başı gelip dururdu (*Teşrifat-ı Kadime S. 48, 50*).

[2] *T. Thornton*, tebrik esnasında pâdişâhın vezir-i âzama karşı üç adım yürüdüğünü yazmaktadır. *Türkiye'nin hâl-i hazırı (C. 1, S. 359)*.

[3] *Teşrifat-ı Kadime (S. 49)* ve *Teşrifatçılık Defteri (676 mükerrer S. 21)* de sadr-ı âzam tebrike gelirken iki defa yer öpüp alkış yapıldığını ve üçüncüsünde pâdişâha yaklaştığı zaman hükümdar ayağa kalkıp tekrar alkış olarak bu sırada da sadr-ı âzamın diz çöküp ibtida pâdişâhın sağ ayağını ve sonra sol ayağını öpüp tahtın sağ tarafına geçip ayakta durduğunu yazarlar.

[4] Sadr-ı âzamdan sonra vezirler bir def'a yer öpüp sonra etek öperler ve alkışlanıp sadr-ı âzamın yanına gelip dururlardı; kazaskerler de etek öpüp vezirlerin yanına gelip dururlardı. (*Teşrifatçılık Defterlerinden 676 mükerrer S. 21*) ve (*Teşrifat-ı Kadime 49*) vezirlerin adedi mahdut iken Anadolu ve Rumeli beğlerbeğileri İstanbul'da bulunurlarsa vezirlerden sonra tebrik ederlerdi. *Teşrifatçılık Defterinde (676 mükerrer S. 21)* Vüzerây-ı îzamın gerek zemin bus ve gerek ayak öpmelerinde yapılan alkış vüzerayı izama mahsus olup sadreyn (*kazaskerler*) vesair ulemanın etek öptükleri zaman kendilerine mahsus olmayıp ancak hareket-i hümâyun (yani pâdişâhın ayağa kalkması) buyurulduğundan dolayıdır denilmekte ve bu suretle kazaskerlere ve ulemaya alkış yapılmadığı gösterilmektedir.

daha sonra mâzul beğlerbeğiler, kazaskerleri müteakıp etek öperlerdi [1]. Bu mâzul beğlerbeğiler el öperlerken sadr-ı âzam, teşrifatçının kendisine verdiği liste mucibince bunları hükümdara tanıtırdı; pâdişah bunlara da ayağa kalkar ve tebriki yapan vezirler ve beğlerbeğiler sağa geçip sırasiyle sadr-ı âzamın sağ tarafında dururlardı; pâdişâhın beğlerbeğilere de ayağa kalkıp oturuşlarında çavuşlar alkış yaparlardı.

Vezirler ve beğlerbeğilerden sonra rütbeleri yoksa nişancı, baş defterdar, Anadolu defterdarı, küçük defterdar el öperler; pâdişah bunlara ayağa kalkmaz [2]. bunlar da vezir-i âzam gibi tahtın sol tarafından gelip el öptükten sonra sağ tarafa geçip dururlar; bunları müteakıp reis-ül-küttab, defter emini, şehremini, tersane emini, ruznâme-i evvel, ruznâmçe-i sâni ve mimar ağa el öperler; eğer defter emini ile şehremini evvelce defterdarlıkta bulunmuşlar ise reis-ül-küttabdan evvel tebrik ederlerdi; defter emini, şehremininden evvel tebrik eder, eğer şehremini yaşı cihetiyle veya ilim ve faziletçe yüksek ise kemaline hürmeten defter emininden evvel el öperdi; fakat bu takaddüm keyfiyyeti sadr-ı âzamın reyine mütevakkıftı.

Hükümet erkânı bittikten sonra sıra ilmiyye sınıfına gelirdi. Teşrifatçı, şeyh-ul-islamdan sonra tebrike gelen mevâlinin isimlerini yazıp sadr-ı-âzama vermiş olduğundan o da her geleni hükümdara takdim ederdi [3].

İbtida şeyh-ul-islâm gelir, vezirleri selâmlayıp tâzimen eğilerek pâdişah tarafına yönelince hükümdar ayağa kalkıp bir iki adımı yürür ve bu sırada çavuşlar alkış yaparlardı şeyh-

[1] *Zübdet-üt-Tevarih*de müteferrika ve çaşnigirlerden sonra mâzul beğlerbeğilerin ve sancak beğlerinin tebrik ettiklerini yazıyorsa da onsekizinci Asır başlarındaki *Nimetî Efendi* Kanunnâmesine göre metindeki tertip üzere yapılıyordu.

[2] Fatihin kanunnâmesinde baş defterdar ile nişancı'ya kalkılırdı.

[3] Teşrifatçı Efendi, şeyh-ul-islâmın gönderdiği mevâli defterini yoklayıp mevcut olan efendileri mimleyip şeyh-ul-islâma gösterip bâdehû rüus kisedarı bunu beyaza çektikten sonra reis-ül-küttab vasıtasiyle sadr-ı âzama takdim ederdi. İşte kadılar geldiği zaman sadr-ı âzam kendisine verilen bu defter mucibince sırasiyle gelen kadıları pâdişâha tanıtırdı; Üsküdar kadısından sonra sıra müderrislere gelince anları toplu olarak müderrisin duacılarıdır diye takdim eylerdi. *(Teşrifat-ı Kadime S. 44. ve 50 ve Teşrifatçılık 676 mükerrer S. 22)*.

-u-l islâm pâdişâhla musafaha ile elini[1] veya eteğini öpüp *Teşrifat-ı Kadime* isimli mehàzımıza göre kısa bir duadan sonra hemen geri geri çekilip sol taraftan ve müteferrikaların arkalarından çıkıp giderdi; çavuşlar alkış yaparlar ve pâdişâh otururdu.

Şeyh-ul-islâmın arkasından sabık Rumeli ve Anadolu kazaskerleri ve İstanbul kadılığından mâzul efendiler ve daha sonra bilfiil İstanbul kadısı el öperler; pâdişah bunlara da ayağa kalkar ve her kalkıp oturuşunda alkış yapılırdı; bu suretle Ayasofya kürsü şeyhi, mevali denilen eyalet veya taht kadılarına kadar pâdişah ayağa kalkardı[2]. Bu sırada Üsküdar kadısına kadar her kadı geldikçe sadr-ı âzam elindeki defter mucibince isimlerini söylerdi; sonra müderrislerde tebrik ederlerdi.

Bu ilmiyye sınıfı bittikten sonra mâzul sancak beğleri, altı bölük ağaları ve maiyyetleri el öperler ve en son yeniçeri ocağı ağaları gelirlerdi. Evvelâ yeniçeri ağası, sonra sırasiyle sekban başı, yeniçeri kâtibi, yeniçeri kethüdası, İstanbul ağası, Anadolu ve Rumeli ağaları, fodla kâtibi, ağa imamı, solak başılar, yaya başılar, atlı zağarcılarla atlı sekbanlar, solaklar kethüdası, peyk başı ve peykler kethüdası, bölük başılar, oda başılar, diger ocak ağa ve zabitleri sırasiyle etek öperlerdi[3].

Bunlar da tamam olduktan sonra merasime nezaret eden çavuş başı ile maiyyeti ve kapıcılar kethüdası, kapıcılar kâtibi Sadr-ı âzamın maiyyetindeki ocağın muhzır başısı ve pâdişâhın matracısı etek öperler ve en son teşrifatçının tebrikiyle merasim sona ererdi.

[1] Selim-i sânî zamanında Ebussuut Efendi (paye-i serir-i saltanata yakın geldikleri gibi hazret-i halife-i zaman bir kadem hareket edip ikram ve ihtiram buyurdular.) *Selânikî S. 81. Zübdet-üt-Tevarih*, şeyh-ul-islâmın el öptüğünü Nimetî Efedi Kanunnâmesiyle Esat Efendinin *Teşrifat-ı Kadime*'si musafahadan sonra sol taraftan pâdişâhın eteğini öptüğünü beyan ediyorlar. *T. Thornton* (*Türkiye'nin Hul-i Hazırı C. 1, S. 358*) de hükümdarın sol omuzunu öptüğünü ve pâdişâhın müftiye ayağa kalkıp yedi adım yürüdüğünü yazmaktadır. Tabiî teşrifat kitablarının kayıtları daha doğrudur.

[2] Daha muahhar olan *Teşrifat-ı Kadime*'de pâdişâhın İstanbul kadısına kadar ayağa kalktığı yazılıdır (*S. 50*).

[3] *Teşrifat-ı Kadime*'de yeniçeri ağası ve ocak ağalarından sonra peyklerin, cebecibaşı ve maiyyeti, topçu başı ve maiyyeti top arabacı başı ve maiyyeti zâbitlerinin tebriklerini yazar (*S. 51*).

Bunun üzerine pâdişah kalkar, alkış yapılır, sağ koltuğuna sadr-ı âzam ve sol koltuğuna dar-üs-saâde ağası girip tahtı dolaşıp içeri girerken sadr-ı âzam pâdişahı bırakıp selâma dururdu. Bundan sonra pâdişah elbise değiştirmek üzer içeri girip bâdehû alayla bayram namazına çıkardı.

Bu tebrik merasimi devam ettiği müddetçe mehterhane çalınır ve denizden de gemilerin topları ile merasime iştirak olunurdu[1]. Bayram namazından sonra divan-ı hümâyunda bayram ziyafeti olur; yemekten sonra herkes evlerine giderlerdi. Yeniçerilere burada yedirilen mutad yemeklerden başka kızartılmış koyunlar ve çörekler de verilirdi.

Bayram Alayı: [2]

Pâdişah tebrikten sonra içeri girip elbise değiştirmesini müteakıb bayram namazına gitmek üzere dışarı çıkar, etrafında özengi ağaları olduğu halde büyük mirahurun çektiği mürassa eğerli ata biner, maiyyeti ağaları pâdişah orta kapıdan çıkıncıya kadar yaya yürürler, pâdişâhın arkasında ata binmiş olduğu halde silahdar'la çuhadar gelir, kapı ağası da orta kapıda anlara iltihak ederdi.

Orta kapıdan çıkılırken evvelce biniş haberi geldiği zaman ata binmiş olan sadr-ı âzam bu kapının sol tarafında pâdişâhın selâmına durur, pâdişah orta kapıdan çıkar çıkmaz çavuşlar alkış yaparlar, sadr-ı âzam temenna eder ve hemen oradan pâdişah yedeklerinin önündeki yerine giderdi. Alay ekseriyyetle Sultan Ahmed ve bâzan Ayasofya Camisine yapıldığından bayram alayı o tarafa doğru hareket ederdi.

Pâdişah daha camiye varmadan evvel hazinedar başı camiye gidip, pâdişâhın namaz kılacağı yeri hazırlar, seccadesini yere serer ve mahfeli hümâyunda buhur yakardı. Padişah camiye varınca çizmeleri ayağından çekilerek papuç giyer, sadr-ı âzam yaya olarak burada pâdişâhı karşılar yer öper,

[1] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi C, 1, S 202, 203.*

[2] Bu bayram alayı kısmı, *Müri-üt-tevarih* ile *Teşrifatçılık Defterinde numara 676 mükerrer S. 21 ve 22* den hülâsa edilmiştir. Es'ad Efendinin *Teşrifat-ı Kadime*'sinde (*S. 52*) mufassal malûmat varsa da yazılmadı.

çavuşlar alkış yaparlar ve koltuğuna girip pâdişâhı seccadesine kadar götürür ve sonra avdet ederek camide kendi seccadesinin serildiği yere giderdi. Namazdan sonra gidişte de, camiye geliş merasiminin aynı yapılır; pâdişah orta kapıdan içeri girerken sadr-ı âzam kendisini orada da selâmladıktan sonra kubbe altına gelir ve yemekten sonra paşa kapısına avdet ederdi; Bundan az müddet sonra dar-üs-saâde ağası yazıcısı, ağanın, sadr-ı âzama tebrik tezkiresini getirir ve lâzım gelen cevabı, mektupçu efendi tarafından yazıldıktan sonra yazıcıya teslim ve kendisine atıyye de verilirdi.

İkinci Sınıf Enderunluların Tebrik Merasimi:

Namazdan avdetten sonra pâdişah has'oda kapısı önündeki sofaya kurulan taht üzerine oturup enderun halkının tebrikâtını kabul ederdi; evvelâ saray kethüdası, önde olduğu halde kapı oğlanları sıralariyle gelip etek öperler, anları müteakıp hazine ve kiler kethüdalariyle seferlinin çamaşırcı başısı başta olarak bu odalardaki iç oğlanları tebrik ederlerdi; bu suretle ikinci enderun tebriki bittikten sonra[1] pâdişah bu defa da has'odadaki taht'a oturur musahib ve nedimler gelip kendisini eğlendirirlerken kilerci başının getirdiği yemeği yer ve helvahanede yapılan helvadan vezir-i âzam, şeyh-ul-islâm ve kazaskerlerle icabedenlere bohçalara bağlanmış tabaklarla helva yollardı.

***

Bayramdaki umum tebrikinde pâdişâhın kimlere ayağa kalkıp, kimlere kalkmıyacağı anlaşılmak ve bir yanlışlığa mahal kalmamak üzere çavuşlar alkış yaparlarken:

Hareket-i hümâyun pâdişâhım devletinle bin yaşa
diye kalkmasına ve:

[1] Metindeki kayıttan da anlaşılacağı üzere enderunluların iki tebriki vardı. Biri dar-üs-saâde ağası ve has'odalıların diğeri de hazine, kiler, seferli ve kapı oğlanlarının muâyedeleri idi. Birinci tebrik umum tebrikinden evvel, ikincisi ise bayram namazından sonra olurdu. Yalnız İkinci Mahmud'un tah'ta iclâsı esnasında vakit geçmiş olduğundan, birinci enderun tebriki umum tebrikinden sonraya bırakılmıştı (*İkinci Mahmud Ruznâmesi*).

İstirahat-i hümâyun pâdişâhım devletinle bin yaşa

diye de oturmasına işaret edilirdi. Daha evvel söylediğimiz gibi muâyede esnasında mehterhane dövülürdü.

***

Bayram ve merasim günlerinde sadr-ı âzam Onyedinci Asır sonlarına kadar başına *mücevveze* denilen kavuğu giyerken o tarihten itibaren *kallâvî* denilen serpuş ile samura kaplı beyaz atlas üst giyerdi. Sadr-ı âzam seferde olup İstanbul'da sadaret kaymakamı bulunduğu zaman başına kallâvî ve kırmızı atlas üst ve diğer vezirler ise kallâvî ile yeşil atlas üst giyerlerdi.

Şeyh-ul-islâm, başına örf denilen kavugu ve arkasına ferve-i beyzá denilen merasim kürkü giyip ulemadan ileri gelenler ise başlarına örf arkalarına muvahhidî kürk ve devlet ricali başlarına selimî ve bir kısmı mücevveze ve derecelerine göre üst elbiseleri giyerlerdi.

ALKIŞ

Divan-ı Lûgat-it-türk'de *Alkış* dua ve sena demektir. Hükümdarları alkışlamak ve bunu bir usul ve kaide tahtında yapmak bütün Türk devletlerinde vardı; Büyük Selçuki'lerle, Anadolu Selçuki'lerinde de *serhenk* denilen çavuşların alkış yaptıklarını görmekteyiz [1].

Osmanlı'larda da divan-ı hümâyun çavuşlarının pâdişâha ve alay çavuşlarının muayedelerde paşa kapısında sadr-ı âzama alkış yaptıklarını görüyoruz [2]. Bu da muayyen birkaç kılişe dahilindeki duayı hep bir ağızdan bağırarak söylemekle olurdu.

Alkış pâdişâhın ata binip inmesinde, cenge hazırlanmasında [3] merasim esnasında taht'a oturması ve bunun sonuda tahtından inmesinde, Kırım Hanı ve vezir-i âzamın, şeyh-ul-islâmın pâdişah hocalarının, vezirlerin, kazaskerlerin, nakib-ül-eşrafın ve diğer bâzılarının tebriklerinde yapılırdı. Bayramlaşma yani pâdişâhı bayram münasebetiyle tebrik esnasında *(aleyke avnullah) (uğurun açık olsun, ikbalin füzun, pâdişâhım devletinle bin yaşa) (mâşâallah mağrur olma pâdişâhım senden büyük Allah var) (uğrun hayır ola)* diye hep bir ağızdan ve muayyen bir ahenk ile dua olunurdu.

[1] *Hammer, Histoire de l'ordre des Assasins* yani Haşşaşiyn Tarihi isimli eserinde alkışın Abbasîler zamanında mevcut olduğunu ve oradan Bizanslılara geçtiğini yazmaktadır *(S. 295)*. Yine bu zat Osmanlı Tarihinde alkışın Bizanstan Osmanlılara geçtiğini yazıyorsa da hemen bütün teşkilâtını Selçukî'lerle, İlhanî'ler ve Memlûk'lerden almış olan Osmanlıların bunu da onlardan aldıklarına şüphe yoktur. Zaten bu lûgatin, metinde de görüldüğü üzere Divan-ı Lûgat-it-türk'de mevcut olması ve dua ve sena mânasına gelmesi Hammer'in indî ve yakıştırma mütaleasını cerhe kâfidir.

[2] Alay çavuşlarının, sadr-ı âzamın saraydaki bayram tebrikinden avdetinden sonra paşa kapısındaki bir kısım tebrikte sadr-ı âzamı alkışladıkları görülüyor *(Teşrifatçılık 676 mükerrer S. 22)*.

[3] Yavuz Sultan Selim Çaldıran muharebesi günü atlandığı zaman altun çomaklı çavuşlar: « hak dergâhında sevgili ve eğerinde dolu, düşmana galip ve arzuna nâil olasın » diye kendisini alkışlamışlardı *(Münşeat-ı Feridun ruznâme S. 402)*.

Nakib-ül-eşraf tebrik için pâdişâha doğru ilerlerken:

Hareket-i hümâyun pâdişâhım devletinle bin yaşa

diye alkış yapılarak muayedeye başlanırdı.

Vezir-i âzama her temenna veya her yer öpüşte *(Mâşâ-allah ömr-ü devletinle çok yaşa)* duası yapılırdı. Muâyedenin sonunda ise:

İstirahat-i hümâyun pâdişâhım devletinle bin yaşa

denilerek muâyedeye hitam verilmiş olurdu.

Alkışın ilk zamanlardanberi aynı kılişe dahilindeki dualardan ibaret olduğunu zannetmiyorum; bunun Ondokuzuncu Asır ortalarına doğru bâzı ufak tefek tadilât geçirdiği kuvvetle zannolunur. Diyan-ı hümâyun çavuşları kalktıktan sonra bu alkış işi müzika-i hümâyun hademelerine verilmiş ve anlar tarafından yapılmıştır. Bu, son alkışçılar baş alkışçı ile beraber altı kişi idi.

***

İkinci Abdülhamid zamanında alkıştan bozma olarak *alkıç* da denilen bu merasimin nasıl yapıldığını bundan otuz sene evvel müzika-i hümâyundan mütekait olup baş alkışçı olan merhum Şeyh Tevfik Beğden sormuş ve kendilerinden aldığım bâzı malûmatı not etmiştim; uzun seneler defterimde kalmış olan bu malûmatı bilmünasebe, merhumun[1] hâtırasını tâzize vesiyle olur diye buraya yazıyorum.

Pâdişah araba veya atla ve tabiî merasimle cuma namazı kılmak için selâmlık yaptığı zaman saray kapısından çıkıp araba veya ata binerken:

[1] Şeyh Tevfik Bey merhum dahiliye ser halifesi. Hacegân-ı Divan-ı hümâyundan Mustafa Reşit Bey zâde dahiliye kalemi hulefalığından mütekaid Dolmabahçeli Şeyh Ahmed Raşid Efendinin oğlu olup 1262 H., 1846 M. senesinde doğmuştur. ilk ve medrese tahsili görmüş sonra evvelâ dahiliye mektubî kalemine ve anı müteakıb 1291 H., 1874 M. de hademe-i hassa-i şâhâneye kaydolunarak *Alkış* bölüğüne verilmiştir. Tevfik Bey merhum *Ser Alkışçı*'lığa kadar çıkarak 1909 da tekaüd olmuştur. Kıymetli musikişinaslardan olup meşhur Zekâi Dedenin takdirine mazhar olmuştur. Sesi müessir ve hazin olup tekkelerde okuduğu ilâhi ve naitler herkesi teshir ederdi; babası gibi *Rifâî* tarikatine mensuptu; 1927 Eylül [1346] de vefat ederek Eyyub'da Behariye caddesinde Şahsultan dergâhı karşısındaki sed üzerinde medfundır. Oğlu şâir ve edîb Rüştü Üstek kıymetli arkadaşlarımızdandır.

Uğurun hayır ola, yaşın uzun ola, hak teâlâ efendimize ömürler vere devletinle çok yaşa.

Diye alkış yapılır ve camiye inince de:

Yardımcın Allah ola, yaşın uzun ola, hak teâlâ efendimize ömürler vere devletinle çok yaşa
sözleriyle alkışlanırdı.

Ramazan ve kurban bayramlarında saray kapısından çıkarken:

Uğurun hayır ola, yaşın uzun ola, hak teâlâ efendimize ömürler vere devletinle çok yaşa
duası yapılırdı. Pâdişah rikâbının gerisinde yani pâdişâhın önünde sadr-ı âzam ve rikâbın en önünde de tophane müşiri bulunurdu; sadr-ı âzamdan sonra serasker gelirdi.

Pâdişah camiye yaklaşınca vükelâ atlarından inerek iki sıra dizilirler, bu sırada sadr-ı âzam hünkâra karşı yerle beraber temenna ederken kendisi:

Mâşâallah ömrü devletinle çok yaşa
diye alkışlanır ve pâdişah binek taşına inerken ona da:

Yardımcın Allah ola, yaşın uzun ola, hak teâlâ efendimize ömürler vere devletinle çok yaşa
alkışı yapılırdı. Namazdan sonra ata binerken büyük alkış denilen:

Uğurun hayır ola... ilh.
duası olurdu. Pâdişah saray kapısından içeri girerken yine vükelâ iki sıra dizilirler ve camiye girerken yapılan alkışın aynı tekrar olunurdu.

Bayramlaşmak için saray salonunda iki taraflı mabeyin erkânı yaver ve hademe-i hümayun'a varıncaya kadar dizilirlerdi, salonun yukarı kısmında da müzika bulunurdu.

Pâdişah muâyede salonuna girerken:

Yardımcın Allah ola, yaşın uzun ola, ilh.
alkışı yapılırken müzika da selâm havasını çalardı.

Tahtın önüne gelen pâdişah oturmıyarak ayakta dururdu. Tahtın iki tarafındaki saçaklardan sağdakini mabeyin müşürü veya hünkârın arzu ettiği biri tutardı. Ayakta duran pâdişah hafifçe sağa teveccüh ederek muâyede yani bayram tebriki

başlardı. Sağdaki saçak *bâlâ* rütbesinde bulunan zevata kadar öptürülürdü. Bu rütbe eshabı hitam bulunca merasim esnasında salonun ortasında duran mabeyin teşrifatçısı bir temenna ile muayedenin birinci kısmının sona erdiğini bildirirdi. Bundan sonra pâdişah sol tarafa dönerdi; bu defa soldaki saçak evvelce sağ saçağı tutmuş olan kim ise yine onun tarafından tutulurdu. Bu sefer salona önde sadr-ı âzam olarak *on ikiler* yani vükela girerlerdi.

Sadr-ı âzam her adımda bir temenna ederek saçağa doğru yürür ve her temennada kendisine

Yardımcın allah ola, devletinle çok yaşa

duası yapılır ve bu suretle gelip saçağı öperdi.

Sadr-ı âzamdan maada diğer vükelâ yalnız saçağı öperler ve her birine bir defa sadr-ı âzama yapılan alkışın aynı yapılırdı.

Bundan sonra pâdişah dönerek tahtına oturur ve bu defa da ferikler ve diğer rütbe sahipleri teşrifat sırasiyle saçak öperler; fakat bunlara alkış yapılmazdı.

Bâb-ı âli heyetinin avdetinden sonra şeyh-ul-islâm efendi gelirdi; bu, merasim salonuna girerken:

Yardımcın allah ola ömrü devletinle çok yaşa

alkışını müteakıp gelir, pâdişah ayağa kalkar, pâdişâhın eteğini veya ayağını öper ve geri çekilerek kısa bir duadan sonra gider; kazaskerler de aynı suretle hareket ederlerdi.

Şeyh-ul-islâm ve kazaskerlerden sonra bâb-ı âli teşrifatçıları gelirler ve saçak öperler ve mabeyin teşrifatçısının bir temennasıyla muayadenin birinci kısmının ikinci safhası da bitmiş olurdu. Pâdişah avdet ederken yine *(yardımcın allah ola...)* alkışı yapılırdı.

Hükümdar, bir saat kadar istirahatten sonra tekrar muayede salonuna avdet eder ve derhal

Yardımcın Allah ola, yaşın uzun ola, hak teâlâ efendimize ömürler vere... İlh.

diye büyük alkış yapılırdı. Bu defa mabeyin erkânı denilen saray mensuplarının bayram tebriki başlardı. Avdette yine:

Yardımcın Allah ola, yaşın uzun ola, hak teâlâ efendimize ömürler vere devletinle çok yaşa
alkışı yapılarak bayram tebriki bitmiş olurdu.

***

Kadir gecesi alayında camiye giderken *(uğurun hayır ola...)* ilh. ve cami yerine inince *(yardımcın Allah ola...)* camiden çıkarken yine *(uğurun hayır ola...)* Ve sarayın binek taşına inerken de *(yardımcın Allah ola...)* alkışları yapılırdı.

Mevlûd alayında hünkâr camiye inerken rikâpta bulunan vezir-i âzam pâdişâhı tebrik için üç dört adım yürür ve buna karşı.

Mâşâallah ömrü *devletinle çok yaşa*

duası yapılırdı. Hünkârın camiye gidiş ve gelişindeki alkışlar yukarıda yazdığımız tarzdadır. Bayramın ikinci günü cumaya tesadüf ederse hünkâr camiye girerken mazeretine binaen sadr-ı âzam bulunmazsa bile alkışçılar tarafından sadr-ı âzama mahsus alkış yine yapılırdı.

PÂDİŞÂHLARIN KAVUKLARI VE ELBİSELERİ

Hükûmet erkân ve ricali gibi tabiî olarak pâdişâhların da resmî ve hususî sarık ve elbiseleri vardı. Gayr-ı resmî kıyafetlerinin nasıl olduğunu bilmiyoruz; fakat resmî elbiselerine dair malûmatımız vardır. Burada kısaca bundan bahsedeceğim [1].

Osmanlı pâdişâhları tarihî rivayete göre ilk devirlerde mahrutî şekilde eski mevlevî sikkelerinin, ucu daha sivrice şeklinde *Horasânî* denilen yünden yapılmış bir serpuş giyerlerdi; Fatih Sultan Mehmed'in kendi zamanında yapılmış olan resmi, tarife göre ilk Osmanlı pâdişâhlarının serpuşu olup üzerine burma tülbent sarılmıştır; eski Osmanlı şehzâdelerinin ve diğer bâzı zevatın mermerden yapılmış mezar taşlarındaki serpuşlar da aşağı, yukarı buna benzer, Âşık Paşa zâde de divanda devlet erkânının başlarına burma tülbent sardıklarını yazıyor ki Fatih'in serpuşunun yani Horasanî'nin aynıdır, gerek Fatih'in Topkapı Sarayındaki resmi ve gerek Âşık Paşa zâdenin burma tülbent kaydiyle [2] Orhan'ın oğlu Süleyman Paşanın, Hazret-i Mevlanâ Celâlettin Rumî torunlarından olan Çelebinin [3]

[1] Pâdişâhların giydikleri elbiselerin kumaşlarının cinsleri hakkında Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü arkadaşımız Tahsin Öz'ün vukufu vardır. Bunların neşriyle bizi tenvir etmesini bilhassa rica ederiz.

[2] D'Ohsson, pâdişâhların destarı *yusufî* nam-ı diğerle *burma tülbend* sardıklarını yazıyor (*C. 4, S. 114 Libas kısmı*).

[3] *Cevat Paşa* merhum Tarih-i Askeri'sinde, Süleyman Paşaya Feridun Ulu Arif Çelebi'den mevlevî sikkesi geldiğini yazmaktadır; Ulu Arif Çelebi'nin vefatı 719 H., 1319 M. de olduğundan böyle bir şey gönderilmiş ise -ki Anadolu beğlerinden bir kısmına gönderilmiştir- bunun daha sonraki bir Çelebi tarafından gönderilmesi icabeder. D'Ohsson, Süleyman Paşanın, Celâleddin-i Rumî'ye müracaatını ve Pir'in anın başına kendi külâhlarından birini geçirdiğini ve Süleyam Paşanın bu külâhın etrafını sırma ile işletip üzerine sarık sardığını ve askerlerine de böyle yapmalarını emreylediğini yazıyorsa da Mevlâna, Süleyman Paşadan yetmiş, seksen sene evvel vefat etmiş olduğundan bu mütalea doğru değildir. Fakat Sultan Veled devrinden itibaren bunun oğullariyle bâzı müritleri Anadoluda dolaşıp Anadolu beğlerini kendilerine intisap ettirdiklerini veya muhip olarak kabul ettiklerini مناقب العارفين *Menakib-ül-ârifiyn* beyan etmekte olduğundan bunlardan birinin de Orhan'a veya oğlu Süleyman Paşaya gelmiş olması muhtemeldir.

gönderdiği sikkeyi kabul edip giydiği *kavuk* hakkındaki kayıt ve an'aneler gözönüne alınacak olursa ilk Osmanlı hükümdarlarının burma tülbendli mahrûtî şekilde Horasânî kavuk giydikleri anlaşılır.

Osmanlı pâdişâhları ile şehzâdeler ve devlet erkânı muharebe günlerinde *Üsküf* ismiyle beyaz keçeden yapılmış sırmalı *Börk* giymişlerdir [1]. Börk'ün sırma ile süslenmesini bâzı tarihler Süleyman Paşa ile biraderi Birinci Murad Beğe atfediyorlar [2]. *Bertrandon - döla Brokiyer*, Rumeli seferi esnasında İkinci Sultan Murad'ı Yenipazarda görmüştü; yanında kırk elli adam ile önünde on iki solak bulunan Murad'ın üzerinde zerduva postundan bir kürk ve kırmızı tüylü kadifeden bir ceket ve başında da diğer Türklerin taşıdığı veçhile kırmızı bir Börk varmış [3]. Müverrih *İdris-i Bitlisî*, muharebeden hariç zamanlarda ve divan içtimalarında divan erkânı Üsküf üzerine başlarının etrafına قورجق Korcuk [amâme, sarık] ilâve ederlerdi; sonra Fatih, ulema serpuşunu ihdas edip kendisi giydiği gibi devlet erkânına da giydirdi diyor ki bu serpuş Âli'nin kaydına göre *Mücevveze*'den başka bir şey değildir [4].

İkinci Bayezid ecdadı gibi yakalı elbise ile ulema kisvesinden elbise ve başına *Mücevveze* denilen serpuşu giymişti; Mücevveze ağzı yukarısına nazaran daha dar üstüvâni şekilde Selimi'ye müşabih fakat tepesi kırmızı renkte çıkıntılı bir kavuk olup etrafına tülbend sarılı idi [5]. Pâdişahlar, sadr-ı

[1] *Aşık Paşa zâde S. 40*: « Divanda burma tülbend giyerlerdi, sefere gitseler börk giyerlerdi »; börkün sırmalısı olan üsküfü daha süslü bir hale getiren Fatih Sultan Mehmed'di (هشت بهشت Heşt bihişt *varak 119 Üniversite. Kütüphanesi Rıza Paşa kitapları*). Burma tülbend'in *Horasânî* kavuk olduğu anlaşılıyor.

[2] *Tâc-üt-tevarih C. 1, S. 39 ve* هشت بهشت *Heşt bihişt, Üniversite Rıza Paşa kitapları, varak 119* ve *Peçevî C. 1, S. 5.*

[3] *Seyahatnâme Schefer Tab'ı. S. 176, 177.*

[4] *Zaim Mehmed Bey Tarihi* (*Nur-ı Osmaniye Kütüphanesi 3270, S. 193*). Müverrih Âli de Osmanlı pâdişahlarının Fatih zamanına kadar « .. zerkeşî kulah-ı mevlevî üzre destan-ı perişan sarınurlardı, bunlar *üsküf*'i zerrini huddama tayin edip ... ulemaya teşbih niyyetine sof *Mücevveze* resmine bir güne tac geydiler » ediyor (*C.5, S. 248*); ayrıca bk. D'Ohsson *C. 4, S. 112.*

[5] *Mücevveze*, Fatih'in kanunnâmesinde de (S. 15) zikredilmektedir: bu serpuşı iptida Yıldırım Bayezid zamanında kullanıldığı rivayet

âzamlar ve devlet erkânı ve diğer bâzı memurlar uzun zaman resmî olarak mücevveze giymişlerdir [1].

Yavuz Sultan Selim zamanında kendi isminc izafetle *Selimî* serpuş ihdas edildi; bu pâdişah dedesi ve babası gibi mücevveze giymeyip selimî giydi. Bu yeni serpuş mücevvezeden uzun olup boyu altmış beş santim idi; üzerine bez ve tülbent sarılırdı [2]. Sonraları dar-üs- saâde ağası ile seferlerde ve merasimlerde ve kol gezerken sadr-ı âzam ve merasimde çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası, yeniçeri ağası, reis-ül-küttab defterdarlarda selimî giymişlerdi [3]. Onsekizinci Asırda da Osmanlı hükümdarlarının hem mücevvezeyi ve hem de bu serpuşu yani Selimîyi giymiş oldukları görülmektedir [4].

Selimînin muaddel bir şekli olup *yusufî* ismi verilen bir kavuğu, hükümdarlar taht'a oturdukları zaman giyerlerdi [5].

ediliyor. Takriben 32, 33 santim uzunluğunda mukavvadan bir serpuş olup etrafına ve aşağı kısmına tülbend sarılırmış: Hammer bu serpuşu görmüş olan D'Ohsson'dan naklediyor; Riko'da ve Arif Paşanın *Mecmua-i tasâvir-i osmaniyye* isimli eserinde mücevvezenin resimleri gösterilmiştir.

[1] *Hammer C. 4, S. 88., 1077 H., 1666 M.* senesinde ulûfe verildikten sonra kanun üzere arza girildi; pâdişah (Dördüncü Mehmed) rahatsız olduğundan hergün kullandığı sarıkla arz'odasına gelmiş ve başına mücevveze giymemişti. (*Vekayinâme. Abdi Paşa varak 105 b.* ve *Kanunnâme Nimetî Efendi S. 19* ve diğer merasim kısımlarına bakın.

[2] *Selimî*'yi görmüş olan Hammer anı şöyle tarif ediyor: «eslâfı üstüvanî şekil ve aşağı kısmında tülbend sarılı bir kavuk giymişlerdi Selim, o serpuşun yerine müdevverüşşekil ve yukarısı tamamiyle şal ile mestur bir kavuk kabul etti; zamanımızda dahi Selimî denilen bu serpuş bizzat pâdişâhın söylediği veçhile İran hükümdarı tacına benziyordu. (*Hammer Atâ Bey Tercümesi C. 4, S. 99 ve 100.)*

[3] *Nimetî Efendi ve Abdurrahman paşa Kanunnâmesi Teşrifat-ı Kadime* (Es'at Efendi) ve buna mümasil eserlere bakın.

[4] Âli, Selimî hakkında şöyle diyor: «...kendülere mahsus tavru yegâne ve halen *Selimî* ıtlak olunan üslûh-ı bîbahâne nihayet anların fazlası taylesan ve şimdiki halde mücevvezeye sokulan tülbend ucu ol uçtan bir nişan. Merhum ve mağfur peder-i namdarı ve cedd-i büzürkvarı gibi taç giymediler ve mücevvezeye hod cevaz göstermediler (*Âli Umumî Kütüphane nüshası varak 252*).

[5] «... *Yusufi* tâbir olunur *Selimî* ve bir kıt'a siyah sorguç ile...» *Vasıf C. 1, S. 94* İkinci Süleyman taht'a çıktığı zaman «... kendülere bir kâtibî destar vaz', Hazret-i Yusuf Peykerin kisveti idi: üzerine kâtibî

Bu da Selimî uzunluğunda ise de düz olmayıp üzerinde tepesi daha genişçe idi ve terk yani dilimleri vardı; tepesi bir az görünmek üzere üstüne tülbend sarılmıştı; önüne iki sorguç takılan bu serpuşu rivayete göre Kanunî Sultan Süleyman ihdas etmiştir [1]. Kanunî mücevvezeyi de ıslah etmiş ve güzel bir şekle sokmuştu [2].

Pâdişâhlar, arz günlerinde vezir-i âzam ile arza girmesi mûtad olan vezir vesaireyi kabul ettikleri zaman başlarına mücevveze giyip üzerine sorguç takarlardı [3]. Üçüncü Mustafa ulemanın örfünü andıran fakat üzeri düz bir serpuş ihdas etmiş ve bu serpuşun destarının üstüne uzun ve pırlantalı bir tuğ ile müzeyyen sorguç takmıştı; Üçüncü Mustafa bu sarığı resmî zamanlarda kullanıp sair vakitlerde bâzı pâdişâhlar gibi *paşalı kavuğu* denilen bir sarık sarardı [4].

Bu kayıtlara göre Osmanlı pâdişâhları merasim esnasında ve kabul günlerinde, taht'açıktıkları vakit zaman zaman başlarına Horasanî, mücevveze, Selimî ve Yusufî denilen serpuşlardan birini giymişlerdir; bu merasim serpuşlarının üzerine bâzan bir ve bâzan iki ve hattâ üç sorguç takarlardı; sorguçlar hüküm-

---

destar sarınıp ve bir sorguç takınıp tahta çıkıp... » *Nimetî Efendi Kanunnâmesi S. 89. Silahdar Tarihi* şöyle diyor: « ... İç hazinede hazret-i Yusuf aleyhisselâm'ın amame-i şerifelerin getürüp mübarek başlarına ilbas ve üzerine üç kıt'a murassa sorguç başı aşağı... » takıp taht'a oturmuştu (*C. 2, S. 297*). İkinci Süleyman sadr-ı âzamın payitahta gelmesi üzerine sancağ-ı şerifi karşılamağa giderken de Yusufî destar sarıp üzerine iki sorguç takmış ve sırtına da şal kaplı erkân samur kürk giymişti (*Silahdar Tarihi C. 2, S. 299*).

[1] *Tarihî Askerî-i Osmanî* S. 114. Üçüncü Ahmed ile oğlunun başlarında yusufi olan resimleri için *Güzel San'atlar Dergisinin* Sayı 4, S. 48 deki resimlerine bakın.

[2] « ... Bizzat sürh mücevveze giymeği bunlar (yani Kanunî Sultan Süleyman) tecviz etti. Hususâ sipahın Bâyezidî tavil ve bî endam mücevvezeleri bunlar zamanında endama girdi... » Mücevvezenin Onaltıncı Asır sonlarından îtibaren yalnız divanda giyilmesi âdet oldu (*Âli basılmamış son cilt, varak 1*) ve *Peçevî C. 1, S. 4, 5* ve *D'Ohsson C. 4, S. 114.*

[3] *Vekayinâme* (Abdi Paşa) *varak 150 b.* ve *Silahdar Tarihi C. 2, S. 313.*

[4] D'Ohsson C. 4, S. 114 (Elbise kısmı) Üçüncü Mustafa'nın serpuşu resimlerinde de görülür; biraderi Abdülhamid'in resimlerinde de vardır.

darın arzusuna göre bâzan ucu aşağı gelmek üzre de takılırdı; bu sorguçların kıymeti hakkında bir fikir verebilmek için iki sorguçun tarifini yapmak kâfidir :

Sorguçun ortasında bir büyük, etrafında ve tepesinde ve zincirlerinde ve top kısmında orta kıt'ada elli ve küçük kıt'ada yirmi sekiz elmaslı ve sekiz kıt'a vasati ve yetmiş habbe zümrüt ve doksansekiz inci ve yirmialtı yakutlu ve etraf askılarında iki büyük lâl renkli altı büyük inci ve bir vasat elması havi ve üç büyük ve üç küçük habbe zümrüt ile müzeyyen Hintkâri sorguç.

Diğer bir sorguçun tarifi:

Yine ortasında bir büyük ve topunda otuz bir orta derecede ve güllerinde elli altı küçük elmaslı, orta kıt'ada beş incili ve bir de orta kıt'ada zümrüt askılar ve topunda ve zincirinde yetmiş dört habbe inciyi havi ve kırk iki hurda yakutlu ve otuz iki minekârî altun habbeli Hindkârî sorguç.

Pâdişâhların üst elbiseleri ilk zamanlardaki sâde şeklinden çıkarak sonraları daha mükellef bir tarz almıştır. Arkalarına giydikleri kürkler erkân samur denilen en iyi kürklerden olup bunlar gülgülü şal'a, sof'a veya seraser denilen en nefis bir kumaşa veya çuhaya kaplı olurdu. bunların giydikleri üst elbiselerinden en mükellefi *Kabanıçe* [1] veya *Kapanıça* veyahut da *kapanitse* [2] denilen seraser'e kaplı samur kürktü [3]. hükümdarın şahsına mahsus olan bu kürk fevkalâde iltifat ol-

[1] *Raşit C. 5, S. 111 Biyanki*, kapaniçeyi şöyle tarif ediyor: kapaniçe yakalı merasim kürkü olup uzun kolludur; mûtat üzere siyah tilki kürkü ile yapılırdı, pırlanta ağraflıdır. Sultan bunu büyük merasimede giyerdi. Arif Paşa da Kapaniçe'nin kollu olduğunu söyleyor *(Mecmua-i tasavir-i Osmaniyye) S. 4. Cevat Paşa*, kapaniçenin kolsuz kürk olduğunu ve *Ahmed Vefik Paşa* ise kollu olduğunu yazıyorlar. Topkapı Sarayındaki bâzı pâdişah resimleri ve bunların üzerindeki kapaniçelerin arkaya doğru yakalı kürk olduğu görülmektedir. Maarif Vekâleti tarafından neşredilmekte olan *Güzel Sanatlar* Mecmuasının dördüncü sayısında Üçüncü Ahmed'in renkli resminde görülen kolsuz ve çaprast kordonlu kürk'ün *kapaniçe* olması ihtimali vardır; fakat Mecmua-i tasavir-i Osmaniyyedeki ikinci Mahmud'un resmi tariften anlaşılacağı üzere Kapaniçe kolludur.

[2] *Silahdar Tarihi* kabanitse diyor *(C. 2, S. 744)*.

[3] *Suphi Tarihi S. 44.*

mak üzere Kırım hanlarına da ihsan olunurdu [1]. bâzan fakat ender olarak hizmetlerinden memnuniyyet hâsıl olacak olursa Eflak ve Buğdan voyvodalarına da pâdişah huzurunda giydirilirdi; fakat voyvodaların kapaniçleri kadifeye kaplı olurdu [2]. Ulûfe tevziindeki muvaffakıyyet dolayısiyle bâzan sadr-ı âzamlara da arza girerken muvakkaten pâdişâhın şahsına mahsus olan kapaniçelerden giydirilmek âdetti.

Kapaniçe kollu ve kolsuz olup kürkü siyah tilki derisindendi; Osmanlı pâdişâhlarının resimlerinde de görülür; önünde çaprastvari kaytanlar olup yakası enli olduğundan kürkü omuza kadar gelir ve omuzun dışarısına da bir az kürk konulurdu. Bütün kürklerin en makbulü olan siyah tilki kürkü pâdişâha mahsustu [3].

Kapaniçenin daha aşağı olan bir nev'ine macarca *kuntoş* denilirdi, kuntoş'un çuhaya dikilmiş paça samur, *kubur* samur, sırt samur, sincap, kakum gibi nevileri de vardı.

Kapaniçeleri, hazine odasında muhafaza ile mükellef olan memura *kapaniçeci* denilirdi [4]. Pâdişâha mahsus olan kapaniçenin, çaprastları mücevherli, kürkü tilki kürkünden, kabı atlas ve düğmeleri murassa olanına فروهٔ مربع = *Ferve-i murabbâ* ismi verilmişti; bu işleme düğme, güneş resminde olduğundan dolayı *mücevher şemseli* tâbir edilirdi; bu kapaniçe alaylarda ve merasimde giyilirdi.

[1] *Raşit Tarihi C. 3, S. 343* ve *Suphi Tarihi S. 44, Vâsıf Tarihi C. 1, S. 109.*

[2] *D'Ohsson C. 4, S. 134* (müzeyyenat kısmı.)

[3] *Biyanki,* Kuntoş'un Polonyalıların giydikleri üst elbisesi olduğunu yazmaktadır. Macar papaslarının binişine de kuntoş denilip sonradan entariye de alem olmuştur. Yüzü işlemeli hil'ate de kuntoş denilmektedir; kuntoş'un omuz başı yünlü olup omuzdan dirseğe kadar bol ve dirsekten bileğe kadar dar ve önü kırmızı imiş. Ahmed Vefik Paşa kapaniçe ile kuntoşu bir göstermişse de ayrı ayrıdır. *Kamus-ı Türki,* Tatar beylerinin giydikleri yüzü harçlı, dar kollu üst libasına ve kapaniçenin bir nevi'ne kuntoş denildiğini yazıyor. Kuntoşun muhtelif nevileri vardı (*Topkapı sarayı 1901 senesine ait Hazine Tahrir Defteri evrak numarası 1).*

[4] Kapaniçeci diğer hazine hademeleriyle beraber elbiseleri ilahiler okuyarak sarı sabur ağaciyle tütsülemeden pâdişaha takdim etmezlerdi (*Biyanki*).

Kapaniçeler içinde, her bir çift çaprazı ikişer yüz otuzar elmas ve her bir düğmesi üçer elmas ile murassa yedi çift çaprastlı seraser'e kaplı kapaniçe ve her bir çift çaprazı yirmi altışar elmas ve her bir düğmesi altışar elmas ile murassa kırmızı ve cenkâri (limon küfü) minakâri dokuz çift altun çaprastlı seraser'e kaplı kapaniçe ve her bir çaprazı otuz altışar elmas ve her bir düğmesi dokuz elmas ile murassa dokuz çift çaprastlı seraser'e kaplı kapaniçe ve sade sırma çaprastlı ve her bir düğmesi müşebbek (kafesli) beyaz mine üzerine üçer fîrûze yakut ve birer elmas ile murassa yedi çift çaprastlı çuhaya kaplı samur kapaniçe ve bundan maada müşebbek yani kafesli olup anber ile memlû birer sagir elmaslı, altın düğmeli, dokuz çift sade sırma çaprastlı sof'a kaplı kakum kapaniçe gibi pek müzeyyen nevileri vardı [1].

Naîma tarihinde Rumeli valilerine mahsus, kuşaktan aşağı yakalı beyaz çuhadan bir kapaniçe daha olduğu görülüyor [2].

Kapaniçeler bâzan *galebe* divanlarında pâdişâhın memnuniyetini mucib iş görmesinden dolayı fevkalâde bir iltifat olarak daha yukarıda da söylediğimiz gibi bâb-üs-saâde de sadr-ı âzamlara giydirilir ve bununla huzura kabul olunurlardı; fakat kapaniçe tamamen verilmeyip arzdan çıktıktan sonra kapıcılar kethüdası ve çavuşbaşı tarafından tekrar alınır hazinedar başı ağaya teslim olunup yine hazineye konurdu [3].

Osmanlı pâdişâhlarının merasim kıyafetleriyle sefere gittikleri zamanki kıyafetleri arasında tabiî fark vardı; pâdişâhlar sefer esnasında درع پوستين *dırı-i postiyn* denilen ince çelik zin-

[1] *Topkapı Sarayı Hazine Tahrir Defteri eski evrak numarası 1.*

[2] *Naîma* C. 6, S. 153.

[3] *Silâhdar Tarihi* C. 2, S. 744 «... galebe divan tertip olunup sahib-i devlet (Hekim oğlu Ali Paşa) hazretlerine kapaniçe tâbir olunan hil'at-i zer beft-i giran kıymet bâb-üs-saâde tarafına teşrif ve hareketleri esnasında hazine-i enderun muhazisinde diğer hil'at-ı postiyn samur üzerine ilbas-ı kamet-i mufaharet kılınıp arz'odasında huzur-ı hümâyuna dühul ve bâdez kuful hil'at-i merkumeyi iksa buyurdukları mahalle vusullerinde çavuş başı ve kapıcılar kethüdası ve mehter başı ağalar ol...» kapaniçeyi sırtından alıp hazinedar başıya teslim edilip başa beraber kaldırılarak hazinedeki mahalline konmuştu. Ayrıca bk. *Suphi Tarihi V. 44.* Vâsıf'da da böyle bir kayıt vardır *C. 1, S. 109.*

cirden yapılıp kürk kaplı bir nevi zırhlı üst elbisesi giyerlerdi [1]; Kanunî Sultan Süleyman'ın Muhaç muharebesinde başında üç sorguçlu serpuşu vardı; vücudu zırhlı kürkle örtülü olup harp meydanında at üzerinde saltanat sancakları altında durmuştu [2].

Dördüncü Murad Revan seferinden avdet ederken ecdadından ayrı bir kıyafetle İstanbul'a girmişti; üzerinde zırh, başında altun toğulğa (tolga) ve üzerine büyük tülbend sarınmış ve bunun üstüne mücevherden bir siyah sorguç takmıştı [3].

Avcı Sultan Mehmed, Leh seferine giderken murassâ zırh ve cevahir çaprastlı *dırı-i postiyn* giymiş ve mücevherli tirkeş, murassâ kılıç takıp başına dalyasanlı yaşil şal sarıp üstüne çifte sorguç takmıştı [4]. Ayni hükümdar 1094 H., 1863 senesinde Avusturya seferine hareket ettiği zaman arz'odasında başına küçük destar üzerine bir büyük otağa yani sorguç takmış arkasına beyaz serasere kaplı samur kapaniçe giymişti; belinde kılıç ve tirkeş olup mücevher sorguçlu mükellef eğer ve altun kotaslı (başlıklı) ata binmişti; arkasında, ata binmiş olduğu halde o tarihte yirmi yaşında bulunan büyük oğlu Sultan Mustafa vardı [5].

İkinci Süleyman, sefere hareketi esnasında her gün giydiği küçük destarın üzerine sorguç takardı; bâzan Dördüncü Murad'ın sorgucunu taktığı da olurdu [6].

[1] درع Dıri, ince çelik zincirden yapılmış harp gömleği demektir. درع پوستين Dırı-i postiyn, kürk kaplı zırh mânasına gelir; murassâ zırhlı ve cevahir çaprastlı olanları pâdişâha mahsustu (.. Cenâb-ı saltanat meabları (yani Dördüncü Mehmed) murassâ zırh ve cevahir kaplı *dırı-ı postin* ve mücevher tirkeş ve murassa şimşir ...) *Raşit Tarihi, müteferrika tab'ı C. 1, S. 66.*

[2] *Peçevî Tarihi C. 1, S. 89, 92.*

[3] *Naîma Tarihi C. 3, S. 258 ve Hammer tercümesi C. 9, S. 217.*

[4] *Vekayinâme* (Abdi Paşa) *varak 150 ve Raşit Tarihi C. 1, S. 260.*

[5] *Silahdar Tarihi C. 2, S. 4.*

[6] *Silahdar Tarihi C. 2, S. 429 ve 545.*

AYAK DİVANI

Pek mühim ve müstacel veya fevkalâde ahval dolayısıyla bizzat pâdişâhın huzuriyle kurulan divana *ayak divanı* denilirdi; bu divanın akdi muharebe sahasında olup ta, pâdişah bulunmazsa o zaman divana vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem riyaset ederdi. Divanda pâdişâhtan başkàsı oturmayıp hepsi anın huzurunda ayakta durarak işin derhal bir karara bağlanması icabettiğinden dolayı bu divana *ayak divanı* ismi verilmiştir. Pâdişâhların bizzat divan-ı hümâyuna riyaset etmelerini terk etmeleri üzerine askerin ve halkın son haddine gelen şikâyetlerini bizzat hükümdara dinlettirmelerini istemeleri ayak divanı akdine sebep olmuştu.

Pâdişâhların yapmağa mecbur oldukları ayak divanı ya mühim addettikleri ve şüphe eyledikleri yolsuzluğun halli münasebetiyle ve yahut askerin ısyanı veya halkın şikâyeti üzerine olurdu. Sadr-ı âzamların akdettikleri ayak divanı ekseriyyetle muharebe zamanında ordugâhta olurdu; ordu erkânı ve ocak zâbitlerinin iştirak ettikleri divanda serbest müzakere yapılarak süratle karar alınırdı.

Ayak divanlarından en mühimleri pâdişâhın akdine mecbur olduğu divan olup çok defa pek feci hâdiselere sebep olmuştur ki bizim asıl maksadımız da bundan bahsetmektir; fakat bunun haricinde pâdişâhların herhangi bir meseleyi tahkik için derhal gittiği yerde ayak divanı yaptığı da görülüyor; meselá Kanunî Sultan Süleyman İstanbul'daki nüfusun günbegün artması iḫtimaline karşı su ihtiyacının temini için bir Rum mîmarı ile görüşmesi sebebiyle yapılan bir ayak divanı vardır. Pâdişah âdeti üzere Kâğıthane taraflarında avlanırken İstanbul suyunun artmasına dair bir Rum mîmariyle görüşmüş, fakat bir müddet sonra mîmarın vezir-i âzam Rüstem Paşa tarafından hapsedildiğini duyarak Kâğıthanede bir ayak divanı

yapıp mimarın hapsinin sebebini sormak üzere Rüstem Paşayı istintak etmiştir [1].

Yine Kanunî zamanında Barça denilen [2] bir Türk gemisinin tüccar ve hacılarla dolu olarak Malta şövalyeleri tarafından zabtedilmesi, derhal bir ayak divanı akdine sebep olmuştur; bu toplantıda Malta meselesi görüşülmüş, vezirlerle devlet erkânı müzakerede hazır bulunmuşlar, pâdişah saraya gelince vezir-i âzam Semiz Ali Paşaya hatt-ı hümâyun gönderip Kaptan Piyale Paşa ile Malta seferini görüşmesini emreylemiştir [3].

Yukarıda söylediğimiz iki ayak divanı, hükümdarın arzusu ve acele karar alınması sebebiyle yapılan divan olup bundan sonra yazdıklarımız pâdişâhların akdine mecbur oldukları veya icbar edildikleri ayak divanlarıdır.

1011 H., 1602 M. de kapıkulu suvarileri Anadolu ısyanları sebebiyle Üçüncü Mehmed'i ayak divanına davet etmişlerdi, pâdişah harem-i hümâyun kapısına (Ak ağalar kapısı) çıkıp bunların isteklerini dinlemişti.

Dördüncü Murad zamanında kapıkulu askerlerinin ısyanları sebebiyle iki defa ayak divanı olmuştu; birincisinde tahtı kurdurup vezir-i âzam Receb Paşanın tavsiyesiyle pâdişahı abdest alarak dışarı çıkmağa ve ayak divanı akdine mecbur etmişler ve hükümdarın yanına kadar sokulan yeniçeriler öldürmek istedikleri Hafız Ahmed Paşayı elinden alıp öldürmüşler ve bundan başka rüşvet alınmaması ve memuriyyetlerin satılmaması hakkında pâdişâhtan söz almışlardır [4]. Yine Dördüncü Murad zamanında ve 1041 (1631) senesinde ve evvelki hâdiseden az sonra vezir-i âzam Hüsrev Paşanın Tokad'da katli dolayısiyle zorbalar tekrar ayaklanıp saraya hücum ile Hüsrev'in katlinden dolayı pâdişâhı ayak divanına isteyüp dışarı çıkarmışlardı. Hüsrev Paşaya mukabil defterdar Mustafa Paşa ile Yeniçeri Ağası Hasan Halifeyi ve pâdişâhın musahiblerinden Musa Çelebi'nin başlarını isteyüp pâdişâha haylı atıp tutmuşlar, hattâ:

[1] *Selânikî Tarihi*, *S. 5.*

[2] Barça, eski Osmanlı gemilerinden ve Kalyon envaından olup hem nakliye ve hem harp sınıfından idi; altları düzdü. İki ve üç direkli olurdu.

[3] *Selânikî Tarihi*, *S. 7.*

[4] *Hammer* (Atâ Bey Tercümesi), *C. 8*, *S. 20.*

"Şehzâdeler bizim efendimiz oğullarıdır; gayri sana îtimadımız kalmadı, nâhak yere Hüsrev Paşayı öldürdün şehzâdelere dahi kıyarsın; elbette şehzâdeleri çıkarıp bize göster„

demişler ve pâdişâhın sözlerine aldırış etmemişler ve netice olarak:

"Bu dediklerimizi bize vermezsen sen bize pâdişâhlığa lâzım değilsin„

diye kendisini tehdit eylemişlerdi; pâdişâhın emriyle kardeşleri olan Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim dairelerinden çıkarılıp gösterilmişti. Bunların en büyükleri olan Bayezid ile Süleyman, yeniçerilerin kendilerini dile alıp hayatlarını tehlikeye düşürdüklerinden ve pâdişâha itaat etmediklerinden dolayı âsilere karşı sert sözler söyledilerse de yeniçeriler aldırış etmediler ve pâdişâha:

"Bâdelyevm biz sana bu efendileri inanmayız; elbette bunlara zarar etmiyeceğine bize kefil ver„

diye ısrar edip nihayet şeyh-ul-islâm Ahi zâde Hüseyin Efendi ile vezir-i âzam Receb Paşa kefil olmuşlar ve taleb ettikleri adamları da alıp öldürmüşlerdir [1].

Dördüncü Murad zamanında bir ayak divanı daha olmuş ve bu defa pâdişah kapıkulu ocağı ağalarını kendisi davet ederek mutlak surette itaatlerini istemişti; bu sefer artık Murad'ın

[1] *Peçevî Tarihi C. 2, S. 421 ve Naîma C. 3, S. 82.* İhtilalciler «Orta kapıdan içeri yürüyüp divanhane-i hümâyun asker ile dolup ol namdar zorbalar ileru durup pâdişâhımıza sözümüz vardır, Divana çıksun deyu çağırıp bağırmağa başladılar... Pâdişah hazretleri taşra çıkıp şiar-ı saltanat ile ayak divanı edip taht-ı hilâfet üzere karar eyledi; Nedir kullarum deyu saded-i sualde olıcak, ol bî edebler ifrat-ı vekahat edip bir mertebe edebsizlik ve itale-i lisan ettiler ki tâbire gelmez ve Hafız Paşayı ve defter ettikleri onyedi mûteber erkân-ı devleti bize ver paralıyalım, zira bunlar devlete ve pâdişâhımıza dost değillerdir» dediler ve pâdişâhın makul olan mukabeleşini dinlemediler bağırıp elbette verirsiz paralarız yoksa iş gayri olur deyu yakın hücum edip pâdişâha el uzatacak kadar yaklaştılar, pâdişah, nasihatinin dinlenmediğini görünce «çünkü cevaba kulak tutmazsız ve kabil-i hitap değilsiz niçin beni taşra divana davet eylediniz» diye kalkıp içeri girdi; Fakat sonra Receb Paşanın rica ve ısrariyle saray kapısı açılarak tekrar tahta oturdu, âsilerin isteklerini kabul etti ve ibtida Hafız Ahmed Paşanın feci şehadeti vukubuldu.

faaliyyete geçmek üzere olduğu zamandır. Bu son ayak divanı saray bahçesinde ve deniz kenarında bulunan *Sinan Paşa köşkü*'nde toplanmıştı. Divanda vezir-i âzam, şeyh-ul-islâm, kazaskerler, nakib-ül-eşraf vesair ulemâ ile yeniçeri ocağı ağaları, zabitleri, suvari ocağı bölük ağaları vesairleri bulunmuş ve serkeşlik eden kapıkulu suvarilerinin ıslah ve tedipleri görüşülmüş, yeniçeri ocağından, itaat edeceklerine dair söz alınmış ve pâdişâhın teklifi üzerine ocak ağaları itaat edeceklerine dair yemin eylemişlerdi [1].

1061 H., 1651 M. senesinde hazineye seksen akçeye alınan kuruş'un yine seksen akçeye verilmeyip bunun züyuf akçeye tebdili suretiyle hazineye mühim bir kâr temini için bazı yerlerde ayarı noksan para kestirilmiş ve bu noksan para kethüdaları vasıtasiyle her yüz on sekiz akçeye mukabil bir altun olmak suretiyle esnafa verilmek istenmiş ve bu hal nihayet esnafın ayaklanmasına ve pâdişâhı ayak divanına davete yol açmıştı; Bâb-üs-saâdeye kadar dolan esnaf ve halk derdlerini bizzat küçük yaşta olan Dördüncü Mehmed'e söyliyerek:

> "Pâdişâhım bu zulme tâkatimiz yoktur; lala'na vardık, bize kâfirler diye sitem eyledi; hâlen sana geldik; halife-i rûy-ı zeminsin, hakkımızı hak edip üzerimizden zulmü defeyle„

dediler. Müftü Kara Çelebi zâde de şikâyetlerinin ne olduğunu anlattı ve pâdişah böyle zulme rızam yoktur diyerek ellerine hatt-ı hümâyun verdi ve sadr-ı âzamı da azleyledi [2].

1069 H. 1658 M. tarihinde Köprülü Mehmed Paşa'ya karşı Anadolu'daki vezirlerin muhalefetleri üzerine sadr-ı âzam, Erdel işiyle meşgul iken acele pâdişâhın bulunduğu Edirne'ye davet edilmişti. Otağ-ı hümâyunda bizzat pâdişâhın huzuriyle vezirler, şeyh-ul-islâm, kazaskerler, yeniçeri ağası, bölük ağaları ve diğer

[1] *Naîma Tarihi C. 3-5 S. 107 ilâ 109.* Pâdişah bu hâdiselerde rol oynıyan eşhası mimliyerek devlet idaresini bizzat ele aldıktan sonra hepsini öldürtmüştür. Bunlar arasında sadr-ı âzam topal Receb Paşa ile Şeyh-ul-islâm Ahi zâde Hüseyin Efendi de vardır. Bundan başka şehzâdelerden ilk üçü de öldürülmüş ve hattâ Murad kendisinden sonra yegâne saltanat vârisi olan İbrahim'i de öldürtmek istemişse de ölümü buna mâni olmuştur.

[2] *Naima Tarihi C. 5, S. 97.*

bütün ocaklar ağalarının davetiyle bir ayak divanı akdedilmişti. Bu divanda Dördüncü Mehmed hazır olanlara hitab edip:

"*Kullarım, Abaza Hasan dedikleri mel'un emr-i hümâyunuma inkıyad etmeyip bu sene-i mübarekede vâkı olan gazaya mâni olup küffara yardım etmekle ısyanını ızhar eyledi ve bir alay eşkıyayı başına cemeyleyip Anadolu memalikini yağma ve garet ile fesada verdi; üzerine seferim vardır; gitmeniz me'mul-i hümâyunumdur; gider misiz?*"

dediği zaman bütün davetliler ve bilhassa ocaklılar bir ağızdan:

"*Allahü teâlâ ömr-ü devletinizi ziyade eylesün, uğur-ı hümâyunda can ve başımız fedadır gideriz ve ahdımız üzere dururuz*"[1].

diye mukabele eylemişlerdi; hemen tekmil Anadolu paşalarının ayaklanıp İstanbul'a doğru yürümeleri ve Köprülüyü istememeleri vaziyetin ciddiyetini göstermekte idi. Pâdişâhın (gitmeniz memûlümdür, gider misiz?) demesi kendisinin teklifinin kabulünde mütereddit olduğunu gösteriyordu. Avcı Sultan Mehmed, saltanatını bile tehdit eden bu harekete karşı Köprülüyü feda etmemek için ona vermiş olduğu sözde durmuştu.

Bu tarihten sonra ayak divanı akdine dair tarihlerimizde bir kayıt görülmüyor.

---

[1] *Naîma Tarihi C. 6, S. 357*; Silahdar Tarihinde içtimadan bahsediliyorsa da tafsilat verilmiyor (C. 1, S. 142).

OSMANLILARDA SULTAN TÂBİRİ

Sultan tâbiri, Müslüman hükümdarlarının bilhassa sünnî kısmına ait bir unvandır; Süryanîceden alınmış olan kelime iktidar sahibi demektir; daha sonraları hâkimiyyet, delil ve burhan mânalarına da alınmıştır [1].

İlk Osmanlı hükümdarları kendi kitabeleriyle namlarına yazılmış olan eserlerde *Emîr*, *Emîr-i kebir* ve bazan da *Sultan* diye anılmışlardır; *İbn-i Batuta* Anadolu'yu gezerken oradaki bütün küçük memleket sahiplerine *Sultan* demekte ve aynı tâbiri Orhan Gazi hakkında da kullanmaktadır [2].

Bursa'daki ilk kitâbelerden Orhan Beğe ait bir cami kitâbesinde:

امير الكبير المعظم المجاهد سلطان الغزاة بهادر زمان غازى اورخان بن عثمان

Emîr-ül-kebir-ül-muazzam-ül-mücahid sultân-ül-guzat bahâdır-ı zaman Gazi Orhan ibn-i Osman

denildiği gibi [3] Ankara'daki 763 H., 1361 M. tarihli Lulu' paşa Camisi kitâbesinde de Osmanlı hükümdarı hakkında *Sultân-ı âzam* tâbiri hâkkedilmiştir [4]. Yine Ankara'da 777 Muharrem, 1375 Haziran tarihli kitâbede:

(ملك العادل الغازى السلطان غياث الدنيا والدين ابو الفتح مراد خان بن اورخان)

(Melik-ül-âdil-ül-gazi es-sultan gıyas-üd-dünya ve-d-din ebü-l-feth Murad Han ibn-i Orhan)

kitâbesi görülüyor. Bursa'da 802 H., 1399 M. senesinde yapılan Ulu Cami kitâbesindeki سلطان المعظم بايزيد خان بن مراد *Sultan-ül-muazzam Bayezid Han b. Murad* kaydı [5] ve 809 H., 1406 M.

[1] Sultan kelimesi hakkında *(Encyclopédie de l'Islam)* a bakınız.

[2] *İbn-i Batuta seyahatnâmesi* (Şerif Paşa tercümesi). C. I S. 341

[3] *İznik ve Bursa Tarihi* (Memduh Turgut) *S. 163.*

[4] *Ankara* (*Birinci kısım*) Mübarek Galip S. 47.

[5] *Bursa ve İznik Tarihi.*

senesinde babasının türbesini yaptıran Süleyman Çelebi'nin kitâbesinde:

Hazihi ravzat-üs-sultan-is-said-il-merhum-il-mağfur Bayezid Han b. Murad Han

Benaha es-sültan-ül-âzam mevlâ mülûk-il-arab-ı vel-acem Süleyman Han bin Bayezid Han

هذه روضة السلطان السعيد المرحوم المغفور بايزيد خان بن مراد خان

بناها السلطان الاعظم مولى ملوك العرب و العجم سليمان خان بن بايزيد خان

tâbirleri ile 816 H., 1413 M. tarihli Ankara'da Ahi-Elvan Camisinin kitâbesinde [1].

Sultan-ı âzam mevlâ mülûk-il-arab-ı vel-acem sultan Mehmed Han bin Bayezid Han ibn-i Murad Han

سلطان اعظم مولى ملوك العرب و العجم سلطان محمد خان بن بايزيد خان بن مراد خان

ve Bursa'daki 821 H., 1418 M. kal'a kitâbesinde [2].

Es-sultan-ibn-üs-sultan sultan Mehmed bin Bayezid Han

السلطان بن السلطان سلطان محمد بن بايزيد خان

kitâbelerinde sultan tâbirleri görülmektedir.

Bundan sonra gelen pâdişâhların kitâbeleri ise tomtraklı olarak hep *sultan ibn-üs-sultan* diye yazılmaktadır; ikinci Murad'dan sonra bu unvan daha şümullü olarak devam ettiğinden misal gösterilmesine lüzum görülmedi.

Bu kayıdlar gösteriyor ki Osmanlı hükümdarları baştan Orhan Gaziden başlıyarak kitâbelerinde hep sultan tâbirini kullanmışlardır. Kendilerine takdim edilen eserlerde de bu unvan görülüyor.

Sikke yani kestirdikleri paralarına gelince:

İlk defa sultan sıfatiyle birinci Murad Beğin bir bakır sikkesi görülmüş ve bu sikkeyi merhum Bay Halil Ethem *(Es-sultan-ül-galib)* diye okumuştur [3]. Emîr Süleyman'ın sikkelerinde yalnız *Emîr Süleyman* diye tuğralı olarak para kestirilmiş ise de daha sonra *sultan* ve *sultan-ı âzam, es-sultan-ül-melik-ül âzam*

[1] *Ankara* (Mübarek Galip) *ikinci kısım S. 24.*
[2] *Bursa ve İznik Tarihi S. 164.*
[3] *Meskûkât-ı Osmaniyye* (Halil Edhem)

unvaniyle *Akçe-i Osmanî* denilen gümüş sikkeyi Çelebi Mehmed kestirmiştir,[1] Bundan sonra İkinci Murad'ın bâzı sikkelerinde sultan unvanı bulunduğu gibi [2] halefleri de mebzul surette paralarında sultan tâbiri kullanmışlardır; hattâ Fatih Sultan Mehmed:

سلطان البرين و خاقان البحرين السلطان ابن السلطان

Sultan-ül-berreyn ve hâkan-ül-bahreyn es-sultan ibn-üs-sultan klişesiyle on akçelik sikkeler kestirmiştir[3].

* * *

Bu kayıtlardan, Osmanlıların bir beğlik kurdukları zamandan itibaren hükümdarların *Sultan* sıfatını kullandıkları anlaşılmakla beraber gerek Mısır ve gerek İran menbalarında kendilerine *Bey* veya *Melik-i Rum İbn-i Osman* denilmektedir; yalnız İbn-i Ayas 886 H. 1481 M. tarihinde Fatih Sultan Mehmed'in vefatını yazarken *Melik-i Rum ve Kostantaniyye-i Uzmâ Sahibi Sultan-ı Muazzam-ı Müfahham* tâbirini kullanmaktadır[4]. İbn-i Ayas Yavuz'un memlûk devletini ortadan kaldırdığı zamanda hayatta olduğundan ve ortada artık Osmanlı devletinden daha büyük bir devlet olmadığından eserinde sultan tâbirini kullanmakta bir beis görmemiştir.

Bizim tarihler, Yıldırım Bayezid'in Nigebolu muzafferiyeti üzerine memlûk hükümdarının müsaadesiyle Kahire'de bulunan Abbasî Halifesinden sultan unvanını aldığını yazmaktadırlar; ayni hâdiseyi İbn-i Şahne de te'yid etmektedir[5]. Filhakika Osmanlılar ibtidadan beri sultan unvanını kullanmışlarsa da bu unvan kendilerine Abbasî Halifesi tarafından verilmiş olmadığından, sonradan (Sultan-ı Mülk-i Rum) unvanının halife tarafından kendilerine verilmiş olmasının nü-

[1] *Meskûkât-ı Osmaniyye C. 1, S. 13.*

[2] *Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniyye* (İsmail Galip) *S. 25 ilâ 27 ve Meskûkât-ı Osmaniyye* (Halil Ethem), *S. 29, 31, 32, 37, 39, 41.*

[3] *Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniyye* (İsmail Galib) S. 31 ve *Meskûkât-ı Osmaniyye* (Halil Edhem) S. 52, 56.

[4] *İbn-i Ayas Cüz 2, S. 204* ve *Feridun Bey Münşeatında* Memlûk hükümdarlarından bâzılarının Yıldırım Bayezid ile oğlu Çelebi Mehmed'e (C. I, S. 116, 138) gönderdikleri nâmelerde *Sultan ül-islâm-ı velmüslimiyn* diye hitap ettikleri yazılıyor ki Münşeat'ın bu kısımları Mısır menbalariyle de tetabuk etmektedir.

[5] *İbn ül-Esir* kenarında (Bulak, 1290), C. IX, S. 207.

fuzlarını takviye için faydası olacağı hatıra gelmektedir; nitekim Osmanlı Hükümdarı İkinci Bayezid'in idaresi altındaki yerlere sultan olması yani Osmanlı memleketlerinde Bayezid'in sultan olarak tanınması hakkında memlûk hükümdarı *Kaytbay'ın* Osmanlı hükümdarına bir müracaatı olduğunu İbn-i Ayas yazmaktadır; böyle bir teklife sebeb de memlûklerle mücadele eden Dulkadır oğlu Alâüddevle Beğe Osmanlıların yardım etmemesini temin etmekti.

Memlûk hükümdarı 890 H., 1485 M. İkinci emir-i ahur Cani Beğ'i İskenderiyye'den deniz yolıyla Osmanlı Hükümdarı İkinci Bayezid'e elçilikle göndermişti. Kaytbay, Osmanlı pâdişâhının gerek bilâd-ı Rumda yani elindeki yerlerde ve gerek fethedeceği küffar memleketlerinde sultan makamında olmasını teklif etmiş ve halifede bunu bir تقليد *taklid* (tevcih) yani menşur ile iki sultan arasında bu Dulkadır oğlu meselesiyle tekevvün edecek hâdisenin ve çıkacak fitnenin bertaraf olmasını tavsiyeyi havi Sultan Bayezid'e bir mektup göndermişti. Bu mektupta Osmanlı Pâdişâhına gayet nazikâne hitab edilmekte idi [1].

Osmanlı Hükümdarı kendisiyle yakın karabeti olan Dulkadır oğluna yardım edilmemesi yolundaki teklifi ve bu meyanda tabiî olarak halifenin tavsiyesini de reddettiğinden iki devlet arasındaki husumet genişlemiş [2] ve beş sene süren bir harbe müncer olmuştu.

Bu kayıtlar sarahaten gösteriyor ki ilk Osmanlı hükümdarları Abbasî Halifesi tarafından verilen menşur ile değil kılıçlarının hakkı olarak sultan olmuşlar ve bu unvanı halefleri de devam ettirmişlerdir.

***

Sultan tâbiri Osmanlılarda ibtidadan îtibaren halk arasında şümullü olarak kullanılmayıp daha ziyade kitâbe, para ve vesikalarda zikredilmektedir; hattâ *tuğra'da* bile bu sıfat yoktur ve anın yerine (Han) unvanı vardır; halk arasında en ziyade *Hünkâr* ve *Pâdişah* isimleri söylenmektedir; hattâ yalnız *Sultan* tâbiri, hükümdara mahsus bir klişeden ibaretti; halbuki muamelâtta bâzı istidalarda ve mektuplarda *sultanım* tâbiri küçükten büyüğe yazılan elkap ve konuşmalarda da hürmet makamında olarak kullanılmıştır. Sultanım tâbiri *asaletmeab*

1 « ... وارسل السلطان صحبته تقليداً من الخليفة الى ابن عثمان بان يكون مقام السلطان على بلاد الروم وما سيفتحه على يديه من البلاد الكفرية و ارسل اليه ايضاً الخليفة مطالعة متضمن تحميد هذا الفتنه».. *İbn-i Ayas, Cüz 2, S. 227.*

2 *İbn-i Ayas, Cüz 2, S. 231.*

mukabilidir. (Sultanım hazretleri sağ olsun) ibaresinin yüksek makama ve bilhassa sadr-ı âzama verilen istidalarda kullanılmış olduğunu vesikalarda sık sık görmekteyiz.

Sultan tâbiri sonraları Osmanlı pâdişâhlarının erkek evlatlarına, kızlarına ve hattâ pâdişah validelerine, ailelerine kadar teşmil edilmiştir. Sultan unvanı pâdişâhın erkek çocuklarında ismin evveline ve kızlar da ise ismin sonuna gelmek âdet olmuştu; Sultan Selim, Sultan Mehmed, Ayşe Sultan, Esma Sultan gibi. Valilik eden Şehzâdelere de *Çelebi Sultan* denildiğini, şehzâdeler kısmını yazarken bilmünasebe söylemiştik. Pâdişah validelerine *Valide Sultan* ve pâdişâhların zevcelerine *Haseki Sultan, Hürrem Sultan, Nûrbânû Sultan* denilmekte olduğunu tarihlerde görüyoruz.

Sadr-ı âzamın pâdişâha takdim ettiği telhis ve takrirlerinde sultan tâbiri kullanılmayıp anın yerine *pâdişâhım* denilmektedir. Osmanlılarda hükümdardan başka hiç bir kimseye verilmeyen tek unvan *(Hünkâr)* tâbiridir[1].

***

Onaltıncı Asır ortalarında Şark vilâyetlerindeki bâzı Kürt beğlerine sultan unvanıyla ferman gönderilmiş olduğunu arşiv vesikaları arasında görmekteyiz[2]. Sultan tâbiri İran'da vali ve emsali zatlara mahsus bir unvan olduğundan bu isim üzerinde Osmanlılar hiç taassup göstermemişlerdir; bununla beraber Kanunî Sultan Süleyman'ın vezir-i âzamı İbrahim Paşa, Olama Han'ın teşvikiyle kendisinin elkabına ilâve ettiği (*ser asker sultan*) tâbirinin kurbanı olmuştur[3]. Kırım Hanından maada olan han zâdelere de devlet tarafından yazılan *muharrerat'da* isimleriyle beraber sultan tâbiri kullanılırdı.

[1] Bâzı vesikalarda (*Françe pâdişahına*) kaydiyle ecnebi hükümdarlarına pâdişah denildiği görülmektedir.

[2] *Mühimme Defteri 3, S. 261, sene 967* Sultan Hüseyin Beğe gönderilmiş olan bir hüküm.

[3] Bu husus hakkında İbrahim Paşanın mahremlerinden *Celâl zâde*, eserinde şöyle diyor «... Olama, şeytanet âsâ paşaya igva edip Acem şahının ednâ saltanatı ile bu denlû sultan adına beğleri ve hanları vardır. Hazret-i pâdişah-ı ruy-ı zemin kemal-i kudret ve şevketleri ile magbût-ı şahân-ı âlîşân-ı felek temkin olmuşlardır. Bir kulları sultan adına olsa acip midir? deyu anın delâlet ve rehnümalığı ile menâşîr-i hâkaniyyede vâkı olan elkabına (*Serasker Sultan*) lafzını ihtira edip kayıt ettirdi..» *Tabakat -ül Memâlik S. 483*, (Millet Kütüphanesi nüshası).

PÂDİŞAHLARIN MÜHÜRLERİ

Mühr-i Hümâyun

Osmanlı hükümdarlarından her birinin kendi isimleriyle babalarının isimlerini havi biri zümrüt ve diğer üçü altundan olarak yüzük şeklinde tuğralı dört mührü vardı; her hükümdar değiştikçe, tuğra gibi mühür de değişirdi; yeni hükümdarın mühürleri icabedenlere verilir ve kendisinden evvelkinin mührü de alınarak saray hazinesine konurdu. Bu dört mühürden biri murabbâ ve diğer üçü beyzî şekilde olup murabbâ yani dört köşeli mühür, diğer üçüne nisbetle daha küçükçe idi [2]. Pâdişah zümrüt olan bu yüzüğü parmağına takardı.

Murabbâ veya köşeleri kesik murabbâ şeklinde olan mühür, pâdişâhın şahsına mahsustu ve kendisinde dururdu; beyzî olan diğer üç mühürden birisi hükümdarın mutlak vekili olduğuna işaret olmak üzere vezir-i âzama verilirdi [3]. Vezir-i

[1] İkinci Mustafa'nın hal'inde vezir-i âzam Rami Mehmed Paşa saklanmış ve sonra afvedilip meydana çıkınca kendisinde bulunan İkinci Mustafa'nın mührü alınarak hazineye konmuştu (*Raşit Tarihi C. 3, S. 116*).

[2] Ben İkinci Bayezid ile oğlu Yavuz Sultan Selim'in kullandıkları iki yuvarlak mührü basılmış olarak gördüm, bunlardan biri Başvekâlet arşivindeki (Kâmil Tasnifinden 4988 umumî ve hususî bir numaralı) İkinci Bayezid'in mührü olup diğeri de hazine-i hümâyunun mühürlendiği Yavuz'un meşhur mührüdür. Dördüncü Mehmed'den evvel (1648; 1687) pâdişahların murabbâ şeklinde mühür kullandıklarına dair henüz bir vesika görmedim. Zannıma göre (Eğer Topkapı Sarayı mühürleri arasında daha evvelki pâdişâhların murabbâ mühürleri yoksa) murabbâ veya köşeleri kesik murabbâ şeklindeki mühürün Dördüncü Mehmed zamanından îtibaren kullanılmış olması îcabediyor. Çünkü bu hükümdar kendisine hazineden verilen paraları aldığına dair mühürlediği makbuzun bâzısı köşeleri kesik murabbâ mühür ile ve bâzısı da vezir-i âzamdaki gibi beyzî şeklindeki mühür ile mühürlenmiştir. Sultan İbrahim ile Dördüncü Murad'ın da kendilerine ait mühürleri beyzî şekilde olup murabbâ değildir.

[3] Üçüncü Sultan Ahmed, sadr-ı âzam Damad İbrahim Paşa hakkında fevkalâde teveccühünü göstermek üzere ana bizzat kendisinin kullandığı zümrüt mühürünü vermişti (*Raşit, C. 5, S. 8, 9*).

âzam yüzük şeklinde olan ve *mühr-i hümâyun, hâtem-i şerif, hâtem-i vekâlet* denilen bu mührü, küçük bir kese içinde boynuna takarak koynunda muhafaza ederdi. Yine aynı şekilde olan üçüncü mühr-i hümâyun hasodabaşıya ve dördüncü de harem-i hümâyun hazinedarı olan bir kadına verilirdi.

Bâzan vezir-i âzamdaki mührün zâyi olması veya sadr-ı âzamın bir ihtilâl üzerine saklanarak mührün alınamaması, yahut payitahtta bulunmayıp muharebe münasebetiyle azledilen sadr-ı âzamdan gelecek mührün gecikmesi sebebiyle Has odabaşıdaki mühür, kendisinden alınarak muvakkaten yeni tâyin edilen sadr-ı âzama verilirdi; çünkü yeni sadr-ı âzamda mühür bulunmadıkça anın pâdişâha vekil olması mümkün değildi [1]

Pâdişâhlar kendi parmaklarındaki zümrüt üzerine hâkkedilmiş yüzük şeklindeki mühr-i hümâyun ile kendilerine maliye tarafından takdim edilen ceb-i hümâyun akçelerini ve bâzı muayyen haraç vesairenin tesellüm makbuzlarını mühürlerlerdi [2].

Osmanlı pâdişâhlarının şimdiye kadar görülen mühürlerinden en eskisi İkinci Bayezit ile Yavuz Sultan Selim'e ait olan mühr-i hümâyunlardır.

---

[1] Kurumumuzun mecmuası olan *Belleten*'in onaltıncı sayısındaki mühürlere dair makalemize bakın *(S. 501, 502.)*

[2] Mühr-i hümâyun hakkında Belleten'in No. 16, sene 1941 deki (*Osmanlı Devleti zamanında kullanılmış olan bâzı mühürler hakkında bir tetkik*) isimli makalemizde daha fazla malûmat vardır.

OSMANLI HÜKÜMDARLARININ TUĞRALARI

Osmanlılarda pâdişâhın imzası (alâmeti) olarak kullanılmış olan tuğrâ, an'aneye göre Oğuz Hanın tahrirî nişanı imiş. Bir kısım Türk âlimleri bu tâbirin efsanevî bir kuş olan Tuğrı'dan geldiğini ve bu kuşun Oğuz'ların büyük hâkanı'nın arması olduğunu kabul ediyorlarsa da mehaz göstermiyorlar; bâzı âlimler tarafından ayrıca tetkik edilip henüz kat'î bir neticeye varılmamış olan tuğrâyı, büyük Selçukilerde ve Anadolu Selçukileriyle Anadolu beğliklerinde, Memlûklerde ve nihayet Osmanlılarda görmekteyiz [1]. *Divanu Lügat-it-türk*'de tuğranın aslı oğuz'ca *Tuğrag* olup bunun hükümdarın basılmış nişanı (imzası) olduğu zikredilmektedir [2]. Garp türkçesinde bu kelimenin sonundaki (غ) harfi okunmadığından tuğrâ diye kullanılmıştır; *İbn-i Mühenna* lûgatinde ise *tevki'* tuğranın ve *mühür* ile *alâmet* de damganın mukabili olarak gösterilmektedir [3].

Osmanlı tarih vesikalarındaki *Tevki-i hümâyun, tevki-i refî, nişân-ı şerif-i âlîşân-ı sultanî ve tuğrây-ı garrây-ı sâmi mekân-ı hâkanî, tevki-i refi-i hümâyun, nişan-ı hümâyun, misal-i meymun, nişan-ı şerif-i âlîşan, alâmet-i şerife, tuğray-ı garra* gibi tâbirlerin hepsi de tuğrâ demektir. Türkçe olan tuğrânın farsçası *nişan* ve arabçası *tevki*'dir Osmanlılarda tuğrâ, pâdişâhın ismini havi alâmeti, imzası demektir. *Ferman, Berat, Menşur* vesairedeki alâmet-i şerifeden maksat tuğradır; büyük Selçukilerle, Anadolu Selçukilerinde ve memlûklerde tuğrâ, alâmetin bir cüz'i olduğu halde Osmanlılarda tuğrâ alâmet ve alâmet de tuğrâ demektir; çünkü bu isimlerini saydığımız devletlerde bir cümle-i duaiye olan *tevki'* توقيع veya *alâmet* ile tuğra ayrı ayrı şeyler olarak kabul edilmiştir.

[1] Bk. *Die Grossherliche Tughra* v. Fr. Babinger, *Beiträge zur Kunst des Islams*, 1925, Leipzig S. 188-196. Osmanlılardan evvel ve Osmanlılar zamanındaki tuğrâlar hakkında Belleten'in 17-18 inci sayısındaki *(Tuğrâ ve Pençeler ile Ferman ve Buyruldulara Dair)* isimli yazımızda tafsilat vardır.

[2] *Divanu Lügât-it-türk C. 1, S. 462* (*İstanbul Tab'ı*).

[3] *İbn-i Mühenna Lûgati* (*İstanbul Tab'ı S. 146*).

Osmanlılarda nişan, tevki' tâbirleri tuğrâdan daha çok taammüm etmiştir. Hükümdarın imzası olan tuğrâyı çekene *Tuğrâî*, *Tevki'î* veya *Nişancı* denilirdi. Tuğrâlarda hükümdarın isminden başka babasının ismi de yazılırdı.

İlk tuğrâyı Orhan Bey'de görüyoruz; tabiî bunu diğer Anadolu beğleri gibi Anadolu Selçukilerinden almıştır. O halde tuğrânın Birinci Murad Beğin pençesi ve parmaklarının şekli olduğu hakkındaki rivayetin bir kıymeti kalmamıştır. Orhan'ın tuğralarından biri 724 Rebiulevvel (1324 Mart) ve diğeri ise 749 Rebiulahır (1348 Temmuz) tarihlidir. Daha sonra Birinci Murad Beğden îtibaren hükümdarların babalarının adlarıyla kendi adlarından terekküb eden tuğraları görülmektedir [1]. Orhan Gazi ile oğlu Murad'ın ve Emîr Süleyman'ın tuğrâlarında yalnız Orhan b. Osman, Murad b. Orhan, Emîr Süleyman b. Bayezid diye yazılmış olup Çelebi Mehmed'den îtibaren *Han* sıfatı da ilâve edilmiştir [2]. Tuğrânın üç keşideli ve çifte kavisli şekli Birinci Murad Beğden îtibaren başlamaktadır; bundan başka tuğrâlara cümle-i duaiye olarak *Muzaffer dâima* veya harf-i tarifle *el-muzaffer dâima* yazılmasını şimdilik İkinci Murad'dan îtibaren görmekteyiz; andan evvel ilk pâdişâhların Çelebi'ye kadar olanlarında böyle bir ibare görmedik. İkinci Murad'ın tuğrâsında ise muzaffer dâima ibaresi vardır. Bu tâbir İkinci Murad'dan îtibaren sona kadar bu tarz devam etmiştir.

Meskûkât mütehassısı merhum Ali Bey, tuğrâların paralara hâkkedilişini Birinci Murad Bey zamanında göstermekte olup elindeki sikkelerin kendisi tarafından yapılmış şekillerini res-

[1] Birinci Murad Beğin tuğrâsı ile Emîr Süleyman'ın benim neşrettiğimden başka olan tuğrâsı için *Tarih Vesikaları Dergisi*'nin dördüncü sayısına bakınız. Şimdiye kadar ilk defa görülen Murad'ın tuğralı vakfiyesinin tarihi 767 Receb (14 Mart 1366) tarihli olup, Emîr Süleyman'a ait görülen ikinci tuğra da 806 Ramazan 1404) tarihlidir. Her ikisi de Bay Tahsin Öz tarafından neşredilmiştir.

[2] *Çelebi Mehmed tarafından verilmiş bir temliknâme ve Sasa Bey ailesi* (*Belleten numara 10-11*) *sene 1940.* İkinci Murad'ın gördüğümüz iki tuğrasından biri 1430 tarihinde Raguzalılara verdiği bir ferman olup diğeri de Selânikteki Yedi Kulenin giriş kapısı üzerinde taşa mahkûk bulunmaktadır. Bk. Babinger, *Die Grossherrliche Tughra*, Beiträge Zur Kunst des İslams, 1925 Leipzig, S. 194; Tafel 105.

metmiştir[1]. Meskûkât-ı Osmaniyye kataloğunda gördüğümüz ilk tuğrâlı sikke 806 H., 1403 M. tarihli olup Emîr Süleyman'a aittir[2]. Fakat yukarıda söylediğimiz gibi ilk tuğrâlı sikkede Birinci Murad Bey tekaddüm etmiştir.

Pâdişâhların tuğrâları ahitnâme, nâme-i hümâyun, ferman, menşur, berat vesairenin üstüne ve ortaya konurdu; tuğra, kâğıtların ve yazıların büyük, orta ve küçük oluşuna tâbi olup yazı ve kâğıtlarla mütenasip büyüklükte çekilirdi; tuğrâların sağ tarafına çiçek koymak veya mahlas yazmak usulü sonradan ihdas edilmiştir[3].

Son devirlerde berat, menşur, ferman, ahitnâme vesaire üzerine çekilen tugrâ; paralarda ve defterhane defterlerinin (arazi, timar vesaire) başlarına da çekilmiş olup daha sonraki tarihlerde ise bir arma olarak senetlerle pullarda, bayraklarda nüfus kâğıdı, damga resmi kâğıdı üzerlerinde, binalarda, yapılan çeşme, cami, imaret kitâbeleri üzerinde de görülmek suretiyle umumileşmiştir.

---

1 *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 8, S. 110.*

2 *Meskûkât-ı Osmaniyye* (Halil Ethem), *S. 23, 24.*

3 Osmanlı paralarında tuğrâların sağ taraflarına yaprak veya çiçek gibi işaret koymak Onyedinci Asır sonlarında İkinci Süleyman zamanında başlarsa da asıl devamı Üçüncü Ahmed'ten itibarendir. Sadr-ı âzam Halil Hamid Paşanın kendi el yazısiyle 1197 H., 1783 M. senesinde çektiği kırmızı renkli Birinci Abdülhamid tuğrâsının sağ tarafında küçük bir gül dalı ve sol tarafında da sünbül resmi görülüyor. Çiçek yerine tuğrâların sağ tarafına *Adlî* mahlasını koyan İkinci Mahmud'dur. İkinci Abdülhamid bunun yerine (*Gazi*) sıfatını ve beşinci Mehmed de (*Reşad*) mahlasını koymuşlardır.

SALTANAT SANCAKLARI

Osmanlılarda *Elviye-i sultânî, Alemhây-ı Osmanî, Alem-i pâdişâhî* diye zikredilen[1] saltanat sancakları müteaddit ise de bunların içinden *Ak alem* denilen beyaz sancak asıl saltanat sancağı idi; bilmünasebe tarihlerde bu *Ak sancak*'tan bahsedilmektedir[2]. An'aneye ve bâzı tarihlerle Feridun Bey münşeatına göre Selçuk Hükümdarı bu ak sancağı Gazi Osman'a beğlik alâmeti olarak göndermişti; bu mütalea bir senede istinat etmediğinden bunun Selçuk hükümdarı tarafından gönderilmiş olması şüphelidir; yalnız ak sancağın Osmanlılarda saltanat sancağı olduğu muhakkaktır[3]. Bundan başka Osmanlıların ilk zamanlarındaki sancakları arasında bir de *kızıl sancak* olduğunu görüyoruz[4].

[1] *Feridun Bey Münşeatındaki Ruznâmede S. 402* de Çaldıran da düşmanla muharebe edileceği gün: «... ve seb'a-i seyyâre manendi olan yedi tuğ-ı zerrîn-i elviye-i sultanî ve alemhây-ı Osmanî çözülüp...» ve *yine aynı eserde* Yavuz'un Mısır seferinden evvel: «... Sinan Paşa hezar îzazla alem-i pâdişâhî ve tabl ve nakkare ile diyar-ı şarka azimet edip...» *(S. 477)* kaydı var.

[2] *Tarih-i Osmanî E. Mecmuası, sene 8, S. 193.* Mısır seferinde Rîdâniye muharebesinden sonra «şehre yürüyüş edip mahallatta ve sokaklarda buldukları tokadları (siper, barikat) yıkıp tâ beynessalâtiynedek cenk edip ol vakit saâdetle hünkâr dahi hemen ak sancakla bir tuğla yürüyüp kırmızı atlaslar giyip Davudî zırhla meydanda siper yapınıp kale önüne varınca geldi...» *Haydar Çelebi Ruznâmesi S. 486.* Yavuz'un menakıbı sebebiyle Ak sancağa dair *Tac-üt-Tevarih* de şöyle diyor: «... ve kapı dibinde dört nûranî kimesne durur, ellerinde birer sancak var, dakk-ı bab edeninin elinde pâdişâhın ak sancağı...» *C. 2, S. 608* ve andan naklen *Solak zâde Tarihi S. 425. Müverrih Âli* Kıbrıs fethinden bahsettiği sırada «... Evvelâ livâ-i beyzây-ı islâmı evvelâ sefineden karaya çıkarmak hizmeti...» *Hususî Kütüphânemizdeki nüsha, C. 2, varak 194.*

[3] *Feridun Bey münşeatı C. 1, S. 56 ve Âli Tarihi C. 5, S. 29 ve Oruç Bey Tarihi (Babinger tab'ı) S. 8 ve 83 Âşık Paşa zâde, S. 10.* Selçuk hükümdarının sancak gönderdiğini yazarsa da rengi hakkında bir şey demiyor.

[4] Alaşehir'in kızıl renkli bezlerini Osmanlıların sancak bezi yaptıklarını *Âşık Paşa zâde*'nin kaydından anlamaktayız (*S. 56*).

935 Receb, 1529 Mart tarihinde Kanunî Sultan Süleyman vezir-i âzamı İbrahim Paşaya seraskerlik beratı verilinceye kadar Liva-î saâdet denilen saltanat sancakları dört iken o tarihten îtibaren yediye çıkarılmıştır[1]. Hammer'in yazdığına göre bunların renklerinin ikisi kırmızı, ikisi çizgili ve diğerleri de beyaz, yeşil ve sarı idi[2]. *Selânikî* tarihinin basılmamış kısmında, Eğri seferine gidilirken tertip edilen ordu alayından bahsedildiği sırada saltanat sancakları hakkında şöyle denilmektedir :

"Hükümdar ak şîb libaslar giyip çifte sorguç takınıp ve hassa silahdarı, rikâbdar, mîr-i alem ağa münferiden alem-i islâm

[1] «...Selâtîyn-i Âl-i Osman enârallahü berâhinehüm livây-i saâdet ihtivaları şimdiye değin kadimden dört adet idi; من بعد min bâd fermân-ı şehriyar-ı kâmkâr ile râyat-ı fetih âyât-ı hüsrevânî ve alem-i âlem ârây-ı kiytî sitânî yedi adet olmak üzere mukarrer oldu...» *Tabakat-ül-Memalik* (*Millet Kütüphanesi numra 779 varak 316, 532*). *Âli* de şöyle diyor :

«O tarihe gelince âyin-i Selâtîyn-i Osmanî üzre elviye-i hâkanî çar erkân-ı bünyan-ı kişver sitanî gibi dört sancak iken paşay-ı mesfur serdarlığından sonra yedi kıt'a liva seb'a-i seyyare gibi engüşt nümâ olmak buyuruldu...» *varak 22 (Kütüphanemizdeki nüsha)* Peçevî de aynı şeyi söylüyor *C. 1, S. 129.*

[2] *Hammer tarihi* (*Atâ Bey tercümesi*) bu yedi sancağın renklerini metinde gösterdiğimiz gibi sayıyor (*C. 5, S. 84*).

Kara Çelebi zâde, Süleymannâme'sinde ve 927 H., 1521 M., seferinde (mânend-i heft ahter yedi adet zerrin ser alem» tâbiriyle bayrağın bu tarihte yedi olduğunu yazmışsa da (*Süleymannâme S. 25*) bu eser bir asırdan fazla bir zaman sonra yazılmış olup en doğru menbâ o devri idrak eden Tabakat-ül-Memalik sahibi olduğundan tabiî devlet ricalinden olan bu müverrihin kaydı doğrudur.

Teodor Kantakazen (Cantacasin) de pâdişah sancaklarının yedi olup beyaz olan en mûteber sancağın hükümdara yakın durup bunu Emîr-i alem'in taşıdığı ve diğer altı sancağın pâdişâhın biraz gerisinde ve yakınında bulunduğunu yazmaktadır; yine aynı zat Ak sancağı Emîr-i alemden başkasının taşıyamıyacağını da söylüyor (*Petit traicte de l'Origine des Turcqz, Paris 1896. ed. Ch. Schefer, Emir-i Alem kısmı*).

Halkondil (*Chalcondyle*) Zeylindeki teşkilât kısmında Emîr-i alemin, pâdişâha mahsus bayraklakları muhafaza ettiğinden bahsedildikten sonra pâdişah sefere çıktığı zaman kendisinden başka hiç kimsenin taşıyamıyacağı yeşil ve beyaz sancağın hemen hükümdarın önünde gittiğini ve bunu müteakıp diğer altı bayrağın alemdarlar tarafından taşındığı beyan ediliyor (*S. 104*).

önünde yürüyüp ak sancak ve iki kırmızı sancak ve bir yeşil sancak ve iki alaca yeşil ve kızıllı sancak ve bir sarı alaca ve kırmızı sancak ki cümle yedi beden alemli sancaklardı„ [1]. Bu kayda göre sancaklar bir ak iki kırmızı bir yeşil ve iki alaca yeşil ve kızıl ve bir de sarı alaca ve kızıllı idi.

Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne isimli mehazımız bu bayrak renklerini daha açık olarak gösteriyor ise de bâzıları birbirini tutmuyor; eser şöyle diyor [2]:

"Pâdişah hazretleri ve serdar ardınca yedi sancak gider; evvela baş alem beyazdır, ikinci yeşil, üçüncü sürh (kırmızı) dördüncü zerd (sarı) beşinci beyaz ile yeşil, altıncı kırmızı ile sarı ki yeniçeri bayrağıdır. Yedinci kırmızı ile beyaz.„

Selânikî ile Hammer kırmızı sancağı iki gösterdikleri halde yukarıki eserde bir tanedir. Bundan başka iki renk bir arada olan bayrakların tarifleri de birbirine uymuyor. Daha sonra da kırmızı ile sarı bayrağın yeniçeri bayrağı olduğu zikrediliyor.

Onyedinci Asır başında yaşayan müverrihlerden *Abdülkadir Efendi* ise *Vekayi-i Tarihiyye* isimli eserinde İkinci Osman'ın 1621 senesinde Leh seferine giderken saltanat sancaklarını zikrederek bunların bir beyaz, bir yeşil, iki kırmızı ve iki alaca yeşilli kırmızılı ve birinin yarı kırmızı ve yarı sarı olduğunu yazmaktadır [3].

Yukarıda saydığımız dört eserde bir beyaz ile bir yeşilin hepsinde aynı surette kayd edilmiş olduğu görüldüğü halde diğer renklerde ihtilâf vardır. Kırmızılar yalnız *Kâvanin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne*'de bir ve diğer üç eser de iki olarak gösterilmiş yine bu eserde beyazlı yeşilli bayrak bir tane olarak gösteriliyorsa da diğerlerinde ikişerdir.

[1] *Selânikî Tarihi (Basılmamış nüsha) varak 330.*

[2] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne (Kütüphanemizdeki nüsha S. 21).*

[3] «...alemler yedi tane, evvelâ baş alem altun şâşaa verip ak alem-i mehib ve alem-i sânî yeşil ve alem-i salis kırmızı ve diğer alem kırmızı ve iki alem dahi alaca yeşilli, kırmızılı ve biri dahi nısfı kırmızılı ve sarılı olup yedi alem, alemdarlar yedinde âdâb ile yürüyüp...» *Vekayi-i Tarihiyye varak 207.*

Bu saydığımız mehazlardan Selânikî Tarihi ile Vekayi-i Tarihiyye müellifi Onaltıncı Asır sonuyla Onyedinci Asır başlarında yaşadıklarından bunların bayrak renkleri birbirini tutuyor ; anlar orduda ve kalemde memuriyetle çalışmış birçok defalar da bilfiil seferlerde hizmet etmiş oldukarından zannımca bu ikisinin kaydını tercih etmek daha isabetli olur. Yukarıda gösterdiğimiz gibi her iki tarihin yazışına göre saltanat sancakları :

Bir beyaz, bir yeşil, iki kırmızı, iki alaca yeşilli kırmızı ve bir de yeniçerilere ait olarak kırmızı ile sarı renklidir.

Celâl zâde *Tabakat-ül-memalik fî Derecât-il-mesâlik* isimli kıymetli eserinde saltanat sancaklarının sırıklarının başları altun alemli olup[1] bayrak sırıklarının üzerlerinde birer Mushaf-ı Şerif takılı olduğunu ve sancaklarda da zafer âyâtı yani انا فتحنالك فتحا مبينا *İnnâ fetahnâleke fethan mübinâ* gibi fethi tebşir eden âyet-i kerime bulunduğunu yazmaktadır[2].

Her pâdişah cülûsundan sonra kendi ismi yazılı yedi sancak yaptırırdı ; nitekim Üçüncü Mehmed Eğri seferine gideceği zaman kanun üzere yeniden yedi sancak biçilip dikilmişti[3]. Saltanat sancakları muharebe esnasında pâdişâhın arka tarafında bulunurdu[4].

[1] «... Yedi altun başlı sancaklar, alemler, rayetler çözüldü, diblerinde mîr-i alemler, mehterler, zurnâiler, köscüler sanc'cılar (zil vuranlar) nakkarezenler hizmete müheyya olup ...» *Tabakat-ül-Memalik, varak 766. Mahrusa-i İstanbul Fetihnâmesinde de* (Mah-ı mencuk-ı rayât-ı fetih âyât) tâbiriyle sancak sırığının tepesindeki aydan bahsediyor (*S. 11*).

[2] «... Yedi aded Osmanî sancaklar ki başlarında Kelâm-ı Kadim-i Rabbânî, Fürkan-ı Âzim-i Sübhânî Mushaflar götürüp Hazret-i Hüda yegâh-ı din penah, yedi iklim pâdişâhı idügine işaret...» *Tabakat-ül-Memalik, varak 532*; Celâl zâde eserinin diğer bir yerinde de (*S. 622*) şöyle diyor :

Çözüldü yedi altun başlı sancak — Cihana verdi zib-ü-tâze revnak
Alemler serfiraz-ü-fetha mazhar — Şerefle âsuman evcine hemser
Götürür her biri başında Musaf — Yedi iklimi almağa tutup saf
Zafer âyâtı levhi üzre mastûr — Fütuha şukkası tuğrây-i menşur

Eskiden küçük Mushaflara (*sancak Mushafı*) denilirdi ki bunların sancak başlarına takılmalarından dolayı bu ismi verilmiştir.

[3] *Selânikî Tarihi (basılmamış kısım) varak 319 b. Esat Efendi kitapları 2259*; bâzı pâdişâhların kendi isimlerini hâvi olan sancakları Topkapı Sarayı Müzesindedir.

[4] *Vekayi-i Tarihiyye varak 71 b. ve Koçı Beğin Teşkilât Mecmuası* (*Kütüphanemizdeki nüsha*) *S. 3.*

Sefer iki yerde yani Avrupa ve Asya'da olacak olursa pâdişahlar sefere gitmediği zamanlar sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem yalnız bir tarafa gideceğinden diğer cepheye de başka bir vezir serdar tâyin edilir ve ana saltanat sancaklarının yeşili verilirdi; meselâ 1012 H., 1603 M. de Nemçe (Avusturya) ile harp ediiip sadr-ı âzam orada bulunurken sancağ-ı şerif kendisinde olmasına mebni İran üzerine serdar tâyin edilen Çağala zâde Sinan Paşaya da saltanat sancaklarından yeşil sancak verilmişti [1]. Dördüncü Murad vezir-i âzamı şark seferine gönderirken sancağ-ı şerifi vermeyip ona da yeşil sancak verilmişti [2].

Pâdişâhlar bizzat seferde bulunmadıkları Onyedinci Asırda yine saltanat sancaklarının serdar-ı ekrem ile gönderildiği anlaşılıyor; vezir-i âzam Yemişçi Hasan Paşa cephede harp ederken sancağ-ı şerif ileride ve pâdişah sancakları sadr-ı âzamın arkasında bulunuyordu [3].

Saltanat sancaklarını *mehterân-ı alem* denilen ve emîr-i alem maiyyetinde bulunan alemdarlar taşırlardı [4]; emîr-i alem'in en makbul saltanat sancaklarından olan ak sancağı ve diğer altı alemdarın da bu sancakların diğerlerini taşıdıklarını evvelce söylemiştik [5].

[1] *Vekayi-i Tarihiyye varak 92.* İkinci serdara yeşil sancak verilmesi pek zaif olarak başka türlü de tefsir ediiebilir. Sadr-ı âzamların sancakları yeşil renkli olup diğer vezirlerin ise kırmızı renkli idi; Çağala zâde müstakil serdar olunca kendisine sadr-ı âzamlara mahsus yeşil sancak verilmek suretiyle nüfuzu tezyit edilmek istenmiş olabilir; mamafih sancağ-ı şerif serdar-ı ekremde olduğundan ikinci serdara saltanat sancaklarından yeşil sancağın verilmesi daha doğrudur. Bundan sonraki notta da saltanat sancaklarından vezir-i âzama yeşil sancak verildiği gösterilmiştir.

[2] *Vekayi-i Tarihiyye, varak 264* «... Saâdetlû pâdişâh-ı İskender-i zaman iklim-i vesianın pâdişâhı olan Sultan Murad Han Hazretlerinin sancağ-ı sebzin, vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem hazretlerine verip Şark seferine tâyin olunmağın ...».

[3] *Vekayi-i Tarihiyye varak 71 b.*

[4] Onaltıncı Asır sonlarına kadar sefere hareket esnasında çavuşların önünde emir-i alem ve pâdişahın diğer bayraklarını taşıyan altı kuvvetli alemdar yürürdü. Pâdişâhın sancakları ile altı tuğunu emîr-i alem muhafaza ederdi. (*D'Ohsson C. 7, ikinci fasıl - ikinci kısım*).

[5] *Vekayi-i Tarihiyye varak 169 ve 207 ve 290* «Sancağ-ı şerif önde ve yedi kıt'a alem saâdetlû pâdişah-ı âlempenah hazretlerinin alemdarlar da ve mîr-i alem önlerinde bir alay alem mehterleri...».

Osmanlı pâdişahlarından sefere çıkanlar hudud'da harp alayı tertip ettikleri zaman yapılan resm-i geçitte, Enderun erkânından silahdar, çuhadar ve rikâbdar ağaları başlarında üskuf olduğu halde hükümdarın arkasında durup anların arkasında da kapı ağası ile anın sağında mîr-i alem ve solunda kapıcılar kethüdası yürüyüp daha sonra ak sancak gelirdi; ak sancağın sağında kırmızı sancaklariyle sipah bölükleri ve sol tarafında sarı sancaklariyle silahdar bölükleri geçerlerdi [1].

***

Topkapı Sarayı Müzesinde saltanat sancaklarından bâzıları vardır. Bay Fevzi Kurtoğlunun *Türk Bayrağı ve Ay Yıldız* isimli eserinde [2] Topkapı Sarayının silah salonunda teşhir edilen üç köşeli bir ak sancak resmi ile tarifi vardır [3]. Ak sancaklardan ikincisi yine orada olup krem renkli ipek kumaştandır ; sancak direğine muvazi olan uçkurluğunda *(* نصر من الله و فتح قريب *=Nasrun min-Allah ve fethun karib)* Âyet-i Kerimesi alt alta üç sıra üzerine yazılmıştır, bu sancağın üzerinde uçları açık bir hilâl resmi olup bunun içine de iki taraflı olarak (الله مفتح الابواب *=Allahü müfettih-ul-ebvab)* yazılmıştır. Bundan başka yine aynı eserde bir üçüncü ak sancağın tarifi vardır ; bu da aynı eb'atta ise de uçkurluk kısmında alt alta نصر من الله و فتح قريب وبشر المؤمنين يا محمد *=Nasrun min-Allah ve fethun karib vebeşşir-il-müminine yâ Muhammed)* Âyet-i Celilesi oniki defa tekrarlanmış ve kenar sularının iki tarafında انا فتحنالك فتحا مبينا *İnnâ-fetahnâleke fethan mübînâ)* ve ön kısmına doğru da نصر من الله... *=Nasrun min-Allah... ilh.)* Âyeti yazılmıştır ; ak sancaklardan dördüncüsü ise zülfikar resimlidir.

Aynı müzede 400×250 santimetre ebadında Yavuz Sultan Selim'e ait, ortası zülfikarlı ve iki tarafı hilâl ve yıldızlı bir kırmızı sancak bulunmaktadır ; bu da müselles şeklinde sivri uçlu olup sancağın uçkurluk tarafına *Sure-i Fetih* işlenmiştir ; bundan başka yine o eserde 829 × 633 santimetre ebadında ortasında sarı

[1] *Münşeat Mecmuası (Esat Efendi Kütüphanesi), numara 3343.*

[2] Bu eser Türk Tarih Kurumu tarafından 1936 senesinde bastırılmıştır. Şimdi hasta olan değerli müellifine şifa temenni ederiz.

[3] *Türk Bayrağı ve Ay-Yıldız. S. 72.*

sırma hilâlli ve yine orada 450 × 240 santimetre ve 314 × 210 ve 338 × 233 ve 225 × 425 ebadlarında ipekten kırmızı sancakların tarifleri yapılmaktadır.

Buradaki sancaklardan 520 × 1460 santimetre ebadında olan kırmızı ipekli büyük bir sancağın üzerine sarı, beyaz sırma ile çiçek, hendesî şekiller, hilâl, zülfikar işlenmiştir; bunun uçkurluğu yeşil ipek kumaştandır, alt tarafındaki iki geniş bordürün ortası beyaz sırma ile hendesî şekillerle tezyin edilmiştir.

Yine Topkapı Sarayı Müzesindeki 772 × 1540 ebadındaki büyük kırmızı sancak üzerinde, sarı, beyaz sırma ile dokunmuş beş parçadan mürekkep işleme olup ucu düzdür; İkinci Sultan Mahmud'e ait olan bu sancağın üzerinde kendisinin tuğrası vardır. Yine Fevzi Kurtoğlunun eserinde 454 × 290 ve 500 × 225 ebadında iki yeşil sancağın izahı vardır; bundan başka aynı müellif on bir metre tulünde Deniz Müzesinde Üçüncü Mustafa'nın ve yine orada on metre tulünde Üçüncü Selim'in kırmızı zeminli büyük saltanat sancaklarını zikretmektedir [1].

İşte hulâsa olarak kaydettiğimiz bu sancaklardan ak sancak ile kırmızı sancak belki eserlerde zikredilen saltanat sancaklarından iseler de diğerleri hakkında sarih bir şey söylemek şimdilik mümkün değildir. Tarif edilen yeşil sancaklar ise küçük olup bunların saltanat sancakları olduğu şüphelidir; Osmanlı şehzâdelerinin sancakları yeşil olduğundan [2] bunlar belki de şehzâdelere aittir.

Hem daha evvel bahsettiğimiz tarihî eserlerde ve hem de Topkapı Sarayında Yavuz Sultan Selim'e ait olduğu bilinen kırmızı sancağın saltanat sancağı olduğuna şüphe yoktur; Sultan Gavri, Yavuz Sultan Selim'e karşı, Osmanlı hükümdarı olarak ilân ettiği şehzâde Kasım'a Haleb'te *Merc-i dâbık* da kırmızı ipekten sancak açtırmıştı [3].

Osmanlı pâdişâhlarının seferi terkettikten sonra sancağ-ı şerif ve tuğ ihraciyle orduyu sevkettiklerine dair kanunnâme-

[1] *Türk Bayrağı ve Ay-Yıldız* (S. 75 - 92).
[2] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne S. 21.*
[3] *İbn-i Ayas Tarihi, cüz 5, S. 66, sene 922.*

lerde epey malûmat varsa da ordu ile saltanat sancaklarının gönderildiğine dair Onaltıncı Asır sonlarından sonra hiç bir kayıt yoktur.

***

Vezir ve beğlerbeğilerin rütbe alâmetleri olan tuğ ve sancakları olup bunların kabahatlerine mebni îcabında azilleriyle iktifa edilmiyerek tuğ ve sancakları ref olunur, yani ellerinden alınırdı; vefat edenlerin tuğ ve sancakları da hükümetçe istirdat olunurdu. Vezir-i âzamın sancağı yeşil, vezirlerin kırmızı ve beğlerbeğilerin kızıl renkli olurdu [1].

---

[1] *Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne (Kütüpanemizdeki nüsha S. 21).*

SANCAĞ-I ŞERİF

Sancağ-ı-şerif, Cenab-ı Peygambere aidiyeti rivayet olunan ve yeni Sarayda Hırka-i-saâdet dairesinde diğer emanetlerle beraber hıfzedilen siyah renkteki sancak olup *Liva-i saâdet* ismiyle de maruftur.

Bâzı kayıtlara göre Sancağ-ı-şerif, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan avdetinde beraberinde olup İstanbul'a getirilmiş ve diğer bir rivayete göre de Mısır'a Beğlerbeği tâyin edilen Memlûk ümerasından Hayir Bey tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Üçüncü rivayet de bunun Şam'dan getirildiğidir.

Hammer, Kanunî zamanındaki Rodos muhasarasında Mısır Valisi Hayir Bey tarafından *ukab* ismindeki liva-i-şerif'in gönderildiğini yazmaktadır [1]. Âli'nin rivayetine göre sancağ-ı-şerif bir zaman Şam hazinesinde bulunup hacılar ve surre ile beraber Mekke'ye kadar gidip gelmiş ve 1593 tarihine kadar yetmiş beş sene bu suretle devam etmişti [2]; fakat 1001 H., 1593 M. senesinde Avusturya seferi münasebetiyle Şam yeniçerileriyle birlikte ilk defa teberrüken muharebe sahasına gönderilmek üzere getirtilip Gelibolu yoluyla [3] orduya, sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem bulunan meşhur Sinan Paşa'ya gönderilmiştir [4]. 1594 senesi İkinci-teşrininin sonlarına doğru sancağ-ı-şerif ikinci defa olarak Şam'dan, evvelâ İstanbul'a getirtilip

[1] *Hammer (Atâ Bey Tercümesi) C. 5, S. 38.*

[2] *Âli (basılmamış nüsha) varak 321 b.*

[3] Sancağ-ı şerifi getiren Şam yeniçerilerinin İstanbul'a uğratılmayarak Gelibolu'dan orduya gönderilmesi kendilerini gücendirmiş ve « bize itibar edilmediyse bari Sancağ-ı şerife hörmet edilmeli idi » gibi sözler söylenmişti (*Âli - basılmamış son cilt varak 335*) Bundan dolayı ertesi sene sancağ-ı şerif İstanbul'a getirtilip oradan Macaristan'a yollanmıştır.

[4] «Şâm-ı şerifte mahfuz olan nümune-i alem-i âlem aray-ı resul sallallahü tealâ aleyhi vessellem ile dört yüz nefer güzide Şam yeniçerileri sefer-i zafere gelmeleri ferman olundu (*Selânikî - basılmamış nüsha varak 180)* ve (*Âli. 321 b. ve 335*).

hazinede muhafaza edilmiş sonra bin nefer yeniçerinin muhafazası altında Macaristan'daki orduya gönderilmiştir [1].

Kış münasebetiyle ordunun avdetinde Sancağ-ı şerif tekrar Şam yeniçerileriyle İstanbula iade olunarak yine eskisi gibi hazineye konmuştur; hattâ 1003 Rabiulahırının on dördünde yani 1595 senesi sonunda sancağın ordudan İstanbul'a getirilmesi üzerine Şam'a gitmeden evvel herkes açılıp görülmesini istemişlerse de ikinci vezir (Sadr-ı âzam cephede idi) Ferhat Paşa müsaade etmiyerek sandığıyla beraber hazine-i âmireye koydurmuş [2] ve sonra mahalline göndermişti.

Sancağ-ı şerif 1003 H., 1095 M. senesinde tekrar sefere götürülmek üzere İstanbul'a istenilmiş ve geldikten sonra getirenlere münasip atıyye ve memuriyetler verilerek *Alem-i saâdet* Enderun-ı hümâyunda alıkonup artık seferden sonra Şam'a gönderilmiyerek saraydaki emanetler arasında muhafaza edilmiştir [3].

İşte bu tarihten sonra pâdişahlarla ve anlar bizzat sefere gitmedikleri zaman sadr-ı âzam ve serdar-ı ekremlerle beraber Sancağ-ı şerifin sefere gönderilmesi âdet oldu. Sancağ-ı şerif pâdişâhla beraber ilk defa 1004 H., 1597 M. senesinde Eğri se-

[1] *Hammer Tarihi (Atâ Bey Tercümesi) C. 7, S. 186.*

[2] *Selânikî basılmâmış nüsha varak 233 b.*

[3] Alem-i resul sallallahü aleyhi vesellem «Sinan Paşa serdarlığından beri Şam yeniçerileri ile gazâ-i zafer şiarda bile bulunmak mûtad olmağın bu def'a dahi mukaddema rikâb-ı hümâyun ile gelip eşmek üzere hükm-i şerif gönderilip tenbih ve tekit olunmuştu ve gelmekte müsareat üzere olasız deyu ulaklar gönderilmişti; Üsküdar'a bir gün mukaddem gelip yetişti» (*Selânikî basılmamış nüsha varak 330 b.*). *Âli* de şöyle diyor :

«Yeniçeriyân-ı vilâyet-i Şam alem-i nebevî ile beşyüz merd-i kavi, sene *isna ve elf* tarihinde Yanık kalesi fethine gelmişler ve memulden ziyade dilâverlik etmişlerdi. Binaen alâzâlik *selâse ve elf* tarihinde anlardan tamam bin nefer yine Rumeline gazaya gelmek, hususâ râyet-i mansur-ı mustafavî ile götürülmek amma geçen seneki gibi Gelibolu mâberinden geçilmeyip Üsküdar'dan ubur ile der-i devlete gelmek emrolunmuştu; der-i devlete geldikleri gibi altıbin flori in'am, hususâ Mehmed Ağa nam zâbitlerine ve meşahîrine otuz pare hil'at-i zerrin ile ikram ve huyul ve devabları bir gemi yükü arpa ile ikram olundu ve alem-i muhterem-i nebevî harem-i saâdete alınıp ziyaret-i mübarekesinde teyemmün ve teberrük ve istifade olundu...» *varak 335. Kütüphanemizdeki nüsha.*

ferine götürülmüş ve sancağın yanında seyyid ve şeriflerden üçyüz kadar evlâd-ı peygamberî bulunmuştu[1]. Aynı seferde Sancağ-ı şerif ile beraber teberrüken Hırka-i şerif yani cenâb-ı peygambere aidiyeti olan hırka da beraber götürülmüştü[2].

***

Silahdar Tarihi (*Beyan-ı Hakikat-i Sancağ-ı şerif*) başlığı altında bize aşağıdaki malûmatı vermektedir:

"Bu Sansağ-ı şerif aslında bir kıt'a olup tevatür ile Sultan-ı enbiya Peygamberimiz Muhammed-ül-Mustafa sallallahü aleyhi vesellem hazretlerinin olduğu müsbettir; ismi *Ukab*'dır ve siyah softandır; bâzı yerde Ukab nam-ı sancak olduğu mukarrerdir; Fatih-i Mısır Sultan Selim Han Hazretlerine Hire Bay gönderdi; seferde bile götüresiz diye tasrih etmişti; mürur-ı zamanla eczây-ı şerife müteferrika olmağla devlet-i aliyyede aslına göre üç sancağ-ı şerif işletilip her birine ikişer üçer kıt'a tâyin olunup üç sancak etmişlerdir; üçü dahi bir resimdedir; biri mevkib-i hümâyunla gider, Hırka-i şerif yanından ayrılmaz, ikincisi hazine-i âmirede mahfuzdur; iktiza ettikçe vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem olanlara verilir ve biri yine hazinede hıfzolunurdu„[3]:

Silahdarın kaydına göre Sancağ-ı şerifin rengi siyah olup ismi Ukab'dır; Mısır beğlerbeğisi Hîre Bay (Hayir Bey) tarafından Yavuz Sultan Selim'e gönderilmiştir. Sancağ-ı-şerif, mürur-ı zamanla parçalandığından aslına yani kıtasına göre üç sancak yaptırılmış ve asıl Sancağ-ı şerifin cüzüleri parça halinde ikişer üçer kıt'a bu yeni yaptırılan sancağa dikilmiş ve bu suretle aslında bir olan Sancağ-ı şerif üç kısma ayrılmıştır, Hırka-i şerif Dairesinde bulunan bu üç sancaktan biri pâdişah bizzat

[1] *Selânikî (basılmamış nüsha) varak 330 b.* Eğri seferine gidilirken pâdişah ile maiyyetinden sonra Sancağ-ı-şerif ile nakib-ül-eşraf ve sâdât ve meşayih, salavât-ı şerife getirip ve zikrullah ederek Davudpaşa ordugâhına gitmişlerdi (*Vekayi-i Tarihiyye varak 16 b.*) Sancağ-ı şerifi Alemdar Yusuf Bey taşımıştı (*aynı eser 71*).

[2] *Selânikî (basılmamış nüsha) varak 348 b.*

[3] Silahdar Tarihi, C. 2, S. 14. Kleman Huart, sancağ-ı şerifin dört metre uzunluğunda ve murabbâ şeklinde olduğunu beyan ediyor; yine ona göre bu sancak Hazret-i Ömer'e isnat olunan diğer bir bayrak ile kaplanmıştır (Sancağ-ı-şerif maddesi - Encyclopédie de l'Islam).

sefere veya Edirne'ye gittikçe Hırka-i şerifle beraber götürülürdü, şayet pâdişah sefere gitmiyecek olup sadr-ı âzamı serdar yapacaksa o vakit ikinci Sancağ-ı şerif sadr-ı âzama teslim edilir ve üçüncü sancak ise hazinede dururdu.

Silahdar Tarihinde Sancağ-ı şerifin siyah olduğu kayıtlı olup daha sonraki bâzı tarihlerde kılıfının yeşil olmasından dolayı yanlış olarak bunun yeşil olduğu beyan edilmiştir [1]. Fakat Silahdar Mehmed Efendi saraydaki vazifesi itibariyle bunu daha yakından bileceğinden tabiî anın mütaleası doğrudur.

Seferlerde Sancağ-ı şerifin vezir-i âzam ve serdar-ı ekreme teslimi ve sancağın ordu ile beraber teşyi ve istikbali için mükellef merasim yapılırdı; pâdişah, huzuruna kabul ettiği serdar-ı ekreme sancag-ı şerifi bizzat teslim eder ve avdette de yine bizzat teslim alırdı. Ordunun sahraya yani çadırlı karargâha çıkmasından takriben kırk gün evvel Livay-i şerif veya Sancağ-ı şerif'in sandukasından çıkarılarak künder [mızrak] ine takılması kanundu [2].

Sancağ-ı şerif çıkarılacağı gün muayyen bir saatte pâdişah Hırka-i saadette bulunurken Sûre-i fetih kıraet olunup bunu müteakıp Sancağ-ı-şerifi pâdişah mahallinden çıkarıp omuzuna alıp Hırka-i saâdetten arzodasının kütüphane kapısı önüne kadar iki keçeli dizilmiş olan enderun halkı arasından geçerek müezzin ve hafızların tekbirleri arasında arzodasına girip taht-ı hümâyunun sütununa istinat ettirilirdi. O sırada müezzin ve hafızlar *Sûre-i fetih* veya *Yasin* sûresini okurlardı. Okuma bittikten sonra bâb-üs-saâdede kapı ağası dairesinde beklemekte olan sadr-ı âzamı, silahdar ağa veya kapı ağası gelip içeriye davet eder ve bu meyanda şeyh-ul-islâm ve ayrıca meşayihten biri davet olunurdu.

[1] *Suphi Tarihinde* « Yevm-i mezburda hurûc-ı لواء حضرا livây-i hadrâ için irsal olunan » *varak 7* ve yine orada « liva-i hadrây-ı resul-i kibriya ile divan yolundan...» *varak 22* ve «... Kanun-ı kadim üzre لواء حضرای سرور انبیا علیه اطیب الصلوة و ازکاها liva-i hadra-yı server-i enbiya aleyhi etyab-üs-salevat ve enmâhâ sanduka-i latifesinden ihraç... » *varak 170.* Livây-ı hadrâ denilmesinin sebebi bohcalara sarılı olan Sancag-ı şerif kılıfının yeşil Çuha kumaş olmasından dolayıdır.

[2] *Başvekâlet Arşivi Dolap Vesikaları dolap 1 sandık 10 hatt-ı hümâyun numarası 145.*

Sancağ-ı şerif'in sadr-ı âzama teslim edildiği yer zaman zaman değişmiştir; meselâ yukarıki kayıtta arzodasında olduğu görülüyor; mamafih ekseriyyetle Hırka-i şerif Dairesinde olurdu.

Sadr-ı âzam ve şeyh-ul-islâm ve hüsn-i zan kazanmış olan meşayihten biri pâdişâhın huzuruna girince sadr-ı âzama kürk giydirilip başına iki murassa sorguç takılır ve şeyh-ul-islâma da kürk ve şeyh efendiye de hil'at giydirilirdi. Bundan sonra bizzat hükümdar elile Sancağ-ı şerifi alır, öper sadr-ı âzama teslim ederken kendisini sefere memur eylediğini söyler ve muvaffakıyyet temenni ederdi. Sadr-ı âzam sancağ-ı şerifi omuzuna aldığı zaman şeyh-ul-islâm ile şeyh efendi dua ederlerdi, Bundan sonra sadr-ı âzam omuzunda Sancağ-ı şerif olarak dışarı çıkar, sipah ve silahdar ağaları hemen koşarak elinden alıp orta kapı önüne varıncaya kadar önünde götürürler ve sonra sadr-ı âzamın imamına teslim edilir ve feth-i şerif okunduktan sonra alayla sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem'in Davutpaşadaki karargâhına gidilirdi [1].

Sancağ-ı şerif merasimlerinde Onyedinci Asırla Onsekizinci Asırdaki usul ve kaidelerde bâzı ufak tefek farklar varsa da esasa taalluk etmemektedir [2].

Bu sancak merasiminden başka Davutpaşada da sancağ-ı şerifi teşyi merasimi yapılırdı ; Üçüncü Sultan Selim 1204 H., 1789 M. senesinde orduyu ve sancağ-ı şerifi teşyi etmek üzere Davut Paşaya giderek orada mahall-i mahsusundaki Sancağ-ı şerifi omuzuna almış ve sonra Alemdara teslim eylemiş ve sadr-ı âzamın otağı önünde kapı kulu suvarilerinin sipah bölüğü feth-i şerif okuyup duadan sonra sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem liva-i şerifin önünde ve pâdişah arkasında olarak Han çiftliğine kadar Sultan Selim sancağı ve orduyu teşyi etmiş ve burada başka bir merasimden sonra avdet eylemiştir [3], Sancağ-ı şerifin hizmetinde ve muhafazasında bulunanlara *Livâ-i Şerif takımı* denilirdi.

[1] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi (Sancağ-ı şerif ihracı merasimi)* s. *84.*

[2] Bu hususta mukayese için Nimetî Efendi Kanunnâmesiyle Bay Zarif Orgun'un *Tarih Vesikaları Dergisi*'nde (*sayı 4 S. 251-254*) neşrettiği kanuna bakınız.

[3] (*Osmanlı İmparatorluğunda tuğ ve sancak*) Zarif Orgun, *Tarih Vesikaları Dergisi, sayı 4 S. 352.*

Hükümdar sefere gitmemişse ordunun avdetinde başta pâdişah olarak sadaret kaymakamı şeyh-ul-islâm, devlet ricali, kazaskerler vesaire Davutpaşaya kadar gidip orada sefere gitmemiş olan kapı kulu ocaklariyle Sancağ-ı şerifi karşılardı; sadr-ı âzam Sancağ-ı şerifi istikbale gelen padişahı görünce hemen atından inip üç defa yer öptükten sonra pâdişâhın rikâbını öper ve hükümdar tarafından ihsan olunan ata biner ve bu sırada sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem getirdiği sancağı padişaha teslim eder, pâdişah sancağı aldıktan sonra tekrar sadr-ı âzama verir ve kendisi saraya dönerdi.

Bundan sonra sadr-ı âzam alayla Davutpaşadan Edirnekapı (bâzan Topkapı) Saraçhane, Bayezid ve Divanyolundan geçerek saraya gider; bâb-ı hümâyundan orta kapıya kadar sipah bölüğü ağasının omuzunda taşıdığı Sancağ-ı şerifi buradan bizzat sadr-ı âzam alarak ta arzodasına kadar omuzunda götürüp orada bizzat pâdişâha teslim ederdi[1].

Osmanlı tarihlerinde seferlerde Sancağ-ı şerif ihracı münasebetiyle yapılan birçok merasimden bahsedilmektedir; bunların bâzılarında kanunnâmelerde görülmiyen fazla malûmat olması sebebiyle aşağıya anlardan nakiller yapacağım:

Pâdişah bizzat sefere gidecek olursa Sancağ-ı şerif de beraber gideceginden sadr-ı âzama teslim ve tesellüme hacet yoktu; eğer pâdişah ordu ile bir mahalle kadar gidip orada sadr-ı âzamı serdar yapıp ileri gönderecekse o zaman hükümdarın bulunduğu son merhalede sancak teslimi merasimi yapılırdı.

1094 H., 1683 M. senesinde Avusturya'ya karşı açılan seferde pâdişah Dördüncü Mehmed, ordu ile Belgrad'a kadar gidip orada vezir-i âzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşayı serdar-ı ekrem yapıp göndereceği zaman burada merasim yapılmıştı. Kara Mustafa Paşa huzura girip yer öperek ayakta durduğu

[1] *Nimetî Efendi Kanunnâmei S. 90* ve *Tarih Vesikaları Dergisi sayı 4. S. 353* ikinci eserde, Üçüncü Selim'in Sancağ-ı şerifi sarayın Bab-üs-saâde haricinde istikbal edip öptüğü ve sonra vüzera ile Hırka-i şerif odasına gidildiği ve orada pâdişâhın bizzat Sancağ-ı şerifi mahalline koyduğu tafsilâtiyle yazılıdır.

sırada başındaki Selimî'sinin sağ tarafına hazinedar başı ve sol tarafına da tülbend ağası birer mücevher top sorguç takıp silahdar ağa da murassâ kılıç kuşattı ve tirkeş taktı; beraber bulunan şeyh-ul-islâm ile Şeyh Vânî Efendiye de kürk ve hil'at giydirildi; pâdişah eline aldığı Sancağ-ı şerifi öpüp teslim ederken *"Sancağ-ı şerifi sana ve seni Allaha emanet eyledim yardımcın olsun,,* diye temenniyyatta bulunmuş ve bunu müteakıb Vânî Efendinin duasiyle pâdişah huzurundaki merasim sona ermişti [1]. Mustafa Paşa, Sancağ-ı şerif ile dışarı çıkınca kapı kulu suvarisinin sipah ve silahdar ağaları omuzundan alıp at üstünde bulunan sadr-ı âzamın imamına vermişler; sadr-ı âzam otağ önünde sure-i fetih bitinceye kadar tevakkuf ederek sonra kendi otağına gelmiş ve yapılan tebrikleri kabul eylemiştir.

Bâzan ve fakat nâdiren Sancağ-ı şerif tesliminden evvel mahsus bir iltifat olmak üzere Hırka-i saâdet te açılarak ziyaret edilir ve sonra sancağın teslimi merasimi yapılırdı; meselâ 1097 Cemaziyelevvel (1586 M.) senesinde Dördüncü Mehmed, vezir-i âzam Sarı Süleyman Paşaya Edirne'de Sancağ-ı şerifi teslim edeceği zaman has'oda köşkünde bulunan Hırka-i saâdeti açtırıp vezir-i âzam, şeyh-ul-islâm ve sefere memur Şeyh Seyyid Abdülbâki Efendiyi davet ile Hırka-i şerif ziyaretinde bulunmuştur, bunu müteakıp malûm şekilde Sancağ-ı-şerif teslim edilip; Süleyman Paşa,

" Cenâb-ı hak fütûhat-ı celile ile rikâb-ı hümâyunlarına yüz sürmek nasib eylesun „

diye sancağı omuzuna alıp çıkmıştı [2].

Köprülü zâde Fazıl Mustafa Paşa merhum, Balkanlara kadar gelmiş olan düşmanı Tuna'nın öbür tarafına atıp Belgrad'ı zapteyledikten sonra avdette, Davutpaşada sancağ-ı şerifi ve orduyu istikbale gelen İkinci Süleyman, muzaffer sadr-ı âzamı fevkalâde taltif etmiş ve sarayda sancağ-ı şerifi pâdişâha teslim ederken hükümdar, üç adım yürüyüp sadr-ı âzamın elinden alıp mahalline göndermişti [3].

[1] *Silahdar tarihi C. 2, S. 12 ve 14.*

[2] *Silahdar tarihi C. 2, S. 238.*

[3] *Silahdar tarihi C. 2, S. 548.*

Sancağ-ı şerif saraydan alındıktan sonra sadr-ı âzamın imamı tarafından omuzda taşınarak tehlil ve tekbirlerle Sancağ-ı şerif çadırı denilen çadıra konur ve ordunun hareketine kadar orada dururdu [1]. Bu Livây-i şerif ile diğer çadırların kurulacakları mevkiler daha evvelden tâyin olunurdu [2]. Ordunun hareketi esnasında Livây-i şerif, kanun üzere sadr-ı âzam tarafından devşirilip müteaddit kıymetli bohçalara sarıldıktan sonra yeşil çuha kılıfına konup sandık ve arabasına vaz'edilerek naklolunurdu: Harp sahasında ise sadr-ı âzamın otağının yanındaki livây-i şerif çadırının içerisinde açık ve abanoz ağacından yapılmış gümüş çenber ve halkalarla müzeyyen bir mesnet üzerinde bulunur ve avdette künderinden ayrılarak sandıkla nakledilirdi [3]. Sancağ-ı şerif daha evvelki tarihlerde (Onyedinci Asrın ilk yarısında) sadr-ı âzam ve serdar-ı ekremin otağında hıfzedilirdi; 1036 H., 1627 M. senesinde İran seferine giden Halil Paşa, Halep'te iken ordu ile gelen ve sandukasında mahfuz olan Livây-i şerifi karşılayıp ve başı üzerine alarak kendi otağında hıfzetmişti [4]. Daha sonra Sancağ-ı şerif için ayrı bir çadır kurulmuştu [5].

Sancağ-ı şerif sandığı pek mükemmel ve müzeyyendi; sancak, sandığına konurken Kur'an okunur, dua edilir, buhurdanlıklarda anber ve sarı sabır ağacı yakılırdı. Raşit Tarihi bu hususta şöyle diyor [6]:

"Azimet-i sefer-i hümâyun bu vakte gelince Sancağ-ı şerif, dûş-ı ikram-ı hademde arz-ı hıram edip lâkin bâdelyevm vakt-i şitâ ve kesret-i berf ve baran olmağla ol metâ-ı kev-

[1] «Livâ-i Hazret-i hayrülberâya bizzat yed-i müeyyede-i şâhâneleriyle müşarünileyhe bittevdî ve teslim ve tertib-i alay-ı vâlâ ile Davutpaşa sahrasına ihraç ve otağçe-i ulyasına idrâc olunduktan sonra...» *Rikâb Vak'anüvisi Edib Efendi Tarihi S. 4* ve *Müri-üt Tevarih 1184 seferi münasebetiyle.*

[2] «... Livay-i şerif-i saâdet redif obası ve hıyâm-ı saire mahallerini tâyin ve hendese ve tebyîn eylemek için Muharrem-ül-haramın (*1222 senesi*) onikinci günü binnefs kethüday-ı sadaretpenâhî ve üstad mühendisler Davudpaşa sahrasına azimet...» *Âsım Tarihi, C. 2, S. 260.*

[3] *Vâsıf Tarihi C. 2, S. 309.*

[4] *Vekayi-i Tarihiyye varak 241.*

[5] *Müri-üt-Tevarih 1182 senesi Vekayii arasında.*

[6] *Raşit Tarihi C. 4, S. 56.*

neyn bahây-ı saâdet, mûtat üzre sanduk-ı şerifine vazı وضع ve hıfzolunmak münasib olduğundan serdar-ı ekrem hazretleri (Şehid Ali Paşa) bilcümle erkân-ı devlet mahzarında kendüleri dest-i tebcil ve âdâb ile devşirip atlas ve dîbâdan müteaddit bohçalar içine sardıktan sonra sandık-i şerife vazı وضع ve hıfzolundu.,,

Ordunun avdetinden evvel Davutpaşa sahrasına sancağ-ı şerif çadırı kurulur ve pâdişah ordu ve sancağı karşılamak üzere geldiği zaman bâzan o çadırda ve bâzan da Davutpaşada'ki köşkte otururdu [1].

Her seferde Sancağ-ı şerif ile beraber *Sancağ-ı şerif şeyhi* denilen ve sâdattan bulunan bir zat ile [2] bunun maiyyetinde Sancağ-ı şerif altında bulunmak üzere evlâd-ı peygamberîden bir kısım sâdat sefere giderdi [3]. Muharebe olurken; Sancağ-ı şerif serdar ve sadr-ı âzamın önünde durur ve sâdat ve hafızlar Livây-i şerifin etrafında Sûre-i fetih okurlardı [4].

Sarayda harem kapıcılarından kırk kişi sancakdar unvaniyle Sancağ-ı şerifin muhafazasına memur edilmişlerdi [5]; bu miktar, daha sonraları azalmıştı; nitekim Ondokuzuncu Asrın son yarısında Livây-i saâdetin bir baş sancakdarı ile yamağı ve bir baş bekçisi ile on beş kadar bekçisi vardı. Bunlardan baş sancakdara ve diğerlerine seferlerde muayyen bir para verilirdi; Ondokuzuncu Asır ortalarına doğru baş sancaktar 300 birinci yamağa 150 ikinciye 130 baş, bekçiye 100 ve diğer on beş bekçiden her birisine altmışar kuruş veriliyordu [6].

Bâzı seferlerde Sancağ-ı şerifle beraber Hırka-i saâdetin de (Silahdarın kaydına göre sadr-ı âzama verilen başka bir Sancağ-ı şerifle beraber) birlikte götürüldüğü görülmektedir; Eğri seferinde bu suretle hareket edildiği gibi sonraları da bâzan böyle yapılmıştır; 1084 H., 1673 M. senesinde Leh seferine giden Dördüncü Mehmed'le beraber Hırka-i şerif de götürül-

1 *Suphi Tarihi varak 170.*
2 *Silâhdar Tarihi C. 2, S. 238 ve Raşid tarihi C. 4, S.172.*
3 *Suphi Tarihi varak 122.*
4 *Vekayi-i Tarihiyye varak 142 ve 159 Zübdet-ül-Vekayi varak. 106.*
5 *Encyclopédie de l'Islâm (Sancağ-ı-şerif maddesi).*
6 *Saray Vesikaları (Devdet Tasniif) numara 4581 sene 1253.*

müştü [1]. Birinci Ahmed de İstanbul'dan ayrılıp nereye giderse Hırka-i saâdeti de bir araba ile beraberinde götürmek âdeti idi [2].

1202 H., 1788 M. senesinde Koca Yusuf Paşanın sefere hareketi esnasında Birinci Abdülhamid, sancağ-ı şerifle beraber Hırka-i saâdet dairesinin perdesinde asılı duran ve Davud Peygamberin, Calut'ı öldürdüğü kılınç olduğu söylenen kılıncı fâl-i hayır olmak üzere sancağ-ı şerifin teslimi günü sadr-ı âzamın beline bağlatmış ve bunu bir iltifat olmak üzere daha evvel sadr-ı âzama bildirmişti [3].

[1] *Raşit Tarihi C. 1, S. 302.*

[2] *Zübdet-üt-Tevarih, varak 280 ilâ 286.*

[3] *Başvekâlet Arşivi (Birinci Abdülhamid Vesikaları) Emirî Tasnifi dosya 6 numara 1263*

Şevketlû, kerametlû, mehâbetlû, kudretlû velinimetim efendim pâdişâhım.

Beyaz üzerine hatt-ı hümâyûn-ı şevket makrunları şerefbahş-ı sudur olmağla mefhum ve mealinde sahib-üt-tarih silahdâr-ı esbak Mehmed Efendi merhumun tarihinde mastur olduğu üzere hazret-i server-i kâinat efendimizin hırka-ı saâdetleri olduğu mahallin perdesinde âvihte olan seyf-i şerifin arabî takriri ve türkî tercemesi ile kullarının manzur-ı âcizânem olmak içün seyf-i şerif-i merkum taraf-ı çâkerâneme irsal buyurulduğu ve timurı bilenip âmâde olunup Livây-i şerif teslimi günü teberrüken miyän-ı ubudiyyetime bend olunacağı ve zikrolunan seyf-i şerif feth-u nusrata dâl olmağla zafer ve galibiyyete ni'm-el-fal olmak için maan götürülüp sancağ-ı şerif ile bile hıfzolundukta cenâb-ı kadir-i mutlak feth-ü nusrat ile muavedeti müyesser ve sonra yine getirilüp mahallinde hıfzolunmak üzre sıhhat ve selâmetle teslimini mukadder eylemesi tefe'ülâtı, savb-ı mülûkânelerinden îmâ ve iş'ar buyurulmağla hakk-ı âcizânemde bîdiriğ ve erzan olan lütf-u-ihsan ve mekârım-ı bî payanlarının binde birinin şükrünü edâ bir türlü imkânda olmayıp baştan ayağadek müstağrak-ı deryâ-yı inayet ve serapa mazhar-ı lütf-u-merhametleri olduğumdan subh-ü-mesâ devâm-ı eyyam-ı ömr-ü-devletleri ed'iyyesine sarf-ı enfas ve tahsil-i rıza-y-ı meyamin iktiza-yı mülûkânelerine bezl-i mâ hasal olunmak üzere iken bu defa dahi bu veçhile hatt-ı hümâyunları sâdır olmağla seyf-i şerif-i merkumun Fındıklı (Fındıklılı) Tarihinden ihraç olunan tercümesine nazar olundukta halifetullah olan Hazret-i *Davut* Peygamber aleyhiselâmın ol vaktin keferesinden *Câlut* dedikleri mel'una galebe içün kuvvet-i nübüvvet ve vahy-i cenâb-ı rabb-i izzet ile muktezây-ı hikmet ve iktizây-ı keşf-ü kerametle yaptığı şimşir-i adû tedmir olduğu nümâyan ve seyf-i şerif-i merkum enbiya-i kiram ve mülûk-i zevilihtişamdan çak bu hengâme gelince esbâb-ı galebe ve nusrata intikal ile her kimin yedinde bulunmuş

Ordunun seferden avdetinde sandukası içinde nakledilen sancağ-ı şerif Davut Paşaya yaklaşınca sandıktan çıkarılarak könderine takılıp Davut Paşaya gelinir[1] ve orada pâdişâha teslim edilip yine iade olunarak saraydaki ikinci defaki teslim ve tesellüme kadar açık bulunurdu.

Bâzı seferlerde sancağ-ı şerif vezir-i âzama verilip gönderildikten sonra arkadan pâdişah gelip orduya iltihak edecek olursa vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem sancağ-ı şerifi hükümdara teslim ederdi; meselâ Dördüncü Murad'ın Revan seferinde vezir-i âzam sancağ-ı şerifle pâdişahtan evvel gidip Erzurum'da bekliyordu; pâdişah buraya gelince alay gösteren sadr-ı âzam, pâdişâhın otağı önüne geldiği zaman atından inerek sancağ-ı şerifi kucağına alıp kendisine teslim eylemişti[2].

---

ise nesâim-i fevz-ü-fütûhat ol tarafta vezan olduğu ayan olmaktan nâşi miyân-ı sadâkatime bend olunması inşâallah-ül-melik-ül- müsteân zaman-ı saad iktiranlarında dahi fevz-ü-nusrata tefe'ül olunacağı tarih-i mezkûrden mahrec tercemeden müsteban olup bâhusus iksîr tâbir ettikleri veli nimetin hüsn-i Teveccühü olmağla, şevketlû, kerâmetlû efendimin hakk-ı âcizânemde bu teveccübleri derkâr ve mahz-ı mekârım-ı ahlâk-ı bendenüvâzilerinden min gayr-ı istihkakin kullarına merâhim-i eşfakları ebediyy-ül-istimrar iken inşaallahü teâlâ berekât-ı daavât-ı hayriyye-i hüsrevâne ve asâr-ı feyz-i teveccühât-ı seniyye-i hüdavendigârâneleriyle âdây-ı din ve kefere-i müşrikine galebe suretleri istihsal ve gazevât-ı şâhâne ve fütuhat-ı mülûkâneleri havadisiyle cihanı mâlâmal etmek emrine kıyam ve hidemât-ı mülûkânelerinde sarf-ı ihtimam ve âdâya galebe ve nusrat esbabını itmama ikdam üzere olduğum malûm-ı şâhâneleri buyuruldukta her halde emr-ü-ferman şevketlû kerâmetlû mehâbetlû kudretlû velinimetim efendim pâdişâhım hazretlerinindir.

Sadr-ı âzamın bu telhisi üzerine pâdişah aşağıdaki hatt-ı hümâyunu yazmıştır.

Benim vezir-i zafer makrunum,

İnşaallahü teâlâ hüsn-i-tefe'üle dâl alâmet. Min tarafillâh mübeşşerât-ı kesirdir ; hemen seni, cemi-i cünud-ı muvahhidini cenâb-ı halika vedia eyledim.

[1] 1152 senesinde seferden avdette « ... Silivri menziline nüzul eylediklerinde kanun-ı kadim üzere livâ-i hadrây-ı server-i enbiya atyab-üs-salat ve enmâha sanduka-i lâtifesinden ihraç ve *serv-i zibende hiram* seküsüne وضع vaz ile mihter nesim-i-ibtihac kılındı ...» *Suphi Tarihi S. 170.*

[2] Vezir-i âzam « atından indi ve Alem-i şerif-i Hazret-i Resulullahı kucağına alıp saâdetlû pâdişah-ı İslâma teslim eyledi...» *Zafernâme S. 13 (Kara Çelebi zâdenin eseri. Kütüpanemizdeki nüsha).*

Sancağ-ı şerif yalnız seferlere inhisar ettirilmeyip bâzan İstanbul'da vukua gelmiş olan askerî ısyanlarda da çıkarılarak halk âsilere karşı Sancağ-ı-şerif altında toplanmağa davet edilir ve bu suretle âsilerin maneviyyatı üzerinde mühim bir tesir husule getirilerek hâdise bastırılırdı; fakat her ısyanda sancağın çıkarılması âdet olmayıp fevkalâde anlarda olurdu; meselâ 1061 H., 1651 M. senesinde ocak ağalarının çekilmez hale gelen tahakkümlerini bertaraf etmek için Sancağ-ı şerif çıkarılmış ve bu hal yeniçeri ocağı ağalariyle taraftarlarını şaşırtarak hükûmet bu sayede bunlardan kurtulmuştu [1].

Yine bunun gibi 1099 H., 1687 M. senesinde cepheden dönen ve dördüncü Mehmed'i خلع hal'eden kapı kulu ocaklarının İstanbul'daki edepsizlikleri tahammül olunmaz bir hale geldiğinden, bir işarete bakan halkın ayaklanması neticesinde bundan cesaret alan hükümet Sancağ-ı şerifi çıkarmak suretiyle işi bastırmış ve ileri gelenler de katledilmişlerdir [2].

Ocaklıları tedip için Sancağ-ı şerifin son ihracı 1241 H., 1826 M. senesinde olup bu defa sancak saraydan çıkarılarak

[1] *Naima C. 6, S. 119*; bu hâdise *Teşrifat Mecmuasında (Kâmil Tasnifi altı hususî numaralı defter)* şöyle tasvir edilmektedir: «yevm-üs-sebt fi 10 şehr-i Ramazan sene 1061. Yevm-i mezburda yeniçeri ağası ve yeniçeri kethüdası ve Bektaş Ağa fesada mâil olup hareket etmeleriyle ve cümle âlem-i nâs yeniçeri ağası ve yeniçeri kethüdası ve Bektaş Ağayı istemezler dimeleriyle sultan-ı enbiya sallallahüteâlâ aleyhivessellem hazretlerinin Sancağ-ı şeriflerin orta kapıya çıkarıp ve yeniçeri ağası ve yeniçeri kethüdası ve Bektaş Ağayı halt-ı hümâyun ile davet eylediklerinde üçü bile hatt-ı hümâyun-ı saâdet îcâda itaat etmediler, cümle yeniçeri taifesi (bize ulufeyi saâdetlû hünkârımız veren) deyu yeniçeri taifesi mezburların yanlarından firar edip cümlesi divan-ı hümâyuna geldiler; yeniçeri ağasına Temeşvar beğlerbeğiligi ihsan olundu ve kethüda beğe Bosna eyaleti ihsan olundu ve Bektaş Ağaya Bursa beğliği ihsan olundu ve bostancı başı ehl-i fesat olmağla boğulup yerine Mehmed Ağaya bostancı başılık sadaka olundu; hikmet-i huda harem-i hümâyunda bir miktar kavga olmağla valide sultanı boğdular; hüdây-ı kerim hazretleri hayırdür kıla.»

[2] *Silahdar Tarihi C. 2, S. 325 ilâ 344*. Ocaklıların ve bilhassa yeniçerilerin bu def'aki serkeşlikleri korkunç bir şekil almış, pâdişah olan İkinci Süleyman'ın yerine kardeşi Ahmed'in veyahut yeğeni Mustafa'nın ve hattâ Kırım Hanının hükümdar yapılması hususı bile müzakere edilmiş ise de sancağ-ı şerifin çıkarılmasiyle kuvve-i mâneviyyeleri kırılan ocaklılar, halkın da hükümete yardımiyle arzularına muvaffak olamamışlardır.

Sultan Ahmed camii minberine dikilmiş ve birkaç saat içinde yeniçeriler tedip ve kışlaları yakılıp yıkılarak ocak tamamen söndürülüp[1] *Asakir-i Mansûre-i Muhammediyye* ismiyle talimli asker ocağının temelleri atılmıştır.

---

[1] *Üss-i zafer* (Esat Efendi) ve *Cevdet Tarihi C. 12.*

TÜĞ-I HÜMÂYUN VE DİĞER TUĞLAR

Tarihlerimizde *Tuğ* ismi altında bir alâmet vardır; kelime Türkçedir; Tuğun adedi hükümdardan başlıyarak rütbe ve dereceye göre değişmektedir; tuğ, eski Türklerde, Hint ve Çinlilerde mevcut olup hanlık ve beğlik alâmetlerindendi, Mahmud-ı Kâşgarî, tuğ hakkında (C. 3, S. 92) şöyle diyor:

"Tuğ, alem demektir "Tokuz tuğlug han„ denir ki dokuz sancak sahibi hükümdar demektir. Hükmettiği yerler ve vilâyetler daha fazla olsa dokuz sancaktan fazla yapılmaz, çünkü dokuz rakkamı ile tefe'ül ederler. Sancağın kumaşı dibaçtan ve rengi tefe'ülen nârenci renkli ipekten yapılır.„

Tuğ, İslâmiyetten sonra da Türk devletlerinde kullanılmıştır. Bir sırığın baş tarafına at kıllarından tertip edilip takılmış olan tuğ [1] rivayete göre Çinliler ve Türklerce mukaddes addedilen ve *Kotas* denilen, tüyleri uzun olan *Yak* ismindeki Tataristan [2] veya Tibet öküzünün kuyruğundan yapılırmış; sonraları bunun yerine Türklerce pek sevilen at'ın kuyrukları kaim olmuştur [3]. Başka bir rivayete ve madalyonlarındaki resmine göre Büyük *İskender* de miğferine at kılları takmış. Hammer'in kaydına göre de Hektör de başına at kılı takarmış.

Bu kısa malûmat ve rivayetlere göre başa at kılı takmak veya at kılını beğlik ve hükümdarlık alâmeti olarak kullanmak çok eskidir; Çinli'lerle eski Türk devletlerinden sonra Cengiz İmparatorluğunda Anadolu Selçukî'lerinde Memlûk'lerde, Ti-

[1] *Riko*, sırıkların ucuna at kuyruğu bağlanıp bu sırığın ucu bir altun top ile nihayetlenirse buna tuğ denildiğini beyan ediyor ki tuğun Osmanlılardaki doğru tarifidir (*S. 128 fransızca nüshası*).

[2] *Lehçe-i Osmanî* (Hotoz maddesi) ve Şeyh Süleyman Efendinin *Çağatay lûgati* (Tuğ maddesi); *Encyclopédie de l'Islâm* (Tuğ lûgati); *D'Ohsson'un Moğollar Tarihi* (Millî Tetebbular Mecmuasındaki tercümesi) sayı 3, S. 407.

[3] *D'Ohsson'un Moğollar Tarihinden tercüme edilmiş kısmı*, Millî Tetebbular mecmuası sayı 3.

murî'lerde Akkoyunlu'larda da bunu görmekteyiz; Memlûk'lerde tuğa چاليش *çâliş* derlerdi [1].

Osmanlılarda da tuğ, hükümdarlık, vezirlik, beğlerbeğilik sancak beyliği ve daha umumî tâbirle askerî vazife ve memuriyet alâmeti idi; vazifenin derecesine ve ehemmiyetine göre adedi çok ve az olurdu.

Osmanlıların tuğları Onaltıncı Asırda baş tarafında bir yaldızlı top ile Anadolu Selçukilerindeki gibi [2] üzerinde gümüş hilâl bulunan (bâzan hilâlsiz de olur) bir sırığa ve topun alt kısmına takılmış uzun ve boyalı at kıllarından müteşekkildi; Halkondil Zeylindeki beyanetişe göre top Güneş'i ve hilâl Ay'ı ve at kılları da Güneş'in şualarını temsil ediyormuş; at kıllarının sırığın tepesine doğru gelen kısmı beyaz ve siyah renkteki kıllarla örülür ve kırmızıya boyanan alt kısmı dağınık bir halde bırakılırdı; bundan dolayı bâzı eserlerde *Tûğ-ı perişan perçem* tâbiri geçmektedir.

Marsigli, Osmanlı ordusunda görmüş olduğu tuğu şöyle tarif etmektedir:

"... En ziyade şerefli ve şanlı olan tuğlar, at kuyruğundan olarak sanatkârane yapılmakta ve birçok kıllardan mürekkep olarak kırmızı renge boyandıktan sonra bunun tepesine ince kıllardan yapılmış bir başlık saçaklı olarak konulmakta ve renkleri beyaz ve siyah ile karışmaktadır. Bütün bunların üzerine bakırdan altun yaldızlı büyük bir yuvarlak (top) konulmaktadır; bunu esasen Türk'ler Tatarlardan almışlardır ki kumandanlık alâmeti ve nişanesi olarak kullanılır..." [3].

* * *

Osmanlı pâdişâhlarının tuğlarının müteaddit menbalara göre Onaltıncı Asırda yedi olduğunu görmekteyiz; *Feridun Bey* ile *Vâsıf*'tan naklen *Cevdet Paşa*, *Cevat Paşa* ve *Mahmud Şevket Paşa* ve Encyclopédie de l' Islam' da *Kieman Huart* ve *Marsigli* ve *Kara Çelebi zâde*, sefere iştirak eden pâdişâhın yedi

[1] *Osmanlı Devleti Teşkilâtına medhal S. 60, 116, 335, 336, 448, 450, 460.*

[2] *Osmanlı Devleti Teşkilâtına medhal S. 80 (Mahçe-i tuğ).*

[3] *Marsigli (Bay Nazmi Tercümesi), S. 177.*

tuğu olduğunu yazmaktadırlar [1]. Fakat Onyedinci Asırla Onsekizinci Asra ait tetkik ettiğimiz bâzı eserlerle kanunnâmelerde pâdişah tuğları altı olarak gösterilmektedir [2]. Bu iki kaydı telif için bir vesikamız voktur; yanı Padişah tuğının yedi olduğuna dair henüz bir sened görmedik ve bilâkis altı oldığını gördük; buna bir de misâl vardır. Vezir-i âzam Kuyucu Murad Paşa, Kalender oğlunu bozduktan sonra *Hasan Gediği* taraflarında bulunurken Nasuh Paşa orduya iltihak etmiş, Nasuh Paşanın, zamanında orduya gelmediğine ve maiyyetinde sekbanlar bulundurduğuna târizen Kuyucu:

"Pâdişâhımız yed-i tulâ يد طولى sahibidir. Şol gördüğün altı tuğların birisini sana gönderip katlini ferman eylese acep neye kadirsin?„ demişti [3]. Bu kayıttan sadr-ı âzam ve serdar-ı ekremin yanında pâdişâhın altı tuğu bulunduğu anlaşılıyor.

Bâzı eserlerde pâdişah sefere giderken önünde dört tuğun çekildiği yazılıdır; meselâ Celâl zâde'nin *Tabakat-ül-Memalikin*'de Kanunînin bir seferinden bahsedilirken:

"*Afitab füruğ dört dane tuğlar ki çihar köşe-i âlem şehinşah-ı benîâdem*'e *müsahhar ve müsellem idûğüne beşaret olup....*„ kaydiyle tuğun dört olarak gösterilmesi [4] ve Üçüncü

[1] *Feridun Bey Münşeotında* Çaldıran'da muharebe edildiği gün «seb'a-i seyyare mânendi olan yedi tuğ-ı zerrin, elviye-i sultani ve alemhây-ı Osmanî çözülüp» *Bulak tab'ı S. 402* (Münşeatın Takvimhane tab'ında bu kayıt yoktur). *Cevdet Tarihi C. 1, S. 32* (*Matbaa-i Osmaniyye tab'ı*) ve *Tarih-i Askeri-i Osmani S. 407* ve *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyyesi* ile *Encyclopédie de l'Islâm* (tuğ maddesi); *Marsigli* (*Bay Nazmi tercümesi*) *S. 177 Hammer* Kanuni Sultan Süleyman'ın Avusturya seferine ait malûmat veren Sinan Çavuştan naklen pâdişâhın 950 H., 1543 M. seferinde altun çubuklu yedi bayrağı ile yedi tuğundan bahsetmektedir. (*Atâ Bey tercümesi C. 5, S. 244*). Kara Çelebi zâdenin *Süleymannâme*'sinde de tuğların yedi olduğu görülüyor (*Süleymannâmeden naklen Tarihî Osmanî Encümeni Mecmuası sene 9, S. 81*).

[2] *Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi* (*Millî Tetebbular Mecmuası sayı 2, numara 531*) *ve Nimetî Efendi Kanunânmesi. Kütüphanemizdeki nüsha S. 37.*

[3] *Naîma tarihi, Müteferrika tab'ı C. 1, S. 257.*

[4] *Tabakat-ül-Memalik Fi Derecat-il-Mesalik S. 532.*

Mehmed'in *Eğri* seferinden avdetle İstanbul'a girişi yazılırken "Çar tuğ âyin-i Osmanî önünce ....„ ibaresiyle dört tuğdan bahsedilmesi[1] ve *Kavanin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne* isimli mehazimizin de dört büyük tuğun pâdişah önünde gidişini yazması[2] tuğların bu eserlere göre dört olduğu zehabını vermekte ise de iş böyle değildir. Hareket esnasında pâdişah önündeki tuğun dört olması, hakikatte altı veya yedi olan tuğlardan ikisinin veya üçünün bir gün evvel ileri gönderilip konak mahalline kurulan pâdişah otağının önüne dikilmesinden dolayıdır; yani seferlerde tuğların altı oldığına göre, ikisi daima bir gün ileri gider ve konak mahalline dikilir, pâdişah oraya gelince tuğcular hemen ileriye hareket ile bir menzil daha ileriye giderlerdi. Bundan dolayı pâdişâhın esas tuğları altı veya yedi olduğu halde kendisiyle beraber daima dört tuğ giderdi.

Yukarıda iki kanunnâmeye istinaden tuğların Onyedinci ve Onsekizinci Asırlarda altı olduğuna işaret etmiştim. Abdurrahman Paşanın Kanunnâmesinde (Onyedinci Asrın son yarısı) ve "*ihrâc-ı tuğ-ı hümâyun*„ kısmında:

"İbtida tuğlar çıkarılmakta kanun budur ki şevketlû pâdişâh-ı âlempenah hazretlerinin altı adet tuğ-ı hümâyunlarından ikisi çıkarılıp nasbolunur„ denilmekte olduğuna göre Onyedinci Asır sonlarında tuğların altı olduğu görülüyor[3]. Onsekizinci Asır başlarında yazılan Nimetî Efendi Kanunnâmesinde de:

"Husrev-i evrenk zib-i istiklâl-i devlet ve Çar bâliş nişin-i makarr-ı saltanat-ı aliyye olanların bâb-ı devletmeablarının mukabelesine altı adet tuğ-ı zafer füruğ-ı müşkîn perçemden ikisi vaz'olunmak mûtad-ı kadim-i şehriyar-ı sipihr ihtişam...„ denilmekte ve yine aynı kanunnâmede Abdurrahman Paşadan naklen aynı ibareye göre[4] tuğların bu asırlarda altı olduğu yazılmakta ve müverrihlerin tuğ ile yedi saltanat sancağını karıştırdıkları zannolunmaktadır.

***

Sefer münasebetiyle tuğlardan ikisi, enderunda bulunduğu mahalden çıkarılınca bâzan saray cebehanesi ve bâzan da

[1] *Selâniki (basılmamış nüsha), varak 355. b.*
[2] *Kavânin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne, S. 21.*
[3] *Abdürahman Paşa Kanunnâmesi (Millî T. M.) sayı 2, S. 531.*
[4] *Nimetî Efendi Kanunnamesi, S. 37 ve 57.*

bab-üs-saâde veya ortakapı önüne dikilirdi[1]. Tuğ ihracının merasim-i mahsusa ile yapılması kanundu; tuğların nakline *sertuğcıyan* denilen bir tuğcubaşının emri altındaki *(Tuğciyân-ı hassa)* memur idiler. Bu tuğcular kapı kulu suvarilerinin silahdar bölüklerine mensubtular[2]; Nimetî Efendi Kanunnâmesinde Silahdar bölüğünde yirmi dokuz *Tuğ keşan* bulunduğu yazılmaktadır[3].

Bir muharebe zuhurunda kapıkulu ocaklarının İstanbul'dan hareketlerinden bir buçuk, iki ay evvel, pâdişah tuğlarından ikisi merasimle çıkarılarak evvelleri cebehane önüne ve daha sonraları da orta kapı ve bâb-üs-saâde denilen ak ağalar kapısının önüne dikilmek kanundu[4]. Pâdişah tuğunun çıkmasını müteakıp vezir-iâzam ve sefere memur olanlardan tuğ sahibi olanların kendi konaklarının önlerine tuğlarını dikmeleri usuldendi.

Tuğ-ı hümâyun ihracı Onyedinci Asrın son yarısiyle Onse-

[1] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi S. 36, 53 ve Silahdar Tarihi C. 1, S. 625; Kara Çelebi zâde Zafernâmesi, Kütüphanemizdeki nüsha S. 4 ve keza Nâîma C. 6, S. 169 (ikinci tab'ı).*

[2] *Kavânin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne S. 24. Eyyubî Efendi Kanunnâmesinde* tuğcular hakkında şöyle deniliyor: «... ve zümre-i mezburenin bir hassası dahi tuğculuk ve yedekçiliktir; silahdar ocağına mahsus gediktir, gayri bölükler olmaz, yirmi otuz nefer tuğkeş olup seferde hünkâr tuğların çekerler». *S. 49.*

[3] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi S. 79.*

[4] *Silahdar Tarihi C. 1, S. 102, 670, 760* ve *Nimetî Efendi 36,57*; *Vekayinâme (Abdi Paşa) S. 202.* Onaltıncı Asır sonlarıyla Onyedinci Asırda tuğ-ı hümâyunun bâb-ı hümâyun veya saray cebehaneliği önüne dikildiğini görüyoruz; Üçüncü Mehmed Eğri seferine gideceği zaman tuğ-ı hümâyun 1004 senesi Ramazanının onbeşinci günü cebehane önüne dikilmişti (*Vekayi-i tarihiyye, varak 15*). Dördüncü Murad Revan seferine giderken yine tuğlar cebehâne önüne dikilmişti. Dördüncü Mehmed 1657 senesinde Edirneye hareket etmeden evvel tuğları Bab-üs-saâde önüne dikilmişti. bk. *Naîma C. 3, S. 221* ve *Zafernâme, S. 4*: «sene erbaa ve erbaîn ve elf receb-ül-müreccebi gurresinde cebehâne önüne tuğ-ı sultanî dikilip» *ve Nâîma C. 6, S. 169.* ve *Silahdar Tarihi* C. 2, S. 102. Ondokuzuncu Asır başlarında pâdişah tuğlarının sarayın ortakapısı önüne dikildiğini görüyoruz. Şâni zâde bu hususda ordunun 1812 de seferden Edirne'ye avdeti münasebetiyle şöyle diyor: «... sâha-i bâb-ı vasat-ı hümâyun ve sâhâ-i şeyh-ul-islâmî ve sadreyn ve nakib-ül-eşraf'ta vesairede merkûz olan tuğların bâdezin nasbında bir mânâ kalmadığından giru mahallerine وضع vaz'ı ve hıfz olunmaları ferman olundu...» C. 2, S. 162.

kizinci asır başlarında şöyle olurdu[1] : İbtida pâdişâhın tuğlarından ikisinin çıkarılıp bâb-üs-sâade önüne dikilmesi içîn keyfiyyet vezir-i âzamla şeyh-ul-islam, kazaskerler, nişancı, defterdar, yeniçeri ağası, mîr-i alem ve diğer rikâb ağalarına bildirilir ve hepsi de merasim elbisesi ve merasim kavuklariyle muayyen zamanda sarayın orta kapısında beklerlerdi.

Bu sırada enderundan, tûğ-ı hümâyunun hazırlandığına dair haber gelmesi üzerine önde vezir-i âzam olmak üzere heyet içeriye girip bâb-üs-saâdede ak ağaların oturdukları aralıktaki sedirlere oturup beklerler; bu sırada hassa müezzinleri Sure-i fetih okumağa başlarlar, tamam olup davetli şeyh efendilerden birisinin duasını müteakıp Fatiha okununca ağalar içeriden tuğ-ı hümâyundan ikisini çıkarırlar; hemen devlet erkânı kalkıp tuğları ağaların ellerinden alırlar ve derhal birini sadr-ı âzam ile şeyh-ul-islâm ve diğerini de vezirlerle kazaskerler alıp diğer davetliler dahi tutup bâb-üs-saâde önündeki muayyen yerlerine dikerler; bunun üzerine şeyh-ul-islam veya nakib-ül-eşraf tarafından dua edilir ve tuğlar yerlerine iyice yerleştirildikten sonra merasime nihayet verilirdi; bu tuğ ihracı merasiminde sadr-ı âzam ve diğer devlet erkanı başlarına Selimî denilen serpuşu ve divan çavuşları mücevveze giyerlerdi. Gerek şeyh-ul-islâm ile kazaskerlerin ve gerek nakib-ül-eşrafın kavukları *örf* denilen büyük serpuştu[2].

Bundan sonra *Otağ-ı hümâyun* denilen pâdişâhın kırmızı renkteki çadırının ordunun ilk menzili olan mahalle kurulması münasebetiyle tuğların oraya nakli de yine merasimle olurdu. Ordu İstanbul'dan Rumeli tarafına hareket edecek ise otağ-ı hümâyun Davutpaşa sahrasına, Anadolu tarafına gidecek ise Üsküdardaki Doğancılar meydanına kurulurdu. Eğer sefere karar verildiği mahal Edirne ise yani pâdişah ve hükümet Edirne'de bulunuyorlarsa otağ-ı hümâyun Kabak meydanı denilen mahalle kurulurdu; sadr-ı âzam ve devlet erkânı bâb-üs-saâde önündeki

[1] *Abdurrahman Paşa ve Nimetî Efendi Kanunnâmeleri* (*İhrac-ı tuğ-ı hümâyun*) kısımları.

[2] Şeyh-ul-islam, kazaskerler, nakib-ül eşraf, İstanbul kadısı gibi yüksek rütbeli ulemaya mahsus olan örf, tepeden başa doğru beyzî şekilde idi, bu kavuğun üzerine tülbend ile burma sarık sarılırdı ; nakib-ül-eşrafın sarığı, sâdât sarığı olup yeşil renkli tülbenddendi.

iki tuğu merasimle alarak otağ-ı hümâyun önüne dikerler ve konakçı ile tuğculara ve alemdarlara hil'at giydirilirdi.

Bilmünasebe daha evvel de söylediğimiz gibi seferde pâdişah tuğlarından ikisi daima bir konak ileri gidip oraya kurulan otağ-ı hümâyun önüne dikilirdi; bundan dolayı asıl ordugâhda pâdişah tuğlarından dördü bulunurdu; tuğlardan ikisini konakçı tâyin edilen bir mîr-i miran (beğlerbeği) veya sancak beğile tuğcular bir konak ileri götürürlerdi; İkinci Osman'ın Leh seferinde baş kapıcı başı Davut Ağa, otakçı başı olup otak ve tuğlar ile ileri gönderilmişti. İkinci Süleyman'ın Edirne'den İstanbul'a avdetinde Seyyid Ömer Paşa konakçı ve tuğ-ı hümâyun hizmetine memurdu [1]. Kamaniçe seferinde hükümdarın tuğlarını nakle Çirmen Beği memur edilmişti [2]. Tuğların nakilleri için tâyin olunan dört otakçıdan ikisine *konducu* ve diğer ikisine de *göçürücü* denirdi; bunların içlerinden birisi *konakçı başı* olurdu.

Sefer esnasında pâdişah tuğları âdet üzere düşman hududuna kadar önde gider ve hududa gelince ileri gitmesi tabiî mümkün olmadığından ordu ile beraber bulunurdu; yalnız Dördüncü Murad Bağdad seferi esnasında kaptan paşanın tavsiyesi üzerine tuğları ordunun önünde sevketmişti [3]. Mamafih bu müstesna olup serhadde gelince tuğların ileri gönderilmemesi kanundu [4]. pâdişahların onsekizinci asırdan îtibaren sefere gitmemeleri sebebiyle tuğları yalnız sarayda dikilirdi.

Pâdişahtan başka vezirlerin, beğlerbeği ve sancak beğlerinin, şeyh-ul-islâm ve kazaskerlerin, yeniçeri ağası, sekban başı ve kapı kulu suvarilerinden altı bölüğün, cebecilerin, Erdel Kıralının, Eflâk ve Buğdan voyvodalarının da tuğları vardı.

[1] *Silahdar Tarihi C. 2, S. 545.*

[2] *Zübdet-ül-Vekayi varak 10; Vekayi-i-Tarihiyye varak 207 b.* ve *Raşit, C. 1 S. 266, 271.*

[3] Kaptan-ı Derya Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Hüsrev Paşanın Bağdad seferinde de tuğların önden gittiğini söyliyerek pâdişâhı teşvik etmişti (*Hammer C. 9, S. 250 Atâ Bey Tercümesi*).

[4] *Silahdar Tarihi, C. 1, S. 334* (Fazıl Ahmed Paşa'nın Avusturya seferi esnasında).

Vezir-i âzam ile diğer vezirlerin tuğları üç tane idi [1]. Sadr-ı âzamın dört ve hattâ beş tuğu olduğunu yazan eserler vardır [2]. Fakat elimizdeki kanunnâme ve vesikalarda sadr-ı âzamın dört veya beş tuğu olduğuna dair hiçbir kayıt yoktur; hattâ Fazıl Ahmet Paşanın Avusturya seferinden dönüşünde orduda bulunmuş olan *Riko* sadr-ı âzamın üç tuğu olduğunu beyan ediyor [3]. Mîr-i miran denilen beğlerbeğilerle aynı derecede itîbar edilen Eflak ve Buğdan voyvodalarının ikişer ve sancak beğlerinin birer tuğları vardı.

Şeyh-ul-islâmın iki tuğu olup biri toplu (tuğ sırığının başı yaldız toplu) ve diğeri de topsuzdu; kazaskerlerin birer tuğu olup topları yoktu [4]. Yeniçeri ağaları evvelleri sancak beği rütbesinde sayılıp birer tuğ verilmişken sonradan iki tuğ verilmişti; vezir olan yeniçeri ağalarının üç tuğu vardı; sefer vukuunda yeniçeri ağalarının tuğları ağa kapısına dikilirdi [5]. Sekban başılar Onbeşinci Asrın son yarısında ocakta ağalık ettiklerinden dolayı bir tuğları varken kendilerinin bu ağalık imtiyazı alındıktan sonra tuğları yine kendilerinde bırakılmıştı; altı bölük ağalariyle cebecilerin, topçuların da ocak tuğları vardı [6].

Tuğ ile sancak, rütbe ve memuriyyet alâmeti olduğundan kendisine tuğ verilen şahıs tuğlarının miktarına ve memuriyetlerinin gelirine göre *Tuğ câizesi* olarak hazineye para verirdi [7]. Vezir, beğlerbeği ve sancak beğlerine verilecek tuğlar ve

[1] *Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi* (*Millî Tetebbular Mecmuası sayı* 2).

[2] *Ahmed Vefik Paşa* Tuğ Lûgatinde serdar-ı ekremlere bâzan dört tuğ verildiğini yazmaktadır: *Marsigli* de sadr-ı âzam tuğunun beş olduğunu beyan etmektedir (*Bay Nazmi Tercümesi S. 177*). Fakat kanunnâmelerde bu hususa dair bir kayıt olmayıp vezirlerin alelitlak üç tuğları olduğu beyan ediliyor. Seferlerde bunun adedinin arttığına dair bir kayıd göremedim.

[3] «... Sadr-ı âzamın önünde, tepesinde altın top mevcut bir sırığın ucuna merbut üç at kuyruğu taşınır» *Riko* (*Fransızca tercümeden*) *S. 112.*

[4] *Kavanin-i Osmanî ve Rabıta-i Âsitâne S. 21.*

[5] «... Yeniçeri ağası Ahmed Ağa sefere çıkmak mukarrer buyrulup ağa kapısında nice günler tuğ-ı pürfüruğ dikilip ve ocak ağalariyle kendüler dahi kanun-ı kadim üzre hil'at-i fahire giyip...» *Selânikî Tarihi* (*basılmamış nüsha*) *varak 268 ve Vekayi-i Tarihiyye varak 128, sene 1016 H.*

[6] *Vekayi-i Tarihiyye varak 129 ve 150.*

[7] *Raşit Tarihi, C. 2, S. 11.*

sancaklar İstanbul'da mîr-i alem tarafından verilir ve bâzan da bilvasıta gönderilirdi [1]. Vazifeden azledilmek tuğ ve sancağın elinden alınmasını îcabettirmez, fakat üzerinden rütbesini aldıracak kadar cürmü olanların tuğ ve sancakları elinden alınarak bütün haklarını kaybederdi.

Bir sefer vukuunda vezir-i âzamın üç tuğundan yalnız birisi paşa kapısının önüne ve binek taşına dikilirdi; bu münasebetle merasim yapılıp hâfızlara Kur'an okutulur ve davet edilen şeyh efendilerin zikir ve tehlilleri arasında sadr-ı âzamın tuğ'u mahalline konurdu [2].

Onyedinci Asrın sonlarından îtibaren pâdişah bizzat sefere gitmediği ve ordu ile memleket dahilinde muayyen bir mahalle kadar hareket etmediği zamanlar, sadr-ı âzam yalnız kendi tuğlarıyla hareket ederdi. Muharebe safında serdar-ı ekremin tuğları yeniçerilerin arkalarında bulunur ve tuğun dibinde de mehterhane ile beraber gedikli müteferrikalar ve anların arkasında ise Sancağ-ı şerif ve daha sonra da sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem dururdu [3].

Sefere memur diğer ocak erkânı ile sair tuğ sahipleri de birer tuğlarını kendi dairelerinin önlerine takarlardı. Vezir-i âzam tuğunun ihracı sebebiyle artık divan-ı hümâyunda içtimâ olmaz ve yalnız vezir-i âzam kendi konağında yani paşa kapısında ikindi divanı aktederdi [4]. Vezir-i âzamın tuğu Davutpaşaya çıktıktan sonra sadaret kaymakamı tâyin edilen vezir divan aktiyle ikinci derecedeki işlere bakardı; asıl mühim işlerin halli orduda sadr-ı âzama aitti.

---

[1] *Silahdar Tarîhi C. 2, S. 360, 361.*

[2] *Vekayi-i Tarihiyye, varak 150* (Kuyucu Murad Paşanın 1018 de ordu ile çıkışında) ve *Zübdet-ül-Vekayi, Esat Efendi Kütüphanesi nüshası varak 9* (Fazıl Ahmed Paşanın 1082 senesindeki Kamaniçe seferi münasebetiyle).

[3] *Zübdet-ül-Vekayi (Defterdar Mehmet Paşa) varak 196.*

[4] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi S. 38.*

OTAĞ-I HÜMÂYUN

Osmanlı hükümdarının mükellef çadırına *otağ-ı hümâyun* denilirdi; otağ-ı hümâyunun rengi kırmızı idi [1]. Pâdişah çadırını kuran ve *hayme mehterleri* denilen bir bölük vardı; bunların mevcutları zaman zaman artıp eksilmişti.

Pâdişahlar sefere veya her hangi uzakca bir mahalle gidecekleri vakit Davutpaşa, Çırpıcı çayırı [2] veya Üsküdar'da Doğancılar meydanına, Edirne'de ise Kabak meydanına kurulacak otağlar için, hayme mehterleri daha evvelden gidip malûm ve muayyen olan yerine kurarlardı. Seferlerde pâdişahların iki otağları vardı; birinde oturur, diğeri tuğlarla beraber kensisinden bir gün evvel ileri giderek orada kurulur ve gelince oraya iner ve diğer otağ yine bir konak ileriye giderdi [3]. Otağ-ı hümâyun nezareti kapı kulu suvarilerinden sipah bölüğünden tâyin edilen birisinin uhdesinde olup vefatında sipah ağasının inhasiyle başka birisi tâyin edilirdi [4].

Pâdişah Avrupa seferine gidecek ise, otağ-ı hümâyun, rikâb ağaları ve şeyhlerin zikirleriyle ve yeniçeri çadırları da yeniçeri ağasının nezaretleri altında develerle otakcı başı, mehterbaşı (çadır mehter başısı) ve dört yüz ilâ yedi yüz mehterle Davutpaşa sahrasına götürülürdü.

Pâdişah otağlarından Kanunî Sultan Süleyman'ın Sigetvar'da kurduğu çadır yedi direkli olup, muharebeye gitmiyen Üçüncü Murad bu otağı, sefer esnasında vezir-i âzam ve ser-

[1] Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinde «... Devletlû Hüdavendigâr Mikyas-ı Nil civarında bir kızıl otağ ve sayebanlar kurdurup cülûs eyledi...» Münşeat-ı *Feridun*, Ruzname, S. 489.

[2] Avcı Sultan Mehmed, 1093 H., 1682 M. de sefer niyyetiyle İstanbuldan hareket ederken otağını Çırpıcı çayırına kurdurmuştu.

[3] *Halkondil Zeyli, teşkilât kısmı S. 113, 124 ve müteakıp sahifeler.* Müellif Türkler kadar çadırı çabuk kurup çabuk bozan ve toplıyan hiç bir millet yoktur diyor.

[4] *258 numaralı Rüus Defteri* (*Kâmil Tasnifi A*) *sene 7 Ramazan 1054.*

dar-ı ekrem Sinan Paşaya vermiş ve bu otağ daha sonra Macaristan serdarı Satırcı Mehmed Paşa'ya geçmişti [1].

Pâdişâhın otağı, manzarası güzel, ağaçlıklı bir yere kurulur ve ordugâhın ortasına tesadüf eden yeniçeri çadırlariyle ihata edilirdi; iki kısım olan otağ-ı hümâyun pamuk ipliğinden yapılmıştı. Pâdişah, şehzâde, vezir ve beğlerbeğilerden başkaları kırmızı çadır kullanamazlardı; fakat asıl kırmızı renk hükümdara mahsustu.

Çadırlar haricen güzel manzaralı, renkli şerit ve sırma saçaklarla süslenmişti; pâdişah otağının yanında bir galeri ile ona merbut diğer bir çadır vardı; bu çadırda padişah divan müzakeresini dinlerdi; bu çadırın mukabilinde yine bir galeri ile otağ-ı hümâyuna merbut başka bir çadırda hazine-i hümâyun bulunurdu [2].

938 H., 1032 M. tarihinde Nemçe (Avusturya) seferine giden Kânunî Sultan Süleyman'ın çadırını Celâl zâde şöyle tarif etmektedir:

"Envâ-ı nükuş ve tasvirat ile mülevven ve musannâ ve esnaf-ı ârâyiş ve tezyinât ile müzeyyen ve murassâ divanhaneli haymeler ve üzerlerine bâlâ, serhava hem serzibâ sâyebanlar kurulup sahn-ı zemine lâtif ve münakkaş kıtalar ve harir ve dîbâdan müzehheb ve masnû garip kaliçeler (halılar) döşenmişti„ [3].

Otağ-ı hümâyun, mahallinden çıkarılarak mehterlere teslim için merasim yapılırdı; alay evvelâ saraya gelip oradan bâb-üs-saâde önündeki tuğları alıp sonra Bayezid'de çadır mehterlerinin kışlasına gelir ve oradan da otağ-ı hümâyunu alıp develere yükleterek Davutpaşadaki ordu karargâhına götürürlerdi [4].

Tuğlarla otağ-ı hümâyunu nakle memur edilenlerin başlarına *konakçı başı* denilirdi; bu bazan beğlerbeği, sancak beği ve çok defa kapıcı başı rütbesinde olurdu [5].

[1] *Vekayi-i Tarihiyye, varak 36 b.*

[2] *Halkondil Zeyli teşkilât kısmı S. 127.*

[3] *Tabakat-ül-Memalik Fî Derecat-il-Mesalik S. 373 (Millet Kütüphânesi nüshası).*

[4] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi S. 85.*

[5] *Silahdar Tarihi C. 2, S. 545 ve Zübdet-ül-Vekayi, varak 10 ve İbn-ül-Emin Tasnifi Saray Vesikaları numara 2346.*

Serhadde hükümdar otağı kurulacağı zaman toplarla beraber yeniçeriler de üç el silâh atarlardı.

***

Kanunî Sultan Süleyman 973 senesi sonunda (1566 M.) Sigetvar seferine giderken kendisini Belgrad'tan karşı Macaristan sahiline geçirmek üzere İstanbul'dan kayık gönderilmişti. Bu kayık Tuna nehrinden geçerken o tarihte Rusçuk kadısı bulunan *Tezkiret-üş-şuara* müellifi meşhur Âşık Çelebi'ye pâdişâhın kayığını karşılaması söylenmiş, o da:

"*Birkaç tahtayı tazimden ne şeref hâsıl olur?*„

diye cevap verdiğinden dolayı "zevrak-ı şerifin ırzına halel verdi!„ diye kaptanın şikâyeti üzerine kadılıktan azlolunmuştu [1].

---

[1] *Şakayık Zeyli Atâyî S. 163.*

MEHTERHÂNE

NEVBET

Her devlette görülen askerî muzika takımı, diğer bir kısım şark devletlerinde de olduğu gibi zurna, nakkare, nefir (boru), zil, davul ve kösten mürekkebti[1]. Hükümdara ait bandoyu, *mehterân-ı tabl-u-alem* denilen mehterlerin arasındaki muzıkacılar çalarlardı ki bunları daha sonra ikinci faslın beşinci kısmında söyliceğiz. Muzika takımının şefine *Mehterbaşı* denilirdi; muzika takımı, Emîr-i alemin nezareti altında bulunmakta olup bütün tâyinler bunun inhasiyle yapılırdı[2].

An'aneye göre ilk Osmanlı Beği olan Osman Gazi'ye Selçuk hükümdarı tarafından beğlik alâmeti olarak sancak ile beraber davul ve saire gönderilmişti; nevbet vurulurken, Osman Beğden itibaren pâdişahların, Selçuk hükümdarına hürmeten ayağa kalkmaları âdet olmuştu; fakat Fâtih Sultan Mehmed ikiyüz yıl evvel ölmüş bir pâdişâha ayağa kalkmak lüzumsuzdur diye mehterhâne çalınırken bu, ayağa kalkmak usulünü kaldırmıştır[3]; Mehter takımı hergün, pâdişâhın bulunduğu yerde yani

[1] *Mahrusa-i İstanbul Fetihnâmesi S. 15, 20, 44 ve Tabakat-ül Memalik*'de *S. 123:* (tabl, nakkare, kös, zurna, nefir, sanç = zil); *Marsiğli* de aynı muzika aletlerini zikretmektedir (*Bay Nazmi Tercümesi S. 178*). *Evliya Çelebi*, Osmanlı pâdişahlarının ve Tatar hanlarının alaylarında Çalınan zurnanın kaba zurna olduğunu yazar (*C 1. S. 641*); bundan sonra cura, zurna, askı zurna, arabî zurna, acemî zurna, şehabî zurna isimleriyle diğer bazı zurnalardan bahseder.

[2] «Zurnacıbaşılık mahlûl olup Usta İlyas mahal olmağın inâyet oluna deyu Emîr-i alem ağa mühürlü tezkire ile arzetmeğin buyuruldu» (*Mühimme 2, S. 67*).

[3] «Tâ şimdiye değin kim, Âl-i Osman Gazi seferde nevbet vurulsa ayağın dururlar» *Âşık Paşa zâde S 10. Rüstem Paşa Tarihi* şöyle diyor. «... Tâ Sultan Mehmed bin Murad Han zamanına değin resm-i Osmânî bunun üzerine idi ki her bâr sefere huruç itmeğe nevbet vurulsa pâdişahlar ayak üzere gelip gûya ki vakti-i hurucdır deyû îyhamı ederlerdi; madem ki sefer üzere olalar sabah ve akşam ki nevbet vurula, pâdişah ve erkân-ı devlet, tamam olunca (tamam oluncaya kadar) ayakta dururlardı...» Hadidî

pâdişah seferde ise çadırının önünde, değilse saraydaki muayyen yerinde ikindi zamanı çalınır ve bundan sonra dua olunup nevbet merasimi biterdi [1].

Evliya Çelebi Osmanlı pâdişahlarının on iki kat nevbeti olduğunu yazmaktadır [2]. Devlet merkezi olan İstanbul'da nevbet çalınan yerler muayyendi; Evliya Çelebi zamanında (Onyedinci Asrın son yarısı) üçyüz muvcudu olan asıl pâdişah mehterhanesinin yeri [3] Yeni sarayın demir kapı mevkiinde idi; buradaki kuleden her gece yatsı namazından sonra üç fasıl nevbet-i pâdişâhî çalınıp pâdişâha dua edilir ve sabaha karşı seher vakitlerinde de divan erkânını ve o civar halkını namaza ve işe uyandırmak için yine üç fasıl nevbet vururlardı [4].

Bu mehterlerden başka Yedikulede de kırk mevcutlu bir mehter takımı bulunup Fâtih Sultan Mehmed Kanunı üzere yatsıdan sonra ve sabah namazından evvel yine üç fasıl yaparlardı [5]. Yine İstanbul'da Eyüp, Kasımpaşa, Galata, Tophane, Beşik-

---

tarihinde de şu beyitler vardır:

Henüz var pâdişâhlarda bu âdet
ayak üzre durur çâlınsa nevbet

Müverrih *Âli* de şunları yazıyor:

«... İlâ hâzâ el'an nevbet-i Osmânî ikindi zamanlarında çalınmak ve salâtin-i Âl-i Osman hengâm-ı nevbette ayak üzre durmak ol demden berû kanun oldu; tâ Ebülfetih Sultan Mehmed Han Gazi'ye gelince, ol tarik-i meslûk tutuldu; amma anların azm-ı şânı ol vaz'ı garibe tahammül etmeyip iki yüz yıllık mürde padişahı tekrîmen ayağın durmak (ayağa kalmak) kâr-ı biyhüdedir deyû ol üslubı terketti...» C 5. S. *30 Târih-i Askerî* de andan naklen aynı şeyi yazar *S. 170.*

[1] 1078 Muharrem (1667 M.) Avcı Sultan Mehmed Dimetoka'da bulunurken «Bâdelasır kanun-ı kadim-i osmânî üzere otağ-ı hümâyun perdeleri açılıp ve nevbet-i cihanbânî çalınıp dua olunduktan sonra...» *Vekayiname* (*Abdi Paşa*) *varak 110.*

[2] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi C. 1, S. 545.*

[3] *Halkondil zeylinin teşkilât kısmında* mehterhâne efradından onbeşi saray kurbinde bir yüksek kulede bulunup mütebâkisinin şehrin diğer yerlerinde bulundukları ve bunların gece saat ikide nevbet çaldıktan sonra sokağa çıkmak yasak olduğu ve sabaha karşı ortalık ağarmadan evvel de nevbet çaldıkları yazılıyor ki Evliya Çelebi'nin kaydiyle tevafuk etmektedir..

[4] *Evliya Çelebi seyahatnâmesi C. 1, S. 621.*

[5] *Evliya Çelebi seyahatnâmesi C. 1, S. 521.*

taş, Rumelihisarı, Yeniköy, Rumeli Yenihisarı, Kavak Yenihisarı, Beykoz, Anadolu hisarı, Üsküdar, Kız kulesi mevkilerinde dahi kanun üzere aynı vakitlerde mehterhâne çalınırdı; buraları Fatih zamanında henüz hâlî mahaller olduğundan halkın ve alâkadarların uyanık bulunmaları düşünülmüştür. Evliya Çelebi'nin saydığı bu mahallerdeki mehterlerin adedi bin kadardı [1].

Tabiî zamanlarda Mehterhâne sarayda hergün bir def'a ikindi zamanında çalınmak kanundu. Bundan başka pâdişah cülûslarında, kılınç alaylarında, muzafferiyyet haberi geldiği vakitte, arife divanlarında ve düğünlerde de çalınırdı [2].

Evliya Çelebi, gezip gördüğü Osmanlı kalelerinin bir kısmında mehterler bulunup muayyen zamanda nevbet vurulduğunu ve kal'a nigehbanlarının (gözcülerinin) *Yektir Allah yek* diye mukabele eylediklerini yazmaktadır [3].

Marsigli, muharebe zamanında köslerin, ordunun düşmana yaklaşması üzerine şiddetle çalındığını ve davulların da ordugâhı muhafaza eden karakol efradının uyumamaları için çalınıp bu sırada davul çalanların *Yektir Allah* diye bağırdıklarını beyan eylemektedir [4].

Gerek sefere harekette ve gerek harp esnasında pâdişah mehterhânesi saltanat sancaklarının altında durup çalınırdı [5].

[1] Evliya Çelebi bu dört kadılık yerdeki mehterlerin hazîneden maaşları olmayıp düğünlerde davul, zurna çalarak geçindiklerini ve çoğunun Litroz, Terkos ve Balat'ta oturup hepsinin mehter başıya mensup olduklarını ve mehter başıdan izin alıp düğüne gittiklerini yazıyor. *Vak'a nüvis Halil Nuri Bey* (*S. 27, sene 1209*) Galata Kulesinin tamiri münasebetiyle nevbet'ten de şöyle bahsediyor: «firâz-ı kulle-i mezkûrda vâki muhterik olan odalarda leyâli-i cumadan mâada beher gice bâdel'ışâ nevbet çalınıp ve leylen harik zuhurunda darb-ı tabl ile ibadullah'a ilân olunmak mutad olduğundan...» bu tamirde nevbet adedi arttırılmış ve bir de kös ilâve edilmiştir.

[2] *Raşit Tarihi C. 3. S. 70 ve 82. Sâmi Tarihi, varak 56.*

[3] *Evliya Çelebi seyahatnâmesi C. 4, S. 418 ve C. 5 S. 390.*

[4] *Marsiğli (Bay Nazmi Terümesi) S. 179 ve Tarih-i Askerî-i Osmanî S. 71-72.*

[5] «... Yedi adet altun başlı sancaklar, alemler, râyetler çözüldü. Diblerinde mîr-i alemler, mehterler, zurnâiler, köscüler, sanccılar, nefîriler, nakkarezenler hizmete müheyya olup...» *Tabakat-ül Memâlik 776* ve «... Yedi kıt'a alem, saâdetlû pâdişâh-ı âlempenah hazretlerinin alemdarlarında ve mîr-i alem önlerinde bir alay alem mehterleri kös, nakkare ve zurna ve nefirler hazır...» *Vekayi-i Tarihiyye, varak 290.*

Sefere gidilirken konak yerlerinde ikindi divanı aktedilip ikindi ezanı okunduktan sonra otâğ-ı hümâyun önünde nevbet vurulur ve bu esnada çavuşlar bir tarafta ve kapıcılar diğer tarafta saf tutup dururlar, nevbet sona erince dua olunup selâmlayıp çekilirlerdi[1]. Bilmünasebe daha yukarıda söylediğimiz gibi nevbet esnasında otâğ-ı hümâyunun perdeleri açılırdı.

***

Sarayda arife günlerinde alay meydanında divanhâne üzerindeki *Adl köşkü* karşısında ikindi ezanını müteakıp nevbet vurulurdu; nevbet bitince divan-ı hümâyun çavuşlarından duacı çavuş dua eder ve merasime nihayet verilirdi[2]. Daha sonraki tarihlerde bu arife merasiminin şekli değişmiş ve şöyle yapılmıştır:

Arife günü paşa kapısında muâyede olmadığından orada işi olmıyan çavuş başı ikindi divanı için ikindi namazından bir saat evvel saraya gidip namazını eski divanhânede kılar ve sonra kapıcılar kethüdası ile beraber ellerinde gümüş asâlariyle beraber bâb-üs-saâde karşısına durup pâdişâhın çıkmasına intizar ederlerdi. Gedikli ve ulûfeli çavuşlarla, çavuşlar kâtibi, çavuşlar emini, duacı çavuş, matracı, pişkeşci, ve kapıcılar da yerlerine dizilirlerdi; bundan başka mîr-i alem, birinci ve ikinci mirahurlar yerlerini alıp arkalarında pâdişâha mahsus atlar durup mehterhâne takımı da hazır olurdu.

Pâdişah ikindi ezanından sonra arz'odası önüne kurulan tahta oturduğu sırada çavuşbaşı ile kapıcılar kethüdası zeminpus edip bu münasebetle alkış yapılır ve nevbet vurulurdu; nevbet bitince duacı çavuş dua edip çavuşlar âmin derler ve sonra pâdişah arz'odasına giderdi[3].

[1] *Vekayi-i Tarihiyye varak 17 ve 20 ve 33 b. 38, 57 b. ve 58.*

[2] *Kavânin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne, s. 17 ve Zübdet üt-tevarih, C. 2, S. 312.* Bayram gecesi Bâb-ı hümâyun açılıp sabaha kadar mehterhâne çalınırdı (*Emlâk-i Milliyyeden Başvekâlet Arşivine devredilen defterlerden birinci defter*)

[3] *Teşrifat-ı Kadime* (*Esat Efendi*) Bu eserin Üniversite Kütüphânesindeki 2692 numaralı nüshasıuda (*varak 21 b. ve 23 a.*) İkindi divanı dolayısiyle Zülüflü baltacılarla, çavuşbaşı kapıcılar kethüdası, teşrifatçı ve duacı çavuşun durdukları yerler gösterilmiştir.

Üniversite Kütüphanesinde Hâlis Efendi kitapları arasındaki 1184 numaralı bir mecmuada *(Usulat-ı mehterân-ı alem)* başlığıyla mehterlerin usul ve makamları gösterilmektedir ki isimleri şunlardır:

Ahlâtî, halilevî, kalenderî, peşrev, türkü, sakil, çenber, küçük hafif, büyük hafif, nakş, saf, revânî, def usulü, yarım ahlâtî, perişan, değişme, kısm-ı sakil, zamm-ı devr, murabbâ, devr-i hindî, karabatak, ezgi, sofyan, semâî, çeng-i harbî.

Daha evvel söylediğimiz gibi Evliya Çelebi pâdişahların oniki kat mehterhânesi ve yirmi çift beyaz develer üzerinde seksen adet hâkanî kösleri bulunduğunu yazmaktadır [1]. Elimizdeki 1169 H. 1755 M. ve 1190 H. 1776 M. tarihlerine ait *mehterân-ı tabl-u alem* maaş defterlerinde biri zurnacı başı olmak üzere Onaltı zurnacı, sekiz nakkaraci (çifte nâracı) Onaltı davulcu, yedi zincirî (zilci) Oniki nefirî, dört ve beş köscü olduğu görülüyor [2]. Bu kayıtlara uygun olarak *Hammer*, D'Ohsson'dan naklen pâdişâha mahsus mehter takımının Onaltı zurna Onaltı davul, Onbir boru, sekiz nakkare, yedi zil ve dört kösten mürekkeb bulunduğunu ve bu takımın pâdişâhın sefere hareketinde iki misline çıkarıldığını beyan etmektedir [3].

Tarih-i Askerî-i Osmanî, ibtidadan, 1241 H., 1826 M. senesine kadar geçen müddet zarfında birkaç def'a mevcut mehter takımı aletleri, ilâve ve tenkıys suretiyle vüzeraya mahsus mehterhânenin Onsekizinci Asır sonları veya Ondokuzuncu Asır başlarında dokuz kat olduğunu yazıyor [4].

* * *

[1] *Evliya Çelebi C. 1, S. 545.*

[2] İkinci faslın beşinci kısmındaki Mehterân-ı tabl-u-alem kısmına bakınız.

[3] *Hammer (Atâ Bey Tercümesi) C. 1, S. 313.*

[4] *Tarih-i Askerî-i Osmanî S. 170*; yine bu eserde Marsigli'den alınıp Osmanlı vezirlerinin mehterhânelerinden bahsedilirken üç tuğlu paşaların ikişer nakkare (serdar nakkaresi) ikişer zilzen, yedi borazan ve beş zurnacısı olduğu yazılmaktadır (*S. 172*). şu halde Marsigli T. N. S. 178) Onsekizinci Asır ortalarında vazirlerin mehter takımını davul hariç olarak o kadar göstermiş ve daha sonraları bu miktar belki de artarak Cevat Paşanın, Arif Paşadan naklettiği üzere dokuz kat yani dokuz zurna, dokuz nakkare ilh. üzerinde toplanmıştır.

Onaltıncı Asır sonlarında yazılan *Halkondil* Zeylinde mehterhâne aletleriyle bunların birbirleriyle imtizacından hasıl olan ahenkten bahsedilmektedir; müellif emîr-i alem'e tâbi bir mehterbaşının idaresinde iki yüzü mütecâviz mehter takımı bulunduğunu söyledikten sonra şunları yazıyor :

" Türklerin boru (Clairons) ları hemen hemen bizimkilere benzerler ; yalnız tırampetleri farklı olup muhtelif nevileri vardır ; bir nev'i kulpları hariçte bulunan iki küçük tunç kalkandan mürekkeptir ; bu iki kalkan (zilleri tarif ediyor) birbiriyle çarpıştıkça çok keskin bir ses husule getirmektedir ; bu ses sairlerinden ziyade hoşlarına gidiyor ; diğer nev'i de iki küçük tunç kazana (nakkare) müşabihtir, eğere raptolunur ; seste bir nevi ahenk husule getirmek için bunlardan birisi diğerinden küçüktür. Berberîler'in atabal'lerine benzer. Üçüncü nev'i de davuldur ; bizimkilere müşâbihtir, yalnız bir küçük farkı vardır ; alt kısmında kiriş yoktur, iki tarafı birden bir tokmak ve bir çomakla çalınır : davulu çalarken sair alâtı musikiyyenin ahengine o derece uydururlar ki insan aldanarak iki üç yüz davul birden çalınıyor zannediyor ; her davulcunun yanında iki zurna da bulunur, bunlar da ahenklerini davula göre uydururlar...„[1].

Marsigli'de müzik aletlerini birer birer tarif ettikten sonra her biri ayrı ayrı kaba ve keskin birer sada çıkaran bu musiki aletlerinin hep birlikte çalındığı zaman lâtif ve hoş bir ahenk husule getirdiklerini beyan etmektedir[2].

Sefer esnasında orduda mehterhâne çalınırken ibtida serdarın mehterhânesi ve sonra üç tuğlu paşaların yani vezirlerin daha sonra ikişer tuğluların (Beğlerbeği) mehterhânelerinin çalınmaları kanundu[3].

Bu kısmı tamamlamak için Tabl-u-alem mehterleri kısmına da bakınız.

---

1 *Halkondil Zeyli teşkilât kısmı S. 104, 105.*

2 *Marsiğli (tercüme edilmiş nüsha) S. 179.*

3 *Müri üt-Tevarih* 1184 H. senesi vekayiinin sonlarına doğru olan kısım.

II. Fasıl — I. Kısım

BİTİ — HÜKÜM — FERMAN — MİSÂL — TEVKİ — YARLIĞ NİŞAN — ALÂMET-İ ŞERİF — BERAT — MENŞÛR

Tarihlerde *hüküm, ferman, misâl, tevki, nişan* gibi ıstılahların ayrı ayrı sarih bir tarifi gösterilmeyip bazan ayrı olarak bazan da müteradif yazılarak beş lûgatin de bir mânaya geldiği görülmektedir[1]. Mâmafih bunların bazı cihetlerle birbirlerinden farklı olduklarına dair bazı münşeat mecmualarında kayıtlar olduğundan her birinin tarifi yapılmıştır. Osmanlı divanında bunların yazıldıkları yazı *divanî* ve divanî kırması denilen hat idi. Bunlar hakkındaki notlarımızı sıra ile aşağıya yazıyorum:

Biti:

Osmanlılara ait eski vesikalarda yani on dördüncü asrın son yarısiyle on beşinci asırdaki vesikalarda *biti* kelimesi, mektup, berat, ferman mukabili kullanılmış bir tâbirdi; meselâ Orhan Gazi'nin vermiş olduğu 759 H. 1358 M. tarihli bir vesikada: "*bu biti hükmü oldur ki*„ ve "*bitiyi görenler biti üzere îtimat kılsunlar, bu bitiyi hakikat bilsünler*„ ve İsa Çelebi'nin 805 Rebiulâhir (1402 m.) ve Musa Çelebi'nin 804 Zilkade sonu (1402 Haziran) tarihli beratlarında da biti tâbiri geçmektedir[2].

İkinci Murad ile Fâtih Sultan Mehmed'in vermiş oldukları bazı beratlarda da nişan, ferman ve bitinin aynı şey olduğu görülmektedir; meselâ 845 Şaban (1441 M) tarihli bir temlik-

[1] «... *Kars ve Çıldır ve Şehr-i Zor beğlerine izin ve ruhsatı mutazammin misâl-i lâzım-ül-imtisal tahrir ve Vezir Hasan Paşa Hazretlerinin* «mütaleası mucibince» *zikrolunan Tevki-i Celilülkadr-i Dîvâninin hükmü nesh olunup mucibiyle amel muhahkak olduğu vakte tâlik ve dergâh-ı âlempenah-ı sultâniden tekrar memur ve mezun olmadıkça memâlik-i Aceme taarruz etmemeleri bâbında zikrolunan vüzeray-ı izam ve beğlerbeğilere fermân-ı cihanmutâ tenmik olunmuştu» Raşit Zeyli,* S. 63.

[2] *Tarih-î Osmanî Encümeni Mecmuası sene 5, s. 243, 250 (İlk Osmanlı pâdişahlarının ısdar etmiş oldukları bazı beratlar) ve Belleten, numara 17-18, S. 19 (Tuğra ve Pençeler).*

name ile 865 Cemaziyelevvel (1461 Şubat) tarihiyle verilen bir beratta (*sebeb-i tahrir-i misâl-i bî misâl ve mûcib-i hükm-i vâcib-ül imtisâl*) *ve* (*Nişân-ı hümâyun ve fermân-ı nâfiz-i meymun*) başlığı ve ibare arasında (*hükm-i hümâyun*) ve (*bitiyi mütalea kılanlar*) tâbirleri geçmektedir ki hepsi aynı şeydir [1].

Bu, *biti* tâbiri On altıncı asırdan îtibaren atrık resmî vesikalarda görülmemektedir.

Hüküm :

Hüküm, lûgatlerde kat'î emir ve karar mânasına olup vesikalarda her hangi bir iş ve vazife için pâdişah tarafından verilen tahrirî emre *Hükm-i hümâyun* denilmektedir; divan-ı hümâyundan ve maliyeden, darphane ve saireden hükümdar namına yazılan emir ve tenbihâtın hepsi hükümdür. Divan-ı hümâyun ahkâm defterleri, maliye ahkâm defterleri, maadin ahkâm defterleri, mühimme defterleri muhtelif meseleleler hakkındaki kararları havidirler. Hüküm, malî işlere aitse anın kaydolduğu deftere malî ahkâm defteri denilirdi. Bir valiye herhangi bir iş için gönderilmişse ferman adını alırdı; bir vazifeye tâyine mütaallik ise berat ve rüûs tesmiye edilirdi. Berat ve nişanların tuğraları çekilip îcabında doldurulması için boş bırakılmışsa o gibi hükümlere de (*Nişân-ı hümâyunla muanven beyaz ahkâm-ı şerife*) ismi verilirdi [2]. Bundan dolayı hükümler işe ve icabına göre, ferman; nişan, berat, tevki, menşur olabilirdi; *hükm-i hümâyun, hükm-i şerif, hükm-i cihan ârâ, hükm-i cihanmutâ, hükm-i vâcib-ül-imtisâl* kayıtlariyle hükmün, bir emri ve vazifeyi ve bir işi tavsiyeyi mutazammin ferman olduğu görülüyor.

[1] *Münşeat-ı Feridun'un basılmamış kısmı* (*Paris Milli Kütüphanesi yazmaları Türkçe kısım, tertib-i kadim 79, varak 99* (B. Prof. *Mükremin Halil Yinanc'ın oradan istinsah ettiği notlar*).

[2] 921 H., 1515 M. senesinde Yavuz Sultan Selim'in İdris-i Bitlisî'ye gönderdiği nâmesinde Diyarbekir etrafında sadâkat gösteren beylere tâyin olunacak sancakların tevcihi için pâdişâhın tuğrasını hâvi beyaz ve (*nişan-ı hümâyunla muanven ahkâm-ı şerife*) gönderildiği bildirilmişti. (*Tac-üt-Tevarih C. 2, S. 322.*)

Ferman:

Ferman'ın resmî mânası, bir iş ve bir maslahat siparişini mutazammın padişahın emri demektir; ferman'a *emri şerif* de denilirdi[1]. Ferman altı rükün üzerine yazılırdı: 1 - Ferman lâfzının zikri 2 - Mürselünileyhin ismini kendi mevkiine münasip dua ve senâ ile zikretmek 3 - Fermanın gönderilmesinin sebebi 4 - Mürsilin arzusunu mürselünileyhe emretmek 5 - Murad olunan şeyi tasrih eylemek 6 - İtmam ve muvaffakıyyatına dua ile nihayet vermek 7 - tarih ile fermanın gönderildiği mahallin adını zikretmek.

On altıncı asır ortalarına ait olup divanî yazı ile yazılarak 964 cemaziyelevvel (1556 Mart) tarihiyle Erzurum Beğlerbeğisi Ayas paşaya gönderilmiş olan bir ferman sûreti :

" Emir-ül-ümerâ-il-kiram kebir-ül-küberâ-il-fiham zülkadr-i velihtiram sâhib-ül-izz-i vel ihtişam elmuhtas bimezid-i inayet-il-melik-il-âllâm Erzurum Beğlerbeğisi Ayas dâme ikbalühû tevkî-i refî-i hümâyun vâsıl olıcak malûm ola ki haliyâ atebe-i ulyâya mektup gönderip ol canibe mütaallik bazı hususı îlam eylemişsin; her ne arz olunmuş ise alâ veçhittafsil mâlûm-ı şerifim olmuştur; buyurdum ki hükm-i şerif-i vacib-ül-ittibâım varıcak minbâd dahi serhad caniplerinin hıfz ve hırasetinde ve reâyânın itminan ve istirahatleri bâbında mücid olup ve serhad taraflarında olan kılâ ve buka'ın zahireleri ve sair hususları tedarikinde ihtimam edip kusur ve noksanların komayıp etraf ve cevanibden lâyih ve sânih olan ahbâr-ı sahihayı südde-i saâdetime îlâm eylemekten hâli olmıyasın, şöyle bilesin, alâmet-i şerife îtimad kılasın. tahriren fî evahir-i cemaziyel-ûlâ sene erbea ve sittîne ve tis'amie.

Bimakam-ı Edirne

[1] «... Vezir Mustafa Paşa med'uvven der-i devlete gelürken esnây-ı tarikte Anadolu eyaleti emr-i şerifi kendüyi istikbal edip...» *Naîma C. 6, S. 123* ve «Silistire'nin «bâ rütbe-i bâlây-ı vezâret uhdenize tevcihine kariha-i sabiha-i mülûkâneden irade-i seniyye tealluk itmekle evamir-i şerifesi...» *Alemdar Mustafa Paşa isimli eserimize bakın ve Türkiyat Mecmuası sayı 6, S. 228* (Üçüncü Şelim'in Koca Hakkı Paşaya hatt-ı hümâyunu).

İşte bu fermanda yukarıda zikredilen maddeler mevcut olduğu gibi fermana *tevkî, hükm-i şerif* denildiği de görülmektedir [1]. Kadılara gönderilen fermanda, bu ibarenin yerine *tevki* kelimesi kullanılmaktadır.

Fermanların biri, doğrudan doğruya divandan, maliyeden yazılarak üzerine hükümdarın tuğrası çekilip gönderilen emr-i şerif olup diğeri ise yine böyle tuğralı bir fermanın üzerine ve baş tarafına pâdişâhın kendi el yazısiyle fermanda yazılanı teyideden iradedir. İkinci nevi ferman, işin ehemmiyetine mebni teşvik için hakkında teveccüh gösterilen zata, yahut kendisine mühim bir iş sipariş edilen yahut da pâdişâhın alâkası dolayısiyle tehdidi havi bir vali veya serasker ve saireye gönderilirdi ; bu nevi fermana : *hatt-ı hümâyunla müveşşah* yani padişahın el yazısiyle tezyin edilmiş ferman denilirdi [2].

Misâl :

Anadolu Selçukî'lerinde olduğu gibi [3] bir emir veya bir siparişi, mâduna tavsiye eden zat pâdişah olmayıp vezir-i âzam veya vezirlerden, devlet ricalinden biri ise anın tahriratına

[1] *Tuğra ve pençeler (Belleten sayı 17-18) s. 130.*

[2] Bu fermanlardan Rumeli Valisi iken Koca Hakkı Paşa'ya îtimadı gösteren iki fermanın üzerinde üçüncü Selim'in hatt-ı hümayunu vardır. *Türkiyat Mecmuası C. 6 S. 228 ve 234 sene 1939.* Bir tanesi şöyledir : «*Senki Rumeli eyaleti tevcih olunan Elhac Mehmed Hakkı Paşasın, işbu emr-i şerifimde münderic olduğu veçhile bilistiklâl memur kılınıp taraf-ı hümâyunumdan sana ruhsat-ı kâmile verilmekle göreyim seni; senden me'mûl-i şâhânem olan gayret ve hüsn-i hizmeti icraya ve uhdene ihâle olunduğu vech ile ber vefk-ı matlûp îfây-ı memuriyete sarf-ı makderet eyliyesin. hak teâlâ tevfik ihsan eylesin âmin.*»

1106 H. 1694 M. senesinde Mora seraskeri İbrahim paşaya gönderilen fermanın üstünde pâdişâhın kendi el yazısiyle şu hatt-ı hümâyun vardır : «*fermân-ı şerifim mucebince amel eyliyesin, memur olduğun işde hareketin tab'ı hümâyunuma muvafık değildir ; ol taraftan gelip gidenler dahi senin için iyi söylemezler, bu maslahatı pek boş tuttun, avn-i hakla sen şimdiyedek Anapoli kal'ası altında gerek idin, bundan sonra gözün açıp dîn-i mübine nâfi hizmetlerde bulunmağa sây eyle, yoksa sonra gazabıma uğrarsın, bilmedim demiyesin, bundan sonra yine bazı özür ve behâne ile te'hir ve tevakkuf edersen saire mûcib-i ibret olursun, bilmiş olasın*». *Mühimme defteri 106 S. 31 sene 1106.*

[3] *Osmanlı devleti teşkilâtına medhal, S. 75.*

misâl ismi verilirdi; meselâ vezir-i âzamın herhangi bir valiye bir iş hakkında gönderdiği emir bu nevidendi; fakat Osmanlılarda çok defa böyle olmayıp pâdişâhın emirlerinde misâl ile ferman; nişan, tevki tâbirleri birbirlerine karıştırılmış ve bu kelime, ferman ve tuğra mânasına da alınmıştır; meselâ *sebeb-i tahrir-i misâl-i bî misâl ve fermân-ı vâcib-ül-imtisâl* ve *misâl-i vacib--ül-imtisâl* sözleri eski tâbirlerdendir; bazı fermanlarda da *nişân-i hümâyun ve misâl-i meymun* diye misâl ile nişan aynı manâda gösterilmiştir [1]. Hâtta menşurlarda da hem menşur ve hem *misâl-i bîmisâl* tabirleri geçmektedir.

Tevkî :

Osmanlı vesikalarında *tevkî, tevkî-i hümâyun, tevkî-i refî, tevki-i refi-i âlîşan* gibi yalnız ve mürekkep olarak zikredilen bu kelime tam mânasiyle (nişan) ın mukabilidir ve üzerinde hükümdarın tuğrası bulunan fermandır. Malum olduğu üzere bu tuğrayı çekene *muvakkî* veya *tevkiî* yani nişancı denilirdi.

Yarlığ :

Ferman mânasına gelen ve Osmanlı vesikalarında يرلغ *yerlig* imlâsiyle yazılan bu kelime, Moğullarda ve anların şubesi olan diğer hanlıklarda ve İlhanî'ler vasıtasiyle Anadolu Selçukî'lerinde, Karakoyunlu ve Akkoyunlularda ve nâdiren Memlük'lerde kullanılıp Osmanlılara kadar gelmiş ise de pek o kadar taammüm etmemiş, mamafih bazan ibare arasında kullanılmıştır. Bu suretle *yarlıg-ı beliğ* tabiri bazı fermanlarda görülmektedir.

Nişan :

Eski vesikalarla tarihî eserlerde *Nişân-ı şerif-i âlîşan* ve *nişân-ı hümâyun* denilen ferman, hükümdarın tuğrasını yani nişanını hâvi vesikadır; bu, ferman, berat, hüküm ve saireden herhangi birisi olabilir. On yedinci asırdan itibaren Başvekâlet

[1] *Tuğra ve pençeler*, Belleten 17-18, sene 1941 ve Şekayik tercümesi S. 336.

arşivindeki Nişan Kalemi defterlerinin tetkikinden anlaşılacağı üzere nişan ile beratın ikisi birdir[1].

Alâmet-i Şerif:

Hükümdarın tuğrasını hâvi ferman, berat, nişan, tevkî, misâl ve menşurların sonunda (*âlâmet-i cihan mutâ üzre îtimad kılalar*) ve (*alâmet-i şerife îtimat kılasız)* diye mâruf olan kılişelerden maksat, verilen ferman ve sairenin üzerindeki tuğradır; şu halde âlâmet-i şerif hükümdarın imzası olan tuğra veya nişan demektir.

Berat:

Lûgatte mektup demektir; Osmanlılarda herhangi bir vazife veya hizmete tâyin ve tavzif dolayısiyle pâdişâhın tuğrasiyle verilen izin ve müsaadeyi hâvi vesikaya *berat* denilmektedir. Osmanlı vesikalarında berat'a, biti, nişan, hüküm, ferman, misal de deniliyor; bazan bunlar müteradif ve bazan bir fermanın içinde aynı mânada ve ayrı ayrı yerlerde kullanılmaktadır. Berat'larda, verilen hizmetin adı, mahalli, maaş veya varidatı, vergisi, verilen şahsın adı, hizmeti ve ne için verildiği tasrih edilirdi; beratların envâı vardı; serdarlık, kumandanlık, Kırım hanlığı, kalgaylık, valilik veya herhangi bir mansıp ihsanı dolayısiyle verilen berata menşûr da denilirdi; daha doğrusu hanlığa voyvodalığa, serdarlığa, seraskerliğe ve eyalete tâyin olunan zevata verilen menşurlar Osmanlı vesikalarında bazan berat veya *vezaret berât-ı âlişanı*[2], bazan da müteradif olarak (*Berat-ı saâdet âyât ve menşûr-ı meserret gayât)* diye de zikr olunurdu[3]. Menşur olan beratlardaki tavsif ile diğer

[1] *Başvekâlet arşivi (Kâmil tasnifi defterlerden divan-ı hümâyun nişan defteri, numara 180.* Vesikaların hepsinin başında *(Nişân-ı şerif yazılaki)* başlığı ve nişanın içinde de (bu *berât-ı hümâyunı verdim)* ibarcsi geçmektedir.

[2] *Başvekâlet Arşivi (Emirî Tasnifi) Dördüncü Mehmed devri vesikaları numara 727 ve serdarlık beratı (Selânikî. basılmamış nüsha) varak 419 ve Alemdar Mustafa paşa isimli eserimizde İbrail nazırına vezirlik tevcihi dolayısiyle yazılan berat.*

[3] *Feridun bey münşeatı (Matbaa-i âmire tab'ı) C. 1 S. 480 ve C. 2 S. 483* İbrahim Paşaya seraskerlik ve Piyale Paşaya verilen serdarlık beratlarındaki kayıtlara bakın. *Tabakatülmemalik*'te de İbrahim Paşanın menşûrı sûreti vardır ve bunu Celâlzade yazmıştır *(S. 315).*

beratlar arasında mühim fark vardı; beratın envaından malikâne beratı, hitabet ve imamet beratı (rüusı), iltizam beratı, timar beratı ve saire gibi berat nevileri pek çoktur.

Menşûr:

Menşûr, açılmış demektir; pâdişah tarafından vezirlik, beğlerbeğilik ve bir mansıp ihsanını veya bir serdarlığa tâyini mutazammin beratın adıdır [1]. Feridun bey münşeatında bahreyn hâkimliğine tâyin münasebetiyle üçüncü Murad'ın gönderdiği Arapça bir menşûr sureti bulunduğu gibi aynı eserde berat ismi altında daha bir haylı menşûr vardır [2]. Bundan başka iki menşûr sureti de mühimme defterleri arasındadır [3]. On dokuzuncu asır başlarından yirminci asır başlarına kadar verilmiş olan vezirlik menşûrlarına dair bir defter, Başvekâlet arşivinde ve hatt-ı hümâyun defterleri arasındadır.

Menşûr yedi kısım üzerine yazılırdı; 1 ve 2 - tahmid ve tasliye denilen Cenâb-ı Hakka karşı hamd-ü senâ ile Hazret-i Peygambere ta'zim 3 - menşûrun verilmesinin sebebi ve bu hususta teşvik ve teşcii tazammun eden âyet ve hadîsler 4 - ismine menşûr yazılan zatın tavsifi 5 - menşûrun yazılmasına sebebolan hüküm yani pâdişâhın emri 6 - menşûrda tavsiye olunan şeylerin yapılması 7 - menşûrun mazmûniyle hareket edilmesini te'kit ve aksinin yapılmasından çekinilmesini tavsiye ile menşûr sahibini korkutmak [4].

Menşûrlar nişancı ile reis-ül-küttab'ın kalemlerinden çıkar veya onlar tarafından tashih edilirdi [5].

***

Şimdi bunların nerelerde ve nasıl kullanıldıklarına ve

[1] «Sadr-ı âzam, merkuma (Kasım Paşaya) hemen bir gün eyalet-i Bağdad menşûrını yazdırıp gönderdi...» *Naima C. I, S. 365.* «... Mustafa Paşa eyalet-i Habeş menşûrın aldığı gibi...» *Naima C. 6, S. 124.* 1143 senesinde Rüstem Paşa «Revan canibi seraskeri olmak üzere tahrir-i menşûr ve tevkî kılındı» *Suphi Tarihi, varak 14.*

[2] *Münşeât-ı Feridun C. 1, S. 497 ve C. 2, S. 6, 41. 398, 481, 489.*

[3] *Mühimme defteri numara 5 S. 484 ve Mühimme 7. S. 696.*

[4] *Üniversite Kütüphanesi (Hâlis Efendi kitapları) numara 2846.*

[5] *Tuğra ve Pençeler makalesi. Belleten numara 17-18.*

birbirleriyle nasıl karıştırıldıklarına dair bazı ferman ve beratlardan bahsedelim :

913 Ramazan (1508 II.Kânun) tarihiyle ikinci Bayezid zamanında verilmiş olan tuğralı bir muafiyetnâmenin başında :

(Nişân-ı hümâyun ve misâl-i meymun... hükmü oldur ki dârende-i fermân-ı hümâyun) kayıtlariyle ibare arasındaki (*bu hükm-i hümâyunu verdim ve buyurdum ki*) cümlesi ferman ile misâl ve nişan ve hükmün aynı şey olduğunu göstermektedir [1].

Yine ikinci Bayezid'in, validesine vermiş olduğu 892 zilkade (1487) tarihli bir berattaki:

(Sebeb-i tahrir ve tevkî-i hümâyun ve mûcib-ı testır-i hükm-i nâfiz-i meymun) ibaresi tevki ile hükmün bir olduğunu gösteriyor [2].

882 H. 1477 M. tarihiyle Gelibolu iskelesini iltizam eden bir mültezime gönderilmiş olan hükümdeki:

(Tevkî-i refi vâsıl olıcak gerektir ki dârendegân-ı misâl-i bîmisâl) cümlesindeki tarz, tevkî ile misâlin aynı mânada kullanıldığını anlatmaktadır.

Yine Fâtih Sultan Mehmed'in 872 H. 1467 M. senesinde zevcesi ve Bayezid'in validesinin elindeki yerlerin eşkincisinin refedildiğine dair verdiği fermandaki:

(Nişân-ı Şerif-i âlîşan ve fermân-ı münîf-i vacibüliz'an) kaydiyle ibare arasındaki (*bu fermân-ı vacibüliz'ânı verdim*) cümlesi nişan ile fermanın bir olduğuna delildir.

983 H. 1575 M. senesinde tecdid-i berat münasebetiyle bir kale Azab'ına verilen berat'ın baş tarafında : "*sebeb-i tahrir-i tevkî-i refî-i hümâyun oldur ki*„ ve arayerde *dârende-i fermân-ı hümâyun* ve *berat-ı hümâyun* kayıtları burada da *tevkî*, *ferman* ve *berat*'ın aynı manada kullanılmış olduğunu göstermektedir.

Bir timar beratının kaydı da şöyledir . [3]

[1] *Tuğra ve Pençeler makalesi, Belleten numara 17-18.*

[2] *Tuğra ve Pençeler makalesi, Belleten numara 17-18.*

[3] *Nimetî Efendi Kanunnâmesi, S. 100.*

"Nişân-ı şerif-i âlişân-ı sâmi mekân-ı sultânî ve tuğrây-ı cihan sitân-ı hâkanî hükmü oldur ki orta boylu, elâ gözlü, açık kaşlu râfi-î tevkî-i refiuşşân-ı hâkanî Ahmed südde-i saâdetime gelüp bundan akdem yararlığı arz olunduğu üzere iptidadan üçbin akçe timara emr-i şerifim verilup . . . . Alay beğisi bayrağı altında sefere eşmek şartiyle tevcih olunmağıçün sene الف و تسعين و اثنى isnâ ve tisʿîne ve elf rebi-ul âhırının evasıtında hükm-i şerifim verildikten sonra . . . ." kaydı ve ibare arasındaki *hükm-i şerif* terkibi *nişan*, *tevkî*, *tuğra* ve *hüküm*'ün aynı mânada istimal edilmiş olduğunu anlatmaktadır.

FETİHNÂME VE AHİTNÂMELERLE NÂME-İ HÜMÂYUNLAR

Fetihnâme:

Her devlette ve bilhassa şarkta İslam devletlerinde âdet olduğu üzere hükümdarlar tarafından bir yerin elde edildiğini komşu hükümdarlarla hanlara ve prens, vali ve şehzadelere bildiren nâmelere *Fetihnâme* denilirdi.

Osmanlılarda fetihnâmelerin muhtelif şekilleri olmakla beraber esasta bir tebeddül yoktu ve on beş rükün üzerine yazılırdı.

1 ve 2 - Cenâb-ı Hakka hamd-ü sena ve Hazret-i Peygambere tâzim 3 - Mezalimin def'inin pâdişâhların boynuna borç ve esas vazifelerinden olduğu 4-Zâlimin zulmünün define sebep 5 - pâdişâhın hareketi 6 - Askerinin çokluğu 7 - Karşı düşman tarafının vaziyeti 8 - hasmın cesaretini beyan 9 - harbin tavsifi 10 - pâdişâhın galebesi ve düşmanın mağlubiyyeti 11 - Allaha şükür 12 - Hasmın vilâyetinin zabtının beyanı 13 - Bu muvaffakıyyetin denizde ve karada îlânı (tabii dâhile yazılan fetihnâmede) 14 - Fetihnâmenin gönderildiği mahal ile gönderilen şahsın ismi 15 - Bu muvaffakiyyete pâdişâhın memnuniyyetini beyan ve bunun diğerine tebşiri ve dua temennisi [1].

Fetihnâmeler Türkçe, Arapça, Farsça, Uygurca, Lâtince yani herhangi bir lisanı kullanan devlete gönderilmişse anın resmî lisanı üzere yazılırdı. Fetihnâmeler dost devletlere tebşir yollu yazıldığı gibi bazan da kendisine dost olmıyan bir devletin dostu bulunan hükümdarlara da kastan onu müteessir etmek için de gönderilirdi; fetihnâmelerin muhtelif suretleri Feridun Bey münşeatında mevcut olduğundan burada tafsilât verilmedi [2].

[1] *Hâlis Efendi kitapları (Üniversite Kütüphanesi) numara 2846.*

[2] *Münşeat-ı Feridun (Matbaa-i Âmire Tab'ı) ezcümle C. 1, S. 188. 191' 287, 312, 331, 333, 359. 362, 379, 467, 483, ve C. 2, S. 2, 12*

Fetihnâmelerin bilhassa baş kısımları bir mukaddime hükmünde olup nâme, icabına göre mahal ve mevkie münasip âyet-i kerime, hadis-i şerif ve Arapça hikemî cümlelerle süslenirdi.

Muvaffakiyyetin Osmanlı memleketleri dâhilinde ilânı için keyfiyet İstanbul kaymakamı, beğlerbeği ve sairlerine tebşir edildiği zaman şenlikler yapılması da bildirilirdi [1]. Fetihnâmeler, muharebenin bir tarihçesi olduklarından pek mühimdirler; bazan tarihlerde unutulan vaziyetler orada gösterilirdi. Yine bazı fetihnâmelerde hakikatin gizlendiği ve fetihnâmeyi gönderen hükümdarın, vaziyeti kendi lehine imale için bazı hâdiseleri yanlış veya mübalâğalı bildirdiği de görülmektedir.

Fetihnâmelerde hasmın yüksek kudret ve cesaretinden bahsedilmesi, galip hükümdarın kuvvetli bir orduya nasıl galebe ettiğini göstermek için konmuş kayıtlardandı.

Ahitnâmeler:

İki hükümdar, iki kumandan arasında yapılan ve imzalanan mukavele ve muâhedeye *ahitnâme* denilirdi. Osmanlılarda ahitnâmeler yedi rükün üzerine tertibedilirdi.

1 — Cenâb-ı hakka hamd-ü- senâ 2 - Hazreti Peygambere salât-ü selâm 3 - Ahd-ü peymânın ehemmiyyeti ve büyüklüğü 4 - Muahedeye muhalif hareketten çekindirmek 5 - Ahdın keyfiyyet ve ehemmiyyetini izah ve tafsil etmek 6 - Ahdında durmanın lüzumu ve aksinden içtinap 7 - Allahtan, ahde sedakatte sebat etmek temennisi.

Osmanlı tarih ve vesikalarında gördüğümüz ahitnâmelerde esas olan bunlardır; ahitnâmeler, bugün de yapılan muahedeler demektir; herhangi bir devletle siyasî, iktisadî olarak yapılan mukavelelere eskiden ahitnâme denilirdi.

Fatih'in Uzun Hasan Beğe galebesi üzerine şark memleketleri halkına göndermiş olduğu Uygurca fetihnâme Prof. Reşit Rahmeti Arat tarafından Türkiyat Mecmuasında tercümesiyle beraber neşredilmiştir. sayı VI sene 1939.

[1] Çaldıran muzafferiyyetinden sonra « Fetihnâmeler yazılıp etraf-u-eknâf'a irsal buyrulup kesilen başları ol vâdide resm-i mülûk üzre yer yer kubbe gibi yığdırıp üzerlerine seng-i melâmet yağdırıp ... » *Münşeât-ı Feridun, Ruznâme 403.* Demek, kellelerden kuleler yapmak, şark'ta resm-i mülûkten imiş. Bunu Timur zamanında da görüyoruz.

Osmanlı devletinin gerek muharebeden dolayı ve gerek iktisadî münasebetler sebebiyle ecnebi devletlerle yapmış olduğu muâhedelere dair tarihlerimizde, münşeat ve muahedat mecmualariyle vesikalarda birçok nümuneler vardır[1]. Ahitnâmeler muhtelif lisanlarda yazılırdı[2].

Sefer münasebetiyle vezir-i âzam serdar-ı ekremlikle cepheye hareket ettiği zaman, âdet olduğu üzere bütün ahitnâmeler de beraber götürülür ve lüzumı halinde orduda asıl ahitnâme suretlerine müracaat olunurdu; 1182 H. 1768 M. seferine gidilirken sadr-ı âzamın, reisülküttaba yazdığı buyuruldu mucibince bu ahitnâmelerin birer sureti de âdet olmadığı halde ilk defa yazdırılıp İstanbul'da bırakılmış ve asıl ahitnâme defterleri ordu ile beraber götürülmüştü[3].

Nâme-i Hümâyunlar :

Osmanlı hükümdarları tarafından İslâm ve Hıristiyan ecnebi bir hükümdara veya Osmanlı devletine tâbi imtiyazlı olan

[1] Başlıca muâhedat mecmuaları, nâme-i hümâyun defterleri (Başvekâlet arşivi), *Feridun bey münşeâtı ve Naîma, Raşit, Suphi, İzzî, Cevdet tarihleri.*

[2] *Naîma* C. 2. S. 147.

[3] Esfâr-ı sâbıkada rikâb-ı hümayunda ahitnâme suretleri ve kuyudât-ı saire bırakıldığı eğerçi mesbuk olmayıp ancak umur-ı mühimme-i devlet-i aliyyeye dair sual ve cevap iktiza eder ise müracaat olunmak için bâlâda mastur sadır olan fermân-ı âlîye (sadrazamın buyrultusu kastediliyor) imtisâlen rikâb-ı hümâyunda reis-ül-küttâb vekili olan (vekil İsmail beydir) izzetlû efendi hazretlerinin yedlerinde hıfz olunmak üzere işbu defterde mastur ahidnâme-i hümâyun suretleri ve divan-ı hümayun küttabından müste'men (ecnebi) defterleri umurlarını rüyete memur olan efendiler hazretleriyle berveçh-i sıhhat tahrir ettirilmekle müste'menlere müteallik izn-i sefine ve yol ahkâmından dâva hususları ordûy-ı hümâyunda asıl ahitnâmelere müracaat ile kâtipleri marifetleriyle rü'yet olunmak mûtâd-ı kadim-ı rivayet pîşîn olduğuna binaen bu mahalle şerh verildi, suret olarak yazılan defterlerle yazanların isimleri:

Defter-i françe (Sakib efendi) Defter-i İngiltere (Halil efendi) Defter-i Nemçe (Sabri efendi) defter-i Venedik (Vuslatî efendi) defter-i Niderlanda (yani Felemenk) maa Danimarka (Kisedar Simaî efendi) Defter-i Sicilya (Ramî efendi) Defter-i Prusya (Nev'î efendi) Rusya ve Leh defterlerinin elhaletühâzihi kâtibi olmamağla kisedar İsmail efendi marifetiyle tahrir ettirilmiştir *(Başvekâlet arşivi bir numaralı nâme-i hümâyun defterinin baş tarafındaki sadr-ı âzamın, reis-ül-küttaba olan 26 Şaban 1182 tarihli buyuruldusu münasebetiyle).*

Mekke şerifine, Kırım haniyle Erdel kıralı, Eflak ve Buğdan voyvodalarına veya Gürcü ve Dağıstan hanlarına gönderilmiş olan mektuplara *Nâme-i Hümâyun* denilirdi.

Nâme-i hümâyunların kâğıtları'nın eni ve boyu, tezyinatı, konacakları kese ile bu keseye takılan ve *kozak* yahut *kozalak* denilen [1] uçları püsküllü altın veya gümüşten mâmul yassı ve yuvarlak kutu, nâme gönderilenlerin mevki ve dereceleriyle mütenasip olurdu: bu kozalaklarla nâme keseleri hazinedarbaşı tarafından verilirdi [2].

Bazı nâmelere altın yaldızlı tuğra çekilir; tuğradan başka pâdişâhın kendi mühriyle sadr-ı âzamın gönderdiği numunesine göre nâmenin kenarına altın yaldızlı iki satır olarak hükümdarın imzası konur ve sonra âdet üzere imza nümunesi pâdişâhın huzurunda yakılırdı [3].

Mekke şerifine, Fas hâkimine, Kırım hanına ve bütün kırallara giden nâmelerin başına altın yaldızlı tuğra çekilirdi; yalnız Buhara hanı ile İran şahına yazılan nâmelere tuğra çekilmeyip

[1] Kozak veya kozalak, mâdenî yassı ve müdevver bir kutudur; sırmalı kordonlarla muahedenâme ve nâme-i hümâyunlara ve mühim fermanlara rabt olunurdu. İçerisine merbutı olan ahitnâme veya fermanın tasdikini hâvi olan ve kordonların diğer ucuna bağlı bulunan kozağın üzerine kırmızı mum ve imza ve mühür konulup üstü balınumu ile kapatılırdı.

[2] *Mühimme defteri 5. S.31* «Bugün hazine-i âmireden beş altın kozak ile beş seraser kise ve beş gümüş kozak ile beş atlas kise ihraç olunmuştur».

[3] Şevketlû, kerâmetlû, mehâbetlû, kudretlû velinîmetim efendim pâdişâhım,

Malûm-ı âlileri buyrulduğu üzre taraf-i eşref-i şâhânelerinden Françe imparatoruna tahriri iktiza eden nâme-i hümayunları tahrir ettirilip imzây-ı meyamin ihtivây-ı şâhâneleri sureti ile beraber merfû-ı pişgâh-ı cihandârileri kılınmağın sâbıkı veçhile kenâr-ı nâme-i mezkûr pusla mucibince imzay-ı mülûkâne ve mühr-i hümâyun-ı şâhâneleriyle hatın-ü-imza ve taraf-ı çakerâneme isra buyurulur ise Françe elçisine teslimen imparator-ı mûmaileyhe isra ettirileceği ve imzây-ı şâhâneleri suretinin huzur-ı hümayunlarında ihrakı lâzım geleceği malûm-ı hümâyunları buyruldukta emr-ü-ferman...»

Bu telhis üzerine Dördüncü Mustafa «*Nâme-i hümâyun temhir olunup tarafına gönderildi, gönderesin*» diye yazmıştır (*Başvekâlet arşivi dolap 1 sandık 9 hat numarası 419).*

ikinci satırın beraberinde muharrefçe ve altın ile iki satır üzerine pâdişâhın imzası konurdu[1]. Bundan başka nâme-i hümâyunlar gayr-ı resmî surette gidecek ise pâdişâhın kendi yazısiyle bizzat imzasını koyması ve resmî ise altun ile divan-ı hümâyun kaleminde imza konması usuldendi[2].

Pâdişahların imzaları iki türlü olup kendi arzularına göre tertip edilmişti ; ve iki satır üzerine olurdu. Meselâ Birinci Sultan Ahmed'in biri :

١ — المؤيد بتأييدالله الملك المنان ٢ — سلطان احمد بن محمد خان

1 — *Elmüeyyed biteyîdillah-il-melik-il-mennân* 2 — *Sultan Ahmed ibn-i Mehmed Han.*

Diğeri ise :

١ — المتوكل على الله الملك المستعان ٢ — السلطان احمد خان بن محمد خان

1 — *Elmütevekkil Alellâh-il-melik-il-müsteân* 2 — *Essultan Ahmed Han ibn-i Mehmed Han*

Dördüncü Murad'ın iki imzasından biri :

١ — المؤيد بتأييدالله الملك المنان ٢ — السلطان الغازى مراد خان بن احمد خان

1 — *Elmüeyyed Biteyîdillah-il-melik-il-mennân* 2 — *Essultan-ül-gazi Murad Han ibn-i Ahmed Han*

Daha sonraki ikinci imzası :

١ — فاتح بغداد صاحب العرب والعجم ٢ — سلطان مراد خان غازى بن احمد خان

1 — *Fatih-i Bağdad Sahibülarab-ı velacem* 2 — *Sultan Murad Han Gazi ibn-i Ahmed Han*

[1] *Kanunnâme (Aşir efendi kütüpanesi varak 37 b, numara 1004).*

[2] İkinci Mahmud'un son zamanlarına ait olup mabeyin başkitabetinin ihdasından sonra sadr-ı âzamın başkâtip vasıtasiyle takdim ettiği tezkirede şöyle denilmektedir :

«Mâlûm-ı sâmîleri olduğu üzre taraf-ı eşref-i şâhâneden ısdar buyurulan nâme-i hümâyunlar mingayr-i resmin olur ise imzây-ı hümâyun-ı mülûkâne, mübarek kalem-i mekârım-ı hazret-i şâhâne ile tahrir buyurulmak ve resmî olduğu halde altın ile divan-ı hümâyun kaleminde tastir olunmak mûtad olduğundan ve bu def'a İran şâhına gidecek nâme-i hümâyun resmî idüginden imzây-ı âlisi divan-ı hümâyun kaleminde tastir ve üzeri dahi çaker-i kemînelerinde olan mühr-i hümâyun-ı mülûkâne ile tahrir olunarak dünkü salı günü İran sefiri Bâb-ı âliye celb ve nezd-i âcizîde îta ve teslim olunmuş olup ..» *Başvekâlet arşivi sandık 149 umumî numara 37141 İrade-i seniyye No. 19.*

Birinci Sultan Mahmud'un iki imzasından biri [1].

١ — المؤيد المستعين بالله الملك الديان

1 — *Elmüeyyed-ül-müsteîn billâh-il-melikiddeyyan*

٢ — خادم الحرمين المحترمين السلطان الغازى محمود خان ابن السلطان الغازى مصطفى خان

2 — *Hadimülharemeyn - il - muhteremeyn essultan - ül - gazi Mahmud Han İbnüssultan-ül-gazi Mustafa Han*

Diğer imzası da şöyledir :

١ — المتوكل على الله الكريم المنان المفوض امره اليه فى كل حال و شان

1 — *Elmütevekkilü Alellah-il-kerim-il-mennân elmüfevvedu emrühû ileyhi fîkülli hâlin ve şân*

٢ — خادم الحرمين المحترمين السلطان الغازى محمود خان ابن السلطان الغازى مصطفى خان

2 — *Hadim-ül-haremeyn-il-muhteremeyn essultan-ül-gazi Mahmud Han ibnüssultan-ül-gazi Mustafa Han*

***

Onaltıncı asrın son yarısiyle on yedinci asrın ortalarında ecnebi devletlerle yarı müstakil Osmanlı emir ve voyvodalarına gönderilen nâmelerin kese ve kozakları şöyle idi :

Nemçe veya Avusturya imparatorıyle İspanya, Fransa, Leh, Portekiz, Rus kırailarına ve Venedik dukasına serâser denilen kumaştan yapılmış nâme kesesine altın kozak bağlanırdı ; bundan başka bu imparator ve kırallarla Venedik dukasının nâmelerinin baş tarafındaki tuğra altın yaldızlı olurdu.

İngiliz kıraliçesi Elizabet'e ilk defa yazılan nâme atlas keseye konup gümüş kozak bağlanıp tercümana verilmişti [2]. Daha sonraları, İngiliz hükümdarına da diğer kırallar gibi serâser kese ve altun kozak ve altun yaldızlı tuğra ile nâme-i hümayun gönderilmişti. Nâmelere bağlanan kozaklar arasında bir de balık dişi kozak ve şimşir kozaklar da varsa da [3] bunların hangi nâmelere bağlandıklarını bilmiyorum.

[1] *Müri-üt-Tevarih 1159 senesi (1746)* Vekayii arasında Nâdir Şaha yazılan nameler dolayısiyle. İki devlet arasındaki ihtilâftan biri de İran hacıları ve Caferî mezhebinin Osmanlılarca tasdiki olduğundan pâdişâhın imzası, o tarihe kadar görmediğim (Hâdimülharemeyn-il-muhteremeyn) kilişesini hâvidir.

[2] *Mühimme defteri 36 S. 120 sene 987.*

[3] *Mühimme defteri 71 S. 285 ve 1003 H.* 1594 M. tarihiyle fotoğraflar arasında görülen vezir-i âzamın hazinedar başıya buyruldusu.

Mekke şerifine, Fas hükümdarına ve Kırım hanına giden nâmelerin başına da altın tuğra çekilip yeşil atlas keseye konulup altın kozak takılırdı [1]. Bunlara vezir-i âzam tarafından yazılan mektuplar da yeşil atlas kese ve gümüş kozakla gönderilirdi.

Buhara hanına, İran şahına yazılan nâmelere tuğra konulmayıp pâdişâhın adı nâmenin baş tarafı hizasında altın ile iki satır üzerine yazılırdı [2].

Erdel kıralına 980 Rabiulâhir (1572) tarihine kadar atlas kese gümüş kozak ile nâme gönderilirken bu tarihte kızıl atlas kese ve gümüş kozak ile yollanması emir olunmuştu [3].

Bunlardan başka Gürcü hanlarına ve Osmanlılara itaat eden bazı İran valilerine de Erdel beğine gönderilen kese ve kozak ile nâme-i hümâyun yollanmıştı [4]. Leh Hatmanına sadr-ı âzamın yazdığı mektup da sim yani gümüş kozakla gitmişti [5].

Eflak ve Buğdan voyvodalarına bazan bogası kese (dokuma bezden kese) ve bazan da kesesiz olarak nâme-i hümâyun gönderilirdi [6].

[1] Pıtraklı altun kadife keseye konulup altun kozak takılırdı. Yirmi dört numaralı mühimme defterinde *(S. 340 Sene 981)*. Kırım hanının nâmesiyle Dağistan hâkiminin nâmesine gümüş kozak konduğu görülüyor. Fas hâkimine 985 Rabiulevvelde (1577) gönderilen nâme kırmızı atlas kese içine kouup gümüş kozak bağlanmıştı *(Mühimme 30 S. 1)*.

[2] Buhara ve İran hükümdarlarlarına sadr-ı âzamın yazdığı mektubun imzası alt tarafa konulup mektuplar kırmızı veyahut yeşil atlas keseye vaz ile gümüş kozak takılırdı.

[3] *Kanunnâme (Veliyyüddin efendi Kütüphanesi) 1790 varak 3 b ve 12.*

[4] Bunlara vezir-i âzam tarafından yazılan mektubun sonunda dua yazılmaz. yalnız tarih atılır ve bir de mektubun yazıldığı mahal gösterilirdi. Sadr-ı âzamın ismi altun yaldızla mektubun yanına ikinci satırın arasına konur ve mektubun altına yazılmazdı.

[5] Prusya kıralına nâme-i hümâyunu götüren Ahmed efendiyi tavsiye zımnında baş Hatman'a sadr-ı âzam tarafından yazılan mektup dolayısiyle Kapucu başıya gönderilen buyurultu *(Cevdet Tasnifi 16847 sene 1177)*.

[6] Bu nâme-i hümâyun kısmı yazılırken Veliyyüddin kütüphanesindeki *1970* Âşir efendi kütüphânesinneki *1004* numaralı kanunnâmelerle Esat efendi kütüphânesindeki *3345* numaralı ferman ve mektuplardan da istifade edilmiştir.

Nâmelerin kapaklarına, gönderilen hükümdar veya şerif, Kırım hanı voyvoda ve sairenin mevki ve derecelerine göre elkab yazılırdı; meselâ Mekke Şerifine:

"Rikâb-ı kâmyab-ı Hazret-i zillulâhiden halen
Emîr-i Mekke-i- Mükerreme Cenâb-ı Emanetmeâb Eyalet
nisab saadet iktisab, siyadet intisab Şerif
Mes'ud bin Sâd dâme sâduhû'ya şerefyafte-i sudur
olan nâme-i hümayun-ı mevhibet makrun-ı hilâfetpenahîdir."

diye yazılmıştı[1].

***

Osmanlı hükümdarlarının tahta cüluslarında yeni pâdişâhın hükümdarlığını bildirmek için dost ve hemcivar devletlere birer elçi ile nâme göndermek âdet olduğu gibi sefir gitmiyen devletlerin sefirlerine de yeni hükümdarın tuğrasiyle nâme-i hümayun verilir ve bunlar da nâmeyi kendi hükümdarlarına yollarlardı[2].

***

Devletlere gönderilen ve divanî hat diye mâruf olan bir yazı ile yazılan nâmelerin yazılarının güzel olmasına çok dikkat edilirdi; eğer bu nâmeler şark devletlerinden birisine gönderilecek ise devletler arasında âdeta yazı ve tezhip rekabeti hâsıl olurdu; hususiyle Osmanlı yazısının en mütekâmil bir devri olan Üçüncü Ahmed zamanında bu hususa îtina edilmişti; çünkü pâdişah güzel yazı yazan bir hattat ve Nevşehirli Damat İbrahim paşa da zevk-i selim sahibi olduklarından her cihetçe nâmelerin güzel olmasına ehemmiyyet vermişlerdi.

On yedinci asrın son yarısından îtibaren devletlere giden nâmelerin keseleri ihtimamsızlıktan dolayı pek sade bir hale gelmiş ve ecnebi devletlerden gelen nâmelerin keseleri ise gayet sanatkârane yapılmış olduğundan damat İbrahim paşanın sadaretinde nakışlı ve güzel sırmalı nâme keseleri yaptırılmıştır[3].

[1] *Umumi kütüphanedeki mecmua (numara 5867).*

[2] *Vasıf tarihi C. 1 S. 45, 166 ve Edib efendi tarihî (ikincî kısım S. 37.*

[3] *Raşit tarihi C. 5 S. 427.*

1134 senesinde (1722) İran Elçisi Murtaza Kulu Han'ın memleketine avdeti münasebetiyle âbâdî kâğıt üzerine yazılan nâme-i hümâyunun, celi denilen hat kısmını divan kâtiplerinden Firdevsî Seyyid Hüseyin efendi ve nâme arasındaki âyât-ı kur'aniyye ile Arapça terkipleri rık'a yazısiyle Bursalı Mehmed efendi ve Farisi beyitleri müderris Veliyyüddin efendi (sonra şeyh-ul-islâm olmuştur) talik hat ile yazmış ve nâmenin etrafı altın yaldız, kırmızı, siyah ve beyaz ile tezyin olunup güzel bir tezhip yapılmıştı [1].

***

Ecnebi hükümdarlara gidecek gayr-ı resmî nâmelerin bizzat hükümdarın kendisi tarafından mühr-i hümâyunla mühürlendiğini söylemiştim; bu hususta Üçüncü Selim'in, sadr-ı âzamın telhisine verdiği cevapta şöyle denilmektedir:

" *İngiltere kıralına gidecek nâme-i mahsus bir saat evvel gitmek lâzımdır; Rusya elçisi buradan gitmeden, İngiltere'ye gidecek nâme hemen gitsun, hazır ise irsal edin temhir edeyim* [2]. "

[1] *Raşit tarihi C. 5 S. 426.*

[2] *Dolap 1 sandık 36 hatt-ı hümayun numarası 9 (dosya—).*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SARAYIN ENDERUN TAKSİMÂTI VE VAZİFE SAHİPLERİ

Üç buçuk asırdan fazla bir zaman Osmanlı pâdişahlarına mesken olan *Yenisaray* veya *Topkapısarayı* Osmanlı tarihlerinde görüldüğü üzere birçok vak'alara sahne olmuştur. Divan-ı hümâyun müzakereleri, ulûfe tevzii, sefirlerin kabulü, cülus, bayram tebrikleri gibi merasim hep burada yapıldığı gibi kapı arası hapis ve işkencesi, siyaset ve cellat çeşmesi, balıkhâne mahalli de bu saha dâhilinde idi. Fakat bunlar sarayın *Bîyrun* kısmına ait olup pâdişahların asıl meskeni olan saray [harem-i hümâyun] bambaşka bir teşkilâta tabîdi ve buna *Enderun* teşkilâtı denilirdi.

Yeni saray, Bîyrun (Hariç) Enderun (Dâhil) ve aileye mahsus Harem-i hümâyun olmak üzere üç kısımdı ve her birinin kendisine mahsus teşkilâtı ve kanunları, terbiye sistemi ve hattâ ıstılâhları vardı; bu kanun ve kaidelere padişahlar da riayete mecbur tutulmuşlardı.

Yenisarayın enderun teşkilâtına dair bazı müteferrik eserlerden başka Koçu beğin Teşkilât Mecmuası, *Tarih-i Gilmânî*, İbrahim Üsküdarî mecmuası ile *Letaifi-i Enderun* ve merhum Atâ beğin *Enderun Tarihi*, belli başlı yazılmış Türkçe eserlerdendir; bunlardan başka yabancı dille yazılmış eserlerden Halkondil tarihi zeyli, Riko, D'ohsson, Teveno, Grassi, Tornton, Daramon seyahatnâmesi, Oliviye vesaire gibi başlıca yazılmış eserlerde de oldukça mühim malûmat görülmektedir. Bir de pâdişahların günlük hayatlarına dair tutulmuş olan bazı *ruznâmeler* ile bir kısım teşrifat defterleri ve mecmuaları da sarayın bîyrun ve enderun teşrifatını tetkik için mühim ve faydalı eserlerdendir; işte bu mütaadit eserlerin birbirleriyle mukayesesi ve iyi bir tahlile tâbi tutulması neticesinde Osmanlı sarayının enderun ve bîyrun kısımları hakkında On altıncı asırdan On dokuzuncu Asır başlarına kadar mühim bir enderun tarihi yazılması mümkündür.

Ben Osmanlı devletinin merkez teşkilâtını yazarken mehazlarım arasında bulunan bu eserlerden de istifade ettim; bu eserimde tabiî olarak Osmanlı sarayı hakkında mufassal malûmat vermek çizdiğim proğram haricindedir; devletin merkez teşkilatını gösterirken bu devletin reisi olan pâdişâhın sarayı hakkında da kısa olarak malûmat vermek zaruri olduğundan dolayı saray kısmına temas ettim. Osmanlı enderun tarihini mufassal olarak yazmak için yukarıda isimlerini saydığımız bir kısım müelliflerin eserleriyle topkapı sarayındaki arşiv ve yine oradaki kütüphanelerde epey vesika ve kitap olduğundan bunlardan istifade ile mükemmel bir enderun tarihinin yazılmasını orada çalışmakta olan mütetebbi arkadaşlardan bekleriz.

***

Kısaca söylemek lâzım gelirse pâdişahlar; takriben on beşinci asır ortalarından îtibaren on sekizinci asır başlarına kadar şahıslarına mahsus merkez ordusuyla devlet idaresi için zadegân yetiştirmekten ziyade Müslüman ve Türk terbiye ve kültürüyle yuğrulmuş kendilerine sadık bir bende sınıfı yetiştirerek bunların bir kısmını kendi sarayında ve bir kısmını ordusunda terbiye ettirdikten sonra Osmanlı devletinin idare ve inzıbatını bunların ellerine vermişlerdir. Bu söylediğimiz asırlarda ulema sınıfiyle devletin bir kısım divan ve malî işleri ile kalem ricali kısmen istisna edilecek olursa hemen bütün büyük devlet makamları ile Kapıkulu ocaklarının dörtte üçü bu zümreden bulunmuşlardır.

Bu devşirme çocukları Yenisaraya alınmadan evvel büyük bir îtina ile yetiştirilerek Müslüman ve Türk terbiyesi görürler; dinî muamelâtı ve Türkçeyi öğrenirler, sistemli tarzda mükemmel bir tahsile tabi tutulurlar ve sıraları gelince liyakat ve kabiliyyetlerine göre saray haricindeki muhtelif devlet hizmetlerine tâyin edilirlerdi; bundan dolayı Osmanlı sarayı aynı zamanda tahsil ve terbiye ile devlet işlerine gönderilecek olanları yetiştiren bir müessese demekti.

Burada her bir koğuşun ve sınıfın efradının kaydına mahsus defterler bulunup koğuşlara alınan efradın saray terbiyesi üzere yetişmeleri için her koğuşta *lala* tâbir edilen müreb-

biler vardı. Pek sıkı bir inzıbata tabi tutulan gençlerin ufak bir kusurları bile müsamaha ile karşılanmazdı.

Osmanlı sarayı, devşirme ile saraya alınan içoğlanı teşkilâtını terkettikten sonra, buraya mahdut miktarda alınan esir çocuklarından sarf-ı nazar edilecek olursa bütün saray hizmetleri Türk gençlerine tahsis edilmiş ve on sekizinci asırdan îtibaren tedrici olarak artmak suretiyle saray işleri bunlara verilmiştir.

Enderun'un bu son devrinde fikrî inkişaf daha ziyade artmış ve kıymetli edip, şair, müellif, hattat ve musikişinaslar yetişmiştir.

I. Fasıl — I. Kısım

ENDERÛN-I HÜMÂYUNA İÇOĞLANI YETİŞTİREN SARAYLAR

Devşirme olarak alınıp sarayda uzun müddet hizmet ve terbiyeden sonra devletin muhtelif makamlarına namzet olarak yetiştirilen çocuklara *içoğlanı* denilirdi. Rivayete göre Osmanlı sarayında iç oğlanı istihdamı Yıldırım Bayezid zamanından başlamıştır. Daha aşağıda söyliyeceğimiz veçhile bunlar bir kanun tahtında buraya alınırlar ve derece derece yükselir ve tahsil görürlerdi; içoğlanlarının bedenî terbiyelerine de ehemmiyet verilirdi; ok atmak, mızrak kullanmak, cirit ve tomak oynamak ve binicilik gibi hareketler başlıca bedenî terbiyelerdendi; bundan dolayı kuvvetli, çevik ve mütehammil idiler; bazan odalar arasında müsabakalar yapılırdı. Bunlar mensup oldukları odalardaki işlere göre hizmet ve sanat öğrenirlerdi, çamaşır yıkamak, musiki meşk etmek, sarık sarmak, elbise katlamak ve saire bunlar arasındadır.

İçoğlanlarının Oda denilen koğuşları muntazam olup yiyecekleri de kendilerine kâfi idi. Her oda efradının isim ve künyesiyle yevmiyeleri miktarını gösteren maaş defterleri vardı; maaşları diğer ulûfeler gibi üç ayda bir verilirdi; elbise ayakkabı, iç çamaşırı ve sair ihtiyaçları hep saray tarafından temin edilirdi; pek sıkı bir inzıbat ve kontrol altında yetiştirilen bu çocuklar tam bir itaat ve terbiyeye malik idiler.

İşte kısaca izah ettiğimiz bu içoğlanları teşkilâtını Yenisaray haricindeki ocaklarından başlıyarak sıra ile izah edelim; yalnız daha evvel şurasını söyliyeyim ki devşirme teşkilâtı sona erdikten sonra sarayda hizmet edenlerin eskisi gibi kesretli bir halde dışarı hizmete çıkmadıkları görülmektedir.

Bundan evvel neşredilmiş olan *Kapıkulu ocakları* isimli eserimizin *acemi ocağı* bahsinde devşirmelerin nasıl toplanıp İsanbul'a sevk edildiklerini ve ne suretle saraya ve ocaklara alındıklarını gösterdiğim için burada tekrarlamıyorum.

Devşirmeler devlet merkezine getirildikten sonra ibtida divan-ı hümâyuna sevk olunarak padişah arz odasında iken birer birer gördükten sonra kapıağası, her sürünün münasiplerini pâdişâhın emriyle seçerek bunları Edirne sarayı, Galatasarayı ve Atmeydanı yani İbrahim paşa sarayına verilmek üzere ayırır, diğer oğlanları acemi ocağı için Yeniçeri ağasına gönderirdi [1].

Saray için ayrılan devşirmelerin muayeneleri saray ağasına ait olup bunun yanında *saray-ı âmire hocası* denilen birisi de bulunurdu; ilm-i kıyafete vâkıf olan yani çocuğun simasiyle ahvali hariciyesini tetkik eden bu hoca, çocukların alnındaki çizgilere ve diğer icabeden alâmetlere bakarak kendi malûmat ve tecrübesine göre matlûba muvafık olanları seçerdi [2]. Çocukların mütenasip endâma malik ve güzel olmaları birinci şarttı. Saray hizmetine namzet olarak ayrılan bu çocuklardan başka Bosna'dan devşirilen ve *Potur oğlanları* denilen Müslüman Boşnak çocukları da saray için alınırlardı.

Bu suretle ayrılan çocukların yukarıda söylediğimiz gibi iptida Yenisaray haricindeki Edirne, Galata ve İbrahim paşa ve bir aralık İskender Çelebi saraylarında yetişip terbiye ve tahsil görmeleri lâzımdı; burada hizmet edip yüksek kabiliyyet gösterenler *çıkmalar*'da Yenisaray hizmetine ayrılırlar ve diğerleri de derecelerine göre kapıkulu suvari bölüklerine verilirlerdi.

Edirne Sarayı İçoğlanları: [3].

Edirne'de Eskisaray ve yeni saray olmak üzere iki saray vardı; devşirmeden gelenler Eskisaraya yerleştirilirlerdi [4]. Meriç kenarındaki Yenisaray pâdişâhların ikametlerine mahsustu.

Osmanlı pâdişâhları İstanbul'u merkez yaptıktan sonra Edirnedeki Eskisaray teşkilâtını ve bostancı ocağını ipka ederek

[1] *Kitâb-ı müstetab (Kütüphanemizdeki nüsha).*

[2] *Âli, Künhülahbar (C. 5 S.15).*

[3] Edirne sarayı teşkilâtına tekaddüm eden Bursa sarayı'nın içoğlanları hakkında hiçbir kayda tesadüf edemedim. Bu, Bursa sarayında hizmet eden ve fakat içoğlanı olmıyanların yeniçeri ocağına verildikleri görülmekte ise de bunların bahsimizle alâkası yoktur.

[4] *Daramon seyahatnamesi* (Şefer tab'ı, Paris 1887).

devşirmeden ayrılan efrattan bir kısmını buraya göndermişlerdir; bunlar, pâdişâhın emri üzerine divan tarafından yeniçeri ağasına yazılan hükümle Edirne'ye sevk olunurlardı [1]. Bu oğlanların umumî nezareti Edirne sarayı ağasına aitti; bunun maiyyetinde tabiî olarak diğer ağalar vardı.

Eski sarayda terbiye edilen acemiler aynı zamanda saray hocaları tarafından tahsil ettirilir [2] ve kabiliyetli ve müstaitlerine silah talimi ve binicilik öğretilirdi.

Bu saray acemilerinin eskileri yani kıdemlıleri lüzum ve ihtiyaca göre iki, üç ve nihayet yedi senede bir yapılan *Çıkma*'larda veya pâdişahların cülûslariyle icra edilen *Büyük çıkma*'larda kapıkulu suvari ocağının aşağı bölüklerine [3] ve içlerinde en kabiliyetlileri ise İstanbul sarayının büyük ve küçük odalarına çıkarılırlardı. Bunların çıkacak olanlarını kendi ağaları yenisaray kapı ağasına bildirir, o da pâdişâha arz ile iradesini alırdı.

Edirne sarayı on yedinci asrın son yarısına kadar İstanbul sarayına ve kapıkulu suvari bölüklerine içoğlanı vermiş fakat sonraları on altıncı asırla onyedinci asrın ilk yarısındaki ehemmiyetini kaybetmişti; nihayet Edirne sarayındaki iç oğlanları teşkilâtı artık değişme'nin terk edilmesi mebni 1086 H. 1675 M. tarihinde kaldırılarak buradaki oğlanların içlerinden Topkapı sarayına lâyık olanları oraya ayrılıp geri kalanı kapıkulu suvarilerinin aşağı bölüklerine verilmişler ve saray da hükümet tarafından satılmıştı [4].

Galatasarayı İçoğlanları:

Galatasarayını ikinci Bayezid tesis etmiştir. Enderun ananesine göre buradaki binayı ikinci Bayezid Gülbaba ismi

[1] *Mühimme defteri 24 S. 171*; Edirne eski sarayına elli nefer devşirme verilmesi hakkında yeniçeri ağasına hüküm.

[2] Devlet merkezinin İstanbul'a naklinden sonra da Edirne sarayındaki talim ve tedris devam etmiştir; nitekim *Aydınlı Visâlî*'nin İkinci Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanlarında Edirne sarayı hocası olduğunu Lâtifî tezkiresi (S. 359) yazıyor.

[3] *Mühimme defteri numara 6 S. 474* ve *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası S. 51.*

[4] *Silahdar tarihi C. 1, S. 648 ve Zübdet-ül-vekayi (Defterdar Mehmed Paşa) varak 33*; iptida Edirne eski sarayına kimse talip çıkmadı ise de sonradan burayı defterdar Mehmed efendi satın almıştı. Takvim-üt-tevarih haşiyesinde (İbtâl-i sarayhây-ı gılmânan 1086) tarihiyle Edirne, Galata ve İbrahim Paşa saraylarının ilgası gösterilmiştir.

verilen ve orada medfun bulunan bir velinin işaret ve tavsiyesiyle yaptırmıştır. Galatasarayı, bir cami ile her biri ikişer yüz kişiyi istiab edecek üç koğuş ve her koğuşta bir hamam ve zabit dairesi ve matbahtan mürekkepti. Burada başağa olan Galatasarayı ağası, Yenisaraydaki saray kethüdası veya bunun bir derece aşağısındaki beş neferden mürekkep *Köşebaşı* denilen emektarlardan seçilirmiş [1]. Galatasarayında her koğuşun oda kethüdası, odabaşı, kuşçubaşı, hamamcıbaşı ve başeski isimli zabitleri vardı; Yenisaray hizmetine namzet olan acemiler burada tahsil görürlerdi [2].

909 H. 1552 M. tarihli Eskisarayla Galatasarayına ait bir muhasebe icmalinde, Galatasarayında bir sarayağasiyle beraber yirmi bir ağa, dört enderun oğlanı ve dört hastahane oğlanı beş hoca, birer kâtip, imam, tabip, çamaşırcı, saka, tellâk, şerbetci, et hammalı olup bunlardan başka kapıcılar, baltacılar kilerciler, ekmekçi, ekmekci kalfası gibi müstahdemleri vardı [3].

Galatasarayı da Edirne sarayı gibi Yenisaraya alınacak ve kapıkulu suvariliğine çıkarılacak oğlanlar için bir mahreç idi; çıkmalarda pâdışah sarayına alınmıyanlar suvari bölüklerine çıkarılırlardı.

Galatasarayı diğer saraylara nazaran daha itibarlı olduğundan buradaki oğlanların kısm-ı mühimmi Yenisaraydaki mahlülleri doldurmak için bu sarayda en aşağı derece olan büyük ve küçük odalara ve ender olarak fevkalâde bir lûtuf neticesinde kaftanlı odaları denilen seferli, kiler, hazine ve has-odalara alınırlardı [4].

[1] Köşe başı, *D'ohsson*'a göre has'odanın inzıbatına memur küçük ağalardı (C. *7*, *fasıl 3 kısım 1*). Atâ bey de şöyle diyor: Yavuz Sultan Selim'in koyduğu kanun ile ak ağaların zabiti kapı ağası, has'oda başı, hazinedarbaşı, kilercibaşı, saray ağası, saray kethüdası büyük zabitlerden madut olup bunların madununda olan beş nefer eskilerine *köşebaşı* ve bunların alt tarafına *başeski* ve bunlardan sonra gelen iki kişiye de *özengi ağaları* denirdi (*Enderun tarihi C. 1*, S. *164*, *165*).

[2] *Enderun tarihi C. 1*, *S. 72 ve Olivier*'nin eseri olan (*Voyage dans l'Empire Ott.*, *Cilt 1 fasıl 4*).

[3] *Kanunî Sultan Süleyman devri vesikaları* (*Emirî tasnifi*) *numara 24*.

[4] *Vekayinâme* (*varak 4*) Dördüncü Mehmed'in cülûsundaki çıkmada Edirne, Galatasarayı ve İbrahim Paşa sarayı oğlanlarından bazıları bir lütf-ı mahsus olarak *kaftanlı* odalarına alınmışlardı.

Gerek Galatasarayına alınacak ve gerek bu sarayda hizmet görüp çıkacak oğlanların bütün muameleleri pâdişâha arz olunarak anın müsaadesi ve tensibiyle yapılmak kanundu.

Galatasarayı efradı hizmet itibariyle muhtelif sınıflara ayrılmış olup bu hizmetten mâada kendilerine tâyin edilen hocalardan ders görürlerdi; On altıncı asır ortalarında Galatasarayında yedişer akçe yevmiyeli beş hoca vardı[1]. Buraya tâyin edilen hoca, terfi ederse Yenisaraydaki koğuş hocalığına naklolunur ve buraya hariçten ve ulemadan biri tâyin edilirdi.

Galatasarayı oğlanları ile Edirne ve İbrahim Paşa sarayı oğlanları çıkmalarda on altı ve on dört akçe ile kapıkulu suvarilerinin ulûfecilerle garipler bölüklerine çıkarılırlardı. Bu saraylardaki eskilerin çıkma zamanları gelince ağaları bunların arz-ı hallerini götürüp Yenisaray kapı ağasına verir ve o suretle pâdişâha takdim olunarak Yenisarayın büyük ve küçük odolariyle suvari bölüklerine çıkarılırlardı[2].

Galata sarayındaki içoğlanlarından başka bu saraya ait hizmetleri gören baltacı, ekmekçi, aşçı, çamaşırcı bölükleri vardı; bunları da on yedinci asrın son yarısına kadar yeniçeri ocağına verirlerdi; Galatasarayı kapıcıları on sekizinci asırda bölükbaşılariyle beraber on kişilik bir bölük idiler[3].

On yedinci asrın ilk yarısındaki yeniçeri ve sipahi kıyamları esnasındaki pâdişah cüluslarında bunların da hakları olan çıkma istemek suretiyle yaptıkları sert hareketler ve daha sonra daima fesat ve kavga çıkararak alâkadarları meşgul etmeleri üzerine 1086 H. 1675 M. senesinde diğer hariç saraylardaki (Edirne, İbrahim paşa sarayları) içoğlanı teşkilâtının kaldırılması esnasında müstaitleri Yenisaraya ve diğerleri suvari bölüklerine verilmek suretiyle Galatasarayı ocağı da kaldırılmış ve yerlerine kırk nefer bostancı ile bir bostancı ustası gönderilmiş ve bundan başka saray, medreseye tahvil edilerek موصله صحن Mûsıla-ı Sahn müderrisliği payesinde bir müderrise verilmiştir. Bu müderrisin maaşı Galatasarayı evkafından temin olunmuştur[4].

1 *Emirî tasnifi kanunî devri vesikaları numara 24.*
2 *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası S. 51.*
3 *7127 numaralı Kâmil tasnifi defter sene 1127 (Başvekâlet arşivi).*
4 *Silahdar tarihi C. 1 S. 648 ve Zübdet-ül-vekayi varak 33. Ha*

Galatasarayı bundan kırk sene sonra yani 1127 Muharrem de (1715 İkincikânun) vezir-i âzam Şehit Ali paşanın himmetiyle üçüncü Ahmed devrinde mükemmel surette tamir olunup medreseler kaldırılarak tekrar içoğlânlarına tahsis edilmiş ve yine Yenisaraya alınacak oğlanlar için bir mahreç ve mektep vazifesini görmüştür[1]. Fakat bunlar saraya alınırlarken artık büyük ve küçük odalar mevcut olmadığından buradan çıkan oğlanlar seferli, kiler ve hazine koğuşlarından birine kaydedilirlerdi.

Galatasarayı oğlanları bu son açılışta nüfuzu artmış olan silahdar ağaya tâbi olup yine Galatasarayı ağası denilen bir akağanın nezareti altına verilmişlerdi; yukarıda işaret edildiği veçhile burası daha evvel Yenisaray kapı ağasına tabidi. Eskisaray etrafı sefarethaneler ve ecnebilerle dolu olduğundan bunlara karşı yolsuz harekette bulunulmaması için Galatasarayı ağası her gün ikindiden sonra baltacı ve yedekçi ile kol gezerdi[2].

Pâdişahlar, iki üç senede bir Galatasarayını ziyaret ederek oğlanların içinden on ikisini seçerdi; bunlar saraya giderken pâdişâhı takibederler ve daha evvel söylediğimiz gibi üç koğuştan birine verilirlerdi.

Bu suretle on sekizinci asrın ilk yarısından îtibaren Yenisaraya girebilmek, Galatasarayından yetişip çıkmağa mütevakkıf ise de bazan iyi bir aile evlâdı veyahut fakir ve öksüzlerden ve emektar evlâtlarından münasipleri de bu üç odadan birine alınabilirlerdi[3]. Enderundan yetişerek tekaüt edilmiş olan bazı enderunluların çocuklarının da Yeni saraya alınmış olduklarını biliyoruz[4].

---

dikat-ül-cevâmi 978 H. 1570 M. tarihinde Galatasarayının medrese yapıldığını ve Üçüncü Murad zamanında tekrar içoğlanlarına tahsis edilip Birinci Ahmed'in devrinde yine medreseye kalbolunduğunu ve İkinci Osman zamanında tekrar içoğlanları için açıldığını beyan etmektedir. (*Hadikat-ül-cevâmi C. 2 S. 50 ve* andan naklen *Enderun tarihi C. 1 S. 78*).

[1] *Raşit tarihi C. 4 S. 31.* Takvim-üt-tevarih haşiyesinde (كشادن سرای غلطه بوضع غلمان Küşaden-i saray-ı Galata be vaz-ı gilman) kaydiyle buna işaret edilmiştir.

[2] *Raşit tarihi C. 4, S. 32.*

[3] *D'Ohsson C. 7, fasıl 3 kısım 3.*

[4] İkinci Sultan Mahmud, Enderun'da kiler-i hassa odasından yetişerek sonra tekaüt edilen meşhur Tayyar efendinin oğullarından Halil Edip beyle Enderun tarihi müellifi Atâ efendiyi babalarının yetişmiş olduğu kiler koğuşuna aldırmıştı (*Enderun tarihi C. 3 S. 106*).

Üçüncü Ahmed'in, Galatasarayı tekrar açtırmasından sonra buranın ehemmiyeti artıp bir hayli kibar evlatları hem tahsil ve hem saraya intisap için oraya kaydedilmişlerdi. Bunların tahsillerine medar olmak için birinci Sultan Mahmud 1167 H., 1753 M. de Galatasarayın büyük odasının karşısında bir kütüphane ile bir de dershane ve bunun iki tarafında birer çeşme yaptırmıştı. Bu yeni binaların küşat resminden evvel 1168 Muharrem'inde (1754 Birinciteşrin) kütüphaneye konacak kitaplar saraydan alınıp sepetlerle kayıklara konup Tophane iskelesine getirilip oradan Galatasarayı ağası, baltacılar ve saire tarafından karşılanarak kütüphaneye naklolunmuş ve o gün teberrüken derse başlattırılıp kütüphanenin iki tarafındaki çeşmelerden halka şekerli şerbet ikram olunmuştu; bu küşat resminden bir hafta sonra Birinci Mahmud bu hayırlı eserini görmeğe gelmiştir [1].

At Meydanı veya İbrahim Paşa Sarayı Oğlanları:

İbrahim Paşa veya At Meydanı [Sultan Ahmed meydanına karşı] sarayı da diğer Edirne ve Galatasarayları gibi Enderûn-ı hümâyuna ve kapıkulu suvari ocağına mahreç olarak teessüs etmişti. Diğer iki sarayda olduğu gibi acemiler burada iyice terbiye edilip okuyup yazdırıldıktan sonra zamanı gelince içlerinden kabiliyetlileri enderuna alınıp diğer eskileri kapukulu suvari bölüklerine çıkarılırlardı.

At Meydanı sarayı, Kanunî Sultan Süleyman'ın vezir-i âzamı İbrahim paşanın, pâdişâhın hemşiresiyle izdivacı münasebetiyle ona tahsis edilmiş ve paşanın katlinden sonra da burası saraya içoğlanı yetiştirmek için bir kışla ve mektep haline konmuştu.

Hammer'in kaydına göre bu saraya Bosna ve Arnavutluktan alınan devşirmelerden acemi oğlanı verilirdi [2]; fakat îcabında buraya esir olarak elde edilen asılzade çocuklarının da alındıkları görülüyor [3].

[1] *Vasıf tarihi C. 1 S. 34 ve 39.*

[2] *Hammer (Atâ bey tercümesi) C. 10 S. 127*

[3] Kanunî Sultan Süleyman Sigetvar seferine giderken İstanbul muhafızı İskender paşaya yazılan bir hükümden: «...Sakızdan gelecek

957 H. 1567 M. senesinde bu İbrahim paşa sarayının matbahı harap olup tamire muhtaç olduğundan buradaki oğlanlar muvakkaten Galatasarayına nakledilip matbah bittikten sonra yine yerlerine iâde olunmuşlardı [1]. Buradan, çıkma zamanlarında çıkan kıdemliler diğer saraylarda gördüğümüz gibi Yenisarayla suvari ocağına verilirlerdi [2].

İbrahim paşa sarayındaki bu içoğlanları haricinde buranın hizmetiyle muvazzaf olan devşirmelerden (yeniçeri ağasının emrindeki acemi oğlanları) baltacı, aşçı, çamaşırcı, ekmekçi bölükleri efradı on yedinci asır ortalarına kadar çıkmalarda yeniçeri ocağına verilirlerdi [3].

Dördüncü Mehmed zamanında ve 1086 H. 1675 M. senesinde devşirmenin gevşemesine mebni Edirne ve Galatasarayları gibi burası da lağvedilip burada mevcut içoğlanlarından saray hizmetine lâyık olanları oraya ve diğerleri de suvari bölüklerine verilmişler ve bu saraya mûsıla-ı sahn payesinde bir müderris ve bir de bekçi tayin edilmiştir [4].

D'ohsson, Sultan İbrahim'in Edirne ve İbrahim paşa saraylarını kaldırdığını yazmakta ise de [5] o tarihten sonraki vesikalar bunun daha sonra olduğunu göstermektedir [6]. Yine o devirde yazılmış olan eserlerin hepsi de bu saraylardaki içoğlanı teşkilâtının dördüncü Mehmed zamanında kaldırıldığını yazmaktadırlar.

---

beyzadelerden harem-i muhtereme lâyık ileru gelecek her ne kadar oğlan gelür ise on ve on iki yaşında ola, alıp İbrahim Paşa sarayına teslim eyleyüp...» *Mühimme defteri 5, S. 559 sene 973.*

[1] *Mühimme defteri 7 S. 314 ve 318.*

[2] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası S. 51.*

[3] Kapıkulu ocakları cildindeki acemi ocağı kısmına bakın.

[4] *Zübdet-ül-vekayi varak 33 ve Silahdar tarihi C. 1 S. 648.*

[5] *D'Ohsson C. 7 Fasıl 3 kısım 4.*

[6] *İbnülemin tasnifindeki saray vesikaları arasında 1082 ilâ 1084 te (1671 - 1673) İbrahim paşa sarayının mevcud olduğuna dair 1151, 1167, 1242, 1248, 1274, 1381, 1411 tarihli vesikalardan başka daha bir haylı vesika vardır.*

SARÂY-I CEDİD-İ ÂMİRE

veya

YENİSARAY İÇOĞLANLARI [1]

Gılmânân-ı Enderun denilen Yenisaray (Topkapı sarayı) içoğlanları derece ve hizmet îtibarîyle başka başka odalara ayrılmışlardı; bu odalar en aşağıdan başlıyarak sıra ile şöyle idi:

1 — Büyük ve küçük odalar
2 — Doğancı koğuşu [2]
3 — Seferli odası
4 — Kiler odası
5 — Hazine odası
6 — Has oda

Yenisaray içoğlanları *dolamalı* ve *kaftanlı* olarak iki sınıf idiler; büyük ve küçük oda gılmanlarına *dolama* giydiklerinden dolayı *dolamalı* denilmiş ve diğer seferli, kiler, hazine ve has oda gılmanlarına da kaftan giydikleri için *kaftanlı* ismi verilmiştir [3].

Bu altı odadakî içoğlanlarının derece ve mevkileri birbirlerinden farklı olduğu gibi hizmetleri ve maaşları miktarı da muhtelifti; hepsi *Enderûn-ı hümâyun* denilen ve sarayın bâb-üs-saâdeden içeride bulunan kısmında hizmet ederlerdi; bunların maaşlarından başka bütün yiyecek ve giyecekleri ve bilumum

[1] Yenisaray oğlanlarının tertipleri, hizmetleri, terakkileri ve çıkmaları hakkında *Tarih-i Gılmanî* ve *Koçi beğin mecmuasiyle Enderun tarihinde* de malûmat vardır; ben ihtisar ediyorum.

[2] *Tarih-i Gılmânî*'de mevcutları kırk olan ve Toğan yetiştiren ve Toğan denilen kuşlara bakan bir sınıf olup tarih sahibi bunu büyük ve küçük odalardan yüksek göstermiştir.

[3] *Tarih-i Gılmânî (Mehmed Halife), Türk Tarih Encümeni mecmuası, sene 14 ve 15.*

ihtiyaçları saray tarafından te'min edilir ve sarayın enderun kısmına ait iç ve dış tâyinleri pâdişah tarafından yapılırdı [1].

Büyük ve Küçük Odalar :

Bâb-üs-saâdeden içeri girilince sağ tarafta büyük oda ve sol tarafta has oda ile kuşhane arasında küçük oda bulunuyordu [2]. Bu odalara Edirne, Galata, ve İbrahim paşa saraylarından seçilerek alınmış olan kıdemli ve ehliyetli acemiler, müteaddit hocalardan ders görürler ve Türk kültürü ve Müslüman akidesi ile yetiştirilirlerdi. Bunların yaşları küçüktü; din dersleri ve kur'an-ı kerimle beraber Türkçe, Arapça, Farsçayı öğrendikten sonra spor hareketlerinden olan güreş, atlama, koşu, meç, ok çekme, tomak talimleri de yaparlardı; bunlardan başka yaşça on dört veya daha fazla olanlar yaşları itibariyle spor talimlerinde daha mümareseli olurlardı; silah kullanmak, ata binmek gibi talimlerde daha mâhir idiler. On altıncı asrın son yarısında yazılan bir me'hazimizde [3] büyük ve küçük odaların hizmetlerinden bahsedildikten sonra kiler koğuşu oğlanlarına geçilmekte ve o tarihte henüz müstakil olarak ihdas edilmemiş olan seferli koğuşundan bahsedilmemektedir.

Hâne-i kebir ve *Hâne-i sagir* de denilen bu iki odanın efradı dolama denilen sako veya cübbeyi giydikleri için kendilerine *dolamalı* denilirdi [4]. Bunların en yaşlıları on altıncı asır sonlarında ancak büluğa ermiş (takriben on beş yaşında) olanlardı [5]. Dereceleri bir olan bu iki odadan terfi edip bir derece yükselen kıdemli bir içoğlanı, seferli koğuşuna [on yedinci asırda] nakledilirdi; bu iki oda oğlanlarından sıraları gelip seferliye nakledilmiyenler yani kaftanlı olm.yanlar çıkma'larda

[1] 1107 H. 1695 M. senesinde hâne-i seferliden Hüseyin isminde biri pâdişâha bilvasıta arz-ı hal takdimle Rumeli eyaleti timar defterdarlığını istemiş ve verilmiş ve bunu müteakıp istidası sadaret makamına havale olunmuştur *(Tevcihat) İbnülemin numara 1153.*

[2] *Kavânin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne S. 13. 14.*

[3] *Halkondil zeyli teşkilât kısmı S. 53.*

[4] *Tarih-i Gılmânî S. 97.*

[5] *Halkondil zeyli teşkilât kısmı S. 53.*

maaş derecelerine göre on sekiz ilâ yirmi akçe ile suvari ocağının sipah veya silahdar bölüklerine çıkarılırlardı [1].

Büyük odanın büyük zabiti, seferliye de bakan saray kethüdası idi. Bundan başka oda başı, imam, külhancıbaşı gibi başta gelen oğlanlar vardı; küçük odada ise oda kethüdası ismiyle bir zabit bulunup bundan sonra odabaşı ve simitçibaşı gelirdi [2]. Büyük ve küçük odalarda eskilik olmayıp *Halife* denilen on iki kalfa vardı ve bunlar odalarının itibar sahibi oğlanlarındandı; bu halifeler hariçten gelen hocalardan ders alıp okurlar ve kendileri de oda efradından beşer, onar kişiyi okuturlardı [3].

Büyük odalıların terfi ve nakil muamelelerine saray ağası bakar ve icabında arzıhallerini kapı ağasına vererek o suretle pâdişâha arz edilirdi. Pâdişah istidanın üzerine, *yoluyla verdim* diye kendi el yazısiyle yazıp istidayı geri gönderirdi.

Küçük odalıların istidaları ise kendi odalarının kethüdası ve yine kapı ağası vasıtasiyle arz edilirdi. Bunların harice verilmesi icabederse suvarilerden silahdar bölüğüne çıkarılırlardı [4]. Enderunun hazine, kiler ve seferli odalarında münhal olduğu zaman kapı ağasının arz etmesi üzerine pâdişah *kaftan altına verdim* diye yazarak arzıhallerini iâde eylerdi [5]. Bu suretle büyük ve küçük odadan terfi edenler dolamadan çıkarak kaftanlı olurlardı. Büyük ve küçük odalar iç oğlanlarının her birinin yılda birer kat elbiselik çuhaları ve ikişer yüz akçe düğme akçeleri vardı [6]. Bundan başka kendilerine birer çatma ile birer takye de verilirdi [7]. Büyük ve küçük odalar 1086 H. 1675 M. senesinde Edirne, Galata ve İbrahim paşa sarayları teşkilâtiyle birlikte lâğvedilmiştir [8].

Onaltıncı asır sonlarında büyük odanın mevcudu yüz ve küçük odanın ise altmış kadardı; bunların ulûfeleri sekizer

[1] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası S. 50.*
[2] *Kavânin-i Osmâni ve Râbıta-i Âsitâne S. 13. 14.*
[3] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası S. 45, 46.*
[4] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası S. 50.*
[5] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası S. 45, 48.*
[6] *Koçi Bey T. M. S. 46.*
[7] *Âli (Umumi kütüphane nüshası), varak 136.*
[8] *Zübdet-ül-vekayi varak 33* ve *Kavânin-i Osmâni ve Râbıta-i Âsitâne S. 14* ve *Silahdar tarihi C. 1, S. 648.*

akçe idi. *Kavânin-i Osmânî ve râbıta-i Âsitâne* isimli mehazimiz büyük oda mevcudunun onyedinci asır ortalarında 258 olduğunu bildirmiş ise de küçük oda mevcudunu göstermemiştir [1].

Doğancı Koğuşu :

Hâne-i Bâzyân da denilen doğancı koğuşu kırk kişilik bir cemaat olup bunlar da *kaftanlı* denilen enderunluların beşinci kısmı îtibar edilmişlerdi [2]. Avcı Sultan Mehmed bunları kaldırmış olduğundan daha sonraki teşkilât kitaplarında müstakil bir oda halinde doğancılardan bahsedilmemektedir; fakat daha evvelden bir doğancıbaşının emri altında böyle bir enderun halkı bulunduğu görülmektedir [3].

Seferli Koğuşu :

Hâne-i Seferli de denilen bu koğuşu dördüncü Murad Revan seferine giderken (1635 M.) büyük odadan bir kısım içoğlanı almak suretiyle ihdas etmiştir [4]. Burada da daha yüksek derecede bir tahsile devam edilirdi. Bu koğuş içoğlanlarının vazifeleri evvelce enderun halkının çamaşırlarını yıkayıp, tertibetmek idi [5]. Fakat sonradan seferli koğuşu daha geniş teşkilatla bir sanat mektebi haline getirilerek musikişinaslar, hanendeler, kemankeşler, pehlivanlar, berberler, hamamcılar, tellâkler yetiştirilmişti; soytarılar da (dilsiz ve cüceler) bu seferli koğuşunda bulunurlardı [6]. Seferli koğuşunda âlim, şair, musikide mahir bir haylı kimse yetişmiştir [7].

Seferli koğuşu içoğlanları dış çıkmalarda eski ve yeniliklerine göre sipah bölüklerine verilirlerdi. En aşağı yevmiye

[1] *Kavânin-i Osmâni ve Râbıta-i Âsitâne* S. *13*

[2] *Tarih-i Gılmânî S. 97*

[3] « Şevval'in altıncı günü izn-i pâdişâhi ile umûmen çıkma oldu; doğancıbaşı topal Ahmed ağa Silistre eyaleti ile saray-ı âmire istılahı üzere çıkmabaşı tâyin edilip... » *Vekayinâme (Abdi paşa) varak 4.*

[4] *Kavânin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne s 13 ve Koçi beğin teşkilat mecmaası s 44.*

[5] *Tarih-i Gılmâni s. 97.*

[6] *D'ohsson c. 7, fasıl 3, kısım 4.* Halkondil zeyli teşkilât kısmında bu sınıflardan her biri ayrı ayrı gösterilmiştir.

[7] *Enderun tarihi C. 1, S. 154.*

yirmi akçe olup en kıdemlilerden otuz beş hatta kırk akçe ile sipah bölüğüne geçenler vardı [1].

Seferli koğuşu hamam ile ağalar odası arasında imiş. Onyedinci asır sonlarında mevcutları yüzü mütecaviz olup en büyük zabitleri saray kethüdası idi; çamaşırcıbaşı, hamamcıbaşı, sâzende başı da eskilerden olup zabitlerden madut idiler [2]. Bunlarla beraber burada on iki *bıçaklı eski* yani kıdemli iç oğlanı vardı; bu oda müstaitlerinden biri olan *baş kullukçı* haftada iki def'a bir leğen içinde *destâr-ı hümâyun* denilen pâdişâhın sarığıyla abdest havlularını yıkar ve bu iş görülürken koğuş halkı da hep bir ağızdan ilâhi söylerlerdi [3].

Seferli koğuşu derece îtibariyle enderunun büyük ve küçük odalarla doğancı koğuşundan yüksek olup kiler odası ise bundan bir derece yukarıydı. Seferli odasının münhali büyük ve küçük odalardaki kıdemli efradın nakliyle kapatılırdı. Bir münhal vukuunda evvelâ büyük odanın baş halifesi, ikinci münhalde küçük odanın baş halifesi seferliye geçerdi, büyük ve küçük odaların ilgasından epey müddet sonra Galatasarayının ihyasını müteakıp oradan seferliye efrad verilmiştir.

Seferli koğuşu efradına da diğer koğuşlar gibi senede bir kere dört nöbet üzere esvablık veya bunun bedeli, yani kuşak, takye ve düğme akçesi verilmek kanundu [4]. Seferli mevcudu 1090 H. 1679 M. mevacip defterinde 134 [5] ve 1095 H. 1684 M. de 81 ve 1186 H. 1772 M. tarihinde ise 149 kadardı [6].

[1] *Koçi beğin teşkilat mecmuası s 44*

[2] *Kavânin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne s. 13 ve Koçi beğin teşkilat mecmuası.*

[3] *D'Ohsson c. 7, fasıl 3, kısım 4.* Başkullukçuluk, oda zabitliği gibi derecesi muayyen bir memuriyet olmayıp bu hizmet odadaki müstait olanlara verilirdi. Başkullukçudan başka nöbetçibaşılık, mehterbaşılık ve saire de vardı. *Atâ tarihi,* Hamamcıbaşılık hizmetinin ocak yoluyla hâsıl olan memuriyet olmadığını yazmakta ise de *Kavânin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitane*'nin kaydından, daha evvel bu hizmetle sazendebaşılığın koğuş zabitliklerinden oldukları anlaşılıyor.

[4] *Koçi beğin teşkilât mecmuası.*

[5] *İnbülemin tasnifi (Saray) vesikalar numara 192, 196*

[6] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 2790*

Seferli koğuşu 1247 H. 1831 M. tarihinde lağvedilerek buradaki ağalar hazine ve kiler koğuşlarına verilmişlerdir[1].

Kiler Koğuşu:

Derece itibariyle seferlinin üstünde ve hazine odasının altındadır. Koğuşun bulunduğu yer, iç hazine ile hazine koğuşu arasında imiş. Fatih Sultan Mehmed zamanında ihdas edilmiştir[2]. Pâdişah has'odada yemek yediği zaman, pâdişâhın önüne yemeği koyup kapağını açan, sahan değiştiren bu koğuşun âmiri olup *serkilârî-i hassa* denilen *Kilercibaşı* dır.

Fatihin kanunnâmesinde de "taâmı huzur-ı âlişana kilerci başı koya„ denilerek kilercibaşının pâdişah huzurundaki vazifesi gösterilmiştir.

Kilercibaşı, ak ağalardan veya içoğlanlarından olurdu[3]. Onaltıncı asrın son yarısında kilercibaşının ulûfesi günde elli akçe olup yıllığı kapı ağasiyle hazinedar başının aynı idi. Onsekizinci asır sonlarında ve 1186 H. 1772 M. senesinde ise yevmiyesinin altmış iki akça olduğu görülüyor; bundan başka kendisinin aynı tarihte otuz yedi akçe yevmiyeli bir de kethüdası vardı[4].

Bu saray kilerindeki bütün acemiler bunun emrinde idi; sabah ve akşam pâdişâha verilecek yemeğin pişmesi ve bunun pâdişâhın huzuruna nakli ve yemek sofrasının hazırlanması kilercibaşıya aitti; sarayın reçel ve şerbetlerini ihzar ettirmek de bunun vazifesi cümlesindendi. Kilercibaşı sarayda terfi ederse hazinedar başı olurdu; taşraya terfîan çıkacak olursa beğlerbeğilik verilirdi[5].

Kiler koğuşu içoğlanları hükümdarın ve harem-i hümâyunun ekmek, et, yemiş, tatlı, şerbet vesaire gibi yiyecek ve içecek şeylerini hazırlar ve hıfzederdi; saraydaki odalarla

[1] *Enderun tarihi C. 3, s. 119.*

[2] *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası sene 8, s. 5* (*Fatih devrine ait vesikalar*) bu tarihte mevcutları dört idi.

[3] *Âli* ve *Halkondil zeyli teşkilât kısmında* bunların akağalardan olduğu yazılmaktadır.

[4] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi vesikalar* (*saray*) *numara 2790*

[5] *Âli* (*Umumî Kütüphane nüshası*) *varak 135.*

mescid'e âit mumları bunlar tedarik ederlerdi. Kilerliler yaralara sarılan muşambalar yaparak, yarımşar arşın olarak kestikleri bu muşambaları yaralı fıkaraya meccanen tevzi ettirirler ve bu suretle pâdişâha dua aldırırlarmış [1].

Kiler koğuşundaki efradın miktarı onaltıncı asır sonuyla onyedinci asırda otuz kadardı [2].

Kiler koğuşunda zabit olarak kilercibaşı ve kiler kethüdasından sonra on iki kadar eskiler vardı ki büyükleri çavuş makamında *peşkirbaşı* olup *mumbaşı, peşkir şagirdi, tutucubaşı, bülbülcübaşı, tepsici başı, yemişçi, turşucu* bu eskiler arasındadır; koğuşta suçlu olan oğlanı, peşkirbaşı alarak kiler kethüdasına götürürdü.

Peşkirbaşı, hünkârın nefsi için gelen ekmeği [3] ve bunun altında olan mumbaşı, pâdişâhın suyunu saklarlardı. Peşkir şagirdi, pâdişah yemek yedikten sonra altın sini ile kaşıkları ve sofrayı yıkardı; turşucu, turşu ve yoğurtları yemişçi de pâdişaha mahsus yemişleri saklardı [4].

Enderun tarihi, tutucu ve bülbülcüden bahsetmeyip tepsicinin, gümüş tepsilerin hıfz ve tathirine memur olduğunu yazmaktadır; yine aynı eser, hırka-i şerif dairesinin şamdanlarına mum şagirdi ile geceleri nöbetçilerle beraber sabaha kadar koğuşun her tarafını dolaşan anahtar gulâmından bahsediyor. bunlardan sonra derece sırasiyle altı *bıçaklı* ve dokuz *soyunuk* ağa gelmektedir [5]. Enderun tarihi, pâdişâhın sayfiyeye gidişinde göç ile beraber gidip sayfiyede peşkirbaşıya vekâlet etmekte olan göç eskisinden de bahseylemektedir.

Peşkirbaşı terfi ederse has'odaya naklolunur ve yerine

[1] *D'ohsson c. 7, fasıl 3, kısım 3.*

[2] *Halkondil zeyli teşkilât kısmı s. 53 ün mabadi* ve *Âli (Umumî kütüphane nüshası varak 136)* ve *Tarih-i Gilmânî.*

[3] *Enderun tarihi (Atâ bey) c. 1, s. 165* de Peşkirbaşı'nın nefs-i hümayuna mahsus ekmek, su ve fagfur mertebanilerin muhafazasına memur olduğunu yazıyor.

[4] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası s 44, Kavânin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitane s 13 ve Tarih-i Gılmânî.*

[5] *Enderun tarihi c. 1, s. 165.*

mumbaşı oln zat peşkirbaşı olup diğerleri de sıra ile birer derece terfi ederlerdi [1].

Kaftanlı sınıfı arasında bulunan bu koğuş içoğlanlarına senede dört nöbet üzere elbise parası, kuşak parası ve ikişer defa da takye ve düğme parası verilmek kanundu [2]. 1090 H. 1679 M. senesindeki mevacib defterinde kiler koğuşu efradının mevcudu zabitleriyle beraber 134 ve 1095 H. 1684 M. de 87 ve 1189 H. 1772 M. senesinde ise 144 idi [3].

Kiler koğuşu efradı senede bir defa nisan yağmuru yağdığı zaman, yağmur suyu toplıyarak bunu pâdişâha takdim ile bahşiş alırlardı [4]. Bu koğuştaki münhaller, büyük ve küçük odaların kaldırılmasına kadar buradan ve daha sonra tekrar ihya edilen Galatasarayından doldurulurdu [5]. Kiler koğuşunda bir de hastahane [revir] vardı [6].

Kiler koğuşu içoğlanları, çıkmalarda ve sıraları geldiği zamanlarda kapı kulu suvari bölüklerine verilirlerdi.

Kilâr-ı âmire yani saray kilerine ocaklık olarak her sene Mısırdan ve diğer bazı yerlerden muayyen miktar yiyecek ve içecek gelirdi [7].

Hazine Koğuşu:

Hazine koğuşu kiler koğuşundan bir derece yüksek ve has'odadan ise bir derece aşağı olup Fatih Sultan Mehmed zamanında ihdas edilmişti [8]. Buradaki içoğlanların adedi alt-

[1] *Enderun tarihi.* kiler koğuşunda ocak yoluyla olmayıp müstaitlere verilen bazı hizmetlerden bahsediyor ki başlıcaları şerbetçilik, baş kullukçuluk, nöbetçibaşılık, yemişçilik, turşuculuk ve şehzade şerbetçiliğidir (c. *1* s. *166*). Halbuki *Kavânin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitane*'de yemişçi ile turşucu, koğuşun on iki eskisi arasında gösterilmektedir.

[2] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası.*

[3] *Başvekâlet arşivi. İbnülemin tasnifi vesikalar (saray) numara 192, 196* ve *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) 2790.*

[4] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası s 43*

[5] » » » » *ve enderun tarihi (c 1)*

[6] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 2553 sene 1154*

[7] *Mühimme defteri 112 s 156 sene 1113*

[8] *Fatih devrine ait vesikalar (Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası) sene 8. s. 5; o tarihte mevcudu üç kişi idi.*

mıştan eksik olmazdı [1]; daha sonraki tarihlerde mevcutları yüz ona ve hattâ 1186 H. 1772 M. senesinde yüz elli yedi'ye kadar çıkmıştı [2]. Bunların en büyük âmirleri, *Serhâzin-i Enderun* denilen hazinedar başı ve hazine kethüdası idi [3]. Müverrih Âli, hazinedarbaşının hazine odası acemilerinin âmiri bulunduğunu ve Koçi beğin Teşkilat Mecmuasında ise bu koğuşun âmirinin hazine kethüdası olduğu yazılıdır. Her iki eserde saraya iş yapan ve *ehl-i hiref* denilip miktarı iki bin kadar olan terzi, kürkçü, kuyumcu, nakkaş, kılıçcı, sorguççu ve saire gibi sanatkârların hazinedarbaşıya tabi oldukları beyan edilmektedir. Şu halde hazinedarbaşının enderun hazinesinden taşra hazinesi denilen hil'at hazinesinin ve hazine kethüdasının ise iç hazinenin âmirleri oldukları anlaşılıyor [4].

Oda eskilerinden en kıdemlileri güğümbaşı ve kürkçü başı olup güğümbaşı terfi ederse has'odaya naklolunurdu; dışarı çıkarsa müteferrika olurdu [5]. Güğümbaşı ve kürkçübaşı

[1] *Âli* (*Umumî Kütüphane nüshası*) *S. 135 ve Tarih-i Gılmâni*. Birinci Ahmed zamanında bunların mevcudu seksen kadardı. (*Zübdet-üt-tevarih, varak 325*).

[2] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi vesikalar* (*Saray*) *numara 2790*.

[3] 1186 H. 1772 M. Mevacib defterinde hazinedarbaşının yevmiyesi 85 ve hazine kethüdasının ise 37 akça idi (*Cevdet tasnifi saray vesikaları numara 2790*).

[4] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası S. 9, 42 ve Âli* (*Kütüphanemizdeki basılmamış birinci cilt*) *S. 41, 43 ve Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi vesikalar numara 1260, 1321, 2067*.

[5] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası S. 42*; *D'ohsson*, güğümbaşıdan sonra pâdişâhın sayfiyede maiyyetinde bulunup güğümbaşıya vekâlet eden *baş karakullukçu*dan bahseder; bundan başka inzıbatî işlere bakan *anahtar ağası* ve hazine ile dört oda efradının vazifelerine dair defter tutan *baş yazıcı* ve padişahı takibederken içi altın ve gümüş para ile dolu olan çantayı taşıyan *çantacı* ve hükümdarın mücevherler ile sorgucunu muhafaza eden *sorguççu* ve pâdişâhın en makbul kürklerinden olup ekseriya siyah tilki derisinden bulunan kapaniçeyi muhafaza eden kapaniçeci ve porselen tabakları muhafaza eden *tabakçı* ve tenezzühlerde pâdişâhın altın ve mücevheratla müzeyyen av tüfeğini taşıyan *tüfenkçiden* bahsetmektedir (*C. 7 fasıl. 3 kısım. 2)*. Enderuni Atâ bey merhum da bu hizmetlerin ocak yoluyla hâsıl olan memuriyetlerden olmayıp odadaki müstaitlere verilegeldiğini beyan ediyor ki başlıcaları şunlardır: *başgazıcılık* ile diğer üç yazıcılık, *başkullukçuluk, çantacılık, hazine kethüdası kaftancılığı (C. 1 S.166)*. Atâ beğin, D'ohsson'un saydığı vazifelerden bazılarını zikretmediğine göre anın zamanında bu hizmetlerin mevcut olmadığı zannolunur.

da dâhil olmak üzere oda eskilerinden on ikisine bıçaklı denilirdi [1]. Bunlar odalarının inzibatiyle alâkadar idiler [2].

Hazine koğuşu efradı çıkmalarda kapıkulu suvari bölüklerinde sipah bölügüne veya müteferrikalık ve çaşnigirliğe veya bölükbaşılığa çıkarlardı [3].

Gilmân-ı hazine denilen hazine odalısı yılda iki kere bahşiş alırdı; biri Mısır hazinesinin geldiğinde diğeri de kışın pâdişâha el yağı takdim ettikleri zaman. Her ikisinde de bunlara biner akçe bahşiş verilirdi; eskilik derecesine göre de dört defada olmak üzere elbise bedeli alırlardı [4]. Onaltıncı asrın sonlarında yılda ikişer nakışlı kadife, birer çalma ve birer telli kuşak veriliyordu [5]. Esvap akçesi yılda bir kere pâdişâha arzolunup sarayda ne kadar kaftanlı varsa anlara ve o meyanda hazinelilere de verilirdi; bu, dört nöbette olurdu; buna birinci nöbette *büyük çıkma akçesi* ikinci nöbette *küçük çıkma akçesi* üçüncü nöbette *münakkaş akçesi*, dördüncü defada da yine *münakkaş akçesi*, denilirdi [6]. Bu suretle kaftanlılar her üç ayda bir kaftan akçesi alırlardı; bundan başka yılda bir, kuşak akçesi, takye akçesi, düğme akçesi de verilirdi [7].

Hazineliler, enderun hazinesini [taşra enderun ve iç enderun hazinelerini] muhafazaya memur idiler: bu hazine kubbeli, dört geniş salondan mürekkep olup muhtelif cins nakit ile murassa altın ve gümüş evani, cevahir, elmas vesair eşya ile kürkler, enva'i şallar, halılar, en kıymetli elbiselik kumaşlar,

[1] Atâ tarihinde, on nefer bıçaklı ile bunlardan sonra gelen dokuz nefer soyunuk eskiden bahsediliyor ki *(C. 1, s. 165)*. Daha sonraki teşkilâttır..

[2] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası s. 42.*

[3] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası ve Kavânin-i Osmânî ve Râbıta-ı Âsitâne s. 13.*

[4] *Koçi beğin teşkilât mecmuası s 43 (kütüphanemizdeki nüsha)*

[5] *Âli (Umumî Kütüphane nüshası) varak 135 ve kütüphanemizdeki birinci cilt s. 43.*

[6] *Koçi beğin* diğer bir nüshasında bu ikinci münakkaş akçesine (*mansıb akçesi*) deniliyorsa da müverrih Âli, bunlara nakışlı kadife verildiğinden bahsettiğine göre bunun da münakkaş akçesi olması îcabediyor.

[7] *Koçi beğin Teşkilât Mesmuası s. 43.*

cevahirli eğer takımları, kıymetli taştan yüzükler, elmaslı, altın düğmeli serasere kaplı kapaniçeler ve sair eşyayı havi idi. Bu eşya uzun senelerden beri birikmiş olup her padişahın bir resmi ile bir de elbisesi burada hıfzedilirmiş[1]. Buradaki eşyayı tesbit eden iki büyük defter vardı; bu defterde defterdarın imzası da bulunurdu. Bu ayniyat defteri silahdar ile hazine kethüdasının muhafazası altında idi[2].

Hazinedarbaşı; seferde ve hazerde pâdişâhtan ayrılmazdı; hükümdar cuma namazına çıktığı zaman gideceği camiye daha evvelden gidip mahfel-i hümâyun denilen hükümdarın namaz kılacağı mahalle seccadesini serer ve ihtiyaten secde edilecek mahalle birkaç defa yüzünü sürerek padışahın yüzüne zarar verecek şeylerin bulunmamasına dikkat eylerdi. Onaltıncı asır sonlarında bunun yevmiyesi altmış akçe olup[3] Bâb-ı hümâyun hazinesi denilen, ve muhallefât'ın muhafazasına mahsus olan hazine [taşra sarayhazinesi] hazinedarbaşının nezareti altında bulunurdu[4]. Daha yukarıda söylediğimiz gibi saraya mensup ehl-i hıref'e bu karışır, maaşlarını bu tevzi ederdi; bunu taşra yani maliye hazinedarbaşısı ile karıştırmamalıdır; anın payesi mehterbaşı payesinde idi[5]. Hazinedarbaşı terfi edecek olursa onaltıncı asır sonuyla onyedinci asır başlarında ak ağalardan olmasına mebni bâbüssaâde ağası olurdu ve merasimde başına mücevveze giyerdi[6].

Asıl hazine koğuşuyla hazine-i hümâyunun (iç hazine) âmir ve mes'ulü olan hazine kethüdası, saraydan terfian veya sair suretle çıktığı zaman bütün hazineyi teferruatına kadar yerine gelecek olana devretmek mecburiyyetinde idi; fakat bu usul ya daha evvel tatbik edilmediğinden veyahut da ihmal edildiğinden ve bu suretle bazı eşyanın zayı olmasına sebebiyet verdiğinden dolayı 1091 H. 1680 M. senesinden itibaren sıkı bir surette tatbik edilmişti; buna da sebep hazine kethü-

[1] *D'ohsson c. 7, fasıl 3, kısım 2, s. 39*

[2] *D'ohsson c 7 fasıl 3 kısım 2, s. 40*

[3] *Âli (basılmamış birinci cild) s. 42.*

[4] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi (saray) vesikalar numara 405 ve 2236*

[5] *Âli (basılmamış birinci cilt) s 42*

[6] *» » » » s 41,42*

dalığından vezirlikle kubbe altına çıkan Mermer Mehmed paşanın vefatını müteakip muhallefatı arasında saraya ait mücevherat ile kıymetli bazı eşyanın meydana çıkması idi[1].

Hazine kethüdası vezirlikle saraydan çıkarsa evvelâ pâdişah huzurunda ve sonra da âdet üzere vezir-i âzam huzurunda kürk giyerdi[2]. Bunların vezirlikle çıkışlarında kaptan paşaya veya defterdara misafir verilmesi usuldendi; üç gün misafiretten sonra kaptan paşanın misafiri ise kaptan paşa kethüdası, kapıcılar kethüdası ve ağaları, tersane çavuşları, teşrifatçı ve saire yeni paşayı alarak hazırlanan konağına götürürlerdi[3].

Hazine kethüdasının elinde enderun hazinesinin dış kapısına basacağı bir mühür vardı; bu mühür Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden avdette kullanmış olduğu mühürdü. Kırmızı akikten olan bu mühürle Yavuz, hazine kapısının mühürlenmesini vasiyyet etmiş olduğundan bu mühür daimî surette hazine kethüdası olanlarda dururdu. Yavuz Sultan Selim:

> "Benim altunla doldurduğum hazineyi [iç hazine] bundan sonra gelenlerden her kim mangır ile doldurursa hazine anın mührüyle mühürlensin ve illâ benim mührümle mühürlenmekte devam olunsun„

demiş olduğundan son zamana kadar anın vasıyyetine riayet olunmuştur. Bu mührün ortasına *(Sultan Selim Şah)* ibaresi ve etrafında da ikinci Bayezid'in mühründe görüldüğü gibi

[1] *Raşit Tarihi c. 1, s. 359.* Merzifûnî Kara Mustafa paşa sadaretinde hazine kethüdası Ahmed Ağa, defterdar Hasan efendi başmuhasebeci ve mukabeleciden mürekkep bir heyet enderun hazinesindeki para, eşya, mücevherat ve saireyi birer birer sayarak deftere kaydetmişlerdir (*Topkapı sarayı Arşivi eski evrak defteri numara 1*). Enderun hazinesinin nizam ve tertibine dair 1197 Râbiulahir tarihli birinci Abdülhamid'in beyaz üzerine hazine kethüdasına göndermiş olduğu hatt-ı hümâyun'un fotoğrafisi *Tarih Vesikaları Dergisinin* dokuzuncu sayısındadır.

[2] *İzzi tarihi, s. 286.*

[3] *Nimetî efendi kanunnâmesi s. 80*; yeni vezir, kaptan paşa adamlarına hil'at giydirirdi. 1103 H. 1692 M. senesinde hazine kethüdası Yusuf ağaya vezirlik verilince bu zat defterdar Ali efendiye misafir olarak çıkmıştı (*Zübdet-ül-vekâyi) varak 220.*

hatt-ı müsenna ile توكلى على خالقى (*tevekküli alâ hâlikî*) cümle-i duaiyesi hakkedilmiştir [1].

İç hazinenin açılması hususu merasimle olurdu; hazine kethüdası anahtarı bizzat getirip, hazine kapısındaki Yavuz'un mührü muayene olunduktan sonra kilit açılırdı; bu esnada hazine ile seferli koğuşları hademeleri kapının iki tarafına dizilirlerdi. Hazineye yirmi otuz kişi birden girerdi [2].

Pâdişahlar arasıra enderun hazinesini ziyaret ederlerdi; buradaki eşya, silahlar ve mücevherler ve saire, anbarlar, dolaplar ve sandıklar içinde hıfzolunuyordu; birinci Ahmed de ecdadı gibi bu hazineyi görmek istemiş ve bütün eşya yerlerinden çıkarılarak bir sergide olduğu gibi teşhir edilmişti; mehazimize göre Yusuf Peygamberin olduğu söylenen amame ile İmam-ı âzama ait taç ve amame ve meşhur ululardan İbrahim Ethem'in tacı ve diğer velilerin taç ve hırkaları bu hazinede bulunmakta idi [3].

Hazine koğuşu acemilerinin yevmiyeleri onaltıncı asır sonlarında sekizer akçe olup bu tarihte mevcutları altmış kadardı [4]. Hazine koğuşunun ağalariyle beraber 1090 H. 1679 M. tarihinde mevcutları 125 ve beş sene sonra da 83 kadardı [5]. Bu efrat arasında bir de saraç görülmektedir [6].

* * *

Dış yani maliye hazinesinde darlık olunca bu iç hazineden ödünç olarak para verilir ve dış hazineye vüs'at gelince

1 *D'ohsson C. 7 fasıl 3, kısım 2* ve *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası sene 2 S. 401.* İkinci Bayezid'in mührü Başvekâlet arşivindeki defterlerden *baş mukataa kalemi 1/4988 numaralı defterin 15 ve 268 inci* sayfalarına basılmış olarak görülmektedir. İkinci Bayezid okuduğu bazı kitaplara da mührünü basmıştır.

2 *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası sene 2 S. 402 Abdurrahman Şeref beğin (Topkapı saray-ı hümâyunu) makalesi ve Enderun tarihi C. 1, S. 198.*

3 *Zübdet-üt-tevarih, varak 322 ilâ 325.* Me'hazımız bu hazine odasından başka *(seferhanesi)* denilen diğer bir odada pek kıymetli hayvan takımları, cebe, cevşen, miğfer, kolçak ve sair muharebe levazımatı bulunduğunu beyan ediyor.

4 *Âli (basılmamış birinci cilt) s. 43*

5 *İbnülemin tasnifi vesikalar (saray) numara 192, 196.*

6 » » » » » *636.*

bu para yine iade olunurdu. 1002 H. 1593 M. tarihinde seferde bulunan vazir-i âzam ve serdar-ı ekrem Sinan paşa, kendi kapıcıbaşısını İstanbul'a gönderip maaşa ve sefere sarfedildilmek üzere ödünç olarak iç hazineden beşyüz yük (elli milyon akçe) akçe istemiş ve buna karşı: *"cümle evkaf ve emlâkim rehin-i şer'i olsun; eğer edâ ve teslim etmeden ölürsem satılsun, alınsun,,* diye rica ettiğinden iç hazineden beşyüz yük kara seferine ve beşyüz yük deniz seferine sarfedilmek üzere bin yük akçe çıkarılmıştı [1]. 1004 H. 1595 M. senesinde muharebe sebebiyle maliye hazinesinde para kalmamasından dolayı enderun hazinesinden buraya ilk def'a üçyüz bin ve üç gün sonra da yedi yüz elli bin altun vermişti [2] daha sonraki tarihlerde de böyle istikraz ve ikrazlar yapılmış ve hattâ muharebe sebebiyle alınan paralar iade olunmadığı gibi bazı gümüş âvani darphaneye gönderilerek gümüş para kesilmişti.

Riko ile Grassi, enderun hazinesinde her pâdişâha mahsus bir hazine odası olduğunu ve her odanın kapısının üzerinde falan pâdişâhın hazinesi buradadır diye yazıldığını beyan ediyorlar [3]. Bunlardan Grassi *(Müteveffa pâdişâhların hazinesi)* başlığı altında şu izahatı vermektedir:

"Sarayın bir yeri vardır ki oraya *hazine odası* derler, her pâdişâhın vefatında terk ettiği servet orada muhafaza edilir; bunlar ikinci Mehdmed'den başlamış ve zamanımıza kadar devam etmiştir. Her pâdişâhın vefatında bakınız nasıl muamele olunur:

"Dar-üs-saâde ağası divan âzalarının huzurunda, ölen pâdişâhın yaşadığı zamanda iddihar etmiş olduğu paranın bir defterini tanzim eder, yine pâdişâh'ın hal-i hayatında satın aldığı mücevherat ki devlete ait değildir; anın defterini yapar, orada kıymettar ne varsa hepsi için iki zabıt varakası tertibedilir, altın, gümüş ve mücevherat ile birlikte bu zabıt varakalarından biri demir bir sandığın içine konularak müteveffa pâdişâhların hazine odasına nakledilir ve bu sandık sadr-ı âzam, şeyhul-islâm, divan âzaları ve sarayın bütün âzaları huzurunda iyice

[1] *Selânikî* (*basılmamış nüsha*) *varak 201.*
[2] » » » » *284 b ve 299 b.*
[3] *Riko* (Fransızca tercümesi) *S. 144 ve Grassi C. 2. S. 1, 2.*

kapanıp mühürlendikten sonra kendisinden evvel ölen pâdişâhın sandığının yanına konarak sandığın dışına bir gümüş levhacık asılır ve bu levhanın üzerine müteveffa' pâdişâhın ismi ve bıraktığı para ve mücevheratın miktarı حك hak olunurdu. Bundan sonra hazine odasının kapısı kapatılıp beş yerinden balmumu ile mühürlenir ve bu kapı ancak yeni pâdişâhın vefatında açılırdı. Kapının üzerinde burası pâdişâhların hazinesidir kitabesi vardı.

"Türkler müteveffa pâdişâhların hazinelerine mukaddes nazariyle bakarlardı; bu hazinelerin muhteviyyatı ancak son derece sıkışıldığı zaman sarfedilirdi; lâkin şimdiye kadar hiç bir pâdişâh o hazinelere el sürmeğe cesaret edememiştir; bu hazinelere müracaat etmeğe mecbur olacak pâdişâhın vay haline .....

Grassi'nin bu mütaleasını teyideden hiçbir eser görmediğimden bunu ihtiyatla buraya kaydediyorum. Ölen pâdişahların servetlerinin tesbiti vaki olabilir; fakat iç hazineden her hangi bir sefer için veya maaş verilmesi dolayısiyle dış hazineye para çıkarıldığı çok zaman vaki ve hattâ burada para bulunmadığı zamanlarda altun ve gümüş eşyanın darphaneye gönderildiği malûm olduğundan Grassi'nin bu kaydı doğru değildir; Osmanlı teşkilâtına dair daha etraflı ve isabetli bir eser yazmış olan D'ohsson da böyle bir şeyden bahsetmiyor.

Has Oda:

Has'odayı Fatih Sultan Mehmed yaptırmış ve buranın hizmetine otuz iki içoğlanı koymuştu [1]. Hırka-i saadet dairesini Yavuz Sultan Selim yaptırmıştır; eski has'oda evvelce Hırka-i şerif dairesinin altında iken dördüncü Murad zamanında terk olunarak hırka-i saadetin karşısına bir hamam ve bütün levazımatiyle birlikte yeni bir has oda bina ettirilmişti [2]. Yavuz, Tahtânî has'odayı yaptırdığı vakit buranın hizmetine hazine, kiler ve emektar çuhadarlarının naklini emretmiş ve bunların

[1] Kanunnâme-i Âl-i osman S. 23 «bir has'oda dahi yapılmıştır. 32 adet has'oda oğlanı ile içinde biri silahdar ve biri rikâbdar ve biri çuhadar ve biri tülbend oğlanı ola..»

[2] *Atâ tarihi C. 1. S. 93.*

mevcudu artarak kırka iblağ edilmişti; fazla ve noksan olmazdı [1].

Has'odanın onaltıncı asır başlarından onyedinci asır sonlarına kadar derece sırasiyle yukarıdan itibaren en büyük zabitleri *has'oda başı, silahdar, çuhadar, rikâbdar, tülbend gulamı* ve *miftah gulamı idi.* Bunlar da dâhil olmak üzere bütün has'oda mevcudu kırktı; ilk dört ağaya *arz ağaları* denilirdi [2]. Fâtih'in kanunnâmesinde Has'odadan yalnız has'oda başı sahib-i arz olup diğer üçü yani silahdar; çuhadar, rikâbdar bunlar arasında bulunmadığından bu üçünün arz ağalıkları daha sonradır. Has'oda başı onsekizinci asır başlarına kadar silahdar, çuhadar, rikâbdar, tülbend gulamı miftah gulamı müstesna olmak üzere has'odanın oda efradını cezalandırır, icabederse pâdişâha arzeder fakat yukarıki beş ağa hakkında böyle bir muamele yapamazdı [3].

Has'oda teşkilâtı sonuna kadar ehemmiyetini muhafaza etmiştir. Evvelce en büyük ağa, has'oda başı iken sonradan yani onsekizinci asır başlarında ve Çorlulu Ali paşanın silahdarlığı esnasında has'oda başı sırasını kaybetmemekle beraber nüfuzunu kaybetmiş ve tülbend ağası has'odanın inzibatına memur olduğu gibi silahdar ağa da bütün enderun nezaretini üzerine almıştı.

Elimizdeki 1186 H. 1772 M. tarihli mevacib defterinde *Ağayân-ı hâne-i has* kaydiyle başta yetmiş beş akçe yevmiyeli has'oda başı ve altmış akçe yevmiyeli silahdar ve otuz beş akçe yevmiyeli çuhadarın derece sırasiyle kaydedildiğine göre hasoda başının nüfuzunu kaybetmekle beraber derecesini muhafaza ettiği görülüyor.

[1] *Kavânin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne*'de has'odalıların odabaşıdan gayri kırk nefer oldukları beyan edilmektedir ki odabaşı ile beraber kırk bir oluyor (*s 13*). Onyedinci asır sonlarında bu miktar 41 ve 42 olmuştur. 1090 H. 1679 M. tarihli vesikada Gılmân-ı hâne-i has ve ağayân-ı hassa mevcudu kırk bir ve 1095 H. 1683 M. de ise 42 idi (*İbnülemin tasnifi saray vesikaları numara 192, 196.*

[2] *Tarih-i gılmânî S. 97.*

[3] «Benim saâdetlû hünkârım, has'odalı kulunuzu odabaşı zabteder, suç ettiklerinde haklarından gelür, saâdetlû hünkârıma arzeder; amma beş zülüflü ağalara karışmaz. Anlar dahi başlu başlarına ağalardır.» *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası S. 40* (*Kütüphanemizdeki nüsha*).

Koçi bey, has'odalıları altı ağa, on iki eski, yirmi iki acemi olarak üç sınıf üzere göstermektedir [1].

Has oda'da bir münhal olursa onyedinci asırdaki kanuna göre kapı ağasının arziyle hazine odasından *güğümbaşı* buraya terfian naklolunurdu; eğer münhal iki olup veyahut daha sonra ikinci münhal zuhur edecek olursa kiler odasından *peşkir ağası* has'odaya alınırdı; bundan sonraki üçüncü bir münhalde ise seferliden *Çamaşırcı* veya hamamcı başılardan biri naklolunurdu. Dört münhal birden zuhur ederse *güğümbaşı, peşkirbaşı, çamaşırcıbaşı* ve *hamamcıbaşı* hep birden has odaya geçerlerdi; bunların içinden güğüm başı kıdem itibariyle diğer üçünden eski sayılırdı; diğerleri derece sırasiyle gelirlerdi. Bütün bu nakillerin hepsi onyedinci asırda kapı ağası veya has'odabaşı tarafından pâdişâha arzolunup anın müsaadesiyle alınırdı [2]. Bu üç koğuştan (hazine, kiler, seferli) has'odaya naklolunacak ağaların nakilleri koğuş kethüdaları vasıtasiyle akşam namazından sonra merasimle yapılırdı ki buna dair Atâ beğin enderun tarihinde malûmat vardır [3]. Bu yeni has'odalıların nakillerinden sonra pâdişah hırka-i şerif dairesine çıkmayınca bunlar serbestçe ortada görünmezlerdi; pâdişah oraya gelince yeni naklolunan has odalılar hükümdara takdim edilir ve ancak bundan sonra serbest olurlardı.

Yukarıda saydığımız ocak yoluyla gelen ağalardan başka has'odaya hazineden baş ve ikinci yazıcılarla başkullukçı, çantacı ve kiler koğuşundan şerbetçi ve başkullukçı ve seferliden ise yalnız başkullukçı ve ikinci çuhadar, başçavuş, baş çakırsalan ve silahdar ağa kaftancısı ve sır kâtibi yamağı da alınabilirlerdi [4]; fakat bunun daha sonraları teamül hükmüne girmiş olması muhtemeldir. Bazan pâdişâhın bir irade-

[1] «Benim devletlû hünkârım; iç halkı kullarınızı, kanundur Has'oda başı gözetür; altı ağa, oniki eski, yirmi iki acemi cümlesi kırk olup artuk ve eksik caiz değildir, has'odabaşı kulunuz baştır, silahdar ağa kulunuz, çuhadar ağa kulunuz, rikâpdar ağa kulunuz, tülbend gulamı, peşkir gulamı, ibrik gulamı daha aşağı yoluyla eskilerdir.. «*Koçi beğin Teşkilât Mecmuası S. 44*

[2] *Koçi beğin Teşkilat Mecmuası s. 46, 48* bu eserin bir yerinde kapı ağasını diğer birinde odabaşıyı gösteriyor.

[3] *Enderun tarihi c. 1. s. 187*

[4] » » » »

siyle seferliden bir aceminin def'aten has'odaya alındığı da görülmektedir[1].

Has'odalıların asıl vazifeleri hırka-i şerif dairesinin süprülmesi, oradaki mushafların ve kitapların tozlarının alınması muayyen ve mübarek gecelerde ödağacı yakmak, gül suyu serpmek, parmaklık, şamdan ve diğer eşyayı parlatmak ve temizlemek ve saire gibi hizmetler olup bunları nöbetle yaparlardı.

Kavânin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne isimli mehazimize göre has'oda üç, dört odayı havi olup biri kubbeli ve ocaklı odadır. Taht-ı hümâyun ve hırka-i şerif, dendan-ı şerif ve diğer bazı eşyay-ı müteberreke burada bulunup ve diğer odaların otuz penceresi olup her bir pencerede has odalıların birisi yatardı[2]. Has'odalılardan birisinin cürmü olsa ve dayak yemek istemiyerek serkeşlik etse, silahdar ağa kılıç ile gelirdi; yine imtinâ ederse sarık giydirilip bahçe kapısından çıkarılırdı; çünkü gazapla çıkanın çıkacağı kapı burasıdır; yoluyla çıkan orta kapıdan çıkardı[3].

Has'odada emanât-ı mübarekenin[4] hıfzolunduğu odanın muhafazası birinci koğuş ağalarına ait olup yirmi dört saatte bir nöbete girerlerdi; birinci koğuş ağalarının odaları buraya mücavirdi[5].

*
*

Hasod'anın zabitlerinden has'odabaşı, silahdar, çuhadar, rikâbdar, tülbend gulamı, miftah gulamı gibi ağalar hakkında daha aşağıda malûmat verilecektir; bunlardan başka has'oda-

[1] Sonradan vezir-i âzam olan Abaza Siyavüş Paşa, fevkalâde güzel olduğundan Abaza Mehmed paşanın silahdarı iken seferli odasına alınmıştı. Bir gün pâdişah huzurunda cirit oynarken dördüncü Murad'ın hoşuna gidip birden bire has'odaya nakletmiştir. (*Silahdar tarihi c. 1. s. 61*).

[2] *Kavânin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne s. 13.*

[3] » » » » »

[4] *Zübdet-üt-tevarih*, has'odadaki eşyay-ı müteberrikenin, sancağ-ı şerif hırka-ı şerif, hazret-i Peygamberin kılıçları ile ok ve yayları, Ebubekir'in kılıcı ile seccadesi Ömer-i Faruk'un kılıciyle oku ve Osman'ın kılıcı ve Maaz ibn-i Cebel ile Zübeyr ibn-i Avam, Halid ibn-i Velid, Ammar ibn-i Yasır, Şerahbil ibn-i Hasene ve Ebu Talha'nın kılıçları olduğunu yazıyor ki (*varak 280-285*) onyedinci asır başlarıdır.

[5] *D'ohsson c. 7. fasıl 3. kısım 1.*

nın eskilerinden peşkir ağası veya peşkir gulamı, yemek ve peşkirlerin muhafızı olup D'ohsson'a nazaran miftah ağası anın muavinidir; ibrik gulamı veya ibrikdar, leğen ibrik hizmetine bakıp hükümdarın eline su döker ve içeceği zaman su verir ve bir yere gidişlerde abdest ve su kablarını taşırdı[1]. Bundan sonra odanın inzıbatına memur köşebaşılar gelmekte idi[2].

Has'oda ağaları arasında hünkâr müezzini, sır kâtibi yahut pâdişâhın hususî yazıcısı, baş çuhadar, sarıkçıbaşı, kahveçi başı, tüfenkçibaşı, berberbaşı gibi hizmet sahipleri de vardı.

Müezzin saray mescidinin büyük müezzini olup cuma günleri pâdişâhın gittiği camide müezzinlik ederdi; *sır kâtibi* yazı kâğıdı ve sair kendisine lâzım olan şeyleri boynunda asılı sırma işlemeli bir büyük torba veya kese'de ve altın dividi de belindeki kuşağında taşırdı. Bundan başka hiç kimse beline altın divit koyamazdı; pâdişah camiye giderken yolda kendisine takdim edilen arzıhalleri sır kâtibi alır ve avdette kendisine okurdu; pâdişâhın kütüphanesinin muhafazası da buna aitti[3]. Koçi beğin yazdığına göre (on yedinci asır ortaları) sır kâtibinde, kapıkulu süvarileriyle müteferrika ve çavuşların ana defterleri, haraç, cizye, avarız, mukataa defterleri ve sair defterler de bulunuyordu; pâdişah îcabında bunları sır kâtibinden istiyerek tetkik eder ve hükümetin kayıtlariyle karşılaştırırmış[4]. Sır kâtipliğinin bazan hazine kethüdalığı ile de birleştiği görülüyor[5].

Sarıkçıbaşı, pâdişâhın sarıklarını tertibedip hazırlamak ile mükellefti; beyaz tülbentten olan bu sarıklar, *sarık odası* (revan odası) denilen bir odada gümüş ve altın kaplamalı çimşirden sarıklıklar üzerinde dururdu[6].

[1] *D'ohsson. c. 7. fasıl 3 kısım 1. s. 36. ve Halkondil zeyli teşkilât kısmı. Daramon Seyahatnamesi.*

[2] *D'ohsson C. 7. S. 36.*

[3] *D'ohsson C. 7. fasıl 3 kısım 1. s. 36.*

[4] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası (Bay Ali Kemali Aksüt tab'ı) s. 78, 79*

[5] *Naima C 6 S 161 (ikinci tab'ı)* Maan zâde Hüseyin beğin hazine kethüdalığı ile kâtib-i sırlığı üzerinde cemettiğini yazıyor. *Silahdar tarihi* ise valnız hazine kethüdalığından bahsediyor (*C. 1 S. 38*) belki muvakkat bir zaman için iki vazife üzerinde kalmıştır.

[6] *D'ohsson c. 7. fasıl 3 kısım s. 37* sarıkçıbaşının hizmeti hakkında Enderun tarihine bakın (c. *1*, s. *194*).

Başçuhadar ile maiyyeti olan ikinci çuhadarı, arz ağalarından olup silahdardan sonra gelen çuhadar ağa ile karıştırmamalıdır [1]. Başçuhadarın maiyyetinde kırk kadar çuhadar vardı: bunlar alaylarda başçuhadar ile beraber zînetli elbiseler ile kemerlerine birer bıçak veya birer hançer sokup ellerinde gümüş zincirli kamçı olduğu halde pâdişâhı takibederlerdi. Başçuhadarın kamçısı altın zincirli idi ve hükümdarın sağında yürür ve elini pâdişâhın atının sağrısına koyardı; bunun göğsündeki cebinde atlas kese içinde pâdişâhın papuçları vardı; ikinci çuhadar ise hükümdarın solunda giderdi [2]. Raşit tarihi bunların birinin belinde papuç kesesi ve elinde çizme süngeri taşıdığını yazmaktadır.

Yine has'odalılardan *kahvecibaşı* pâdişâhın içeceği kahveyi hazırlamakla mükellef olup *tüfenkçibaşı* da nişan atışlarında ve avda bulunurken pâdişâha tüfenk verir ve saray avcılarının avladıkları avları toplardı [3]. *Berberbaşı* ise pâdişâhın başını tıraş ederdi [4]. Berberbaşı, pâdişâhın oğlu şehzâdeyi ilk defa tıraş ettiği (saç kestiği) zaman bunu sadr-ı âzama bizzat kendîsi tebliğe memur olup alayla paşa kapısına gelir ve vazifesini îfaden sonra sadr-ı âzamdan hil'at giyip bahşiş alırdı; beşyüz altını hâvi bir kese ve takımiyle hazırlanmış bir at bu hediyeler arasında idi [5].

Enderun ağalarından silahdar, çuhadar, rikâbdar, tülbent gulamı miftah gulamı, peşkir gulamı ile başmüezzin, sır kâtibi, başçuhadar, sarıkçıbaşı, kahvecibaşı, tüfenkçibaşı, berberbaşı hareme bitişik olan ve *mabeyin* denilen dairede hizmet ettikle-

[1] Enderun tarihinde de has'odalı ağalardan olan on iki bıçaklı ağa sayılırken çuhadar, rikâbdar, tülbend ve anahtar ağaları, başçuhadar, sır kâtibi, berberbaşı, kahvecibaşı, sarıkçıbaşı, tüfenkçibaşıdan bahsolunurken baş çuhadarı, çuhadar ağadan ayrı olarak görmekteyiz (*c. 1. s. 196*) Bu hususta çuhadar ağa kısmına bakın.

[2] *D'ohsson c. 7. s. 37 ve Hammer c. 10 s. 129.*

[3] Tüfenkçibaşı ve maiyyetinin vazifesi hakkında Enderun tarihine bakınız (*c. 1. s. 195*).

[4] Berberbaşıların pâdişâhın kesilen saçlarını gümüş leğende yıkıyarak buhurla tütsüledikten sonra bir çekmeceye koyup sürre-i hümâyun ihracında bu sandık mühürlenerek Medineye gönderilip civarı peygamberiye gömülürdü (*Enderun tarihi c. 1. s. 198*).

[5] *D'ohsson c. 7. s. 38.*

rinden dolayı kendilerine *mabeyinci* denildiğini D'ohsson yazıyor [1].

Has'odalılardan *başçavuş* pâdişâhın cuma namazına çıkışlarından yarım saat evvel maiyyetinde bir kısım has'odalı olduğu halde atlanıp resmî elbise ve alayla hükümdarın gideceği camiye giderdi; yolda giderken maiyyetindeki has'odalılardan iki kişiden biri sorguçlu diğeri sorguçsuz iki destâr-ı hümâyunu (pâdişâhın sarığını) münavebe ile taşırlar ve bu destarı iki tarafa hafifçe eğerek alayı seyreden halka selâm verirlerdi; başçavuşun bu alayına *sarık alayı* ismi verilirdi; camiden avdette destâr-ı hümâyun, pâdişâhın hareketinden sonra götürülürdü [2]. Has'odalılardan *tırnakçı* denilen vazife sahibi perşembeden perşembeye pâdişâhın tırnaklarını keserdi ve buda mabeyincilerdendi [3].

* * *

Has'odalılara kanunları üzere biri mevlut ayında ve diğeri bayramda olmak üzere senede iki def'a bahşiş verilirdi. Has'odabaşının bahşişi on yedinci asır ortalarında dört yüz, silahdarın yüz yetmiş, çuhadarın yüz yetmiş, rikâbdarın yüz elli, doğancıbaşının [4] yüz yirmi, tülbent gulamının yüz yirmi, miftah gulamının yüz on ve peşkir gulamı, ibrik gulamı, mastçı (yoğurtçu) ve mastçı şagirdinin yüzer altun idi; bunlardan aşağı olan has'odalılara seksener altın verilirdi [5].

[1] *D'ohsson c. 7. s. 38 ve Hammer c. 10. s. 129.*

[2] Pâdişâhın muhtelif mevkip ve alaylarında iki has'odalı pâdişâhın önünde giderek ellerinde iki sarık tutarlar; sarıklar bir nevi sehpa üzerine (sarık kalıbı) konulmuştur. Memurlar bunları sağ ellerinde tutarlardı. Bu usul vaktiyle pâdişâhın, sarığını değiştirmesi için ihdas edilmişse de sonradan debdebe ve ihtişama vesile olmuştur. Sarıklar geçerken bunları, zabitan ve memurlar ve halk çok eğilerek selâmlarlar, sarığı taşıyanlar da selâm ve ihtiram gösterilen tarafa mukabele ile sarıkları kâh sağa ve sola hafifçe eğerlerdi bilhassa kılıç alayı merasiminde buna çok riayet edilirdi. (*eski Türk kıyafetleri, resim 14 İngilizceden mütercimi Muharrem Feyzi* (*Zaman kütüphanesi neşriyyatından*) *1932-1933.*

[3] *D'ohsson* tırnakçıdan bahsetmiyor. *Enderuni Atâ Bey* ise İkinci Selim'den Birinci Abdülhamid zamanına kadar mabeyincilerden birisine ilâve olarak tırnakçılık hizmeti verildiğini yazmaktadır (*c. 1. s. 198*).

[4] Bu, on yedinci asır ortalarında Enderundaki doğancılar henüz lâğvedilmemişti.

[5] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası s. 42.*

Müverrih Âli, has'oda içoğlanlarının yevmiyeleri yirmişer akçe oldığını altı ayda bir def'a serâserden dolama [kaftan] ve yılda bir def'a bir çatma kadife üst elbisesi ve birer kuşak ile birer tülbent verildiğini yazmaktadır [1].

Has'odalılar eski ve acemiliklerine göre dışarı hizmetine çıkarılırlardı, eğer has'odalı, eskilerden ise yolu müteferrikalık, acemilerden ise çaşnigirlikti. Anahtar gulamından aşağı eskilerin yolu müteferrikalıkla çıkmak ve uzun yenli acemilerin ise çaşnigir olmaktı [2]. Mâmâfih has'odalıların sancak beğliği ile çıktıkları da görülmektedir [3].

---

[1] *Âli (basılmamış Umumi Kütüphane nüshası) varak 135 Silahdar tarihi (C. 2. s. 298)* in kaydına göre on altı seneden beri kaldırılmış olan içoğlanı ve zülüflü baltacıların kisveleri tekrar giydirilmiştir.

[2] Bazan bu kanuna muhalif tâyinler de görülüyor ; meselâ Has'odalı cündî deli Mehmed ağaya def'aten Mısır Beğlerbeğiliği ve has'oda acemilerinden Mehmed ağaya da Cirmen sancağı verilmişti *(Silahdar tarihi c. 1. s. 181, 182).*

[3] 1081 H. 1670 M. tarihli bir ferman sureti : İbnülemin tasnifi Tevcihat kısmı numara 704.

Tuğra
Mehmed Bin İbrahim Han
Muzaffer Dâimâ

Kıdvet-ül-emâcid-i velâyan has'oda huddamlarından Mehmed zîde mecdühû ; tevki-i refi-i hümâyun vâsıl olıcak malûm ola ki sen emektar olup her veçhile mahal ve müstahik olduğun ecilden hâliyâ hakkında mezid-i inâyet-i ali yye-i şâhâne ve مزيت mezit-i re'fet-i seniyye-i pâdişâhânem zuhura getürüp işbu sene ihdâ ve semânine ve elf cemaziyelevvelinin ikinci gününden hatt-ı hümâyun-ı şevket makrunumla ispir sancağın sana tevcih ve inâyet edip îlâmiçün... tâyin olunmuştur; buyurdum ki vusûl buldukta sâdır olan hatt-ı hümâyun-ı saâdetmakrunım mucibince bir an ve bir saat te'hir ve tevakkuf etmeyip livâ-i mezbûre sen mutasarrıf olup zabt ve rabta ve reâya ve berâyânın himayet ve sıyanetinde ve sair fermanım olan hidemât-ı aliyyemin itmam ve tekmilinde mücid ve sâi olup ve muaccelen adamın gönderip beratın ihraciyle mukayyed olasın, şöyle bilesin, alâmet-i şerife îtimad kılasın. Tahriren fî evâyil-i şehr-i cemaziyel evvel sene ihdâ ve semânine ve elf.

Bimekam-ı
EDİENET-ül-MAHRUSA

HAS'ODA İLE HAZİNE, KİLER VE SEFERLİ İÇOĞLANLARINA DAİR

Hazine, kiler ve seferli odalarına tâyin edilecek olan oda şeflerinin üçü de has'odalılar arasından seçilirlerdi; eğer bunlar bir vazife ile dışarı çıkmazlarsa silahdar ağalığa terfi etmedikçe tekrar has'odaya dönemezlerdi.

Bu üç odanın eskilerinden bıçaklı denilen küçük zabitler vardı; bunlar altın ve gümüş ile müzeyyen bıçak taşımak selâhiyyetini haiz idiler; her odada üç, dört dilsiz bulunurdu; bunların her odada başdilsiz denilen birer eskileri vardı; bundan başka Harem-i hümâyunda da dilsizler mevcuddı; dilsizler daimî surette hükümdarın kapısında bulunurlardı; başlarında sırma işlemeli serpuşları vardı; pâdişah kapısında dilsiz bulunması hükümdarın sadr-ı âzam veya şeyhulislâm ile görüşecekleri zaman lüzumlu idi.

Dilsizlerden başka her odada üçer, dörder cüce ile eskileri olan bir başcüce bulunup bunların başlarında *yelken* ismi verilen bir serpuş ile kıyafet-i mahsusaları vardı; cücelerin âmiri ikinci odadandı [1]. Bunlar soytarılıklariyle saray halkını eğlendirirler; bazan pâdişâhın huzurunda bile maskaralık yaparlardı. Harem-i hümayunda da hükümdar ile kadınların arasındaki muhaberede cüceler hizmet ederlerdi.

Üç odadan ikişer kişi daimî surette silahdar ağa maiyyetinde (on sekizinci asırdan itibaren) bulunup bu hademeler vasıtasiyle odalara emir verilirdi; gerek silahdar ağa hizmetindeki bu oğlanlara ve gerek sarayda ilerigelen ağaların hizmetlerine bakanlara *kullukçı* denilirdi; bunlardan her biri yaptığı hizme-

[1] İkinci Mustafa'ya ait dosyadaki 8911 numaralı vesikada pâdişâha, harem ve saray erkânına verilen elbiselikler zikrolunurken dilsizlerle cücelere verilen elbiselik kumaşlardan da bahsedilmektedir. Bu vesikadaki kayda göre harem-i hümayunda bir dilsiz vardı; has'odada iki dilsiz ile bir cüce ve hazine koğuşunda baş dilsiz ve bir başcüce ile altı nefer dilsiz ve iki cüce ve seferli koğuşunda bir başdilsiz ile on nefer dilsiz ve bir başcüce bulunduğu görülmektedir.

tin adıyla anılırdı; meselâ tütüncü, çubuk hizmetine bakar ve kahveci kahve işlerini görürdü.

Hazine, kiler, seferli odası ağalarının kıyafetleri birinci oda yani has'oda ağalarının aynı olup yalnız başlarındaki takyelerinin işlemeleri daha azdı ve bellerinde Hint şalı yerine acemvari kemer vardı; bunların hepsine *içoğlanları* ve daha sonralarda *içağaları* denilmişti. *Gılmân-ı hassa* veya *içoğlanları* hükümdarın hususî köleleri idiler.

İçoğlanlarının odaları pâdişâhın çok zaman bulunduğu mabeyin odasına yakın idi. Her birinin ayrı dairesi olan büyük ağalar istisna edilecek olursa her oda efradı, koğuşlarda yatıp kalkarlardı; koğuşlar parmaklıklarla çevrilmiş iki sıra hücrelerle mahduttu; bunların üstünde oda eskileri tarafından işgal olunmuş yüksek yerler vardı. Pâdişahlar ara sıra koğuş efradını taltif için buraya gelir, orada ahlâk ve hikemiyyat üzerine söylenen şeyleri dinler, sonra içoğlanlarının oyunlarını seyrederlerdi. Her odanın bir hamamı ile bir de ağalar hamamı vardı; içoğlanları koğuşları yakınında 1131 H. 1719 M. de üçüncü Ahmed tarafından yaptırılmış olan kütüphane vardır. Üçüncü Ahmed, saray hazinesinde bulunup istifade edilemiyen kitapları bu yeni binaya nakl'ile tasnif ettirip Enderun halkının okuma ihtiyaçlarını gidermişti.

Odaların veya koğuşların nizamnâmeleri olup bunlar harfi harfine tatbik edilirdi; yatılacak, kalkılacak saatler, teneffüs ve istirahat zamanları muayyendi. Hazine, kiler ve seferli odalarının efradı her mevsimde seherden iki saat evvel kalkarlardı: yalnız Nisan'ın birinden Temmuz'un birine kadar sabah namazından sonra yatmalarına müsaade edilmişti. Bunlar yatsı namazından sonra yatarlardı; yat ve kalk işareti olmak üzere bir demir levha üzerine çekiç ile üç defa vurulurdu.

Odalarda ders okutmak için hocalar vardı. Her bir odanın bir imamı ile bir de müezzini bulunurdu. Her perşenbe günü akşamı yatsı namazından sonra odalarda pâdişâhın sıhhat ve selâmeti ve düşmanların ve din ve devlet hainlerinin kahr olması için dua edilirdi.

Oda zabitleri, içoğlanların tahsil ve terbiyelerine çok itina ederlerdi. Bu zabitlerin vazifelerine dikkat edip etmediklerini tebdil-i kıyafetle silahdar ağa teftiş ve kontrol ederdi.

Has'oda ağaları senede (onsekizinci asrın son yarısında) biner kuruş alırlar ve bundan başka kendilerine sırma işlemeli birer kat elbiselik verilirdi. Bir de has'odaya kabullerinde kendilerine hançer baha namiyle biner kuruş silah parası, bir samur kürk, bir takım elbise ve iki bin kuruş kıymetinde bir zırh takımı verilmesi kanundu.

Bu odadan sonra gelen diğer üç odanın oğlanlarına ise (yine onsekizinci asrın son yarısında) senede ancak altmışar kuruş verilirdi; bunların her biri odalarına yeni alındıkları zaman *acemilik* ismiyle hediye alırlardı; bu hediye hazine odasındakilere kırk beş kuruş, kiler acemilerine kırkar kuruş seferli odası acemilerine de otuz beşer kuruştu; bundan başka mevlût günlerinde ve senenin sair zamanlarında da kendilerine para tevzi olunurdu.

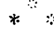
Seferli odası oğlanları ramazanın onbeşinde pâdişâha buhur suyu takdim ederlerdi; bu buhur suyu kırk kadar uzun şişelere doldurularak bir tepsi üzerinde takdim olunurdu; bu suyu takdim sebebiyle seferlilerden her birine biner akçe (zamanı hesabına göre sekiz kuruş on para) verilirdi; bunlar eski bir âdet üzere bu parayı, tepsi üzerine konulmuş bir arzıhal ile talebederler, pâdişah bu talebi kısa bir hatt-ı hümâyunla kabul ederdi [1]. Kiler odasının da pâdişâha Nisan yağmuru suyu takdimi vardı; bunlardan her birine biner akçe bahşiş verilirdi.

Saraydaki bütün ağalar ve içoğlanlarının hepsi bekârdı; yalnız bunlardan evli iseler silahdar ağa ile hazine kethüdasının (herhalde on sekizinci asırda) çıkmalarına müsaade edilmiş olup bunlar da haftada birdefa evlerine gidebilirlerdi [2]. Has'oda, ha-

[1] Buhur suyu ve kırmız imali ile bunun pâdişâha takdimi merasimine dair *Türk Tıb Tarihi Arkivinde (c. 5. numara 19-20 sene 1942)* Topkapısarayı müzesi Kütüphane memurlarından Bay *İsmail Baykal*'ın kıymetli bir yazısı vardır.

[2] *D'ohsson C. 7. fasıl 3. kısım 1.*

zine, kiler ve seferli ağalarının hizmetleri 1249 H. 1833 M. tarihinde lâğvedilerek yeni bir Enderun teşkilâtı yapılmıştır [1].

Gerek has'oda, hazine, kiler ve seferli odaları ve gerek daha evvel kaldırılmış olan büyük ve küçük odalar efradının tefeyyüz ve terakkileri yalnız saraydaki mahdut vazifelere inhisar etmeyip bunların bir zamanlar kapıkulu suvari bölüklerine çıkarılmaları da kanundu ; fakat on sekizinci asrın başlarından îtibaren kapıkulu suvari ocağının ehemmiyetini kaybetmesi ve devşirme teşkilâtının bozulması üzerine içoğlanlarının suvari bölüklerine çıkarılması tahdid edilmiş [2] ve daha sonraları ise kalkmıştı.

Suvari ocaklarından herhangi bir bölüğe verilecek olan içoğlanları, bulundukları odaların derecelerine göre bu bölüklerden birine geçerlerdi. Dereceleri yüksek olan odalar efradının kıdemlileri sipah ve silahdar bölüklerine çıkarılırlardı. On altıncı asır ortalarında has'oda oğlanlarından sipah bölüğüne çıkarılanlar 32 ve 33 ve hazine odasından çıkanlar yirmi beş, kilerden çıkanlar yirmi üç ve büyük odadan çıkanlar yirmi ile on sekiz akçe arasında yevmiye ile çıkarılırlardı [3]. Has'oda, hazine, kiler seferli ve diğerlerinden suvari bölüklerine veya diğer hizmetlere çıkacak oğlanların isimleri on yedinci asırda yazılmış me'hazımıza göre kapı ağası tarafından pâdişâha arz edilir ve hükümdar bunun üzerine kendi el yazısiyle kanunları üzere çıkmalarına müsaadeyi hâvi hatt-ı hümayunu yazardı [4].

[1] *Lûtfi tarihi c. 4. s. 112.*

[2] 1105 H. 1693 M. senesinde çuhadarlıktan vezirlikle Musul eyaletine tâyin edilen Hısım Mehmed Paşa ile beraber kırk nefer içoğlanı bölüğe çıkarılmıştı. *(Silahdar Tarihi C. 2. s. 737).*

[3] *Rüûs defteri A (Bay Kâmil tasnifi) s. 150.*

[4] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası s. 49 - 50 ve Rüûs defteri (Bay Kâmil tasnifi) s. 150* Bu defterden aşağıdaki hülâsayı alıyorum :

«İçerden bölüğe çıkan oğlanlardır ki kapıcılar kethüdası tezkire getürdi, oda (has'oda) oğlanlarıdır, altı neferdir, sipahi oğlanı oldular.

Hüsrev	Hüsrev	Nasuh	Hüsrev	Ahmed	Mustafa	Cem'an	Ulûfe
33	33	33	32	32	32	6	195

Bunların tezkiresinde pâdişâh hazretlerinin hatt-ı şerifleri vardır ; altı neferdir».

Bazan iki, üç senede ve on yedinci asırda dört, beş hattâ yedi, sekiz senede bir def'a içoğlanları arasında yoklama yapılır ve bunların içinden hizmete çıkacakların miktarı mühim bir yekûna baliğ olunca odaların büyük zabitleri odaları gezip yaşça ilerlemiş olanları ayırırlar ve onların yerlerine de büyük ve küçük odaların kıdemlilerini hazine, kiler ve seferli koğuşlarına verirlerdi ; bazan tevzide bunların intihabını hükümdar yaparsa da bilhassa on yedinci asırda çok zaman bu taksim oda kethüdalarına bırakılmıştır.

Bu suretle Enderundan çıkacak olan içoğlanlarının ayrılmasını müteakip bunların onaltıncı asır sonuyla on yedinci asır başlarında ne suretle çıkarıldıklarını bir me'hazimizden alarak naklediyorum [1].

"Dışarıya çıkarılacak oğlanların hazırlanması bitince fermana intizar ettikleri pâdişâha bildirilirdi ; pâdişah *NE OLA* yani öyle olsun sözüyle oğlanların çıkmalarına müsaade eder ve bunlar da sıra ile gelip teşekkür makamında pâdişâhın eteğini öperlerdi. Bu sırada hükümdar, odanın methaline yakın bir yerde kıymettar halılar üzerindeki sedire oturup sağ elini hançerenin üstünde tutar, sol elini de yana bırakır ve bu esnada içoğlanları hiçbir kelime söylemeden kemâl-i hürmetle efendilerinin eteğini, ayağını öper ve pâdişah da başını eğmek suretiyle bunları taltif ederdi.

Bu merasim esnasında hükümdar, bu oğlanlara bâdema tâyin edilecekleri hizmetlerde güzel çalışmalarını, ehliyeti görüleceklerin yükseleceklerini ve sarayda bulundukları esnada gördüklerini kimseye söylememelerini ve dindar olmalarını tenbih eder ve bunu müteakip her birine bir kat elbise ve mevki ve derecelerine göre birer at ve bir miktar da para ve başlarına sarık almak için sarıklık verdirirdi. Bunları alan içoğlanları saray ile alâkalarını kesip orta kapıdan çıkarak burada ken-

---

Bundan başka biri 27 diğeri 23 ve mütebakisi yirmibeşer akçe ile sipah bölüğüne tâyin edilen onüç mevcutlu kiler oğlanlarının çıkma emirlerinde de pâdişâhın hatt-ı hümâyunu vardı (sene 954 H. 1547 M.) yine bu defterde hazine odasiyle büyük oda oğlanlarının silâhdar ve sipah bölüklerine nakillerinde padişahın hattı-i hümâyunu olduğu yazılı değildir.

[1] *Halkondil zeyli teşkilât kısmı s. 54'ün alt tarafı.* Abdi Paşa vekayinâmesinde de çıkanların pâdişâhın eteğini öptükleri yazılıdır *(vark 4).*

dilerine verilen atlara binip mahall-i müretteplerine giderlerdi ; çünkü bunların gidecekleri mahal ve yevmiyeleri miktarı tâyin edilmiş olduğundan bu hususta bir yanlışlığa mahal kalmazdı; bu içoğlanların çoğu sipah, silahdar bölüklerine divan-ı hümayun çavuşluğu ve has'odadakiler ise müteferrika ve çaşnigirliğe çıkarılırlardı.„

Bu içoğlanları arasında pek mükemmel tahsil görüp çıkanlar az değildi ; bunların bazıları kıymetli eserler de vücude getirmişlerdi. Aralarında şair, hattat, musikişinas, kemankeş ve sair kıymetli eser ve sanat sahipleri de vardı ; bunların bazıları bu sanatlardaki şöhretleri dolayısıyle o sanatlarla anılmışlardır : Nakkaş Hasan Paşa, Kemankaş Kara Mustafa Paşa, Hattat Hasan Paşa, Kavukçu Mustafa Paşa vesaire gibi. İçlerinden bazı vezirler de Enderundaki hizmetlerine göre şöhret bulmuşlardır, Tırnakçı Hasan Paşa, Baltacı Mehmed Paşa, Sarıkçı Mustafa Paşa ... İlâh.

SARAY ÇIKMALARI

Çıkma tabiri saray istilahlarından olup gerek Yenisaray ve gerek Edirne, Galata ve İbrahim Paşa saraylarında hizmet eden ve *Çeleb* [1] denilen içoğlanı ve acemilerin saray ve saray dışındaki hizmetlere tâyinleri demekti. Çıkmalar, büyük ve küçük olarak iki türlü olurdu. Pâdişâhların cülûslarını mütaakıp yapılan çıkmalara ***büyük çıkma*** denilirdi [2]. Bu da saraydaki içoğlanlarından eski yani kıdemlilerinin Enderun harici hizmetlere çıkarılmaları idi. Küçük çıkma ise saraylarda hizmetleri uzayıp çıkma müddetleri gelmiş olanların ilk büyük çıkmadan (cülûs çıkmasından) sonra beş ve çok defa yedi senede bir çıkarılmalarıdır.

Çıkmalarda başta has'oda gılmanı olmak üzere hazine, kiler, seferli, büyük ve küçük odalar ile Edirne, Galata ve İbrahim Paşa saraylarındaki oğlanların çıkma dereceleri birbirlerinden farklı idi; has'odalılar on altıncı asırda sipah bölüğüne ve daha sonraları dergâh-ı âli yüksek müteferrikalıklariyle yüksek derecedeki çaşnigirliklere çıkarılırlardı. Has'odadan sonra gelen hazine ve kiler ve seferli odaları içoğlanlarının kıdemlileri daha az yevmiyeli çaşnigirliklerle müteferrikalıklara ve kapıkulu suvari bölüklerine verilirlerdi. Büyük ve küçük odalarda tahsil ve terbiye görmüş olan oğlanlardan tenasüb-i endâma malik ve ahlâkı yüksek olanlar has'odaya ve diğer müstaitler ise hazine, kiler ve seferli koğuşlarına verilirlerdi. Büyük ve küçük odalardaki münhalleri doldurmak için bir mektep ve talim ocağı halinde bulunan Edirne, Galata ve İbrahim paşa saraylarındaki oğlanlardan da bir kısmı çıkarılarak yeni saraydaki büyük ve küçük odalara verilir ve bazıları da suvari bölüklerine gönderilirlerdi.

[1] *Naima c. 4. s. 349 Vekayi-i Tarihiyyenin bir, iki kaydında da (varak 52 b ve 174 Çelep tâbiri geçiyor.*

[2] Vekayinâme varak 4. Dördüncü Mehmed'in cülûsunda «1058 H. şevvalinin altıncı günü izn-i pâdişâhi ile umumen çıkma oldu; Doğancı başı Topal Ahmed ağa Silistire eyaleti ile sarây-ı âmire ıstılahı üzere *çıkma başı* tâyin olunup...»

Bu çıkmalardan başka Enderun haricindeki saray acemilerinden zülüflü baltacılar, bostancılar ve saraydaki diğer ocaklardan yapılan çıkmalar da kanun üzere yapılırdı.

Enderun çıkmalarında silahdar, çuhadar, rikâbdar, doğancı ve sair büyük ağalardan birinin vezirlik, beğlerbeğilik veya sancak beğliği ile çıkarıldıkları görülür ve bu suretle saraydan çıkan ağa diğer çıkacak oğlanlara baş olursa kendisine *çıkma başı* denilirdi. Çıkmalar *Tarih-i gılmânî'ye* göre yedi ve sekiz senede bir yapılırdı [1]. Fakat bu katî surette muayyen olmayıp beş, altı senede yapılan çıkmalar da vardı [2].

1015 Zilhicce (1607 Nisan) da Birinci Ahmed'in cülûsundan sonra yapılan ilk büyük çıkmada pâdişâhın silahdarı Mehmed ağa vezirlikle Mısır valiliğine, Enderun kiler kethüdası İbrahim ağa, kapıcılar kethüdalığına tâyin edilmişler ve içoğlanlarının kıdemlileri de suvari bölüklerine verilmişlerdi. İşte bu çıkmada silahdar ağa Enderundan çıkanlara çıkmabaşı olmuştu.

Yine bunun gibi 1058 şevval (1648 M.) de dördüncü Mehmed 'in cülûsunu müteakip yapılan çıkmada doğancıbaşı iken kendisine Silistre beğlerbeğiliği verilen Topal Mehmed ağa çıkma başı olarak enderundaki bir kısım sırası gelen oğlanlara baş olarak çıkarılmışlardı [3].

Bazan âzamî müddette yapılması îcabeden cülus çıkmalarının yapılmadığından dolayı bu hal ısyana da sebep olurdu; meselâ Dördüncü Mehmed'in cülusunda kanûnen yapılması îcabeden büyük çıkmanın gecikmesi, Yenisarayla Galata ve İbrahim paşa şaraylarındaki oğlanların ısyanlarını mûcip olmuş

[1] *Tarih-i gılmânî s. 99.*

[2] Meselâ: Birinci Ahmed zamanında 1607 de ilk çıkma yapılmış ve andan altı sene sonra 1612 de ikinci ve 1618 de üçüncü çıkma olmuştu. (*Vekayi-ı tarihiyye varak 191 b. ve Zübdet-üt-tevarih c 2 varak 64 ve 180)*

[3] «Sene-i ınerkume (1015) Zilhiccesinin üçüncü günü sarây-ı âmire-i sultanîde olan gılmân-ı edeb nişânan kanun-ı kadim-i Osmanî ve türe-i kavîm-i sultanî üzre çıkma ferman olunup silahdar-ı has... Mehmed Paşa cenablarına vezaret ile eyalet-i Mısır hükümeti tevcih olunup kilar-i enderun kethüdası olan İbrahim Ağa, kapıcılar kethüdası oldu ve bu çıkma ki ehl-i saray ıstılahı üzere *(büyük çıkma)* deyu tâbir olunup pâdişâh-ı âlîcah hazretlerinin serir-i sultanîye teşrif ettiklerinden sonra evvel-i fermanları olan çıkma olur... *Zübdet-üt-tevarih c. 2. varak 62.*

ve bunlar zorla saraylardan çıkarak elçi hanı (Çemberlitaş'ta) ve sair hanları boşalttırıp oraları işgal eylemişlerdi [1].

Devşirme teşkilâtı devam ettiği müddetçe çıkmalar da geniş miktarda devam etmiş olup bu teşkilâtın tahdidi, daha sonra çıkmayı yalnız Galatasarayına inhisar ettirmiştir.

Çıkmalarda onyedinci asır başlarına kadar bostancı çıkmalarının yeniçeri ocağına verilmeleri kanundu; fakat 1021 H. 1613 M deki bir çıkmada bostancılarla saray aşçılarının temamen yeniçeri ocağına verilmeyip bunların îtibarlılarının kapıkulu suvari bölükleriyle kapıcılıklara çıkarıldığı görülüyor [2].

1021 H. 1613 (27 İkinci Kânun) senesindeki bir çıkma esnasında saraydaki içoğlanı ve acemilerin nerelere verildiklerine dair bir fikir hâsıl edebilmek için *zübdet-üt-tevarih*te gördüğüm bir çıkmayı buraya naklediyorum :

"1021 şevvalinin dördüncü günü harem-i hümâyun gılmanına (Enderundaki iç oğlanlarına) çıkma oldu; Doğancıbaşılık hizmetinde olan Karakaş Mehmed ağaya Bosna beğlerbeğliği verildi; anlardan mâada hane-i hass-ı Sultânîden (yani has'odadan) çıkarılanların şân ve hal ve rütbe ve makam-ı zâhirülme'vâlarına göre vezaif-i mütefavite ile dergâh-ı âli müteferrikalıkları ve çaşnigirlikler ve hazine ve kilâr-ı âmire gılmanından hidemât-ı pâdişâhide sahib-i rütbe olanlara çaşnigirlikler ve pespaye müteferrikalıklar ve âhâd-ı gılmana dahi hazine ve kiler ve sair odalar îtibarınca kanunları üzre sipahilikler ihsan olunduğundan mâada teberdârân-ı zülüfdâran (zülüflü baltacılar) sınıfı mukaddemlerine dahi müteferrikalık, çaşnigirlik, acemilerine sipahilik îtâ olunup ve bu mânâda bostancılar sınıfına ve tabbahlara dahi sirayet edip anlardan çıkanlara dahi sipa-

[1] *Naima tarihi c. 4. s. 349, 350.*

[2] «Cumartesi günü çıkmaya müheyya olanlar cem'an alettertip dâmen-i şerif-i pâdişâhiyi takbilden sonra dua ve sena ederek mezbur topal Ahmed Paşa cümlesine pîşva olup envâ-ı ikram ile harem-i muhteremden çıktılar ve sair ocaklarda olan emekdarlar dahi mûtad üzre dirlikler ile bermurad buyruldu, amma Galata ve İbrahim Paşa ve Edirne saraylarında terbiye olunan içoğlanları ve doğancı şağirtleri sarây-ı hümâyuna getirilip içlerinden bazıları inayet cihetinden *Kaftanlı* odalarına terfi ve ekseri büyük odaya ve küçük odaya tevzi kılınıp maadası aşağı bölüklere ihraç olundular...» *Vekayināme (Abdi Paşa) varak 4. Ve Zübdet-üt-tevarih c. 2. varak 180.*

hilik ve kapıcılık tevcih olundu. Bu cümleden mâada Galatasaray'ından ve Paşa sarayı demekle mâruf saraydan (İbrahim paşa sarayı) ve Edirne sarayından dahi çıkacak gılman ol velâda sarây-ı cedid-i sultanîye (Yenisaraya) götürülüp çün ol saraylar dâr-ı tahsil olup sarây-ı ceditten küçük ve büyük odada olan gılman gibi tahsil-i fünûn-ı kemal etmişleri vardır; *Halifelik* vasfı ile mevsuf veya bir sıfatla mâruf olanları büyük ve küçük odaya ve yine büyük ve küçük odalılardan kabil-i hizmet olanların bazısının hazineye ve bazısının kilere, meleke ve şekl-ü-şemaili makbul ve ahlâk ve fezaili matbû olanların bazısı hâne-i hass-ı sultaniye (yani has'odaya) alınıp bakisi sipahilik ile behremend oldular..." [1].

---

[1] *Zübdet-tü-tevarih c. 2. varak 180 ve Vekayi-i Tarihiyye varak 174.*

I. Fasıl - II. Kısım

HAS ODANIN BÜYÜK AĞALARI

Has'odabaşı

Erkân-ı havass-ı cüvânî denilen ağaların büyüklerinden olup Enderunun birinci ve en mühim odası olan *Hâne-i hassa* veyahut *hasoda*'nın baş âmirine *has'odabaşı* denilirdi. Odabaşılığın en yüksek olduğu zamanlarda, silahdar ağa bunun maiyyeti idi.

Has'odabaşı merasimde pâdişâhın elbisesini giydirmek ve çıkartmakla muvazzaf olduğu gibi [1] emri altında *Has'oda gılmanı* ismi verilmiş olan içoğlanları vardı. Pâdişah nereye giderse has'odabaşı da beraber bulunurdu [2].

Has'odabaşılığa *tavaşî* [hadım] denilen ak'ağalardan tâyin olunmuş ise de bazann da Enderundan yetişmiş olan içoğlanlarından tâyin edilmiştir. Yine bu tarihlerde yani on altıncı asırda has'odabaşının yevmiyesi altmış akçe olup her sene kendisine beş kat elbiselik verilirdi [3]. Bundan başka Rumelide senevî üç yüz duka (o tarihte bir duka elli ilâ altmış akçe idi) getiren bir dirliği vardı [4]. Odabaşının pâdişâhın mukarriplerinden olup *sâhib-i arz* yani pâdişâha mâruzatta bulunan erkândan olduğuna dair kanunnâmede kayıt vardır [5].

[1] *Âli, basılmamış birinci cilt (Kütüphanemizdeki nüsha) s. 42 ve ikinci cilt varak 96.* İbrahim Paşanın terceme-i halinde «pâdişahı ol giyürür ve soyundukta ol soyar» *Âli*, firenk İbrahim Paşanın terceme-i halini yazarken de «Kanun-ı Âl-i Osmanda şehriyâr-ı zîşânı giydirmek ve her kande gitse, azimet-i teferrücgâh etse daima yanlarından ayrılmayıp...» *Kavânin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsistane*'de şöyle diyor: « Bir tarafta silahdar ve bir canibinde has'odabaşı hizmet edip... çun îydiyye olan elbise-i fâhire-i divaniyye anda giyilmek kanun-ı kâdimdir» *s. 18.*

[2] *Âli (Kütüphanemizdeki basılmamış ikinci cilt) varak 96.* (İbrahim Paşanın tercüme-i halinde).

[3] *Âli (basılmamış birinci cilt) s 42.*

[4] Halkondil tarihinin zeyli ve teşkilât kısmı s. 53 'ün mâbadi.

[5] «ve iç halkından kapı ağası ve odabaşı ve hazinedarbaşı ve kilerci-

Has'odabaşının derecesi kapı ağası payesi ise de kapı ağası kendisinden evvel gelirdi [1]; pâdişâhın dört mühründen birisi has'odabaşı da bulunurdu; hattâ sultan İbrahim'in hal'inden evvel sadarete getirilen Sofı Mehmed paşaya, eski sadr-ı âzam Hezarpâre Ahmed paşanın saklanması üzerine kendisindeki mühür alınıp verilemediğinden, muvakkaten has'odabaşıdaki mühr-i hümâyun aldırılıp yeni vezir-i âzama verilmişti [2]. Has'odabaşı bu, mühr-i hümâyun ile hasodada mahfuz eşyayı mühür altında bulundururdu [3].

Has'odabaşılık 1092 H. 1681 M. senesinde lağvolunmuş ve ikinci Süleyman'ın cülûsı üzerine tekrar ihya edilmiş ise de [4] eski ehemmiyyetini kaybetmişti. On sekizinci asır başlarından îtibaren silahdarlığın ehemmiyyetinin artması, has'odabaşılığı söndürmüş ve ancak sırasını muhafaza etmekle beraber nüfuzu kalmıyan bir memuriyet haline girmişti.

Çorlulu Ali paşanın silahdarlığında (onsekizinci asır başları) Enderun âmirliği ak'ağalardan alınıp silahdar ağaya verilmiş ve bu suretle has'odanın işleri tülbend gulamına veya tülbend ağasına verilerek has'odabaşı Enderunun teşrifatçısı olarak sadr-ı âzam, şeyhulislam dar-üs-saâde ağası, silahdar ağa ve bab-üs-saade ağasına pâdişah huzurunda giydirilecek kürkleri giydirmek, hazine, seferli kethüdalarına vesair rütbe erbabına silahdarın huzurunda hil'at iksa etmek gibi alelâde işlerde kullanılmıştır. Artık on sekizinci asrın ilk yarısından itibaren has'odanın ve sarayın diğer odalarının en büyük âmiri olarak silahlar ağayı görmekteyiz.

Bununla beraber ulûfe ve elbise defterlerinde sırası değiş-

---

başı ve sarây-ı âmirenin ağası sahib-i arzdır, amma kapı'ağası olan ihtiyar baştır, ekseriyya odabaşı ve kapı'ağası arz etmek gerektir» s. 13 ve 14. (*Kanunnâme-i Âl-i Osman*)

[1] *Âli* (*Basılmamış ikinci cilt varak 96 b*) Has'odabaşının derece itibariyle kapıağası, hazinedarbaşı, kilercibaşı ve saray ağasının dûnunda olduğunu yazıyorsa ds doğru değildir ; kanunnâmeye göre yalnız kapı'ağası has'odabaşının fevkindedir.

[2] *Tarih-i Gılmânî S. 21.* silahdar tarihinde has'odabaşıdaki mühürden bahsediliyor *C. 2. S. 567* ve *D'ohsson C. 6. fasıl 3. kısım 6. S. 56.*

[3] *D'ohsson C. 7. fasıl 3. kısım 6. S. 56.*

[4] *Silahdar tarihi C. 2. S. 298.*

meyip maaşı sebebiyle de yine en başta gelmektedir [1]. Fakat hakikatte ise bu tarihten itibaren has'odanın ağaları, derece sırasiyle silahdar, çuhadar, rikâbdar ve tülbend gulamı idi.

D'ohsson has'oda teşkilâtından bahsederken has'odabaşıyı zikretmiyerek baş âmir olarak silahdar ağayı gösteriyor [2]. Artık bu on sekizinci asrın son yarısında has'odabaşının bu odada da ehemmiyetli bir vazifesi kalmamıştır; kendisini bu tarihlerde de ak'ağalar arasında görmekteyiz [3]. Müverrih Raşit, ak'ağaların derece silsilesini gösterirken başta bab-üs-saâde veya kapıağasını andan sonra da ak hadımlardan has'odabaşıyı zikrediyor [4]. Demek ki bu tarihlerde de has'odabaşı, ak'ağalardan yani tevaşilerden bulunuyordu. Nitekim daha evvelden de her zaman böyle olmuştu.

Pâdişah her tıraş oldukça nöbette olan ağalar, huzurunda dizilirler ve ellerini kemerleri üzerine kavuşturup dururlar ve has'odabaşı da o sırada sedirden birkaç adım ötede sağ elini altun ve gümüş işlemeli bir asaya dayanarak dururmuş [5].

Silahdar ağa :

Buna *silahdâr-ı şehriyârî* de denilirse de mâruf olanı *silahdar ağa* tâbiridir. Enderun tarihindeki kayda göre silahdarlık Yıldırım Bayezid zamanında ihdas edilmiştir [6]. Silahdar *Erkân-ı havassı- cüvânî* ismi verilen has'oda ağalarının ikincisi idi [7] ve merasim ve alaylarda at üzerinde pâdişâhın kılıncını

[1] 1131 H. 1719 M. senesinde has'odabaşı Ahmed ağanın yevmiyesi yetmiş beş akçe olup, silahdarın ise altmış akçe idi (*Emirî tasnifi Üçüncü Ahmed devri vesikaları numara 18396*). Bu tarihte has'odabaşı, has'oda erkânının başı olarak görülüyor.

[2] *D'ohsson C. 7, S. 34.*

[3] *D'ohsson C. 7, S. 56.*

[4] *Raşit tarihi C. 3, S. 109.*

[5] *D'ohsson C. 7, S. 56.*

[6] *Enderun tarihi C. 1, S. 201. Şicill-i Osmânî (C. 4, S. 726, 727.) de.* Fatih zamanında ihdasını yazıyor.

[7] Arzağaları denilen has'oda ağalarının birincisi odabaşı, ikincisi silahdar ve diğerleri de çuhadar ve rikâbdardı.

sağ omuzunda tutarak taşır[1] ve başında zülüf ve kırmızı kadifeli üsküfle hükümdarın sağ gerisinde yürürdü[2]. Sarayda pâdişâha ait kılıç, tüfenk, ok, yay, zırh gibi eşyaları silahdar ağa muhafaza ederdi[3].

Fâtihin kanunnâmesinde has'odabaşı ile o tarihlerde derecesi küçük olan silahdar ve diğer arkadaşları hakkında şu kayıt vardır:

"Bir has'oda yapılmıştır; otuz iki adet has'oda oğlanı ile. içinde biri silahdar ve biri çuhadar ve biri tülbent oğlanı ola. Oda oğlanının zabtı odabaşına müfevvazdır; silahdar dahi acemilere sille çalmağa memurdur ve anlar çıkmak lâzım gelse silahdar ve rikâbdar elli akçe ile müteferrika olalar; riayet olunsa bölükbaşı ve çaşnigirbaşı ola..." [4] pâdişah avda iken ve bahçede gezerken silahdar ağa beraberinde bulunup bu, av gezintisi esnasında efendisinin sofrasını kurar ve yemeğini yedirirdi[5]. Silahdarın ehemmiyyeti sonraki tarihlerde tedrici surette artmış olup Onyedinci Asırda vezirlikle saraydan çıkarılır olmuşlardı.

Bu sonraki tarihlerde hükümdarlar, silahdarlığa tâyin ettikleri şahsa, hatt-ı hümayun gönderirlerdi; bu hatt-ı hümâ-

[1] Şehid Ali Paşa, silahdar olduğu zaman Abdülbaki Arif efendinin takdim ettiği san'atkârane manzum bir tarihin birinci ve son beyitleri (Raşit C. 3, S. 168).

Silahdâr oldı bir kân-ı kerem sad hamd mevlâya
Sunuldı destine tîğ-i mücevher Hân-ı Ahmed'den

Bu âlî rütbeye Ârif dedi bin şerm ile târih
Silahdâr oldı kudretle Ali, seyf aldı Ahmed'den

Silahdar ağanın padişahın kılıncını omuzunda taşıdığına dair Şani zadenin bir mısraı *(C. 1, S. 39)*.

Zîb dûş oldı Mehemmed mîre hâlâ seyf-i şâh

D'ohsson silahdar'ın merasimde pâdişâhın kılıncını sağ omuzunda ve merasimden hariç zamanlarda sol omuzunda taşıdığını yazmaktadır *(Cilt 7. fasıl 3 kısım 1)*.

[2] *Âli (Umumî kütüphane nüshası) varak 135.*

[3] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası S. 41.* Halkondil zeyli teşkilât kısmında silahdarın, pâdişâhın bir yay ile bir ok torbasını ve kıymetli taşlarla müzeyyen tek ve geniş eğri bir kılıncını taşıdığını ve belinde hançeri olduğunu yazmaktadır *(S. 66)*.

[4] *Kanunnâme-i Âl-i Osman s. 23, 24.*

[5] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası S. 41.*

yun silahdar ağa dairesinde arz ağaları, has'odalılar ve diğerlerinin huzuriyle hazine baş yazıcısı tarafından okunur ve sonra dua edilirdi; yeni silahdârın, tâyinine dair olan hatt-ı hümâyun gelirken silahdar ağa bunu karşılardı [1]. Pâdişah tayin ettiği silahdarlara huzurunda kürk giydirirdi [2]. İlk defa silahdarlığa tayin edilen zata *acemilik* ismiyle bir para verilirdi. Onsekizinci Asır ortalarında bu para miktarı onbir bin altıyüz çürük akçe idi [3].

Silahdarlığa kanun üzere has'odalı ve silahdarın bir derece aşağısında bulunan çuhadar ağa getirildi; fakat bazan bu kanuna riayet edilemiyerek çuhadardan başkasının getirildiği görülüyor; nitekim 1137 H, 1724 M. de silahdar Mehmed ağa vezirlikle Anadolu eyaletine tayin olunmuş ve yerine kiler kethüdası Mehmed ağa silahdarlığa getirilmişti [4]. Yine bunun gibi 1210 H. 1796 M. de silahdar Abdullah ağanın tekaüt edilmesi sebebiyle yerine çuhadarın tâyini îcabederken hilâf-ı usul seferli kethüdası ve pâdişâhın mûtemedi İslam ağa silahdar olmuş ve çuhadar da haline münasip bir hizmete kayırılmak üzere saraydan çıkarılmıştı [5].

Silahdar ağalar terfian (vezir, beğlerbeği ve yeniçeri ağalığı gibi) taşra hizmetine çıkarıldıkları zaman gendilerine

[1] *Letâif-i Enderun (Hızırilyas) S. 142.* bu hatt-ı hümâyunlardan bir tanesi en son silahdar olan berberbaşı Giritli Ali ağaya gönderilmiş olup sureti Bay İsmail Baykal tarafından *Tarih Vesikaları Dergisinin C. 2. say. 11* inde neşredilmiştir.

[2] *Silahdar Tarihi C. 2, S. 737.*

[3] *Başvekâlet Arşivi (Saray vesikaları) Cevdet tasnifi numara 645 sene 1174 H. 1760. M.*

[4] *Raşit zeyli Çelebizâde S. 225.*

[5] *Halil Nuri bey tarihi (kütüphanemizdeki nüsha) S. 129* yine bunun gibi Silahdar, Baltacı Mehmed Paşa zade Mustafa beğin vezaretle taşraya çıkması üzerine yerine hazine kethüdası Ali ağa silahdar olmuştu. (*İzzi 67*) *1099 H.* 1687 M. tarihinde İkinci Süleyman'ın cülusunu müteakip silahdar Moralı Hasan ağaya vezirlikle Mısır eyaleti verilip yerine çuhadarın gelmesi lâzım iken gerek çuhadarın ve gerek andan sonra gelen rikâbdârın henüz yirmişer yaşlarında olup o makama yolsuz gelmelerine binaen bunlardan daha eski olup berberbaşılık hizmetiyle tülbend ağası bulunan cerrah Mustafa ağa, silahdarlığa getirilip kendisine erkân samur kürk giydirilmişti (*Silahdar Tarihi C. 2, S. 300*) 1171 H. 1757 M. senesinde peşkir ağası Hamza ağa silahdar olmuştu (Zeyl-i Takvim-üt-tevarih).

pâdişah huzurunda kürk giydirilir ve en çok on gün kadar daha sarayda misafir kalıp sonra خلعت وداع *Hil'at-i vedâ* denilen bir kürk daha giydirilerek [1] evi varsa kendi evlerine çıkarlar yoksa sadr-ı âzama misafir edilirlerdi [2].

Silahdarların saraydan çıkarılmaları ya terfien veya menkûben olurdu. Bunlar Onaltıncı Asır sonuyla Onyedinci Asır başlarında yeniçeri ağalığı [3] Beğlerbeğilik ve vezirliğe terfi ederek çıkarılırlardı [4]. Fakat alelusul çıktıklarında kapıcı başılık ile çıkarlardı ki, bu menkûbiyyet demekti. Hammer tarihinin yazdığına göre Onyedinci Asırda bir silahdarın vezir olabilmesi için otuz yıl Enderunda hizmet etmesi lâzım imiş [5]. Fakat bunun bir kaide olmadığı da görülüyor; yine ayni tarih,

[1] *Silahdar Tarihi C. 2, S. 737.*

[2] 988 H. 1580 M. senesinde yeniçeri ağası Mehmed ağanın Rumeli beğlerbeğiliğine tâyini üzerine yeniçeri ağalığı « içeruden mukarrib ve makbul silahdar-ı hassa İbrahim ağaya ihsan olunmağın sadr-ı âzam Ahmed Paşa sarayına çıkmak buyuruldu ve her veçhile riayet ve izzet olundu » *Selâniki S. 158.* Baltacı Mehmed Paşa zade Mustafa bey on yıldan ziyade silahdar olmuş ve mûtad üzere kürk giydirilip « de'b-i dîrîn üzre sarây-ı hümâyunda on gün miktarı misafireten ikamet bâdehû *hil'at-i vedâ* namiyle tekrar taraf-ı hümâyundan bir sevb samur dahi ilbas ve taltif ve mesrur buyurulup doğru sarây-ı asafi'ye gelmeleriyle huzur-ı cenâb-ı sadr-ı âlide dahi vüzeraya mahsus olan serasere duhte sevb-i samur-ı mûris-üs-sürûr iksa .. » olunarak hanesine gönderilmişti (*İzzi Tarihi S. 67*) ve *Raşit zeyli S. 225.* 1069 zilkade (1659 M.) de silahdar Osman ağaya Diyar-ı bekir beğlerbeğiliği verilerek sadr-ı âzama misafir gönderilmişti. *Vekayinâme (Abdi Paşa) varak 59 b.*

[3] On altıncı asırla on yedinci asırda silahdarlıktan, yeniçeri ağalığına getirilmiş birhaylı zat olduğu kütüphanemizdeki yeniçeri ağaları isimlerini havi defterde görülmektedir. Bundan evvelki notta da bir tanesi vardır.

[4] 1015 Zilhiccesinde (1607 nisan) silahdar-ı has Mehmed ağa vezaretle Mısır valisi olmuştu (*Zübdet-üt-tevarih varak 108*) ve 1031 h. 1622 m. de silahdar Kenan ağa vezirlikle Budin Valisi olmuştu (*Vekayi-i tarihiyye varak 220 b.*) sonraki tarihlerde silahdarlıktan vezirlikle hattâ yekten sadr-ıâzamlıkla çıkanlar da vardır.

[5] 1063 h. 1653 m. tarihinde silahdarın vezirlikle çıkarılması arzu edildiği zaman şeyhulislâm Bahayî efendi, vezirlik otuz yıl hizmetten sonra verilir, yedi, sekiz yıllık bir silahdar vezirlikle çıkamaz diye mâni olmuş ve aksi takdirde müteferrika ve kapıcıbaşı olur demişti (*Hammer c. 10. s. 217*).

Venedik hülâsasından naklen, silahdar Mustafa ağanın yirmi altı yaşında vezir olduğunu yazmaktadır [1].

Onsekizinci Asırdan îtibaren silahdarların ehemmiyyerleri artmıştır, bunlar tekaüt edilmezlerse vezirlikle çıkarılırlardı; sadr-ı âzamın huzurunda yeni vezire hil'at giydirilmesi kanundı [2].

İkinci Mustafa'ya silahdar olan Çorlulu Ali Paşa zamanında bâb-üs-saâde ağaları vasıtasiyle paşakapısına gönderilen hatt-ı hümâyunların bâdemâ silahdar ağa vasıtasiyle irsali kanun olmuş ve Enderûn-ı hümâyuna müteallik bütün işlerin nezareti silahdarlara terkedilmişti. Silahdarlar bundan başka her gün sarayda hükümdarla beraber bulunurlar, hatt-ı hümâyunların irsaliyle telhis ve takrirlerin gelip gitmesine ve sair pâdişâhın sadır olacak iradelerinin infaziyle îcabedenlere tebliğa delâlet ederlerdi; Enderun ağalarının tahsilleri hususı ve Enderun nizam ve kanunlarına dikkat ve tatbiklerine îtina etmek buna aitti; silahdarların bunlardan başka daha bir haylı nezaret ve vazifeleri varsa da mufassal bir saray tarihi yazmadığımızdan burada zikredilmedi [3]

Silahdar ağaların maiyyet ve hizmetlerinde has'odadaki müstait ağalardan beş nefer *lala* ve aşağı koğuşların okur yazar ve müstaitlerinden bir kaftancı ve kiler koğuşundan bir

[1] *Hammer c. 9. s. 310.*

[2] *İzzî Tarihi varak 67* silahdarın saraydan alayla sadr-ıâzam konağına nakli hakkında Nimetî efendi kanunnâmesinde şu malumat vardır :

«Silahdâr-ı şehriyârî olan ağa hazretlerine tuğ-ı selâse (vezirlik) inayet ve ihsan olunup sadr-ı âli hazretlerine misafiret tariki ile çıktıkta yirmi, otuz divan çavuşu ve birkaç nefer vezir ağası ve müteferrikagân ve çaşnigirleri ve deli ve gönüllüyan ve matracı ve tüfenkciyan-ı sahib-i devlet (sadr-ı âzamın) divana gittiği minval üzre vezir-i âzam kethüdası ve çavuş baş ağa üst ve selimî ve divan rahtiyle ve abâ ile ve saireleri divan üslubı üzre varıp orta kapıdan vezirâne libaslar ile ve divan tertibi üzre alıp önüne düşüp vezir sarayına (paşa kapısına) getirirler. Ber mucib-i mûtâd-ı kadimı olıgeldüği üzre birkaç gün saâdetlû sahib-i devlet hazretlerinin misafiri olup bâdehû kanun üzre sarayını döşeyip vezir kethüdası ve on kadar ağalar ve teşrifati-i divan-ı hümâyun tertibi üzere konağına götürülüp hil'at ilbas edip sürreler ihsan olunur... «*Nimetî efendi s. 91.*

[3] Silahdar ağalığın ehemmiyyet kesbetmesinden sonraki vazife ve selâhiyyeti hakkında Atâ beğin Enderun tarihine bakın (*C. 1. S. 161. 209*).

kilerci ve istediği koğuştan bir tütüncü, yedi nefer çakırsalan ve kilercibaşı baltacısiyle beraber üç zülüflü baltacı, yedekçi, heybeci saka ve saire vardı [1]. Silahdarların yevmiyeleri zamanla ve para rayicine göre değişmiştir. On altıncı asır sonlarına doğru yirmi akçe idi [2]. On yedinci asır ortalarında yevmiyesi kırk akçe [3] ve on sekizinci asırda altmış akçe [4] ve daha sonraki tarihlerde ise bundan fazla idi. On altıncı asırda kendisine dört kat *câme-i hassa* ismiyle elbiselik kumaş verilirdi [5]. Silahdarların, yevmiyelerinden başka hasları da vardı [6].

Sarayda Silahdarın sarık sarıp kürk giymesine müsaade edilmiş olup diğer büyük ağalardan çuhadar ile rikâbdar yalnız sarık sararlar fakat kürk giyemezlerdi [7]. Silahdarın esas resmî serpuşu kırmızı kadifeli üsküftü [8].

* * *

Silahdarlık 1247 senesi cemaziyelevvelinde (1830 m.) silahdar Giritli Ali ağanın vefatı üzerine lağvedilmiş ve bunun hizmeti hazine kethüdasına verilmiştir; bu münasebetle vezirlerle devlet ricali dairelerindeki silahdar ismiyle istihdam olunan şahısların da vazifeleri kaldırılmıştır [9]. Yine aynı senede Enderun nazırlığı ihdas olunup hazine kethüdası Bekir efendi buraya nakledilerek silahdarlığın yerine bu nazırlık kaim olmuş ve bir sene sonra mabeyin müşirliği teşkiliyle buraya vezirlikle Ahmed Fevzi paşa [Firarî] getirilmiştir [10].

Silahdarlığın ilgasiyle başkitabetin teşekkülünü müteakip sadr-ı âzam tarafından pâdişaha hitaben yazılan takrir ve telhis-

[1] *Enderun tarihi C. 1. S. 212.*

[2] *Âli (kütüphanemizdeki basılmamış birinci cildi) S. 43 ve Umumî kütüphane nüshası varak 135.*

[3] *Koçi beğin Teşkilat Mecmuası S. 41.*

[4] *Başvekâlet arşivi (Emirî tasnifi) Üçüncü Ahmed zamanı vesikaları. numara. 18396.*

[5] *Âli (kütüphanemizdeki basılmamış birinci Cilt) S. 43 ve Umumî Kütüphane nüshası varak, 135.*

[6] *Başvekâlet arşivi (saray kısmı) numara 55 ve sene 1280 h. 1766m.*

[7] *D'ohsson C. 7, fasıl 3, kısım 1, S. 35.* Has'odalılar, başlarına sırmalı takye giyerlerdi.

[8] *Âli (basılmamış birinci cild) S 43.*

[9] *Lûtfi Tarihi C. 3, S. 166.*

[10] *Sicill-i Osmânî C. 4, S. 729.*

lerin bundan böyle mabeyin başkâtibine yazılması usul ittihaz edilmiştir.

Hırka-i şerif dairesine muttasıl olup arzhâne denilen dairenin içinde silahdarların muhafazası altında kıymetli eşyalarla silah ve paraların muhafaza edildiği *silahdar hazinesi* denilen bir hazine vardı [1].

***

Silahdarların hemen hepsi malûmatlı şahsiyetlerdendi; içlerinde yirmiye yakın sadr-ı âzam olmuş zevat vardı; üçüncü Murad'ın vezir-i âzamı Kanijeli İbrahim paşa ile Çorlu'lu Ali paşa şehid Ali paşa, Kara vezir Seyyid Mehmed Paşa, ikinci Mahmud zamanındaki silahtar Ali Paşa bunlardandır.

Çuhadar ağa:

Çelebi Mehmed zamanında ihdas edildiği rivayet edilen [2] çuhadarlık, saraydaki mühim memuriyetlerdendi. Çuhadar, erkân-ı havass-ı cüvanî'nin üçüncüsü olup alaylarda ata binerek hünkârın gerisinde gider ve pâdişâhın yağmurluğunu taşırdı; yine hükümdarın kaftan ve kürklerine bakmak da bunun vazifesi idi [3]. D'ohsson, pâdişâhın bayramda camiye gidişlerinde ve merasimde çuhadarın ahaliye gümüş para serptiğini de beyan ediyor [4]. Fâtih'in kanunnâmesinde derecesi evvelâ silahdar ve sonra rikâbdarı mütaakıp gösterilmektedir [5]; fakat on yedinci asırdan îtibaren yapılan tâyinlerde çuhadar, rikâbdarın üstündedir.

Çuhadarın on altıncı asırda yevmiyesi yirmi akçe idi. 1131 H. 1718 M. tarihlerindeki mevacip defterlerinde günde otuz beş akçe alıyorlardı [6]. İlk defa çuhadar'lığa tayin edilen şahsa Enderun hazinesinden *acemilik* namiyle on sekizinci

[1] *Enderun tarihi C. 1, S. 313.*
[2] *Enderun tarihi C. 1, S. 30 ve 201.*
[3] *Koçi beğin Teşkilat Mecmuası S. 41.*
[4] *D'ohsson C. 7, fasıl 3 kısım 1. S. 35.*
[5] *Kanunnâme-i Âl-i Osman S. 24.*
[6] *Halkondil zeyli teşkilat kısmı S. 55 ve Âli (kütüphanemizdeki basılmamış birinci cilt) S. 43 ve Emirî tasnifi (Üçüncü Ahmed zamanına ait vesikalar numara 18396 ve Cevdet tasnifi (saray kısmı) 2790.*

asırda on bir bin üç yüz çürük akçe verilmekte idi [1]. Çuhadar terfi ederse silahdar olurdu.

Silahdar ağa pâdişâhın huzurunda bulúnmadığı zaman ona ait işleri çuhadar ağa görürdü; şayet bu da bulunmazsa rikâbdar ağa vekâlet ederdi. Çuhadarın maiyyeti hademesi olarak hâne-i hassa'dan ikişer lalası ve aşağı koğuşlardan birer kullukçı ve birer zülüflü baltacılariyle ikişer sofalı ve birer heybeci ve ikişer yedekçileri bulunurdu [2].

Çuhadar saraydan dışarı hükûmet hizmetlerinden birine çıkarılacak ise on yedinci asrın son yarısında kendilerine beğlerbeğlik ve vezirlik verildiği görülüyor. Dördüncü Mehmed 1070 H. 1659 M. tarihinde çuhadar-ı hassa Seyyid Yusuf ağaya, Kars eyaletini vermiş ve anın yerine çuhadar olan Cerrah Kasım ağaya da bu hafta sonu Eğri beğlerbeğliğini tevcih etmişti [3]. Yine aynı hükümdar 1075 H. 1664 M. de çuhadar Ali ağaya vezirlikle Erzurum eyaletini tevcih edip 1079 H. 1668 M. de de çuhadâr-ı Hassa Hasan ağaya, Mora eyaletini vermiş ve Hasan ağa, pâdişâhın huzurunda hil'at giyerken dördüncü Mehmed kendisine *"bu mansıb senin pâyene göre azdır, rızây-ı hümâyunum üzre hizmet edersen Ya Budin'i veya Bosna'yı sana veririm„* demişti [4]. Bundan başka 1105 H. 1693 M. de çuhadar Hısım Mehmed ağaya vezirlikle Musul valiliği tevcih edilmişti [5].

***

Çuhadar-ı hassa denilen çuhadar ağa ile başçuhadar ismindeki memuru birbirine karıştırmamalıdır. Başçuhadar, pâdişâhın bir yere gidişinde rikâb-ı hümayun'un sağ tarafında yaya olarak yürür ve elini pâdişah atının sağrısına kordu; ikinci çuhadar kırmızı atlas kese içinde bulunan pâdişâhın ayakkabısını belindeki kuşağın yan tarafına asar ve hükümdarın sol tarafında giderdi; çizmeci tâbir olunan üçüncü çuhadar ise pâdişâhın çizmesini belindeki kuşağa takardı; dördüncü çuhadarla diğerleri de alayda *peykler'le solaklar'ın* arasında yürürlerdi.

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray kısmı) 5848 sene 1169.*
[2] *Enderun tarihi (Atâ bey) C. 1, S. 209.*
[3] *Silahdar tarihi C. 1, S. 181, 182.*
[4] *Vekayinâme (Abdi paşa) varak 133 b ve Raşit C. 1, S. 91.*
[5] *Silahdar tarihi C. 2, S. 237.*

Enderun tarihi, çuhadar-ı hassa ile başçuhadarı birbirine karıştırmıştır; bazı yerde silahdardan sonra başçuhadarın geldiğini ve bazı yerde de has'odanın bıçaklı eskilerini sayarken rikâbdardan üstün olan çuhadar-ı hassayı saydıktan sonra ayrıca başçuhadarı göstermektedir [1]. Osmanlı devletinin teşkilâtını az hata ile yazmış olan D'Ohsson, çuhadar-ı hassa'dan mâada bir de ayrıca baş çuhadar olduğunu beyan ediyor [2]. Zaten daha yukarıda yazdığımız gibi çuhadar ağanın vazifesi ile başçuhadarın vazifesinin tamamen birbirinden ayrı olması bunların ayrı ayrı olduklarını açıkça göstermektedir.

Baş çuhadarın maiyyetinde kırk kadar çuhadar vardı. Bunların ilk yirmi neferinin hazineden verilmiş som gümüşten altın yaldızlı kuşakları olup bu kuşağa merbut gümüş kamçıları ve bellerinde mücevherli bıçakları vardı. Diğer yirmi nefer ile mülâzımlar da bellerine şal kuşanıp hançer takarlardı, bu ikincilerin kuşak ve hançerleri kendilerine aitti [3].

İşte bu kayıtlar da çuhadar-ı hassa ile baş çuhadarın ayrı olduğunu göstermektedir. Çuhadar-ı hassa'nın yevmiyesinden başka zeameti [4] ve bir senede dört kat elbisesi ve on yedinci asırda yılda, biri mevlut ve diğeri bayramda olarak iki defa bahşışı vardı. Bahşışı yüz yetmiş altındı [5].

Rikâbdar:

Has'oda erkânının dördüncüsüdür; Fâtih'in kanunnamesine göre çuhadarlara tekaddüm ederdi: sonradan çuhadarlar

[1] *Enderun tarihi C. 1, S. 120, 191, 201.*

[2] «Başçuhadar birinci oda hizmetkârıdır, bunun maiyyetinde kırk çuhadar vardır; bunlar diğer üç odaya mensuptur; zikıymet elbiseyi lâbis oldukları ve kemerlerine bir bıçak ve bir hançer sokulu bulunduğu halde hepsi gümüşten olmak üzere ellerinde uzun zincirli kamçı bulunur ve pâdişâhı takibederler. Başlarının kamçısı altındandır ve hükümdarın sağında yürür, eli pâdişâhın atının sağrısı üzerindedir ve göğüs cebinde, efendisinin papuçlarını bir atlas kese içinde taşır, bunun muavini olan ikinci çuhadar pâdişâhın solunda yürür *(D'Ohsson C. 7 fasıl 3 S. 36)* Edip efendi tarihinde 1204 H. 1789 M. senesinde rikâbdarın tekaütlüğü üzerine başçuhadar rikâbdar olmuş ve başçuhadarlığa da mabeyinci gelmişti (*S. 39*) çuhadar-ı hassanın rikâbdarın üstünde olduğu malûm olduğundan baş çuhadar ile çuhadar ağanın vazifelerinin ayrı ayrı olduğu görülüyor.

[3] *Enderun tarihi S. 201 - 204* ve *D'Ohsson C. 7. S. 37.*

[4] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray kısmı) numara 2647.*

[5] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası S. 41.*

üçüncü olmuşlardır[1]. Pâdişâhın çizmelerine bakar ve ayakkabılarını giydirirdi[2]. Sonradan bu hizmet başçuhadar ile maiyyetine verildi. Rikâb-ı hümâyun ağaları hazır bulunmadığı mahallerde ve hususî gezintilerinde pâdişah ata binerken rikâbını yani özengisini tutmak bu hassa rikâbdarının vazifesi idi; on altıncı asırda ulufesi yirmi akçe olup yine o asırda çuhadar gibi yılda bir, dört defa da elbiselik kumaşı vardı; sarayda terfi ederse çuhadar-ı has olurdu[3]. On yedinci asırda rikâbdarların taşra hizmetine çıktıkları zaman kendilerine beğlerbeğlik verildiği görülüyor[4], bazan vezir olanlar da vardı.

Rikâbdarlar, merasim ve alaylarda ve saltanat binişlerinde hükümdarın yanından ayrılmazlardı, pâdişah kayıkla bir mahalle gidecek olursa karşısında bulunurdu; bunun maiyyeti de çuhadarın maiyyeti kadardı[5].

1071 H. 1660 M. tarihli bir vesikada yeni tâyin olunan rikâbdara acemilik ismiyle kumaş verildiği görülüyor[6] sonradan bu kumaş, paraya tahvil edilmiş olmalı ki andan sonra emsalinin kumaş aldıkları görülmüyor ve anın yerine yukarıda söylediğimiz gibi acemilik tâbiriyle Enderun hazinesinden bir para veriliyordı; bu para miktarı on sekizinci asırda on bin altı yüz çürük akçe iken[7] sonradan yani aynı asır ortalarından sonra 11,300 çürük akçeye çıkarılmıştı[8]. On yedinci asırda senede iki def'a da mevlut ve bayramlık olmak üzere rikâbdar yüz elli altın bahşiş alırdı[9].

Tülbend gulâmı :

Buna sonraları *Tülbent ağası* da denilmişti; Fâtih'in

[1] *Kanunnâme-i Âl-i Osman S. 24.*
[2] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası S. 41.*
[3] Âli (Umumî Kütühpane nüshası) S. 135 ve D'Ohsson C. 7. fasıl 3. S. 35.
[4] 1083 H. 1672 M. Rikâbdar Sarıkçı Mehmed ağa mir-i miranlıkla Kars sancağına tâyin edilmişti (*Zübdet-ül-vekayi varak 16*).
[5] *Enderun tarihi C. 1 S. 209.*
[6] *İbnülemin tasnifi (Saray mesalihi) numara 608, 609, 610.*
[7] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi (saray kısmı) numara* 645.
[8] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi (saray kısmı) No. 5848 sene 1169.*
[9] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası S. 41.*

kanunnâmesinde has'odanın ağalarından olduğu görülüyor [1]. Bu, on sekizinci asırdan evvelki teşkilâtta rikâbdardan sonra gelirdi; Çorlu'lu Ali paşanın silahdarlığında yapılan teşkilâtta has'odabaşıdan hasoda zabitliği alınıp silahdarlar umum Enderun nezaretini ele aldıktan sonra tülbent gulamı has'odanın âmiri olmuştur.

Tülbent gulamının esas vazifesi, pâdişâhın sarıklarını ve giydiği çamaşırı muhafaza etmek olup îcabında bunları giydirirdi [2]. Merasim ve alaylarda at üzerinde merasime iştirak edip maiyyetinde elinde pâdişâhın sarığını götürürdü [3]. Daha sonraları merasimde pâdişâhı at üzerinde takibeden ve elinde pâdişâhın sarığını tutan tülbent gulamından başka hükümdarın solunda diğer bir has'odalının ikinci bir sarık taşıdığını ve bu sarıkların hafifçe iki tarafa eğilerek selâm verilmek suretiyle halka pâpişâhın iltifatını saçtıklarını D'Ohsşon yazmaktadır [4]. Has'oda vazifeleri arasında bir de sarıkçıbaşılık varsa da bu, pâdisâhın sarığını sarmakla mükellef olup sarıklardan birinin merasimde taşınması tülbent ağasına aitti. D,Ohsson'un, tülbent ağasının alaylarda sarık taşımasından bahsettiğine göre on sekizinci asrın sonlarında ve üçüncü Selim zamanında ve hattâ on dokuzuncu asır başlarında bu vazifenin devam ettiği anlaşılıyor. Tülbent gulamının hırka-i şerifin nezafet ve intizamına memur edilmesi merasim haricinde Enderûn'a mahsus ilâve-i memuriyyet olarak sonradan verilmiş olacaktır [5].

Tülbent gulamı saraydan dışarı hizmetine çıktığı vakit yeniçeri ağası ve vezir de olurdu; meselâ 1063 H. 1653 M.

[1] *Kanunnâme-i Âl-i Osman S. 24.* Enderun tarihinin tülbent ağası vazîfesi hakkındaki mütaleası (*C. 1 S. 207*).

[2] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası 4095* numaralı Nur-ı osmaniye *kütüphanesi nüshası S. 13 ve kütüphanemizdeki nüsha 41.*

[3] *Thévenot*, avcı Sultan Mehmed'in mevlut alayını seyrederken pâdişâhın arkasında anın silahını taşıyan silahdar ağanın solunda pâdişâhın sarığını götüren esvabcıbaşıdan bahsediyor ki sarık götürdüğüne göre bunun tülbent gulamı olması icabediyor.

[4] *D'Ohsson C. 7 S. 35.*

[5] *Enderun tarihi* tülbent gulamı hizmetinin ihdasını Yavuz Sultan Selim'e atfediyorsa da (*C. 1 S. 20*) yanlış olduğu gibi ilk devirlerde hırka-i şerif hizmetiyle tavzif edildiğine dair bir kayıt da görmedim.

senesinde tülbent gulamı gürcü Mustafa ağaya vezirlikle yeniçeri ağalığı verilmişti[1] ve 1099 H. 1687 M. de tülbent ağası Hasan öğa yeniçeri ağası olmuştu[2].

Bu Has'odalı erkândan sonra *Miftah gulamı* veya *anahtar ağası* denilen ve has'odalıların inzıbatından mesul olan bir küçük zabit ile peşkir veya havlulara bakan ve miftah ağasının muavini gibi olan peşkir ağası, ibrik ve leğen hazırlıyan ibrikdar gibi has'oda eskileri vardı[3].

Tülbent ve peşkir ağalıkları 1249 H, 1833 M. senesinde lâğvedilmişlerdir.

---

[1] *Vekayinâme [Abdi Paşa] varak 20.*

[2] *Zübdet-ül-vekayi. varak 142 b.*

[3] *Koçi beğin Teşkilât Mecmuası s. 41. D'ohsson* Anahtar ağasının, odanın levazım memuru ve hükümdarın sofrasının kâhyası olduğunu yazıyor (*c. 7. s. 36*) Enderun tarihi, anahtar ağasının, hizmet-i mahsusaları olan has'odalıları vazifelerinde istihdam ile rahatsız olanları hastahaneye veya evlerine göndermek ve arz-ı hallerini silahdara takdim etmek ve saire olduğunu beyan etmektedir (*C. 1. S. 206*)

AK-AĞALAR

Kapı ağası ve ak-ağalar:

Ağa-i Bâb-üs-saâde denilen *kapı ağası* hadım ak-ağalarından olup[1] Yenisarayın başnazırı ve zabıtçısı ve bâb-üs-saâdenin âmiri idi; bu da erkân-ı meşahir-i cüvanî'den ak'ağaların birincisi idi[2]. Kapıağası on altıncı asrın sonlarına kadar harem-i hümyâun kısmı da dâhil olmak üzere bütün sarayın en büyük şefi bulunuyordu; dar-üs-saâde ağalığı da ilâve olarak bu kapıağasının üzerinde idi.

Enderun tarihinin kaydına göre kapı ağalığı ile hazinedarbaşılık, sarayağalığı ve kilercibaşılık, ikinci Murad zamanında ihdas edilmiş vekapıağası harem-i hümâyunun en büyük zabiti tâyin olunmuştur[3]. Yine aynı mehazimize göre Yavuz Sultan Selim zamanın dan ítibaren akağaların dereceleri yukarıdan aşağıya şöyle imiş[4]:

Kapı ağası, has'odanın âmiri has'odabaşı, hazinedarbaşı, kilercibaşı, saray ağası ve saray kethüdası. Bunlardan sonra gelen beş eski ak'ağaya köşebaşı ve bunların altındaki baş eski ve daha sonra gelen iki nefere de özengi ağaları denilirmiş. Fatih Sultan Mehmed zamanında tedvin edilen kanunnâmede kapı ağası ile has'odabaşı, kilercibaşı ve saray ağası hükümdara mâruzatta bulunabilecek arz ağalarından idiler; fakat kanunnâmede ekseriyyetle en büyük olan kapı ağasının arz etmesi emrolunmuştur[5].

Kapı ağası, yukarıda söylediğimiz gibi ilâve-i memuriyyet olarak harem-i hümâyundaki dar-üs-sâade ağalarının ve bu suretle siyah hadımların da âmiri iken 995 H. 1587 M. tarihinde Habeşî Mehmed ağa, dar-üs-saâde ağalığını ak'ağalardan

[1] Sarayın, bâb-üs-saâde denilen kapısını muhafaza eden ve diğer mühim hizmetlerde istihdam olunan ak'ağalar ya doğuştan hadım veya sonradan hadım edilmiş bir sınıftı. İçlerinde muhtelif milletlere mensup olanları da vardı. Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmed devirlerindeki meşhur Gazanfer ağa, harbde esir edilerek kardeşi Cafer'le beraber hadım edilip sonra saraya alınmışlardı (*Hammer c. 7. s. 12. Atâ bey tercümesi*) *ve sicill-i Osmânî*

[2] Ak'ağaların en büyüğü kapıağası olup sonra sırasiyle hazinedarbaşı, kilercibaşı ve saray ağası gelirdi. Has'odabaşı kısmında gördüğümüz üzere bu da, çok zaman ak'ağalardan olmuştu; hattâ on sekizinci asrın son yarısında bile ak ağalardan has'odabaşı görülüyor.

[3] *Enderun tarihi c. 1, s. 34.* [4] *Enderun tarihi c. 1, s. 164.*

[5] *Kanunnâme-i Âl-i osman s. 13-14.*

ayırıp müstakil idare etmeğe muvaffak olmuş ve sonra tekrar birleşmiş ve daha sonra ise bir daha birleşmemek üzere ayrılmıştır[1]. Bâb-üs-saade veya kapı ağaları seferde ve hazarda, camiye çıkışlarda pâdişâhla beraber bulunur ve yalnız pâdişâhın göçte ve avda bulunduğu zaman sarayda kalırdı; eğer kendisi taşra hizmetine tâyin edilecek olursa vezirlikle Mısır valiliğine (on altıncı asır sonlarında) gönderilirdi[2].

On altıncı asır sonlarında bâb-üs-saâde ağasının yevmiyesi doksan akça olup bundan başka her sene onbeş ذراع zirâ tülbent ve on altı endaze atlas ve üç bin akçe kuşak bedeli alıp on sekiz bin akçe de nakit olarak yıllığı vardı[3].

Kapı ağası bâb-üs-saâde de kapının yanındaki bir odada otururdu, o tarihlerde bundan başka hiçbir kimse yalnız odada yatamaz ancak kendi koğuşlarında kerevet üstünde yatarlardı. Bunun maiyyetinde ak hadımlardan olarak miftah gulamı ile peşkir, ibrik ve şerbet gulamları vardı[4]. Dışarıda sadr-ı azam, pâdişâhın nasıl mutlak vekili ise on altıncı asrın sonlarına kadar kapı ağası da sarayda mutlak surette vekildi[5].

Kapı ağasının bu geniş selâhiyyeti sonradan tahdidedilmiş, dar-üs-saâde ağaları müstakil olarak sarayın harem nezaretini ele almışlardı;fakat kapı ağaları on sekizinci asra kadar diğer saray hizmetlerinde yine baş'âmir olarak kalmışlardır. Lâkin bu tarihten îtibaren nüfuzları daha ziyade azalıp kendisi seksen kadar beyaz hadım'ın âmirliğini yapmakla iktifa ettirilmiş olup bu da şöyle olmuştu. Söylediğim gibi evvelce Dar-üs-saâde ağalığı ayrıldı ve buna tefevvuk ettirilerek hizmeti parçalandı. Onsekizinci asırda diğer saray ağaları

[1] Âli (basılmamış son cild)

[2] *Âli (umumi kütüphane nüshası) varak 134, 135.*

[3] » » » » » *134.*

[4] *Âli tarihi (Umumî kütüphane nüshası) varak 135.*

[5] «... Kapı ağalık ahvali budur ki Kanun-ı Âl-i Osmani'de kapı ağası pâdişahımızın sol veziridir. Vezir-i âzamdan sonra içeriye müteallik umur-ı cüz'i ve küllîyi arz etmeğe sahib-i arzdır ve taşrada bazı ahvaller bilinmek için pâdişahlar kapı ağasiyle müşavere etmek kanun-ı kadimdir. Lâkin müşarünuileyh kapı ağasından (Mehmed ağadan) sonra kapı ağalık ahvali dahi bertaraf olmuştur. Evvelki kanun ve zabt-u-rabt ve edep tebdil olunup hâlâ harem-i hümâyunlarında kanun-ı cedid vazolunmuştur.» *Kitab-ı müstetâb, onuncu fasıl.*

da bunun nüfuzundan kurtulup selâhiyyeti daha ziyade tahdid olundu; buna da sebep ak'ağalardan bâb-üs-saâde ağasiyle pâdişâhın silahdarı olan Ali ağa (Şehid Ali paşa) arasındaki münaferetti. Bu tarihte kapı ağası bulunan Osman ağa, kibirli ve ters bir adamdı; pâdişâhın teveccühüne mazhar olan silahdar Ali ağayı çekemiyerek anı emrine râm etmek istiyordu; bir gün Üçüncü Ahmed *Sâdâbâd*'a gitmek istedi; Osman ağa silahdarın pâdişâhın arabasına binmesine mani olmak isteyerek itaat etmezse öldürteceğini makam-ı tehditte söyledi. Üçüncü Ahmed, kayıkla maiyyetinin beklediği yere geldi; silahdar, arabaya binmemek için özür diledi; pâdişah ısrar etti ve sebebini sordu; silahdar keyfiyyeti anlattı. Bu hale canı sıkılan pâdişah, saray âmirliğini ak'ağalardan alarak silahdara verdi [1]. Bundan sonra bu yeni kanun devam etti [2].

Ak'ağalardan olan ve *erkân-ı havass-ı cüvarî* denilen büyük ağaların sonuncusu bulunan *saray ağası*, sarayın temiz tutulmasına ve tamire muhtaç olan yerleri tamire memurdu; pâdişah sefere veya Edirne'ye gidecek olursa bu beraber gitmeyip sarayı beklerdi. Terfian hükûmet hizmetine çıkacak olursa beğlerbeğlik veya sancak beğliği ile çıkardı; saray ağalığı münhal olacak olursa kapı oğlanı kethüdası, saray ağası olurdu. Onaltıncı asrın son yarısında saray ağasının yevmiyesi kırk akçe idi [3].

Kırk akçe yevmiyeli *kapı oğlanı kethüdası*, saraydaki kapı oğlanlarının âmiridir. Kapı oğlanları bir zaman on altı ve sonra otuz nefere çıkan ak hadımlar olup, kapı hizmetinde bulunurlardı; başlarına selimî ile divan günlerinde mücevveze giyerlerdi [4]. Büyük ve küçük odalardaki oğlanlara nezaret etmek de bunların vazifelerindendi. Ak hadımlar, geceleri bu odalardaki oğlanların aralarında yatarlardı. Kapı oğlanlarının yevmiyeleri onaltıncı asır sonlarında onar akçe olup muayyen yıllıkları, sarık ve elbiselik kumaşları vardı [5]. Bunların arasında münhal olursa sair odalardaki zülüflü tavaşiden efrad alınıp aralarına katılırdı.

1061 H. 1651 M. tarihinde ak'ağaların silsilesi şöyle idi:

[1] *D'ohsson c. 7. fasıl 3. kısım 6. D'ohsson* bunun tarihini 1710 gösteriyorsa da yanlıştır.

[2] Bu kayda göre Çorlu'lu Ali paşa'nın silahdarlığında başlayan değişiklik, silahdar Ali ağa zamanında daha ziyade artmıştır.

[3] *Âli (umumî kütüphane nüshası) varak 135.*

[4] » » » » » *136.*

[5] » » » » » *135.*

Kapı ağası, hazinedar başı, saray ağası, saray kethüdası [1]. 1131 H. 1718 M. tarihli bir mevacib [maaş] defterinde ak'ağaların yukarıdan aşağı derecelerini şu şekilde görüyoruz:

Bâb-üs-saâde ağası (kapı ağası), saray-ı cedid ağası, saray kethüdası, baş kapı gulâmı, ikinci kapı gulamı [2].

Hazinedar başı birinci silsilede ak'ağalrdan; idi ikinci cetvelde bulunmayışına göre belki diğer enderun ağalarından bulunuyor demektir. Kilerci başı da her iki cetvelde yoktur; belki bu iki tarihte de ak'ağa olmıyan diğer ağalardan tayin edilmişlerdir.

1131 H. 1718 M. de kapı ağasının yevmiyesi 102, saray ağasının 60, saray kethüdasının 37, baş kapı gulâmının 17 ve ikinci kapı gulâmının ise 14 akçe idi [3]. 1186 H. 1772 M. senesinde de bunların yevmiyeleri aynı olup yalnız saray kethüdası ile baş kapı gulâmı arasında yirmi akçe yevmiyeli *kethüdâ-i hâne-i sagir* denilen bir vazife sahibi vardır ve ak'ağaların bu tarihte mevcutları altmış beş ve efrat yevmiyeleri de onikişer akçe idi [4].

Ak hadım ağaları arasında dışarı devlet hizmetine çıkarak vezirlik ve sadr-ı âzamlık eden bir haylı zevat vardır. İkinci Bayezid zamanında vezir-i âzam Hadım Ali paşa, Yavuz'un sadr-ı âzamı, Hadım Sinan paşa, kanunî zamanındaki Hadım Süleyman paşa, dördüncü Murad zamanındaki Hadım Gürcü Mehmed paşa bu cümledendir. İkinci Selim ile üçüncü Murad ve üçüncü Mehmed zamanlarındaki kapıağası meşhur Gazanfer ağanın sözü bütün devlet işleri üzerinde müessirdi; nüfuzunu çekemiyenlerin tesiriyle maktûlen vefat etmiştir.

Kapı ağaları başlarına selimî kavuk, arkalarına serâser denilen kumaşa dikilmiş sırt samur kürk giyerlerdi; dereceleri vezirlerin aynı idi [5]. Kapı ağalarının nezaretleri altında yetmiş kadar cami vardı; bu camilerin zevayid denilen fazlalarını mütevelliler her sene kapı ağasına teslim ederler ve o da bu fazlayı pâdişâha takdim ederdi [6].

[1] *Vekayi-i tarihiyye varak 16 B, ve Silahdar tarihi C. 1, S. 734.* Saray ağalığı, saray kethüdasına verilmeyip has'odadan miftah gulamı hadım Ali ağaya verilince saray kethüdası Osman ağa, yol ve sıraya riayet edilmediğinden dolayı şikâyette bulunmuş ve kendisine saray haricinde bir vazife verilmişti.

[2] *Emirî tasnifi (üçüncü Ahmed vesikaları) numara 18396.*

[3] *Emirî tasnifi (üçüncü Ahmed vesikaları) numara 18396* Onaltıncı asırda saray kethüdasının yevmiyesinin onaltı akçe olduğunu *Âli* yazıyor *(umumî kütüphane nüshası) varak 136*

[4] *Cevdet tasnifi (saray kısmı) numara 2790*

[5] *Enderun Tarihi C. 1. S. 163.*

[6] *Koçi beğin teşkilat mecmuası S. 9.* koçi bey bu fazlanın her sene on üç yük yani bir milyon üçyüz bin akçe tuttuğunu yazmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SARAYIN BÎYRUN HALKI VE VAZİFELERİ

Osmanlı sarayının harem [Âile] kısmiyle enderun kısmından kısaca bahsedildikten sonra bir de *bîyrun* denilen, sarayın dışı yani bâb-üs-saâde haricindeki teşkilâtına bakalım.

Saray'ın bu, bîyrun teşkilâtı işleri pek muhtelif olduğundan her birinin memurları da ayrı ayrı sınıflardandı. Burada hizmet eden ilmiyye sınıfı ile *ağayân-ı bîyrun* yani dış ağaları denilen ağalar[1] sarayın harem ve enderun kısmının haricindeki yerlerde, dairelerde oturup işlerini görürler ve akşamları evlerine giderlerdi. Bunlar, enderun ağaları gibi sıkı bir disipline ve sarayda yatıp kalkmağa mecbur değillerdi; arzu edenler sakal da salıverirlerdi. Bilumum bîyrun teşkilâtına ait tayinler sadr-ı âzam tarafından yapılırdı; bunlardan bazılarına dar-üs-saâde ağası tarafından da kürk giydirilirdi.

D'ohsson, memurlarla dış ağalarını, ulema sınıfına mensup vazife sahipleriyle rikâb veya özengi ağaları, eminler, şikâr ağaları, zenci hadım ağasına tabi memurlar, pâdişâhın muhafız askerleriyle saray muhafızı olan askerlerden mürekkeb olmak üzere sekiz kısma ayırmaktadır.

Ben evvelâ ilmiyye sınıfına mensup olanlarla bîyrun ağalarını ve bu münasebetle anların kendi maiyyet ve teşkilâtlarını yazdım ve bu suretle meselâ, çavuş başıdan bahsederken divan-ı hümâyun çavuşlarını, çaşnigir başıdan bahsederken çaşnigirleri ve emir-i alemi zikrederken maiyyetindeki alem ve çadır mehterlerini de gösterdim; bu suretle saraya mensup fakat saray haricindeki acemi oğlanların da böylece teşkilâtları gösterilmiş oldu.

[1] *Ağayân-ı bîyrun* denilen dış ağaları şunlardı; Yeniçeri ağası, mir-i alem, kapıcı başılar, mirahur, çavuş başı, çakırcı başı, çaşnigir başı, kapı kulu suvarilerinin altı bölüğünün ağaları. Bunlar pâdişâhın atının yanında yürümek imtiyazına mâlik olduklarından, kendilerine *özengi ağaları* da denilirdi. Müverrih *Âli*, bîyrun erkânı olarak yeniçeri ağası, mir-i alem, kapıcı başıları, iki mirahur, çaşnigir başı, şikâr agaları denilen çakırcı, şahinci, atmaeacı başılar ile altı bölük ağaları, cebeci ve topçu başıları, arabacı başı, ve mehter başıyı saymaktadır. (*Basılmamış olan umumî kütüphane nüshası*) *varak 133.*

I. Fasıl I. Kısım

ULEMÂ SINIFINA MENSUP SARAY ME'MURLARI

Bunlar, pâdişah hocaları ile hekim başı, cerrahlar, göz-hekimleri, müneccimler ve hünkâr imamları olmak üzere altı sınıf idiler. Cerrahlar ile göz hekimleri, hekim başının emri altında olduklarından bunların üçü bir sayıldığına göre ulemâ sınıfına mensup saray memurlarını dört kısım olarak kabul edebiliriz.

Pâdişah Hocaları:

Osmanlı pâdişahları şehzadeliklikleri zamanında kendilerinden ders gördükleri hocalarını pâdişah olduktan sonra hünkâr hocalığına tayin ederler ve bunlara yüksek ilmiyye rütbesi verirlerdi. Onyedinci asrın son yarısından sonra gelen pâdişahlar, babalarının sağlıklarında ders görüp anların vefatlarından sonra talimden mahrum kalırlardı; bunlar hükümdar oldukları zaman usûlen, ulemâ arasından kendilerine bir hoca intihap ederlerdi. Fakat daha sonra bu usûl de kaldırılmıştır. İkinci Süleyman'dan îtibaren pâdişahların yazıları güzel ve işlek olduğundan bunların kafes hayatında yazı meşkettikleri anlaşılıyorsa da bunu okur yazar harem ağalarından mı yoksa tahsil görmüş cariyelerden mi öğrendikleri mâlum değildir.

Çelebi Mehmed'e kadar pâdişah hocalarını bilmiyoruz; Çelebi Mehmed Amasya sancak beği iken hocası Sofı Bayezid isminde bir zat idi; Sofı Beyazid, Çelebi Mehmed'in hükümdarlığını temin için çalışmış ve hizmetine mukâfat olarak kendisine yüksek mevki ve rütbe verilmişti.

Fatih Sultan Mehmed'in şehzadeliğinde Şemseddin Molla Gürânî ile İbn-i Temcid, hocası idiler[1]. Hükümdar olduktan

[1] *Şekayık tercümesi S. 103, 121 ve Enderun tarihi C. 1. S. 36 ve 66.* Aynı tarih, Molla Ayas, Çelebi zâde Abdülkadir-i Âmidî, Veliyyüddin zâde Ahmed paşa, Akşemsettin'i de Fatih,in hocalarından gösteriyor (*S. 66) Sicill-i Osmânî* daha bazı zevatı da göstermektedir. *C. 4. S. 717.*

sonra bir aralık *Tazarruât* sahibi meşhur Sinan paşa da hocalık etmişti; daha başka hocalarını da görmekteyiz [1].

İkinci Bayezid'in hocası Balıkesirli Muarrifzâde [2], Yavuz Sultan Selim'in hocası Kastamonulu Halimî Çelebi [3], Kanunî'nin Mevlâna Hayrettin [4], İkinci Selim'in Şemsi Çelebi ve sonra Atâullah efendi [5], üçüncü Murad'la oğlu Mehmed'in hocaları Tac-üt-tevarih sahibi meşhur Sadettin efendi ve birinci Ahmed'in, Horpüşteli Mustafa efendi [6] idi. Diğer pâdişahların da hocaları vardı. Bunlardan başka yukarıda saydığımız pâdişâhların başka hocaları da görülmektedir.

Pâdişah hocaları içinde hükümdarın kendilerine hürmetinden ve mevki ve nüfuzundan istifade ederek devlet işlerine müdahale edenler az değildi. Bunların arasında Atâullah efendi ile hoca Sadettin ve Mustafa efendiler, ikinci Osman'ın hocası Ömer efendi, dördüncü Mehmed'in hocası meşhur Vanî Mehmed efendi ile ikinci Mustafa'nın hocası Erzurumlu Feyzullah efendi en maruflarından idiler. Bilhassa Feyzullah efendi pek ileri gidip bütün devlet idaresini eline almış olan bir zattı.

Üçüncü Murad zamanında devletin dahilî ve haricî işlerinde hoca Sadettin'in büyük müdahale ve nüfuzu görülmüştü; sefirler ve memuriyet isteyenler için مرجع merci idi [7].

Üçüncü Murad hocasının [Sadettin efendinin] mizaç ve mişvarını bilir ve bazan yalan da söylediği için sözüne îtimad

[1] *Şekayik tercümesi S. 194.*

[2] *Şekayık tercümesi S. 212. Sicill-i Osmânî* de hatib Kasım,, Abdullah ve yazı hocası Şeyh Hamdullah da vardır *C. 4, S. 717.*

[3] *Şekayik tercümesi S. 386.*

[4] » » *S.440.*

[5] *Şekayik zeyli Atâyi S. 150.*

[6] *Hammer*, Mustafa efendinin devlet işlerine müdahalesini, peçevî ve Naima'dan naklen yazar (*C. 8 S, 43-44-51.* Mustafa efendi Kasım paşa ile sarıkçı Mustafa paşanın katillerine sebep olmuştur.

[7] Hoca Sadettin efendi Lehistan kıralı intihabı meselesinde Avusturya'yı hariç bıraktırarak devleti Fransa lehinde kıral intibabına sevkettiği gibi İngilizlerle Türklerin münasebatında pâdişah ve hükümet üzerine tesir yapmış ve hatta hocanın tesiriyle İngiliz sefiri bir müddet için Osmanlılarla İspanya arasındaki muahedeyi tehire bile muvaffak olmuştur (*Hammer C. 7 S. 102. 103, 136 Atâ bey tercümesi)*

etmezdi. Birgün üçüncü Murad, oğlu Mehmed'e iki kıt'a haraç defteri vermiş ve :

"Bunları hocan Azmî efendiye götür, ihtiyacına sarfetsin„ demiş; şehzade Mehmed defterleri alıp ders esnasında hocanın önüne koymuş, Azmî efendi bunların ne olduğunu sormuş. Şehzade keyfiyyeti anlatmış. Bunun üzerine Azmî efendi:

"Elhamdülillah ne halimiz varsa vardır; bu makulelere rızamız yoktur müberrayız„ diye mühim bir para getirecek olan cizye defterlerini kabul etmemiş. Şehzade, defterleri tekrar babasına götürüp hocasının almadığını söylemiş. Bunun üzerine pâdişah :

"Senin hocan defterleri almadıysa benim hocam alır„ diye hoca Sadettin efendiyi telmih etmiştir [1]. Hoca Sadettin efendi fazl-u-kemal sahibi, iyi görüşlü kıymetli bir zat olup Eğri seferi esnasındaki Haçova meydan muharebesinde askerin dağılması ve düşmanın otağ-ı hümâyun önüne kadar geldiği kargaşalık esnasında pâdişâhın yanından ayrılmıyarak sebat ve metanet tavsiyesiyle büyük bir zafere sebep olmuştur; hatta Macar ressamları muharebede Sadettin efendinin, pâdişâhın atının yanında durup dua ettiğini tasvir etmişlerdi; bu tabloyu tarih sahibi Peçevî İbrahim efendi görmüştür [2].

İkinci Süleyman'ın, sarayda Kozbekçi kapısında kürk giydirerek kendisine hoca intihab ettiği Arapzâde Abdülvehhab efendinin, devlet işlerine müdahalesini gören Köprülü zade Fazıl Mustafa paşa, 1102 H. 1691 M. senesinde Nemçe seferine hareketi esnasında pâdişâhın etrafında bulunup işlerine engel olacak nüfuzlu adamları uzaklaştırdığı sırada Abdülveh-

[1] *Selâniki tarihi (Basılmamış kısım) varak 247 (Esat efendi kütüphanesi numara 2259).*

[2] «Ümerây-i küffardan biri, saâdetlu pâdişâhı ol halde tasvir ettikleri suretlerin, merhum gazi Tiryaki Hasan paşaya göndermiş idi: tasvirde meharetleri muhtac-ı beyan değildir; elhak ol kadar benzetmişler ve uydurmuşlar. Bir kerre saâdetlû pâdişâhı gören anların tasviri idügün kimseden suâle muhtaç olmazdı, Hoca efendiyi dahi tasvir etmişler. Saâdetlu pâdişâhı at üzerinde ol halde yani tamam hayret ve infialde, hoca efendi rikâb beraberinde durur, iki ellerin duaya refedip pâdişâhın yüzüne teveccüh etmiş, gûya bir nesne okur ve mübarek yüzüne üfürür ve altına Nemçe lisaniyle şerh yazmışlar, merhum kendi tercümanına okuttu.» *(Peçevî tarihi C. 2, S. 200).*

hab efendiyi de Mekke'de mücavir olmak istiyor diyerek alelacele İstanbul'dan çıkarmıştır [1].

Dördüncü Mehmed'in hocası meşhur Vanî efendi de bütün işlerde merci idi. Pâdişah kendisini pek sever ve hürmet ederdi; bunun damadı Erzurumlu Feyzullah efendi ise ikinci Mustafanın hocası olup bu pâdişâhın cülusunda şeyh-ul-islâm olmuş ve pâdişâhın kendisine fazla hürmet ederek pek şımartması yüzünden sadr-ı âzamlar gölgede kalmışlardır; hatta ikinci Mustafa, tayin ettiği sadr-ı âzamlara şeyh-ul-islâmın sözünden çıkmamalarını tavsiye edecek kadar sadaret makamının nüfuz ve haysiyetini kırmıştı; bu yüzden Feyzullah efendinin dairesi vasıtalı, vasıtasız merci olmuştu. İkinci Mustafa, Rami Mehmed Paşayı sadr-ı âzam tayin ettiği zaman ona:

"Şeyh-ul-islâmın reyinden taşra hareket edersen müstahikk-ı itab olursun„ demişti [2]. Merasim ve alaylarda sadr-ı âzam ile şeyh-ul-islâm at başı beraber giderken veya pâdişâhın huzuruna girerlerken kanun üzere şeyh-ul-islâm, sadr-ı âzamın solunda giderdi; ikinci Mustafa bunu bozarak sadr-ı âzamı, şeyh-ul-islâmın soluna geçirmişti. Hükümetteki azil ve tayin işleri Feyzullah efendi ile görüşülmedikçe halledilemezdi; yüksek bir âlim ve fakat pek haris olan Feyzullah efendi, devletin can damarı olan malî işlere kadar müdahale etmiş ve korkularından defterdarlar ses çıkaramıyarak dediği gibi hareket etmişlerdir [3].

***

Pâdişah hocalarının muayyen maaşları ve hükûmet tarafından verilen tayinleri vardı. (1099 H. 1687 M.) tarihinde ikinci Süleyman pâdişah olduktan sonra kendisine hoca tayin ettiği yukarıda ismi geçen Arap zâde Abdülvehhab efendiye, hergün 12 okka et, üç çift ekmek, onaltı çift fodla ve ayda onbeş okka pirinç, 30 okka sade yağı, 30 okka bal, 30 okka soğan, 5 okka sarı balmumu 30 okka tuz, 15 okka zeytin yağı, 8 okka kahve ve 400 dirhem bahar ve 15 okka şeker tahsis ettirmişti [4].

[1] *Silahdar tarihi C. 2, S. 312 ve Zübdet-ül-vekayi varak 188.*
[2] *Zübdet-ül-vekayi varak 418.*
[3] *Zübdet-ül-vekayi varah 424.*
[4] *Başvekâlet arşivi (Mühim diye ayrılan vesikalar arasındaki tahta sandıktan).*

1115 H. 1703 M. de bir ısyan neticesinde katledilen Feyzullah efendiden sonra gelen pâdişah hocalarının ehemmiyetleri ve nüfuzları olmadığı gibi isimleri de pek malûm değildir; onsekizinci asrın son yarısından îtibaren hünkâr hocalığına Mülkiyye sınıfından ve hadım ağalardan fazl-u-kemal sahibi olanlar tayin edilir oldu [1]. Pâdişah hocaları onaltıncı ve onyedinci asırlarda teşrifat ve merasimde vezir ve kazaskerlere tefevvuk ettirilmiştir; Fatih'in kanunnâmesindeki :

"... *Muallim-i sultan dahi kezâlik serdâr-ı ulemâdır ve vezir-i âzam anları riayeten üstüne almak münasibtir, amma müftü ve hoca sair vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddur dahi ederler...*"

kayıtları, hünkâr hocalarının yüksek derecelerini göstermektedir [2].

Pâdişah hocalariyle, müderrislerin derslerinden mezun olan mülâzımlar müderrisliğe tayin olundukları zaman kendilerine yevmî yirmi akçelik müderrislik verilirdi; fakat Kanunî Sultan Süleyman, hocası Hayrettin efendiye hörmeten andan mülâzım olanların yirmi beşer akçe ile tayinlerini emreylemişti [3].

Pâdişah bayram tebrikinde tahta oturur oturmaz eğer varsa iptida hocası herkesten evvel sağ taraftan gelerek el öper ve bu sırada pâdişah ayağa kalkarak alkış yapılırdı [4]. Onaltıncı asırda sünnet düğünlerinde ve okuma merasiminde pâdişah kendi hocasını sağ tarafına ve yanına oturturdu; 946 Receb'inde (1539 M.) Kanunî Sultan Süleyman, oğlu Bayezid'i sünnet ettirdiği zaman tertip edilen cemiyyette sağ tarafına hocasını ve anın alt tarafına Rumeli Kazaskerini oturtmuştu [5].

[1] *D'ohsson C. 7. fasıl 2. kısım 2.*

[2] *Kanunnâme-i âl-i Osman s. 10 ve Kavânin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne s. 41. Fatih'in kanunnâmesinde* Müftü (Şeyhulislâm) ve pâdişah hocalarının çocuklarına günde altmış akçe hisabı üzerinden ve şehremini tarafından maaş verileceği zikredilmektedir (*S 21*).

[3] *Şekayik tercümesi S. 440.*

[4] *Nimetî efendi kanunnâmesi S. 64.*

[5] *Tabakat-ül-memâlik (Millet kütüphanesi nüshası) S. 598.*

Hekim Başılar:

Osmanlı devletinde 1252 H. 1836 M. tarihine kadar *Ser Etibbâ-i hassa* denilen Hekim başılar, hep ilmiyye sınıfından ve tıb ilmine vâkıf zevattan tayin edilirlerdi. Hekimbaşı, etıbbâ-i hassa ismi verilmiş olan saray doktorları ile cerrah ve göz hekimlerinin âmiri olup bundan başka imperatorluk dahilindeki bütün tabib, cerrah ve göz hekimlerinin de nezareti buna aitti. Yine osmanlı memleketi dahilindeki hastahanelerin tabib ve cerrahlarının tayin ve azilleri bunun işareti ve takriri üzerine yapılırdı[1].

Hekim başılar zaman zaman İstanbul'daki müslim ve gayr-ı müslim tabib ve cerrahları teftiş ve imtihan eder ve ehliyyetnâmesiz olanların dükkânlarını kapattırırlardı[2].

Tabibler, tıb ilmine dair şarktaki tıbbî eserleri tetebbû ve bir tabibten ders ve staj gördükten sonra imtihan vererek veyahut mevcut hastahanelerin birinde yetişerek ehliyyetlerini isbat ile tabib icazetnâmesi alırlardı.

Sarayda has'odalılardan baş lalaya tabi olan[3] Hekim başının emri altındaki tabiblerin, hem sarayda ve hem de hariçte vazifeleri vardı; bunlardan ikisi hergün münavebe ile sarayda bulunurlardı[4]. (1013 H. 1604 M.) senesindeki etıbbâ-i hassa şunlardır:

Hekimbaşı Mevlâna Şemseddin[5], Tabib, Cerrah zâde

[1] *Mühimme defteri 2. S. 140, 213 ve Mühimme defteri No 4. varak 28 b ve Emirî tasnifi birinci Sultan Ahmed devri vesikaları numara 851*

[2] *Mühimme defteri 23. S. 22. (sene 981 h. 1573 m.) ve sayfa 45 ve Mühimme defteri 25. S. 18 ve mühimme defteri 70 sayfa 155 sene 1001 h. 1593 m.*

[3] *Atâ tarihi C. 1. S. 193.*

[4] *D'ohsson C. 7. S. 10.*

[5] *Sene 1005 Cemaziyelevvel (1597)* Reis-î Etıbba ilm-i tıb ve fenn-i kehalette (göz hekimliğinde) faik ve serefraz olan âlim ve hekim-ı hâzik Mevlâna Sinan Çelebi, sefer-i zafer rehberden (Eğri seferinden) avdet edip gelirken vefat etmiş ve yerine Sultan Süleyman'ın Tıb medresesinde müderris İstanbul Tabiblerinden Mevlâna İskilibli Şemsettin, Reis-i Etıbba olmuş ve tıb medresesine de, vefat eden Sinan Çelebi'nin biraderi İstanbul tabiblerinden Mevlâna Muhyiddin tayin edilmiştir. Cerrah başılık yine Emrullah'a (yukarıda metinde ismi vardır) emrolunmuştur. *(Selânikî basılmamış nüsha varak 361 b).*

Mevlâna Mehmed, Tabib mevlâna Seyyid Hacı Mehmed, Mevlâna Mehmed sabık hekim başının biraderi, Mevlâna Bakkal zâde Yusuf hem tabib ve hem müneccim, Mevlâna firenk Mehmed müslim-i nev [1], Divan-ı âli kâtiplerinden Mevlâna Mehmed, Valide Sultan hastahanesi tabibi Mevlâna Hasan, Kehhal ve tabib Mevlâna Şeyh Ahmed, Mevlâna Hacı Mehmed, Sultan Bayezid hastahanesi ser tabibi Mevlâna Hüseyin, Fatih Sultan Mehmed hastahanesi sertabibi Mevlâna Musa, sabık hekim başının oğlu Mehmed Çelebi, Hekim başı Şemsettin'in oğlu Mustafa Çelebi, sabık cerrah başı Emrullah bey, Hasbahçe tabibi Ali Çelebi, sabık ser kehhal [baş göz hekimi] Ahmed'in oğlu Abdullah Çelebi, Kara yahudi oğlu Mustafa, Hasan efendi oğlu Mustafa Çelebi ve biraderi Mehmed Çelebi, merhum hekimbaşı İsa Çelebi oğlu Ahmed Çelebi.

Bunlardan başka mehazimizde *Cemâat-i Etıbbâ-i yahudiyan* ismiyle sarayla alakası bulunan altmış üç yahudi tabibin isimleri geçmektedir [2].

Saraydaki hassa tabiblerin miktarı zaman zaman değişmiş olup ondört ile yirmibir arasında bulunmuştur. *Ayn-ı Ali* risalesine göre bunların onyedinci asır başında mevcutları yirmibir müslüman tabib, bundan başka kırk bir de yahudi tabibdir [3]. Onyedinci asır ortalarında ise hassa tabiblerden müslüman olanların adedi ondört, yahudilerin ise dörttü [4].

***

Hekim başılığa tayin edilen bir tabib'e ibtida sadr-ı âzam ve sonra da dar-üs-saâde ağası ve onsekizinci asır sonlarında da pâdişah huzurlarında hil'at giydirilip vazifesinin ilân olun-

[1] Müslim-i nev, yeni müslüman demektir. Aslen firenk olan Mehmed'in evvelden beri tıbla alâkası olduğu anlaşılıyor.

[2] *1013 H. 1604 M. senesine ait küçük ruznamçe defteri (Kâmil tasnifi hususî numara 1)*

[3] *Aynı Ali risalesi S. 94.*

[4] Eyyubî efendi kanunnâmesi S. 26.

ması kanundu[1]. Sadr-ı âzam tarafından hil'at giydirilmesi kendisinin bîyrun ricalinden olmasından dolayı idi. Hekim başıların Gelibolu'da ve cerrah başıların Aydın'da arpalıkları yani maişetleri için dirlikleri vardı; kim hekim başı ve cerrah başı olursa bu arpalıklar anlara tahsis olunurdu[2]. Bundan başka hekim başılar pâdişah tarafından hariçte hasta olan vezir ve ricâle de gönderilerek anlardan da hediyye ve para alırlardı[3].

Hekimbaşıların, sarayda hekimbaşı dairesi olan ve *baş lala kulesi* denilen mahalde, daireleri ve bir de eczahaneleri olup ilaçları burada tertip ederlerdi[4]. Hekim başıların pâdişah ve saltanat hânedanı için tertip ettikleri ilaç kendisinin tarifi veçhile eczacı tarafından yapılıp, kâse, hokka veya kutuya konduktan sonra üzeri hekimbaşı ile baş lala tarafından mühürlenerek takdim olunurdu[5].

Hekim başılar her sene Nevruz'da (22 Mart) anber, afyon hülâsası ve sair kokulu nebattan *Nevruziyye* ismi verilen kırmızı renkli ve kokulu bir mâcun yaparak Nevruz gecesi bunları porselen kaplar içinde ibtida pâdişah, şehzade ve sultanlara, kadın efendilere, sadr-ı âzama ve devlet ricaline takdim ile mukabilinde hediyye alırlardı. Nevruziyye takdim eden hekim başıya pâdişah huzurunda kürk giydirilmesi usuldendi[6]

[1] *Raşit Tarihi C. 4. Suphi tarihi varak 71 b. sene 1148 ve İzzi tarihi S. 56 ve 153 ve Edip efendi tarihi (ikinci kısım) S. 36* ve *Defter-i yevmiyei-i oda-i teşrifat*'da (*S. 98 sene 1235)* şöyle deniliyor: hekimbaşılık tevcih edilen zat huzûr-ı hümâyunda erkân samur kürk giyip baltacılar kethüdası vasıtasiyle bâb-ı âliye gelip çinili odaya götürülür ve sonra teşrifatçı delâletiyle sadr-ı âzam tarafından kabul olunurdu. Sadr-ı âzam yeni hekimbaşıyı odanın ortasında karşılar, hekimbaşı etek öper, otururlar kendisine kahve, çubuk, gülsuyu ve buhur verilerek ikram olunur ve bundan sonra da erkân samur kürk giydirilirdi. *(Teşrifatçılık defterleri 677 mükerrer)*.

[2] *Suphi Tarihi varak 71 b.*

[3] *D'ohsson C. 7, S. 9.*

[4] Sarayda bu eczahaneden başka kiler odasında Fatih Sultan Mehmed tarafından tesis edilmiş bir eczahane daha vardı. *Hünkâr macunu* denilen baharlı ve misk ve anberli macun burada tertip olunup îcabedenlere ve vükelâya gönderilirdi (*Enderun tarihi C. 1, S. 194*).

[5] *Enderun tarihi C. 1, S. 193.*

[6] *Cevdet tasnifi (saray kısmı) vesikalar numara 408 sene 1225 ve D'ohsson C. 7, S. 10.*

Hekim başılara bu bahar atıyyesinden başka kış atıyyesi de verilirdi [1]. 1236 H. 1821 M. senesinde Anadolu kazaskeri pâyesinde olan hekim başı Mustafa Behçet efendi, Müneccim başı Râkım efendi ile birlikte Bab-ı âliye gelip sadr-ı âzamın huzuruna kabul edilmişler, biri nevruziyyesini, diğeri de takvimini takdim ile kahve, gül suyu ve buhur ikramından sonra hil'atleri giydirilip atıyyelerini almışlardı [2].

Pâdişah veya hanedandan ve hükümdar ailesinden birinin hastalığı uzar ve hekim başı tarafından tedavisi mümkün olmazsa Beyoğlunda yerleşmiş olan mahir ecnebi tabibleri de davet olunurlardı; bunlar hekim başı ile beraber saraya giderler, hastayı beraberce muayene ederlerdi [3].

***

Osmanlı pâdişahı vefat edip yerine diğeri geçince hekim başının azledilmesi kanundu [4]. Fakat pâdişah vefat etmeyip hal'edilecek olursa hekim başı değişmezdi; çünki hekim başının bu işte bir alakası ve meharetsizliği yoktu [5].

Hekim başılar 1252 H. 1836 M. tarihine kadar yukarıdan beri söylediğimiz tertip ve kanun üzere ulema sınıfından tıbla meşgul ve yetişmiş olan tabibler arasından tayin olunurlarken bu tarihten itibaren bu sınıf haricinden ve Mülkiye sınıfından ilk defa bir hekim başı tayin edilmiştir [6]. Bu sırada Anadolu pâyesinde bulunan Mustafa Behçet efendinin biraderi Abdülhak Molla azledilip yerine ilk defa cerrahhane müdürü Ahmed efendi geçmiştir; fakat 1255 rebiulevvelinde Abdülhak Molla tekrar ve 1264 Zilkade de (1848 Birinci Teşrin) üçüncü defa yine hekimbaşı olmuş, fakat bu arada İzmirli mühtedi İsmail efendi (Paşa) de İlmiyye sınıfı haricinden olarak 1261 H.

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray kısmı) 7072 sene 1167.*

[2] *Defter-i Yevmiye-i oda-i Teşrifat (Başvekâlet arşivi) Teşrifatçılık defterlerinden No: 677 mükerrer.*

[3] *D'Ohsson C. 7, S. 10.*

[4] « ... Cülûs-ı hümâyun akabinde hekim başıların azli âdet olduğuna binaen...» *Vasıf C. 2, S. 285.*

[5] *Raşit tarihi C. 3, S. 235.*

[6] *Lütfi Tarihi C. 5, S. 70 ve Sicill-i Osmânî C. 4, S. 722.*

1845 M. senesinden îtibaren Abdülhak Molla'nın üçüncü defaki tayinine kadar üç sene hekim başılıkta bulunmuştur[1].

***

Saray hekimleri arasında bir de *Tabîb-i Rûhânî-i hassa* denilen ve hastaları okuyup nefes eden manevî bir hekim vardı; bu tabib-i rûhanî-i hassa maaşını İstanbul, hassa harcı malinden alırdı; bunun tayini de hekim başının inhâsiyle olurdu[2].

Cerrah Başıları:

Saraydaki bîyrun hizmetlerinden biri de cerrah başılık olup şehzadelerin sünnetleri ve saraya alınacak hadım ağalarının muayeneleri cerrah başının vazifelerindendi. Cerrah başıdan başka saray hizmetinde müteaddit cerrahlar vardı; devşirme zamanında saraya alınacak oğlanların muayenelerini ve divan-ı hümâyunda Müslüman olanların sünnetlerini bunlar yaparlardı. Bunlardan hergün ikişer kişi nöbetle dar-üs-saâde ağasının odasının yanındaki oda'da otururlar ve bir hizmet çıkarsa yaparlardı; cerrah başıların, ve cerrahların azil ve tayinleri hekim başının yazmasiyle olurdu[3].

Kehhal Başı:

Saraydaki göz hekimlerinin başına *ser kehhal* denilirdi; göz hastalıklarına bakarlar ve daha ziyade göze faydası olduğu için sürme tertip ederlerdi. Gerek kehhal başı ve gerek diğer göz tabiblerinin büyük âmirleri hekimbaşı idi[4].

[1] *Sicill-i Osmânı (İsmail paşa maddesi) C. 1. S. 386.*

[2] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray kısmı) numara 4178.*

[3] *Mühimme defteri 2. S. 203 sene 964* «Reis-ül-etıbba Mevlâna Bedrüddin mektup gönderip mahrusa-i Edirne'de olan bahçe-i âmirede yevmî iki akçe ile cerrah olan Zenop fevt olup Behram içün hizmet-i mezbûre mahaldir deyu tavsıye edip arz itmegin mezbure buyruldı» ve *Başvekâlet arşivi sıhhiyye vesikaları (Cevdet tasnifi) numara 176 sene 1198.*

[4] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray kısmı) numar 2070 sene 1184.*

Müneccim Başılar :

Osmanlı tarihinde pâdişah cülûsu, velâdet (doğum), harp ilânı, ordunun hareketi, sadr-ı âzamlara mühür verilmesi, denize gemi indirilmesi, sultan düğünü ve saire hep birinci veya ikinci müneccimin tertip ettikleri zayiçe üzerine bir eşref saat intihabiyle o saat ve dakikada icra olunurdu ; bunu devlet ricali de kendi talîlerinin müsait gitmesi için tatbik eylerlerdi ; bundan dolayı müneccimlik osmanlı devletinde mühim bir îtiyad olarak kabul edilmişti.

Fatih Sultan Mehmed İstanbul fethine hareket edeceği zaman müneccimler, pâdişâhın hareketi için bir eşref saat intihap etmişler ve hükümdar da o saatte sefere çıkmıştı [1].

İlmiyye sınıfından olan müneccim başı ile ikinci müneccimin tayinleri *reiss-i etibba* yani hekim başının inhasiyle olurdu [2]. Bunlar îcabettikçe *sâat-i muhtar* veya eşref saat denilen uğurlu bir saat gösterirler ve tertip ettikleri zâyiçe sadr-ı âzam tarafından pâdişâha takdim olunur, hükümdar hangisini muvafık görürse ona göre hareket edilirdi.

Sadr-ı âzam'a mühr-i hümâyun verilmesi yani anın sedarete tayini, ordunun hareket saati, bir mahalle asker sevki [3], has ahır atlarının çayıra çıkarılması [4], çocuk tevellüdü, ziyafet saatinin intihabı, pâdişah kayığının veya tersane'de bir geminin denize indirilmesi yahut vaz-ı esas resmi [5] ve saire gibi hallerde hep iki müneccimden birinin tertip ettiği zâyiçe üzerine merasim yapılırdı. Meselâ tarihsiz bir vesikada (Üçüncü Ahmed-

[1] «... Mihre-i ilm-i nücum, şâhın hurucı içün bir vakt-i hoceste fercâm ve sâat-ı saâdet encam ihtiyar itmişlerdi, ol vakt-i mübarekte hazret-i saltanat penâh rahimehullah, soffa-i taht-ı sîmini hane-i zerrin-i zeyne tebdil edip bir, şîr savlet, pelenk heybet taziye gaza niyyetine suvar olup...» *İstanbul fetihnâmesi s. 10.*

[2] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray kısmı) numara 6711 sene 1194.*

[3] Konya valisi kadı Abdurrahman paşa ile Rumeliye dağlı eşkıyası üzerine asker sevki için eşref saat intihap olunmuştu (*Dolab vesikaları, dolap 1 sandık 20 telhis ve hatt-ı hümâyun numarası 98*).

[4] *Defter-i yevmiye-i oda-i teşrifat (s. 55, 85) sene 1237 ve 1238 (teşrifatçılık 677 mükerrer)*

[5] *Defter-i Yevmiye-î Oda-i teşrifat (s. 1. 3. 4, 14, 22.)*; daha sair kayıtlar da vardır.

ait olması muhtemel) yapılacak bir ziyafetin saati müneccim başıdan sorulmuş, o da şevvalin onuncu salı gününün ziyafet için münasip olacağını göstermişti[1]. Sultan düğünü münasebetiyle de ikinci Mahmud zamanında böyle bir zâyiçe tertip edildiğini görmekteyiz[2].

***

Dördüncü Mehmed, müneccim başı ve meşhur tarih (*Camiüd-düvel*) sahibi Ahmed efendiye birgün huzurunda, enderun ağalarından birine verip saklattığı billurun ismini söylemiyerek saklanan şeyin ne olduğunu sormuş; o da "alât-ı nücûmiyye îmaliyle„ evsafından bahsetmiş ve hükümdarın takdirine mazhar olmuştu; hatta pâdişah müneccim başının elindeki zâyiçeye baktığı zaman bunun arkasında Ahmed efendinin bazı borçlarını görmüş ve kendisine borçlarını ödeyecek kadar para vermişti[3].

Pâdişâhlardan bir tanesi yani birinci Abdülhamid zâyiçe'ye ve eşref saate itibar etmez ve fakat an'ane olduğundan dolayı bunu tatbik ederdi. Bu hükümdar, sefer esnasında ordunun İstanbul'dan çıkmasına dair eşref saat ihtiyarı hakkında sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem koca Yusuf paşanın takdim ettiği telhise cevaben beyaz üzerine aşağıdaki hatt-ı hümâyunı göndermişti:

"*Hazret-i fahr-i kâinat efendimiz nücûmen bir mahalle hareket etmedi; elmütevekkil alellah. Aslından araba ve deve ve beygir ve hayvanât-ı saire kethüdaların hizmetidir; bu babda niçün taksirat eyledi?. Benim umurum cenâb-ı hakka tefvizdir, nücûma tefviz değildir; Devlet-i aliyyede gerçi bu misillu umûr-ı muazzamalar vakt-ı muhtar ad'oluna gelmiştir; hemen hareket. Âsitaneden liva-i şerif bir serdârıma teslimdir, yoksa gayri istimal olmaz; düşman-ı din üzerimize geldikte saat gelmemiştir deyu saate müterakkip olunur mu? bâzan mazanna-i kiram zevatşanların istihareleri dahi makbuldür; gayrî nasıl iderseniz siz bilürsiz, ben karışmam. Mukarrib ricallerimiz sizi*

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray kısmı) numara 1873*

[2] *Başvekâlet arşivi vesikaları (dolap 3. sandık 92. İrade-i seniyye 9) (Sûr-ı hümâyun torbası)*

[3] *Raşit tarihi, C. 1. S. 144,*

çok avk iderler, hemen encâmı hayır ola. Bir dahi filan kalurum kalmam lafzını yazmıyasın; ne güne karar verildi ise hemen hareket edesin, allah selâmet versin. Perşenbe gününedek nasıl hava olacağı malûm değildir; yarından iyi gün olmaz fahr-ı âlem efendimizin mevlidi yevm-i isneyn. Ben ona îtibar ederim„ [1].

Yine aynı hükümdar zamanında sadr-ı âzamlara mühr-i hümâyun verilirken birinci ve ikinci müneccimlerin eşref saat intihap etmeleri kanun olduğundan bahsile pâdişaha müneccimlerin gösterdikleri uğurlu saati havi iki zâyiçe takdim edilmiş ve bunlardan hangisiyle hareket olunacağı sorulmuştu. Bu telhisin üzerine pâdişah:

"Evvel ve sani kavl-i nücuma îtibaren yazmışlar. İlimlerinde hangisinin mehareti zahir ise zâhîren ona göre amel ve hareket gerektir. Yoksa hakikat-i hal âlimülgayb olan allaha malûmdur.„

Hatt-ı hümâyununu yazıp telhisi iade eylemiştir [2].

***

Müneccim başıların vazifelerinden biri ve en mühimmi takvim tertibi idi ki bu âdetleri yakın zamanlara kadar devam etmiştir. Müneccim başılar takvim tertibini 1215 H. 1800 M. senesine kadar meşhur Mirza Uluğ beğin (vefatı 1449) zeyçinden hisap ederek yaparlardı; fakat o tarihten sonra yeni dürbün ve alât-ı rasadiyye ile takvim tertibini üçüncü Selim emreylediğinden Fransız hey'et şinaslarından meşhur Kasini'nin zeyçinden hisap olunarak takvim yapılmış ve 1248 H. 1832 M. senesinden îtibaren de *Lala zeyci* namiyle maruf zeyçden istifade olunmuştur [3]. Müneccim başılar tertip ettikleri takvimleri pâdişah ve sadr-ı âzama takdim ederek mukabilinde Nevruziyye ismiyle atıyyeler alırlardı; pâdişahlar onyedinci asırda bin

[1] *Emirî tasnifi, birinci Abdülhamid'e ait vesikalardan (dolap 1 sandık 7 hatt-ı hümâyun 9).*

[2] *Emirî tasnifi birinci Abdülhamid vesikaları numara 1466 dosya 6.*

[3] *Lütfi tarihi* C. 4, S. 73. Cassini, 1712 de ölmüştür.

akçe [1] ve onsekizinci asır ortalarında ise altı bin sağ akçe (gümüş para) atıyye verirlerdi [2]. Yirminci asır başlarında baş müneccimin sadr-ı âzama takdim ettiği takvim sebebiyle arkasına bir erkân samur kürk giydirilip kendisine beş yüz kuruş atıyye verilirdi [3]. Müneccim başılar ramazanda gerek pâdişâha ve gerek sadr-ı âzama imsakiyye de takdim ederlerdi [4].

Müneccim başıların maiyyetlerinde şagirdleri de vardı; onyedinci asır başlarında bunların miktarı beş kadardı. Müneccim başılar içinde en meşhuru onyedinci asırda yetişen müneccim başı Hüseyin efendi olup zâyiçelerinin isabetiyle şöhret bulmuş ve bu yüzden epi servet iddihar etmişti; hergün kendi zâyiçesine bakan bu zat, kendisi için mukadder âkibetin önüne geçemiyerek maktulen vefat eylemiştir [5]. Tarihlerde müneccimlerin ihbarına aldanıp ortaya atılan bir takım şahıslara tesadüf edilmektedir ki Kırım hanlarından iki Şahingiray ile Canikli Hacı Ali Paşa torunu Tayyar Paşa bunlardandır [6].

Osmanlı ricalinden müneccimlerin istihracına aldanıp anınla hareket eden ve harekâtını ve işlerini ona uydurmak isteyen zevat vardı. Kendisine sadr-ı âzamlık verilecek bir vezir mühr-i hümâyunun bir kaç dakika veya bir kaç saat sonra tevdiini rica eylemiştir; Ratib efendiye, üçüncü Selim tarafından, Reis-ül-küttablığa getirileceği evvelden bildirilmişti; Ratib efendi bu tayinin eşref saat saydığı bir gün sonraya te'hirini rica eylemiş; fakat bu sırada başka biri reisliğe getirilerek Ratib efendinin zâyiçesi bozuk çıkmıştır [7].

[1] یوم احد (Pazar) فی شهر ذا (Zilkade) سنه ١٠٦١ عادت نوروزیهٔ حسین افندی سر منجمان خاصه در وقت بحضور حضرت پادشاه عالمپناه تقویم جدید بتسلیم شده واجب سنه ١٦٠١ عن خزانهٔ عامره دادن فرموده با فرمان شریف فی التاریخ المزبور سنه عن منه بدست عبدی آغا ناظر میری یالکز بیك آقچه (Teşrifat defteri No. 6)

[2] *Başvekâlet arşivi (saray vesikaları) numara 59 sene 1164 ve İbnülemin tasnifi (Maliye) vesikaları numara 4922.*

[3] *Defter-i yevmiye-i oda-i teşrifat S. 16 sene 1236.*

[4] *Defter-i yevmiye-i oda-i teşrifat, S. 25.*

[5] *Naima tarihi C. 5, S. 26-33.*

[6] *Cevdet tarihi C. 8, S. 30.*

[7] *D'Ohsson C. 7, S. 12.*

Hünkâr imamları :

Pâdişahların namaz kılarken kendisine uydukları zata *Hünkâr imamı* denilirdi. Pâdişah imamları zamanla üçe kadar çıkmıştı [1]. Bu imamlar en aşağı derecede de olsa kendilerine müderrislik verilirdi; içlerinde kazasker rütbesinde olanlar da vardı. Hünkâr imamlarından ilk defa kazasker payesi verilen zat üçüncü Murad'ın imamı Abdülkerim efendi idi [2]. Birinci imamlığa yani baş imamlığa tayin edilene sarayda ve ikinci ve üçüncü imamlara da sadr-ı âzam huzurunda kürk giydirilirdi [3].

İmamlar sarayda nöbetle pâdişahlara namaz kıldırdıkları gibi bayram ve cuma namazlarını da pâdişaha vekâleten hükümdarın gittiği camide kıldırırlardı. Hünkâr imamı olabilmek için oldukca okumuş, güzel sesli ve bir az da musikiye vakıf olmak lâzımdı.

Hünkâr imamları arasında fazl-u-kemal ve eser sahibi olanlar da vardı; meselâ birinci sultan Ahmed'in imamı Mustafa Sâfi efendi ile üçüncü Osman'ın imamlığına tayin olunan Pirî Zade Osman Molla bu cümledendir [4]. Hünkâr baş imamları içinde şeyh-ul-islamlığa kadar çıkanlar da vardı.

Hünkâr birinci imamına her sene yazlık ve kışlık elbise bedeli de verilirdi [5] Birinci imam vefat eder veya başka vazifeye tayin edilir veyahut da hizmetinden azlolunursa yerine ikinci imam, baş imam olurdu [6].

[1] İkinci imamlık 1073 H. 1662 M. tarihinde veya az sonra ihdas edilmiştir *Sicill-i Osmânî (C. 4, S. 719)*. Üçüncü imamlığın hangi tarihte başladığını bilmiyoruz; yalnız (1113 H. 1701 M. tarihinde kırk akçe yevmiyeli bir üçüncü imam görüyoruz (*Cevdet tasnifi vesikalar saray kısmı 4493*).

[2] *Sicill-i Osmanî* C. 4, S. 719.

[3] «... İmam-ı evvel nasb ve mûtad üzre enderun-ı hümâyunda kürk ilbas buyurulup anların makamına... Torun Mehmed efendi imam-ı sânî olup huzur-ı Asafîde ferace samur kürk iksa...» *İzzi tarihi, varak 24 sene 1158.*

[4] Mustafa Sâfi efendinin iki cilt üzerine birinci Ahmed zamanı vukuatını gösteren *Zübdet-üt-tevarih* isimli bir tarihi vardır. Pirî zade hakkında bak. *Zeyl-i Takvim-üt-tevarih (Şamdânî zade), kütüphanemizdeki nüshâ s 77.*

[5] *Saray kısmı vesikaları (numara 699 sene 1179)*

[6] *D'Ohsson c. 7. s. 9. ve Sicill-i Osmanî C. 5. S. 719.*

İki bayram tebriklerinde ve cülûslarda pâdişah daha tahtına oturmadan evvel içeride iken hünkâr imamı ayak üzerinde etek öper[1] ve bu sırada kısa olarak pâdişahın devletinin devamına ve sihhatine dua edip fatiha çeker ve pâdişah bundan sonra dışarı çıkıp bâb-üs-saâde'de kurulan tahta otururdu[2].

***

Sarayda *Müezzin-i hassa* denilen güzel sesli, musikişinas müezzinler de vardı; bunlar, onyedinci asır başlariyle aynı asır ortalarında onbeş[3] ve onsekizinci asrın son yarısında otuz kadardı[4]. Münhal olan müezzinlerin tayinleri bâb-üs-saâde ağasının inhasiyle olurdu[5].

---

[1] *Nimetî efendi kanunnâmesi S 64.*

[2] *Zübdet-üt-tevarih varak 315, Kavânin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne S 18 ve Nimetî efendi kanuunâmesi, S. 64.*

[3] *Ayni Ali risalesi S 94 ve Eyyubî efendi kanunnâmesi S 26.*

[4] *D'Ohsson C. 7. S. 9.*

[5] *İbnülemin tasnifi (saray mesalihi) numaru 643 sene 1088 ve 2077 ve sene 1183.*

II. Fasıl - I. Kısım

EMİNLER

Saray hizmetinde bulunan dört emin vardı; bunlar da *Şehremini*, *Matbah-ı âmire emini*, *Darphâne emini* ve *Arpa emini* olup her birinin vazifeleri mühimdi ve hepsi *hacegân* denilen mülkiyye sınıfındandı.

Şehremini:

Bu vazife son bir asırda İstanbul'da şehir işleriyle meşgul olup yakın zamana kadar *Şehremâneti* denilen İstanbul Belediyesi Reisliği değildir. Osmanlılarda tanzimata kadar şehreminliği, saray ve hükümete ait tamirat ve bina işleriyle meşgul olan, Galatasarayı ve İbrahimpaşa sarayının yiyecek ve giyeceklerini ve eski ve yeni sarayların, harem-i hümâyunun maaş ve masraflarına bakıp maaşlarını veren ve daha sair bazı vazifesi olan mühim bir memuriyet idi [1]. Bunlar yukarıdaki hizmetlerinden başka sarayların vekil harçlığını da yapıyorlardı: meselâ saraya ait nakliyyat ücretleri, sarayın hastahane arabalarının tamiri, surre alayında lâzım olan mühimmatın tedariki, enderunun kâse, kaşık ve sairesinin temini ve icabında bunların tamiri, nakliyyat ambalajlarının yapılması. sarayın ve iç oğlanlarının sicim, makara ve pamuklarının satın alınması, hassa matbahiyle dar-üs-saâde ağası matbahı ve hassa harcı matbahına her sene verilmesi lâzım gelen organ, muşamba ve keçelerin

[1] *Mühimme 7. S. 270 sene 975*, Tarhoncu lâyihası ve *Onuncu asr-ı hicrîde İstanbul hayatı S. 25 ve 105* ve andan naklen *Mecelle-i umur-ı belediye S. 1364-1366 ve Koçi beğin teşkilat mecmuası S. 11; Nur-ı osmaniye nüshâsı, Numara 4095*, S. 12, 13. Onaltıncı asırda kapıkulu suvarilerinden vefat edenlerin yetimlerine verilecek maaş, şehreminine verilmiş olan yetimler akçesinden tesviye olunurdu. *(Divan-ı Hümâyun ahkâm defteri numara 67. varak 366. sene 980).* Yine şehreminleri aynı asırda bazı kalelere lâzım olan mertek ve tahta, direk, barut, kürek, top malzemesi ve saireyi de tedarik etmektedir *(ayni ahkâm defteri, varak 15 ve 20 b)* ve *mühimme defteri 16, S. 75. sene 979.*

temini, her sene eski saraya verilen kanca, balta, kürek ve küfelerin tedariki ve buna mümasil alınacak şeyler hep bunun vasıtasiyle tedarik olunurdu[1]. Şehreminlerinin, onaltıncı asrın son yarısında Osmanlı hududlarından içeri giren elçilerin devlet merkezine kadar yol masraflarını temin ettikleri de görülmektedir[2].

Şehreminin, Fatih'in kanunnâmesinde derecesi yüksek olup terfi ederse defterdar olurdu[3]. Yine bu kanuna göre teşrifatta defteremini'nden sonra ve reis-ül-küttabtan evvel gelirdi, yevmiyesi onbeşinci asır ortalarında yüz yirmi akçe olup merasimde bölük ağalarına tekaddüm ederdi[4].

Onyedinci asrın son yarısında 1071 H. 1660 M. senesinde saray mühimmatı ve enderun hademeleriyle eski saray hademelerinin yiyecek ve içecekleri ve bazı tamirat ve inşaat için şehreminine senede 276 yük ve 32674 akçe verilirdi ki 6900 kese tutmakta idi [5]. Onsekizinci asrın son yarısında şehremini senede maliyeden sekiz yüz elli bin kuruşluk bir tahsisat alırdı; bunun bir kısmını yeni sarayın ve bir kısmını eski sarayın levazımatına ve mütebakisini de Galatasarayındaki içoğlanlarının ihtiyaclarına sarfederdi [6]. 1247 H. 1831 M. senesinde enderunluların maaşlarının ceb-i hümâyun yani pâdışah tarafından

[1] *İbnülemin tasnifi vesikalar (saray kısmı) 179, 180, 181, 182, 183.* Bu numaradaki vesikaların her biri müteaddit olup şehreminlerinin daha başka mübayaaları da gösterilmiştir.

[2] *Mühimme defteri 7. S. 265 sene 975.*

[3] *Kanunmâme-i âl-i Osman S. 17.*

[4] *Kannnmâme-i âl-i Osman S. 18 ve 22.*

[5] *Eyyubî efeni kanunnâmesi S. 28.* Bu hisap şehremini Mustafanın 1071 h. 1660 m. tarihli muhasebe defterinde görülmüştür.

[6] D'Ohsson C. 7. kitap 7 kısım 1, onsekizinci asrın son yarısında eski sarayla yeni sarayın maaşları buralarda saray ağalarının imzalariyle verilip bunun için iki büyük defter tutulurdu. Silahdar ağa tarafından tertip edilen defter mucibince de enderun halkının şehremininden maaşları alınırdı. Şehremini tarafından tertip olunan defterle harc-ı hassa ruznamçesinde mukayyet yevmiyeler ve dar-üs-saâde ağası tarafından yapılan defter mucibince de sultanların maaşları tesviye olunurdu. *Tarih Encümeninden Türk Tarih Kurumuna naklolunan kitaplar arasındaki 39 numaralı buyuruldı mecmuası, varak 2)* Şehremini saray maaşını her üç ayda bir dağıttıktan sonra mevacip yani maaş fazlasını pâdişah namına silâhdara verirdi (*saray kısmı vesikaları -Cevdet tasnifi numara 4725*)

tesviyesi takarrür edince sarayın maaşının tevzi işi şehremininden alınarak hazine kethüdasına verilmişti [1].

***

Şehreminleri divan-ı hümâyun hocalarından olup muayyen maaşları vardı ve başlarına kafesî destarlı kavuk giyerlerdi [2]. Şehreminliğine tayin edilen bir zat, paşa kapısında sadr-ı âzam huzurunda hil'at giyer ve sonra bostancı kara kulağı [3] ile beraber saraya gidip dâr-üs-saâde ağasından da ayrıca hilât giyerdi [4]. Şehremini dairesi sarayın birinci avlusunda yani Bâb-ı hümâyun ile ortakapı arasındaki sâha'nın solunda bulunmakta idi [5].

Şehreminlerinin emrinde sarayda bir şehremini anbarı ile usta ve kalfalar ve bir de kâtip bulunduğu gibi, şehremini halifesi ve şehremini ruznâmecisi gibi maiyyeti vardı [6]. Şehreminine tabi olan baş mimar ile mimarlar muamelatta kendisinin maiyeti gibi idiler.

Resmî binaların inşa ve tamirlerinde şehremini ile mimar başıların beraber çalışmaları, aralarında ihtilâfı mucib oluyordu; her ne kadar şehreminleri inşaâtın malzemesinin tedariki, masarif ve yevmiyelerin verilmesini temin ve yalnız bu hususlara dair hesap defteri tutmakta iseler de bun-

[1] *Lütfi tarihi* C. *3, S. 165 ve Takvim-i vekayi sene 1247* Cemaziyelahir nüshası ve andan naklen *Mecelle umur-ı belediye C. 1, S. 1365.*

[2] « ... ve şehremaneti tevcihi ile Giritli Ahmed ağa iktisâb-ı hil'at ve kafesî destar ile tebdil-i şekil ve suret eyledi...» *Suphi tarihi, varak 41*

[3] Karakulak, Çakal'a benziyen bir hayvandır. Osmanlılarda, Emir çavuşu, haberci demektir; vaktiyle vazirlerin, yeniçeri ağasiyle bostancı başının hizmetlerinde bulunan karakulaklar, muhaberat için istihdam olunurlardı. Bostancı başı karakulağı daimî surette sadr-ı âzamın yanında bulunup sarayla bab-ı âli arasında iş görürdü. Menzil atları üzerindeki sürücülere de karakulak denilirdi: bunlar ulakların yani postacıların önlerinde giderler ve herhangi bir kasabaya girerken yüksek sesle ve muayyen bir kaide üzere bağırarak postanın geldiğinden halkı haberdar ederlerdi.

[4] *Defter-i Yevmiye-i Oda-i Teşrifat, S. 104. sene 239* (*Kâmil tasnifi teşrifatçılık defterleri, numara 667 mükerrer*).

[5] *D'Ohsson C. 7, kitap 7, fasıl 1.*

[6] *Başvekâlet arşivi saray vesikaları numara 291. sene 1209 ve diva-ı hümâyun rüus defteri numara, 158 A sene 1054.*

ların haricinde inşaata da müdahale ediyorlardı; nihayet 1247 Cemaziyelevvel 28 (1831 M) tarihinde her iki vazife yani şehreminliği ile mimar başılık birleştirilerek *Ebniye-i hassa müdürlüğü* ihdas edilmiş ve şehreminliği kaldırılmıştır [1].

Ebniye-i hassa müdürü Abdülhalim beğin bir mimar mektebi açmak için kaleme almış olduğu bir mukaddime ve iki bend üzerine olan takriri, pâdişâha takdim olunarak ihtiyaca binaen böyle bir mektebin açılmasına müsaade edilmiştir [2].

***

Pâdişahlar sefere gitseler bile şehreminleri gitmezler ve vazifeleri sebebiyle İstanbul'da kalıp sadaret kaymakamının akdettiği divana girerlerdi [3]. Pâdişahlar uzun müddet oturmak üzere Edirne'de bulunurlarsa îcabında şehremini oraya giderdi.

Divan-ı hümâyun içtimalarında şehreminleri divana gelip diğer eminlerle beraber hariçte muayyen yerde oturur ve kendisinden bir şey sorulacak veya bir emir verilecekse divana çağrılıp mutaleası alınır ve îcabeden tebliğat yapılırdı [4].

Dördüncü Murad'ın son zamanlarına kadar şehremini ile diğer eminlerin azillerinde ellerindeki mühür alınarak bir zarfa konup mühürlenerek hıfzedilirmiş. 1057 H. 1647 M. senesinde bu usûl kaldırılmış ve fakat Sofı Mehmed paşanın sadaretinde ve bir sene sonra tekrar eski usule avdet olunmuştu [5].

Harc-ı hassa kalemindeki memurların terfi ve terakkileri şehremininin arziyle olurdu [6].

***

[1] *Başvekâlet arşivi saray vesikaları 1860 ve Mecellei umur-ı Belediye C. 1, S. 980 ve 1365 ve Lütfi Tarihi C. 3. S. 165.*

[2] *Başvekâlet arşivi dolap 3 sandık 92 hatt-ı hümâyun numarası 60.*

[3] *Selâniki tarihi (basılmamış nüsha) varak 335.*

[4] *Kavânin-i Osmânî ve Rabıta-i Asitâne S. 7. ve Eyyubî efendi kanunnâmesi S. 12.*

[5] *Naima tarihi C. 4 ve Hammer C. 10, S. 43 (Atâbey tercemesi).*

[6] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray kısmı numara 2060 sene 1236.*

Matbah-ı Âmire Emini ve Saray Matbahı:

Hergün yüzlerce kap yemek pişiren *Matbah-ı âmire* veya saray matbahının geniş bir teşkilâtı vardı; bütün saray erkânının yani enderun ve bîyrun kısımlarının, divan-ı hümâyun erkânının ve divan günlerinde oraya gelen kapıkulu efradının, din ve mezhep farkı gözetilmiyerek divana gelen davacı ve şahitlerin hulâsa dört beş bin kişinin yemekleri her gün saray matbahlarında pişirilirdi. Bu matbahlar sarayın ikinci yerinde yani orta kapıdan içeri girilince *alay meydanı* denilen geniş meydanın sağ tarafındaki mahalde olup müteaddit ocakları havi idi. Bu matbahlar ilk devirlerde mahdud iken ihtiyaca göre sonradan genişletilmişti.

Matbah-ı âmirenin umum levazım müdürüne *matbah emini* denilirdi; bundan başka matbah kâhyası veya matbah emini muavini ile biri büyük masraf kâtibi, diğeri küçük masraf kâtibi olmak üzere iki kâtip ve matbah-ı âmire kilercisi ile maiyyeti usta ve kalfalar da vardı. Sarfedilen bütün zahire ve mutbak malzemesinin tedariki matbah eminine aitti; bu zat hacegân rütbesinde idi. Koçı bey, matbah emini hakkında:

"Kilâr-ı âmireye zahire tedarik eder, matbah harcını ol görür„ diyor [1]. Matbah kâhyası matbaha girip çıkan erzakı tetkik eder ve matbah efradı arasında çıkan ihtilafları hallederdi. Matbah kilercisi bir ay zarfında kilerden çıkan erzakın ve matbah sarfiyyatının defterini tutmakla beraber [2] gerek pâdişahın ve gerek harem ve saray erkânının yiyeceklerini tertip ve pişmesini temin ederdi. Masraf kâtipleri ise saray matbahı için hariçten yapılan mübayaaların defterlerini tutarlardı [3]; bu defterler muhtelif kısımları havi idi; yeni saray, eski saray,

[1] *Koçi beğin teşkilât mecmuası S. 11.* (*Kütüphanemizdeki nüsha*).

[2] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi vesikalar* (*saray kısmı numara 919.*

[3] Matbah-ı âmireye merbut on iki ocağın ve matbah emininin hesabına bakan *masraf-ı şehriyari kâtibi* idi. (*Saray kısmı Cevdet tasnifi numara 1767 sene 111*).

Galata sarayı mutbaklarına lâzım olan zahireleri buralara tayin edilen ve *Pazarbaşı* ismi verilen memur tedarik ederdi [1]. Bu erzakın masarifi herhangi bir mahallin mukataası varidatından temin edilirdi [2]. Bütün alış veriş matbah emininin tetkikiyle cereyan ederdi [3]. Pazar başının, her ay saraya verdiği erzakın muntazam bir defteri vardı [4].

Saray matbahı zamanla adedi artarak biri diğerinden ayrı üstü kurşun kaplı sekiz kısımdan mürekkep olup her kısımdaki aşçı başının ayrı bir ocağı, bir fırını ve maiyyeti vardı; onaltıncı asrın son yarısında bu matbahlarda altmış aşçı ile iki yüz hizmetkâr bulunmakta idi; aşçı başılar münavebe ve birer gün fasıla ile çalışırlardı.

Saray aşçıları ve maiyyetindeki yamakların maaşları diğerleri gibi üç ayda bir verilirdi; bundan başka hepsinin derecelerine göre birer kat senelik elbiseleri vardı; bütün bu saray aşçılarının başı en kıdemli olan *baş aşçı başı* olup, bu matbahta her işin hakkiyle görülmesine dikkat eder, maaş ve elbiseleri tevzi eylerdi. Bu büyük aşçı başının yevmiyesi onaltıncı asrın son yarısında altmış akçe idi ve senede iki kat elbisesi vardı.

Aşçılarla yamaklarının yevmiyelerinden başka daha kârlı kazançları da vardı; o da, kesilen koyun başlariyle ayaklarının kendilerine bırakılması idi [5]. Bunlar hariçte satılarak kendilerine mühim bir gelir temin eder ve bunu aralarında

[1] *Cevdet tasnifi saray vesikaları numara 239 sene 1171.*

[2] *Cevdet tasnifi saray vesikaları numara 294* sene 1158. Yeni sarayla Galatasarayının pazar başılık masarifi Niğebolu ve Silistre sancakları Kıbtî cizyesinden tesviye olunurdu. Matbah-ı âmire masarifine Karaman sancaklariyle Köstendil ve sair sancakların ocaklık suretiyle avârız ve nüzül bedelleri tahsis edilmişti (*Cevdet tasnifi saray kısmı numara 5907 sene 1081*). Onsekizinci asır sonlarında da matbah-ı âmire masarifi için Aydın sancağı kazalarının avârız ve bedel-i nüzül malinden onbin kuruş veriliyordu (*Saray vesikaları. Cevdet tasnifi 324 sene 1181 ve Vak'a nüvis Halil Nuri bey tarihi, S. 13.*

[3] *Cevdet tasnifi saray vesikaları numara 703 sene 1216.* Matbah emini tedarik ettiği zahireyi matbah-ı âmire kilerine koydururdu (*Koçi beğin Teşkilât mecmuası, 4095 Nur-ı Osmaniye kütüphanesi S. 12, 13*).

[4] *Saray kısmı vesikaları (Cevdet tasnifi numara 4720, ve 4868*).

[5] Miri salhaneden matbah-ı âmire ustalariyle çaşnigirlerin döşlük etleri vardı; bunu bir ay matbah aşçı ustaları ve bir ay çaşnigirler alırlardı (*Mühimme deşteri numara 40 S. 190 sene 987*).

taksim ederlerdi[1]. Yine bu onaltıncı asrın son yarısında Yeni saray için günde dört beş sığır ve elli koyun kesilirdi; erkeç denilen keçiler [burma keçi] bu yekûndan hariçtır[2].

Matbah-ı âmirede nefs-i hümâyun yani pâdişahın zatına mahsus pişen yemek için oniki ahçı ile سرچینی = *Serçînî* denilen denilen baş pişirici de vardır[3]. Hükümdarın yemeği *kuşhâne* denilen matbahta pişerdi.

Masarifi matbah eminine bağlı, fakat azil ve tayinleri Enderun kilerci başısının emrinde olan matbah-ı âmireden başka saraya ait matbah-ı âmire saka başısı[4], has fırın, harcı fırın hademeleri, شمعگران خاصه şemigeran-ı hassa denilen mumcular, helvacılar, ekmekçiler, simitçiler, sebzeciler, yoğurtçular, tavukçular, kasaplar, bozacılar ve saire gibi hassa esnaf cemiyetleri de kilerci başının arziyle tayin edilirlerdi[5]. Bu hassa esnaflarından her biri ayrı bir cemâat olup kendilerine mahsus teşkilât ve vazifeleri vardı. Devşirme zamanında buralarda hizmet eden efrat acemi oğlanlarındandı. Onaltıncı asırda aşçıların bir kısmı yeniçeri ocağına[6] ve yüksek dereceli aşçılar da suvari bölüklerine çıkarılırlardı[7] daha sonraki tarihlerde bunların sırası geldikçe tamamen suvari bölüklerine verildikleri görülüyor.

[1] *Halkondil zeyli teşkilât kısmı S. 27.*

[2] *Halkondil zeyli teşkilât kısmı S. 27.*

[3] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi saray vesikaları numara 765 sene 1174 ve aynı tasnif numara 4256 ve 4465.*

[4] Tayini Enderun kiler başısına ait olan matbah-ı âmire saka başıları ile, İstanbul, Kasım paşa, Galata, Tophane, Beşiktaş, Üsküdar saka başılarının tayinleri de aynı makama aitti. (*Tevcihat dosyaları - İbnülemin tasnifi numara 767 sene 1103*).

[5] Koçi bey gerek enderun ve gerek bîyrun kilerlerinin enderundaki kilerci başının hükmü altında olduğunu ve matbah-ı âmire, helvahane, kiler, has fırın, harcı fırın, yoğurtcular, tavukçular, sebzeciler, mumcular, bozacılar, simitçilerle kasapların hülasa saraya mensup esnafın tayinleri ve sair işleri bunun arziyle yapıldığını yazar (*Teşkilat mecmuası S. 52*) Bu hususa dair vesikalar da vardır (*İbnülemin tasnifi saray vesikaları numara 165,169, 170, 485, 635)*. Bu vesikalar enderun kilerci başının münhal sebebiyle hassa esnafının tayinlerine dair sadr-ı âzama arzını gösteriyor. Bu esnaf sarayın bîyrun kısmında oldukları için tayinleri sadr-ı âzamın buyrultusuyle olurdu. Keza *Cevdet tasnifi saray vesikası 5834.*

[6] *Mühimme defteri numara 33 S. 71. ve mühimme 48. S. 280 ve mühimme 52 S. 246 ve mühimme 43 S. 224.*

[7] *Mühimme defteri S. 52.*

Onyedinci asır ortalarında matbah-ı âmire aşçı ve hademeleri 1370 kişi idi; bunların senevî maaşları yirmi beş yük ve 36056 yani 2,536,056 akçe tutmakta idi[1].

Matbah-ı âmire masrafı onaltıncı asırdan îtibaren tedricî surette artmıştı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında matbah masrafı kırk sekiz yük akça idi; bu miktar ikinci Selim devrinde altmış üç yüke çıkmış ve Üçüncü Murad zamanında ise üç dört misli artmıştı; yani bu sonuncusunun ilk zamanlarında 156 yük olan matbah masrafı daha sonraki zamanda ve aynı hükümdar devrinde iki yüz on yükü bulmuştu; bu para hazineden verilen miktar olup bunun haricinde her sene Mısırdan yalnız elli bin altunluk mal ve Rumeli ve Anadoludaki mukataalarından da elli yük akçelik mekûlât havalesi gelirdi [2]; Eflak Voyvodalığından da her yıl matbah-ı âmire için yirmi bin koyun getirilirdi [3].

Mısır'dan ve sair muayyen mahallerden mürettep olan matbah levazımından başka onyedinci asrın yarısında ocaklık olarak her sene matbah eminine hazineden elli dokuz bin akçe verilirdi [4]. 1071 H. 1660 M. senesinde saray matbahının et, un, şeker, pirinç ve sair zahire parası olarak matbah eminine 443 yük 41756 akçe ki kise hisabı üzere 1109 kise veriliyordu [5]. On sekizinci asrın son yarısında ise dokuz yüz bin kuruş yani 1800 kise verilmekte idi [6].

Onyedinci asır ortalarında vilâyet ve Voyvodalıklardan saray matbahı için gönderilen başlıca havayic şunlardı [7]:

Mısır'dan gelenler :

36.000 kile Mısır pirinci, 2660 okka Mısır şekeri. 2500 kile Mısır nohudu ve bunlardan başka biber, tarçın, karanfil vesaire idi.

Eyâletlerden gelenlerden başlıcaları da şunlardı :

Nohut 300 kile, safran 75 okka, sarı balmumu 666 okka, Koçhisar tuzu 2000 okka, Ahyolu tuzu 2295 okka, tavuk 19900

[1] *Eyyubî efendi Kanunnâmesi S. 22.*
[2] *Selânikî tarihi basılmamış nüsha varak. 214 b*
[3] *Mühimme 70 S. 251 sene 1001.*
[4] *Koçi beğin teşkilât mecmuası S 37.*
[2] *Eyyubî efendi kanunnâmesi S 29.*
[6] *D'Ohsson C. 7, kitap 7 fasıl 1.*
[7] *Eyyubî efendi kanunnâmesi S. 7.*

adet, hindi 3000 tane; bunlardan başka bir hayli meyva vesaire de vardı. Atranos (Orhaneli) ve Harmancık kazalarından da aynen matbah-ı âmireye tavuk gelirdi [1]. Bütün bunların bedelleri o mahallin mukataa malından tesviye olunurdu. Sade yağın bir kısmı Kefe'den geliyordu [2]. Keşan kazasından her sene saraya ait altı bin okka nohut bedeli tahsil edilirdi. Matbah-ı âmirenin sarfettiği buzun masrafına karşılık Ağrıboz adası varidatından para verilirdi [3].

Eflâk ve Buğdan Voyvodalıklarından gelenler :

Matbah-ı âmire için Eflaktan her sene yirmi bin koyun [4] ve 15000 okka Eflak balı, 9000 okka sarı balmumu, 400 kile tuz ve Buğdan'dan 900 okka sarı balmumu ve bin okka bal [5].

Matbah-ı âmire ve sarayın odunlarını iskeleye nakletmek için İzmit'te vergi vesair hizmetlerden muaf on altı pâre köy vardı [6].

Pâdişâhın şahsına ait olarak ocaklık suretiyle hersene İstanköyden helvahaneye on dört bin okka halis limon suyu ile ağaç kavunu, turunç ve firenk limonu gelir ve bunun parası İstanköy mukataası gelirinden tesviye olunurdu [7]. Keza yine pâdişâhın şahsı için Sakız adasından iskorçine (turunç suyu) ve çiçek murabbaları gelip bunun parası da İzmir gümrüğünden verilirdi [8]. Daha böyle bazı mahallere mürettep şeyler vardı. Pâdişâhın nefsi için ayrılan koyunlar *saya ocağı* denilen meşhur ocakta beslenir ve muayyen miktar koyun her gün bu ocak neferlerinden biri ile salhaneye gönderilip kestirilirdi [9].

[1] *Selânikî tarihi (basılmamış nüsha varak 175 ve 195.*

[2] *Başvekâlet arşivi saray vesikaları (Cevdet tasnifi numara 2806 sene 1143.*

[3] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi (saray kısmı) numara 4160. ve 3817.*

[4] *Mühimme defteri 70 S. 251 sene 1001.*

[5] *Eyyubî kanunnâmesi 7 ve Riko (Fransızca tercümesi) S. 158.*

[6] *Mühimme defteri 6. S. 58 sene 972.*

[7] *Başvekâlel Arşivi Cevdet tasnifi (saray kısmı) No. 292 sene 1138.*

[8] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi (saray kısmı) No. 2980 sene 1192.*

[9] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi (saray kısmı) No. 3765 sene 1241.*

Matbah-ı âmireye lâzım olan suyu *Sakayân-ı matbah-ı âmire* denilen saray matbahı sakaları taşırlardı.

***

Matbah-ı âmire anbarının her sene muhasebesi yapılarak erzak ve saire devredilir ve bu devir münasebetiyle anbar ve matbah memurlarına *devriye* namiyle ikramiye verilirdi [1]. Matbah-ı âmirenin başlıca mübayaa, masraf, kiler, maaş, ihracat defterleri olup bunlardan başka her cins eşyanın ayrı ayrı kayıtları, günlük, aylık ve senelik mübayaat defterleri de vardı; matbah eminlerine ait varidat ve masarifat muhasebesiyle mutbak masraf defterleri bunlardan hariçtir; saray matbahına giren her cins eşyanın defterleri tutulurdu. Bunlar arasında saray pazar başısının (mübayaa memurunun) defterleri de vardı. Matbah emini vazifesinden ayrıldığı zaman yerine gelen yeni emine işlerini devreyler ve hisabını kapatırdı.

Matbah emaneti masarifinin onsekizinci asır sonunda bir aralık *îrâd-ı cedid* hazinesinden tesviyesi emrolunmuştu [2]. Matbah eminliği İkinci Mahmud'un son senelerinde gümrük eminliğine ilhak olunarak *matbah-ı âmire idaresi* ismini almış ve 1254 H. 1838 M. tarihinde de darphane nezâretine bağlanmıştı [3].

Darphâne Emini:

Osmanlı devletinin İstanbul'da para bastırmış olduğu daire ve îmalâthaneye *darphâne* denilirdi. Darphane, evvelce saray haricinde Bayezid ile Koska arasında bir binada iken 1055 H. 1665 M. tarihinden sonra sarayın birinci avlusuna ve şimdiki mahalline nakledilmişti [4]. Evvelden İstanbul'dan başka Ana-

[1] *Başvekâlel Arşivi Cevdet tasnifi (sarry kısmı) 1263.*
[2] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi (saray kısmı) 2800, sene 1215.*
[3] *Lütfi tarihi C. 5 S. 125.*
[4] *Raşit tarihi C. 5 S. 263.* Raşit, bilmünasebe bu nakilden bahsetmektedir.

dolu ve Rumelide de müteaddit darphaneler vardı [1]. Fakat sonraları su-i istimallere ve paranın tağşişine binaen birinci Sultan Mahmud zamanından itibaren İstanbul darphanesinden başka mahallerde para bastırmak usulü kaldırılmıştı.

Darphanenin ihtiyacı olan altun gümüş ve bakır, Türkiye'de bir zaman emanet ve sonraları, iltizam olarak memur ve mültezimlere verilmek suretiyle temin edilirdi. Mültezimler ihraç ettikleri bu mâdenleri hakikî kıymetlerinden daha aşağı bir fiyatla Maliye'ye teslim eylemeği teahhüt etmişlerdi; mâdenlerin emanet tarikiyle verilmiş olanları, şayet hazineye bir fayda temin etmezse, yine talip olanlara her sene için ihale edilirdi [2].

İstanbul darphanesine *Ergani*, *Keban*, *Gümüşhâne* ve *Kastamonu*'nun *Küre* madenlerinden altun, gümüş ve bakır gelirdi; bütün Türkiye mâdenlerinin muamelâtı darphane eminliği tarafından idare edilirdi ve burada bir mâden kalemi vardı [3].

***

Meskûkât darbı yani para basılması darphane emininin idaresinde bulunan İstanbul darphanesinde yapılır ve buraya

[1] Anadolu'da Gümüşhane, Diyar-ı bekir ve Rumelide Üsküp taraflarında Novoberde ve Sidre kapsi darphaneleri meşhurdur.

[2] «... Erzurum eyaletinde Gümüşhane mâdeni mukataası ki senede mali (açık) yük akçeye her sene talibine taraf-ı mirîden deruhte olunur, mirî mukataadır ve mukataa-i mezburede hasıl olan sim ve nuhas bilcümle mirî için alınıp resmî darphane-i âmireye nakil ve diyar-ı ahara gitmeyip ve tüccarlara füruht olunmamak üzre mukataa-i mezbûre emanet tarikiyle sim ve nuhas ahvalinden haberdar, sâbık tersane emini Yusuf efendi biraderi Süleyman ağaya tefviz ve kapıcı başı payesi da hizmete medar olmak üzre ihsan olunduysa da taraf-ı mirîye bir fayda hâsıl olmadığından emanetten vazgeçilip eskisi gibi yine her sene istenilen iltizam suretiyle verilmesine karar verildi (*Zübdet-ül-vekayi, varak 389, sene 1113* şaban).

[3] Darphane mâden kalemine aid mâden mukataa defteri, mâden muhasebe defterleri, mâden kaleminin hazine ve tahvilât defteri, mâden defteri, Rumeli ve Anadolu mâdenleri ahkâm defterleri, Keban, Gümüşhane ve Ergani madenlerinin muhasebe defterleri, mâden tahrir defteri ve saire gibi muhtelif defterler vardı.

hacegân-ı divan-ı hümâyundan darphane emini bakardı. Darphane eminliği senelik memuriyetlerden olup buradaki emin her sene yapılan şevval tevcihatında ya yine vazifesinde bırakılır veya değiştirilerek yerine başkası gelirdi.

Darphane *sahib-i ayarlığı* mühim vazifelerdendi; sahib-i ayar, darphanede kesilen muhtelif cins paranın vezin ve ayarını tesbit ederdi. Darphane emininin muamelâtı Maliyenin ikinci kalemi olan baş muhasebenin kontrolu altında bulunup işler hakkında yevmiye defteri tutulurdu; darphane eminlerinin tayinleri defterdarın arziyle olurdu. Onsekizinci asrın son yarısından sonra darphane eminleri birinci sınıf hâcegândan olmuş ve tayinleri defterdarlardan alınmıştır.

Muharebeler sebebiyle devlette malî buhran hasıl olduğu zaman saraydaki gümüş ve altun matbah takımları ve şamdan, özengi, ve sair bu cinsten eşya darphaneye gönderilerek para kestirilirdi; saraydaki gümüş eşyanın darphanede paraya tahvili ilk defa 1033 H. 1623 M. senesinde Dördüncü Murad'ın cülûsunda yapılmıştır; bazan daha sonraki tarihlerde de bu hal görülmüştür.

Mirî hazinenin (Maliye hazinesinin) lâyikiyle idaresine bakılmıyarak ekser masarifi darphaneye verildiğinden dolayı defterdarlık ile darphane eminliği birleştirilerek 1251 H. 1835 M. senesinden îtibaren *Darphane-i âmire defterdarlığı* teşkil edilmişti[1]. Fakat bu şekil de matlup faydayı temin etmediğinden dolayı 1253 zilhiccede (1838) Mansure ve Hazine defterdarlığı birleştirilip umur-ı maliye nezareti tesis ve nazırlığına vezirlikle Nafiz Paşa ve yine başlı başına idare edilmesi tekarrür eden darphane nazırlığına da müşirlik rütbesiyle Hasib efendi getirilmişlerdir[2].

Bizde darphanenin son devirlerdeki dahilî ahvaline dair *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nda Musa Kâzım beğin kıymetli bir makalesi vardır; bu makale eski darphane teşkilatı hakkında bizi oldukça tenvir eylemektedir[3].

[1] *Lütfi tarihi C. 5. S. 17.*

[2] *Nuhbet-ül-vekayi (Mehmed Süreyya bey) ve Lütfi tarihi C. 5. S. 104*

[3] *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası, sene 2, S. 551*

Arpa Emini :

Bu da sarayın bîyrun ricalinden olup *hacegân-ı divân-ı hümâyun* rütbesinde idi. Vazifesi saray ahırlarına mahsus ot ve arpa ile hayvan levazımatını temin etmekti; vesikalarda ve tarihlerde bazan أمين جو = *Emin-i Cev* diye de ismi geçiyor.

Arpa eminleri her sene ilk baharda ıstabl-ı âmire atlarının çayıra çıkarıldıkları gün Kâğıthanedeki İmrahur köşkünde pâdişaha ziyafet çekerlerdi [1].

1071 H. 1660 M. senesinde ıstabl-ı âmire (hasahır) için tavla arpası ve bazı kışlak ocaklarından maada hazineden, arpa, saman, bahariyye, kasımiyye ve sair mühimmat parası olarak arpa eminine senede 118 yük ve 16379 akçe verilirdi ki 295 kiseden fazla bir para tutuyordı [2]. Bundan başka ıstabl-ı âmire için her sene (onyedinci asır başlarındaki kayıt) Eflak 'dan sekiz bin *mud* yani yüz altmış bin İstanbul kilesi arpa gelmekte idi [3].

İstanbul'a gelen muvakkat elçi ve murahhaslarla, beğlerbeği, sancak beği gibi misafir ve memurların atlarına arpa emini vasıtasiyle kuru ot ve arpa tedarik olunurdu. Onaltıncı asır sonlarında arpa emininin emri altında her birinin yevmiyeleri sekiz ile on akçe arasında ikiyüz arpacı vardı ve yine bu tarihlerde arpa emininin yevmiyesi altmış akça idi; arpacılar, sulh zamanlarında sarayda ve harp zamanlarında ise cephede hayvanlara yem tedarik ederlerdi [4]. Ondokuzuncu asrın ilk yarısında arpa veya شعير şaîr eminliği, münasebetine mebni bazan zahire nazaretiyle birleştirilmişti [5].

---

[1] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi vesikalar (Saray kısmı) numara 30 sene 1237 ve Lütfi tarihi C. 4, S 62*

[2] *Eyyubî efendi kanunnâmesi S. 29.*

[3] *Mühimme defteri 70. S. 251 sene 1001.* Mud'un miktarı her yerde bir değildir. Kütahya'da bir mud yirmi İstanbul kilesi, Diyarbakır'da on altı ve Siverek de ise sekiz İstanbul kilesidir. Eflakteki mud'un kaç kile olduğunu bilmiyorum.

[4] *Halkondil zeyli teşkilât kısmı, S. 42.*

[5] *Lütfi tarihi C. 1 S. 124.*

III. Fasıl - I. Kısım

SARAY HİZMETİNDEKİ ÖZENGİ VEYA RİKÂB AĞALARI İLE MÜTEFERRİKA VE BALTACILAR VE BUNLARA MENSUP VAZİFE SAHİPLERİ

Özengi veya *rikâb ağaları* denilen ağalar, yeniçeri ağası ile emir-i alem, kapıcılar kethüdası, kapıcı başılar, çavuş başı, şikâr ağaları denilen çakırcı, şahinci ve atmacacı başılar, imrahurlar, çaşnigir başı, altı bölük ağaları, cebeci, topcu ve arabacı başılardan mürekkebtir; bunlar, pâdişahın atının yanında yürümeğe mezun imtiyazlı ağalardan idiler. Bu rikâb ağalarından, yeniçeri ağasiyle, cebeci, topcu, toparabacı ve altı bölük ağalarını bundan evvel neşredilen kapıkulu ocakları isimli eserimizde gösterdik. Burada, vazifeleri saray ve divan-ı hümâyun hizmeti olan diğer rikâb ağalarından bahsedeceğim.

Emir-i alem:

Buna, baştaki E harfinin kaldırılmasiyle *Mir-i alem* de denilirdi. Tabl-u-alem mehterleri denilen ve saltanat sancaklariyle mehterhane takımını ihtiva eden bölükler bunun nezareti altında idi; bu bölüklere yapılacak tayinler bunun inhasiyle olurdu [1]. Padişahlar sefere gittikleri zaman yedi alemden mürekkep saltanat sancakları bunun nezareti altında giderdi; Emir-i alem sancakların önünde yürür ve *ak alem* denilen beyaz sancağı taşırdı [2]. Pâdişahlar seferi terkettikleri zaman mir-i alem'in seferde sancak taşıması usulü de kalkmıştı.

[1] *Selânikî tarihi* (*basılmamış nüsha varak 330 b*) ve *Vekayi-i tarihiyye varak 208*

[2] *Petit traicté de L'origine des Turcqz (Cantacasin)* Emir-i alemin vezaifi kısmı) ve *Halkondil zeyli teşkilât kısmı S. 120* ve *Belen* (*Türkiye İktisadî Tarihi, Ziya Karamursel tercemesi*) Halkondil zeyli, Emir-i alemin pâdişâha mahsus saltanat sancaklarından yarısı beyaz ve yarısı yeşil bir bayrağını taşıdığını ve diğer altı adet saltanat sancaklarını başkanlarının götürüp bu beyazlı, yeşilli bayrağı kimsenin kullanamadığını beyan ediyor (*teşkilat kısmı S. 105.)*

Vazifeye tayin dolayısiyle, vezir beğlerbeği ve sancak beği olanlara hükümdar tarafından verilen sancak ve tuğlar, mir-i alem vasıtasiyle verilir ve bu münasebetle bunlardan bir haylı âidat alınırdı. Her rütbeye göre bu âidat muayyendi.

Onaltıncı asrın sonlarında yüksek haslarla mühim bir eyalet beğlerbeğliğine tayin edilenlerden emir-i alem'e yirmi dokuz bin ve daha aşağı derecedeki beğlerbeğilerden on bin ve sancak beğlerinden ise vergi olarak bin akçe sancak ve tuğ parası verilirdi [1]. Onaltıncı asır ortalarında ve son yarısında Rumeli, Anadolu, Mısır, Şam ve Diyar-ı bekir beğlerbeğliğine tayin edilenler Emir-i alem'e on bin akça ile bir at ve bir firengî şip verirlerdi. Bundan başka mehter başı iki bin akçe ile bir kaftan (hil'at) alırdı; sair mehterlere de toptan beş bin akçe verilmesi kanundu; yine aynı asırda sancak beğliğine tayin edilenler mir-i alem'e iki bin akçe verirlerdi [2].

Onsekizinci asır başlarında ise ibtida beğlerbeği tayin edilenler mir-i alem'e yirmi dokuz bin akçe ile bir kürk ve mükemmel bir at ve ibtida sancak beği olanlardan yüksek derecedeki sancak beğliğine geçenler 7500, ortaları 5500 ve daha aşağıları 3500 akçe ve birer seraser hil'at verirlerdi [3].

Onaltıncı asırda sancak beğliğine tayin edilen herhangi biri hakkında mir-i alem'in vazifesi şöyle idi:

"Bir sancak beğliği münhal olunca bunların defterini tutan Emir-i alem keyfiyyetten alakadarları haberdar ederdi [4]. Bunun üzerine o münhalle kim tayin edilecek olursa bu tayinden de Emir-i alem haberdar edilirdi. Bunun üzerine Emir-i alem, tayin edilen yeni sancak beği İstanbulda ise anın evine bir mehter takımı yani muzıka heyeti gönderir, bunlar nevbet çalarak keyfiyyeti ilân ederler. Yeni sancak beği ertesi günü Mir-i alemi görerek yeni vazifesini öğrenir ve beraberce divanda sadr-ı âzam huzuruna gider ve vazifesini sadakatle göreceğine

[1] *Âli (Umumî kütüphane nüshası varak 133).*

[2] *Kanunnâme-i Osmanî (Esat efendi kitapları numara 2362 varak 85 a.*

[3] *Nîmetî efendi kanunâmesi S. 77.*

[4] Emir-i alem, bütün Osmanlı vezir, beğlerbeği, sancak beği ve sair tayinleri divana ait olup muayyen resim veren memurların defterini tutardı; bu defterde bunların verdikleri aidat kaydedilmişti (*Mühimme defteri 67, S. 97. sene 999*).

dair tahlif olunur ve makam-ı teşekkürde el öper ve oradan çıkınca emir-i aleme muayyen hediyyesini verir ve sonra nişancının yazdığı memuriyet beratını da büyük tezkireciden alırdı [1].

Yine bu asrın sonlarında bir beğlerbeğiye verilen sancak merasiminden şöyle bahsedilmektedir:

1004 Receb 1596 Mart tarihinde Mısır beğlerbeğisi tayin edilen Seyyid Mehmed paşa'ya saray hazinesinden sancak verildiği zaman divan kalemi erkânı, defterdarlar, rikâb-ı hümâyun ağaları bu sancağın önüne düşüp alayla Mehmed paşanın konağına götürmüşler; Mehmed paşa sancağı kapıda karşılıyarak yüzüne sürmüş ve gümüş tepsiler içinde çil akçe ve kuruş ve altın saçmış, ziyafet çekmiş ve sancak kanunı üzere mir-i alem, Sultan zade Mustafa ağaya at ve boz doğan ile iki hil'at, on beş bin çil akçe ve on nefer sancakdarlara ve mehter başıya ve zurnazen başıya birer hil'at ile on beş bin akçe vermiş ve bu para sancakdarlar ile mehter başı ve zurnazen başılar arasında taksim olunmuştu [2].

Selânikî Mustafa efendi yukarıki malûmatı verdikten sonra Osmanlı hanedanının bu güzel kanununun haylı zamandan beri terk edilmiş olduğundan esefle bahsediyor; demek terkedilmiş olan bu sancak merasimi 1596 senesinde tekrar ihya edilmişti. Daha sonraki tarihlerde sancak merasimine dair başka bir kayıt olmayıp teşrifat ve kanunnâmelerde iptida sancak ve beğlerbeğilik verilmesi münasebetiyle mir-i alem ağa ile sancak götürenlere ve mehterhane takımına verilen paralardan bahsedilmek suretiyle onsekizinci asır başlarına kadar bunun devam ettiği görülüyor [3]. Vezir, beğlerbeği ve sancak beğlerinin

[1] *Halkondil zeyli Teşkilât kısmı S. 95. den başlayan beğlerbeğiler ve sancak beğleri kısmı S. 120.*

[2] *Selânikî basılmamış nüsha (varak 313 b).*

[3] *Nimetî efendi kanunnâmesi.* Bu kanunnâmede ibtida beğlerbeği olan zat Mir-i alem ağaya hil'at olarak bir kürk ile bir at ve nakid olarak yirmi dokuz bin akça ve teşrifatçıya bir kuşaklık elbise ve yirmi altun ve alem baş mehteri ile zurnazen başı, bîyrun hazinedar başısı ve pişkeşçi ağa, matracı ve tuğcu başıya birer elbiselik kuşaklık hil'at ve hazinedarlara üç bin akçe, sancağ-ı şerif götürenlere [Beğler beğinin sancağı] on esedi (arslanlı Felemenk parası) altı sancakdarla, peyk, çavuş. kapıcılar kethüdası ve duacıya, çadır mehter başısı ve kapıcılara da kanun üzere aidatlarını verirdi. Sancak beğliğine ibtida tayin edilen zatın vereceği para da yine aynı kanunnâmede gösterilmiştir (S. 77).

vefatlarında kendilerine devletçe verilmiş olan tuğ ve alemleri emir-i alem tarafından alınarak hazineye konurdu [1].

Pâdişâhın büyük rical ile mülâkatında Emir-i alemin huzurda hazır olduğunu D'ohsson yazıyor [2]. Sefirlerin kabullerinde de Emir-i alemin pâdişâhın huzurunda bulunduğunu teşrifat mecmualarında görmekteyiz. Elçilerin pâdişâha takdim edeceği nâmeyi iptida elçinin elinden Emir-i alem alır ve yanındaki vezire verir, o da üst tarafındakine vermek suretiyle nâme vezir-i âzama kadar gider ve bu sonraki nâmeyi pâdişâhın yastığının üzerine koyardı. Huzura kabul edilen elçiye pâdişâhın nâmesi verileceği zaman, bu sefer sadr-ı âzam nâmeyi alarak yanındaki vezire ve o da alt tarafındakine vermek suretiyle kendisine kadar gelen nâmeyi emir-i alem alıp yanındaki sefire verirdi [3].

Mir-i alem saraydaki özengi ağalarının yüksek derecelisi olduğundan bayram tebriklerinde bîyrun ağalarının hepsine tekaddüm ederek Kırım han zadelerinin tebrikinden sonra el öperdi [4]. Onaltıncı asrın son yarısında mir-i alemlere sancak beğliği verilirse dört yüz bin akçe has ile tayin olunurdu [5]. Mir-i alemlerin yine aynı asırda senevî otuz dört bin akçelik arpalık zeametleri vardı [6]. Mir-i alemlerin kanun hilâfı, doğrudan doğruya vezirlikle vali oldukları da görülmektedir; meselâ 1003 H. 1594 senesinde Mısır valisi Hafız Ahmed Paşa azlolunarak yerine Emir-i alem Kurt ağa her sene hazineye yüz bin altun fazlasiyle *İrsaliye* göndermek şartiyle Mısır valisi olmuştu; hattâ devlet ricali, para tamaîle sürüye kurt salar gibi halkın başına belâ edilmemesini söyledilerse de müsmir olmamıştı [7].

***

[1] *Hicrî Onuncu asırda İstanbul hayatı, Ahmed Refik, S. 18 de* bu hususa dair 991 tarihli bir hüküm sureti vardır.

[2] *D'ohsson C. 7. fasıl 1. kısım 2.*

[3] *Teşrifat mecmuası numara 2692. Kâmil tasnifi ve yine aynı tasnif Teşrifatçılık defterleri 677 mükerrer.*

[4] *Âli (Umumî Kütüphane nüshası) S. 133 ve Nimetî efendi kanunâmesi S. 65.*

[5] *Kanunnâme (Âşir efendi kütüphanesi numara 1004 varak 35) ve kanunnâme-i Osmanî (Esat efendi kitapları numara 2362 varak 81 b).*

[6] *Kanunnâme (Esat efendi kitapları) numara 2362 varak 82.*

[7] *Selanikî tarihi (basılmamış nüsha) varak 254 b.*

Muharebe dolayısiyle pâdişâhın tuğlarının ve sancağ-ı şerifin çıkarılmasındaki merasimde Emir-i alemin vazifesi vardı. Alay günlerinde pâdişâhın atının dizginini emir-i alem tutardı [1]. Divan-ı hümâyunda yemek yendikten sonra vezir-i âzam'a havlu tutmak mir-i alemin vazifesi idi [2].

Emir-i alemin maiyyetindeki alem mehterlerinin miktarı onaltıncı asır sonlarında ve onyedinci asır başlarında 228 olup [3] onyedinci asır ortalarında ise 102 idi [4]. Bu mehterlerin teşkilâtından ayrıca ve kısaca aşağıda bahsedilecektir.

Emir-i alemlik 1248 H. 1832 M. tarihinde lâğvolunarak vazifesi birinci mirahur'a verilmiştir [5].

Kapıcılar Kethüdası :

Kethüdây-ı Bevvâbîn de denilen kapıcılar kethüdası sarayın *bâb-ı hümâyun* ve *orta kapı*'sını bekliyen bütün kapıcıların âmiri idi. Divan-ı hümâyunda bulunarak ayakta hizmet eder ve pâdişâhla sadr-ı âzam arasında ağızdan ve tahriri görüşmelerde vasıta olurdu [6]. Ecnebi eserlerle seyahatnâmelerde saray müşiri veya saray nazırı olarak zikredilen memur, bu kapıcılar kethüdasıdır. Kapıcılar kethüdası hakkında Kanunnâme-i âl-i Osman'da şöyle denilmektedir [7]:

"... Çavuş başı ve reis-ül-küttab ve kapıcılar kethüdası hizmetkârdır. Divanda oturmazlar... Divana hergün vüzeram ve kazaskerlerim ve defterdarlarım geldikçe çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası, önlerine düşüp istikbal etsünler ve bazı mesalih içün benden taşra haberi, kapı ağası, kapıcılar kethüdasına söylesün ve ol dahi vüzerâma ve kazaskerlerime ve defterdarlarıma söylesünler... „.

[1] *Nimetî efendi kanunnâmesi, S. 32.*
[2] *Selânikî (basılmamış nüsha) varak 376.*
[3] *Aynî Ali risalesi, S. 94.*
[4] *Eyyubî efendi kanunnâmesi S. 23.*
[5] *Lütfi Tarihi, C. 4 S. 59 ve 76.*
[6] «Yusuf bin Hasan ve Sefer bin Hasan,
Zikrolunan iki nev oğlanlar halkalı sarayından kul oğulları olmağın terzilere şagird olmak buyruldu deyu kapıcılar kethüdası Ali ağa haber verip buyruldu» *Mühimme 2, S. 25. sene 963.*
[7] *Kanunnâme-i âl-i Osman S. 15 ve 23.*

Kapıcılar kethüdası olanlar ilk ve orta devirlerde enderûn erkânı arasından çıkarlardı. Kapıcılar kethüdası divanda hizmet ederken çavuşbaşı gibi elinde gümüşlü asa bulunurdu; kanunnâmede yazıldığı üzere, hükümdar herhangi bir emrini divan erkânına bildireceği zaman onu kapı ağasına söyler, o da kapıcılar kethüdasını çağırarak tebliğ ederdi [1]. Yine kanunnâme-i âl-i Osman ile diğer teşkilât kitaplarında görüldüğü üzere çavuşbaşı ile beraber sadr-ı âzam ile vezirleri, kazasker ve defterdarı divana geldikleri zaman orta kapıdan başlıyarak önlerine düşüp divanhâne önündeki muayyen yere kadar götürüp selamlamak kapıcılar kethüdasının vazifelerindendi [2].

Divan-ı hümâyun müzakeratı için gelen divan erkânı bâb-ı hümâyun açıldıktan sonra derhal içeri girmeyip ibtida kapıcılar kethüdasiyle Reisi-ül-küttab girerlerdi [3].

Azl'olunan vezir-i âzam'dan divanda pâdişâhın mühürünü almağa ve yeni sadr-ı âzama pâdişahın mühürünü vermeğe veya götürmeğe bir zamanlar kapıcılar kethüdaları memur edilirlerdi [4]. Eğer kapıcılar kethüdası pâdişâhın mühürünü eyalet-

[1] *Kanunnâme-i Âl-i Osman S. 23. ve Halkondil zeyli teşkilât kısmı S. 18 ilâ 22, Âlî tarihi, Umumî kütüphane nüshası varak 131 ve Koçi beğin teşkilât mecmuası S. 19.*

[2] *Kanunnâme-i Âl-i osman ve Nimetî efendi kanunnâmesi S. 10-11.*

[3] *Eyyubî efendi kanunnâmesi S. 10 ve Kanunnâme-i Osmanî ve Râbıta-i Asitâne*'de Bâb-ı hümâyunun kapıcılar kethüdası tarafından açıldığı yazılıdır (*S. 8*).

[4] *Vekayi-i Tarihiyye varak 53.* Vezir-i âzamlıktan azledilen Siyavüş paşanın yerine ikinci vezir Özdemir oğlu Osman paşa tayin edileceği zaman divan müzakeresi esnasında kapı ağası, sağ elinde altun işlemeli bir havlu (*destimal*) üstünde bulunan mühr-i hümâyunu getirerek kapıcılar kethüdasına vermiş ve bu arada pâdişâhın bazı vesayâsını da söylemiş, kapıcılar kethüdası da mühr-i hümâyunu Osman paşaya teslim etmiştir (*Âli, basılmamış ikinci cild varak 284*). 987 h. 1579 m. senesinde üçüncü Murad'ın mührünü kapıcılar kethüdası Yemişci Hasan ağa ile İran seferinde bulunan üçüncü vezir Sinan paşaya yollamıştı (*Âli, kütüphanemizdeki ikinci cilt varak 264 b).* Yine bunun gibi serdar Lala Mehmed paşa ile Kuyucu Murad paşalara da Avusturya cephesinde bulunurlarken mühr-i hümâyunı kapıcılar kethüdaları götürmüşlerdi (*Vekayi-i tarihiyye varak 105 ve 125).* Onyedinci asır ortalarında ve dördüncü Mehmed'in ilk devirlerinde sadr-ı âzam tayin edilen İbşir Mustafa paşaya da mühür âdet üzere kapıcılar kethüdasiyle yollanmadığı için gücenmişti (*Naima tarihi* C. 6, S. 5).

lerde vali bulunan ve sadr-ı âzam tayin edilen zata götürüyorsa maiyyetine bir miktar kapıcı alır ve öyle giderdi. Beraberinde götürdüğü kapıcıların miktarı her zaman muayyen olmayıp on ile kırk arasında bulunduğu görülüyor [1]. Onyedinci asrın son yarısından îtibaren vezir-i âzamlığa tayin edilecekler İstanbula getirtilerek huzura kabul olunup pâdişah, mühürünü kendi eliyle yeni sadr-ı âzam'a verdiğinden dolayı kapıcılar kethüdasının bu cihetden vazifesi kalmamıştı.

***

Pâdişahlar cuma ve bayram namazlarına gitmek üzere saraydan dışarı çıktıkları zaman halk tarafından kendisine takdim edilen arz-ı halleri kapıcılar kethüdası alırdı [2]. Gerek alelâde divanlarda yeniçeriye çorba verildiği zaman ve gerek *galebe* divanında yani ulûfe verildiği vakit yeniçerileri çorba veya pilav zerdeye davet etmek, kapıcılar kethüdasının vazifesi idi; bu sırada kapıcılar kethüdası divanhâneden çıkıp divana gelmiş olan nöbetli yeniçerileri buyurun diye selâmlayınca bunlar derhal koşarak kendileri için hazırlanmış olan ekmek ile çorbayı kaparlardı [3].

Divan içtimaını müteakib olan arz günlerinde yeniçeri ağasiyle kazaskerin arzdan çıktıklarını gören kapıcılar kethüdası ve çavuş başı, ellerinde, divan teşrifatçılığı îcabı, gümüşlü asaları olduğu halde hemen divan mahalline gelip haber verir-

[1] *Âli, kütüphanemizdeki ikinci cilt varak (267) Vekayi-i tarihiyye varak 105 ve 125* İbşir Paşaya mühr-i hümâyunu götüren kapıcılar kethüdasının yanında adam bulunmamasından dolayı yeni sadr-ı âzam bunu istiskal etmişti.

[2] *Koçi Beğin teşkilât mecmuası S. 33. ve D'ohsson cilt 7. fasıl 1 kısım 2.* Pâdişah saraya avdetinde bu istibdatları bizzat okur veya okutur ve sadr-ı âzama gönderilirdi. *(Koçi Beğin teşkilât mecmuası S. 33)* Onaltıncı asrın son yarısında istid'aların divan-ı hümâyun çavuşları tarafından alındığını Halkondil zeyli yazmaktadır *(S. 83)*.

[3] *Eyyubî Efendi kanunnamesi S. 12. ve Kavanin-i Osman-î ve Râbıta-i Asitane S. 9 ve Nimetî Efendi kanunnâmesi S. 12.* Onikinci asr-ı hicride divan teşrifatı isimli mecmuada şöyle deniliyor : «Divan akti günlerinde müzakereye başlanmadan evvel feth-i şerif okunduktan sonra kapıcılar kethüdası, galebe divanı ise Kul kethüdası tarafına değil ise yeniçerilere teveccüh edip selâm verir derhal yeniçeri güruhla segirdip çorba kaparlardı (*Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası sene 2, S. 360*).

ler ve sonra sadr-ı âzamın önüne düşüp arza girmek üzere Bâb-üs-saâdeye kadar getirirlerdi [1].

Divan günlerinde müzakereye başlanırken kapıcılar kethüdası ile çavuş başı, tezkireciler ile selâm çavuşu ve sair çavuşlar erbab-ı mesalihin önlerine düşüp divana getirerek iki sıra dizilirlerdi [2].

Divan müzakeresi bitip yemek yeneceği zaman kapıcılar kethüdası ile çavuşbaşı matbahtan gelen yemeklerin önüne düşüp divanhâneye girerek heyeti selamladıktan sonra yemek tertibatına nezaret ederler ve sonra kendileri de yemek yemege giderlerdi [3]. Kapıcılar kethüdasına kazaskerlerin önünden kalkan sofra gelirdi; kapıcılar kethüdası eski divanhâne önündeki seki üzerine oturup kâtibi ile beraber yemeğini yerdi [4].

Divan günlerinde pâdişaha arzedilecek telhisi kapıcılar kethüdası götürürdü [5]. Kapı kulu askerlerine maaş verileceği zaman reis-ül-küttabın maaş verilmesine müsaadeyi havi yazdığı telhisi sadr-ı âzam bir el peşgiri içinde kapıcılar kethüdasına teslim eder ve o vasıta ile pâdişaha arzolunarak cevabı yine kendisiyle gönderilirdi [6].

***

Kapıcılar kethüdasının yevmiyesi onyedinci asrın son yarısında altmış akçe olup [7] bu miktar tabii sonraki zamanlarda artmıştı [8]. Kapıcı kethüdasına maaştan başka senevî Şam avarızı varidatından yedibin kuruş ta veriliyordu [9].

1 *Nimetî Efendi kanunnâmesi S. 14.*

2 *Eyyubî Efendi kanunnâmesi 14 ve Kavânin-i Osmânî ve Rabıta-i Âsitane S. 11 ve Nimetî Efendi kanunnâmesi S. 16; Onikinci asr-ı hicride divan teşrifatı, Tarih Encümeni mecmuası sene 2, S. 360.*

3 *Nimetî Efendi kanunnâmesi S. 13.*

4 *Eyyubî Efendi kanunnâmesi S. 13 ve Kavanin-i Osmanî ve Râbıta-i asitane S. 10.*

5 *Nimeti Efendi kanunnâmesi S. 32.*

6 Onikinci asr-ı hicride divan teşrifatı *(Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası sene 2 S. 360).*

7 *Kanunnâme-i Âl-i Osman S. 23, 29.*

8 *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi vesikalar saray kısmı (numara 2237 ve 2505)*

9 *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi vesikalar saray kısmı numara 6188 sene 1158 ve 5824 sene 1204.*

Divan günlerinden hariç zamanda kapıcılar kethüdası rikâb-ı hümâyun hizmetinde, yani hükümdarın dışarı çıkışlarında ata binişlerinde hizmetinde bulunurdu; fakat arkadaşı olan çavuşbaşı sadr-ı âzamın yanında ve anın emrinde kalırdı [1].

Kapıcılar kethüdası resmî günlerde çavuşbaşı ile beraber başına *Selimî* denilen uzunca serpuşı giyerdi; üzerinde *erkân* denilen *yenli kürk* vardı [2].

Kapıcılar ve Kapıcıbaşılar:

Kapıcılar kethüdasının emri altında bulunup بوابان درگاه عالی = Bevvâbân-ı dergâh-ı âlî (Orta kapı kapıcıları) ve بوابان باب همايون = Bevvâbân-ı bâb-ı hümâyun diye iki kısım olarak gösterilen [3] saray kapıcılarının vazifesi isimlerinden de anlaşılacağı üzere sarayın bâb-ı hümâyun ile orta kapısını beklemekti. Bunlardan, birinci sınıf olan dergâh-ı âlî bevvabları veya ortakapı kapıcılarının miktarı onaltıncı asır sonlarında 1925 ve beş bölüğe ayrılmış olan bâb-ı hümâyun kapıcılarının [4] ise 417 idi [5]. Dergâh-ı âlî kapıcıları onyedinci asır sonlarında kırkbeş bölüktü [6]. Onsekizinci asrın ilk yarısında ise bölükler onbeşe inmiştir [7]. Her bölüğün birer

[1] *Nimetî Efendi kanunnâmesi S. 32.*
[2] » » » *3. 84,90.*

[3] 883 Sefer 1478 Mayıs mevacibinde (maaşında) mevcutları iki kethüda ve bir meşaleci ile beraber elli kadar olan saray kapıcıları bu tarihte *Dergâh-ı âli* ve *Bâb-ı hümâyun* kapıcıları olarak iki kısma ayrılmamışlardı (*Tarih-i Osmânî Encümeni mecmuası sene 8. S. 13*).

[4] *Kavânin-i Osmânî ve Rabıta i Âsitane S. 15.*

[5] *Ayn-ı Ali Risalesi* S. *93* ve andan naklen *Netayicülvukuat C. 1* Halkondil zeylinde miktarı beşyüz olan kapıcıların iki kısım olup üçyüz mevcutlu birinci kısmının büyük kapıcıbaşının ve ikiyüz mevcutlu diğer kısmının ise küçük kapıcıbaşının emri altında olduklarını yazmaktadır (*Teşkilât kısmı S. 17*). Onaltıncı asır ortalarına ait olarak Daramon seyahatnamesinde, sarayın birinci ve ikinci kapısında hizmet eden kapıcılarla bunların şefleri olan kapıcıbaşıdan bahsetmektedir. (*Saray acemi oğlanları kısmı*).

[6] Bölük adedi Eyyubî Kanunnâmesinde kırk beş ve Kavânin-i Osmânî ve Rabıta-i Âsitane'de kırk iki gösteriliyor.

[7] *Başvekâlet arşivi 7127 numaralı Kâmil tasnifi maaş defteri sene 1127*

bölük başısı ile kethüda ve kâtibi vardı. Dergâh-ı Âli veyahut orta kapı kapıcıları içinde *Pişkeşçi* ismi verilen kapıcı, diğerlerinin âmiri olup *Pişkeşçî-i şehriyârî* ismiyle herhangi bir bölüğün bölük başısı idi [1]. Elçilerin getirdikleri pişkeşi divanda vezirlerin önüne götürüp bu, teşhir ederdi ; bundan başka bir memuriyete tayin edilenler teşekkür için pâdişâhın eteğini öpmeğe geldikleri zaman pişkeşçi, bunların önlerine düşüp merasim ve teşrifata ait usulleri gösterir ve bu hizmeti mukabelesinde kendisine hediye ve para verilirdi. Pişkeşçi'nin senede elbiselik iki çuhası ile Eflak ve Buğdan kapı kethüdalarından gelen iki pastırması vardı; İzmir muhzır başlığı ile tahtacılık, kassam-ı askerî ve nahiye muhzırlıkları aidatı buna aitti [2].

Yine Bevvâbân-ı Dergâh-ı âlî'den olan kapıcılardan pişkeşçi'den sonra pâdişâhın kırmızı kadifeli [3] altun matrasını taşıyan *matracı* gelmektedir; bu da *matra-i şehriyarî* kaydiyle onbirinci kapıcılar bölüğünün bölük başısı olarak gösteriliyor [4]; daha sonra onikinci bölüğün bölük başısı olup hünkârın kırmızı çuha kaplı [5] gümüş iskemlesini götüren ve *iskemle ağası* veya *iskemle-i sîm-i şehriyârî* de bundan sonra gelen dergâh-ı âlî kapıcıları zabitlerindendi [6]. İskemleci, pâdişâhın dışarı çıkışlarında hükümdarın arkasından, gümüş levhalarla müzeyyen sedefli bir iskemle taşırdı; pâdişah ata binerken ve inerken bu iskemleye basıp iner ve binerdi [7]; bu gümüşlü ve sedefkârî iskemlenin tamiri için her sene iskem-

[1] Bunların bölükleri muayyen değildi. Meselâ 1127 H. 1715 M. tarihli ve 7127 numaralı defterde peşkeşci ve dokuzuncu bölüğün ve 1187 H. 1676 M. tarihli 7140, 7146 ve 7120 numaralı vesikalarda (*Cevdet tasnifi saray kısmı*) ise onbirinci bölüğün bölük başısıdır.

[2] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi (saray kısmı) numara 1282 sene 1204.*

[3] *Başvekâlet Arşivi, İbnülemin tasnifi (saray) numara 2282 sene 1111.*

[4] *Başvekâlet Arşivi 7127 numaralı Kâmil tasnifi defter ve Mühimme defteri 85 S. 284.*

[5] *Başvekâlet arşivi İnbülemin tasnifi numara 2285 sene 1111.*

[6] 1054 H, 1644 M. tarihli bir Rüûs defterinde (*numara 258 Kâmil tasnifi)* Divan pişkeşciliğinin matracıya ve matracılığın dergâh-ı âli bevvablarından Hüseyin'e ve iskemleciliğin de yine kapıcılardan Rıdvan'a verildiği görülüyor.

[7] *D'Ohsson C. 7. fasıl 2, kısım 8 (saray muhafızları kısmı).*

leciye yirmi beş kuruş verilirdi [1]. Edirne şehrinin muhzır başılığı bunun iltizamında idi [2].

Yine bu dergâh-ı âlî bevvablarından 14 üncü bölüğün oda başısı olan *Ser otağî-i şehriyarî* ve daha sonra adedleri bazan on ve bazan sekiz olan *meş'aleciler* gelmektedir. Dergâh-ı âli kapıcıları defterinde herhangi bir bölükte bulunan ve *Orta kapı meş'alecileri* denilen meş'alecilerin isimleri üzerine kırmızı mürekkeple *meş'aleci* diye işaret edilmiştir [3]. Bunlar onaltıncı asır ortalarında kazaskerlerin muhzır başılıklarına tayin olunurlardı [4]. Bu orta kapı meş'aleci'lerine (on kişiye) her sene arpa emini tarafından on adet demir meş'ale ile on tane meşinli heybe verilirdi [5]. Bunların meş'alelerinin çıraları şehremini tarafından tedarik olunurdu [6]. Meş'aleciler bayram gecelerinde ve alayda meş'ale yakarlardı; konak mahallerinde otağ-ı hümâyun tarafında bunların meş'aleleri yanardı [7].

Bu kayıtlara göre dergâh-ı âlî (orta kapı) kapıcıları bölük başılarının hizmetlerine göre dereceleri yukarıdan aşağı şöyle idi: *Pişkeş-i şehriyârî, Ser matra-i şehriyârî, Ser iskemle-i şehriyârî, Ser otağî-i şehriyârî* [8].

***

Meş'alecilerden sonra *bevvâbân-ı sofıyân-ı kule* denilen kule

[1] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi (saray kısmı) numara 1712.*

[2] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi (saray kısmı) numara 706 sene 1173 H.*

[3] *Başvekâlet arşivi Kâmil tasnifi defterlerden 7127 numaralı Masraf-ı Şehriyari isimli defter sene 1127.*

[4] *Mühimme defteri 4 varak 58.*

[5] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi (saray) numara 5794 sene 1154 ve 7118 sene 1232 H.*

[6] *Başvekâlet arşivi İbnülemin tasnifi (saray mesalihi) numara 178 sene 1094 H.*

[7] *Başvekâlet arşivi İbnülemin tasnifi (saray mesalihi) numara 244 sene 1083 H.*

[8] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi (saray) 7145, 7146, 7120 sene 1187 H.*

sofıları kapıcıları vardı. Bunlar ayrıca yedi bölük olup[1] nöbet beklemekten ve çorba taşımaktan muaf idiler, adedleri doksan sekiz iken daha sonraki tarihlerde kırka inmişti; vazifeleri, harem-i hümâyun dairesinin kızlar kapısında bulunup siyah hadım ağalara hizmet etmekti; bunlardan her biri bir hadım ağasının babası itibar olunup anın hizmetini görürdü; bu kule sofıları'nın yani babaların başlarına *ağa babası* denilirdi[2].

Kule sofıları veya harem kapıcıları dâr-üs-saâde ağasının emrinde idiler; dergâh-ı âlî kapıcıları defterinde bulunanlarının künyelerinin üzerlerinde kule sofıları olduklarına dair şerh vardır. Tâyinleri kızlar ağasının arzı ile olurdu[3]. Her sene ramazanda bunlara iftariyye verilirdi[4]. Enderun tarihi, sarayın orta kapısındaki kulelerinin birinin altında sekiz, on kişiyi istiab eden bir koğuşta bulunan ve ağa babası ocağı ismi verilen bu kule sofılarından bahsetmektedir; oradaki kayda göre bunlar saray hamallarının zabiti olup saraya hamal kayıt olunacaklar bu ağa babası ocağına kefil verirlermiş; saray hamallarının defterini de bu ocak tutarmış, iskemleci başı da bu ağa babası ocağına mensubmuş[5]. Bu kayıtlara göre on sekizinci asır sonu veya on dokuzuncu asır başlarında bu kule sofıları bevvabları ocağı bozula bozula Atâ beğin yazdığı son şekli almıştır.

***

Kapıcılar divan günleri iş takip edecek olanların divan-ı hümâyuna gitmelerine rehberlik ederler ve hiç bir kimsenin silahla içeriye girmesine müsaade etmezlerdi; pâdişahlar sefere gittikleri zaman kapıcılar, otağ-ı hümâyunun medhalinde bulunup kapıcılık ederlerdi. Başlarında *zerkula* veya *zerrin külâh* denilen üsküf vardı; fakat bu üsküfün ucu yatırtmalı yani arkaya

[1] *Başvekâlet arşivi, Kâmil tasnifi defterler numara 7127 sene 1129* bu yedi bölük mevcudu 98 kadardı; D'obsson kendi zamanında (Onsekizinci asır sonları) kırk kişi olduklarını yazıyor.

[2] *Eyyubî kanunnâmesi S. 2 ve Kavânin-i Osmânî ve Rabıta-i Âsitâne S. 15.*

[3] *D'ohsson C. 7 fasıl 2 kısım 8* (saray muhafızları kısmı)

[4] *Başvekâlat arşivi Cevdet tasnifi (saray kısmı) numara 314. sene 1181.*

[5] *Enderun tarihi (Atâ bey) C. 1, S. 302.*

sarkık değildi[1]. Divan-ı hümâyunda vekil-i devlet denilen sadr-ı âzamın emriyle birisinin döğülmesi îcabederse bunu dergâh-ı âlî kapıcıları yaparlardı[3].

Kapıcı bölüklerine saraydaki aşçı, helvacı, ekmekçi cemaatleriyle bostancı ocağından terfi etmek suretiyle efrat verilirdi[4]. Bâb-ı hümâyun ve eski saray kapıcılarından terfi ettirilenlerden bazıları da buraya alınırlardı[5].

Onaltıncı asrın ortalarında kapıcılar kanun üzere tımara çıkmak lâzım gelse senevî on beş bin akçe dirlik verilmek suretiyle tımarlı sipahi olurlardı[6].

Kapıcıların derece ve kıdemlerine göre yevmiyeleri ve her sene muayyen elbise ve aidatları vardı; taşra, kasabalarda ihtisab hizmetleri evvelâ bunlara verilirdi[7]; bundan başka mevleviyyet olan mahallerdeki ihzariye hizmeti yani muhzır başılık dergâh-ı âlî kapıcılarının olup başkalarına verilmezdi[8]. Bu

[1] *Halkondil zeyli teşkilât kısmı S. 79.*

[2] *Nimetî efendi kanunnâmesi S. 32.*

[3] *Nimetî efendi kanunnâmesi S. 14.*

[4] *Zübdet-üt-tevarih C. 2 varak 180 ve Koçi beğin teşkilât mecmuası S. 18,*

[5] *Başvekâlet arşivi İbnülemin (saray mesalihi) numara 1397 sene 1078 ve numara 1973 sene 1111.*

[6] *Kanunnâme-i Osmânî (Esat efendi kitapları) numara 2362 varak 82.*

[7] *Koçi beğin teşkilât mecmuası.*

[8] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi vesikalar (saray kısmı) numara 329, 2742, 2745* bu hususa dair mühimme defterinde (*numara 4 S. 56*) onaltıncı asır ortalarına ait şu kayıt vardır.

Cemaat-i Bevvâbân-ı dergâh-ı âli

Nasuh Bosna Ser Muhzırân-ı Rumeli şüd	*Yahya Bosna Ser Muhzırân-ı Anadolu şüd*	*Ahmed Serfiçe Ser Muhzırân-ı İstanbul şüd*
Süleyman İskenderiyye Ser Muhzırân-ı Mısır şüd	*Hasan Kayseri (serbölük) Ser muhzırân-ı Şam şüd*	*Ali İstrumca (serbölük) Ser Muhzarân-ı Hâleb şüd*
	Hızır Gülükesri Ser Muhzırân-ı Edirne şüd	

Baş kapıcı başı Hasan ağanın mühürlü tezkiresi mucibince zikrolunan muhzır başılıklar isimleri tahtında işaret olunduğu üzere mezburlara buyuruldu.

hizmet ve aidat için baş kapıcı başının arziyle kendilerine berat verilirdi[1].

Kapıcıların bazı tevcihat ve tayinlerde aidatları vardı; bunların bir kısmı nöbette bulunurken aidat alırlar ve bazıları da hizmetleri sebebiyle buna nail olurlardı. Meselâ: Onyedinci asırla onsekizinci asır başlarında rikâb-ı hümâyun ağalarından biri bir hizmete tayin edildiği zaman nöbetçi bulunan orta kapı kapıcılariyle bâb-ı hümâyun kapıcılarına yüzer akçe verilmesi

---

Böylece bevvabân-ı dergâh-ı âliden iltizam suretiyle ve bilfiil muhzır başılık aidatı alanlar bir müddet hizmetten sonra muhzır başılıkların derecelerine göre timar ile dergâh-ı âli çavuşu veya kapı kulu suvarisi veyahut tımarlı sipahi olurlardı (*Mühimme 4, varak 56*). Bu defterde bunlara âit tayinler de vardır. Muhzır başılıklarla ihtisabiyye adedi, vilâyet merkezleriyle kazalarda 42 idi; bunlara iltizam verilmek suretiyle idare olunur ve kime verilmişse iltizam bedelini o alırdı. *Başvekâlet arşivi Adliye vesikaları (Cevdet tasnifi) numara 4024.*

[1] *İbnülemin (tevcihat kısmı) numara 1411-1 sene 1118* Receb.

Ahmed bin Mehmed han
muzaffer dâimâ

Nişân-ı şerif-i âlişan-ı sâmi mekân-ı sultânî ve tuğrây-ı garrây-ı cihansitân-ı hâkanî bâdel-avn-ir-rabbânî hükmü oldur ki Erzurum kazasının muhzır başılığı dergâh-ı muallam bevvabları emektarlarına mahsus olup hâlen mutasarrıf olan dergâh-ı muallâm bevvablarından altıncı bölükte İsmail Musa Erzurum, hüsn-i ihtiyariyle yine dergâh-ı muâllam bevvablarından olup dördüncü bölükte yevmî on altı akçe ulûfesi olan işbu râfi-i tevki-i refiuşşân-ı hâkanî kıdvet-ül-emâsil-i vel-akran Mustafa Ahmed zîde kadrühuya kasr-ı yed etmekle tevcih olunup berat-ı âlişânım verilmek ricasına iftihar-ül-emacid-i vel-ekârim bilfiil kapıcılar kethüdası vekili Selim dâme mecdühû arzetmeğin hakkında mezîd-i inayet-i pâdişâhânem zuhura getirüp mumaileyhin azrı ve bin yüz on sekiz senesi Receb-i şerifinin altıncı günü tarihiyle müverrah verilen rüûs-ı hümâyunum mucibince tevcih edip bu berât-ı hümayûn-ı izzetmakrûnı verdim ve buyurdum ki mezbur Mustafa Ahmed zîde kadrühu varıp kazay-i mezburda refolunan merkum yerine muhzır başı olup hizmet-i lâzimesine meri ve müeddi kıldıktan sonra bundan evvel muhzır başı olanlar ne veçhile mutasarrıf ola gelmişler ise merkum dahi ol minval üzere mutasarrıf ola; Olbabta kasr-ı yed eylediği ecilden refolunan merkum İsmail Musa ve taraf-ı âhardan hiç ferd dahl ve taarruz kılmayıp mâni ve müzahim olmıyalar; şöyle bileler, alâmet-i şerife îtimad kılalar. Tahrirenfi yevmissadis-i aşer şehr-i receb-ül-ferd sene semâne aşer ve miete ve elf. سنه ثمان عشر و مائة و ألف

Bimakam-ı Kostantiniyye
Elmahrusa

kanundu; bundan başka pişkeşçiye 150, meşaleciye 40, mataracıya 50 ve iskemleciye de 40 akçe verilirdi. Eflak ve Buğdan elçileri hazine yani vergi getirdikleri vakit, kanunen hediyye verilecekler arasında pişkeşçiye 2500 akçe ile bir at, matracıya 800 akçe ile bir at verirlerdi[1].

Ramazan ve kurban bayramlarında vezirler, defterdar ve kazaskerler tarafından divan hademelerine verilen ve *îydiyye* denilen bahşışlar arasında iç kapıcılara 120, kule sofılarına 40, meşalecilere 30, bâb-ı hümâyun kapıcılarına 60, mataracıya 60 pişkeşciye 60 ve iskemleciye 60 akçe vermeleri kanundu[2].

Vezirlik, beğlerbeğilik alanlarla defterdarlar ve beşyüz akçe yevmiyeli mevâlî denilen eyalet kadıları pâdişaha teşekküre geldikleri zaman nöbetçi kapıcılarla pişkeşçi, meşaleci, matracı ve iskemleciye kanunen muayyen aidatlarını verirlerdi[3]. Erdel elçisi de vergisini getirdiği zaman kapıcı başılarla nöbetçi çavuşlara pişkeşçi, meşaleci, matracı ve iskemleciye ve bâb-ı hümâyun bölüklerine kanunen muayyen olan bahşışlarını tesviye eylerlerdi[4].

Onyedinci asır ortalarında beş bölük olup mevcudu 177 ve Onsekizinci asırda ise dört bölükte mevcutları elli yedi kadar olan bâb-ı hümâyun kapıcılarının günde ikişer gerdan et istihkakları vardı; kemankeş Kara Mustafa paşa sadaretinde (onyedinci asır ortalarına yakın zamanda) beş okka et ve ona göre sair zahire tertip edilmişti; bunların arasından altı aydan altı aya bir kapıcı taşra kapı arasında aşçılık edip divan günlerinde kapıcıların yemeklerini pişirirdi; yine bunların arasından altışar ay nöbetle birkaç nefer, taşra kapı arasını (bâb-ı hümâyun aralığını) süpürürdü. Bâb-ı hümâyun bevvabları, terfi ederlerse dergâh-ı âlî kapıcılığına geçerlerdi.

***

Kapıcıların baş bölük başıları, başlarına *perişânî* denilen serpuş'ı giyip divan günlerinde kapı arasında beklerlerdi; diğer

[1] *Nimetî efendi kanunnâmesi*, S. *75*.
[2] *Nimetî efendi kânunnâmesi*, S. *74*.
[3] *Nimetî efendi kanunnâmesi*. S. *72*.
[4] *Nimeti efendi kanunnâmesi*, S. *73*.

kapıcılar üsküf giyerlerdi [1]. Orta kapı arasını süpürmek *meydân-ı siyaset ustası* denilen cellatlara aitti [2]. *Üstadân-ı divân-ı hümâyun* veya *cemâat-i cellâdan* denilen cellatlar, ayrı bir bölük olup on yedinci asır ortalarında beş ve on sekizinci asır başlarında ise yetmiş kişi idiler [3].

Kapıcıların âmiri ve büyük zabiti olan kapıcı başılardan biri her gece nöbetle orta kapıda yatardı.

Onaltıncı asır sonlarında Halkondil zeylindeki teşkilât kısmına göre, dergâh-ı âlî ve bâb-ı hümâyun kapıcılarının mecmuu beşyüz kadardı [4]. Ayni Ali risalesinde ise 1925 i orta kapı ve 417 si bâb-ı hümâyunda olmak üzere kapıcıların mevcutları 2342 kadardı [5].

1070 H. tarihli ve 793 numaralı bir deftere göre kırk bölük olan Bevvâbin-i dergâh-ı âli mevcudu 1830 ve beş bölük olan Bevvâbin-i Bâb-ı hümâyun ise 177 dir; iki sene sonra evvelkisi 1315, bab-ı hümâyun kapıcıları ise 109 nefer idi.

Koçi bey mecmuasında, orta kapıda iki bine yakın ve bâb-ı hümâyunda da dört yüz kapıcı bulunduğu görülüyor ki [6] aşağı yukarı Ayni Ali risalesindeki miktarın aynıdır. Onyedinci asrın son yarısı içinde orta kapı ve bâb-ı hümâyundaki kapıcıların mevcutları ise 1962 idi [7]. 1127 H. 1715 M. senesinde yani onsekizinci asrın ilk yarısında, dergâh-ı âlî, bâb-ı hümâyun, sofıyan-ı kule ve Galatasaray kapıcılarının mevcutları 589 kişiye inmişti [8].

[1] *Eyyubî efendi kanunnâmesi, S. 3. Thévenot*, kapıcıların ucu sivri olup alına doğru düşen bir külah giyip sivri ucun külaha merbut olduğunu ve bunun yarım kadem uzunluğunda bulunduğunu yazıyor (*Pâdişâhın milisi, fasıl 50*); Vekayi-i tarihiyyede *(varak 197)* İran elçisinin kabulü münasebetiyle kapıcıların altun (sırmalı) üsküfle saf bağladıklarını yazıyor ki Eyyubî kanunnâmesini teyit eder.

[2] Meydan-ı siyaset ustalarından Mehmed, tevbe ve istiğfar ederek sanatından fâriğ olup sakal salıverdiği cihetle İstanbul gümrüğünden günde kırk sağ akça bağlandı (*Cevdet tasnifi, saray kısmı 4741 sene 1217*).

[3] *Başvekâlet arşivi Kâmil tasnifi defterlerden 7127 numaralı defter sene 1127*

[4] *Halkondil zeyli teşkilât kısmı S. 17*; *Daramon seyahatnâmesinde de* (*onaltıncı asır ortaları*) kapıcıların miktarı üç, dörtyüz gösterilmektedir.

[5] *Ayni Âli Risalesi S. 93.* [6] *Koçi beğin teşkilât mecmuası S. 18.*

[7] *Eyyubî efendi kanunnâmesi S. 2, 3.*

[8] *Başvekâlet arşivi* (*Kâmil tasnifi*) *numara 7127.*

Kapıcı başılar :

Sarayın dış yani bâb-ı hümâyun denilen kapısıyla orta kapısını bekliyen kapıcıların büyük zabiti olarak Fatih zamanında bir[1] ve onaltıncı asrın ortalarında dört ve aynı asrın sonlarında on[2] ve onyedinci asır başlarında on üç[3] ve yirmi bir ve yine o asır ortalarında on iki kapıcı başı vardı[4]. Daha sonra onsekizinci asrın ilk yarısında altmış serasere kaplı samur kürklü, gümüş asalı kapıcı başılar görülmektedir[5]. Yine bu asrın sonlarında ise bu miktar yüz elliyi bulmuştu[6]. Sarayın orta kapısında bunlardan biri her gece nöbette kalırdı[7]. Bundan başka her divan günü kapıcı başılardan ikisi divan kapısında gümüşlü asa ile dururlardı[8].

Devlet merkezine herhangi bir devletin elçisi geldiği zaman bunun saraya gelişinde, kapıcı başılardan ikisi anı evvelâ divana götürürler ve sonra da kollarına girip kendisini arz odasında pâdişâhın huzuruna çıkarırlardı[9].

Eyalet valisi olan beğlerbeği veya vezirlere mühim ve gizli bir tebliğ yapılacağı zaman bunlardan biri vasıtasiyle yapılırdı[10]. Bazı vali vezir ve sair devlet adamlarının

[1] *Kanunnâme-i âl-i Osman S. 11.*

[2] *Ayni Ali Risalesi, S. 96.*

[3] *Vekayi-i tariyye, varak 11 b ve Selânikî (basılmamış nüsha) varak 422 b.*

[4] Eyyubî efendi kanunnâmesi S. 2.

[5] İran elçisinin divandaki kabulü münasebetiyle *Suphi tarihi S. 191 b.*

[6] *D'ohssòn C. 7 fasıl 1, kısım 3.*

[7] *Eyyubî efendi kanunnâmesi S. 3 ve D'ohsson C. 7. fasıl 1 kısım 1*

[8] *Daramsn seyahatnâmesi.*

[9] *Halkondil zeyli teşkilât kısmı S. 26; Koçi beğin teşkilât mecmuası S. 33, Vakayi-i Tarihiyye şöyle diyor :* «Elçiler girip saâdetlû pâdişâhımıza karip kapıcı başılar yanlarında yere yüzlerini sürüp, icazet olur, taşra karar iderler» *S. 305 Riko* da şöyle diyor «Sefîr, sarayda îtibarı pek ziyade olan ve ellerinde gümüşten asâ bulunan iki kapıcı başı tarafından, pâdişâhın odasına îsal olunur, bu kapıcı başılar sefirin koltuğuna girerler ve odada bir az ilerledikten sonra elleriyle sefirin eğilip arz-ı tazimat etmesine yardım ederler ve sonra sefiri geri geri götürürler» *S. 213.*

[10] *Koçi beğin Teşkilât mecmuası S. 33 ve D'ohsson C. 7 fasıl 1 kısım 3.*

katillerine bunlar memur edilir ve çok zaman hiç bir şüpheye meydan vermeden elindeki ferman mucibince emredilen şahsı öldürttürürdü [1]. Onsekizinci asrın son yarısından itibaren kapıcı başıların adedi artıp bir kısmı vazifeleri dolayısiyle İstanbul'da bulunmadıklarından dolayı bunların devlet merkezinde mevcud bulunmalarına dair 1193 zilhicce (1779 M.) tarihli bir tamim neşredilmiştir [2]. Osmanlı memleketlerindeki bir kısım muhzır başılıkların (şer'i muhakeme mübaşirlikleri) aidatı bunlara aitti; kapıcı başılar bunu iltizama verirler ve anı iltizam eden adam iltizam müddetince mahkeme-i şer'iyyenin muhzır başılığını yapardı; Eflak, Buğdan ve Erdel beğliklerinden birinde değişiklik olup yeni bey veya voyvoda tayin edildiği zaman yeni voyvoda ve beği kendi hükûmet merkezine kadar götürmek vazifesi bunlardan birisine verilirdi; böyle bir hizmete tayin edilen kapıcı başı çok para ve hediye alırdı [3].

Bundan başka Eflak ve Buğdan voyvodaları İstanbul'a vergilerini gönderdikleri zaman hediye verilmesi kanun olan sadr-ı âzam ve diğer rical arasında dört kapıcı başı da vardı ve bunlardan her birisine ikişer at hediye edilirdi [4].

Kapıcı başılar bayram tebriklerinde ellerinde gümüşlü asa ile pâdişâhın tahtının karşısında dururlardı.

Kapıcı başılar devşirme teşkilâtı kalkıp enderundan bu vazifeye yapılan tayinlerden sonra onsekizinci asırda paşaların evlâtlarından veya birinci derecedeki ümeranın oğulları arasından tayin edilirlerdi. Pâdişâhın camiye çıkışlarında bunlardan bir kısmı hükümdarın maiyyetinde bulunurlardı [5] Pâdişah alayda ata bindiği zaman dış rikâbı, baş kapıcı başı tutar ve diğer kapıcı başılar, etrafında dururlardı [6]. Tuğ

[1] *Thévenot*, bu mühim hizmetin kapıcılara verildiğini yazıyorsa da doğru değildir.

[2] *Mühimme defteri, numara 176*: «Dergâh-ı mâdelet penâh-ı şahanemde kapıcı başılık rütbesi ihraz edenler madem ki bir hizmete memur olmıyalar, asitâne-i saadetimde ikamet ve râtibe-i uhde-i ubûdiyyet ve vâcibe-i zimmet-i rukiyyetleri olan hidemata kıyam ...»

[3] *Âli* (Umumî kütüphane nüshası), *varak 133.*

[4] *Nimetî efendi kanunnâmesi S. 75.*

[5] *D'ohsson C. 7, fasıl 1 kısım 3.*

[6] *Nimetî efendi kanunnâmesi S. 32, 92.*

ihracı, mevlut alayı ve sair merasimde de kapıcı başılar bulunurlardı.

Kapıcı başılardan dört evvelkisi derece îtibariyle büyük olup bunların içlerinden en kıdemlisine *baş kapıcı başı* denilirdi. Kapıcı başıların yevmiyeleri onyedinci asır ortalarında yüz ellişer akçe idi [1]. Orta kapı arasındaki sekide oturan ve seraser denilen kumaştan üst elbisesi giyen kapıcı başıların ellerinde, hint kamışından murassa asaları vardı [2].

Baş kapıcı başıların adedi evvelce iki ve sonra dört iken, üçüncü Mehmed zamanında altı olmuştu [3] Fakat Koçi bey mecmuasında baş kapıcı başı iki olarak görülüyor ve bundan başka kapıcı başılardan bir kâtip ile dokuz kapıcı başı gösteriliyor; bu dokuz kapıcı başının üçü vezir oğullarıdır [4].

Divan-ı hümâyunda yemekten sonra el yıkamak için vezir-i âzamın önüne leğen ve ibrik koymak baş kapıcı başıların vazifesi idi [5]. Onaltıncı asrın son yarısında kapıcı başılar dört yüz bin akçe ile sancak beği olurlardı; sonraki asırlarda vezir olanlar da vardı. Yine onaltıncı asrın sonlarında kapıcı başıların ondokuz bin akçelik arpalık tımarları da vardı [6].

Kapıcı başılık sonradan daimî surette taşra hizmetinde bulunanlara da verilmiştir; bilhassa onsekizinci asırdan îtibaren miktarı günden güne artan kapıcı başı rütbesinde bir haylı şahıs görülüyor; bu asrın son yarısından îtibaren kapıcı başılık bilfiil değil de rütbe olarak *Âyanlar*'a

[1] *Eyyubî efendi kanunnâmesi S. 2.* Halkondil zeylindeki kayda göre onaltıncı asrın son yarısında kapıcı başının yevmiyesi üç duka idi ki yüzelli akçeye tekabül etmektedir.

[2] Halkondil zeylindeki teşkilât kısmında bunların ellerinde altun ve taşlarla müzeyyen Hint kamışından bastonlar (asalar) bulunduğu yazılmaktadır (*S. 44*) ve *Vekayi-i Tarihiyye, varak 20 ve 197.* Bu eserde Eğri Seferindeki bayram tebriki ile 1028 H. 1619 M. tarihinde İran Elçisinin kabulü münasebetiyle kapıcı başıların ellerinde gümüş ve altunlu asaların bulunduğu söylenmektedir.

[3] *Selânîkî tarihi (basılmamış nusha) varak 462 b.*

[4] *Koçi beğin teşkilât mecmuâsı S. 33.*

[5] *Selânikî (basılmamış nüsha) varak 376.*

[6] *Kanunnâme (Aşir efendi kütüphanesi, numara 1004 varak 35) ve Kanunnâme-i Osmanî, (Esat ef. Ktp., numara 2362 varak 82 a).*

verilmiştir; bundan başka bazı mühim hizmetlere tayin edilen şahısların da nüfuz ve itibarını arttırmak için kendilerine kapıcı başı rütbesi verildiği görülüyor. Rikâb-ı hümâyun kapıcı başılığı ondokuzuncu asır başlarında imrahurluğa bağlanıp yeni bir şekil alınca bir rütbe halinde vezirliğin mahreci olmuştur ki eski salnamelerde gördüğümüz askerî ve mülki rütbeler arasında bu da mühim bir dereceyi teşkil etmekte idi [1].

Yeniçeri ocağı kalkıp devlette yeni bir teşkilât vücuda getirildiği sırada kapıcı başı ismiyle rikâb'da ve sair hizmetlerde istihdam edilen memurların yaşlıları ayda üçer yüz kuruş maaşla tekaüt edilmişler ve mütebakisinden İstanbul'da bulunan otuz kişi ayrılmış ve bunların resmî elbise ile selâmlıkta bulunmaları tekarrür etmiş ve taşradakilerin de taşra hizmetlerinde bulunmak üzere adetleri tahdit olunmuştu [2]. Daha sonra yani 1255 senesinde (1839) rikâbdaki yani pâdişah hizmetindeki kapıcı başıların miktarı kırka çıkarılmış ve *(ser bevvâbîn-i rikâb-ı hümâyun-ı mülûkâne)* ismiyle rikâb-ı hümâyun kapıcıbaşılığı imrahurluğa bağlanmış [3] ve bir rütbe halinde meşrutiyyetin ilânına (1908) kadar devam eylemiştir.

---

[1] *Lütfi Tarihi, C. 5, S. 33 de* ve basılmış olan Osmanlı salnamelerinin hemen hepsinin baş tarafında askerî, mülkî, ilmî rütbelerin birer cetveli vardır.

[2] *Lütfi tarihi C. 3 S. 165.*

[3] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi (saray kısmı) numara 2623 sene 1255* Rebiulâhir 26 ve *Lütfi tarihi* C. 5, S. 33.

DİVAN-I HÜMÂYUN ÇAVUŞLARI

ve

ÇAVUŞBAŞI

Divan-ı hümâyun mübaşiri ve icra kuvvetine hizmet etmekle mükellef atlı bir sınıf olan ve *Serhengân-ı Divân-ı Hümâyun* diye de anılan divan-ı hümâyun çavuşları, yevmiyeli ve tımar ve zeametli olarak iki kısım idiler [1]. Osmanlıların ilk devirlerinden itibaren [2] ve Fatih'in tedvin ettirdiği Kanunnâme-i Âl-i Osmanda çavuşbaşı ile divan çavuşlarından bahsedilmektedir; Fatih devrinde on altı akçe yevmiyeli bir çavuşbaşı ile maiyyetinde çavuşlar vardı [3].

Koçi beğin kaydına göre divan-ı hümâyun çavuşluğuna çıkarılanlar enderundan çıkarılmayıp bostancı ocağiyle diğer saray ocaklarından ayrılırlardı ve vazifeleri divan-ı hümâyunda ve bazı taşra işlerinde hizmet etmekti; bunlardan nöbetçi olan bölük, divan günleri arkalarında çuha feraceleriyle divanhanenin yanındaki kendilerine mahsus yerde oturup emre intizar ederler [4] ve divan günleri davacıları çağırarak divana getirirlerdi; mübaşirlik etmek, ihzar işleriyle meşgul olmak bunlara aitti. Bundan başka tahsilât ve saire gibi işler için eyâletlere de gönderilirlerdi; bunlar gedikli zeamet sahibi çavuşlardan olurdu [5].

[1] *Mühimme defteri, numara 11 ve Koçi beğin teşkilât mecmuası.*

[2] Selçukilerle Memlûkler'de de gördüğümüz çavuş teşkilâtının Osmanlılarda da eski olduğunu Yazıcızâdenin Selçuknamesinden anlıyoruz.

[3] *Fatih devrine ait vesikalar* (*Ahmed Refik*) *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 8, S. 14* de divan çavuşları yedi gösteriliyor. Halbuki İstanbul fethinde çavuşların ikiyüz olduğu *Mahrusa-i İstanbul fetihnâmesinde* yazılıdır (*S. 22*). Belki bu altı çavuş yevmiyeli çavuşlardan olup diğerleri tımarlı idi.

[4] *Hammer* (*Atâ bey tercümesi) C. 4, S. 89 ve Buyruldu mecmuası* (*Türk Târih Encümeninden, Tarih Kurumu'na devr edilen kitaplar meyanında, No. 39*).

[5] *D'ohsson, C. 7* (*İkinci kitap*); *sadr-ı âzam ve bab-ı âli kısmı.*

Gedikli çavuşlar bazan bir fermanı valiye ve sair alâkadarlara vermek üzere sevkedilirler ve bazı nüfuzlu eşhasın katli için de yollanırlardı; bunların memur oldukları hizmeti başarabilmeleri tedbir ve kiyasetlerine bağlı idi; bilhassa bir vali veya bir vezirin tevkif veya katli için çok dikkatli olmaları lâzımdı; aksi taktirde hem kendisini feda eder ve hem de bir ısyana sebeb olabilirlerdi; böyle hizmetler için tebdil-i kıyafetle tüccar ve esnaf suretinde gittikleri de olurdu; ellerinde yapacakları işi tasrih eden ferman ile sadr-ı âzam'ın buyruldu'su vardı. Öldürecekleri şahıs mühim ve katli müşkül ise vaziyetten oradaki yeniçeri serdarını ve saireyi haberdar ederek tertibat alınmak suretiyle emri yerine getirir ve kesilen başı İstanbul'a götürürdü. Bunların onaltıncı asrın son yarısında yeniçerilerle beraber ecnebi sefarethanelerde muhafızlık ettikleri görülüyorsa da [1] bu hizmet sonradan tamamen yeniçerilere bırakılmıştır.

Gedikli divan çavuşları onaltıncı asırda ecnebi devletlere memuriyetle de gönderilirlerdi; bir mevkiin terki ve sair metalip dolayısiyle çavuşların ecnebi devletlere, hükümdarın nâmesi ile gönderildikleri vakidi; bilhassa onaltıncı asırla onyedinci asırda buna tesadüf edilmektedir; meşhur İncili Mustafa Çavuş, işte bu divan çavuşlarından biri olup muvakkat elçilikle (murahhaslıkla) İran şahına yollanmıştı [2].

Divan-ı hümâyun içtimaları, üç ayda bir kapı kulu ocaklarına maaş vermeye inhisar edince divan-ı hümâyun çavuşlarından gedikli olanlar saray hizmetinde ve yevmiyeliler de paşa kapısı yani Bâb-ı âli hizmetinde istihdam edilmişlerdir. Bunlardan saray hizmetindekiler *gedikli çavuşu* ve Bâb-ı âlî hizmetindekiler de *divan çavuşu* ismini almışlardır; her iki sınıf ta çavuş başının emri altında idi. Divan çavuşları mahkeme işlerinde mübaşirlik ederlerdi. *Mecmua-ı tasavir-i Osmo-*

[1] *Halkondil zeyli teşkilât kısmı.*

[2] *Zübdet-üt-tevarih C. 2, varak 178.* Musaleha şekli, vezir-i âzam ile İstanbul'a gelen İran elçisi arasında makul bir şekle bağlanmış ve Osmanlı devleti tarafından İran'a elçi göndermek icabetmişti. «... Çavuşlar zümresinden İncilü demekle maruf olup bu makule umurda istihdam olınu gelen Mustafa Çavuş bile irsal olundu.. » İncili Mustafa Çavuş'un kabri Edirnekapı mezarlığında Şair Baki'nin kabrinin karşı tarafındaki kabristanda ve yolun sağ tarafından üç beş adım içeridedir.

niyye'nin kaydına göre divan çavuşları devlet ricalinden birini sürgüne götürmeğe memur edilince onun fermanını alarak başındaki sorgucu kavuğunun sağ tarafına takıp konağına gider ve sürgün edilecek zat anın sorgucunu yanda görünce işi anlar ve harem dairesine bile girmesine müsaade etmiyerek beraberce kalkıp menfasına götürür ve orada menfinin sürgün fermanını okutarak avdet ederdi.

Pâdişah şehirde alay yaparken ve camiye giderken çavuşlar, başlarında mücevveze denilen serpuşları ve tüyden sorguçları ile [1] ellerindeki topuzları omuzlarına koyup alayın önünde yürürler ve savulun diye mevkibe yol açarlardı [2]. Pâdişahla beraber sefere giden çavuşlar, ikindi vakti otâğ-ı hümâyun önünde nevbet çalındığı vakit ellerini kavuşturup dururlardı [3]. Arife günlerinde öğle namazından sonra sarayda divanhane önünde yapılan arife merasiminde gedikli çavuşların merasime iştirak ettikleri görülüyor [4].

Divan-ı hümâyun çavuşlarının dirlikleri ile maaş veya ulûfeleri derece ve kıdemlerine göre idi. On yedinci asır ortalarında maaşlılarının yevmiyeleri otuz ile altmış akçe arasında idi; maaşlarını, âmirleri olan *çavuşbaşı* tevzi ederdi [5]. Timar veya zeametli olan gedikli çavuşların dirlikleri serbest dirlik-

[1] «... Bâdehu serhengân-ı divan-ı hümâyun mücevvezeleriyle...» *Suphi tarihi varak 251 b.* ve Abdurrahman Paşa ve Nimetî efendi kanunnâmelerinde zikredildiğine göre merasim münasebetiyle de bunların mücevveze giydikleri görülüyor. Koçi beğin teşkilât mecmuasında (Ali Kemalî Aksüt tab'ı) başlarına tüy sorguç taktıkları yazılıdır S. 60.

[2] Fatih Sultan Mehmed, İstanbul fethinin ertesi günü önünde yürüyen ikiyüz çavuş savulun diye kendisine yol açmıştı *(Mahrusa-i İstanbul fetihnâmesi S. 22)*. Bunu sonraki asırlarda da görmekteyiz.

[3] *Koçi beğin teşkilât mecmuası S. 17.*

[4] *Zübdet-üt-tevarih C. 1, S. 312 ve Kavainin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitane S. 17.*

[5] *Koçi beğin teşkilât Mecmuası S. 17.* Bu eserin Bay Ali Kemalî Aksüt tab'ında şöyle deniliyor «Çavuş kullarınız beş, altı yüz miktarı olur; anların da ulûfelisi ve zeametlisi olur, gediklidirler; anların dahi kimi bostancı kullarınızdan emektarlık ile altmış akçe ile kırk akçe ile yirmi akçe ile çavuş olurlar, sarây-ı hümâyundan enderundan alınmak kanun değildir; saadetle şehri dolaşmağa yahut sefere çıktığınızda önünüzce topuzların omuzlarına koyup yürürler ve hünkârımı konağa geldikte selâmlayıp alkış ederler, el pençe divan dururlar ve başlarında tüy sorguç

lerden olup buralardaki bütün rüsum ve hasılat tamamen kendilerine aitti [1].

Çavuşlar onaltıncı asırla onyedinci asrın ilk yarısında en İtibarlı derecede idiler; pâdişah ile divandan başka hiç bir kimseye karşı mesuliyyetleri yoktu; her vakit bunlardan bir bölüğü sarayda nöbetçi olarak bulunurdu ve her bölüğün bir bölük başısı vardı [2].

Divan çavuşları onbeş bölüğe ayrılmışlardı. Tekmil mevcutları zaman zaman değişmiş ve artmıştır. Fatih İstanbul'u aldığı zaman iki yüz divan çavuşu bulunduğu görülüyor. Onaltıncı asır ortalarında üçyüz [3] ve aynı asır sonlarında 324 iken [4] onyedinci asır başlarında yani 1013 H. 1604 M. de 303 ve yine o asır ortalarında artarak beş, altı yüzü bulmuştu [5]. Eyyubî efendi kanunnâmesine göre 1071 H. 1660 M. tarihinde çavuşların mevcudu 692 idi [6]. Onsekizinci asrın ilk yarısında çavuşların ikiyüzünün han defterlisi yani Kırım hanı maiyetindekilerle beraber bin kişi olduğunu Raşit tarihi yazmaktadır [7]. Bâb-ı âlîdeki divan çavuşlarının onsekizinci asrın son yarısında mevcutları otuzu mülâzım olmak üzere 630 kadardı [8]. Tabiî bu çavuşlar saraydaki gedikli çavuşlardan ayrı idi.

Divan çavuşlarından vefat edenlerin gedikleri oğullarına verilirdi [9]. Bundan başka kanun ve ruznamçe kaydı üzere her sene ramazan bayramında çavuş başının inhası üzerine

---

olur; maslahat zuhurunda memalik-i ahara gönderilür, zabitleri çavuş başı olup ulûfelerin andan alurlar; anlar ile dahi söyleşmek âdet değildir...» *S. 90.*

[1] *Kanunnâme-i Âl-i Osman S. 19.*

[2] *D'ohsson C. 7, fasıl 2 kısım 8.*

[3] *Daramon seyahatnamesi.*

[4] *Ayni Ali risalesi S. 97*; Halkondil zeylinde bunların yüzelli kadar olduğu yazılıdır.

[5] *Koçi beğin teşkilât mecmuası S. 17.*

[6] *Eyyubî efendi kanunnâmesi S. 25.*

[7] *Raşit tarihi C. 2, S. 553.* Raşit bunların çoğunun hizmette bulunmadıklarını ve yoklama yapılarak hizmette bulunmıyanların ulûfelerinin kesilmesinin tekarrür ettiğini yazıyor.

[8] Hammer, *Osmanlı Devletinin idarî ve askerî teşkilâtı, (Bâb-ı âli kısmı).*

[9] *Başvekâlet arşivi, İbnülemin tasnifi (Saray mesalihi), numara 2813 sene 1140.*

Dergâh-ı âli çavuşlarının oğullarından ikisine iptidadan sekizer akçe ile çavuşluk verilirdi [1].

Çavuşlar vezir, beğlerbeği, sancak beği, Eflak, Buğdan voyvodalariyle Erdel kıralı'nın tayinlerinde ve bu sonrakilerin İstanbul'a hazine yani vergilerini getiriş veya gönderişlerinde ve devlet ricalinden bayramlarda bahşış alırlardı; bu bahşışların miktarları kanunen muayyendi [2].

***

Divan-ı hümâyun çavuşları pâdişahların cüluslarında, bayram tebriklerinde pâdişahı tebrike gelenlerin oturup kalkışlarında pâdişah hocasiyle, vezir-i âzam, şeyh-ul-islâm, nakib-ül-eşraf ve kazaskerlerle sadaret kaymakamı, kaptan paşa ve vezirlerin hükümdarı tebriklerinde, hükümdar bir yere giderken ata binip inişinde ve buna mümasil şeylerde yüksek sesle *alkış* denilen duayı yaparlardı [3]. Kırım hanının huzura kabulünde de aynı alkış merasimi yapılırdı [4]. Fatih'in kanunnâmesine göre cülûs ve bayramlarda divan-ı hümâyun çavuşlarının pâdişâhı tebrik etmeleri kanundu [5].

Ramazan ve kurban bayramı arifelerinde âdet olduğu veçhile divan-ı hümâyun çavuşlarından *duacı çavuş*, sarayda yapılan arife merasiminde dua eder ve buna mukabil ihsan alırdı; onsekizinci asırda bu para üç bin çürük akçe idi [6]. Divan çavuşlarına sonradan *Deavî çavuşları* denilmiştir.

[1] *İbnülemin tasnifi vesikalar (Tevcihat kısmı) numara 493 sene 1090.*

[2] *Nimetî efendi kanunnâmesi.*

[3] *Münşeat-ı Feridun beg (raznâme) S. 402 Kanunnâme-i Âl-i Osman S. 25 ve Peçevî C. 1 S. 153; Selânikî S. 72 ve 207; Nimetî efendi kanunnâmesi S. 26, 55, 66, 68; Âli (basılmamış birinci cilt S. 25, Nuhbet-üt-tevarih S. 220; Suphi tarihi varak 185 b ve 186 ve 204.* Alkış duaları hakkında daha evvelki ikinci fasıl — birinci kısımda malûmat vardır.

[4] *Nimetî efendi kanunnâmesi S. 55.*

[5] *Kanunnâmei âl-i Osman S. 25.*

[6] *Başvekâlet arşivi, Cevdet tasnifi vesikalar (saray kısmı) numara 5055, 1283 ve 1358.*

Çavuşbaşı'ya gelince:

Çavuşbaşı, elinde gümüş asasiyle divan-ı hümâyunda ayakta durarak hizmet eden[1] ve kapıcılar kethüdasiyle beraber merasim esnasında teşrifatcılık yapan devlet erkânındandı; çavuşbaşıların derece ve ehemmiyetleri daha sonraki tarihlerde yani onsekizinci asırdan itibaren artmış olmasına rağmen yine divanda aynı tarzda ayakta hizmet görürlerdi[2]. Fatih'in kanunnâmesinde, derecesi altı bölük ağalarından sonra ve kapıcılar kethüdasından evvel gelmektedir[3]. Divan-ı hümâyun günü hazine ve defterhânenin sadr-ı âzamdaki mühr-i hümâyun ile mühürlenmesi ve mührünün açılması çavuş başının eliyle olurdu[4].

Çavuşbaşı, halkın istidâ ve arz-ı hallerini divana takdime delâlet eder, dava için divana girip çıkanlara maiyyeti çavuşları vasıtasiyle mübaşirlik yapar, divanın tertip ve intizamını muhafazaya dikkat eylerdi; bu hizmetinden dolayı evvelce kendisine *divan beği* de deniliyordu[5]. Fatih'in kanunnâmesindeki kayda göre divan-ı hümâyun günleri oraya gelen vezir-i âzam, vezir, kazaskerler, ve defterdarların istikbal ve teşyileri ve bunların pâdişâhın huzuruna kabullerinde rehberlik etmek, çavuşbaşı ile kapıcılar kethüdasının vazifeleri cümlesindendi.

Çavuşbaşı bunlardan başka bayram ve cüluslarda ve sefirlerin huzura kabullerinde kapıcılar kethüdasiyle beraber teşrifatçılık yaparlardı. Divanın tatil zamanı gelince ellerindeki gümüş zincirli asaları yere vurarak müzakerenin sona erdiği zamanı bildirirlerdi. Bunun üzerine divan mesaisi sona erer ve halk dışarı çıkarılarak yemek yenilirdi. Çavuşbaşı divanda

[1] *Kanunnâmede* şöyle deniliyor: «Çavuşbaşı reisülküttab ve kapıcılar kethüdası hizmetkârdır, divanda oturmazlar» S. 15.

[2] *Edib efendi tarihi.*

[3] *Kanunnâme-i âl-i Osman, S. 12.*

[4] Çavuşbaşı, mühr-i hümâyunu sadr-ı âzamdan alarak öper ve Maliye hazinesiyle defterhaneyi mühürler ve sonra yine öperek vezir-i âzama iade eylerdi; ertesi divanda defterhâne ile hazine açılacağı zaman yine çavuşbaşı defterdar veya tezkirecilerin huzuriyle mühürleri fek-eyler ve hazine açılırdı. (*Halkondil zeyli teşkilât kısmı, S. 18 ve Eyyubî kanunnâmesi S. 12*).

[5] *Kanunnâme-i Âl-i osman S. 12.*

vezirlerin önünden kalkan yemeğin bir kısmını alıp nöbetçi çavuşlarla beraber divan kapısı yanında oturup yerlerdi. Divandan sonra vezir-i âzamı alayla paşa kapısına götürmek çavuş başıya aitti. Cuma günleri sadr-ı âzamı çavuşlarla beraber camiye götürmek çavuşbaşının vazifesi îcabındandı. Sadr-ı âzamın ikindi divanında da divan-ı hümâyunda olduğu gibi hizmet görürdü [1].

Hapis ve tevkif olunacak kimseleri ya paşa kapısındaki kendi dairesinde veya emrolunan mahalde hapseyler ve evini mühürlerdi [2]. Divan işleri paşa kapısına intikal eyledikten sonra çavuşbaşı'nın vazifesi ehemmiyet kesbetmiştir. Çavuşbaşı sadr-ı âzamın icraî işlerini tatbik hususunda anın vekilidir; kendisinin riyasetinde Bâb-ı âlide yapılan içtimâdaki muameleleri görür, Sivil memurlara ait işler, münâzaat, cürüm ve cinayet dava ve mahkemeleri, borçlu, alacaklı işleri hep bunun makamından geçerdi. Kendisine verilen arz-ı halleri bizzat tetkik eder yahut yardımcıları olan tezkire-i evvel ve tezkire-i sânî vasıtasiyle tetkik ve evrakı, hükmün infaz olunacağı mahkemeye gönderirdi; fakat bu işlerde icraî kuvvetine vekil olduğu sadr-ı âzama keyfiyyeti arzederek *sah* işaretiyle müsaadesini alması lâzımdı.

[1] *Âli, kütüpanemizdeki basılmamış nüsha varak, 265.*

[2] 976 h. 1568 m. senesinde ümeradan Abdal beğden şikâyet edilmesi üzerine vezir-i âzam Sokullu Mehmed paşa, çavuş Bektaş zade Mehmed ağayı çağırıp Abdal beğin tevkifini emretmiş ve o da maiyyetine bir kaç çavuş alıp Abdal beğin ikametgâhına gitmişti (*Selâniki tarihi S. 99*); Baş defterdar Burhan efendi ansızın azlolunup kapıcılar odasında teftiş için çavuş başı Hızır ağa gidip evini [dairesini] mühürlemiş ve defterlerini alıp getirmişti (*aynı eser*, s. *203*); 996 h. 1588 m. senesinde azlolunan baş defterdar İbrahim efendiyi, pâdişâhın fermaniyle çavuşbaşı alarak Yedikuleye habsile mal ve mülkünü mühürlemişti (*Aynı eser 237*); Vezir-i âzam İbşir paşa, Moralı defterdarı habsolunduğu kuleden çıkartıp kendi dairesinde habseylemesini çavuşbaşıya emreylemiş, o da bizzat defterdarı alıp çavuşbaşı dairesinde muhafaza altına aldırıp ertesi sabah erkenden Kıbrıs'a nefyolunmak üzere sekiz nefer çavuşla Üsküdar'a geçirip orada katleylemişti (*Naima C. 6. S. 54*); 1103 h. 1691 m. senesinde Kirli İsmail efendi çavuşbaşı habsinden kaldırılıp kapı arasına (sarayın orta kapısı arası) habsolunmuştu (*Silâhdar tarihi C. 2 S. 617*). Divan-ı hümâyunda tutulan bir (nefi ve kalebend) defteri vardı. Burada çavuşbaşı tarafından hapisleri emredilen eşhasın tevkiflerine ve nefilerine dairbir haylı hüküm vardır. (*Başvekâlet arşivi, Salon vesikaları*).

Sadr-ı âzamın emriyle şikâyetleri dinliyerek bunları sadr-ı âzamın divanına arzetmek üzere fezleke yapar ve paşa kapısındaki sadr-ı âzam divanında vezir-i âzamın solunda oturarak görülecek davaların hülâsalarını arzederdi. Bu hizmetleri sebebiyle sorgu hâkimi ve emniyyet-i umumiye vazifesini görürdü. Vezirlerin ve sair devlet ricalinin tevkif ve hapislerinde bizzat çavuşbaşı bulunuyordu[1].

Divan işleri, paşa kapısına intikal ettikten sonra çavuşbaşının sarayla alâkasını, ulûfe divanına sefir kabulüne ve bir de arife günleri sarayda yapılan ikindi divanına, inhisar etmiş olup sair günlerde paşa kapısı veya Bâb-ı âlîde bulunurdu.

***

Çavuşbaşı, sefirlerin paşa kapısına ve saraya gelişlerinde protokol şefi vazifesini görürdü[2].

Elçilerin divan çavuşlarından bir kısmiyle beraber maiyetinde çavuşlar kâtibi, çavuşlar emini ve saire olduğu halde çavuş başı tarafından istikbali, Eminönündeki bir mevkide [vezir iskelesi] olur ve elçi buradan alayla ya paşa kapısına veya saraya götürülürdü. Eğer elçi İran elçisi ise Çavuşbaşı anı Üsküdarda karşılardı. Sefirlerin büyük elçi, orta elçi oluşlarına göre çavuşların adedi çok veya az olurdu. Gelen elçi büyük elçi ise çavuşbaşı anın yanında ve solunda ve orta elçi ise önünde giderdi.

Şeyh-ul-islamların makamlarından azilleri, çavuşbaşılar vasıtasiyle tebliğ edilirdi[3]. Bundan dolayı çavuşbaşılar herhangi bir hizmet sebebiyle şeyh-ul-islama gönderilmezler ve îcabederse yalnız çavuşlar yollanırdı[4]. Şayet çavuşbaşının

[1] *Silâhdar tarihi C. 1 S. 669*; Serdar İbrahim paşanın çavuşbaşı vasıtasiyle Yedikuleye hapsine dair olan vaka.

[2] Eserimizin merkez teşkilâtına ait diğer cildinde elçi kabulü münasebetiyle yapılan merasim hakkında tafsilât vardır.

[3] 1206 H. 1791 M. de Şeyhulislâm Mekkî Mehmed efendi ihtiyar ve rüküb ve nüzûle muktedir olmadığından azli zarureti hasıl olmuş, pâdişah üçüncü Selim kendisini sevdiğinden azlini reisülküttab vasıtasiyle tebliğ edip istediği yerde oturmasına müsaade eylemişti *(Edib efendi tarihi s. 199)*.

[4] (1001 şevvalinin on ikinci pazar günü kanun-ı kadim üzere bahar hil'ati giymek için divan çavuşlarından on beş muhteşem çavuş şeyhulislam

gitmesi zarurî olursa gündüz önlerinde fener çektirerek giderler ve bu suretle şeyh-ul-islamı telâşa düşürmezlerdi. Şeyh-ul-islamlığa tayin edilen zatı da alayla evinden alarak saraya getirmek çavuşbaşıya aitti [1]. Kendisine vezirlik verilen birini önüne düşüp konağına götürmek kanun üzere çavuşbaşı'ların vazifeleri cümlesindendi [2].

Çavuşbaşı'lar hariçten İstanbul'a gelen eşhasın hüviyetlerini tahkik ile bunları yine geldikleri vilâyet veya kazalara iade ederler ve bu suretle İstanbul'un kalabalık olmamasına dikkat eylerlerdi [3].

Çavuşbaşı'ların vazifelerinden biri de malikâneler üzerinde teftiş hakkı olmasıdır; herhangi bir çiftlik sahibi mülkünü başkasına ferağ edeceği zaman mal sahibinin beratına bakarak sadr-ı âzama arz-ı hal takdim ederdi [4]. İstanbul bedestenindeki gedikli (muvazzaf, miktarı muayyen) tellâlların azil ve tayinleri çavuşbaşının arziyle yapılırdı [5].

Zekeriyya efendi davetine gönderildi; müşarünileyhi evinden alıp tâzim ile divan-ı âliye götürdüler), bk. *Selânikî tarihi, basılmamış nüsha varak 180.*

[1] Yevmüsselâsin (Salı) şehr-i câ (Cemaziyelevvel) sene 1061 yevm-i mezburda vüzerây-ı izâm ve kazaskerler arza girip hâlâ şeyhulislâm olan Aziz efendi hazretleri (Kara çelebizâde) dest bus-ı hazret-i pâdişah hazretleriyle müşerref olmak içün divan-ı hümâyuna gelmek içün otuz kırk nefer çavuşlar ile çavuşbaşı divan-ı hümâyundan saadethanelerine varıp alay ile divan-ı âliye geldikte yeniçeri ağası arza gittiği bağçe ortasından kapuağası oturduğu kapıya karip yere vardıkta kapı ağası şeyhulislâm hazretlerine karşı yürüyüp istikbal edip dest bus edip önüne düşüp saadetlû, azametlû pâdişâh-ı âlempenah hazretlerine götürüp huzur-ı pâdişâhide iki saat miktarı durduktan sonra yine harem-i hümâyundan çıktıkda yine çavuşbaşı İbrahim ağa, otuz kırk nefer çavuşlar ile ve yirmi otuz nefer piyade kapıcılar önüne düşüp tâzim ile saâdethanesine götürdüler. Pâdişâh-ı âlempenah hazretleri, şeyhulislâm hazretlerine samur kaplı beyaz sof-ı rânâ giydirmişlerdir. Hüdây-ı kerim hazretleri mübarek eyliye Âmin.,, (*Teşrifat defteri, numara 6 Kâmil tasnifi*).

[2] *Başvekâlet arşivi Emiri tasnifi vesikalar (birinci Abdülhamid vesikaları hatt-ı hümâyun kısmı) numara 727.*

[3] *Esat efendi kütüphanesindeki 3360 numaralı mecmua.*

[4] *D'ohsson c. 7. kitap 2 (Sadr-ı âzam ve Bâb-ı âli kısmı) ve Hammer (Osmanlı devletinin idarî ve askerî teşkilâtı (Bâb-ı âli kısmı).*

[5] *İbnülemin tasnifi (Tevcihat vesikaları) numara 1158.*

***

Onsekizinci asırdan îtibaren çavuş başıların ehemmiyeti artmış ve kendileri sayılı devlet ricalinden olmuşlardır; Hatta tezkire-i evvel ve tezkire-i sânî denilen iki tezkireci bu son asırlarda çavuş başının muavini olarak sadr-ı âzama verilen lâyiha ve istida ve arz-ı halleri alır ve lâzım gelen muameleyi yaparlardı [1]; fakat bunlar çavuşbaşının maiyyeti olmayıp işlerin süratle görülmesinin temini için verilmişlerdi. Çavuşbaşıların doğrudan doğruya vezir ve sadaret kaymakamı, hatta sadr-ı âzam olanları vardı [2].

Çavuşbaşı merasimde serâser denilen kumaştan üst elbisesi ve başına Selimî giyerdi [3]. Çavuşbaşının maiyyetinde kendisinden sonra büyük âmir olarak *Çavuşlar kâtibi* ile *Çavuşlar emini* vardı. Çavuşbaşı kisedarı, çavuş başı dairesinin evrak ve sicil müdürü idi; divanda çavuşbaşıya ait ve anın vasıtasiyle tesviye olunacak evrak kendisine verilir ve o da kisedarına teslim ederdi; kisedar bu evrakı çavuşlardan tayin ettiği mübaşirler vasıtasiyle takip ettirir ve evrak, davaya ait ise müddei ve müddeâaleyhi dinler, îlâm'ı yapar ve sonra çavuşbaşıya teslim eylerdi; Çavuşbaşılık deâvî nezaretine tahvil edilince bu memura da (*deâvî kisedarı*) denilmişti.

Eflak ve Buğdan voyvodaları İstanbul'a gelince anı istikbal için çavuşbaşı gitmeyip çavuşlar emini ile çuvuşlar kâtibi bir kaç çavuşla gidip divan-ı hümâyuna getirilirdi [4]. Elçilerin istikbali ve teşyii münasebetiyle çavuşbaşıya hediyye verilmek kanundu; Eflak ve Buğdan voyvodalarının tayininde çavuşbaşıya bin akçe verilirdi; keza Erdel kıraliyle, voyvodalardan haraç geldiği zaman çavuş başıya bin akçe ile iki at verilmesi kanun îcabiydi [5]. İlk defa patrikliğe tayin olunan Rum pat-

[1] *Olliviye, Fasıl 18.*

[2] *Silahdar tarihi, C. 1, S. 429 ve Suphi tarihi, S. 64 b.* İkinci Mahmud zamanında Alemdar Mustafa Paşa'nın şahadetinden sonra çavuş bası Memiş efendi sadr-ı âzam olmuştu.

[3] *Nimetî efendi kanunnâmesi S. 85, 92* Sancağ-ı şerif ihracında «Dergâh-ı âli çavuşbaşısı seraser nimten ve selimî ve tirkeş, divan rabtı ve abayî ve yancık'la ata suvar olup ortada yürüyüp...»

[4] *Nimetî efendi kanunnâmesi S. 96.*

[5] *Nimetî efendi kanunnâmesi S. 85.*

riği divana gelip arza girip çıktıktan sonra çavuşbaşıya çuha, kumaş ile bir miktar para verirlerdi; Ermeni patriği de çuha ve kumaş hediyye ederdi [1].

Çavuşbaşıların yevmiyelerinden mâada arpalık olarak dirlikleri de vardı [2].

Doğrudan doğruya çavuşbaşıya bağlı olan bazı memuriyetler şunlardı:

Çavuşlar kâtibi :

Bu, divan çavuşlarının zabiti olup kanunen teayyün eden nakdî ve bedenî cezaların infazına nezaret ederdi. Çavuşlar kâtibi ile çavuşlar emini bilhassa ulema sınıfından itibarlı şahsiyetleri meselâ müderris, kadı, naip ve sairelerini tevkif etmek selâhiyyetini haizdiler.

Çavuş başı kisedarı :

Çavuşbaşının evrak müdürüdür. Divan çavuşlariyle üzerine mütelea yazılmış olan arz-ı hallerin îcabeden kontrollarını yapardı. Bundan başka çavuşbaşı namına tahsil edilecek rüsumu bu toplardı; mahkeme resmini, davayı kazanan taraf verirdi. Tahsil edilen rüsum çavuşbaşı ile mahkeme kararının icrası için istihdam edilen ve mübaşir denilen çavuşlar arasında taksim olunurdu. Bu rüsumun yüzde onu (onsekizinci asır sonlarında) kisedara aitti.

Çavuşlar bölük başıları :

630 çavuşun taksim edildiği kırk bölüğün başındaki zabitlerdir. Her bölükte çavuş olarak onbeş kişi vardı ve bu bölüklerden ikisi her gün Bâb-ı âlîde ve saray'da nöbet beklerler ve biri de pâdişâh'a refakat etmek üzere sarayda ve diğeri verilecek emirleri infaz için Paşa kapısında bulunurlardı.

Cebeci çavuşu :

Vazifesi merasim günlerinde ve divan içtimalarında divan-ı hümâyun'a gelen devlet erkânını bekleyip merasim ve teşrifat dairesinde karşılamaktı. Divan-ı hümâyun içtimalarında divan erkânı

[1] *Nimetî efendi kanunnâmesi, S. 99.*

[2] *Mühimme defteri, numara 2, S. 42, sene 963.*

kubbe altına toplanınca cebeci çavuşu hemen ata binerek Paşa kapısına gider ve kendisine intizar olunduğunu sadr-ı âzama bildirir ve bunun üzerine sadr-ı âzâm divana gelmek üzere hareket ederdi. Cebeci çavuşu, sadr-ı âzamın gelişini *hazır olun* diye bağırarak divan heyetine haber verirdi.

Kılavuz çavuş :

Gerek pâdişah ve gerek sadr-ı âzamın alaylarında bunlara yol açan kılavuz çavuştu ; bunun bir de *kılavuz yamağı* denilen muavini vardı. Kılavuz çavuş yamağı, cuma namazı alaylarında kılavuz çavuşun vazifesini görür yani ona vekâlet ederdi.

Duacı çavuşu :

Buna *Selâm çavuşu* da derlerdi. Vazifesi alaylarda pâdişah ve sadr-ı âzamı ata binerken ve inerken alkışlamaktı. Bu alkışa bütün çavuşlar hep bir ağızdan *Hû* diye mukabele ederlerdi.

Bunlardan başka, bir kısım vazifeleri îtibariyle çavuş başıya tabi alan büyük ve küçük tezkireciler (tezkire-i evvel ve sânî) vardı. Bunlar öğleden evvelki zamanlarını çavuşbaşının dairesinde geçirirlerdi. Biri çavuşbaşının sağında ve diğeri solunda oturup çavuşbaşının kararına göre arz-ı hallere cevap verirlerdi. Bunlar sadr-ı âzamın muhtelif vilâyetlere, mahkemelere, orduya ve saireye hitaben göndereceği buyrultuları da tesvid ederlerdi.

***

Çavuşbaşı tabiri 1252 H. 1836 M. tarihinde kaldırılarak bunun dairesine *divân-ı deâvî nezareti* denililmiştir ki[2] sonradan Adliye nezaretine tahvil edilen bu unvan bugün de Adliye Vekâleti ve 1945 te yeni ismi olan Adalet Bakanlığı mukabildir.

Divan-ı hümâyun çavuşları 1252 senesi cemaziyelâhırının 24 ünde zabitleriyle beraber yüz yetmiş nefere tenzil olunarak[1] bu suretle divan çavuşlariyle çavuşbaşı teşkilâtı yeni bir şekil almıştır.

[1] *Lütfi tarihi ve Nuhbet-ül-vekayi 1252 senesi cetveli.*

[2] *Başvekâlet arşivi, Cevdet tâsnifi vesikalar (saray kısmı) numara 2596.*

ŞIKÂR AĞALARI

Türklerin muharebe taklidi olarak avla meşgul olmaları çok eski devirlerdenberi devam edip gelmiştir. Osmanlılarda da aynı usulün devam ettiğini de görmekteyiz. Orhan'ın oğlu Süleyman paşanın bir av esnasında vefat ettiği malûmdur. Pâdişahlardan birinci Murad'la sultan Yıldırım Bayezid'in mükemmel av teşkilâtı vardı; hatta yeniçeri ocağı ağalarının memuriyet ve isimleri zağarcı başı, seksoncu başı, [sansuncu-samsuncu] turnacı başı diye anılmıştı. Yine bu ocakta sekban avcılariyle *şikarî* denilen avcılar vardı. Bazı müverrihlerin rivayetlerine göre birinci Murad ile oğlu Yıldırım Bayezid'in beş altı bin kişilik av maiyyeti bulunuyordı. Osmanlı pâdişahları, bir kaçı müstesna olmak üzere dördüncü Mehmed'e kadar az, çok avla meşgul olmuşlardır. Bunların içinde ifrat derecede ava düşkün olan dördüncü Mehmed olup tarihte *avcı* lakabını almıştır.

Osmanlı pâdişahları ekseriyyetle Istıranca, Kâğıthane Üsküdar, mıntakası ve boğazda Sarıyer ve havalisinde avcılık ederlerdi. Bilhassa Çatalca'da Istıranca dağları en geniş av mıntakası idi. Kanunî sultan Süleyman, Istıranca ve bazan Kâğıthane taraflarında av yapardı [1].

Pâdişahların maiyyetlerinde rikâb ağalarından olan ve kendileriyle beraber av yapan bir zümrenin âmirlerine *şikâr ağları* denilmektedir; bunlar da derece sırasiyle yukarıdan aşağıya doğru *Çakırcı başı, Şahinci başı* ve *Atmacacı başı* idiler [2].

[1] Bu hususlar hakkında *Hammer C. 1, S. 288, 354 ve Selâniki S. 5 ve Zübdet-üt-tevarih, varak 223 ve 310 ve Kavanin-i Yeniçeriyan ile Abdi paşa vekayinâmesi, varak 91 b. ve Silahdar tarihi C. 1* ve diğer o tarihlerdeki eserlerde bilmünasebe malûmat vardır.

[2] 1078 H. 1667 M. senesinde Çakırcı başı, Eğri beğlerbeği olmuş anın yerine şahinci başı ve şahinci başının yerine atmacacı başı tayin edilmiş ve atmacacı başılığa av ağası ve anın hizmetine de çakırcılar kethüdası kanun üzere tayin olunmuştur. *Vekayinâme varak 122 b.* 1054 H. 1644 M. tarihli bir rüus defterinde, çakırcı başılığın şahinci başıya ve şahinci başılığın da haremdeki ikinci doğancıya verildiği görülüyor *Başvekâlet arşivi, Kâmil tasnifi defterler numara 258).*

Bu üç ağa sarayın *erkân-ı bîyrun* denilen dış hizmetinde bulunan avcı başlardır; bunlardan başka bir de enderun erkânından ve *Erkân-ı havass-ı cüvanî* den olan *Doğancı başı* ile maiyyeti olan doğancılar vardı [1]. Doğancı başı av esnasında pâdişâha en yakın olanıdır; av getirdikçe bahşış alır, enderundan çıktığı zaman çok defa çakırcı başı veya Şahinci başılık ile çıkarlardı; bazan kendilerine mirahurluk, sancak beyliği ve daha yüksek vazifeler de verilirdi.

Doğancı başının yevmiyesi onaltıncı asır sonlarında yirmi akçe olup yıllık aidatları da rikâbdar ağanın yıllığı kadardı [2].

Doğancı başı onaltıncı asrın son yarısında kanun üzere üç yüz bin akçe ile sancak beğliğine tayin edilirken [3] sonraki zamanlarda beğlerbeği ve vezir olarak da çıkarılmışlardı [4]. Onyedinci asrın başında ve ortasında ve son yarısında enderun doğancıları otuz ve kırk kişi olup bunların üçü has'oda'da yedisi hazine odasında ve yirmisi de seferli koğuşunda bulunuyorlardı; fakat yine bu onyedinci asırda ve Dördüncü Mehmed zamanında enderun doğancıları kaldırılmıştır [5].

Pâdişahlar dördüncü Mehmed'den sonra avla meşgul olmamışlar ve fakat bu teşkilatı bir dereceye kadar muhafaza eylemişlerdir [6]. Onyedinci asır başlarında *Şikâr halkı* denilen

[1] 883 H. 1478 M. tarihinde gılınan-ı enderun olan dokuz şahinciden bahsedilmektedir. Bunlardan ayrı olarak bîyrun halkından 33 şahinci 14 çakırcı ve 11 de atmacacı vardı (*Tarihi Osmanî E. Mecmuası sene* 9. *S. 5, 18 ilâ 20)*. Demek sonradan enderundaki şahinci başının yerine doğancı başı kaim olmuştur.

[2] *Âli tarihi* (*Umumi kütüphane nüşhası), varak 135.*

[3] *Kanunnâme* (*Âşir efendi kütüphanesi numara 1004 varak 35) ve Kanunnâme (Esat efendi kütüphanesi, numara 2362 varak* 82.

[4] 1016 şevval (1608) Doğancı başı hafız Ahmed ağa vezaretle kaptân-ı derya olmuştu (*Yekayi-i tarihiyye* varak 119 b) ve (Zübdet-üt-tevarih varak 96). Bu Hafız Ahmed Ağa Dördüncü Murad zamanında iki defa vezir-i âzam olan şair ve edip meşhur hafız Ahmed paşadır. Keza 1021 şevval çıkmasında doğancı başı karakaş Mehmed ağa Bosna beğlerbeğiliği ile çıkarılmıştı(*Zübdet-üt-tevarih varak 180)* 1058 şevvalindeki (1648) çıkmada da doğancı başı topal Ahmed ağa Silistre beğlerbeğliği ile saraydan çıkmıştı (*Vekayinâme Abdurrahman paşa, varak 4*).

[5] *Kavanin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne* S. *12.*

[6] *D'ohsson C. 7, fasıl 2 kısım 4 ve Cevdet tasnifi saray vesikalar, numara 446 sene 1215.*

avcılardan otuz neferi doğancı 271 neferi çakırcı 276 sı şahinci ve 45 neferi atmacacı olmak üzere mevcudları 592 idi[1]. 1169 H. 1755 M. senesinde *çakırcıyân-ı hassa*, yirmi bölük olarak görülüyorsa da yalnız birinci bölükte üç dördüncü bölükte bir ve onuncu bölükte de iki ki cem'an altı avcı vardı; ve diğer bölükler hep boştu; fakat bunların müteferrika denilen hizmet efradı'nın mecmdı ayrı bir bölük halinde olarak 148 di. Yine aynı senede onaltı bölük olan şahincilerde de cem'an yedi şahinci ile 174 müteferrika vardı; bir bölük halinde bulunan atmacacılar ise 30 kişi idiler[2].

1190 H. 1776 M. tarihli mevâcib yani maaş defterinde şahinciler onaltı bölük olup mevcutları altı, müteferrikaları 174, çakırcılar altı ve müteferrikaları 157 dir[3]. Bu kayıtlar, sarayın avcı teşkilâtının şöyle böyle hemen ismen devam etmiş olduğunu göstermektedir; şahincilerin maaş defterlerinin sonunda Bursa'daki şahin avcılarından bahs edilmektedir ki bunlar, *defterli mirî sayyad*'ları olup bu sınıfa dair biraz aşağıda mühim bir not vardır.

***

Gerek bizzat saraydaki av kuşlarına bakan ve gerek haricde hizmet edip saraya av kuşu yetiştiren üç sınıf avcı vardı. Bunlar, ulûfeli, timarlı ve tekâliften muaf olmak üzere üç kısım idiler; maaşlı olanlar yani ulûfeliler sarayda hizmet eden avcılardı; diğerleri Anadolu ve Rumelinin muhtelif yerlerinde av kuşları yetiştirmek için hizmet ederlerdi; ulûfeli çakırcı, şahinci ve atmacacılar'dan senede ikişer kişinin çırağ edilmeleri kanundu,[4]. Taşradaki avcılardan bir kısmı yuvacı ve yavrucu ve bir kısmı götürücü ve gürencci ve diğer bir zümre de sayyad denilen avcılardan mürekkebti. Bunlar, dağlık ve kayalık mahallerde hassa, yani saraya âit çakır, şahin ve atmaca yuvalarına bakarlardı. Yuvacı ve yavrucular, yuvaları

[1] *Ayni Ali risalesi S. 95 ve Tarih-i Gılmânî.* Eyyubi efendi kanunnâmesinde ayrıca (şagirdan-ı bazdârân-ı enderun) ve (şagirdân-ı şâhinciyân-ı enderun) dan bahsolunarak mevcutlarının onaltı olduğu gösterilmektedir.

[2] *Kâmil tasnifi defterlerden 7224 numaralı saray mevacib defteri sene 1169 ve yine aynı tasnifte 7235 numaralı defter sene 1215.*

[3] Kâmil tasnifi 7230 numaralı defter sene 1190.

[4] Tarih-i Osmanî Encümeni'nden Türk Tarih Kurumu'na devredilen kitaplardan *39 numaralı mecmua varak 14.*

muhafaza ederler ve yavruların kanatlanmasına bakarlardı; yavrucular *üleş* zamanında İstanbul'a gelerek yavruları doğancı başıya verirlerdi; diğer kısım ise av yaparlardı[1]. *Doğancılar meydanı*, av kuşlarını besliyen zümrenin meydanı olup Üsküdar'da halâ ismini muhafaza etmektedir. Yine Üsküdar'da pâdişâhın yapacağı av için beslenen tazılara mahsus ve bostancı ocağına bağlı bir ocak vardı[2]. Her sene Eflak ve Buğdan'dan hassa doğancı başı vasıtasiyle İstanbul'a şahin getirtilirdi; bunun miktarı onaltıncı asırda dört iken, sonradan yirmi beşe

[1] Bunlar hakkında kanunnâmede şöyle deniliyor: Doğanciyân, şahinciyân, çakırcıyân, haraçtan, ispençe, koyun resmi, kovan resmi, baştine öşründen, ulaktan, sekbandan, cerahordan, sürgünden, hisar yapmaktan filcümle avarız-ı divaniyye ve tekâlîf-i örfiyyeden muaftırlar. Bunlar av hayvanatı beslerler ve av hayvanlarını avcı başılarına teslim ederler ve bu hizmetlerine mukabil yukarıda saydığımız tekâliften affolunmuşlardı. Bu hususta daha iyi bir fikir verebilmek için her birisine ait hizmetleri ve bu hizmetleri mukabelesinde kendilerinin tımar ve muafiyetlerine dair olan kanunu zikredelim:

Hassa doğancı, şahinci ve atmacacı tâifeleri tımarlı, çiftlik ve baştineli olarak iki kısımdı (*Baştine çiftlik demektir; müslüman kuşbazınkine çiftlik ve hıristiyan kuşbazınkine Baştine deniliyor*): çiftlik ve baştineli olan bu zümrenin başlarında her nahiyede birer doğancı başı vardı; bu doğancı başılar, arpalık hükmünde zeamet ve tımar sahibi idiler; mıntakalarındaki şikâr balkının idaresi bu doğancıbaşılara aitti. Tımarlı olan hassa kuşbazları iki sınıftı; bir kısmı götürücü ve bir kısmı da gürenççi idi. Bu iki sınıf her sene üleş zamanında kendi doğancı başılariyle İstanbul'a gelip pâdişâhların kuşhanesinde götürücülük ve gürençcilik yaparlardı. Bunlardan birinin tımarı mahlul olacak olursa kuşbazlıkta mahir oğlu varsa ana, yoksa bazhâne mülâzımlarından bir üstad doğancıya verilirdi. Muafiyetle kuşbazlık edenler de iki sınıftı. Bir kısmı yuvacı ve yavrucu ve bir kısmı da avcı idiler. Bazı dağlık ve taşlık mahallerde hassa ve çakır yuvaları olup, yuvacı ve yavrucu olanlar oraları muhafaza edip bu yerlere hariçten kimseyi sokmazlardı. Yavru zamanı olup yavrular kanadlanıncaya kadar o mahalleri muhafaza ederlerdi; sonra yavruları yuvalarından alıp terbiye ve talim ederler ve üleş zamanı olunca doğancı başılariyle İstanbul'a gelip yavruları teslim ederler ve bu suretle yoklamaları da yapılırdı.

Sayyad denilen avcılar da bazı yerlere tuzak kurup avcılık ederlerdi Bunlar da yuvacı ve yavrucular gibi avladıkları avları teslim ile tezkire alırlardı. Bütün bu kuşbazların azil ve tayinleri hassa çakırcı başısına ait olup tımar ve gediklerine hiç kimse dokunamazdı; ellerinde hizmetlerine ait beratları vardı. (*Kanunnâme-i Hâkanî, Avni Ömer, S. 25 ilâ 27*).

[2] *Cevdet tasnifi vesikalar* (*saray kısmı*)*numara 132, 1492, 1675.*

ve hatta elliye kadar çıkmıştı [1]. Mîrî avcılar avladıkları postlu hayvanların postlarını her sene ağalarına getirip, *edâ tezkiresi* yani teslim vesikası alırlardı. Bunlar, ayı, kaplan, zerduva sansar, vaşak, tilki, çakal avlarlar ve postlarını ağaları vasıtasiyle saraya verirlerdi; bu sayyadlara *Defterli avcılar* denilirdi [2].

Taşrada hizmet eden tımarlı, zeametli, vergi ve tekâliften muaf kuşcuların [3] yani çakırcı, atmacacı ve şahincilerin vilâyet, sancak ve kazalariyle hizmetlerini isim ve şöhretlerini ve elle-

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray kısmı) numara 2877 sene 1201 ve Mühimme defteri numara 3. S. 119 ve 135* ve elli cenah şahin gelmesi hakkında Buğdan voyvodasına gönderilen hüküm: *İbnülemin tasnifi, saray vesikaları sene 1083. numara 166.*

[2] 26 Cemaziyelâhir sene 1040 (1630) tarihli Anadolu eyaletindeki mîrî avcılar hakkındaki hüküm sureti:

Anadolu eyaletinde vaki olan kadılara hüküm ki; Eyâlet-i mezburede vaki olan kasabat ve kurada sakin olan defterlü avcı taifesi şikârgâh olan mahallerde ayu ve kaplan ve zerduva ve sansar ve vaşak ve kurd ve tilki ve çakal vesair dahi canavarlar sayd-ü- şikâr edip lakin mutâd-ı kadim üzre her sene getirip ağalarına teslim etmeyip ve edâ tezkiresi almayıp ve bazı reâya taifesi dahî defterlü sayyad değiller iken sair mîrî sayyadlar gibi tüfenk ve doğan götürüp sayyadlık itmelerile ol makuleleri yerli yerinde onat veçhile teftiş ve tefahhus olunup kadimi defterlü sayyad iken mûtad üzere her sene asitâne-i saâdetime gelip edâ-ı hizmet edip ağaları tarafından mühürlü tezkireleri olmayanların cümlesini defter edip ve her birinden şikâr eyledikleri doğan ve âhu ve kaplan ve vaşak ve kurt ve zerduva ve sansar ve tilkü postaların cemedip reâya iken sayyadlık hevesinde ve kârında olan reâya taifesine sayyadlık ettirmeyip memnû olmıyanları defter edip südde-i saâdetime arzolunması için çakırcı başı ve şahinci başı ve atmacacı başı taraflarından mektup verilip ve hassa doğancı başılarından kıdvetülemâil-i velakran... zîde kadrühû tayin olunmağın ol mektub mucebince amel olunmak emredüp buyurdum ki... (*Mühimme defteri 85. S. 193 sene 1040*).

[3] *Mühimme defteri 10. S. 349. sene 679 ve İbnülemin tasnifi (saray mesalihi) numara 463 sene 1086 ve yine İbnülemin (Saray mesalihi) 1989 sene 1102* Rumelide paşa sancağında orta kol ve sol koldaki doğancı, çakırcı, şahinci ve atmacacı tımarları ve yine *İbnülemin tasnifi (saray) 12205* de Atmaca görücüleri tımarı ve *aynı tasnif 2204 numaralı vesikada* şahin götürücülüğü tımarı sene 1113 ve 1114 ve Karasi sancağının Çakır köyünde üçbin akçe hasılatlı çakır götürücülüğü tımarı (*İbnülemin saray*), *numara 2388 sene 1080 ve Cevdet tasnif*

rindeki dirliklerin hasılatını gösteren ayrı ayrı defterler vardır; bu defterler mufassal ve mücmel olarak iki kısımdı ve her vazife sahibinin ellerinde hizmetlerini gösteren beratları bulunuyordı[1]. 1037 H. 1627 M. tarihli Şahinciyan defterinde Rumelide'ki beratlı şahinci, kayacı, görücü ve şahin tuzakçı'larından bahsedilmekte ve bunların her kazada bulundukları köylerin isimleri gösterilmektedi[2]. Bunlar babadan evlada, kardeşe, akrabaya intikal etmek üzere bu hizmetle mükellef olduklarından birinin vefatında hizmetleri bunlara intikal eylemekte idi. Keza 1129 Hicret tarihli [1716 M] diğer bir defterde de Maraş, Sis, Kayseri, Karaman ve sair kazaların kuşbazlarının dirliklerini görmekteyiz[3]. Daha böylece Rumeli ve Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki avcıların defterleri vardır. Kuşbazların bir kısmı müslüman ve bir kısmı Hıristiyan idiler[4].

Hassa şahinci başılığı, 8 Şaban 1243 (1828 m.) de ve çakırcı başılık ise 1246 Rebiulâhir (1830 M) senesinde lağvedilerek üzerlerindeki dirlikler mukataat hazinesine verilmiş ve bunlara tabi taşralardaki şahinci ve çakırcıların da muafiyetleri kaldırılıp kendileri diğer köylü gibi vergiye bağlanmışlardır[5].

(*saray*) Kütahya sancağının Emed veya Eğrigöz nahiyesinde Çinger köyünde şahin görücülük tımarı *numara 590 sene 1157*) ve Edirne'de Akviran sakinlerinden şahin kayacıları tayin olunan Yakup ve Yusuf'un hizmetleri mukabelesinde avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf olmaları hakkındaki vesika (*İbnülemin saray numara 2615 sene 1138*).

[1] Tekirdağında hassa şahincilerinden Yorgi'ye tecdiden berat verilmesi hakkında şahinci başının arzı (*Saray, Cevdet tasnifi*) *numara 937 sene 1223.*

[2] *Başvekâlet arşivi* (Kâmil tasnifi, defterdar) *No. 7174 sene 1010* ve *7170 numaralı defter sene 1007 ve cevdet tasnifi vesikalar* (*saray*) *No. 2605 sene 1249.*

[3] *Cevdet tasnifi vesika saray 5891 sene 1129.*

[4] 1007 H. 1598 M. tarihli olup islam ve hıristiyan kuşbazların isim ve mıntakalarını gösteren bir icmal defterinin başında bunlar hakkında şu kayıdlar vardır:

« دفتر اجمال چاقرجیان و یوهجیان و کوریجیان و خیشکان کبران و مسلمانان و اولاد ایشان
در ولایت روم ایلی الواقع فی اوائل شهر ربیع الاخر سنه سبع و الف » Kâmil tasnifi No. 7170

[5] *Başvekâlet arşivi* - Cevdet tasnifi vesikalar (saray) No. 6358.

ÇAŞNİGİRLER VE ÇAŞNİGİR BAŞI

Çaşnigirler, hizmetlerine göre sofracı demektir; bunlardan bir kısmı pâdişâhın şahsına mahsus pişen yemeklere nezaret edip matbah kapısında oturup hükümdara pişecek çorba ve pilâvın pirincini ayıklarlar ve bir kısmı da saray matbahında pişen yemeğin tevziinde hizmet ederlerdi. Çaşnigirlere *Zevvâkin-i hassa* = ذواقين خاصه da denilirdi [1]. Bilhassa Divan-ı hümâyunun toplantı günlerinde Çaşnigir başı, çaşnigirlerin önlerine düşüp yemeklerin tevziine bakardı. Hasodaya verilecek yemekte de çaşniğir başı önde bulunduğu halde çaşnigirler buraya yemek sahanlarını getirirlerdi. Vezirlerin sofra hizmetini çaşnigirlerle mehterler görürler ve sadr-ı âzam ile vezirlerin sofrasını çaşnigirler kurarlar [2] ve yemeği bunlar verirlerdi. Bunun için divan günleri başlarında مجوزه = *Mücevveze* ve çatma üst elbisesi giyerek matbah-ı âmire tarafında oturup vakti gelince vezirlere yemek verirlerdi; fakat bayramlarda arkalarındaki çatmaları çıkarıp orta kuşağiyle yemek tevzi eylemeleri kanundu; buna da sebep, yemek veren çaşnigirlere bayram günlerinde yemekten sonra birer kaftan giydirilmesi nin adet olması idi [3].

Çaşnigirlige, has'oda ile hazine ve kiler odalarında hizmet eden içoğlanlarından çıkarılırdı [4]. Bunların bir zaman adedlerinin kırk olması kanundu [5]. Fakat bir aralık mevcut-

[1] Fatih Sultan Mehmed zamanında ve 883 H. 1487 M. tarihinde ser Zevvakin-i hassa Sinan beğe tabi çaşnigirlerin mevcudu oniki idi (*T. O. E. M. sene 8, sayfa 15*)

[2] *Eyyubî efendi kanunnâmesi s. 13* ve *Nimeti efendi kanunnâmesi* ve *D'ohsson C. 7. Fasıl I. kısım I*, de çaşnigirlerin, Tabl-u- alem mehterleri» ekmekci başı, kiler agası, aşcı başı, helvacı başı ile beraber kilerci başıya tabî olduklarını yazar.

[3] *Nimetî efendi kanunnâmesi s. 33.*

[4] Hane-i hass-ı sultanîden çıkanlara dergâh-ı âlî müteferrikalıkları, çaşnigirlikler ve hazine ve kiler gılmanından sahib-i mertebe olanlara çaşnigirlikler verilirdi ve yine zülüflü baltacıların kıdemlileri de çaşniğir ve müteferrika olurlardı *[Zübdet-üt-tevarih c. 2. s. 180]*.

[5] *Kanunnâme-i âl-i Osman notu S. 18* ve *Koçı beğin teşkilât mecmuası S. 16* ve *Selânikî tarihi S. 39.*

ları 117 ye kadar çıkmıştı[1]. Çaşnigirlerin âmirine *çaşnigir başı* veya *Ser Zevvâkin-i hassa* denilirdi.

Onyedinci asır başlarında çaşnigirlerin adedi 117 ve aynı asır ortalarında yirmi iki olduğu görülüyor[2]. Onsekizinci asrın son yarısında miktarları elli kadardı[3]. Kanun üzere ihtiyar çaşnigirlere bölük ağalığı verirlerdi[4].

Çaşnigirlerin derecelerine göre yevmiyeleri vardı; iki senede bir bunlara lâciverdî kuşak ve pamuktan kaftan bedeli verilirdi[5]. Koçi bey, [onyedinci asır ortaları] çaşnigirlerin yevmiyelerinin kırk akçe olup artıp eksilmediğini beyan etmektedir[6].

Çaşnigirler, bazan büyük işlere taallûk etmeyen hükümdar emirlerini valilere götürürlerdi[7]. Alay günlerinde pâdişah ata binerken Çaşnigir başı padişah'ın koltuğuna girip ata bindirirdi[8].

Cülus ve bayram tebriklerinde çaşnigirlerin el öpmeleri kanundu[9]. Onaltıncı asrın son yarısındaki bir kanun mucebince çaşnigir başı, sancak beğliğine çıkmak lâzımgelse üçyüz elli akçe has ile çıkardı[10]. Mirî salhanelerde kesilen hayvanların döşünün bir aylığı matbah-ı âmire ustalarına ve bir aylığı matbah-ı âmire şagirdlerine ve bir aylığı da çaşnigirlere verilmiş olup bunlar satılarak parası her sınıf arasında ayrı ayrı taksim olunurdu[11].

---

1 *Aynı Ali risalesi S. 97.*

2 *Eyyubî efendi kanunnâmesi S. 25.*

3 *D. Ohsson C. 7.*

4 *Vakayi-i tarihiyye varak 89 b.*

5 *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 4332 sene 1221 ve 5920 sene 1219.*

6 *Mecmua s. 17.*

7 *Nimetî efendi kanunnâmesi s 32.*

8 *Nimetî efendi kanunnâmesi s 32.*

9 *Kanunnâme-i Âl-i osman s. 25.*

10 *Kanunnâme (Aşir efendi kitapları numara 1004 varak 35) ve Kanunnâme (Esat efendi kitapları) namara 2362 varak 81.*

11 *Mühimme defteri numara 40 s. 190.*

MÜTEFERRİKALAR

Müteferrika denilen hizmet efradı, hademe demektir. Hükümdarın maiyyetinde bulunduğu gibi vezirlerin ve diğer başka hizmetlerin de müteferrikaları vardı; meselâ yeniçeriler arasındaki solak ve şikâr bölükleri müteferrikaları ve hasahır müteferrikaları ve saire gibi. Fakat bunların hizmetleri ve derece ve mevkileri hükümdar müteferrikalariyle kıyas edilemezdi; pâdişah müteferrikalıkları en îtibarlı ve şerefli hizmetlerden olduğu için buraya seçme ve asîl ve mûtemed kimseler alınırdı [1].

Suvari olan müteferrika teşkilâtını osmanlıların ilk devirlerinde görmekteyiz; meselâ (847 Ramazan 1443 İkinci Kânun) tarihli bir vakfiyedeki şahitler arasında İbrahim b. İshak isminde bir müteferrika görülmektedir [2]. Bu kayıt müteferrikalığın daha evvelki zamanlardanberi devam ettiğini gösterir; Fatih'in kanunnâmesinde de müteferrikalardan bahsedilmektedir [3]. Hünkâr müteferrikalarına واجب الرعايه آغالر = *Vacibür-riâye ağalar* denilmektedir [4].

Müteferrikaların bir kısmı sultan zade, vezir ve beğlerbeği gibi paşazadeler ile ümera, defterdar ve rikâb ağaları

[1] Fatih zamanındaki Müteferrikalar arasında ekâbir evlâdı ile sanatkârlar vardı (*Tarih-i osmânî encümeni mecmuası sene 8 s. 6, 8*). Selâniki Mustafa efendi, kanunî Sultan Süleyman devrinden bahsederken.. Müteferrikalık rütbesi meratib-i devlette gayette mükerrem ve mûteber olup zeametlülerde onuncu vaki oldı ve ulûfelülerde Sultan zade, vezir zade ve harem-i hümâyundan çıkan cümle çaşnigir ağalar gibi kırk neferden ziyade olmaya deyu tayin buyurulmuştu...» demektedir. (s 39) Sigetvar seferinde Kanunî Sultan Süleyman, münşeat sahibi meşhur Feridun beğe müteferrikalık vermişti. Keza daha evvel nişancılıktan tekaüd olan meşhur Celâl zade Mustafa Çelebi'ye mevcut haslariyle müteferrikalık tevcih edilmişti.

[2] Bu vakfiye Bursa'da Tahta-kale mahallesindeki Hafsa hatuna vakfına aittir. Şahitler arasında (*Camiülhakayik Nâzımüddekayik İbrahim bey ibn-ül-fâzıl İshak bey min-el-müteferrikatissultâniyye* kaydı vardır (*Topkapı sarayı evrak kısmı numara 7083*).

[3] *Kanunnâm-ei Âl-i osman s. 18, 19, 20, 24, 25.*

[4] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*da merhum Arif beğin notu ve *Âli tarihi, basılmamış birinci cilt (Kütüphanemizdeki nüsha).*

evlâdları olup diğer kısmı da has'oda ile [1] hazine ve kiler koğuşlarının ve baltacıların kıdemlilerinden tayin olunurdu. Bunların dereceleri ve yevmiyeleri aynı olmayıp zâdegân denilen çocuklarla has'odadan gelen müteferrikalar yüksek yevmiye ve diğerleri ise daha aşağı yevmiye alırlardı [2]. Kanunnâmeye, göre vezir-i âzam oğulları altmış ve diğer vezir çocukları elli, nişancı oğulları ve beğlerbeği oğulları kırk beşer akçe ile müteferrika oluyorlardı [3]. Onyedinci asırda has'odadan çıkan müteferrikalar altmış, seksen ve yüz akçe ile tayin olunurlardı [4].

Hükümdar dışarı çıktığı ve cuma namazına gittiği zaman müteferrikalar, önünde giderlerdi. Pâdişah sefere giderse bunlar da beraberinde bulunup gitmezse müteferrikalar da gitmezlerdi. Pâdişahla beraber seferde bulundukları zaman Enderun hazinesinin muhafazası, müteferrikalara aitti [5].

Müteferrikalar maaşlı yani yevmiyeli ve gedikli yani zeamet ve tımarlı olmak üzere iki kısımdı. Yevmiyeli müteferrikalar, zeamet veya tımarlılardan daha îtibarlı idiler [6]. Kanunnâmeye göre ulûfeli yani yevmiyeli müteferrika terfi ederse tımar defterdarı olurdu [7]. Ulûfeli müteferrikalar maaşlarını Maliyenin küçük ruznamçesinden alırlardı. Bunlar hasbelîcab vezir-i âzamın ziyaretine gittikleri zaman, sadr-ı âzam, emektarlıklarına riayeten ayağa kalkar ve tazim ederdi [8].

[1] *Selânikî tarihi s 39 ve Koçi bey risalesi, Ali Kemalî tab'ı s. 90*; *Eyyubî efendi* (der kavanin-i müteferrikagân) başlıklı kısımda şöyle diyor: «Bu tâife ekser sahibi şan ve zîhanuman olan evlad-ı kibardır ki her biri babaları gediğine geçmeğe istidad tahsil etsin için müteferrika olup hidemât-ı dîvaniyyeden hizmet görmeyip ancak saadetlû hünkâr ile konup bile göçerdi ve kimsenin mahkûmları... değildir; bu tâifenin vezaretedek yolları vardır» *s. 15. ve Selânikî basılmamış nüsha* (*varak 330 b*). Ve aynı zümre hakkında *Koçi beğin kütüphanemizdeki nüshası, s. 16.*

[2] *Zübdet-üt-tevarih C. 2 S, 180.*

[3] *Kanunnâme-i Âl-i osman S 20.*

[4] *Koçı beğin teşkilât mecmuası* (*Kütüpanemizdeki nüsha S. 16*)

[5] *Vekayi-i Tarihiyye varak 207* (*İkinci Osman'ın Lehistan seferinde*)

[6] Fatih'in kanunnâmesinde [Kanunnâme-i âl-i Osman] ulûfeli müteferrikalar, çaşnigirlerden mukaddemdir. Çaşnigirlerden sonra tımarlı müteferrikalar geliyordu.

[7] *Kanunnâme-i âl-i Osman* S. 19.

[8] *Koçi beğin teşkilât mecmuası, S. 16.* ve *Kanunnâme-i âl-i Osman*

Müteferrikaların başlarına *müteferrika başı* denilirdi. müteferrikaların sayısı mutlak muayyen bir miktara tabi olmayıp hükümdarın arzusuna göre artar veya eksilirdi.

Ulûfeli müteferrikaların miktarı, onaltıncı asrın ilk yarısında kırk kadardı; aynı asır sonlarında bütün müteferrikaların (maaşlı ve dirlikli) adedi 433 olup [1] daha sonraki tarihlerde beş, altı yüz kişiyi bulmuştu. 1036 H. 1626 M. tarihinde vezir evladı olan müteferrika adedi 9, beğlerbeği evladı 5, ümera çocukları 2, defterdar zade 4, rikâb ağaları evladı olarak 20, idi. Maaşlı Müteferrikaların mevcudu bu onyedinci asır sonlarında 631 olup dört kıst mevacipleri senede altmış altı yük ve onbin kırk akçe tutuyordu [2].

Pâdişâha bayram tebriki yapılırken ulûfeli müteferrikalar ayrı ve yüz elli bin akçeli zeametliler ayrı olarak etek öperlerdi [3]. Bunların kıdemlileri daha önden tebrik yaparlardı; müteferrikalar arasında vezir oğulları varsa onlar kendi sınıflarının önünde bulunarak daha evvel tebrik ederlerdi [4].

Müteferrikalar merasim ve alaylarda başlarına mücevveze ve arkalarına atlas üst veya erkân kürkü giyerlerdi [5]. Seferde pâdişâhla beraber bulunurlarken bazan, emir-i alem'e tevdi edilmiş olan saltanat sancaklarının muhafazası bunlara bırakılırdı [6].

[1] *Ayni Ali Risalesi* S. 97. Fatih zamanına ait bir maaş defterinde müteferrikaların mevcudu 65 dir. Bunların arasında Devlet ricali evladı ile muhtelif sanat erbabı, hakkâk, gûyende (hanende), mücellit, kıssahan (meddah), kılıççı, çıkrıkçı; cerrah, müneccim, ûdî, kanunî, okci, şarabdar gibi sanatkârlar vardı. Bunlardan başka müteferrikalar arasında evvelce şahincibaşı, sekban başı, muhtesib ve saire gibi hizmet erbabından olup sonradan müteferrikalığa ayrılanlar da görülüyor (*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 8, S. 6*).

[2] *Eyyubî efendi kanunnâmesi S. 15.*

[3] *Kanunnâme-i âl-i Osman S. 25.*

[4] *Nimetî efendi kanunnâmesi S. 65.*

[5] *Nimetî efendi kanunnâmesi S. 33, 85, 90.*

[6] *Halkondil zeyli teşkilât kısmı S. 83.*

Pâdişahlar bizzat sefere hareket ettikleri zaman rikâb-ı hümâyundaki pâdişah tuğlarının muhafızı olarak ulufeli müteferrikalar giderlerdi [1]. Müteferrikaların sefere hareketlerinde zırh, Toğulğa, sorguç ve kolçakları olduğu görülüyor [2].

---

[1] «... Müteferrikaların ulûfelileri, rikâb-ı hümâyuna mahsus tûğ-ı pür füruğ beğleri olup kadim-i eyyamdan az ve öz ola gelmişlerdi; şimdi ikiyüz neferden mütecâviz olmuştur. Ekseri harem-i hümâyundan (enderundan) çıkıp sultan zâdeler ve vezir zâdeler ve mansıbtan riayet olunan mükerrem ve muhterem alay olmağla...» *Selânikî basılmamış nüsha varak 330 b.*

[2] 1004 H. 1695 M. senesinde üçüncü Mehmed'in Eğri seferine hareketi münasebetiyle yapılan sefer alayındaki kıyafetleri (*Selânikî basılmamış nüsha varak 330 b*).

BALTACILAR

Enderun tarihinin rivayetine göre İkinci Murad sefere giderken dağ, tepe ve ormanların temizlenmesi için maiyyetinde *teberdar* veya *baltacı* denilen bir sınıf kullanmış ve sonra bunları sarayda istihdam etmiş ve bizzat sefere giderken çadır kurmak kaldırmak, yol açmak, yük kaldırıp indirmek gibi hizmetleri bunlara gördürmüştü. Yine aynı eserin rivayetine nazaran İstanbul'un fethinden sonra baltacıların bir kısmı zülüflü ismiyle yeni sarayda alıkonup diğerleri eski saraydaki kışlalarda otururlardı [1].

Eski saray baltacıları ve *zülüflü baltacılar* diye başlıca iki kısım olan baltacıların, birinci kısmı yani *Teberdarân-ı sarây-ı atık* ismi de verilen eski saray baltacıları, yeni sarayda harem-i hümâyun ile eski sarayın şehzâdelerin ve saray haricinde sultanların muhafazalarına ve hizmetlerine memur bir sınıf olup [2] vazifeleri dolayısiyle dar-üs-saâde ağalığına merbuttu. Bunların kışlaları eski sarayın Mercan kapısı tarafında olduğundan dolayı kendilerine eski saray baltacıları denilirdi; fakat gündüzleri yeni sarayda bulunarak vazife görürler ve başlıcaları kızlar ağasının ve maiyyeti ağalarının hizmetlerinde istihdam olunurlardı; bundan başka saraydaki kadın efendilerin ve şehzâdeler ile sultanların birer baltacıları vardı; pâdişah sefere gidecek ve bir kısım ailesini de beraber götürecek olursa veyahut aileleriyle Edirne'ye gidecek veya Edirne'den İstanbul'a avdet edecek olursa kadınların arabalarının yanında ellerindeki teber ve baltalarla bu baltacılar muhafızlık ederler ve yolda çadır kurulduğu zaman harem-i hümâyunun bulunduğu mahallin etrafına çadırlarını kurarlardı [3].

[1] *Enderun tarihi C. 1 S. 305.*

[2] *Halkondil zeylindeki teşkilât kısmında, S. 54 ün mabedi*) ve *Riko*'nun eserinde (*fransızca tercümesi S. 105*) de Baltacıların sarayın odunlarını kırdıkları yazılmaktadır.

[3] *D'ohsson* C. 7. fasıl 2 kısım 8 ve *İslâm Ansiklopedisi*, baltacı maddesi.

Baltacılığa, onaltıncı asrın ortalarında Galatasarayından[1] ve daha sonra saray aşçılarınadan ve helvacılarından ve saray haricindeki teşkilâttan acemi alınırdı; aşçılardan alınan baltacılar, helvacılıktan baltacılığa gelenlerden daha yukarı sayılırlardı. Yeni alınan acemi baltacı, iki güğüm ile sarayın kapısı önündeki çeşmeden su taşıyarak büyük güğümleri doldururdu[2].

Eski saray baltacılarının en büyük âmiri dar-üs-saâde ağası olup andan sonra asıl ocak ağaları, baltacılar kethüdası ile bölük başı ve odabaşılar gelirlerdi. Baltacılar kethüdası terfi ederse altmış akçe yevmiye ile müteferrika olurdu; kıdemli ve ihtiyar bölükbaşılara da elli akçe ile müteferrikalık verilirdi[3]. Baltacılar îcabında hükümdarın iradesini sadr-ı âzama tebliğ ederlerdi. Yine bu eski saray baltacılarından olan *Kapı Haseki ağası*, kızlar ağasının, sadr-ı âzam nezdindeki işlerini tâkibe memur olup, kapı çuhadarı vazifesini görürdü. *Haseki başı* denilen baltacı ise haremeyn vakıflarının tahsil memuriydi ve bunun maiyyetinde bir de *Haseki baş kâtibi* denilen baltacılardan bir kâtip vardı[4]. Eski saray baltacılarından ve ağalardan olan dar-üs-saâde ağası yazıcısı, kızlar ağasının nezareti altındaki haremeyn evkafının idaresine bakardı; bu hizmeti sebebiyle belinde üç gözlü gümüş divit taşırdı.

Enderun tarihinde, eski saray baltacılarının ekserisinin haremeyn evkafı hizmetinde bulunup içlerinden okur yazarlarından bir tanesinin dar-üs-saâde ağası yazıcılığında ve altı

[1] Rüûs defteri *A* kısmı, sene 954 (*Kâmil tasnifi defterler*)

[2] *Kavanin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne* S. 20.

[3] *Emirî tasnifi* dördüncü Mehmed dosyaları vesika *numarası 1802.*

Allâhü süphânehû ve teâlâ hazretleri şevketlû, kerâmetlû, mehâbetlû pâdişâhım hazretlerinin vücûd-ı hümâyunların hatasız edip ömr-ı Nuh ile muammer eyliye, Âmin.

Bu kulları eski saray teberdarları kullarından olup bu kadar zamandır sarây-ı hümâyunda ömrümüz ifnâ edip gayet ile pîr ve ihtiyar olınağla mutasarrıf olduğum yedi buçuk akçe ulûfem hazine mande olup bu kullarına altmış (akçe) müteferrikalık sadaka ve ihsan buyrulmak ümmidiyle arz-ı hal olundu. Bâki emr-ü-ferman şevketlû pâdişâhım hazretlerinindir fî 22 R. (Rabiulâhir sene 1079).

Bu istidanın üzerine dördüncü Sultan Mehmed (*Ulûfesi hazine mande oluna, elli akçe müteferrikalık verdim)* diye yazmıştır.

[4] *D'ohsson C. 7. fasıl 2. kısım 8.*

yazıcının halifelikte ve diğerlerinin eski saray muhafazasiyle oradaki kadınların hizmetlerinde bulundukları yazılıdır. Yine aynı esere göre eski saray baltacılarından bir kısmı Sultan Bayezid camiinde ders okutan hocalardan ders görüp yetişirlerdi. Dar-üs-saâde ağası yazıcısı ile halifeleri, yeni sarayın birinci avlusunda orta kapı kurbinde bulunan dairede oturup haremeyn evkafı muamelatiyle meşgul olurlardı. Dâr-üs-saâde ağalarının haremeyn evkafı muamelâtı için haftada bir defa aktettikleri divan burada toplanırdı. Baş yazıcılık münhal olursa altı halifeden baş halife olanı, *ağa yazıcısı* olurdu [1].

Eski saray baltacıları ocağı 1171 H. 1757 M. senesinde ve üçüncü Mustafa'nın cülusunu müteakip lağvedilmiş ve bunların eski saraydaki odalarına Galatasarayından bir odanın oğlanları naklolunmuştu. Buna da sebeb, Dar-üs-saâde ağası nezaretindeki evkafı, eski saray baltacılariyle yazıcılarının zâyi etmiş olduklarını Sultan Mustafa'nın şehzâdelik zamanında yakinen ögrenmiş olması idi [2]. Onyedi sene bu halde kalan baltacı ocağı birinci Abdülhamid'in cülusu üzerine 1187 zilkadesinde (1774 ikinci kânun) tekrar ihya olunmuştur [3].

Baltacı ocağı ağaları başlarına kırmızı çuhadan bostancıların başlığına benziyen ve *Barata* denilen serpuş'ı giyerlerdi. Baltacı neferlerinin serpuşları ise mor keçedendi. Baltacıların dolamaları kırmızı ve yeşil renkte idi [4].

Eski saray baltacı veya teberdarlarının miktarı on yedinci asrın son yarısında 813 [5] ve onsekizinci asrın son yarısında 400 kadardı [6]. Baltacılar, çıkmalarda kapıkulu suvari bö-

[1] *Enderun tarihi C. 1, S. 306.*

[2] *Müri-üt-tevarih 1171 senesi vekayii arasında.*

[3] *Muhtasar birinci Abdülhamid ve üçüncü Selim vekayinâmesi. (Türk Tarih Encümeninden Türk Tarih Kurumuna devredilen kitaplar arasındaki mecmua numara 58).*

[4] *Raşit tarihi C. 3, S. 271* «sürh ve sebz dolamalariyle harem kapısı önünde âmâde olan teberdarlar».

[5] *Kavânin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne S. 14.*

[6] *D'ohsson C. 7. Fasıl 2. kısım 8.*

liiklerine tayin edilirlerdi [1]. İçlerinde müteferrika olan kıdemli baltacılar da vardı [2].

Zülüflü Baltacılar:

Eski saray baltacılarından ayrı olup sarayda yatıp kalkan zülüflü baltacıların hizmetleri ötekilerden tamamen ayrı idi. Muhtelif senelerde mevcutları yüz yirmi ile ikiyüze yakın bir miktar arasında değişen ve Enderun'un seyyar hizmetiyle muvazzaf olan bu zülüflü baltacılar, evvelce kapı ağasının arziyle tayin ve terfi olunurlarken, onsekizinci asırdan îtibaren silahdar ağaya tâbî olmuşlardı. Bunların giydikleri dolamanın yakaları kalkık olup başlarına giydikleri serpuşun iki tarafından iki örgü, zülüf veya perçem gibi yanaklarına doğru sarktığından dolayı kendilerine *Zülüflü Baltacılar* denilmişti. Başlıkları eski saray baltacılarınınkini andırır ise de bir az daha sivri idi. Has'oda ağalarına da hizmet eden zülüflü baltacıların koğuşları yeni sarayda kızlar kapısı kurbinde idi. Bunlar koğuşlarında kıdemli ve kıdemsiz olarak iki sınıf üzere yatarlardı. Çiniden yukarı yatanlar kıdemli ve çiniden aşağı yatanlar ise kıdemsiz baltacılardı. Zülüflü baltacıların kethüdalariyle diğer ağa ve kıdemlileri, müteferrikalık ve çaşnigirlik ile çıkarlar, àcemileri de sipah ve silahdar bölüklerine verilirlerdi [3]. Çıkmalarda baltacı eskileri on sekiz ve on dokuz akçe yevmiye ile sipah bölüğüne ve çiniden aşağı yatanlar da on sekiz akçe ile silahdar bölüğüne çıkarlardı; fakat daha kıdemli olanlar bölüğe çıkarılırlarsa yirmi ile kırk akçe arasında sipah bölüğüne verilirlerdi [4]. Zülüflü baltacılar koğuşu sarayın en eski binalarından olup bir aralık burası kendilerine dar geldiğinden 995 H. 1587 M. senesinde tevsi edilmişti; bina bir katlı olup duvarları çinilidir.

[1] *Emirî tasnifi (Dördüncü Mehmed veşikaları) numara 8952.*

[2] *İbnülemin tasnifi vesikalar (Saray mesalihi) namara 1158 sene 1077.*

[3] *Zübdet-üt-tevarih C. 2 varak 180.*

[4] *Koçı beğin teşkilât mecmuası S. 51 ve Emirî tasnifi (dördüncü Mehmed devri) numara 12176 ve İbnülemin tasnifi (saray mesalihi) numara 1916 sene 1112.*

Zülüflü baltacıların bir kısmı evvelce Edirne'de iken sonradan İstanbul'a getirilmişlerdir. Bunların da kethüdalariyle bölükbaşı ve odabaşıları vardı. Bunlardan sonra divanhaneci, yemişçi, su yolcu isimlerinde üç eskileri gelirdi. Bu üç eski müsavi derecede olup daha sonra altı tane *koşucu* veya *kuşcu* ismi verilen ve pâdişâhın ve silahdar ağanın muhabere hizmetini gören postacılar vardı.

Bâb-üs-saâde'den içeri girildiği zaman orada vezirlerle kazaskerlerin oturdukları mahallin ve divanhanenin süprülmesi açılıp kapanması ve muhafazası zülüflü baltacıların vazifeleri cümlesinden idi [1]. İçeride yani bâb-üs-saâde dahilinde hizmet olduğu zaman bunlara seslenilir ve o zaman içeri girip hizmetlerini görürlerdi [2]. Harem-i hümâyunda yangın olduğu vakit anı söndürmek zülüflü baltacılara aitti; bundan dolayı kendilerine kanca, balta, kova ve sair levazımat verilirdi [3]. Abdülmecit zamanında yapılan tensikatta altmış bir zülüflü baltacı bırakılmıştı [4].

Zülüflü baltacıların son zamanlarına yani ondokuzuncu asır başlarına ait teşkilâtlarına dair sarayın orta kapısı dahinde bulunan bu ocak hakkında aşağıdaki hülâsayı enderun tarihinden aldım [5]:

Zülüflü baltacılar ocağı efradı yüzden fazla olup en büyük zabitleri *baltacılar kethüdası* idi; andan sonra *ikinci baş baltacı* gelirdi. Üçüncü derecedeki zabite, *divanhaneci* denilip dördüncü âmir de *kilerci başı baltacısı* idi. Ocaklarının nizamı üzere içlerinde sekiz kişi bıçaklı eski olup sırma kuşak kuşanırlardı. Bu eskiliğe namzet olan baltacıya *bıçak mülâzımı* denilirdi. Bu zabit ve namzetlerden başka diğer baltacılar enli ve siyah sahtiyandan yapılmış kemer kuşanırlardı; elbiseleri olan dolamanın yakaları iki tarafını göremiyecek kadar yüksek olup lâcivert renkte çuhadan yapılırdı. Başlıkları yarım zirâ uzun-

[1] *Kavânin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne S. 14 ve D'ohsson C. 7. fasıl 2 kısım 8.*

[2] *Eyyubî efendi kanunnâmesi S. 6.*

[3] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray kısmı) numaro 5779 sene 1108.*

[4] *Hazine-i hassadan Emlâk-i Milliyye'ye ve oradan da Başvekâlet Arşivine devredilen defterlerden 1278 tarihli defter.*

[5] *Enderun tarihi (Atâ bey) C. 1, S. 290.*

luğunda deve tüyünden bir külâhtı; bu külâhın altına giyilen fesin kenarları iki parmak dışarıda kaldığından, serpuşun alt kenarı kırmızı görünürdü.

Zülüflü baltacılar, Ayasofya'da cami dersine devam ederlerdi. İçlerinde müstait olanlara *halife* (kalfa) ismi verilirdi; bu halifelerin ehliyyetlileri harem ağalarını okuturlardı. Bunlardan müstait bir baltacı dar-üs-saâde ağasının kuşçuluğu hizmetinde bulunur ve iki baltacı da pâdişaha yemek pişen huşhane matbahındaki aşçılara nezaret ederlerdi. Yine bunların arasından bir müstait baltacı, baş baltacı, ikinci, üçüncü ve dördüncü baltacı isimleriyle silahdar ağanın emrinde olup hizmet görürlerdi. Hazine, kiler ve seferli kethüdalariyle çuhadar ve rikâbdar ağaların da baltacıları vardı; hazine kethüdasının iki ve diğerlerinin baltacıları birer tane idi. Has'odada kahveci başıların pişirdikleri kahveleri has'oda ağalarına vermek için orada da baltacılar bulunurdu. bu Baltacıların en büyük âmiri silahdar ağa idi.

Muharebe dolayısiyle sancağ-ı şerif ile sadr-ı âzam sefere gidince bu baltacılardan otuz neferi beraber gidip *Livâ-i saâdet* altında kur'an-ı kerim okurlardı. Ramazan ve kurban bayramlarında bâb-üs-saâde önüne kurulan taht-ı hümâyunı bunlar getirip sonra bunu kaldırarak hazineye teslim ederlerdi Baltacılar bu merasimde pâdişâhın tahtının arkasında bulunurlardı. Hazine-i hümâyunda gerek beytülmale ve gerek hazineye ait satılacak eşya olduğu zaman bunlar tellâllık edip bu hizmetlerine mukabil tellâliye alırlardı; bunların hizmetlerinden biri de ayda bir kerre hareme odun taşımaktı. Sultan Ahmed camiinde her sene mûtad üzere mevlut okunduğu zaman camidekilere şerbet, gül suyu ve buhur ikram eylemek bunların vazifesi idi. Saraydaki ağalar camiinde münavebe ile kayyumluk ederlerdi. Harem-i hümâyundan pâdişah, şehzâde sultan ve kadınlardan birinin vefatında cenazeleri bunlar vasıtasiyle naklolunurdu[1].

Zülüflü baltacıların mevcudu zamanla değişmiştir. 1090 H. 1679 M. senesinde *teberdârân-ı hassa* mevcudu tekaütleriyle

[1] Teşrifat defterleri ve mecmuaları.

beraber 184 ve 1095 H. 1683 M. senesinde ise 109 kadardı[1] 1251 H. 1835 M. tarihinde bunların 176 kişiden mürekkeb bir ocak olduğu görülüyor[2].

1186 H. 1772 M. tarihli maaş defterinde mevcutları 175 olan baltacıların *kethüdây-ı teberdarân-ı hassa* denilen baltacılar kethüdasının yevmiyesi 12, bölük başının 10 ve odabaşının dokuz akçe olup diğer baltacıların ise yedişer akçe yevmiyeleri vardı[3].

Zülüflü baltacıların mühim bir kısmı yukarıdan beri gösterdiğimiz enderun hizmetlerinde istihdam edilmekte olup bunlardan bir zümre de harem-i hümâyunun dışarıdaki hizmetlerini görürlerdi; bunlar sağını ve solunu görmeyecek derecede yüksek atlastan yaka taktıkları için kendilerine *yakalı baltacı* denilmişti.

Yakalı baltacıların ayrı bir teşkilatları olduğuna dair tetkik ettiğimiz eserlerde hiç bir kayıt olmadığı gibi kanunnâme ve sair eserlerde de bu isim altında müstakil bir teşekkül görmedim. Enderun tarihi, zülüflü baltacıların enli yakalı koyu laciverd dolama giyerek yalnız önlerini gördüklerini yazıyor ki[4] bu, sonradan yakalı ismi verilen zülüflü baltacılardan başka bir şey değildir zannındayım. Belki de bunlardan harem-i hümâyunda âile kısmına hizmet edenlere *yakalı baltacı* denilmiştir.

---

[1] *Başvekâlet Arşivi İbnülemin tasnifi vesikalar (saray kısmı) numara 192, 196.*

[2] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 3870.*

[3] *Başvekâlet Arşivi Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 2790.*

[4] *Enderun tarihi C. 1. S. 290.*

IV. Fasıl - I. Kısım

SARAYIN BİYRUN KISMINDAKİ MÜTEFERRİK HİZMET BÖLÜKLERİ

Peykler - Şâtırlar - Rikâb solakları - Alem mehterleri - Çadır mehterleri - Sim sakalar - matbah-ı âmire aşçıları - hassa kiler bölükleri - hassa çamaşırcıları - hassa terzileri - ehl-i hıref denilen sanatkârlar.

SARAY PEYKLERİ

Peyk = پيك Farsca bir kelime olup haber getirici, hademe, maiyyet ve etrafta yürüyen ve dolaşan demektir. Osmanlılarda peykler yaya bir postacı sınıfı olup fevkalâde koşmakla temayüz etmişlerdir[1]. Bunlar, bir zaman pâdişahların iradelerini tebliğ için istihdam edilmişlerdi; sonradan müzeyyen elbise, sorguç ve başlarındaki taslarla saltanat şiârından addedilerek gösteriş ve debdebe maksadiyle kullanılmışlardır[2]. Fatih'in kanunnâmesinde "Sefer-i zafer rehberim vâki oldukta rikâb-ı hümâyunumda solak başı ve peyk başı yürüsün„ denilmektedir[3].

[1] Celâl zâde *Tabakatülmemâlik* isimli eserinde 932 H. 1525 M. tarihindeki Macaristan seferinden bahsederken peyklerin yaya olup süratli koşmalarından şöyle bahsediyor:

«Nesim seyr ve bâdpâ, cihan neverd ve cihan peymâ piyade rev, mürg nazir... peykler sahrây-ı dîvanda pûyan idiler...» *Millet kütüphanesi nüshası S. 237.* Yine aynı müverrih 960 H. 1553 M. tarihindeki İran seferinde hükümdarın maiyyetindeki peyklerin kıyafetleriyle silâh ve süratleri hakkında da şöyle diyor:

«... Rikâblarınca zerrin ser-i tavus asker, pür zib-ü-ziver, tayr seyr-ü-seyl ve çalak kadem, mürg perran ve çabik rev ve cibril şiyem ve sehî endam peykler pûyan...» *S. 767*

[2] *Enderun tarihi* (*C. 3. S. 113*) peyklerin Yavuz Sultan Selim zamanında meydana çıktıklarını yazıyorsa da kanunnâme-i âl-i Osmanda peyk başıdan bahsedildiğine göre bu teşkilâtın onbeşinci asır ortalarında da mevcut olduğunu anlıyoruz.

[3] *Kanunnâme-i âl-i Osman S. 27*

Koçı bey, peyklerin cuma ve bayram namazlariyle pâdişâhların sefere gidişlerinde mevkib-i hümâyun denilen saltanat alayının ön tarafında ve solakların önünde yürüyüp zînet makamında olduklarını ve başka bir hizmetleri bulunmadığını yazmaktadır [1].

On altıncı asırda yazılan eserlere göre peykler az yerlerdi; vücutca zayıf ve çevik idiler; mütemadiyen idman yaparlar ve bu hizmete küçük yaştan îtibaren alıştırılırlardı. Bunlar pâdişâhın emirlerini hayrete şayan bir süratle ve hiç durmaksızın gönderildikleri yere tebliğ ederler ve yolda giderken savulun savulun diye seslenerek koşarlardı; bazı eserler bunların koşarken nefeslerinin kesilmemesi için ağızlarına içleri boş ve müteaddit delikleri havi birer küçük yuvarlak soktuklarını rivayet ederler; kemer veya diz bağlarına da sedası hoş küçük çıngıraklar taktıklarını yazarlar [2].

Peykler gece ve gündüz durmadan koşarlar; İstanbul'dan Edirne'ye gidecek olsalar, arası otuz beş, kırk fersahlık olan bu mesafeyi iki günde katederler ve iki günde de geri dönüp İstanbul'a gelirlerdi.

Peyklerin onaltıncı asırdaki elbiseleriyle onsekizinci asrın son yarısındaki kıyafetleri arasında fark vardır. Onaltıncı asrın son yarısında yazılmış bir me'hazımıza göre kıyafetleri şöyle idi:

Elbiselerinin boyu kısa idi ve fistana benzerdi; ön eteklerinin ucu sivri olup bellerindeki geniş bir kuşağa rabtedilirdi; fistanlarının arka tarafı yuvarlaktı ve dizlerinin arka kısmına kadar uzanırdı. Şalvarları fazla uzun olup bacaklarının üzerinde kıvrım husule getirirdi. Üzerlerine beyaz, pamuktan mamul ince bir gömlek giyerlerdi; maamafih çok zaman canfesden, beli dar bir nevi ağır elbise giydikleri de vakidi ki boyu bacaklarının ortasına kadar gelirdi; Bunun önü açık olup uçları kuşaklarına takılır ve bu suretle koşmalarına mani teşkil etmezdi.

Yine onaltıncı asrın son yarısında serpuşları şöyle idi:

Başlarında üsküf denilen uzun, sivri ve gümüşlü bir külâhları vardı. Külâha kendi kumaşından mâmul ve sahibinin

[1] *Koçı beğin Teşkilât mecmuası S. 18*

[2] *Halkondil zeyli Teşkilât kısmı.*

vakit ve haline göre yaldızlı, bazan hakikî ve bazan diğer taşlarla müzeyyen bir kılıf (tüylük) geçirilirdi; bu kılıf veya mahfazaya sorguç denilen renkli kuş tüyü takılırdı [1]. Peyklerin bellerinde fil dişi saplı bir hançer vardı; sağ ellerinde nacak denilen bir küçük balta tutarlar ve sol ellerinde ise şeker ve şekerleme dolu bir mendil götürürlerdi; bu şekerleri koşarken ağızlarına atıp susuzluklarını giderirlerdi [2].

D'ohsson, peyklerin kıyafetlerinin solakların kıyafetlerine yakın olduğunu ve başlarında tunçtan altun yaldızlı birer miğfer taşıdıklarını ve bu miğferlerin birer siyah sorguçla süslü olduğunu ve ellerinde teber bulunduğunu yazmaktadır [3]. Resimler arasında onaltıncı ve onsekizinci asırlara ait peyk kıyafetleri bulunduğundan her ikisinin tetkikiyle aralarındaki fark görülmektedir. Peyklerin elbise, filar ve serpuşları her sene bayramda hükûmet tarafından temin olunurdu; elbiseleri yazlık ve kışlık olarak iki kattı ve sorguçları da balıkçıl tüyündendi [4]

[1] *Selânikî Mustafa efendi, tarihinin basılmamış kısmında* 1004 H. 1595 M. tarihinde pâdişâhın sefer alayı münasebetiyle altun taclı sorguçlu şâtır ve peyklerden bahsediyor (*varak 330 b*).

[2] Halkondil zeylindeki teşkilât kısmı ile bunun sonundaki peyk kıyafetinin tasviri ve Daramon seyahatnamesi. Daramon pâdişâhın kırk peyki olduğunu ve bir yere giderken bunların bir ellerinde küçük balta ve diğer ellerinde bir mendil içinde bâdem ve akide şekeri taşıdıklarını yazıyor « *Daramon seyahatnâmesi, Şefer* [Schefer] *tab'ı s. 146*» Filhakika peyklere her sene *Filâr baha* ismiyle bir yazma mendil parası verildiği vesikalarda görülüyor *Cevdet tasnifi vesikalar* (*saray*) numara 5097.

[3] *D'ohsson c. 7, fasıl 1, kısım 7.*

[4] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi vesikalar numara 4 ve 2154, 2511, 5831, 2761* bunlardan başka 2501 numaralı vesikada bunların elbiselerinden bahsedilirken şunlar zikredilmektedir. İngiliz çuhasından dolama, dolamanın eteklerine ve kapaklarına sakız atlası ve destarbendî denilen sarık bezi, kavuk ve zabitlere çakşır, pamuklu entarilik ve dolamaya sırmalı düğme, filar ve filalara kaytan, tozluk, dizge, zabitana çizme, şalvarlara filârten atlası. Bu giyim levazımatı 1211 senesine ait olup parası İstanbul tütün gümrüğü varidatından ödenmektedir. Sorguçlar bir sene tamir edilir ikinci sene yenilenirdi *(Cevdet tasnifi numara 5727) ve 1217 H. 1802 M. ve 1230 H. 1815 M.* tarihli vesikalara göre peyklerin gümüş tas, gümüş teber, gaddare, gümüş kuşak, [kemer] gümüş sığrî hışt ve altun hıştları darphane emininin nezareti altında üç senede bir tecdit edilirdi *(Cevdet tasnifi, saray, numara 3072 ve 5726)*.

Pâdişahın hususî gezintilerinde şâtırlar gibi giyinen peykler, sırma işlemeli çuha elbise geyip mücevheratla müzeyyen gümüş kuşak sararlar ve altun işlemeli bıçak takarlardı. Sarıklarında sorguç, ellerinde birer teber bulunurdu [1]. Sonraki tarihlerde yani onsekizinci asrın ikinci yarısında bellerinde tabanca olduğunu da görüyoruz [2].

Peykler, onbeşinci asrın sonlarına kadar muharebeden hariç vakitlerde silâh taşımazlardı; 1492 senesinde bir derviş tarafından ikinci Bayezide karşı yapılan ve muvaffak olamayan su-i kastten sonra peyklerin hükümdara refaket ederlerken şehirde bile silâh taşımaları kanun oldu [3].

Pâdişah merasim ve alaylarda dışarı çıktığı zaman maiyyetinde otuz peyk ve binişlerde yani hususî gezintilerde ise on iki peyk bulunurdu [4].

Peykân-ı hassa denilen peyklerin miktarı hep aynı olmayıp sonraki tarihlerde daha azdı. Daramon seyahatnamesine göre mevcutları onaltıncı asır ortalarında kırk kadardı [5]. Aynı asır sonlarında adedleri seksen ile yüz arasında olup, onyedinci asırda ise altmış olduğu görülüyor [6]. Onsekizinci asrın sonlarına doğru D'hsson'un kaydına göre anın zamanında peykler yüz elli kadar imiş [7]. Bunların nöbetle hizmete çıkanları, yirmi beş ile on iki arasında tehalüf etmektedir; meselâ 1148 H. 1735 M. ile 1216 H. 1801 M. senelerinde bunların yani hizmetlilerin mevcudu onaltı ve 1182 H. 1768 M ve 1211 H. 1796 M. senelerinde ise yirmi beş idi [8].

Peyklerden biri terfi ederse kapı kulu suvari bölüklerinden sipah bölüğüne verilirdi [9].

***

Peyklerin nezareti kapı ağasına ait olup büyük zabitlerine *Peyk başı* yahut *Ser peykân-ı hassa* denilirdi. Bundan sonra

[1] *D'ohsson c. 7, fasıl 1. kısım 7.*

[2] *Cevdet tasnif. vesikalar (saray) numara 2703 sene 1175.*

[3] *D'ohsson c. 7, fasıl 1. kısım 7.*

[4] » » » »

[5] *Daramon Seyahatnâmesi (Şefer tab'ı, s. 146).*

[6] *1013 h. 1604 m. tarihli vesika ile Eyyubî efendi kanunâmesi s. 26*

[7] *D'ohsson c. 7, kısım 7.*

[8] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 4818 ve 5092 ve 2501.*

[9] *İbnülemin tasnifi vesikalar numara 2773, sene 1117.*

baş müjdeci, peykler kethüdası, ikinci müjdeci[1] gelirdi. Sefer münasebetiyle yapılan alaylarda peyk başı, başına mücevherli taç giyer ve murassa tirkeş kuşanırdı[2].

Peyklerin kışlaları Sultan Ahmed camii civarında idi; bugün dahi o mevkie *Peykhâne* denilmektedir. *Enderun tarihi*, Peyklerin kışlalarının Çenberli taş karşısında Sultan Ahmed'e giden sokağın ortasındaki Peykhâne sokağında bulunduğunu yazmaktadır[3] ki yukarıki tarife tevafuk etmektedir.

***

Peyklerin, Hicaza giden hüccac kafilesinin hacdan avdetini pâdişaha tebşir etmek suretiyle *müjdecilik* hizmetleri de vardı; bu bölük efradının en kıdemlisi her sene *müjdeci başı* tayin edilir ve maiyyetinde müjdeci ismi verilen peykler'le Suriye'ye hareket ederdi. Müjdeciler Şam'da kalıp hüccac kafilesinin avdetine intizar ederler ve müjdeci başı ise kafile ile beraber gidip hacı olarak Şeri'fin mektubunu hâmilen avdet ederdi.

Müjdeci başının vazifesi sürre-i hümâyunun ve hüccac kafilesinin Mekke'ye vusulünü ve bu hususa dair Mekke Şerifiyle Şam valisinin mektuplarını ve Şam kadısının ilâmını sadr-ı âzama ve o vasıta ile pâdişaha bildirmekti. Bunlardan birinci ve ikinci müjdeciler gelip sadr-ı âzama mektuplarını takdim edince kendilerine hil'at giydirilir ve mektuplar ile Enderun-ı hümâyuna gönderirlerdi[4]. Müjdeci başı Mevlid

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar numara 2942-2644.*

[2] *Selâniki tarihi varak 330 b (basılmamış nüsha).*

[3] *Enderun tarihi c. 1, s. 309.*

[4] *Teşrifat-ı kadime (Esat efendi, s. 14);* bu hususa dair teşrifat odası defterinde 1237 Safer ayının sonunda (1821 M.) gelen müjdeciler dolayısiyle şu kayıt vardır: Müjdeciyân Bab-ı âliye vürudunda teşrifatçı efendi delâletiyle huzûr-ı hazret-i sadr-ı âlîye getirilip hamil olduğu nâme ve tahriratı bâdettakdim bermûtad hil'atleri ilbâsından sonra kethüda bey ve reisülküttab efendi odalarına getirilip bâdehû mesned-i sadarete gelen Şam valisinin ve gerek şerif hazretlerinin tahriratına ve gerekse mümza hüccet varsa balâlarına sür'hi tahrir (yani sadr-ı âzamın kırmızı mürekkeple derkenarı) ve iktiza eden bir kıt'a takrir-i, âmedî kaleminden bâdettahrir nâme, kırmızı atlas kise derununa ve zikrolunan tahrirat ve takrir telhiş kisesine vâz'ı birle mühr-i hümayun ile temhir olunduktan sonra Karakulağ-ı bostânî ağa refakatiyle seng-i rikâb-ı kethüdayîden (kethüda beğin binek taşından, esblere suvâren mevkib i darüssaâdeye gönderildi. Bu münase-

ayı başlarında İstanbula avdete ve müjde haberini getirmeğe mecburdu. Bu müjde haberi bir zaman divanda ve sonraki tarihlerde paşa kapısında sadr-ı âzama bildirilirdi. Rebiulevvelin onikinci günü Sultan Ahmed camiinde yapılan mevlid alayında pâdişah camide iken Mekke şerifinin gönderdiği mektub ile beraber gelmiş olan hurmaların pâdişaha takdimi kanundu [1].

Müjdeci başılık münhal olunca yerine peykân-ı hassa ocağındakilerden kethüdadan îtibaren sırasiyle bir münasibi, müjdeci başı tayin olunurdu; bunu, peyk başının inhası üzerine Bâb-üs-saâde ağası (kapı ağası) arzederdi [2]. Mevlid-i nebevî münasebetiyle peyklere, aralarında taksim edilmek üzere beşyüz kuruş verilmesi kanundu [3].

* * *

Vezirler, beğlerbeğiler, defterdarlar, sancak beğleri'in mansıb yani memuriyet alıp pâdişâhın berây-ı teşekkür elini öptükten sonra diğer divan hademeleri arasında peykler ocağına da top yekûn bir bahşış vermeleri kanun îcabındandı. Keza beşyüz akçe yevmiyeli mevâli de peyklere muayyen bir bahşış verirdi. Erdel elçisi vergi getirdiği zaman da peyklerin bahşışleri vardı[4].

Solak, peyk ve bostancı hasekileri teşkilâtı 1244 H. 1828 M. senesinde kaldırılmış ve bunların müstaitleri *(Hademe-i rikâb-ı Hümâyun-ı hassa)* ismiyle yeni bir teşkilâta tabi tutulmuşlardır [5].

---

betle müjdecilerden birinci ve ikinci müjdecilere, haremeyn tercümanına, peykân-ı hassa ocağı çuhadarına ve müjdecilerin acele avdetleri için gönderilen iki tatara sadr-ı âzam huzurunda hil'atler giydirilir ve teşrifatçıya da elden bir hil'at verilirdi. (*Defter-i yevmiye-i oda-i teşrifat numara 677 mükerrer S. 45).*

[1] *D'ohsson c. 7, fasıl 1, kısım 7.* 1003 Rabiulevvelde huccacın kedersizce hac eylediklerini tebşir için müjdeciler divana gelip keyyfiyeti devlet erkânına bildirdiler ve mektup ve arzları takdim eylediler, kanun üzerine hil'at giyip in'am olundular (*Selânikî, varak 226 basılmamış nüsha*) Vasıf şöyle diyor: «. . . Sultan Ahmed camiinde mevlid-i nebevî kırâet olunurken beher sâl müjde-i selâmet-i huccac ile vasıl olan müjdeci başıların adem-i vüsûlü bâis-i işʼal-ı naire-igazab-ı pâdişâhî olup...» *c. 1, s. 101.*

[2] *Cevdet tasnifi vesikalar, numara 519 ve 2643 sene 1171 ve numara 5944 sene 1221.*

[3] *Cevdet tasnifi vesikalar numara 251 sene 1218*

[4] *Nimetî efendi kanunnâmesi s* 72 - 75

[5] *Atâ (Enderun tarihi c.* 3, *s.* 113, 114) *ve Cevdet tasnifi vesikalar numara* 2287 *sene* 1244 *ve numara* 3264.

SARAY ŞÂTIRLARI

Şâtırlar da yaya sınıfından olup vazifeleri itibariyle peyklere benzerlerdi. Bu teşkilât lüzumsuz görülerek birkaç defa kaldırılıp tekrar ihya olunmuştur. Bunlar da merasim ve alaylarda pâdişâhın rikâbında ve solakların önlerinde yürürlerdi. Sadr-ı âzam ve serdarlara yapılan merasimde de bunlar bulunurlardı. Meselâ 1005 H. 1596 M. senesinde Satırcı Mehmed Paşa Avusturya seferine serdar tayin edildiği zaman pâdişâhın huzurundan çıkarken on iki çift altun taslı şâtır önüne düşüp alay ile götürmüşlerdi[1]. Sadr-ı âzam tayininde bunların alayla saraydan Bâb-ı âliye gidişlerinde de şâtırlar, solak ve peyklerle beraber bu alaya iştirak ederlerdi.

Şâtırlar da peykler gibi süratle koşarlardı; hattâ şâtırlar baş çavuşu bir bahse tutuşarak Edirne sarayından yaya koşup iki menzil olan Dimetoka kasabasına üç buçuk saatte gidip oranın naibinden bir kâğıt aldıktan sonra ikindi ezanı vaktinde Edirne sarayına avdet eylemiş ve gidip geliş on saat sürmüştü; pâdişah Dördüncü Mehmed bu şâtır çavuşuna ihsan vermiştir.

Şâtır ocağı onyedinci asrın ortalarına doğru kaldırılmış 1077 Muharrem 1666 Temmuz senesinde ihya olunmuştu[3]. Bu münasebetle Enderundan yirmi nefer iç oğlanı şâtırlığa ayrılıp içlerinden biri *şâtır başı* diğeri kethüdalığa tayin edilmişti. Bunlara دیبا dîbâdan elbise, murassa kemer ile sorguç verilip bellerine de pala takmalarına müsade edilmiştir. Bu yeni teşkilâtı müteakib dördüncü Mehmed bu şâtır alayı ile bir cuma selâmlığı yaparak camiye gitmiştir. Bu yeni kanun mucibince bâdemâ şâtırlığa alınacak efrat, peykler arasından seçilecekti[4]. Şâtırların başlarında, peykler gibi altun yaldızlı

[1] *Vekayi-i tarihiyye, varak* 37 *b*; bu eserde altun taslı, silâh ve teberli şâtırlardan bahsolunur.

[2] *Vekayinâme (Abdi paşa) varak* 121.

[3] *Raşit tarihi c. 1, s.* 129

[4] *Raşit tarihi c. 3, s. 204.*

taslar ve ellerinde teber yani sapı uzun ağzı kavisli balta bulunuyordu[1].

İkinci Süleyman hükümdar olunca şâtırlık ile rikâp solaklığını kaldırmıştı[2]. Fakat 1118 H. 1706 M. de üçüncü Ahmed babasının kanununu ihya edip peyklerin on ikisini bu hizmete ayırmıştır[3].

Onaltıncı asır sonlarında şâtırların mevcudu elli yedi olup[4] Dördüncü Mehmed bu ocağı ihya ettiği zaman mevcudunu yirmi nefer olarak tertip etmiş ve oğlu Üçüncü Ahmed ise bunu on iki olarak tesbit eylemişti.

Hassa şâtırları da denilen bu saray şâtırları شاهره خواران *müşâhere hârân* denilen aylıklı sınıfından olup maaşlarını aydan aya alırlardı.

---

[1] *Vekayi-i tarihiyye, varak 169 ;* birinci Ahmed'in 1021 H. 1612 M. senesindeki alayından bahsolunurken «şâtırlar piyade, altun taslar başlarında her biri, ayyar Baba Amr'in köçekleri silâh ve teber ellerinde, solakların önlerinde ... »

[2] *Silahdar tarihi C. 2. S. 298.*

[3] *Raşit tarihi C. 3. S. 204.*

[4] *Aynı Ali risalesi S. 94 ve Kavânin-i Osmânî ve Râbıtâ-i Âsitâne s 6.*

RİKÂB-I HÜMÂYUN SOLAKLARI

Yeniçeri ocağına merbut *solak ortaları*, hükümdarların sefere gidişlerinde anı muhafaza ederek götürürlerdi; bunlar; her biri yüzer neferden mürekkep dört cemaat ortası olup her bir cemaat veya ortanın birer solak başısı ve birer kethüdası vardı. Bu solaklara dair îcabeden tafsilât, *Kapukulu ocakları* isimli eserimizin birinci cildinde verilmiştir.

Osmanlı hükümdarları sefer hayatını terk ettikten sonra Cum'a selamlıklarında ve sefere giden orduyu Davut paşaya kadar teşyi ve istikbalde, bayram alaylarındaki merasimde pâdişâhların önünde süslü kıyafetleriyle miktarı mahdut ve saltanat şiârından sayılan *Rikâp solakları* denilen bir muhafız sınıfı teşkil olundu; bunlar esas itibariyle yeniçeri ocağına mensup idiler.

Pâdişah alayla saray haricine çıkınca atının yanıbaşında iki taraflı olarak dört solakbaşı ile sekiz rikâb solağı ve altmış solak yürüyordu; elbiseleri iyi kumaştan olup başlarında üsküfleri vardı ve zabitlerinin elbiseleri yeşil kadifedendi. Solakların dördü yirmi dört saatten yirmi dört saate sarayda nöbet bekler ve diğer nöbetçi olmıyanlar yeniçeri kışlalarındaki kendi ortalarında bulunurlardı [1]. Rikâb solakları solak başının emri altında idiler. Bu solakbaşıların yevmiyelerinden başka zeametleri de vardı [2].

Rikâb solaklarının adedi oniki ile sekiz arasında idi; fakat esas sekiz rikâb solağı vardı; bunların arasında münhal olduğu zaman yeniçeri ocağındaki solaklardan buraya solak alınırdı.

Rikâb solakları ile solakbaşı ve kethüdaları alaylarda başlarına *üsküf* (sırmalı börk) giyerler ve siyah sorguç takarlardı; solak kethüdalarının yüksek ve beyaz birer sorguçları vardı [3].

[1] *d'Ohsson C. 7, fasıl 1, kısım 7* (Pâdişâhın muhafız askerleri).

[2] *Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi vesikalar* (*saray kısmı*) *numara 3446 sene 1220.*

[3] *Cevdet tasnifi vesikalar* (*saray kısmı*) *numara 2259 şene 1155 ve numara 2957 sene 1195 ve numara 2983 ve 3157.*

Bunlara her sene bayrama mahsus elbise, kaftan ve çizme parası verilirdi[1]. Kendilerinin ayrıca her gün giymeleri için yazlık ve kışlık elbiseleri de vardı[2]. Sineklik de denilen sorguçlar üç senede bir değişip yenisi verilirdi[3]. Sorguçların değişmesi münasebetiyle verilen para onsekizinci asır başlarına kadar yeniçeri ocağı beytülmal sandığından tesviye olunurken[4] sonradan hazine tarafından verilmiştir.

Rikâb veya hassa solaklarının bab-ı hümâyunda daireleri vardı; burası sonradan hazine memurlarına verilmiştir[5]. Bunların maaşları diğer solaklardan farklı olup her sene mevlid günlerinde de bin kuruş ihsan alırlardı[6].

Rikâb solakları teşkilâtı bir aralık 1099 H. 1687 M. tarihinde ve ikinci Süleyman zamanında şâtırlarla beraber kaldırılmış ise de[7] sonra tekrar indas edilmişti. Yeniçeri ocağı iyice bozulup kışlalarda efrad bulunmadığı zaman resmî günlerde resmen mevcut sekiz rikâb solağından başka alaylarda bulunması icabeden solaklar da mevcut olmadıklarından *düzme solak* namiyle her hafta şuradan buradan bir takım yeniçeri taslakları tedarik olunur ve bunlar solak elbiseleri giyerek pâdişahların cuma selâmlığına iştirâk ettirilirlerdi; ocağın kaldırılmasından sonra solakların bir nizama bağlanması münasip görülüp sinleri yirmi ile yirmi beş arasında gösterişli ve terbiyeli yeri yurdu belli olanlardan on sekiz kişi intihab olunarak gedikli solaklara yani rikâb solaklarına ilâve edilmiştir[8]. Daha sonra yani 1244 Şevval 28 (1829 Mayıs ibtidaları) solak ve peyk teşkilâtı tamamen kaldırılarak *Hademe-i rikâb-ı hümâyun* smi altında bir bölük vücûda getirildi[9].

[1] *D'ohsson c. 7. fasıl 1. kısım 7. ve Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 4337 sene* 1202 *ve numara* 6347 *sene* 1173.

[2] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara* 2119 *sene* 1157 *ve numara* 2136 *sene* 1156.

[3] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray)* 2706*ve* 4487 *ve* 5109.

[4] *Mühimme defteri numara* 111 *s.* 590 *sene* 1113.

[5] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray kısmı) numara 527.*

[6] *D'ohsson C. 7. fasıl* 1. *kısım* 7. *ve Cevdet tasnifi saray vesikaları numara* 4337 *ve* 6347.

[7] *Silahdar tarihi C. 2. S. 298.*

[8] *Lütfi tarihi C. 1. S. 193.*

[9] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 2287 ve 3264.*

TABL-U-ALEM MEHTERLERİ

Mehterhâne-i tabl-u alem denilen bayrak ve mehterhâne takımları iki sınıftı. Bunlardan alem mehterleri yani sancaktarlar bir bölük halinde olup mevcutları otuzla kırk arasında idi: bu sınıfa *alemdârân-ı hassa* ismi de verilmişti.

Muzıka yani mehterhâne takımı ise altı bölüğe ayrılmış olup mecmuı altmış iki veya altmış üç kişiden mürekkeb ayrı bir sınıftı. Bunlardan birinci bölük zurnacılar bölüğü olup biri *serzurnâî* olmak üzere onaltı zurnacıdan mürekkebti. *Nakkare zenan* denilen çifte nâracılar sekiz, طبال = *Tabbal* yani davulcular onaltı, *zinciryan* yani zilciler yedi, نفيرى = *nefirî* yani boru çalanlar on bir veya oniki ve *köszenan* ismi verilen fil ve develerle götürülen büyük davulları çalan köscüler ise dört veya beş kişi idiler [1]. Kösler pek büyük davul oldukları için deve ve beygirlerle naklonulurlardı. Her iki sınıfın yani alem ve muzikacıların mevcudu onaltıncı asırda ikiyüz kadardı [2].

[1] *Kâmil tasnifi 7224 numaralı defter sene 1169.* Bu defterden başka 7230 numaralı ve 1190 tarihli diğer bir defterde de borucuların on bir, köscülerin dört olduğu gösterilmiştir ki D'ohsson da eserinde aynı miktarı yazmaktadır (*C. 7. fasıl 1. kısım 6).* Bu suretle mehterhâne takımı altmış iki oluyor. *Marsigli*nin büyük davul dediği [belki küçük kös] üç kadem uzunluğunda olup beygir üzerinde noklolunur ve düşmana yaklaşıldığı zaman şiddetle çalınırdı (*Bay Nazmi tercümesi S. 178 - 179).*

[2] *Mir-i alem Celâl ağaya hüküm ki*

Dergâh-ı muallamda olan alem mehterleri hâliyâ yüzyetmiş yedi nefer olup ziyade olması lâzım olduğun arzeylemişsin. İmdi defatir-i kadimeye müracaat olundukta merhum ve mağfûrünleh ceddim Sultan Selim han tâbe serah Mısır fethine müteveccih oldukta ve cenab-ı firdevs mekân babam Sultan Süleyman han nevverallahü teâlâ merkadehü zamanında dahi taife-i mezbûre cümle ikiyüz nefer olduğu mukayyed bulunmağın kemâkân taife-i mezbure ikiyüz nefere iriştirilmesin emridüp buyurdum ki vardıkta taife-i mezbureden kangı kısmı daha ziyade olmak lâzım ise ana göre gayet yarar ve üstadlarından ziyade edip cümlesini tamam ikiyüz nefere iriştirüp ulûfelerin olıgelen âdet ve kanunları üzere tayin edip defterlerin dergâh-ı muallamı gönderesin ki mahalline kaydo-

Onyedinci asır başlarında mevcutları ise 228 di [1].

Hükümdar mehterhanesi oniki kattı ve Evliya Çelebi'ye göre yirmi iki çift devede seksen kös vardı [2]; pâdişah seferde bulunduğu zaman mehter takımı iki misline çıkarılırdı [3]. Kösler, yalnız pâdişah mehterlerinde bulunup sadr-ı âzam ve diğer vezirlerin mehterlerinde kösleri yoktu [4]. Mehterlerin her bölüğünde *Serzunazen, sernakkarezen, sertabbâl, serzincirî, sernefirî, serkösî*, denilen üstatlar kendi bölüklerinin âmiri olup *ser mehterân-ı alem* de hepsinin âmiri idi.

Pâdişah sefere gidince muzıka takımı alem'lerin yani saltanat sancaklarının arkasında durup tablhâne çalıp konak yerine kadar böyle giderlerdi; bundan başka her ikindi zamanı otâğ-ı hümâyun önünde nöbet çalmak kanundu [5].

* * *

Tabl-u alem mehterleri, devlet adamlarından birine vezirlik, beğlerbeğilik ve sancak beğliği, yaya ve müsellem sancak beğliği verildiği zaman bu tayin olunan zata hazineden verilen sancağı merasimle ve mehterhane çalarak anın konağına götürüp rütbesinin derecesine göre kanûnen muayyen hil'at ve bahşışlarını alırlardı [6].

Tabl-u-alem-i hassa ile vezir mehterlerinin zurna, nakkare, ve davullarını yapmak üzere Uzun çarşıda gedik olarak üç

---

luna (*Mühimme defteri 12 S. 600 sene 979 Zilkade (1572 M.)*; bunlardan başka *İbtida şüdegân* ismiyle ocağa kayıtlı mülâzımlar vardı ki münhaller bunlarla doldurulurdu (*bakınız Kâmil tasnifi defterler numara* 7235 *Saray ehl-i sanat defterleri*).

[1] *Aynı Ali risalesi S. 94.*

[2] *Evliya Çelebî seyahatnâmesi C. 1. S. 545.* Eski Türklerde kösler filler üzerinde taşınırdı (*Lütfi Paşa tarihi S.* 297). Köslerden bazıları askerî müzede bulunmaktadır; buradaki kayda göre köslerden biri Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran ve diğeri Kanunî Sultan Süleyman'ın Siğetvar seferlerindeki kösleri imiş. Bunlara fil kösleri denilirmiş. Siğetvar kösünün nısıf kutru 130 ve boyu ise 127 santimdir.

[3] *Dohsson C. 7, fasıl 1, kısım 6.*

[4] » » *7.* » *1,* » *6.*

[5] *Koçi beğin teşkilât mecmuası S. 18.*

[6] *Kanunnâme-i Osmanî*, (*Esat efendi kitapları numara 2362 varak 85*; *Atıf efendi kütüphanesindeki kanunnâme* (*numara 1734, varak 208*). Bu iki kanunnâme de onaltıncı asrın orta ve son yarısına aittir. Onyedinci asır soniyle onsekizinci asır başlarına ait *Nimeti efendi kanunnâmesi S. 77, 83.*

dükkânı vardı [1]. Köscülere ait olan mehterhane Odun kapısı kurbinde idi [2].

Mehterhâne-i tabl-u alem-i hassa neferlerinin kışlasının Odun kapısında olduğu görülüyor [3]. Fakat Lütfi efendi eski mehterhânenin şimdi Ayasofya camiinin karşısında ve yanmış olan Adliye dairesinin yerinde olduğunu yazmaktadır [4]. Saray tabl mehterlerinin îmalathanesinin ve nöbet mahallinin Topkapı sarayı surunun Demir kapı tarafında bulunup mevcudunun kendi zamanında üçyüz olduğunu Evliya Çelebi söylüyor [5]. Bundan başka Galata kulesinde ve Yedi kule Eyyüb ve sair mahallerde de nevbet çalma mahalleri vardı; fakat bu, Galata, Yedi kule, Demirkapı nöbethaneleri yine mir-i alemin nezareti ve mehter başının emri altında ise de asıl pâdişah mehterhânesinden ayrı idare edilip buraya tabl-u alem-i hassa mülâzımları tayin edilirlerdi [6]. Daramon seyahatnâme-

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar numara* 6158, sene 1189.

[2] » » » » 7019, *sene* 1118 ve saray vesikaları (Başvekâlet arşivi) 356. Bu odun kapısındaki köscüler îmalâthanesi hakkında Evliya Çelebi şöyle diyor :

« Esnaf-ı mehterhane-i kösciyan : bir kârhane. Odun kapısının iç yüzünde bıçkıcılarda bir azîm kârhanedir ki içinde yüzelli çift deve kösleri ve Osman-ı sanînin Hotin seferine götürdüğü fil kösleri vardır; her biri bir hamam kubbesi kadar gelir; bayram gecelerinde, sûr-ı hümâyunlarda, onsekiz devletin elçileri birleştiklerinde bu kösler çalınır. » *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi C. 1. S.* 622.

[3] Odun kapısında haric-i surda kâin bundan akdem vuku bulan harikte muhterik olan mehterhane-i tabl-u alem-i has neferatı kışlağının müceddeden binası... *Başvekâlet arşivi (saray*) 356, 903 ve 1030.

[4] *Lütfi tarihi c. 8, s. 117.*

[5] Çalıcı mehteran: Kârhane 1, nefer 300. Kârhaneleri hünkâr sarayının bahçe kapılarında demirkapı kurbinde bir kârhane-i azimdir. Ortasında serbülend, çarkösşe bir kule-i azimi vardır; her gece bâdel'ışâ üç fasıl bir çeng-i harbî çalıp pâdişâha dua ederler; seher vakitlerinde sabaha üç saat kadar kaldığında erbab-ı divanı divana ve cümleyi salata uyandırmak için yine üç kerre fasl-ı lâtif ederler ki bîdar olanlara hayat verir, kanun-ı osmanîdır. *Evliya Çelebi c.* 1, *s.* 621.

[6] «Galata ve İstanbul nöbethanelerine vazolunan iki adet köslere ikişer neferden dört nefer köszene sekizer akçeden otuz iki akçe yevmiye tevcih buyurulması hususuna irade-i aliyye taalluk eylediğini ser mehterân-ı tabl-u alem Hasan ağa bâ arz-ı hal istid'a ve hizmeti mezkûrde istihdam olunmak üzere mehterân-ı tabl-u alem-i hassa neferatı mülâzımlarından

sindeki kayda göre onaltıncı asır ortalarında pâdişâha ait mehter takımı ile mehter başıya tâbi mehterlerin bin ikiyüz olup bunların bir kısmının atlı ve bir kısmının yaya bulundukları anlaşılıyor [1].

İstanbul növbethânesine erbab-ı istihkaktan Mustafa bin Seyid Mehmed ve Mehmed bin Salih ve Galata kulesine Mehmed bin Osman ve İbrahim bin Abdullah tayin olunup... piyade mukabelesine kayıt ve icmaiine dahil buyurulmasını Mir-i Alem-i hassa izzetlû Elhac Mehmed Bey îlâm ve ber minval-i muharrer...» *Kâmil tasnifi* (*Saray ehl-i* sanat defteri) numara 7235 sene 1210. Galata kulesi nöbethanesi hakkında vak'anüvis Halil Nuri bey de şöyle diyor. «Ötedenberi firâz-ı kule-i mezkûrda vaki muhterik olan odalarda leyâli-i cumadan mâada beher gece bâdel'ışâ nevbet çalınıp ve leylen harik zuhurunda darb-ı tabl ile ibadullaha îlân olunmak mûtad olduğundan *(s. 27, kütüphanemizdeki nüsha)* Bu kulenin 1209 H. 1794 M. tarihindeki tamirinde davulun yerine kös çalınması emrolunmuştu.

[1] *Le voyage de Monsieur D'Aramon* (1887 *Paris, Schefer, tab'ı*).

MEHTERÂN-I HAYME

veya

ÇADIR MEHTERLERİ

Sultan Ahmed'te İbrahim paşa sarayı yanında bulunan *mehterhâne-i hümâyun*[1], pâdişâhın çadırlarını muhafaza eden efradın kışlası idi; sefer veya göçlerde ve lüzumu halinde çadırları kuran *Mehterân-ı hayme-i hassa* denilen çadır mehterleri oda tabir edilen dört bölüğe taksim edilmişlerdi.

Oda-i evvel denilen birinci oda *ağa odası* ve ikinci oda *kethüda odası* olup bunlardan başka bölükbaşı denilen üç zabit vardı; üçüncü oda *baş bölükbaşı odası* idi.

Hayme veya çadır mehterlerinin bu dört bölüğünden başka *otakgerân-ı hassa* denilen yedi otakcı yani otak yapıcı ve *nakşdûzan* isminde iki nakışçı ve *haymedûzan* ismi verilen on altı çadır dikici ve biri baş perdeci olmak üzere iki perdeci vardı[2]. Hayme-i hassada bir de *yiğit başılık* gediği bulunduğunu görüyoruz ki[3] bu kayıt çadır yapıcı, nakışçı, dikici ve perdeciler gibi sanat erbabının yiğit başısı olmak gerektir.

Çadır mehterlerinin arasında bir sınıf da cellât vazifesini görürdü; bunlardan dört veya beşi her gün sarayda Orta kapıda kapıcılar dairesinin yakınında oturarak pâdişâhın veya sadr-ı âzamın emirlerini icra için nöbet beklerlerdi.

Sefer zamanında çadır mehterleri ikiye ayrılarak bir kısmı asıl karargâhtan bir gün ileri gidip çadır kurulacak menzile otağ-ı hümâyun ile diğer çadırları kurup hazırlarlardı[4].

Çadır mehterlerinin âmirine *Hayme mehterbaşısı* denilirdi; andan sonra kethüda ve andan sonra da baş bölük başı ve

[1] *Tabakat-ül-memâlik (Celâl zade)s.* 205. *Millet kütüphanesi nüshası.*

[2] *Kâmil tasnifi defterler numara* 7225 *ve* 7230 *sene* 1169, 1190, 1205.

[3] *İbnülemin tasnifi vesikalar numara* 1160. *sene* 1091.

[4] *Koçi beğin Teşkilat mecmuası s.* 17.

diğer bölük başılar gelirlerdi; münhal vukuunda bölük başılığa kıdemli mehter geçerdi [1].

Vezirler, defterdarlar, beğlerbeğiler, sancak beğleri, beşyüz akçe yevmiyeli kadılar, Erdel, Eflak ve Buğdan beğleri memuriyet alıp berây-ı teşekkür divana gelip huzura kabul olunduktan sonra kanun üzere bir kısım rical ve hademeye para verirlerdi; bu meyanda hayme mehterlerine de toptan bir para verilmek usuldendi [2].

* * *

Çadır mehterleri onbeşinci asrın son yarısında mehterbaşı, kethüda, iki haymeduz da dahil olmak üzere şagirdleriyle beraber 38 kişi idiler [3]. Çadır mehterleri on yedinci asır başlarında 835 kişi ve aynı asır ortalarında iki bin [4] 1171 H. 1757 M. de dört odada 875 ve 1190 H. 1776 M. de yine dört odada 861 di [5]. D'ohsson on sekizinci asrın son yarısında çadır mehterlerinin sekiz yüz kişi olduğunu yazıyor ki defter kayıtlarıyla da tetabuk etmektedir [6].

1241 H. 1826 M. senesinde yeniçeri ocağının ilgası üzerine çadır mehterleri ismi kaldırılarak bunların dairesine (*Hiyamiyye nezareti*) denilmiştir.

---

[1] *Mühimme defteri, numara* 4, *varak* 66.

[2] *Nımeti efendi kanunnâmesi s.* 72-74.

[3] *Fatih devrine ait vesikalar* (*Ahmed Refik*) *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası, sene* 8. *s* 14.

[4] *Aynı Ali risalesi s* 93 *ve Koçi beğin Teşkılat* mecmuası *s.* 17.

[5] 7225-7230 *numaralı Kâmil tasnifi Saray ehl-i sanat defterleri.*

[6] *D'ohsson c.* 7. *fasıl* 1 *kısım* 5.

DİVAN-I HÜMÂYUN

veya

SİM SAKALAR OCAĞI

Bunlar, adetleri on iki ve daha sonra otuz beşe çıkmış bir bölük olup [1] Divan-ı hümâyunun içtimaı zamanında orada hizmet ederlerdi; sonraları bu sınıfın saray an'anesine göre gümüş kaplar ile taşıdıkları sular ile Hırka-i Şerif dairesinin taşlığı yıkanırmış. Merhum üstadımız *Abdurrahman Şeref bey, Topkapı sarây-ı hümâyunu* isimli makalelerinde bunların kışlalarının, Askerî müze binasiyle Bab-ı hümâyun tarafındaki sûr'un arasında olduğunu yazmışlarsa da [2] elimizdeki bir vesikada sim sakaların büyük Ayasofya civarındaki kışlalarından bahsedilip bu kayıttan kışlanın bâb-ı hümâyun dahilinde olmadığı anlaşılıyor [3]. Enderun tarihinde de sakalar ocağının (hangi sakalar olduğu zikredilmiyor) Ayasofya camiinin Şekerci kapısı tabir olunan büyük kapısının karşısında eski cebehane civarında Sakalar çeşmesi kurbinde olduğu yazılmaktadır ki [4] takriben yanan Adliye dairesinin arasında olmalıdır [5].

Divan-ı hümâyun sakaları veya sim sakaların bölük başılarına, mevacib defterinde *Ser Saka-i sîm* yani sim saka başı denilirdi; bunların muayyen yevmiyeleri ve her sene erbainden erbaine [22 Kânun I] verilen elbise bedelleri olduğu görülüyor [6]. Bunların kırba ve musluklarını yağlamak için kendilerine yine

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray kısmı) numara* 5507 *sene* 1148 *ve numara* 1217 *sene* 1218 *ve numara* 4162 *sene* 1244.

[2] *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası* sene 1 s. 278.

[3] Dahiliye vesikaları numara 8256. diğer bir vesikada matbah-ı âmire sakalarının kışlasının büyük Ayasofya civarında olduğu görülüyor. *(Cevdet tasnifi saray vesikaları numara* 6791 *sene* 1177).

[4] *Enderun tarihi c.* 1. *s.* 309.

[5] Divan yolunda Sultan Mahmud türbesinin yanında da bir sakalar kışlası vardı *(Emlâk-ı Milliyyeden arşive verilen defterler).*

[6] *Cevdet tasnifi vesikalar* (*saray*) *4794 sene 1191 ve numara* 6214 *sene 1150.*

her sene kasap başı tarafından donyağı verilirdi [1]. Sim sakalar ocağının saka başısı vefat edince ocak kanunu üzere yerine sim sakalar kethüdası tayin olunurdu [2]. Fakat bu kaidenin daimî surette tatbik edilmediği bir az aşağıdaki kayıttan anlaşılıyor.

Sakayân-ı sim-i hassa bölüğü bâb-üs-sâade ağası denilen kapı ağasının nezareti altında idi. Saka başılar aslen baltacılar arasından seçilirlerken birinci Mahmud zamanında muhalif-i usul hareketleri duyulunca bundan sonra saka başılığın mütemed hasekilere verilmesi emrolunmuştu [4].

***

Divan-ı hümâyunun akdi günlerinde vezirler divanda yerli yerlerine oturup sadr-ı âzamın gelmesini beklerlerken mevsim yaz ise saka başı helvahaneden buzlu ve mümessek şerbetler ve kış ise mümessek macunlar getirip ibtida vezirlere ve sonra diğer divan erkânına verirdi [5]. Sadr-ı âzam divan günü sarayın orta kapısından içeri girip çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdası tarafından istikbal edilip yürürken saka başı (*buyur*) diye yüksek sesle bağırarak sadr-ı âzamın vürudundan divan heyetini haberdar ederdi [6].

Divan-ı hümâyunda yemek yenirken saka başının sadr-ı âzam'la vezirler ve nişancıya ve sakalar kethüdasının kazaskerlere havlu ve leğen ibrik tutmaları ve diğer sakaların da divanın diğer erkânına havlu ve ibrik vermeleri kanundu [7]. Pâdişah saraydan sayfiyeye göç ettiği zaman bu sakalara, gine iâde edilmek üzere cebehane-i âmireden örtüsüyle bera-

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara* 4623 *ve* 4677.

[2] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 1913 sane* 1207.

[3] *İbnülemin tasnifi vesikalar (saray)* 2671 *sene* 1124 *ve Cevdet tasnifi (saray)* 4116 *sene* 1226.

[4] *Vasıf tarihi C. 1 S. 149.*

[5] *Onikinci asr-ı hicride divan teşrifatı , (Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası sene* 2 *S. 358).*

[6] *Onikinci usr-ı hicride divan teşrifatı (Ta.ih-i Osmanî Encümeni mecmuası sene* 2, 359)

[7] *Onikinci asr-ı hicride divan teşrifatı (Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası S.* 362.

ber on beş çift kırba, on musluk ve onbeş su kovası verilirdi [1].

Divan-ı hümâyunun içtimaı günlerinde sim sakaların yelpaze ve sineklik kullandıkları görülüyor. Bundan dolayı sim sakalara her sene [on sekizinci asır sonlarında] hazineden yelpaze, sineklik ve divanda kullanılan havluların tedariki için kırk kuruş verilirdi [2].

Elimizdeki maaş defterlerinde dîvan-ı hümâyun sakalarının onaltıncı asır sonu ve onyedinci asır başlarında miktarları 36 olarak gösterilmiştir [3]. Onsekizinci asrın son yarısında 1169 H. 1755 M. tarihinde bunlar 35 kişilik bir bölük idiler [4]. Hatta bu mevcut daha sonraki tarihlerde de değişmemiştir [5].

---

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar numara* 5262 *sene* 1235 (Defterdarın derkenarından).

[2] *Cevdet tasnifi vesikalar numara* 5267 *sene* 1207.

[3] *Aynı Ali risalesi S. 94.*

[4] *Kâmil tasnifi arşiv defterleri, numara* 7224, *sene* 1169.

[5] *Kâmil tasnifi arşiv defterleri numara* 7200 *sene* 1190 *ve numara* 7235 *sene* 1205.

SARAYA MENSUB BÂZI HIZMET BÖLÜKLERI VE SANATKÂRLAR

Aşçılar

Saray matbahı aşçı ustaları ve aşçı sınıfı, kısım kısım olup maaş defterlerinde birinci kısımda sırasiyle *Üstâdân-ı matbah-ı has* denilen onyedi kişiden mürekkep has matbah ustaları vardı ; bunlardan sonra *Hülefâ-i matbah-ı has* ismindeki oniki kalfa gelmektedir; bunu müteakip de matbah-ı has bölüklerinin bölük başıları ve daha sonra matbah-ı has şagirdleri zikrediliyor.

Defterin ikinci kısmında Üstadân-ı matbah-ı ağayan, hulefâ-i matbah-ı ağayan ve şagirdleri vardır. Bunlar enderun-ı hümâyun ağalarının yemeklerini pişiren bir bölük olup defterin üçüncü ve dördüncü kısımlarında iç oğlanlarının yemeklerini pişiren ustalarla divan-ı hümayun günleri yemek pişiren ustaların isimleri ve yevmiyeleri gösterilmektedir.

Defterdeki bu usta, kalfa ve şağird kısımlarını müteakip *tabbah* = طباخ denilen ve on bölük olan aşçı efradı geliyor. 1169 H. 1755 M. tarihli maaş defterinde bu on bölük aşçı mevcudu üç yüzden fazladır; yevmiyeleri de üçer ve ikişer akçedir.

Bir de bu kısım haricinde 25, 22, 20 şer mevcutlu olarak ayrı ayrı birer sınıf halinde kızlar ağası, hazinedar başı, kilerci başı ve saray ağasına mahsus aşçılar da vardı [1]. Bir tabbah veya aşçı terfi ederse has matbaha şagird olup sonra kalfa ve daha sonra da aşçı ustalığına geçerdi.

*
* *

Matbah-ı âmire aşçılariyle pâdişah, şehzade, valide sultan ve sairenin yemeklerini pişiren aşçıların pişirdikleri yemek îti-

[1] *Kâmil tasnifi* 7224 *numaralı* = دفتر جماعت خدمهٔ مطبخ عامره و حلواخانهٔ معموره و كارخانهٔ سائره در واجب مصر سنه ١١٦٩ **Defter-i cemâat-i hademe-i matbah-ı âmire ve helvahane-i mâmure ve kârhane-i saire der vacib-i Masar sene 1169 başlıklı defter.**

bariyle miktarı muhtelif olup bunlar da *aşçı başı, ocak başı, kebabcı, tatlıcı, hamurcu, pilâvcı, balıkcı, perhizî* olarak müteaddid idi; bunların tabiî maiyetlerinde hizmet eden yamaklar vardı[1].

Kuşhane matbahı, pâdişâha mahsus yemek pişiren ayrı bir matbahtı; buraya zülüflü baltacıların kabiliyyetlileri ve îtimada lâyık olanlarından iki kişi tayin edilip maiyyetine helvahane ile aşağı matbahtan adam verilirdi; bu iki baltacı aşçıdan birincisine *kuşcu başı*, diğerine *ikinci* denilirdi; hizmet eden efrattan kıdemlisi *ocak başı* ismini almıştı[2].

Pâdişâha pişen yemekler bir kişilik olup küçük tencere ile pişirildiği için bunlara hâlâ da kuşhane ismi verilir ve matbahlarımızda kullanılır. Küçük beyzî ve yüksek kapaklı sahanlara da kuşhane denilirdi.

Helvaciyân-ı hassa:

Matbah eminliğine bağlı olan helvacılar, yani şurup ve tatlıcılar da bir bölük halinde olup mevcutları on sekizinci asrın ortalarında altı usta ile yüzü mütecaviz helvacı şagirdlerinden mürekkepti[3]. Helvacı ocağında senede bir defa nâne, dâr-ı fülfül, havlican, gül ve gelincik macunları yapılır, pâdişâha ve diğer Enderun ricaline hediyye edilirdi. Saray lokması diye meşhur olan lokmanın en nefisi burada yapılırdı[4].

Habbâzîn-i hassa:

Saray ekmekçileri olan *habbâzîn-i hassa* muhtelif sanatkârlardan mürekkepti. Başları ekmekçi başı olup ekmekçi denilen bir sınıftan başka pişirici, hamurkâr, elekci ismindeki sanat sahipleri ve bunların şagirdleri vardı; fodla ustalariyle, elekciler ve fodla pişiren şagirdler de ayrı bir sınıftı[5]. Bunların

[1] *Kâmil tasnifi* 7350 *numaralı Matbah-ı âmire defteri ve Cevdet tasnifi vesikalar (saray kısmı) numora* 5796 *sene* 1226.

[2] *Enderun tarihi C. 1, S.* 297.

[3] 1169 *senesine ait* 7224 *numaaalı saray ehl-i san'at maaş defteri (Kâmil tasnifi).*

[4] *Enderun tarihi C.* 1, *S.* 298.

[5] 7224 *numaralı (Kâmil tasnifi) maaş defteri.*

nezareti matbah eminine ait ise de kendileri Enderun'da kilerci başıya tabi idiler [1].

Matbah-ı âmire esnafı :

Matbah-ı âmireye bağlı ve Enderun kilerci başısına tabi olarak kasap ustalariyle şagirdleri, mastgeran-ı hassa yani yoğurtçu ve sütçüler, sebzeci, tavukçu, simitçi, buzcu ve karcı, kalaycı, mumcu, kendümküban denilen buğday döğücüler buraya tâbidirler. Matbah-ı âmire sakaları da bunlar arasında idi [2].

1169 H. 1755 M. tarihli maaş defterinde tayinleri Enderun kilerci başısına ait olarak 17 kasap ile kasap şagirdi, 23 yoğurtçu ve sütçü, 31 sebzeci, 17 tavukçu, 23 simitçi, 6 buzcu ve karcı, 15 kalaycı, 27 mumcu, 25 saka ile buğday döğücü vardı [3].

Kilerciler :

Saray kilercileri yedi bölüktü; bunların bir ağası ile bir kethüda ve bir de kâtibi vardı. Bu yedi bölükten altısı *bölük-i kiler* denilen kiler bölükleri olup yedinci bölüğe de kiler veya aşşab عشاب yani sebze veya yaş meyve kilercileri deniliyor. 1171 H. 1757 M. senesinde جماعت خدمهٔ کیلاریان خاصه = *Cemâat-i hademe-i kilâriyân-ı hassa* denilen kilercilerin birinci bölüğünde 11, ikincide 13, üçüncüde 8, dördüncü bölükte 6, beşinci ilâ yedinci bölüklerin her birinde de dörder kişi olup bunlardan başka *Cemâat-i Şagirdan-ı hassa* ismi verilen 219 mevcutlu kiler şagirdleri vardı [4]. On yedinci asır başlarında matbah ve kilar-i âmire hademelerinin mevcudu 1129 du [5].

Hassa çamaşırcıları :

Saraya ait çamaşırları yıkayan ve جامه‌شویان خاصه *Câmeşûyân-ı hassa* ismi verilen çamaşırcıların başlarında bir çamaşırcı

[1] *Enderun tarihi C.* 1, *S.* 297.
[2] *İbnülemin tasnifi vesikalar (saray mesalihi)* 2657, 2669, 2391.
[3] *Kâmil tasnifi defterler numara* 7224.
[4] » » » » »
[5] *Aynı Ali risalesi S.* 93.

başı ile maiyyetinde çamaşırcılar ve birde müteferrika denilen çamaşırcı hademeler vardı[1]. On sekizinci asır ortalarında çamaşırcı başının yevmiyesi 12 akçe idi. Çamaşırcılar arasında münhal olursa çamaşır şagirdlerinin kıdemlisi çamaşırcı olurdu. Devşirme zamanında buraya acemilerden efrat alınırdı. Çamaşırcılar, çıkmalarda kapıkulu suvari ocağına verilirlerdi[2].

Saray terzileri :

Saraya ve pâdişâha ait kürklerle hil'at ve elbiseleri diken iki sınıf terzi vardı. Bunlardan bir sınıfına *Hayyâtîn-i hil'at* خياطين خلعت ve diğer sınıfa da *Hâyyatîn-i hassa* خياطين خاصه denilirdi. Hil'at terzileri, pâdişâhın kendisiyle rütbe ve mansıb sahiblerine giydirilecek hilatleri dikerlerdi ve her iki sınıf da hazine kethüdasına tâbîdi.

Hil'at terzileri üç bölüktü ve mevcutları 21 ile 23 arasında idi. Bu mevcuttan başka müteferrika denilen onüç kadar hizmet efradı da vardı. Başlarına *ser hayyâtîn-i hil'at* denilirdi[3].

Hayyâtîn-i hassa ise esas beş bölük olup bunların haricinde gazzaz yani ipekci hallac bölükleri vardı[4]. Bunların da müteferrikaları bulunurdu. Hayyâtîn-i hassa, saraya ait diğer elbiselikleri, nâme kiselerini ve saireyi dikerlerdi; pâdişahlarla beraber bunların da sefere gitmeleri kanundu. Hayyatîn-i hassanın başları olan *ser hayyatîn-i hassa*'dan başka kethüdaları vardı. Kethüda, münhal vukuunda terzibaşı olurdu[5]. Hayyâtîn-i hassanın tayinleri *Serhâzin-i enderun* denilen enderun hazinedar başısına aitti[6].

[1] *Kâmil tasnifi deterler numara* 7224, 7250.

[2] Dördüncü Mehmed zamanına ait dosya, numara 2301, sene 1092. *Câmeşuyân-ı hassa*'dan Receb Ali isminde birinin istidası üzerine yapılan muamele.

[3] Mîr-i hil'âtciler imalâthanesinde de beş tezgâh olup ihtiyaca kâfi hil'at yetiştiremediğinden dolayı, noksanı hariçten satın alınırdı (*İbnülemin, Maliye* 16042, *sene* 1190).

[4] *Kâmil tasnifinden* 7224, 7235, 7250 *numaralı defterlerde* kazaz (gazzaz) bölükleri mevcut ise de hiç kimse yoktur.

[5] *Cevdet tasnifi vesikalar numara* 5952 *sene* 1081.

[6] *Tevcihat* [*İbnülemin tasnifi*] *numara* 1412.

Terziliklerden biri münhal olursa bu münhale baş mülâzim denilen en kıdemli namzed geçerdi[1]. Terzilerin çalıştıkları koğuş Alay köşkü karşısında şimdiki Tıbb-ı Adlî dairesinin bulunduğu mahalde idi[2].

***

883 H. 1478 M. senesinde *cemaat-i hayyâtin-i hassa* denilen terziler bir sınıf olup terzi, kisedûz, postindûz ve hallaç da dahil olmak üzere mevcutları 23 dü[3]. Daha sonra ikiye ayrılan terzilerin on altıncı asır ortalarında mevcutları 369[4] Onyedinci asır başlarında 319 kişidir [5]. Onsekizinci asır ortalarında ve daha sonraları her iki sınıf terzilerin mevcutlarının 104 kadar olduğu görülüyor[6]. Enderun tarihi bunların mevcutlarının kırk kadar olduğunu yazıyor[7] ki ondokuzuncu asrın ilk yarısıdır.

Ehli hiref-i hassa
yani
Saraya mensup sanatkârlar :

Saraya mensup olan ve *ehl-i hiref* اهل حرف denilen kırk beş kadar sanat erbabı, saray'ın sanatlarına müteallik işlerini görürlerdi; adedleri işlerine göre az veya çok olan bu sanatkarların usta başıları, kalfa ve şagirdleri olup bunlar devşirme zamanında, saraya verilen acemilerden yetiştirilirlerdi; sonraları hariçten alınarak iş gösterilir oldu[8]. Bu muhtelif hizmet ve sanatkârların isimlerini ve onsekizinci asır ortalarındaki mevcutlarını aşağıya yazıyorum[9].

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar numara* 5989 *sene* 1204.
[2] *Enderun tarihi c.* 1. *s.* 310.
[3] *Fatih devrine ait vesikalar* (*Ahmed Refik*), *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası, sene* 8. *s.* 17.
[4] *Atıf efendi kütüpanesi kitapları* (*mecmua*), *numara* 1734, *varak* 271 *b*.
[5] *Aynı Ali risalesi s.* 93.
[6] *Kâmil tasnifi* 7224, 7235, 7250 *numaralı defterler.*
[7] *Enderun tarihi* (*Atâ bey*) *c.* 1. *s.* 310.
[8] *Mühimme* 24. *s.* 156, *sene* 982.
[9] *Saray ehl-i sanat defteri* (*Kâmil tasnifi*) 7224 *numaralı defter.*

Kâtibân-ı kütüb — Müstensih veya hattatlar (gösterilmemiş) — adet 1

Mücellidler — adet 3

Mürekkebciler — adet 1

Külah dûzân (Külah dikiciler) — adet 5

Keçeciler — adet 2

Zer dûzan — adet 00

Nakkaşan — adet 7

Gazzazan (ipekçiler) — adet 8

Zerğeran (Kuyumcular) — adet 7

Saatciyan — adet 2

Sarracin-i rahthâ-i enderun — adet 00

Sorguççular — adet 00

Hâkkâklar — adet 3

Sikke kenan (sikke kazıcılar) — adet 13

Zernişânyan (altun işlemeciler) — adet

Kende. kâran (Oymacı veya kalemkârlar) — adet 4

Postin dûzan (Kürkçüler) — adet 19

Şimşirgeran (Kılıççılar) — adet 12

Niyam geran (Kıncılar) — adet 1

Zırhcılar ve kundakcılar — adet 4

Kârdgeran (Bıçakcılar) — adet

Kemangeran (Yaycılar) — adet 8

Tîrgeran — adet 11

Kazancılar — adet 7

Kalcılar — adet 2

Çilingirler — adet 4

Setir dûzan (örtü yapanlar(— adet

Nalçacılar / adet
Zamkcılar / adet
Saz tırâşân (saz yapanlar) / adet

Neccâran (dülgerler) / 5

Camgeran (camcılar) / adet
Hırratin (çıkrıkcılar) / adet / 2
Mûze dûzan (çizmeciler) / adet / 8

Debbağan / adet / 12
Kemha bâfân (kadife dokuyucular) / adet / 3
Simkeşan / adet / 7

Zergûbân (altun tozçılar) / adet / 4
Aba bâfân (abacılar) / adet

Samurcular / adet / 5

Cerrahan / adet / 35
Kehhâlân (göztâbibleri) / adet / 11
Çırakcıyan (kandilciler) / adet / 6

Küştigeran (marangozlar) / adet / 1
Telatinciyan / adet / 1

BEŞİNCİ BÖLÜM

Osmanlı sarayının bîrun teşkilâtından olan bostancı ocaklariyle has'ahırdan bahseden bu fasıl iki kısım üzere tertip edilmiştir.

I. Fasıl — I. Kısım

İSTANBUL BOSTANCI OCAĞI

Bostancılar, Osmanlı sarayının dâhil ve haricinde pâdişâhlara ait bağçe ve bostanlarla pâdişah ve saray hizmetinde bulunan kayıklar ve diğer bir kısım işlerde [1] hizmet eden ve geniş teşkilâtı olan mühim bir ocaktı. Marmara ve Boğaziçi sahillerinin muhafazası da bu ocağa aitti [2]. Devşirme zamanında buraya Anadolu ve Rumeliden toplanan acemiler alınırdı; bu devşirmelerin bir kısmı toplandıktan sonra Türk çiftcilerinin hizmetlerine verilerek türkçeyi ve müslüman, Türk âdetlerini öğrendikten sonra buraya alınırlar ve bazan da türke verilmeden doğrudan doğruya devşirmeden seçilirlerdi [3]. Devşirmeler bostancı ocağına alınırken bostancıbaşı da bulunur ve anın nezareti altında acemi oğlanı tefrik olunurdu.

Ocaklarında hizmet edip yetişen bostancılar onyedinci asrın sonlarına kadar zaman zaman yapılan çıkmalarda hizmet derecelerine göre kapıcılığa [4] tersane ocağına [5] ve bağçe

[1] Bostancı ocağı bir takım küçük ocaklara daha ayrılmıştı ki bunların isimleri Enderun tarihinin birinci cildinde vardır.

[2] Üsküdar, Boğaziçi, Hallç, Eyyub, Kâğıthane, Kadıköy, Adalar, Ayastefanos taraflarının muhafazası bostancılara aitti. (*Raşit zeyli Çelebi zade S. 61 ve Lütfi tarihi C. 1 S. 200*).

[3] (*Kapı kulu ocakları*) isimli eserimize bakın ve bundan başka *Mühimme defteri 33, S. 73 ve Mühimme 35, S. 88 ve Mühimme 34, S. 279.*

[4] *Başvekâlet arşivi Rüûs defteri A. numara 298 S. 191 sene 954* (*Kâmil tasnifi defterler*).

[5] *954 H. 1547 M.* tarihinde bahçe ustalarından dört kişinin sipah ve bostancılardan beşinin silâhdar bölüğüne çıkarılmaları hakkında (*Kâmil tasnifi rüûs defteri numara 208 S. 191*) ve 1021 H. 1612 M. tarihindeki bostancı çıkması hakkında (*Zübdet-üt-tevarih C. 2 varak 180*).

ustaları ve kıdemli bostancılar suvari bölüklerine çıkarılırlardı. Bunların çıkışlarında kendilerine biner akçe *silâh baha* ismiyle silâh parası ve suvari bölüklerine çıkanlara da bu paradan başka saray ahırlarından birer de at verilirdi [1]. Fakat daha sonraki tarihlerde bostancıların yeniçeri ocağına verilmeyip Kapıkulu suvariliğine verilmeleri kanun olmuştu [2].

Bostancı ocağına ayrılan efrat ya sarayın has bahçesinde veyahut saray haricindeki diğer bağçe ve bostanlarda, yahut da kayıkhane ve kayıklarda ve bostancıbaşıya bağlı diğer ocaklarda hizmet ederlerdi [3].

Bostancı ocağına ilk girenler bellerine beylik çuha kenarı ve bir derece daha yükselen bostancılar ak dizge bağlarlardı. Üçüncü dereceye çıkanlar sarı dizge, dördüncü derecedekiler uskumru denilen Londra kumaşı kenarı, beşinci tabaka bez, altıncı derecedekiler beyaz şemle, yedinci tabaka kara bez, sekizinci bostancı sınıfı kırmızı makdem ve nihayet dokuzuncu ve en yüksek bostancılar ise yeşil makdem kuşanırlardı. İşte bostancılar bu suretle dokuz dereceli bir sınıf idiler [4]. Dokuzuncu sınıfın eskisi yani kıdemlisi hamlacılığa geçerek pâdişah ve diğer saray erkânının kayıklarında baş kürekcilik ederlerdi. Hamlacı terfi ederse hasekiliğe ve o da kethüdalığa çıkardı ; Fakat bu silsile sonradan bozulmuştur.

[1] *Halkondil zeyli teşkilât kısmı 1. S. 16* ve aynı eserde 56 ıncı sayfanın devamı ve *Naima tarihi C. 4, S. 386 Mühimme 2. S. 156 ve 2.40 Mühimme 5. S. 563, Mühimme 7. S. 178, 964 ve Mühimme defteri 10. S. 158 ve 159 ve Silahdar tarihi C. 1, S. 673 sene 1089 ve Kâmil tasnifi Ahkâm defteri numara 67 varak 11 b.*

Küçük mirahur ağaya tezkire yazıla ki: haliyâ Ali İskenderiyye [İşkodra] saray-ı âmire bostancılarından çıkıp 979 rabiulâhırı'nın onikinci gününde silahdar cemaatine ilhak olunmuş. Mezkûra âdet üzere verilecek beygirin verdirip defterüne kaydettiresin (*67 numaralı Ahkâm defteri varak 3 b. Kâmil tasnifi*).

[2] *Olliviye C. 1. fasıl 4* de bostancıların umumiyetle Müslüman çocuklarından olduklarını yazıyor ki onsekizinci asır sonlarıdır.

[3] Bir vesikada görülen Topkapı sarayı dahilindeki bostancılara ait ocaklar şunlardı : Topkapı, Yalı köşkü, Sepetçiler köşkü, Kayıkhane, Soğuk çeşme, Bağcılar, Işlemeciler; Bamyacılar, Kuşhâne, Gülhane, İncili köşk, Dolap, Değirmen. Mezbele keşan *[Başvekâlet Arşivi dolap vesikaları dolap 3 sandık 92 evrak numarası 8].*

Bostancılar arasında îtibarlı dört baltacı yardı; bunlar terfi ettikleri zaman yirmi beşer akçe yevmiye ile kapıkulu suvarisi olurlardı; diğerlerinin on dört akçe ile suvari olmaları kanundu; eğer bu dört baltacıdan her hangi biri suvari bölüğüne çıkmak istemeyip bağçe ustası olmak isterse otuz dokuz akçe ile tayin edilirdi [1].

Bağçe ve bostan işleriyle meşgul olan bostancılar, *hasbahçe* ve *hassa bostanları* efradı olarak iki kısımdı. Hasbağçe bostancıları yirmi bölüktü ve saraydaki hasbağçeye bakarlardı. Saray haricindeki bağçe ve bostanlarda çalışan bostancılar ise *Usta* denilen başlarının nezareti altında ayrı ayrı cemâat halinde idiler; her cemaat yerine ve işine göre 15 ile yüz nefer arasında idi. Meselâ onaltıncı asır sonunda *Ustad-ı bağçe-i Göksu* = استاد باغچۀ كوك صو denilen Göksu bağçesi ustasının nezareti altında çalışan altmış altı bostancı vardı [2]. Daha sonraki tarihlerde hariçteki bağçelere de *Hadâik-ı hassa* = حدائق خاصه denilmiş ise de asıl *Gilman-ı bağçe-i hassa* = غلمان باغچۀ خاصه ismi verilen bostancıların çalıştıkları mahal has bağçe idi. Onaltıncı asır sonlarına doğru yalnız has bağçe bostancıları mevcudu 641 olup her bölükte asgarî 19 ve azamî 49 bostancı vardı; ustalara tabi hariç bağçelerdeki bostancılar ise 971 olup bu tarihte bütün bostancı ocağının mevcudu 1612 idi [3-4].

Sonradan *Hadâik-i hassa* da denilen ve ustalar ile idare edilen saray harici bostan ve bağçelerin başlıcaları şunlardır: Kadıköy bağı, Davut paşa bağçesi, Beşiktaş bağçesi [5], İsken-

[1] *Kavanin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne s.*

[2] *Kavanin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne s.*

[3] *Kâmil tasnifi defterler (1 husus numaralı ehl-i sanat defteri) sene 984.* Enderun tarihi, kayıkhane ve sandalcı ocağının ihtiyar ve eskilerinin bağçe ustalıklariyle çırak edildiklerini yazıyor (*c. 1, s. 308.*)

[4] İbnülemin askerî tasnifindeki 971 H. 1563 M. tarihli defterde (numara 38) yirmi bölük olan *has bağçe* bostancılarının mevcudu 705 olarak gösterilmiştir. 996 H. 1588 M. tarihli ve 7157 numaralı defterde ise has bağçe bostancıları 921 kişidir.

[5] Beşiktaş taraflarını birinci Ahmed îmar etmiş, yollar yaptırmış ve su getirtmişti (*vekayi-ı tarihiyye varak 176 b*)

der Çelebi bağçesi [1], Dolmabağçe, Kuru çeşme, Arnavutköyü, Bebek, Mirgün, Kalender, Büyükdere, Tokat (Beykozda), Sultaniye bağçeleriyle Paşa bağçesi, Çubuklu, Kandilli [2] İstavroz, Üsküdar, Ayazma, Salacık, Haydar paşa, Fener bağçe, Filurya, Halkalı, Topçular, Vidos, Alibey köyü, Kâğıthâne, Karaağaç, Hasköy, bağçeleri ve daha bir haylı bağçe ve bostanlar bostancı ocağına bağlı idiler [3].

*
* *

Bostancıların maaş defterlerinden جماعت باغچۀ خاصه *cemâat-ı bağçe-i hassa*'ya ait olan 996 H. 1588 M. tarihli bir maaş defteri hakkında aşağıdaki nümûneyi ve izahatı veriyorum :

Gılmân-ı bağçe-i hassa ve Bostanha dervâcib-i Cemaziyelahır sene 996. غلمان باغچۀ خاصه و بوستانها در واجب جماذی الآخر سنه ۹۹٦

Cemaat-i Bağçe-i Hassa

Ferhat Özi	*Behram Mora Kethüda-i*	*Ali Hüseyin*	*Hemdem Cerrah*	*Murad Saraydar*	*Mehmed Hersek*
Serbostanî 40	*Bağçe-i hassa 10*	*İmam 11*	*9*	*7*	*Kâtip 10*

Bunlardan sonra *Dolabî* denilen dolabcı, *Ustâd-ı bağçe-Saray-ı atik*, *Bağban* gibi bostancı ocağı erkânı gelmektedir. Bu bostancı zabit ve memurları bittikten sonra bölüklere geçiliyor. Her bölükte bir bölük başı vardır. Gerek bunun ve gerek bölük efradının isimlerinin altında yevmiyeleri gösterilmiştir.

[1] Bir aralık Galata sarayı ve İbrahim paşa sarayı gibi acemi oğlan yetiştiren İskender Çelebi bahçesi vardır ve bu da (Makrı bore) yani Makrı köyünde (Yeşil köy) idi. *Cevdet vesikaları saray numara 4478*; bunun yerine 1109 H. 1697 M. senesinde baruthane yaptırılmıştır [*Zübdet-ül-vekayi varak 351*] Buna da sebep bağçe ve köşkün sapa olup pâdişâhlar tarafından gidilmeyip terk edilmiş olmasıdır. Baruthane inşası için 29 yük akçe sarf edilmiştir.

[2] Kandilli bağçesini birinci Sultan Ahmed yaptırmıştı ; bazan burada oturarak kayık yarışları yaptırırdı. (*Vekayi-i tarihiyye varak 176 b*).

[3] *Emiri tasnifi ikinci Mustafa devri vesikaları 14954*; burada daha bir haylı bağçe isimleri geçiyor. Saray harici bağçelerin miktarı zaman zaman artıp eksilmiştir. Onaltıncı asrın son yarısında has bağçelerin adedi

Birinci bölükte Avlonya'lı Hüseyin isminde bir bölükbaşı ile beş akçe yevmiyeli bir çavuş olup bütün bölük mevcudu 61 kişidir. İkinci bölükte 49, üçüncü bölükte 42, dördüncüde 46 beşinci bölükte 68, altıncıda 67, yedincide yine 97, sekizinci bölükte 61 kişi vardır. Bu sekizinci bölükte bir haseki ile bir de bostancıların besledikleri sekson (sanson) denilen harp köpeğini besliyenlerin âmiri olan Serseksonî denilen bostancılar sansoncu başısı vardı.

Dokuzuncu bölükte 42, onuncuda 34, onbirincide 45, onikinci bölükte 43, on üçüncü bölükte 49, ondördüncüde 52, onbeşinci bölükte 49, onaltıncı bölükte 42, onyedinci bölükte 32 kişi olup burada bir bostancı çavuşu görülüyor. Onsekizinci bölükte 22, ondokuzuncu bölükte 20, yirminci bölükte 28 ki cem'an has bahçeye tabi yirmi bölükte 921 Bostancı vardı.

Maaş defterinde bu yirmi bölükten sonra:

جماعت غلمانان بوستانهاء سائره

Cemâat-i gılmânân-ı bostanhâ-i saire

başlığiyle saray haricindeki bostancılara geçiliyor; bunlar ayrı ayrı cemaat halinde olup hepsi otuz iki bağçedir. Her bir cemaatin *bahçe ustası* olarak birer zabiti vardır. Bağçelerin her birinde efrat mevcudu 15 ile 81 arasındadır; bu bağçe bostancılarının adedi 1109 olup bu suretle onaltıncı asır sonlarında gerek saray dahilinde ve gerek saray haricindeki bağçelerde çalışan bostancıların mecmuu 2030 kadardır[1].

---

39 idi (*Mühimme 66, s. 77, sene 998*); on yedinci asır ortalarında İstanbul etrafındaki hadaik-i hassa adedi altmış bir kadardı (*Eyyubî efendi kanunnâmesi s. 10*); Evliya Çelebi de bazı bağçeleri saymakta ve buralarda hünkâr ahurları ve her birinde birer tavla hayvan bulunduğunu yazmaktadır (*c. 1 s. 480*); 1192 H. 1778 M. tarihli ulûfe defterinde ustaların idare ettikleri bağçelerin adedi 62 yi bulmuştur. (*Kâmil tasnifi defterler numara 7167*). Asakir-i mansure teşkilâtı esnasında bağçeler Kara Bâli, Dolmabahçe, Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Bebek, Mirgûn, Kalender, Büyükdere, Tokat, Sultaniye, Paşa bahçesi, Çubuklu, Küçüksu, Kule bahçesi, Üsküdar, Ayazma, Salacık, Haydarpaşa, Fenerbahçe, Filorya, Davutpaşa, Topcular, Vidos, Ali bey köyü, Kâğıthane, Karaağaç, Has köy olmak üzere yirmi sekiz bahçe idi (*Başvekâlet arşivi dolap 3, saudık 92, evrak numarası 8.*) Atâ bey merhum Enderun tarihinde bahçelerin adedini kırk dört olarak göstermektedir (*C. 1, s. 310*).

[1] Kâmil tasnifi arşiv defterleri numara 7157.

***

İstanbul bostancı başısı her sene idaresi altındaki gerek has bağçe ve gerek diğer bağçelerde yetişerek satılan mahsullerin defterini vakit ve zamanında pâdişâha takdim ederdi; bu defterde mahsulün satılan parası gösterilip buna karşı yapılan masraf, bostancıların bahşışları ve herhangi bir yere muhassas meblağ ayrı ayrı gösterilip bütün bu masraf çıktıktan sonra bakiyyesini hükümdar alırdı. Pâdişâhların gittikleri bazı bağçelerin mahsulleri kesime tabi olmayıp sebzehaneye giderdi; bu sebzeciler muayyen olup miktarları ikiyüz kadardı: sebzelere ait defteri ocak emekdarlarından (*Bostaniyân-ı hassa sebze kâtibi*) tutardı [1]. Çiçekler ise onyedi çiçekçi dükkânına verilir ve ıspanaklar da otuz kadar olan ıspanakcı dükkânlarına yollanırdı; mahsulün bundan maadası kesim olarak satılırdı. Bostancıların bahçelerinden onyedinci asır sonlarında vasatî olarak bir senede sekiz buçuk veya dokuz yük akçe yani sekizyüzelli veya dokuzyüzbin akçe varidat alınmakta idi [2].

Bostancı ocağının 1229 şevvali ibtidasından 1230 senesi ramazanın sonuna kadar bir senede has bağçe ve diğer bahçelerden 1,390, 990 akçe mahsul parası alınmış olup bunun 222020 akçesi mutad üzere vazife ve ihsan olarak tevzi olunup mütebakisi olan 1, 168, 870 akçesi pâdişâha takdim edilmişti [3].

Bostancı başı mahsulden alınan parayı kasımdan kasıma takdim ederdi. Bu hizmetlerinden dolayı her sene kasımda bostancılardan on veya oniki kişi bir zaman yeniçeri ocağına

[1] Onaltıncı asır sonlarında bağçe ve bostanların irâdının senevî kırk bin dukadan aşağı düşmediğini Halkondil zeylinin teşkilât kısmı yazıyor.

[2] *Cevdet tasnifi saray tasnifi numara 197, sene 1220.*

[3] *Kavanin-i Osmânî ve Râbıta-ı Âsitâne ile Eyyubî kanunnâmesi* bütün mahsulün senevî tutarının (onyedinci asrın son yarısında) yirmi dört kise olduğunu yazıyorlar. O tarihlerde bir kurşun seksen akçe olduğu nazar-ı dikkate alınırsa mahsul bedelinin dokuz buçuk yükden fazla yani 960000 akçe tuttuğu görülüyor. Diğer vesikada mahsul bedelinin sekiz yük 29420 akçe tuttuğunu yazıyor *Emiri tasnifi ikinci Mustafa devri vesikaları numara 14954 sene 1106 H. 1694 M.* Hasbağçe ile saray bağçelerinde

ve sonraları da divân-ı hümâyun çavuşluğuna ve kapıkulu suvari bölüklerine çıkarılırlardı [1]. Bundan başka paranın bir kesesi bostancılara ihsan olunur ve bir kese de Davut paşa camiinin maaş ve masarifine ayrılırdı.

Bostancı ocağı efradının bir kısmı yeşillikçi Yalı köşkü, Sepetçiler köşkü, Kayıkhâne, Balıkhâne, Otluk kapı da bazıları da Soğuk çeşme, heybeci, bamyacı Kuşhâne, Gülhâne, İncili köşk, dolap, değirmen, mezbelekeşan (çöpçü), tulumbacı [2] ve sair ocaklarda ve köşklerde istihdam edilmişlerdir[3]. Kanunnâme-i askerîde (B. V. Arşivi divan odası N. 1 s. 108), bazı vakıflarla bilhassa Hamidiye vakfından, darphane ve mîrî hazineden (Maliye'den) olmak üzere Hadâik-i hassa ocaklarının

---

yetişen mahsul esmanından hademe masarifi çıkarıldıktan sonra kalan paranın pâdişâha takdim edildiğine dair 1241 H. 1825 M. senesinde bostancıbaşı İbrahim ağanın istidası. *Cevdet tasnifi vesikalar saray kısmı numara 2306.*

[1] Kavani-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne S. 17 ve Emiri tasnifi İkinci Mustafa zamanı vesikaları numara 14954 ve numara 12170. Bu miktar sonradan yani onsekizinci asır sonunda üç nefere inmiş ve bunlara malûl düştüğü vakit müşahere denilen aylıklı zümre arasından her birine ellişer sağ akçe verilmesi emrolunmuştur. *Buyruldu mecmuası, numara 39, varak 1*

[2] Cevdet Tas. (Saray) No. 1383.

[3] Bu yeşillikçi ocağı hakkında sarih bir şey bilmiyorum. Bazıları bu sınıf arasından intihap edilen ve *avadan bostancıları* denilen oniki kişinin pâdişâhın bir yere gidişinde bunların içinden nöbetçi altısının arasından üçü, münavebe ile pâdişâhın takımlarını ve sair emrolunan şeyleri nakletmek üzere hergün çuhadar ağanın ve diğer üçünün de tüfek ve cephanesini taşımak üzere tüfenkçi başının emrine intizar eylediklerini Enderun tarihi yazmakta *C. 1 S. 300*) fakat ocağın diğer efradının vazifelerinden bahsetmemektedir Bostancı başıların bayramlarda sadr-ı âzamı tebrik için paşa kapısına geldiği zaman maiyyetinde bu yeşillikçiler de vardır. Bunlar sağ yeşillikçiler, sol yeşillikçiler diye iki kısımdı [*Cevdet tasnifi* (*saray*) *6345 sene 1212*]. Diğer ocaklardan bir kısmı kasırların muhafazasında olup soğuk çeşme ocağı, sarayın soğuk çeşme kapısiyle alay köşkünün bekçileri, dolap ocağı, dar-üs-saâde ağasının divan odasiyle saray suyuna ve su dolabına bakar ve mezbele keşan ocağı sarayın süprüntülerini döker, otluk kapısı yakınındaki kuşhane ocağı, kaza benziyen ve kanadları okcularca makbul olan kohu kuşu yetiştirirler, otluk kapısı ocağı has'ahıra ot nakl eder, balıkhane ocağı hem balık avlar, hem de mahbusları nezaret altında bulundururlar ve heybeci ocağı da eşyaları naklederlerdi (*Enderun tarihi C. 1 S. 380 - 305*).

eskidenberi gelen varidatı gösterilmiştir; bunlardan Sepetçiler ocağının senevî varidatı 800, Kuşhâne ocağının, 450, İncili köşkün 1200, Ağa bağçesinin 602,5, bamyecilerin 1560, Dolap ocağının 12150, Mezbelekeşan ocağının 1400, Yalı köşkü ocağının 600 ve Soğuk çeşme ocağının 14380 idi. Üsküdar'daki Doğancılar'da Tazıcılar ocağı da bostancı ocağına merbuttu[1].

Bostancıların asıl kışlaları Hasbahçe tarafında olup orada bir de orta camileri vardı[2]. Bostancı başı dairesi Yalı köşkü kapısı tarafında olup bundan başka hasekiler koğuşu ile meşhur bostancı fırını ve hamamı da bu tarafta idi[3]. İncili kasrı 990 H. 1582 M. de yapılmış 1243 H. 1827 M. senesinde yıkılmıştır.

Bostancılar arasındaki kayıkcı bölükleri pâdişâhla, saray erkânının, valide sultan ve sultanların kayıklarını çekerlerdi; kayıklar Sarayburnu tarafındaki kayıkhânede dururdu[4] Pâdişahlar her ne zaman kayıkla bir yere gitseler, her defasında kürekçilere bahşış verirlerdi[5]. Saraya mahsus kayıkların inşa tamirleri için her üç senede bir İzmit ormanlarından kereste kesilirdi[6].

Seferlerin devamı ve askere olan ihtiyaç sebebiyle bostancılardan îcabında asker ayrılarak bunlar ordu kadrosuna alınırlardı; bu usul iptida 1107 H. 1695 senesinde tatbik edilmiş ve bunlardan, her biri biner kişilik üç alay teşkil olunmuştu. Birinci alayın elbiseleri, uzun kırmızı serpuş (barata) ve kırmızı setre ve mavi pantalon ve ikinci alayın mavi setre, kırmızı pantalon ve üçüncü alayın ise yeşil ceket mavi pantalondu. Edirne bostancıları da aynı suretle sevk edilmişlerdi[7]

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 1675.*

[2] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 1363 sene 1211*

[3] Enderun tarihi c. 1, s. 314. Bostancı fırınında pişen ekmek bostancı somunu diye pek meşhurdu. (*Enderun tarihi c. 1, s. 294*). Bostancı fırınının zemini herseue şehremini tarafından otuz beş tuğla verilmek suretiyle tamir olunurdu (*İbnülemin tasnifi vesikalar saray kısmı numara 180)* Bostancı fırınının yanındaki fırın denilen hapishane cürüm sahipleri için bir işkence mahalli idi.

[4] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 2818 sene 1224.*

[5] *Taverniye*

[6] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 932.*

[7] *Zübdet-ül-vekayi varak 312 b ve İslâm Ansiklopedisi (bostancı maddesi).*

Yine böylece 1152 H. 1739 M. senesinde de üç bin bostancı sefere gönderilmişti [1].

***

Bostancıların yevmiyelerinden başka seneden seneye Selânik çuhasından birer kaputları vardı veya bunun bedelini alırlardı [2]. Bunların başlarına giydikleri serpuş'a *barata* denilirdi [3].

İstanbul bostancı ocağının onaltıncı asır sonlarında dört bini aştığını Halkondil zeylinin teşkilât kısmında görmekteyiz [4]. Fakat bu asır sonuna ait (984 H. 1576 M.) bostancıların maaş defterlerinde bütün bostancıların 1620 olduğu görülüyor [5]. Diğer bir vesikada ise bostancı ocağı mevcudunun 2998 olduğu yazılıyor [6]. 1033 H. 1623 M. tarihinde Cemaât-i Gilmân-ı hassa bostancıları 1397 ve diğer bahçelerin 1999 olup cem'an 2396 bostancı vardı [7]. 1051 H. 1641 M. senesine ait bir maaş icmalinde has bağçe ile hariç bahçeler bostancılarının yekûnü 3707 kadardı [8]. Onyedinci asır ortalarında bostancıların mevcudu 2947 idi [9].

Riko, onyedinci asır ortalarında İstanbuldaki bütün bostancıların iki binden fazla olduğunu yazmaktadır [10]. 1159 H. 1746 M. senesinde bostancılar 3323 neferdi [11].

[1] *Suphi tarihi varak 147;* bunlar gemilerle Bender tarafına gönderilmişlerdir.

[2] *Halkondil zeyli teşkilât kısmı S. 15.*

[3] *Tarihî Askeri-i Osmanî ve Reşid tarihi C. 4, S. 16.*

[4] *Halkondil zeyli teşkilât kısmı S. 70.*

[5] *Kâmil tasnifi defterlerden hususi 1 numaralı defter.*

[6] *İbnülemin tasnifi vesikalar (askerî) numara 315.*

[7] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 2570.*

[8] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 5257.*

[9] *Eyyubî efendi kanunâmesi S. 21;* yevmiyeleri *19885* ve bir senelik maaşları yetmiş büçük yükten fazla tutuyordu.

[10] *Riko, Fransızca tercümesi S. 105.*

[11] *Kâmil tasnifi 3229 numaralı mukabele defteri 2*; *Ollivier*'nin ondokuzuncu asır başında (1801) basılan *Voyage dans l'Empire Ottoman, l'Egypte et la Perse.* isimli eserinde bostancıların aşağı yukarı on bin olduğu yazılmakta ise de mübalâgadır (*C. 1 fasıl 4*).

Bostancı hasekileri :

Bostancılar arasında *Haseki* ismiyle anılan ve onsekizinci asrın son yarısında mevcudu üçyüzü bulan küçük zabit rütbeli bir *bostancı hasekileri* sınıfı vardı ve bunlar bostancılar arasından intihap olunurlardı. Hasekilerin kırmızı çuhadan bir üniforması ve gaddareleri olup ellerinde asaları bulunurdu. Riko'ya göre bostancı hasekileri asıl bostancılardan, yakaları ve kemerleri ile ayrılırlardı. Yeni haseki olana verilecek asa, kendi kışlalarında ve bostancılar müvacehesinde merasimle verilirdi; buna mukabil yeni haseki olan, başhasekiye bir altun (onsekizinci asırda) verir ve kendi eliyle bir de kurban keserdi.

Hasekilerden altmış tanesi pâdişâhın bir yere gidişinde mevkibinde bulunup muhafızlık ederlerdi. Hasekiler, bir hizmet çıktığı zaman bostancı başı tarafından sık sık vilâyetlere gönderilirlerdi[1]. 1138 H. 1725 M. tarihinde bu hasekilerle mülâzımlarının miktarları tahdit edilmiş ve bunların seksen haseki ile yirmi mülâzım olması kabul edilmişti[2]. Fakat D'ohsson'un kaydına göre bu miktarın sonradan arttığı görülüyor.

Hasekilerin başlıca ağaları *baş haseki* ile kireç imalâthanelerinin mültezimi olan *kireççi başı*, İstanbul ve civarı limanlarındaki dalyanların mültezimi olan *balık emini* ve İstanbulda şarap îmali ve satışiyle alâkadar olan *şarap emini* bu cümledendi. Kireççi başı ile balık emini bu iltizamlardan dolayı her sene bostancıbaşı'ya muayyen bir para verirlerdi; şarap emini'nin müsaadesi olmadıkça İstanbul'da şarap satılamazdı; bu işten külliyyetli varidat alınırdı[3]. Hasekiler 1244 şevval'de (1829 Nisan) rikâb solakları ve peyklerle beraber kaldırılmışlardır[4].

Hasekiler alaylarda başlarına iki karış kadar mahrutî külah ve arkalarına kırmızı çuhadan dolama giyerek bellerine

[1] *Riko S. 106 D'ohsson C. 7 fasıl 1 kısım 8.*

[2] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 5497.* Divan-ı hümâyun kaleminе kaydı emrolunan bu vesikalarda, haseki ve mülazımların bostancı ocağına kayıt ve hasekiliğe geçtikleri tarihler kırmızı mürekkeble gösterilmiştir.

[3] *D'ohsson c. 7, fasıl 1, kısım 8.*

[4] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray kısmı) numara 3264*

kemer takarlardı; merasimden hariç zamanlarda ise *Barata* denilen ve mukavva üzerine tutkal ile kırmızı çuha geçirilmiş külahı ve arkalarına biniş giyerler, şal kuşanıp bellerine gümüşten hançer takarlardı. Hasekilerin içlerinden onikisi *tebdil hasekisi* olup pâdişâhın tebdil gezişinde bereberinde bulunurlardı; lüzumu halinde bunlar kıyafet değiştirerek İstanbulda dolaşırlar ve gizli emirlerle valilere ve sair yerlere gönderilirlerdi [1].

Bostancı ocağı zabitleri :

Bostancı ocağının en büyük zabiti *Bostancıbaşı*'dır. Sarayda sakal salıvermesine müsaade edilen andan başka kimse yoktu; İstanbul etrafındaki Marmara ve Karadeniz, Haliç sahillerinin muhafazası ve inzibatı buna aitti; sahillerde yaptırılacak yalılar ve saire bunun müsaadesi olmadan yaptırılamazdı; bostancı başı sahillerdeki bina ve yalıların mevkileriyle kimlerin olduğuna dair mükemmel bir defter tutardı; sahilde yaptırılan binalardan resim alırdı. Bostancıbaşının diğer hizmetleri de olup aşağıda bunlar da gösterilmiştir.

Fatih'in kanunnâmesinde bostancı başı hakkında şu kayıt vardır:

" ... *Bağçeye bostancıbaşı konulmuştur; kayığa girildikte bostancı kürek çekip ol dümen tuta*„ [2].

Filhakika bu ocağın kaldırıldığı tarihe kadar bostancılardan bir zümre hükümdarın kayığını çekip, bostancı başı da dümeni tutmuştur.

Bostancı başının bu suretle pâdişâha takarrübünden ve muhatap olmasından dolayı vezirler ve devlet adamları kendisinden çekinirler ve kendi aleyhlerinde hükümdara bir şey söylememesi için bostancıbaşıya mümaşat ederlerdi; pâdişah saray bağçesinde gezerken de bostancıbaşı yanında bulunurdu [3].

[1] *Enderun tarihi c. 1, s. 293.*

[2] *Kanunnâme-i âl-i Osman s. 24.*

[3] *Halkondil zeyli teşkilât kısmı s. 16*; Taverniyede bostancı başı hakkında şöyle diyor: «Bostancıbaşı sultanın gerek İstanbul'da ve gerek civarında bulunan bütün bağçelerinin müdür ve hâkimidir; bin bostancıya kumanda eder; aynı zamanda vazifesi sarayın en nüfuzlu vazifelerinden biridir; zira yalnız

İstanbul civarındaki suların ve ormanların teftişi kara avlariyle deniz avlarının kâhyalığı da ona aitti ki deniz avları bostancı hasekilerinden Balık emininin iltizamında idi; keza yine bostancı hasekilerinden ikisinin iltizamından olan kireç ve şarap eminliklerinden de aidâtı vardı.

Devlet ricalinden biri saray dahilinde îdam edilecek olursa bunun idamına bostancıbaşı memur olurdu; sadr-ı âzamın, vezirlerin azl, sürgün ve katillerinde bostancıbaşının vazifesi vardı [1]. Azlolunan sadr-ı âzamlar bostancı başı delâletiyle sarayın Balıkhane mevkii önünde hazırlanan gemiye bindirilip oradan sürgüne gönderilirlerdi [2]. Sarayın bağçesinde, bostancı fırınının yanındaki hapishanede mahbus bulunan rical ve saireye yapılan işkence muamelesi bunun nezareti altında olurdu; bu fırının yanında bulunan bu hapishaneyede *fırın* denilirdi [3].

Bostancıbaşı, hiç bir vakit halkın yanına çıkmazdı; hatta her sene yapılan tevcihatta memuriyetinde ibka edildiği

olarak sultanın yanına gidebilir ve kayıkta bulunurken onunla gayrı resmî tarzda konuşabilir; ekseriyyetle pâdişah herhangi bir paşayı öldürtmek istediği zaman onu memur eder; devletin büyük ricali ondan çekinirler; çünkü o, kendileri hakkında iyi veya kötü karar aldırabilir. Deniz gezintilerinde dümenin ipleri elinde olarak kayığı iyi idare etmesi için padişâhın müsaadesiyle oturur; Devletin işlerinden ve paşaların harekâtından kendi arzu ve ihtirasına göre doğru veya yanlış bir şekilde bahseder, göze girer, teveccüh kazanırsa bir eyalete vali hatta vezir-i âzam olur» s. 35.

[1] Dördüncü Mehmed Çatalca'da avda bulunurken *Cehrin* kalesini zaptedemiyen serdar İbrahim paşaya gazab edip tekdirden sonra kaldırın diye bostancı başıya emretmiş. o da maiyyeti hasekileriyle beraber paşayı koltuklayıp katlolunacak zanniyle çamur içinden sürükleyip götürürken İbrahim paşa bostancı başıya (ağa elinde hakkımızda ferman varmı?) diye sormuş oda yok demiş. Yoksa bu eziyet nedir? deyince paşayı beygire bindirip sadaret kaymakamının yanına götürmüş. İbrahim Paşa bostancıbaşının fena muamelesinden sadaret kaymakamı Merzifonlu Kara Mustafa paşaya şikâyet etmiş, o da bostancıbaşıya: bire mel'un eşek senin ne haddindir pâdişahın vezirine böyle eziyyet etmek. Vüzeradan birinin katli ferman olunsa bile kılıç altına gelinceye değin ırz-ı pâdişâhi olmağla ana riayet ve izzet ve ikram lâzımdır» diye bostancıbaşı kuşcu Mustafa ağayı tekdir etmişti (*Silahdar C. 1, S. 669*).

[2] *Suphi tarihi varak 66 b.*

[3] *Edib efendi tarihi s. 43* Enderun tarihine göre fırın mahbesine indirilen mücrimler odabaşı marifetiyle ceza görürlermiş. *c. 1, s. 293.*

zaman kendisine kanun üzere sadr-ı âzam huzurunda giydirilmesi lâzımgelen kürk yani *ibka hil'ati* kendisinin kapı çuhadarına verilerek gönderilirdi [1]. Bundan başka ramazan ve kurban bayramlarında sadr-ı âzamı tebrik etmek üzere gündüz gelmeyip akşam yani guruptan sonra gelirdi [2]. Şayet bostancıbaşının mecburen büyük devlet adamlarının yanına gitmesi icabederse gece giderdi [3].

Bostancıbaşıların ilk baharda mandıra münasebetiyle Kâğıthanede pâdişâhlara ziyafet çekmelerinin âdet olduğunu müverrih Vasıf yazıyor [4].

Bostancıbaşıların mutlaka kendi ocaklarından gelmeleri yani bostancı ocağından yetişerek yükselmeleri kanundu; hattâ 1072 H. 1661 M. senesinde pâdişah Edirne'den İstanbul'a gelirken yolda itiyadi üzere av yapmak istemiş, fakat arzu ettiği avı bulamadığından dolayı ormanların nezaretine memur olan bostancıbaşı Şaban ağayı azleyliyerek yerine haseki ağalığından Edirne bostancıbaşısı olan Bodur Sinan ağayı bostancıbaşı tayin eylemişti; bu kanunsuz tayin bostancı eskilerinin itirazını mucib olarak :

" Âhar ocaktan bize ağa olmak mûtad ve kanun değildir„ diye söylenmişlerdi [5]. Bostancı başılar dairesi Sarayburnu ile Sirkeci arasında bulunup burada Hamlacı koğuşları da vardı. Vesikalarda gördüğümüz hasbağçedeki büyük ve küçük kayık-

[1] D'ohsson c. 7.

[2] *Teşrifat defteri, 676, mükerrer s. 33 ve diğer teşrifat defteri 677 mükerrer s. 127 ve Teşrifat-ı kadime s. 60.* « İyd-i fıtrın dördüncü akşamı bâdelmağrıb bostancıbaşı ağa bol yenli seraser kürk ve selimî ve divan bisatlı esb ile ve ocakları ricali elbise-i mahsusalariyle önünce bâb-ı asafiye gelip çavuşbaşının rikâbında nüzul ve doğru arz odasında huzur-ı âsafiye duhul ve damenin bus eyleyüp kaide-i meriyyeleri üzere damen-i asafiyi ağay-ı mûmaileyh tutup ocağı ricali takbil ve avdet eyledikte ağay-ı mumaileyhin selimisi destar-ı âdiye tebdil ve kürkü dahi çıkarılıp merasim-i mûtade icra ve bir miktar sohbet olunup ve bâdehû şerbet ve buhur verildikte efendimiz kıyam ve ağay-ı mûmâileyhe yine seraser kürk ilbas ve sairelerin atıyyeleri ita buyurulur». Bu kayıt 676 mükerrer teşrifat defterinden alınmıştır.

[3] *D'Ohsson C. 7 fasıl 1 kısım 2.*

[4] *Vasıf tarihi C. 1 S. 13.*

[5] *Silahdar tarihi C. 1 S. 223.*

haneler [1] ve diger Saray kayıklarının bulundukları kayıkhaneler [2] hep bu Sarayburnu tarafında idi.

Bostancıbaşılığa terfi eden kimse sadr-ı âzam huzurunda hil'at giyerdi [3]. Yukarıda söylediğimiz gibi şayet yıllık tevcihatta vazifesinde ibka edilirse ibka hil'ati kendisine gönderilirdi.

Bostancıbaşılar, memuriyetlerinden memnuniyyet hasıl olarak terfi ile saraydan çıkacak olurlarsa beğlerbeği ve vezirlik ile ve alelusul çıkacak olurlarsa kapıcı başılık ve sancak beğliği ile çıkarılırlardı [4]. Onaltıncı asrın son yarısında bunlar ekseriyyetle Gelibolu sancak beğliğine tayin olunurlardı; kaptan paşa olanlar da vardı [5]. Ender olarak beğlerbeği payesiyle de bostancı başı olan da görülmektedir; meselâ 1138 H. 1726 M. de beğlerbeylikle Tırhala mutasarrıflığına tayin edilerek şark seferine memur olan Karayılan zade Mehmed Paşa, Edirne bostancı ocağını ıslâh için oraya tayin edilmişti. Bostancıbaşılar arasında onyedinci ve onsekizinci asırlarda vezir ve sadr-ı âzam olan haylı zevat görülmüştür. 1031 H. 1622 M. Bostancıbaşı Biber Mehmed ağa vezirlikle Mısır valiliğine tayin edildiği gibi [6] birinci Ahmed'in vezir-i âzamı Derviş paşa ile üçüncü Mustafa zamanında Moldovancı Ali paşa ve üçüncü Selim zamanında Hafız İsmail paşa, ikinci Mahmud zamanında Deli Abdullah paşa bostancıbaşılıkdan yetişip sadr-ı âzam olmuşlardı.

Vazifesinde ihmal gösteren bostancıbaşının dayak yediği de görülüyor. 1093 H. 1682 M. senesinde Tersanede enderun ağalarının bindikleri sandallardan birinin esirleri geceleyin kaçarak Karadeniz'e çıktıklarından dolayı Rumelihisarı ustası hapsedildiği gibi bostancıbaşıya da beşyüz deynek vurulmuştu [7].

***

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 873 ve 3827,*

[2] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 3724.*

[3] *İzzi tarihi varak 110.*

[4] *Âli (basılmamış birinci cilt) ve Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 2654.*

[5] *Halkondil zeyli Teşkilât kısmı S. 16.*

[6] *Vekayi-i tarihiyye varak 220 b.*

[7] *Raşit tarihi C. 1, S. 285.*

Bostancıbaşı terfi veya azledilecek olursa yerine onyedinci asrın sonlarına ve onsekizinci asır başlarına kadar bostancılar kethüdası bostancı başı olurdu [1]. Fakat sonraları bu silsile değişmiş ve kethüdanın yerine *haseki ağa* denilen başhaseki'nin bostancı başı olması kanun olmuştu [2]. Bir aralık baş hasekinin yerine bostancılar kethüdası, eskisi gibi bostancı başı olduysa da sonra yine haseki ağanın tayini usulü devam etmişti [3]. Bostancılar kethüdalığına tayin edilen ağaya (*acemilik*) ismiyle hükûmet hazinesinden sarık, mücevveze denilen serpuş ve ok parası verilmesi kanundu [4].

Haseki ağalar, pâdişahın kayıkla bir yere gidişinde hünkâr ve baş tarafında otururlardı [5].

Haseki ağadan sonra ocak ağalıklarının silsilesi karışıyor. Hasekiliğe bazan *Hamlacı başı* [6] bazan *tebdil hasekisi*, *kozbekci başı* ve odabaşının veya karakulağın haseki ağadan sonra geldiği görülüyor [7].

[1] *Eyyubî efendi kanunnâmesiyle Kavanin-i Osmânî ve Râbıta-i Âsitâne* isimli eserde bostancılar kethüdası, bostancı başıdan sonra gelmekte ve münhal vukuunda kethüda Bostancıbaşı olmaktadır. *Silâhdar tarihinde* bostancı ocağı zabitleri silsilesi şöyledir. Bostancıbaşı, bostancılar kethüdası, sağ hamlacı, haseki, baş baltacı, (*C.* 2 *S. 347*) Reşit tarihinde bostancı başıdan sonra kethüda, haseki, odabaşı geliyor (*C. 3 S. 89*). Aynı cildin daha sonraki sayfalarında (*S. 144*) hasekiden sonra hamlacı başı geliyor.

[2] Bostancı başının yerine hasekinin tayin edildiği ve hasekiliğe de bazan hamlacı başının ve bazan odabaşının geldiği görülüyor *Raşit C. 5, S. 290* ve Raşit zeyli *Çelebi zade S. 11 ve 268.*

[3] «... Haylı zamandanberi bostancı başılar haseki ağalıktan olurken... bostancılar kethüdası Topal zade kanun üzere oldu». *Çelebi zade tarihi S. 371.* Fakat sonradan yine haseki ağaların tayinleri devam etmiştir. *Suphi tarihi varak 12 a ve 66 İzzi tarihi S. 246, 287* ve *Vekayi-i sultanî tarih-i Nakşî, ve Halil Nuri bey tarihi S. 16. Suphi*'nin kaydı üzerine onsekizinci asır başlarında hassa bostancı başılığa «... Âyin-i tarik-i bostaniyan üzere haseki ağa» tayin ediliyordu.

[5] *Cevdet tasnifi vesikalar* (*saray*) *numara 729 sene 1162 ve numara 2695 sene 1181.*

[5] *Enderun tarihi c. 1, s. 294.*

[6] *Taverniye,* pâdişâhın kayığında kürek çeken sağ hamlacının hamlacıbaşı olduğunu yazıyor.

[7] *Raşit şöyle diyor* : Bostancıbaşı mütekait olup anın yerine haseki Mustafa ağa, anın yerine koz bekçileri halifesi Ahmed ağa tesâud

Şu kayıtlara göre bostancıbaşıdan sonra başlıca dereceleri bazan değişen bostancılar kethüdası, haseki ağa, hamlacı başı, oda başı, bostancı karakulağı, vezir karakulağı ile dört baltacı bu ocağın zabitlerindendi [1].

Hamlacı başı; hükümdar kayığının en önünde kürek çeken sağ ve sol hamlacılardan birincisi olup bostancı ocağının kayıkhane kısmının âmiri ve ocağın büyük zabitlerindendi. *Odabaşı* da bostancı ocağının ileri gelen zabitlerinden biri olup, bostancı başının hükûmet nezdinde kapı çuhadarı idi ve Bâb-ı âlîde bulunurdu [2]. Onyedinci asırda bunun yevmiyesi onbeş akçe olup senede iki kat çuhadan latası vardı; bundan başka kendisine mendil ve gömleklik olarak bir top bez verilirdi [3]. *Karakulak ağa* ile *Vezir karakulağı* hükümdar ile sadr-ı âzam arasındaki muhaberenin postacısı idi; bundan başka bir de bostancılardan, *ağa karakulağı* olup yeniçeri ağası kapısında bulunur ve bir yangın çıktığı zaman bunu öğrenerek saraya koşup kızlar ağası vasıtasiyle hükümdarı haberdar ederdi [4]. Enderun tarihi, oda başıdan sonra kuşcu isminde bir zabit daha bulunup bunun bostancı mahbesine konan hasekilerin terbiyesine memur olduğunu yazıyor [5].

Bu büyük ocak zabitlerinden başka pâdişâhlara ait muhtelif bağçe ve bostanlarda mahsul yetiştiren mahallerde *Usta*

---

idüp bostancı ocağından âdet hamlacı başı, haseki ağa olmak iken dâr-üs-saâde ağasının himayesinde olan eski Ahmed halife haseki nasb-ü tayin olundu. (*C. 3, s. 144, sene 1116*). On dokuzuncu asrın ilk yarısına ait bir tayinde, bostancıbaşılığa, haseki ağa, hasekiliğe bostancı oda başısı, oda başılığa, bostancı kara kulağı, kara kulaklığa, ağa kapısı karakulağı ve bazrn baş haseki tayin edilmiştir (*Teşrifat defteri 677, mükerrer s. 7 ve 98*) Enderun tarihi bostancı başıdan sonra sırasiyle haseki ağa, baş tebdil, karakulak ağa, vezir karakulağı, bostancılar kethüdası ve bostancılar odabaşısını sayıyor (*c. 1, s. 293*).

[1] D'ohsson bostancı başıdan sonra muavin olarak haseki, kethüda ve ormanların müfettişi kuşcu başı ve bostancı ocağına ait emlâk-i hümâyun rüsümunun tahsildarı terekeci başı, bostancılar oda başısı, vezir karakulağı gibi ağalardan bahsetmektedir. (*C. 7, fasıl 2 kısım 8*).

[2] *D'ohsson c. 7 fasıl. 2. Kısım 8.*

[3] *Riko, fransızca tercümesi* s. 105.

[4] *D'ohsson c. 7 fasıl 2, kısım 8.*

[5] *Endurun tarihi c. 1. s. 293. D'ohssan,* Kuşcu'nun orman müfettişi olduğunı yazar.

denilen ve bulunduğu mıntakanın inzibatiyle alâkadar olan bostancı zabitleri vardı; meselâ Kadıköy ustası, Bebek ustası, Büyükdere ustası ve saire gibi. Ustalardan vazifeleriyle mukayyet olmıyanlar bostancı başının arziyle tenzilen kapu kulu suvari ocaklarının orta bölüklerine veya ulûfeciler'e çıkarılırlardı [1].

***

Asakir-i mansure teşkilâtını müteakip ustaların idare ettikleri karakolların inzibatının temini yeni askerle yapılacağından dolayı bostancıların vazifeleri yalnız bağçelerin bekçiliklerine inhisar ettirilmiş ve saray dahilindeki bağçeler matbah-ı âmire sebzevatına tahsisen idaresi bostancılardan alınmış ve hariçteki bağçelerin de bu yeni tarzda idaresi muvafık görülmüştür. 1242 Muharreminden itibaren (1826 Ağustos) bostancı ocağı yeni nizam üzerine teşkilâta tabi tutulmuş ve binbeşyüz kadar bostancı *Asakir-i hassa* ismiyle ve yeni bir nizamnâme ile bir binbaşının kumandasına verilip, idaresi bostancı başıya bırakılmıştır. Bu yeni nizam mucibince bostancı ocağındaki eski efrattan kabiliyyetli olanlar ayrılıp 1527 neferlik asakir-i hassa kadrosunun mütebaki kısmı hariçten, aslı nesli belli, yaşları onbeşten otuza kadar olan genç ve bekârlardan temin edilmişti. Bu 1527 kişinin 1200 neferi tüfenk endaz, 120 neferi topcu, altmış neferi arabacı (toparabacısı), 38 neferi cebehâneci, 27 kişisi mızıkacı ve mütebakisi de reis, zabit, kâtip, sancakdar, saka, mühendis, ve cerrahtan ibarettir

Tüfenkendazların dokuz neferine bir onbaşı ve *saf* tabir edilen yüz nefere birer yüzbaşıdan oniki yüzbaşı ve ikişer de yüzbaşı mülâzımları ve yine her safa imam, çavuş, sancaktar, saka isimleriyle birer kişi veriliyordu. On iki saftan altısı sağ kol ve diğer altısı sol kol itibar ediliyordu; her safta altışar top ile topcu, top ustası, topcu halifeleri, arabacı ve arabacı halifeleri ve cephaneci vardı. Bunların hepsinin kumandanı binbaşı ve seraskeri de bostancı başı idi.

Devletin işe yarar askeri haline getirilen bostancı ocağı efradı saray dahilinde tahsis edilecek kışlada oturup yine

[1] *Mühimme defteri numara 10 s. 158 sene 979.*

orada *Ağa bağçesi* denilen mahalde hergün kuru ve ateşli talim yapacaklardı. Saray kapılarını ve bilhassa bâb-ı hümâyun ve orta kapıyı bunlar bekliyeceklerdi. Bundan başka Dolmabahçe, Beşiktaş, Çırağan ve Ortaköy'e kadar olan mahalleri de bunlar muhafaza edeceklerdi [1]. Bostancılar arasına alınacak küçük çocuklar Soğuk çeşme ocağında yetiştirilerek istidadlarına göre *Muallem-i Bostaniyân-ı hassa* ocağındaki sınıflardan birisine verileceklerdi [2]. Bu yeni bostaniyân-ı hassa ocağının efradına yirmişer kuruş aylık veriliyordu; bunların maaş, tayin ve sair levazımatına bakmak üzere *Bostânıyân-i hassa nezareti* ihdas edilmişti [3]. Daha sonra ise Bostâniyân-ı hassa ve bostancılar lafzı bâb-ı hümâyun hademesi unvanına tahvil edilmişti [4].

***

Asakir-i mansûre teşkilâtından sonra Bostâniyân-i hassa nazırı Mehmed Hasib efendi ile Bostancı başı Osman Hayri ağanın bostancı ocağı nizamına dair verdikleri takrir sonradan kanun haline konmuştur; bu kanunnâmeden aldığım hülâsayı naklediyorum [5].

[1] *Başvekâlet arşivi dolap vesikaları, dolap 3 sandık 92 evrak numarası 8.*

[2] *Başvekâlet arşivi dolap vesikaları dolap 2 sandık 62 hatt-ı hümayun numarası 72* «Asakir-i mansûre-i Muhammadiyyeye yazılan çocuklar için acemi kışlası (Veznecilerde) talimhane ittihaz olunduğu misillû muallem bostâniyân-ı hassa asakirine dahi Soğuk çeşme ocağının (şimdi yerinde Adlî Tıb müessesesi vardır) talimhâne tahsis olunmak üzere iktiza eden suret-i nizamı tanzimi hususı kanunnâmede münderic olmaktan nâşi... Âsitane-i saadetden ve taşradan gelip zikrolunan bostaniyân-ı hassa tertibine tahrir olunacak neferatın içinde sinni onbeş yaşından aşağı çocuk hükmünde olanların tertibe idbal ve tahriri nizam-ı müstahseneye mugayir olacağından o misillular ibtida talimhaneye irsal birle anda terbiye olunup sinni onbeş yaşına varınca derece-i kabiliyyet ve istidadları malûm olduktan sonra ana göre askerî olmaklığa elverecekleri askeri olmak ve askerîye müteallik olan bazı fünun ve senayi-i saireye meyil ve rağbeti olanlara hangi fen ve sanat ise erbabından öğrettirilerek bâdebu ana göre istihdam kılınmak üzere iktizasına bakılması ...» Kanunnâme-i Askerî (*Divan odası numara 1, S. 109*).

[3] *Lütfi tarihi C. 1, S. 200.* [4] *Enderun tarihi C. 3, S. 114.*

[5] *Başvekâlet arşivi dolap 3, sandık 92.*

1. Bostancı ocağında yeşilcilik yolundan gelip kethüda olan kimesne ile sağ ve sol yeşilcileri ve saray haricinde Has bahçedeki kasr-ı hümâyun bekçileri ve baş eski ve bölük başı ve usta bulunanların istihdamları. Bu tarihte yedi sağ ve yedi sol yeşilcileri ve yedi çavuş ve onaltı bölük başı ki cem'an 37 nefer yeşilci vardı. Yedi sağ yeşilcilerden yolu olup kethüda olan kimse sandalcı ve enderun-ı hümâyun ocaklarının zabiti ve nakl-i hümâyunda harem-i hümâyunun *kırlangıç* tabir olunan kayıklarında reislik ve yedi nefer çavuşlar, diğer kırlangıçların reisliği ve on altı nefer bölük başılar da *yedek* tabir olunan kayıkların reisliği hizmetleriyle halvet-i hümâyun ve sair hizmetlerde bulunacaklardı.

2. Yeni nizam mucibince kethüda lafzı kaldırılarak kethüdaya *Başreis* ve yedi nefer çavuşlara *Kırlangıç reisleri* ve onaltı nefer bölükbaşılara *Yedek reisleri* denilmiştir; baş reis selefi olan kethüdalar gibi sebzehane kâtipliği, tevliyet ve zeâmet ile çırak olunca eskileri, yoluyla baş reis olacak ve yedi reisin en eskisi baş reisliğe itibar ederse kırlangıç reis olup istemezse çırak edilecek ve yedek reislerinden biri kırlangıç reisi olup ondört nefer sağ ve sol yeşilciler eskisi gibi kethüdalık ve yevmiye ile tekaüt edilmeyip bostancı mütekaitleri gibi tekaüt edilecektir.

3. Topkapı ocağının üç nefer usta ve baş halife ve eskisi olup sair neferattan oniki kişi mabeyn-i hümâyun bostancıları ve kırk beş nefer, sultanlarla harem-i hümâyun ağalarının hizmetlerinde ve altmış nefer yedek kayıkcıları ki cem'an 120 nefer ibka edilecektir; ustalardan biri çırak edilince yerine, halife olan, usta olacak, baş eskisi de halifeliğe geçecek ve neferattan birisi de baş eskiliğe terfi eyliyecekti. Bu yedek kayıkçıları, ocağın ve yedek kayıkların hizmetlerini yaptıktan sonra kâr ve kisbleriyle meşgul olabileceklerdi.

4. Kayıkhane ocağının usta ve halifeliği ve baş eski ve dördüncü olanları, bu ocağın zabiti ve tebdil-i hümâyun hamlacısı bulunanlar dahi mütevelli olup maada neferâtın hizmetleri kalmadığından bunlar ilga edilmiş ve sandal ve piyade-i hümâyun ve ağaların sandalları ve mabeyn-i hümâyun ağaları kayıkcıları ve yedek takımları toplu bir halde kayıkhane ocağına naklolunacaklardı. Bunların mevcutları 43 nefer

sandal ve piyade-i hümâyun neferatı, 28 nefer mabeyn ağaları kayıkcıları ve 240 nefer sandallar neferleri ve 157 yedek takımları ki cem'an 460 nefer olup bunlar müceddeden kayıkhane ocağına nakledilmişlerdir.

5. Yalı köşkü, Sepetçiler köşkü, Kuşhane, İncili köşk, Ağa bağçesi, Bamyacılar ocağı isimli altı ocağın hizmet-i mahsusaları bekçilikten ve Kuşhane ocağının Sakiye köşkü bekçiliği ile geyik ve karaca ve deve kuşları ve sair hayvanata bakmaktan ibaret olup bâdemâ ocak lafzı ve neferatı terk ile fakat usta ve halifeleri *Bekçi-i evvel* ve *Bekçi-i sânî* tabir olunmak üzere kemakân ibka olundular. Birinci bekçi çırağ olunca ikinci bekçi birinci ve yedek takımlarından biri ikinci bekçi olacaktı.

6. Soğuk çeşme ocağı bundan böyle *muallem-i bostâniyân-ı hassa* neferatının küçük çocuklarına talimhane olacak olmağla buradaki usta ve halife, yukarıdaki bekçiler gibi Alay kasr-ı hümâyunu bekçiliği ve kapıcılık ile istihdam edileceklerdi.

7. Dolap ve Mezbelekeşan ocakları hizmetleri sebebiyle ibka edilip yevmiyelerine zam yapıldı.

8. Balıkhane ocağı da eskisi gibi bırakıldı.

9. İşlemeciler, değirmen, bağcılar, taşçılar ve masuracılar, camcılar, bıcakçılar, nakkaşlar, meremmatcılar, samsoncular isimlerindeki on ocağın hizmetleri olmadığından tamamen ilga edilmişlerdir.

EDİRNE BOSTANCI OCAĞI

Edirne Osmanlı devletinin merkezi iken oradaki saraylara ait bağçe ve bostanların hizmetine bakmak üzere İstanbuldaki gibi devşirmelerden mürekkeb bir bostancı ocağı kurulmuştu; daha sonra İstanbul devlet merkezi olunca pâdişâhların buraya sık sık gidip gelmelerinden dolayı bilhassa onyedinci asırla onsekizinci asır başlarında burası tamamen terkedilmediği için Edirne bostancı ocağı ehemmiyetini muhafaza eylemişti.

İstanbul'da yapılan devşirme tevziinde veya lûzumu halinde buraya îcabettiği kadar bostancı ayrılırdı ki bilhassa onaltıncı asırla onyedinci asrın ilk yarısında buna dair epi vesika görmekteyiz[1]. Bostancı ocağına lâzım olan efrad, bazan ihtiyacın süratle temin edilmesine zaruret hasıl olduğu zaman İstanbul'a gelmeden, devşirme memuruna yazılan hükümle de bura bostancı ocağına devşirme verilirdi[2]. Edirne bostancı ocağı on bölüktü[3]. Bölüklerin mevcutları muhtelif tarihlerde değişmiştir. Bu bölüklerden başka bağçelerde ustaların idaresi altında birer miktar bostancı vardı[4]. Ustaların idare ettikleri bu bağçeler üç olup bunlar da Mamak, Çölmek ve Mesih paşa bağçeleri idi.

[1] *Mühimme defteri, numara 21, S. 146 ve Mühimme 30, S. 108 ve Mühimme 34, S. 64, Mühimme 35, S. 367.*

[2] Sağ kolda devşirme ağası olan (isim yeri açık) hüküm ki Mahrusa-i Edirne'de vaki saray-ı âmirem ve sair hassa bağçelere oğlan lâzım olmağın cemeylediğin oğlandan bir sürü ki yüz altmış oğlandır, Edirne bostancı başısı tarafından sana emrim vardıkta zikrolunan bir sürü oğlanı teslim ve mumaileyh bostancı başıya irsal ve teslim eyledikte temessük alman emrim olmuştur. Buyurdum ki vusul buldukta bu hahda sâdır olan emrim üzere amel edip dahi mûmaileyh bostancı başı tarafından sana emrim vardıkta bir sürü olan yüz altmış oğlanı teslim ve irsal eyleyip ve teslim eylediğine temessük alıp minbâd emr-i şerifime mugayir taallül ve terâhi eylemiyesin. Sene 1047 (*Mühimme defteri 88 S. 46*)

[3] *7156 numaralı Kâmil tasnifi Ehl-i sanat defteri sene 987,*

[4] *7164 numaralı Kâmil tasnifi Ehl-i sanat defteri, sene 987*; Bu defterde bostancıların isimlerinin üzerinde (رفت بدرگاه reft bedergâh C. 1), (reft bedergâh C. 62), (reft C. 65 Sekbanan 12) kayıtlariyle bunların yeniçeri ocağının cemaat ortalarından birinci ve altmış ikinci ortalariyle

Edirne bostancıları zamanı gelince yeniçeri ocağına ve eskileri ya suvari ocağına veya müteferrikalığa çıkarılırlardı [1].

Edirne bostancı ocağı İstanbul'dan tamamen ayrı olup oranın da bostancı başısı, kethüda ve hasekisi ve diğer zabitleri vardı; kethüda aynı zamanda birinci bölüğün de âmiri idi. Edirne şehrinin inzibatı bostancılara ait olup Rumeli valileri buranın inzibatiyle alâkadar olmazlardı ve mesulü Edirne bostancı başısı idi. Edirne bostancı başılarının gerek tayin ve gerek ibkalarında kendilerinden *rikâbiye* ismiyle altı bin kuruş vergi alınırdı [2].

***

Edirnedeki saray bağçe ve bostanlarının hâsılatı bedeli her sene *mahsul-ı hümâyun* namiyle bostancı başının tertip ettiği defterle ve bir usta vasıtasiyle İstanbul'a getirilerek saray hazinesine teslim olunur ve bu defterin üstüne hatt-ı hümâyun çekilerek sadr-ı âzam tarafından defterdarlığa havale olunarak mahalline kaydolunup bir itâ sureti tertib olunarak [3] gelen

---

altmış beşinci orta olan sekbanların onikinci bölüğüne verildikleri gösterilmiştir. Yine bu defterde bazı künyelerin üzerinde de (ibtida an Anadolu) ve (ibtida an Rumeli) şerhiyle bu devşirmelerin Anadolu ve Rumeliden toplanan acemilerden olduğu işaret edilmiştir.

[1] *Mühimme defteri 36 S. 138 sene 987 ve Cevdet tasnifi vesikalar numara 7027 sene 1147 ve 7156 numaralı Kâmil tasnifi Ehl-i sanat defteri.*

[2] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 224 sene 1222.*

[3] *Buyruldu defteri, (Tarih-i Osmanî Encümeninden Türk Tarih Kurumuna devredilen kitaplardan 39 numaralı mecmua) varak 5 b,* Edirne bostancı başısının gönderdiği mahsul-ı hümâyun bedeli hakkındaki muamele şöyle olurdu:

« Edirne bostancı başıları tarafından senede bir defa olmak üzere mahsul-ı hümâyun namiyle vürûd eden kiseler ceb-i hümâyun olarak altı bin kuruş hin-i vürudunda bostanî odabaşısı ağa Bâb-ı âliye ihbar ve kangı gün enderun-ı hümâyuna teslim olunsun deyu dar-üs-saâdet-üs-şerife ağası canibinden istizan eyledikten sonra Edirne bostancı başısının hazret-i sadr-ı âliye arz-ıhaline sürh ile yazılıp ol taraftan gelen beyaz kise ile bir kıt'a defter bu madde için mutat üzere yazılan telhis-i âli bir torbaya vaz ve mühr-i hümâyun ile tahrir olunup ceb-i hümâyun olan altı bin kuruş kisesi dahi sadr-ı âzam efendimizin küçük mühriyle temhir olunarak dar-üs-saâde ağası hazretlerine karakulak ile gönderilmesi

memura verilirdi. İstanbul'da olduğu gibi Edirne bostancıları da her sene mahsul parasını enderun hazinesine teslim ettikten sonra emektarlardan oniki bostancı sipahi ocağına çıkarılır veya diğer bir hizmete verilirlerdi [1].

***

Edirne bostancı ocağı mevcudu muhtelif tarihlerde değişmiştir; meselâ 985 H. 1577 M. senesinde bura bostancı ocağında 467 nefer mevcutdu [2]. Bu miktar 987 H. 1579 M. de 404 olup [3] onyedinci asır sonlarında yani 1090 H. 1679 M. senesinde 751 kişiye çıkmıştır [4]. Edirne bostancılarının mevcudu onsekizinci asır ortalarında, yani 1159 H. 1746 M. de 954 ve 1166 H. 1752 M. senesinde ise 663 kadardı [5].

Edirne bostancı ocağı 1242 H. 1826 M. senesinde lağv edilmiştir [6].

---

mutaddır. Bu misullü ceb-i hümâyun behemehal dar-üs saâde ağası tarafına gönderilmek muktezidir (sene 1237 Rabiülevvel 14) *Kâmil tasnifi teşrifat defterleri 677 mükerrer.* Edirne bostancı ocağı mahsulünü getirenlere sadr-ı âzam huzurunda hil'at giydirilirdi.

[1] *3229 numara Piyade mukabelesi defteri (Kâmil tasnifi)*

[2] *Mühimme defteri 39 S. 108.*

[3] *Mühimme defteri 36 S. 203*; aynı senedeki maaş defterinde bu miktar beşyüz beş olarak gösteriliyor *(Kâmil tasnifi ehl-i sanat defteri hususî numara 2 sene 987 Rabiulevvel).*

[4] *İbnülemin tasnifi vesikalar (Askerî) numara 315.*

[5] *İbnülemin tasnifi vesikalar (Saray mesalihi) numara 637.*

[6] *Lütfi tarihi C. 1, S. 200.*

II. Fasıl — I. Kısım

ISTABL - I ÂMİRE

Has'ahır ve Mir-i ahurlar:

Emir-i ahur'dan bozma olarak bizde *İmrahur* ve *mirahur* denilen iki Emir-i ahur'un nezaret ve idareleri altında bulunup muhtelif kısımları havi olan has ahır veya Istabl-ı âmire = اصطبل عامره saray hayvanlarına ve bunların takımlariyle sair hususatına bakar ve bundan başka hayvan yetiştirmek hususunda muhtelif teşkilât ile alâkadar olurdu; buranın en büyük âmiri *Mirahur-ı evvel* de denilen birinci Emir-i ahur idi.

Fatih zamanında yani 883 H. 1478 M. tarihinde basit [1] fakat daha sonraki tarihlerde geniş bir teşkilâtı ihtiva eden has'ahırın idaresiyle malî işlerini görmek için bir kalem dairesi olup kâtip, ruznamçeci, ruznamçe halifesi, voynuk kâtibi vesaire bu kalemin başlıca memurlarındandı. Bundan başka has'ahıra verilen arpanın çayırlardan biçilen otun maliye hisabına kontrolu için Maliye baş muhasebesinden buraya tayin edilen iki kâtip de vardı [2].

Has'ahır bir mahalde olmayıp İstanbul'daki yeni saray ile saray haricinde bulunmakta idi. D'ohsson'a göre Emir-i ahurun dairesi Bâb-ı Hümâyun ile Orta kapı arasındaki mey-

[1] *Cemâat-ı İstabl-ı âmire tabi-i İlyas bey Emir-i ahur* başlığı altındaki 883 H. 1478 M. tarihli bir maaş defterinde Mir-i ahurdan başka bir emin, bir kâtib ve bir kethüda vardı. Saraç bölüğünde 13, birinci seyis bölüğünde biri bölük başı ve diğeri mehter olarak cem'an 16 ikinci seyis bölüğünde bölükbaşı ile beraber 12 ve ve nalband ve saka ve arabacılardan mürekkeb muhtelif bir bölükde 15, harbende (katırcı) bölüğünde 16 eşekciler bölüğünde 2, dişi deveciler bölüğünde 22, erkek deveci bölüğünde 17 ve *şütürbanan-ı lök* denilen deveci bölüğünde de 11 kişi vardır. Rodhouse [Redhavz] lügatinde doğum için tutulan dişi deveye *Lös* deniliyor, Anadolu ve Rumelide ise katarın başında yürüyen iri ve tüylü deveye Lök deniliyor. Lök mutlaka çift hörgüclüden doğardı. *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası, sene 8, cüz 49, S. 20 - 23.*

[2] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 2601, 2602.*

danda ve Orta kapıya doğru sol tarafta ve eski divan salonunun yanında idi[1]. Abdurrahman Şeref bey merhum (*Topkapı Saray-ı Hümâyunu*) isimli eserinde sarayın orta kapısından içeri girilip sol tarafa dönülünce meyt kapısı görülüp oradan sonra ıstabl-ı âmire memur ve ketebelerine mahsus bir daire bulunduğundan bahsetmektedirler[2] ki Enderun tarihine göre baltacılar ocağının arka tarafına düşmektedir [3]. Ecnebilerin eserlerinde de orta kapıdan içeri girilince sol tarafta ve içeride bulunan bir has ahurdan bahsedilmektedir[4]. Buradan sarayın birinci meydanına açılan bir kapı vasıtasiyle D'ohsson'un tarif ettiği yere çıkılır.

Son zamanlarda pek harap bir hale gelmiş olan bu bina mükemmel surette tamir olunarak onaltıncı asırdaki şeklini almıştır.

Yine saray sahası dahilinde deniz ve Sarayburnu taraflarında Romalı'lardan kalma zafer sütununun önünde de hasahır dairesi vardı. Bunlardan başka has'ahır olarak Ahırkapı tarafında Enderun ricaliyle, has'odalılar, cündî ağalar, harem ağaları hayvanlarına mahsus Otluk kapı haricinde bir ahır

[1] *Dohson c. 7 fasıl 1 (saray kısmı).*

[2] *Topkapı saray-ı hümâyunu (Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası).*

[3] *Enderun tarihi C. 1 S. 307.*

[4] Bu cildin baş tarafında onaltıncı asırdaki Osmanlı sarayı hakkında malûmat veren ecnebi eserlerden nakiller yapmıştım, oraya bakınız. Bundan başka Halkondil zeylinin teşkilât kısmında (*sayfa 38 ve mabadi*) Sarayda Padişaha mahsus ahurdan şöyle bâhsediliyor :

«Sarayın ikinci avlusunda [orta kapıdan içeride] bulunan birinci ahurun pâdişâhın hususî dairesini ihtiva eden üçüncü avluda bir medhali vardır. Burada nefs-i hümâyun ve has bendegân için iki yüz tane ayrı ve seçilmiş at mevcuttur. Ahırdan hiç ayrılmıyan müteaddit tavla uşakları vardır ki her birisi iki atı tımar etmeğe memurdur. Bu üçüncü avlu dahilinde diğer bir ahır daha vardır; içinde kırk, elli kadar cinsleri daha makbul atlar vardır. Bunlardan sekiz, on tanesi nefs-i hümâyuna ve bakıyyesi de hadım ağalariyle maiyyet-i hassayn mahsustur: pâdişâh namaz için camiye gideceği günler şahsına mahsus olan atların eğer takımları kıymettar taşlarla fevkalâde donatılarak yedekte götürülür; bu atlardan mâada Edirne, Bursa, Selânik gibi şehirlerde, Yunanistan'da ve Anadolu'da bir çok yerlerde ihtiyat atlar vardı. Muhtelif yerlerdeki atların adedi beş, altı bine baliğ olur.»

daha bulunuyordu[1].

Saray haricinde Vefa semtinde ikinci Emir-i ahur'a tabi ahırlar vardı[2]. Kadirga limanı ahırları da has'ahıra tâbi olup burada on katar tahtrevan katırları ve arz ağalariyle sairlerinin katırları dururdu[3]. Pâdişâha mahsus bir kısım atlar şimşirlik ahırlarında dururdu[4]. Bundan başka enderun şadırvan ahırları da vardı ki[5] bu da başka olsa gerek.

Has'ahırın âmiri olan mirahur, evvelce bir iken sonradan teşkilâtın büyümesi sebebiyle iki olmuştu; fakat işlerden asıl mesul olan büyük mirahur idi. Bu zat özengi veya rikâb ağalarındandı.

Büyük mirahur veyahut mirahur-ı evvel, ahır halkına yani ıstabl-ı âmire hademelerine, saraclara, yedekcilere, pâdişah develerine bakan sarbanlara, harbende denilen katırcılara koru ve hârâlara nezaret ederdi. Bütün bu ayrı ayrı teşekküllerin muameleleri anın arziyle yapılırdı[6].

İkinci mirahur da küçük ahır halkiyle arabacıların idaresine bakar ve seferde içoğlanlarına beygir verip pâdişah ve saray arabacılarını muhafaza ettirirdi[7].

Saraydaki has'ahır hademeleri uzun müddet devşirme efradından mürekkeb olan acemilerden teşekkül ediyordu; bunların bölükleri ve yevmiyeleri vardı. Bundan başka saray haricinde ya timar sahibi veya vergilerden muaf olmak suretiyle ıstabl-ı âmire veya hasahır'a merbut ayrı cemâatler vardı ki yund oğlanları, taylar ağası, korucular, voynuklar bunlardandır.

Ben evvelâ vazifeleri sarayın iç ve dış hasahurlarında olan ahur halkından başlayarak mirahurluğa tabi olan muhtelif sınıfları ve teşekkülleri yazacağım.

[1] *Enderun tarihi C. 1, s. 307 ve Thévenot, fasıl 18, S. 43 de* sarayın orta kapı dahilindeki pâdişâhın şahsî hizmetine mahsus olan ahırdan maada diğer ahırların sarayın Marmaraya bakan tarafında olduğu yazılıyor.

[2] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 4177, sene 1204.*

[3] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 6776 sene 1207.*

[4] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 4164 sene 1233.*

[5] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 4899.*

[6] *Koçi beğin teşkilât mecmuası S. 18.*

[7] *Koçi beğin teşkilât mecmuası S. 18.*

HAS'AHIR HALKI

At oğlanları *(Seyisler)* :

Bu sınıf tavla uşakları yani seyis makulesi olup bunların bir kısmı İstanbul'da sarayın iç ve dış ahırlarında ve diğerleri de sair ahırlarla hârâlarda hizmet görürlerdi. Pâdişah sefere gittiği zaman gerek hükümdar ve gerek maiyyetindekilerini atlarını, develerle çadırları, hazineyi, sair ağırlıkları, silâhları taşıyan beygirleri bunlar idare ile bakıp tımar ederler ve kendilerine *At oğlanları* denilirdi [1]. At oğlanları miktarı onsekizinci asrın sonlarında altı yüz kadardı [2]. Bu at oğlanları onaltıncı asrın son yarısında tımara çıkacak olsalar üç bin ve seyis şagirdleri de iki bin akçe ile çıkarlardı [3].

Has'ahır seyisleri başlıca iki kısım olup bir kısmı büyük mirahura ve diğer kısmı da küçük mirahura tabi idiler; büyük mirahura tabi olanların içinde on bölük olan Enderun tavilesinin seyis ve şagirdleri de vardı [4]. Seyisler başlarına sarıksız olarak kırmızı barata giyerlerdi [5].

Küçük mirahura tabi Vefa semtindeki ahırların seyisleri ve hariçte Edirne, Yanbolu, Hayrabolu, Zağra ve sair yerlerdeki ahır ve hayvan seyisleri başkadır. Bundan maada İstanbul etrafındaki çayır korucuları, şadırvan ahırı seyisleri, esban-ı has nalbandları, ot anbarı muhafızları *efsar düzân-ı hassa* denilen yularcılar ile şagirdleri, *palan düzân-ı hassa* yani hassa palancıları, *tıl bafan-ı hassa* yani hassa iplikçisi, hassa keçecileriyle hassa debbağları ve saire gibi has ahıra tabi işleri yapan san'at sahipleri büyük mirahura tabi idiler [6].

Küçük mirahura tabi olarak Şeyh Vefa semti ahırlarında üç bölük seyis şagirdi ile ayrı ayrı bir bölük halinde on nal-

[1] *Hulkondil zeyli, Teşkilât kısmı ve İbnülemin tasnifi vesikalar, numara 1922 sene 1110.*

[2] *D'ohsson C. 7, Fasıl 1 kısım 2.*

[3] *Kanunnâme-i Osmanî (Esat efendi kitapları) numara 2352, varak 82 b; 984 Zilkade (1577 şubat) tarihli yeni kanun.*

[4] *Kâmil tasnifi 7225 nnmaralı Has'ahır defteri sene 1169 ve 7250 numaralı defter sene 1190.*

[5] *Vekayinâme (Abdi paşa tarihi) varak 85.*

[6] *Kâmil tasnifi 7250 numaralı defter.*

band, on üç çadır kurucu ve iki nefer çilingir vardı[1]. Yeni küçük imrahura tâbî olarak dört bölük sarac, altı bölük hassa arabacıları, yedi nefer tahtırevancı[2] ile otuz kadar şagird ve üç bölük kadar da araba beygirlerine bakan ve küçük ahur mehterleri *(Mehterân-ı ahur-ı küçük)* denilen seyisler[3] ve yine buraya bağlı çadır kurucular vardı; onsekizinci asırda küçük mirahurluğa tâbi muhtelif sınıf miktarı 1067 idi[4].

Serahur veya Salâhurlar :

Bunlar has'ahırın birinci sınıf hademeleri olup hepsi de binici idi; onsekizinci asrın son yarısında mevcutları iki bin kadar vardı; bunlar rikâb-ı hümâyun hademesinden addedilip resmi günlerde hükümdarın atlarına binerek talim ettirmek ve at kullanmak suretiyle maharetlerini gösterirlerdi[5]. Bu hassa selâhurlarının âmiri terfi ederse ikinci mirahurluğa geçerdi[6].

Saraclar :

Onaltıncı asrın sonlarında mevcutları üçyüz olup sonradan adetleri altmışa inen saraçlar, has'ahır halkından idiler; seferde pâdişahla beraber bulunurlardı. Onaltıncı asrın sonlarında yevmiyeleri altı ile on arasında idi; saraçlığa ait yaptıkları işe göre ayrıca ücret de alırlardı[7].

Saraçlar büyük ve küçük imrahurlara tâbî olarak iki

[1] *7224 ve 7250 numaralı Kâmil tasnifi Istabl-ı âmire defterleri.*

[2] Bu tahtırevancıların âmiri olan ser tahtırevancı padişahın tahtırevanına memur olup, hükümdar bir yere gittiği zaman beraberinde bulunurdu; bk. (*İbnülemin tasnifi vesikalar (saray kısmı) 2258 sene 1108.* Padişah kızları olan sultanların, valide sultan ve padişah zevcelerinin de tahtırevanları vardı. Tahtırevanları katırlar taşırlardı; padişaha mahsus tahtrevan için hepsi bir renkte eşkin ve yorga yürüyüşlü olmak üzere katırlar vardı (*Cevdet tasnifi vesikalar numara 6004, sene 1143*); iki katırla nakledilen bir tahtırevan resmi Maarif Vekâleti tarafından neşredilen *Güzel Sanatlar mecmuası*'nın birinci nüshasındadır.

[3] *7225 numaralı defter yine bu suretle 7235 numara ve 1190 ve 7250 numaralı defter.*

[4] *7235 numaralı Kâmil tasnifi defter.*

[5] *Netayicülvukuat, C. 3. S. 79.*

[6] *Silahdar tarihi C. 1, 379 ve Râşit tarihi C. 1, 96.*

[7] *Halkondil zeyli Teşkilat kısmı S. 42.*

sınıf idiler; bunlardan büyük mirahura tâbi olanlara *birinci saraçlar* diğerine de *ikinci saraçlar* denilirdi [1]. Saraçlar, hassa saraçları ve beygir saraçları olarak iki zümreye ayrılmışlardı.

Hassa saraçları, has'ahıra ait eğer, koşum takımlarını yaparlardı; yaptıkları eğerlerin inceliği, zarafeti ve dayanıklığı itibariyle çok makbul ve kıymetli olduğunu ecnebiler de tasdik etmektedirler [2].

1139 H. 1726 M. tarihli *Recec* رجج mevacibinde büyük imrahurluğa bağlı olan *Sarrâcîn-i hassa* onbir bölük olup bazı bölükte on ve bazılarında onbir ve bir kısmında da daha az saraç bulunup bunlardan başka oniki saraç şagirdi ve dört müteferrika vardı [3]. 1190 H. 1776 M. tarihli maaş defterinde ise yine on bölük olan saraçların yirmi üç bölük de şagirdleri bulunmakta idi [4].

Onaltıncı asrın son yarısındaki bir kanunla (984 Zilkade tarihli) hassa saraç ve nalbandlarından tımara çıkanların yevmiyelerinin bir akçesine bin akçe verilirdi; daha sonra ise bir akçeye iki bin akçe verilmişti [5]. Saraç şagirdleri bazan bölüğe ve bazı def'a da tımara çıkarılırlardı. Münhal olan yerlere acemi oğlanı alınırdı [6]. Saraçlardan vefat edenlerin oğlları varsa babalarının yerlerine saraç şagirdliğine alınırlardı [7].

Büyük mirahura merbut saraçların birinci bölüğünde saraç bölüklerinin âmiri olarak *Kethüda* (birinci mirahurun kethüdası) *rahtvân-ı has, rahtvân-ı sânî, kürsîdar* [8] ve odabaşılar vardı [9]. Cuma selâmlığında yani pâdişah Cuma na-

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 6798 ve 6799.*

[2] *Halkondil zeyli Teşkilat kısmı S, 42.*

[3] *Kâmil tasnifi 7250 numaralı defter.*

[4] *Has'ahır defterlerinden 26 hususî numaralı defter (Kâmil tasnifi).*

[5] *Kanunnâme-i Osmanî (Esat efendi kitapları numara) 2362, varak 82 b.*

[6] *Mühimme defteri 5, S. 430 ve 517.*

[7] *Başvekâlet arşivi Rüûs defteri A kısmı, hususî bir numaralı defter,* S. 198, sene 954.

[8] **Kürsidar = كرسيدار; İstabl-ı âmirede hükümdara mahsus kırmızı çuha ve kırmızı kadife kaplı olan kürsî-i hümâyunun memurudur.** *(İbnülemin tasnifi vesikalar (saray) numara 2287, sene 1111).*

[9] *7204 ve 7235 numaralı Kâmil tasnifi defterler.*

mazı kılmak üzere camiye çıktığı zaman Pâdişâhın, *raht-ı hümâyun* denilen mücevherli hayvan takımlarına nezaret eden ve ıstabl-ı âmiredeki eğer takımlarına bakan efradın âmiri olan saraç cemaati âmirlerinden ikisine *rahtvan ağası* veya *rahtvân-ı has* denilirdi; bu ağalar *rahtvân-ı evvel* ve *rahtvân-ı sânî* veyahut büyük ve küçük ahur rahtvan ağaları diye iki idi. Büyük rahtvan ağası yani rahtvân-ı evvel, mirahur-ı evvele ve rahtvân-ı sâni de mirahur-ı sâniye tâbidiler.

Rahtvân-ı evvellikte münhal olursa rahtvân-ı sânî, kanun üzere anın yerine geçer ve *kürsîdar* da rahtvân-ı sânî olurdu [1].

Has'ahır nalbandları:

Onaltıncı asır sonlarında has ahıra tâbî *Nalbandân-ı ahûr-ı has* denilen üçyüz kadar usta ve yamaktan mürekkeb bir nalband bölüğü vardı; yevmiyeleri eskilik ve yeniliklerine göre dört ile on akçe arasında idi. Nalbandlar üç sınıf idiler; bir sınıfı hayvanların hastalıklarına bakarak baytar (veteriner) vazifesini görürlerdi; ikinci sınıf güçlü kuvvetli gençlerden mürekkep olup nal ve çivi döğerler ve üçüncü sınıf da hayvanları nallar ve taşaklarını çıkarıp iğdiş yaparlardı [2]. Onsekizinci asrın ortasiyle son yarısında has'ahırın büyük mirahura merbut kısmında on nalband ile beş şagird görülmektedir [3]. Küçük mirahura tabi on üç kişilik bir nalband takımı olduğu gibi [4] *Nalbandân-ı esbân-ı hassa* ismiyle de pâdişâhâ mahsus atların da ayrı nalbandları vardı [5].

Harbendeler *(Katırcılar)*:

Bunlar saraya mahsus iki bin ve bazan daha ziyade katıra bakan bir sınıftı. Bu katırcıların başlarına *Harbende başı* denilirdi [6]. Harbendeler onbir bölüğe ayrılmış olup her bir

[1] *Kâmil tasnifi 7235 numaralı* سراجين اصطبل عامرۀ بزرك = (*Saracîn-i ıstabl-ı âmire-i büzürk*) kısmının birinci sayfasındaki derkenar.
[2] *Halkondil zeyli, teşkilât kısmı S. 42.*
[3] *Kâmil tasnifi 7204 numaralı defter.*
[4] *Kâmil tasnifi 7224 ve 7250 numaralı ıstabl-ı âmire defterleri.*
[5] *Kâmil tasnifi 7250 ve 7204 numaralı ıstabl-ı âmire defterleri.*
[6] *Koçi beğin teşkilât mecmuası.*

bölüğün bölük başıları vardı. Her bölükte bir miktar harbende ile şagirdleri bulunurdu. On sekizinci asırda büyük mirahurluğa tabî on bir harbende bölüğünden birinci bölüğün bölük başısı harbendelerin kethüdası idi. 1170 H. 1756 M. tarihli defterde bu on bir bölükte seksen katırcı ile yetmiş yedi şagird bulunuyordu.

Harbendeler ocağında bunlardan başka katırların palanlarını yapmak için *Bitânin* = بطانين denilen sekiz neferlik kolancı sınıfı ile katırları nallıyan yirmi üç nalband ve on iki nalband şagirdi bulunmakta idi [1]. Yine burada *kebe-i hımarî* denilen ve eşek kebesi yapan bir iki kebeci de vardı [2].

Deveciler :

Bunlar da has'ahur'a tâbî olup kışlaklarda bulunan develere bakarlardı. Develerin miktarı asırlara göre muhtelif olup on yedinci asır ortalarında bin katar deve vardı. Devecilerin başına *Sarban başı* denilirdi ki deveci başı demektir [3]. Has'ahıra lâzım olan develer Anadolu'nun muhtelif mıntıkalarından tedarik edilirdi [4].

Has'ahırda birinci mirahura tabi deveciler iki kısımdı; birinci kısmı *Sarbân-ı mâde* = ساربان ماده denilen dişi develeri idare eden deveciler ve diğer kısmı da *Sarbân-ı ner* = ساربان نر ismi verilen erkek devecilerdi.

Dişi develerin devecileri yirmi dokuz bölük olup birinci bölük, deveciler kethüdasının idaresinde idi; bu kethüda bölüğünde *ser nefer, korucu, duacı* ve muhafızlar vardı. Her bir

[1] *1169 H. 1755 M. tarihli has'ahır defteri numara 7224 ve numara 6225 sene 1205 ve numara 7250 sene 1190 tarihli Kâmil tasnifi defterler* : bu son defterin başında « خدمهٔ خربندكان و سر اوده‌كان و نعلبند و حافظان و متقاعدين و قوروجان » Hademe-i harbendegân ve ser odagân ve nalband ve hafızın ve mütekaidin ve korucıvan» kaydiyle harbendeler ve anlarla alâkalı sınıflar gösterilmiştir.

[2] *1170 tarih ve 7129 numaralı defter.* Istabl-ı âmire için her sene Dırama sancağından kebe tedarik edilirdi. *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 5787 ve 1216.*

[3] *Koçi beğin Teşkilât mecmuası.*

[4] Bunların Aydın, Kastamonu, Garbî Anadolu mıntakası ve Adana vesair yerlerden tedarik edildiğine daik Cevdet tasnifi saray vesikalarında bir haylı takrir vardır.

bölükte on bir ile üç nefer arasında bir miktar deveci ile deveci şagirdleri olup ayrı ayrı gösterilmiştir; bu dişi deveci bölüklerinin en sonunda *Fil bakan* denilen iki fil bakıcı vardır. Erkek deveciler oniki bölük olup birinci bölük kethüdaya mahsustu; burada da her bölüğün şagirdleri vardı [1].

***

Has'ahır'a merbut ehl-i hiref denilen sanatkârlar da bulunup, bunlar ayrı ayrı cemâat halinde idiler. Bu cemâatler şunlardı [2]:

Efsar dûzan = افسار دوزان denilen yularcılar ile bunların şagirdleri *Yapukcıyân-ı hassa* = یاپوقجیان خاصه yani at bellemesi yapanlar, *Til bâfan* yani iplik yapan esnaf.

Palan düzân-ı hassa = پالان دوزان خاصه yani palan dikiciler, *çıngırcıyan* denilen zincirciler, *muytabân* yani mutaflar ile keçeciler, debbağlar bu ehl-i hıref sınıfından idiler. Bu esnaf her sene *kasımiye* ve *bahariye* yani yazlık ve kışlık olarak Has ahır, Şadırvan ahırı, Şeyh Vefa ahırı ile Edirne ve Hayrabolu ahırlarındaki at, deve ve katırların icabeden malzemelerini yaparak bedellerini arpa emini vasıtasiyle Korûy-ı hümâyun ve çeri başılık malları hasılatı parasından alırlardı; Has'ahırın *raht hazinesi*nde hıfzolunan bu parayı esnafa saraçlar kâtibi tevzi ederdi [3].

Bu sanatkârlara lâzım olan efrat acemi oğlanları arasından alınarak yetiştirilirdi [4]. Bunların oğulları varsa anlar arasından da babalarının sanatlarına şagird olarak namzed alınırdı. Bütün bu tayinler birinci mirahurun arziyle olurdu.

Onaltıncı asır ortalarında ıstabl-ı âmire hademeleri mevcudu 3341 di [5].

[1] *Kâmil tasnifi defterlerden 7250 ve 7235 numara 1190 ve 1205 hicrî senelerine ait defterler.*

[2] *8204 ve 7250 numaralı Kâmil tasnifi Istabl-ı âmire defterleri 7204 numaralı defterde* 14 ehl-i hırıf bir yapukcu, beş mutaf üç palan dûz, beş çıngırcı, iki keçeci ve 13 debbağ vardır.

[3] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 6645.*

[4] *Müüimme defteri, numara 6 S. 223 sene 972.*

[5] *Kanunnâme (Âtıf efendi kitapları) numara 1734 varak 271 B.*

HAS'AHIR HARİCİNDEKİ HİZMETLER

Osmanlılar *arazi-i emiriyye* denilen devlete ait araziyi ayırırlarken bunun bir kısmını da has'ahır veya ıstabl-ı âmire hizmetine tahsis etmişlerdi; bu arazi, tımar tarikiyle verilirdi. Osmanlı memleketlerindeki *mîrî yund* ocakları ve ahırları ve hassa çayırları, taylar ağası ve bölük başıları korucu, güreci [1], taycı ve yund oğlanları has'ahır hizmetinde idiler; bunların bir kısmı yani taylar ağası ile bölük başıları ve yund oğlanları tımarlı olup tımarları arpalık hükmünde ve kendilerine mahsustu ve münhal vukuunda birinden diğerine intikal ederdi; yani evlâdına verilmezdi. Has'ahır'a hizmet eden ve yukarıda sayılan korucular, ile güreciler de hizmetleri karşılığı olarak *tekâlif-i örfiyye* denilen örfî tekliflerden affolunmuşlardı. Bunlardan her ocakta ne kadar efrat varsa her tayfa kendi ocaklarına, yund ve ahırlarına hizmet edip gürelerini terbiye ve islah ile kemalini bulunca taylar ağasına teslim eylerler ve o vasıta ile ıstabl-ı âmireye gönderirlerdi [2].

Bir de ıstabl-ı âmirenin çayır hizmetinde bulunup kendilerine *baştına* yani çiftlik olarak verilen araziyi ekip biçen ve ektikleri yerlerin öşür ve resmi kendilerine bırakılmış olan *voynuk*'lar vardı.

Bu mukaddimeden sonra şimdi has'ahırın hariç teşkilâtına geçelim.

Yundciyan *(Yund oğlanları)* :

Bunlara *Madiyân-ı hassa* yâni kısrak hademeleri denilirdi; Yundcular, ıstabl-ı âmireye bağlı mîrî yund ocaklarındaki hayvanlara bakan bir sınıf olup bir kısmı tımar sahibi, diğer kısmı da vergi ve tekâliften muaf idiler. Bölükbaşıları tımarlı

[1] Güre, bir yaşından üç yaşına kadar olan taya denilir (Türk dil Kurumu tarafından bastırılmış olan *Söz derleme dergisi* C. 2 S. 689).

[2] *Muhtasar kanunname-i hakanî*, (Avni Ömer) S. 22 (kütüphanemizdeki nüsha).

idiler; vefatlarında yerlerine oğulları tayin edilerek anlara da tımar verilirdi[1].

Yundcular hassa davarları güdüp terbiye eder ve ağıllarını ve gölgeliklerini yaparlar, otluklarını biçerek saklarlar. Ot bitmiyecek olursa otluk ve haymana satın alırlar, İstanbul'a hayvan sevki icabederse memur ettikleri yedekçilerin yol paralarını verirler, hülâsa kendilerine bırakılan hayvanlara bakarlardı[2].

Yundcular bölge bölge taksim edilmiş olup korularda bulunurlardı.

Korucular :

Has'ahıra ait koruları muhafaza eden hassa korucuları iki kısım olup bunlardan bir kısmı bu hizmetleri mukabilinde avârız-ı divaniyye, bedel-i nüzül, celeb keşan, imdadiyye-i seferiyye, araba iştirası, mübayaa vesair paralı ve parasız tekâliften muaf idiler; diğer kısmı ise acemi oğlanları arasından alınıp has'ahır hizmetine verilen yevmiyeli korucu olan sınıftı.

Her korunun mevsiminde otları biçildikten sonra bu ot o mahallin nalband dükkânlariyle hanlarında satılır ve hasıl olan para Nevruz'da diğer vergilerle beraber ceb-i hümâyun akçesi olarak mahalline teslim olunurdu[3]. Her sene hassa

[1] *İbnülemin tasnifi vesikalar (saray kısmı) numara 2813, sene 1140.*

[2] *Başvekâlet arşivi Kâmil tasnifi has'ahır defterlerinden hususî numara 28.*

[3] *İbnülemin tasnifi vesikalar (saray) numara 2818, sene 1141* :

«.. Istabl-ı âmireleri ocağına tâbi havass-ı hümayûn korularının 1161 H. 1748 M. senesine mahsuben hasılatından ceb-i hümayun akçesi namile berveçh-i maktû enderun-ı şehriyarîleri hazinesine vaz ve teslimi muktazi olan onbin kuruş hâlâ emir-i ahur-ı evvel kulları tehiyye ve idad edip.. . *Telhis mecmuası Umumî kütüphane nüshası, numara 5867*; diğer bir vesikada da şöyle deniliyor: (*Cevdet tasnifi vesikalar saray 3529*): Vech-i tahrir-i huruf budur ki 1085 senesine mahsus Istabl-ı âmire-i evvele tabi havass-ı hümayûn koruları mahsulünden rikâbiyye-i hümâyun caizesi olmak üzere yalnız onbin kuruş hâlâ mirahur-ı evvel Abdullah paşa zade saâdetlû Abdüllâtif bey tarafından tamamen meblâğ-ı mezbur gelip teslim-i hazine-i enderun-ı hümâyun olmakla beray-ı ilmühaber işbu tahvil tastir olunup îta olundu. Fi. 26 Muharrem sene 1187 İmza Ali

Kethüda-i Hazine-i Enderun-ı
Hümâyun hâlâ»

korularının hisaplarını mübeyyin defter tutulurdu[1]. Enderun hazinesine teslim edilen bu korular hasılatı münasebetiyle imrahurun arziyle has'ahır ocağı emekdarlarından on iki acemi oğlanına sipahilik verilirdi[2].

Korucular yer yer ve ayrı ayrı ocak halinde idiler; her koru mıntıkasının âmirine *koru ağası* denilirdi. Büyük koru ağalıklariyle, küçük korulara ıstabl-ı âmire hamlacısı veya hassa saraçlarından itimada lâyık veya yine ayni mahalden bir münasibi tayin edilirdi [3]. Maaşlı korucılar, büyük ve küçük imrahurun emri altında idiler.

***

Elimizdeki ıstabl-ı âmire defterlerinde, İstanbul haricinde

Bundan başka daha bazı kayıtlar vardır. Meselâ (*Emirî tasnifi dördüncü Mehmed vesikaları numara 21394*). Ve aynı tasnif (*Birinci Mahmud vesikaları numara 21304*) ve *Cevdet tasnifi vesikalar* (*saray kısmı*) *numara 6201 sene 1191 ve 6449 sene 1214.*

[1] *Bu defterlerden bir tanesi İbnülemin tasnifi vesikaları arasında* (*saray*) *3020 numaradadır.* Bu ceb-i hümâyun akçası varidatı havass-ı hümâyun korularının kışlık, yaylak, resm-i otlak, âşar, cürüm ve cinayet beytülmal-i amme ve beytülmal-i hassa, yave, kaçgun, kul ve cariye müjdegânesi ve saire olup has koruları ağaları tarafından ceb-i hümâyun için tahsil olunurdu; bunların her bir kısmına ait müfredatlı defterler vardı. Meselâ bir vesikada Edirne ve Hayrabolu kışlaklarının bir senelik masarifinin müfredatı gösterilmiştir (*Cevdet tasnifi vesikalar numara 2638 sene 1168*).

[2] *Cevdet tasnifi saray vesikaları numara 2362 sene 1227.* Emir-i ahur, pâdişâha takdim ettiği arızasında çırağ edilecek oniki kişinin ismini yazarak takdim eder ve pâdişah bu arizanın üzerine *(İhsan-ı hümâyunum olmuştur)* hatt-ı hümâyununu bizzat yazıp iâde ederdi. On sekizinci asır sonlarına doğru havass-ı hümâyun koruları hasılatı teslim olununca dört nefer saraç ile iki nefer saraç bölük başılarına on dörder akça ile ve altı nefer şagirdine de onikişer akça ile sipahilik verilirdi (*buyruldu defteri, varak 6*).

[3] Birinci has'ahır'a tâbi havass-ı hümâyun korularından Anadolu'da Akköprü ağalığına ıstabl-ı âmire hamlacısı Uzun Hasan'ın tayini münasebetiyle yapılan muamele *(Cevdet tasnifi, saray numara 2652).* Filibe ağalığına hassa saraçlarından birinin tayini (*İbnülemin tasnifi vesikalar. Saray kısmı numara 370)* Ve Kırkkilise korusuna saraç şagirdlerinden İsmail'in tayini (*İbnülemin saray mesalihi numara 460*). Selânik korusuna hassa saraçlarından dördüncü bölükten Yakub'ın tayini *(aynı tasnif numara 464).*

deki hârâlardaki has ahur hademeleri başlıça, Karınâbâd, Filibe ocaklariyle Anadolu'da Bursa, İnönü, Eskişehir, Akköprü ocaklarında bulunuyorlardı. Edirnedeki Ada çayırını ve İstanbul tarafındaki çayırları koruyan *Çayır koruyucuları* [1] Bu ocaklardan ayrı idi.

Ocak halinde olan mıntaka korularının her birinde koru ağasından başka bölük başı, seyis, şagird, muhafız, nalband ve korucular vardı [2]. Hicri 1169 (1755 M.) senesindeki has'ahır defterinde Karınâbâd'da 35, Filibe'de 39, Bursa'da 28, İnönünde 54, Eskişehir'de 42 ve Akköprü ocağında 15 kişi bulunuyordu [3]. Korucular kısmının başında her ocağa ait bir *hatabcı* (oduncu) bölüğü de vardı [4].

Hassa korular zaman zaman birinci Mirahurun arzı üzerine teftiş olunur ve bu teftişe bazan hassa râhtvanı memur edilirdi [5].

Taycılar ve Tay Ağaları:

Istabl-ı âmire ve has'ahır için yetiştirilen taylara hizmet eden taycı sınıfı vardı. Bunlardan bir taycı cemâatini Eskişehirde görüyoruz. Bu taycıların, hizmetleri mukabelesinde vergileri affolunmuştur. Bunların âmiri olan *Taylar ağası*'nın ise tımarı vardı. Sultan önü yani Eskişehir ve Karacahisar livasındaki taycılara dair olan 1034 H. 1624 M. tarihli taycılar kanunu bunların yazife ve hizmetleri hakkında bir fikir verebileceğinden aşağıya aynen yazıyorum [6]:

KANUN-I TAYCİYÂN-I HASSA DER LİVA-İ SULTAN ÖNÜ

Her çiftlikte iki tay besliyeler; rahtı (eğeri) ve nalı taycı yanındandır [7] ve hassa çayırların biçmesi ve taşıması ve

[1] *Kâmil tasnifi 7254 numaralı ve 1190 tarihli defter.*

[2] Filibe maaş defterinde (Hademe-i serbölükân ve sayban ve şagirdan ve korucıyan ve nalbandan ve hafızan ve mütekaidin-i ocağ-ı Filibe) diye yazılı (*Kâmil tasnifi 7235 numaralı defter, sene 1205*).

[3] *Kâmil tasnifi defter numara 7129 sene 1169.*

[4] *Kâmil tasnifi defter nvmara 7235.*

[5] *İbnülemin tasnifi vesikalar (saray) numara 2206,*

[6] *Has'ahır defterlerinden 7182 numaralı Kâmil tasnifi defter.*

[7] Yani iki Tay'ın eğeri ve nalı taycıya aittir.

ark'ın çıkarması ve yundlara (kısraklara) tokat düzmesi [1] ve hassa aygırlar yunda (kısrağa) çekilecek vakit hıfzolunması ve hassa ahurların meremmatı harcı (tamir masrafı) ve Bursa'ya tay yedip iletmesi taycı üzerinedir [2]. Bu hizmetlerinden gayri hazine-i âmireye yılda viregeldikleri on sekiz bin akçe mukataaları avatıf-ı hüsrevâne ve merâhim-i şâhâneden ıtâ olunduğu mukayyettir. Ve merkum taycılar Trabzondan ve Mısırdan gelen hassalar tavileleri yundları çayıra çakıp kıluncuklar [yeni doğan yavrular] doğururken her sene iki ay bekleyeler„

Voynuklar:

Bu kelimenin Bulgarcada doğrusu voynik olup eski tarih ve vesikalarda arab harfleriyle *voynak, voynuk, voyneyk, voynok, voynik* okunuş tarzında da yazılmış olup Voynûgan diye de cemilenmiştir. Tarihlerimizde ve vesikalarda bulgarca telâffuzu olan voynik ile voynok ve voynuk imlâları daha ziyade kullanılmış ve voynuk şekli taammüm eylemiştir.

Voynuk teşkilâtı tarihlerimizdeki kayıtlara göre Rumeli beğlerbeği meşhur Timurtaş paşanın telkini ile seferde ordunun ve ileri gelen vezir ve sair devlet adamlarının atlarına bakmak ve sair zamanlarda ise has'ahır ve çayır hizmetinde kullanılmak üzere gayri müslimlerden ve bilhassa Bulgarlardan tertip edilmiş bir sınıf askerdi. Voynuklar hizmete çağrılışta hassa ve amme voynukları olarak iki kısımdı; hassa voynukların, müsellem ve yörük teşkilâtlarında olduğu gibi nezaretleri voynuk beylerine ve âmme voynuklarının nezaretleri ise çeri

[1] *Tokat*: siper, barikat, kale içi, ahur, ağıl manalarına gelmektedir, Meselâ İstanbul Fethinde «kâfiri sığır gibi tüskürüp kale tokadına koydular» *Tarih-i Ebulfeth S. 45* ve Semendire'nin muhasarasında «Semendire şehri dairesine hendek-i amik ve iki kat tokat etmişlermiş, asıl kaleden muhkemtev..» *Aynı eser S. 89*; Yavuz'un Kahire'ye girişinde «şehre yürüyüş edip mahallatta ve sokaklarda buldukları tokadları yakıp tâ Beynessalatinedek cenk edip . . .» *Feridun bey münşeatı S. 486 (Haydar Çelebi Ruznâmesi)*.

[2] Taycıya aittir.

[3] *Muhtasar Kanunnâme-i Hükanî (Avni Ömer) Hususî kütüphanemizdeki nüsha S. 21,22 ve 31, 32.*

başı ve voynuk seraskeri denilen tımar sahibi zabitlere aitti.

Sefer yani muharebeye gitmek için davet edilen voynuklara *Sefer voynukları* ve ıstabl-ı âmireye çayır biçmek ve hayvanları çayırlatmak için gelmeleri emrolunan voynuklara da *çayır voynukları* denilirdi. Tahrir defterlerine kayıtlı olan voynuklar mıntakalarındaki köylerde bnlunurlardı; her köyde 8-25 voynuk bulunurdu. Voynuklar, hizmete tırpanlarıyle gelirlerdi[1]. Voynuklar atlı ve yaya olarak da iki sınıf idiler[2].

Mahallî kadılıklara ve Çeri başılarına yazılan hükümlerle nöbeti gelmiş olan voynuklar, beygirleriyle hizmete gelirlerdi; bunların bindikleri hayvanların kısrak ve aygır olmayıp iğdiş olması usuldendi[3]. Çayır voynuklarının Hızırilyas'tan evvel İstanbul'da bulunmaları lâzımdı[4]. Sefer voynukları ise Nevruz'da İstanbul'da bulunurlardı.

Voynuklar Rumeli'de bilhassa Bulgaristan'da bulunmakta idiler; münhal olan voynukluklara vefat eden veya alil olup çıkan voynuğun oğlu, kardeşi veya akrabalarından biri tayin edilirdi. Şayet bunlardan hiç biri yoksa *zevayit voynuk* denilen voynuk namzedleriyle kadro tamamlanırdı.

Voynuklar bir voynuk sancakbeği veya seraskerine tabi olmak üzere mıntaka, mıntaka çeri başıların emrinde olup her bir mıntakada bir *çeri başı* ile *pirimkür* ve *likatör* denilen birer küçük zabit vardı. Çeri başı müslüman ve pirimkür ve likatörler ise hiristiyandı. Tımarlı olan voynuk çeri başılıkları ıstabl-ı âmireye hizmet edip emektar olanlara hizmetleri mukabelesinde tekaüt tarikiyle tevcih olunurdu[5]. Pirimkürlerin ziraat ve haraset eyledikleri çiftlik ve baştinelerinin hukuk ve rüsumları ve kendi oğulları ve kardeşlerinin cizye ve ispençleri, hizmetleri mukabelesinde affolunmuş olup bundan başka avârız-ı divaniyye ve rüsûm-ı örfiyyeden de muaf idiler[6]. Her mıntakada üç voynuk, *gönder* denilen bir zümre

[1] *Halkondil zeyli, Teşkilât kısmı (Padişah ahırları faslı).*
[2] *Mühimme defteri 62, S. 182, sene 996.*
[3] *Mühimme 3, S. 288 ve Mühimme 12, S. 35.*
[4] *Mühimme 27, S. 292 ve Mühimme 46, S. 359, ve Mühimme 62, S. 182.*
[5] *Mühimme 1, S. 5, ve 41 ve Mühimme 78, S. 834.*
[6] *Muhtasar Kanun-ı Hâkanî, S. 30.*

teşkil ederdi. Kanunnâmeye göre kara voynuklarının üçü bir gönder ve cebeli voynukların ise dördü bir gönderdi [1]. Bu üçünden birisi veya dörtten birisi nöbetle asıl olup hizmete gelir ve diğer ikisi veya üçü ona yamak olurdu. Asıl olanlar İstanbul'a ıstabl-ı âmire hizmetine gelir ve hizmetini gördükten sonra ellerine büyük veya küçük imrahurlardan hangisinin emrindeki yerde hizmet eylemişse ondan tezkiresini alıp yerine dönerdi [2]. Ertesi sene üç kişiden diğer birisi hizmete girip mütebaki ikisi kendisine yamak olurdu.

Voynuklar, hizmetlerine mukabil verilmiş olup kanunnâmelerde *baştına* denilen ve Türkçe'de çiftlik mukabili olan kendilerine ait voynukluk yerlerini ekip biçerler ve buna karşı kendi baştınalarının öşriyle kovan resmi, ot resmi, hazineye ait değirmen, kovan ve hınzır yani domuz vergilerinden muaf tutulurlardı. Yüze kadar olan koyunlarının resimlerini vermezlerdi. Kendi haraç [cizye] ve ispençlerinden ve avârız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf idiler. Bunlara hiçbir kimse tarafından angarya teklif olunamazdı. Voynuklardan her gönder yalnız senede *resm-i nîze* ismiyle marttan marta onaltı akçe havass-ı hümâyuna bir vergi verirlerdi. Bunun altı akçesini nöbetli voynuk ve beşer akçesini de iki yamağı verirdi [3]. Voynuğa ait baştına, hizmet şartiyle mukayyet olup satılmaz, mirasa girmez ve yerine kim voynuk olursa ona verilirdi.

Çayır ve otlara bakmak üzere İstanbul'a gelen voynuklar sarayın Enderun ve Bîyrun ricaline ve yuntlara tevzi olunup hizmet görürlerdi. Onaltıncı asırdaki yani 935 H. 1528 tarihli bir voynuk defterinin kaydına göre Kanunî'nin vezir-i âzamı İbrahim paşa zamanından evvel İstanbul'a gelen çayır voynuklarının taksimi şöyle olmuştu:

Enderun atları tavilesine seferde 105, hazarda ise 30 nefer verilmiş olup Bîyrun atlarına bakanların mecmuu 718 voynukdur. Sefer zamanında çayırda ve tavilede şerikî atlara her tavile için on üçer ve kara çullu atlara on ikişer ve hazar zamanında şerikîlere onar ve kara çullulara dokuzar voynuk veri-

[1] *Kanunnâme, Veliyyüddin efendi kütüpanesi, numara 1969, varak 183.*

[2] *Muhtasar Kanunname-i Hâkanî S. 31-32*

[3] *Kanunnâme (Aşir efendi kütüphanesi) numara, 1004, varak 95.*

lirdi. Yine bunlardan Kızıladası yundına 50, İmrallı yundına 27 kişi verilip yalnız sefere mahsus olmak üzere top arabalarına yüz voynuk ayrılmıştı.

Saraçhaneye 20, has ekmekçilere 2, divan solaklarına 8, dergâh-ı âli ağasına 12 ve enderun hazinedarına 10, ser kilârîye 7 voynuk tefrik olunmuştur.

Bunlardan başka yine aynı defterdeki kayde göre vezir-i âzam İbrahim paşaya 50, Ayas paşaya 40, Kasım paşaya 40, Pâdişah hocasına 10, Hünkâr imamına 3, nişancıya 8, iki dergâh-ı âli kapıcı başısına beşerden 10, büyük mirahura 8, mir-i aleme 7.... ilâh. voynuk verilmişti. Bu tevziatın mecmuu 882 voynuk'dur[1].

Voynuk teşkilâtı 1102 Rabiulâhir 7 (1691 İkinci kânun) tarihli bir fermanla lâğvedilmiş ve bunlar diğer reaya gibi vergi ve rüsuma tâbî tutulmuşlardı[2]; Fakat sonradan (1104 H. 1693 M.) de voynuk teşkilâtı iade edilmişti[3]. Voynuk teşkilâtı 1295 H. 1878 M. tarihine kadar şöyle böyle devam etmiştir.

Voynuklar hakkındaki kanunlar sonraki tarihlerde yani onyedinci asır sonlarında itibaren tadilata uğramış ve bunların bir kısım muafiyetleri kaldırılmıştır. Istabl-ı âmire bahsi dolayisiyle voynuklar hakkında verdiğimiz bu malûmat kâfi görülmüş olup eyaletler teşkilatını yazarken bu sınıf hakkında vesika ve kanunlariyle beraber mufassal ve etraflı malûmat verilecektir. Burada çayır hizmetini görmüş olan bir voynuğa 960 Şaban 11 (1553 Temmuz) tarihiyle verilen tuğralı bir icazetnâmenin suretini yazarak bu kısmı kapatıyorum[4].

(Tuğra)

Süleyman bin Selim Han muzaffer daima

Kıdvet-ül-kuzat-ı velhukkâm mâden-ül - fazl-ı velkelâm

[1] *370 numaralı tapu tahrir defteri (Nigebolu Kanunnamesi* در بيان قانوننامهٔ وينوغان *kısmı ve yine aynı tahrir kayıtlarında 151 numara ve 935 H. 1528 M.* tarihli Voynuk tahrir defteri. Bu defterde «دفتر وينوغان اصطبل عامره كه توزيع شد بر موجب أمر» kaydiyle İstanbula gelen nöbetli voynukların tevzi edildikleri yerler gösterilmiştir.

[2] *İbnülemin tasnifi vesikalar (Maliye kısmı) numara 3052.*

[3] *Cevdet tasnifi vesikalar (askerî) numara 26952 sene 1104 Şaban 9.*

[4] *İbnülemin tasnifi vesikalar (askerî) numara 321.*

mevlanâ... kadısı zîde fazlühû, tevkî-i refî-i hümâyun vâsıl olıcak malum ola ki ıstabl-ı âmirem voynuklarından... nam çeri başılığa müteallik taht-ı kazana tâbi... nam karyede sakin... veled-i... nam voynuk çayır hizmetin edâ edip icazet taleb eylemeğin buyurdum ki hükm-i şerifimle vardıkta mezkûrı kimesneye incittirmiyesin ve bâdennazar bu hükm-i şerifimi elinde ibka idesin, şöyle bilesin, alâmet-i şerife îtimad kılasın, تحریراً فی الیوم الحادی عشر شهر شعبان المعظم سنه ستین وتسعمایه tahriren filyevm-il-hâdi aşer şehr-i şaban-el-muazzam sene sittin ve tis'amie

Bimakam-ı
Kostantiniyye

Istabl-ı âmire zâbit ve **memurları:**

Has'ahırda her sınıfın müteaddit bölükleri ve bölükbaşılarından başka derece îtibariyle birbirinden farklı büyük âmir ve zabitleri vardı; Bu ıstabl-ı âmire halkının en büyük mesul âmiri büyük veya birinci imrahur idi; bundan sonra ikinci imrahur gelirdi.

Büyük imrahur veya *emir-i ahur-ı evvel,* rikâb veya özengi ağaları denilen hükümdara yakın ağalardandı; pâdişah ata bineceği zaman iç rikâbını büyük mirahur ve dış rikâbını da baş kapıcı başı tutardı [1].

Büyük mirahurlar ilk baharda ve Hızırilyas'ta ıstabl-ı âmire hayvanları Kâğıthanede çayıra çıkınca Kâğıthanedeki Kasır yani köşkte kanûnen pâdişâhlara ziyafet çekerlerdi [2]. Bu Kâğıthane kasrı bu gün de *İmrahur köşkü* diye maruftur.

Büyük mirahurun tuğı da vardı [3]. Birinci ve ikinci imrahurların maaşlarından başka arpalık denilen dirlikleri olduğu da görülmektedir; bu dirlik onaltıncı asır ortalarında 6300 ile 6700 akçe arasında iken [4] sonradan artmış ve bu

[1] *Nimetî efendi kanunnâmesi S. 92 (Kılıç alayı merasimi dolayısiyle).*

[2] *Vasıf tarihi C. 1, S. 14, 30, 37.*

[3] 913 Ramazan (sene 1517) Yavuz'un Mısır seferinden avdetinde «Emir-i ahur Ahmed ağaya gazabolunup tuğunu kapıcılar gelip kaldırıp çadırın yıkıp kendisi dahi emir-i ahurluk hizmetinden azlolunup red kılındı» *Münşaat-ı Feridun, Ruzname S. 394.*

[4] Büyük Emirahurun Niğbolu'da vaki olan 6361 akça arpalığı vilâ-

asrın son yarısında büyük mirahurun on dokuz bin, küçük mirahurun ise on yedi bin akçelik tımarları olduğu görülmüştür[1]. Tımar derecesinde olan bu arpalık miktarı sonradan daha artarak zeamet derecesine çıkmıştır.

Onaltıncı asrın son yarısında büyük mirahur'a sancak verilirse dörtyüz bin ve küçük mirahura sancak verilirse üçyüz elli bin akçe has ile tevcih edilirdi[2]. Fakat sonradan yani onyedinci asırdan îtibaren bunların beğlerbeği ve vezir oldukları da görülmüştür; meselâ 1013 H, 1604 M. senesinde büyük mirahur Mustafa ağa vezir olmuştu[3]. Yine aynı asrın son yarısında yani 1070 H. 1659 M. de ise küçük mirahur Merzifonî Kara Mustafa ağa'ya da Silistre beğlerbeğiliği verilmişti[4].

Mirahurlardan sonra büyük ıstabl-ı âmire'de bulunan birinci kethüda gelirdi; küçük ıstabl-ı âmiredeki ikinci kethüda ise ikinci mirahurun muavini olup terfi ederse büyük ahıra kethüda yâni birinci kethüda olurdu[5]. Bunun terfian top arabacı başı olduğu da görülüyor[6]. Hassa saraçlarından olan *rahtvan-ı has* ile *baş eski* terfi edilecek olurlarsa ikinci ahırın kethüdalığına yâni ikinci kethüdalığa geçerlerdi[7]. Birinci ve ikinci imrahurların kethüdalarından başka birer de birinci ve ikinci ahır kethüdaları vardı[8]. Pâdişâhlar ata binecekleri zaman atın başını tutan *hasahur halifesi* de ıstabl-ı

---

yet-i mezbure tahrir olunduğunda 6682 akça ziyade yazılmış olup ol miktar ziyade ile müşarünileyhe verilmek buyruldu. (*Mühimme 2, S. 17 sene 963*).

[1] *Kanunnâme-i Osmanî (Esat efendi kütüphanesi kitapları) 2655 varak 82.*

[2] *Kanunnâme-i Osmanî (Esat efendi kitapları) numara 2362 varak 82.* Onaltıncı asır ortalarına ait kanunnâmede ikinci Emir-i ahurun 430 bin akça ile sancak beği olduğu görülüyor. (*Kanunnâme, numara 1004, varak 35).*

[3] *Vekayi-i tarihiyye, vaaak 94.*

[4] *Silahdar tarihi C. 1, S. 182.*

[5] *Cevdet tasnifi vesîkalar (saray) 6798, 6799 sene 1143.*

[6] *Vekayi-i tarihiyye varak 12 b.*

[7] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) 6798, 6799 sene 1143 ve aynı tasnif (saray) 137 sene 1238*

[8] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) 6180, 6978 sene 1138 ve 6955 sene 1125 ve Kâmil tasnifi teşrifat defteri, numara 7, S. 100.*

âmirenin ileri gelen zâbitlerindendi [1].

Birinci ve ikinci mirahur dairelerinin ayrı ayrı kâtipleri vardı; bunlar ahırlara mahsus defterleri tutarlardı; ıstabl-ı âmirenin varidat ve masarifi ile maaş defterleri, bunlar ve Maliye'den verilen kâtipler vasıtasiyle tertip ve kontrol edilirdi [2].

***

967 H. 1559 M. tarihli mühimme defteri kaydına göre onaltıncı asır ortalarında hasâhır erkânı yukarıdan aşağıya doğru şunlardı [3]:

Birinci mirahur, ikinci mirahur, has kethüda, beygir kethüdası, has rahtvan, beygir rahtvanı, kürsîdar ve odabaşı,

1096 H. 1684 M. senesine bir ait teşrifat defterinde ıstabl-ı âmire erkânı birinci ve ikinci mirahurlar, ahur kethüdası, ahur halifesi, arpa kâtibi, saraçlar kâtibi, arpa ruznamçecisi, ikinci ahur kethüdası, rahtvan-ı evvel, ser oda-i evvel, ser oda-i sânî, saraçlar baş halifesi, ikinci rahtvan, hazinedar, pâdişâhın arabacı başısı [4].

Yine aynı tarihte her sene Nevruz'da birinci mirahur tarafından takdimi kanun olan (rikâbiyye) pişkeşi dolayısiyle has'ahır erkânına giydirilen hil'atler münasebetiyle aşağıdaki has'ahır erkânı görülüyor [5]:

Birinci ve ikinci mirahurlar, büyük ahur kethüdası, küçük ahur kethüdası, arpa ruznamçecisi, arpa kâtibi, saraçlar kâtibi, mir ahur-ı evvel kethüdası, mirahur-ı evvel kâtibi, büyük ve küçük rahtvanlarla iskemleci-i ahur yâni kürsîdar.

1138 H. 1726 M. tarihindeki havass-ı hümâyun koruları hasılatının rikâbiyye veya nevruziyye ismiyle enderun-ı hümâyun hazinesine teslimi esnasında ıstabl-ı âmire zabit ve erkâ-

[1] *Nimetî efendî kanunnâmesi S. 92.*

[2] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 2601, 2602.*

[3] *Mühimme defteri 4, varak 3.*

[4] *Kâmil Kepeci oğlu tasnifi defterlerden (7 numaralı teşrifat defteri).*

[5] *Kâmil Kepeci oğlu tasnifi defterlerinden 7 numaralı teşrifat defteri S. 100.*

nına giydirilen hil'atlerden dolayı aşağıdaki memuriyetler zikrediliyor [1]:

Mirahur-ı evvel, mirahur-ı sânî, arpa emini, ser silahşor-ı şehriyârî, mirahur ağa kethüdası, has'ahır kethüdası, arpa emini ruznamçecisi, saraçlar kâtibi, saraçlar halifesi, ocak veya has'ahır kaşıkcısı, mirahur ağa kâtibi (kâtib-i ağa-i evvel) ikinci ahır kâtibi, has'ahır halifesi, raht hazinedarı, rahtvan-ı has, kürsîdar, ocak veznedarı, has'ahır baş nalbandı, has'ahır mehteri, hamlacı, karakulak, telhisî ağa, ser'oda.

Yukarda gösterdiğimiz memurlardan arpa emini ile ona tabi bazı hizmet çıkarılırsa digerlerinin has'ahır erkânı olduğu görülür.

Enderunî Ata bey meşhur tarihinde ise birinci ve ikinci mirahurlardan sonra ıstabl-ı âmire takımı ve özengi ağaları ismi altında aşağıdaki memurları saymaktadır [2]:

Has'ahır kâtibi, tavile kâtibi, arpa kâtibi, saman kâtibi, ot kâtibi, tebdil eskileri, has'ahır hazinedarı, has'ahır eskisi, saraç başı, saraçlar kâtibi, nalband başı ve baş muhasebenin tayin ettiği raht kâtibi.

Burada dereceleri değişen Has'ahır zabitlerinin sıraları zamanla karışmış olduğu görülüyor.

Raht-ı hümâyun hazinesi:

Has'ahır'da en kıymetli müzeyyen ve murassa rahtları (eğer takımlarını) havi olup *Has'ahır murassaât hazinesi* de denilen [3] bir raht hazinesi ve hazinedarı vardı; her sene valide sultan sadr-ı âzam, kızlar ağası, yeniçeri ağası, defterdar ve saire taraflarından bayramlarda pâdişâhlara takdim edilen fevkalâde müzeyyen at ve eğer takımlariyle hükümdara mahsus yapılan kıymettar hayvan takımları hep bu hazinede hıfzolunurdu [4]. Bu rahtlar hazineye teslim edilirken evsafını

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 6180, 6978.*

[2] *Enderun tarihi C. 1, S. 290.*

[3] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray kısmı) numara 3950 sene 1159.*

[4] *1133 H. 1720 den 1147 H. 1734 M.* senesine kadar on dört sene zarfında padişahlara takdim edilen rahtların içinde en kıymetlisi Nevşehirli damat İbrahim Paşa'nın, kayınpederi üçüncü Ahmed'e takdim eylediği rahtlardı; *Has'ahır defteri. hususi numara 5 Kâmil tasnifi vesikalar.*

gösterir bir defterin tertip edilmesi usuldendi [1]. İtinalı surette tutulan bu defterin aslı raht hazinesinde hıfzedilir ve bir sureti de Maliye dairesi baş muhasebesine kaydolunurdu [2].

Raht-ı hümâyun hazinesi pâdişâhın sadr-ı âzamdaki mühriyle yani mühr-i hümâyun ile mühürlenmek kanundu [3]. Burada *raht hazinedarı* denilen memurun tebdilinde defter mucibince hazinedeki bütün eşya yoklanırdı [4]. Burada bütün eşyanın cinsini ve nev'ini gösteren muntazam ve esaslı bir ana defter vardı. Raht hazinedarının tebdilinde yerine tayin edilen hazinedarın huzuriyle Maliye baş muhasebe kaleminden tayin edilen bir heyetle devir ve tahrir yapılırdı [5].

Enderun tarihi, has ahur eskilerinden birinin bu raht hazinesinin muhafazasına ve buradaki eşyanın tathirine memur olduğunu ve bu hazine mevcudunun mukayyidi olmak üzere Maliye baş muhasebe kaleminden bir memurun *raht kâtibi* olarak hizmet ettiğini yazmaktadır ki doğrudur; yine aynı eser raht hazinesinin âmiri olmak üzere çuhadar ağayı ve nazırı olarak da birinci mirahuru zikretmiş olması [6] eski teşkilâtın bozulmuş olduğunu göstermektedir.

[1] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 4670.*

[2] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 7050, sene 1216 Raht* hazinesinin devir ve teslimi hakkında sadr-ı âzamın bir telhisi:

Şevketlû Kerametlû....

Has'ahirda kâin murassa raht-ı hümâyun hazinedarı Hacı Hüseyin kulları bâ hatt-ı hümâyun ahır kethüdalığı ile çırağ ve hasbettarik ikinci hazinedar eski Seyit Süleyman kulları merkumun yerine nasb ve tâyin olunmuş olduğundan mûtad-ı hazine olan raht-ı bisat-ı mülûkânelerinin devir ve teslimi lâzımgeldiği beyanile rical-i devlet-i aliyyeden bir kullarının memuriyetle iktiza edenler müvacehesinde mevcut ve maruf olanlarının defterlerine bakılarak müceddeten defter tanzim ve baş muhasebeye kayıt ve raht hazinesi tarafına ilmühaber verilmesini mirahur-ı evvel ağa kulları arzıhal takdimiyle istida etmekle manzur-ı mekârım mevfur-ı şâhâneleri buyurulmak için takdim-i huzur-ı hümâyunları kılınmağın her kimin tayini muvafık-ı irade-i seniyyeleri ise olbabta emr-ü-ferman.. (*Dolap vesikaları, sandık 226 hat numarası 53*).

[3] *Raşit tarihi C. 2 S. 37 ve C. 3 S. 153.*

[4] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) numara 1322 sene 1214.*

[5] *Cevdet tasnifi vesikalar (saray) 4687 sene 1214.*

[6] *Enderun tarihi, C. 1, S. 164.*

***

Lüzumsuz addedilen ikinci mirahurluk 1251 H. 1835 M. senesinde kaldırılıp [1] 1253 H. 1837 M. senesinde birinci mirahurluk da *ıstabl-ı âmire müdürlüğü* ismini almıştır [2].

---

[1] *Lütfi tarihi C. 4, S. 164.*
[2] *Lütfi tarihi C. 5, S. 100.*

SARAY HASTAHANESİ

Yeni sarayda sarayın enderun kısmı hastaları için bir hastahâne vardı. Bu hastahâne Bab-ı hümâyundan içeri girilince sağ tarafta ilk göze çarpan bina idi [1]; o tarihte bu bina Çizme kapısı denilen ve şimdi mevcut olmıyan kapının yanında ve has fırın ittisalinde bulunuyordu.

Bu hastahâne zamanına göre muntazam olup enderunluların mensub oldukları her koğuşun hastalarının yatmaları için ayrı ayrı salonları, hamamları ve müstahdemleri vardı. Sarayda hasta olan bir iç oğlanı'nın hastahâneye yatırılması îcab edince hasta hangi odadan ise oranın zabiti tarafından bab-üs-saâde ağasına haber verilir ve anın müsaadesi alınınca zülüflü baltacılardan bir memur bâb-üs-saâde önünden orta kapıya doğru araba diye bağırır ve derhal orta kapıdaki nöbetci kapıcı hastaya araba getirtmek için Bab-ı hümâyun yanındaki odun anbarına (Askerî müze yanında idi) gidüp oradaki acemilerin bölükbaşılarına söylerdi.

Bunun üzerine üstü kırmızı çuha ile örtülü, kapalı ve iki oğlan tarafından çekilen iki tekerlekli araba bâb-üs-saâde önüne gelirdi. Bu araba görülünce herkes hattâ pâdişah bile ona yol verirdi [2].

Bab-üs-saâde önüne getirilen hasta arabaya bindirilir ve hastahâneye götürülüp hangi oda efradı ise hastahanede onlara mahsus koğuşa yatırılır ve eyi oluncaya kadar buradaki tabib ve icabında cerrahlar tarafından tedavi edilirdi.

Hastahânede eyi olmayıp vefat edenler Odun anbarı imamı tarafından gasl olunup kendi odası oğlanları tarafından kaldırılıp Kasımpaşada yahut Üsküdarda Karaca Ahmed de bulunan Enderunlular mezarlığına defn olunurdu.

[1] *Thévenot, Fasıl 18, S. 43.*

[2] *Thévenot, Fasıl 18, S. 43;* Thévenot saraya geldiği zaman bu hastahâneyi görmüştür.

Saray kapıları akşam çevrildikten yani kapandıktan sonra enderun iç oğlanlarından biri hastalanacak olursa içeride kiler odasındaki eczahânede ibtidaî tedavisi yapılır ve sabah olunca hastahaneye kaldırılırdı.

Sarayda odasında hastalanarak vefat edenin ölüsü giceleyin bir kilime konup oda efradı tarafından hastahaneye götürülür ve ertesi günü gine Odun anbarı imamı tarafından gasl olunarak defn edilirdi [1].

---

[1] Enderun hastanesi kısmı *Türk Tıb tarihi Arkivi*'nin *No. 5, S. 17,* (*sene 1940*) nüshasında çıkmış olan Topkapı sarayı müzesi kütüphane memurlarından İsmail Baykal'ın makalesinden hulâsa edilmiştir.

NETİCE

Bir zamanlar malî, askerî, adlî, idarî içtimaî, iktisadî teşkilâtı pek geniş ve pek muntazam olan Osmanlı devleti, onsekizinci asırdan itibaren esaslı surette sarsıntıya uğramasına rağmen bunu karşılamak için teşkilâtında değişiklik yapmamış ve eski ananesini yürütmekte devam etmiştir. Bundan dolayı bu devletin bütün teşkilâtı pek az istisna ile ondokuzuncu asrın ilk yarısına kadar hemen hemen — o da bozuk düzen olarak — aynen devam eylemiştir. Bundan dolayı mühim kısmı zayi olan ve fakat diğerleri elimizde bulunan muhtelif devlet şubelerine ait defterlerden istifade edilmek suretiyle bu devletin teşkilâtını aşağıdan yukarı onaltıncı asır ortalarına kadar devam ettirmek kabil olmaktadır. Bundan evvelki devir için eldeki defter ve vesikalar nispeten az olduğundan onaltıncı asır ortalarından Fatih devrine kadar şöyle böyle bazan tarihlerdeki malûmat ve bazan da bulunabilen defterlerle bu bir asırlık boşluk ta oldukça bilinebiliyorsa da daha evvelki asırlar yâni ondördüncü asrın ilk yarısından onbeşinci asrın ortalarına kadar olan kısım vesikasızlık yüzünden açık kalmaktadır. Bununla beraber devletin sonraki geniş teşkilatının menşeini ilk zamanlara doğru ihtiyatlı bir çıkışla bir dereceye kadar istidlâlen anlamak kabil oluyor.

Bundan dolayı eserimizin bu birinci kısmında Osmanlı sarayından, Osmanlı hanedanından ve muhtelif saray teşkilâtından bahsederken bilhassa ilk bir asırlık devir açık kalmaktadır; bu açıklık, az da olsa sonradan yeni yeni elde edilen bazı vesikalarla imlâ edilebilir zannındayım.

***

Bu devletin merkez teşkilâtı dolayısiyle mecburî olarak bu ciltde Osmanlı sarayından ve hükümdar ve saltanat hanedaniyle bunların enderun ve bîrun teşkilâtından kısaca bahsettim. Eseri tetkik edenlere şunu pek açık olarak arzedebilirim ki bu yazılan kısım başlı başına bir âlem olan Osmanlı sarayının muaz-

zam teşkilâtına ait bir eser olmaktan ziyade o teşkilâtın bir fihristi mahiyyetindedir. Yukarıdan beri kısım kısım verdiğimiz malûmat bir takım vesika ve bazı defterlerle seyahatnâmeler ve tarihlerden alınan kayıtlara istinat etmektedir. Eğer her kısmın bütün vesikaları ve defterleri ile teferruata kadar tahlil edilecek olursa her bir fasıl müstakil bir cild teşkil eder. Bundan başka Topkapı sarayı kütüphanesinde bulunan bir haylı eserle oradaki arşivde bulunan vesikaların tetkiki neticesinde bu saray teşkilâtı bir çok ciltler halinde meydana çıkarılabilir. Bu eserin mukaddimesinde söylediğim gibi bu da, Topkapı sarayındaki memûrlardan bazılarının başarabilecekleri şeylerdendir, Benim bu eserim onlara bu geniş mevzûun ehemmiyetini belirtmeğe kâfi bir rehber vazifesini görebilirse ne mutlu.

Büyükdere 24 - Haziran - 1943

İNDEKS

I

Şahıs Adları

A

B

C

Ç

G

H

L

M

Ş

T

U-Ü

V

Y

Z

II

Yer, millet, kavim, devlet adları

A

İ-I

K

R

S

Ş

T

U

Ü

V

Y

III

Istılahlar ve mühim maddeler

A

B

C

Ç

D

E

I

L

M

Ş

T

Y

Z

BİBLİYOĞRAFYA

I

Yazma ve basma eserler

Abdi — *III. Ahmedin hal'ine dair tarihçe,* nşr. Faik Reşit Unat, Ankara 1943.

Abdi Paşa — *Vekayinâme,* Umumî Kütüphanedeki yazma.

Abdülkadir Efendi — *Vekayi-i Tarihiyye,* Es'ad Ef. Ktp., No. 2151.

Abdurrahman Paşa (Tevki'î) — *Kanunnâme,* Millî Tetebbu'lar mecmuası, Cüz 3, s. 497-544, İst. 1331.

Abdurrahman Şeref Bey — *Topkapu sarây-ı hümâyun-ı,* TOEM, sene 1-2 deki makale.

Ahmed Rasim — *Tarih ve muharrir.*

Ahmed Refik — *Onuncu asr-ı hicrîde İstanbul hayatı,* TOE neşriyatından.

Ahmed Refik — *Fatih devrine aid vesikalar,* TOEM sene 8.

Ahmed Vefik Paşa — *Lehce-i Osmanî,* İst. 1306.

Âlî — *Künh-ül-ahbar,* C. 1-5; *basılmamış kısımlar,* Umumî ktp. ve hususî ktp. yazma.

Anonim — *Birinci Abdülhamid ve üçüncü Selim vekayî'-nâmesi,* Tarih Kurumundaki yazma, No. 58.

Anonim — *Buyruldu mecmuası,* Türk Tarih Kurumuna Tarih Encümeninden devredilen kitaplar, No. 39.

Anonim — *Sultan Selimin hal'ine dair risale,* Millet ktp. No.333.

Arat, R. Rahmeti — *Fatihin Yarlığı,* Türkiyat Mecmuası, VI (İst. 1939).

Arif Paşa — *Mecmua-i Tasavir-i Osmaniyye.*

Asım — *Tarih,* C. 1-2.

Âşık Çelebi — *Meşâir-üş-şüarâ,* yazmaları içün bk. Babinger, GOW, s. 68.

Âşık paşazâde — *Tarih-i Âl-i Osman.* Âlî Bey neşri.

Atâ — *Tarih-i Enderun.*
Atayî — *Şakayık zeyli,* İst. tab'ı.
Aynî Ali (Müezzinzâde) — *Kavanin-i âl-i Osman der hulâsa-i mezâmin-i defter-i divân,* 1280 İst.
Fr. Babinger — *Die Grossherliche Tughra,* Beiträge zur Kunst des Islams, Leipzig 1925, s. 188 - 196.
Belin — *Türkiye iktisadî tarihî,* trc. Ziya Karamürsel, İst. 1931.
Beşir Çelebi — *Menakıb-ı Medine-i Edirne,* (Türk Tıb Tarihi Arkivi, C. 6, sayı 21 - 22, 1943).
Cafer Çelebi — *Mahruse-i İstanbul Fetihnâmesi,* TOEM neşri, İst. 1331.
T. S. Cantacasin — *Petit traicté de l'origine de Turcqz* ed. Ch. Schefer, Paris 1896.
Celâlzâde Koca Nişancı — *Tabakat - ül - memâlik,* Millet ktp. yazma, No. 779.
Cevad Paşa — *Tarih-i askerî-i Osmanî,* İst. 1297.
Cevdet Paşa — *Tarih,* C. 1 - 12, 1309 tab'ı.
Chesneau (Jean) — *Le voyage de M. d'Aramon,* publ. par M. Ch. Schefer, Paris 1887.
Defterdar Mehmed Paşa — *Zübdet - ül - vekayi,* Es'ad efendi ktp. No. 2382 ve Nūr-i Osmaniye ktp. No. 3122.
D'ohsson — *Tableau général de l'empire Ottoman, Paris, 1791.*
Dursun Bey — *Tarih-i Ebulfeth,* TOEM ilâvesi, İst. 1330.
Edib efendi — *Rikâb vak'anüvisliği zamanında yazdığı tarih,* hususî ktp. yazma.
Edib Efendi — *Tarih,* hususî ktp. yazma.
Eflâkî — *Menakıb-ül-ârifîn,* Umumî ktp. yazması.
Eminî — *Tarih,* Fatih Ktp. 4431.
Encyclopédie de l'Islam, T. I—IV.
Enverî — *Düsturnâme,* nşr. M. Halil Yınanç, İst. 1928.
Ergin (Osman) — *Mecelle-i Umur-ı Belediye* C. I. İst. 1338.
Es'ad efendi — *Teşrifat-ı kadime.*
Esad Efendi, — *Üss-i Zafer.*
Eski Türk kıyafetleri — Zaman kütüphânesi neşriyyatı, trc. Muharrem Feyzi Togay.

Evliya Çelebi — *Seyâhatnâme,* C. 1 - 10.
Eyyubî Efendi — *Kanunnâme,* hususî ktp. yazma.
Faik Reşat — *Tarih-i Edebiyyat-ı Osmaniyye.*
Feridun Bey — *Münşâat,* C. 1 - 2, İst. 1274.
Fuat Köprülü — *Osmanlıların etnik menşei meseleleri,* Belleten, Cilt VII, sayı 28 (1943 Ankara).
Maarif Vekâleti, *Güzel San'atlar Mecmuası.*
Hafsa Hatun Vakfiyesi — Topkapu sarayı evrakı, No. 7083.
Halil Edhem — *Meskûkât-ı Osmaniyye.*
Halil Nuri Bey — *Tarih,* Hususî ktp. yazm.
Halkondil (Chalcondyle) — Histoire de la décadence de l' Empire gréce et l' établissement de celuy des Turcs, Paris 1620 (A. Thomas'ın zeyli ile).
Hammer (Josef v.) — *Des osmanischen Reiches Staatsverwaltung,* Wien 1815.
Hammer — *Histoire de l' ordre des Assasins,* Paris 1833.
Hammer — *Devlet-i Osmaniye tarihi,* trc. Atâ bey.
Hasan Rumlu — *Ahsen üt-tevârih,* Nur-ı Osmaniye ktp. yazması.
Hasluck — *Bektaşîlik tedkikleri,* trc. Ragıb Hulûsi, İst. 1928.
Haydar Çelebi — *Ruznâme,* Feridun Bey münşaatında.
Hayrullah Ef. — *Tarih.*
Hezarfen Hüseyin — *Tenkih-üt-tevârih.*
Hüseyin (Ayvansarayî) — *Hadikat-ül-cevâmi',* c. 1-2, İst. 1281.
İbn-i ayas — *Tarih* (Bedâyi üz-zuhur), nşr. P. Kahle, M. Sobernheim, Mustafa.
İbn-i Battuta — *Seyâhatnâme,* trc. Şerif Paşa, C. 1-2.
İbn-i Hâcer — انباء الغمر فى ابناء العمر Veliyyüddin Ef. Ktp. yazması.
İbn-i Kemal — *Tarih-i âl-i Osman,* Nur-ı Osmaniye Ktp. nv. 3078.
İbn-i Mühenna — *Lügat* (İstanbul tab'ı).
İbn-i Şahne — *Tarih,* İbn-ül-esir kenarında (Bulak 1290).
İdris-i Bidlisî — *Heşt Bihişt,* Üniversite Ktp. nushası, no. F 225.
İkdam gazetesi, no. 7744, sene 1336 Zilkade.

İlyas Efendi — *Letâif-i Enderun.*
İslâm Ansiklopedisi türkçe tercümesi.
İsmail galib — *Takvîm-i meskûkât-ı Osmaniyye.*
İzzî — *Tarih.*
Jorga — *geschichte d. osmanischen Reiches,* C. 1-2 (1908 Gotha).
Kahveci başı Mustafa Nakşî — *Vekayi-i Sultani, Tarih-i Nakşî,* Ktp. yazma.
Kanunnâme-i Âl-i Osman — (Kanunî zamanına aid).
Kanunnâme-i Âl-i Osman (Fatih'e aid), TOEM neşriyyatı.
Kanunnâme — Âşir Ef. kütüphanesi, no. 1004.
Kanunnâme — Atıf Efendi kütüphânesi, no. 1734.
Kanunnâme — Esad Ef. kütüphânesi, no. 2362.
Kanunnâme — Veliyyüddin efendi kütüphanesi, No. 1790.
Karaçelebi zâde Abdülaziz — *Zafernâme,* hususî ktp. yazma.
Karaçelebizâde Abdülaziz — *Ravzat-ül-ebrar.*
Karaçelebizâde Abdülaziz — *Süleymannâme.*
Kâtib Çelebi — *Fezleke,* C. 1-2.
Kavanin-i Osmanî ve râbıta-i âsitâne.
Kavanin-i yeniçeriyân — Hususî kütüphanemdeki müstensah nusha.
Kınalızâde — *Tezkire-i şüerâ.*
Kitab-ı Müstetab — Hususî Ktp. yazma.
Koçi Bey mecmuası — Nur-ı Osmaniye Ktp., No. 6, Hususî Ktp. yazma; Ali Kemalî Aksüt neşri.
Koyunlu oğlu M. Turgud — *Bursa ve İznik tarihi.*
Kramers — *İlk Osmanlı pâdişâhlarının ısdar etmiş oldukları bazı beratlar,* TOEM, sene 5.
Kurdoğlu Fevzi — *Türk bayrağı ve ayyıldız,* Ankara 1936.
Kutb-ı Mekkî — *Seyahatnâme,* Veliyyüddin ef. ktp. nushası.
Küçük Çelebizâde İsmail Âsım — *Raşid tarihi zeyli,* 1741 müteferrika tab'ı.
Lâtifi — *Tezkire-i Şuarâ,* İst. 1314.
Lutfi efendi — *Tarih,* C. 1-8, İst. 1292 ve 1328.

L u t f i P a ş a — *Tarih-i Âl-i Osman*, İst. 1341.
M a d a m M o n t e g ü — *Türkiyeye ait mektuplar*, TOEM, sene 5.
M a h m u d K a ş g a r î — *Divânu Lügât-it-türk*, C. 1-3 (İstanbul tab'ı).
M a n s u r î z â d e M u s t a f a P a ş a — *Netâyic-ül-vukuat*.
M a r s i g l i — *L'Etat militaire de l'empire Ottoman*, Paris 1731; bay Nazmi tercümesi, İst. 1934.
M e c d i — *Şakayık tercümesi ve zeyli*
M e c m u a — Hâlis Ef. kitapları arasında, No. 2846.
M e c m u a — Umumî kütüphane, No. 5867.
M e c m u a — Türk Tarih Encümeni tarafından Tarih Kurumuna devredilen kitaplar arasında, No. 85.
M e h m e d Â r i f - N e c i b A s ı m — *Osmanlı Tarihi*, TOE neşriyatından.
M e h m e d b. B e d r ü d d i n — *Hadis-i istihare hakkında eser*, Nur-ı Osmaniye Ktp. No. 2373.
M e h m e d H a l i f e — *Tarih-i Gılmanî*, Türk Tarih E. mecmuası, sene 14 ilâvesi.
M e h m e d b. M e h m e d — *Nuhbet-üt-tevârih*, İst. 1276.
M e h m e d S a i d (Feraizîzâde) — *Gülşen-i Maarif*, C. 1-2, İst. 1252.
M e h m e d S ü r e y y a — *Nuhbet - ül - vekayî*, hususî ktp. nüshası.
M. M e l l i n g — *Voyage pittoresque de Constantinople*.
M i l l î t e t e b b u l a r m e c m u a s ı — cüz 1-5.
M u b a r e k G a l i b — *Ankara kitabeleri*.
M u s t a f a S a f î e f e n d i — *Zübdet - üt - tevarih*, Veliyüddin Ef. Ktp. No. 2428.
M ü n ş a a t m e c m u a s ı — Es'ad Ef. Ktp. No. 3343.
N â b î — *Surnâme*, nşr. Âgâh Sırrı Levend, İst. 1943.
N a i m a — *Tarih*, Matbaa-i Âmire ve Müteferrika basımları.
N e ş r î — *Tarih-i Âli - Osman*, Veliyyüddin Ef. Ktp. yazması.
N i m e t î E f e n d i — *Kanunnâme*, hususî ktp. yazma.
O l i v i e r — *Voyage dans l'empire Ottoman*.
O r g u n (Zarif) — *Osmanlı imparatorluğunda tuğ ve sancak*, Tarih Vesikaları Dergisi, sayı 4.

Oruç bey — *Tarih-i Âl-i Osman*, nşr. Babinger.

Ömer Avni efendi — *Muhtasar Kanunnâme-i Hakanî*, hususî kütüphânemdeki yazma.

Pual Wittek — *Ankara orta zaman tarihine dair*, (Festschrift G. Jacob'da Alman'ca makale).

Peçevî — *Tarih*, c. 1-2.

Raşid — *Tarih*, 1153 ve 1282 tabıları.

Ricaut — *Histoire de l'état present de l'Empire Ottoman*, traduit de l'Anglais par M. Briot, Amsterdam 1671.

Riyazî — *Tezkiret-üş-şüara.*

Rüstem paşa — *Tarih-i Â-li Osman.*

Sa'deddin efendi (Hoca) — *Tâc-üt-tevârih*, C. 1-2, İst. 1279.

Sehavî — *Zeyl-üs-sülûk*, Ayasofya ktp. No. 3185.

Sehî — *Tezkire-i Şuarâ*, İkdam neşri.

Selânikî *Tarih*, İst. 1281; *basılmamış kısımlar*. Esad ef. ktp. No. 2259.

Silâhdar Mehmed Ağa — *Silâhdar tarihi*, C. 1-2.

Solak zâde — *Tarih*, İst. 1297.

Sultan Selim I — *Farisî dîvan*, İst. 1306 ve Berlin 1904 tab'ı.

Suphî — *Tarih*, müteferrika tab'ı.

Süreyyâ Bey — *Sıcill-i Osmanî*, İst. 1311.

Şem'adânî zâde — *Müri-üt-tevârih*, Umumî Ktp. No. 5144 ve matbu kısımlar; *Takvim-üt-tevârih zeyli*, hususî ktp. yazma.

Şeyh Süleyman Efendi — *Çağatay lûgatı.*

Şükrüllah — *Behcet-üt-tevârih*, Nur-ı Osmaniye Ktp. nushası.

Takvim-i Vekayi — sene 1247, cemâziyelahir nushası.

Takvim-üt-tevârih hâşiyesi. hususî ktp.

Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası

Kemaleddin Mehmed (Taş Köprülü zâde) — *Tarih-i Saf*, İst. 1287.

Tarih vesikaları dergisi.

Tevârih-i Âl-i Osman, Ayasofya Ktp. No. 2705.

Th. Thornton — *Etat actuel de la Turquie*, Paris 1812.

U z u n ç a r ş ı l ı (İ. Hakkı) — *Veliahd Selimin Onaltıncı Lui ile muharebeleri*, Belleten, Sayı 5-6.
U z u n ç a r ş ı l ı (İ. Hakkı) — *Tuğra ve pençeler*, Belleten, sayı 17-18.
U z u n ç a r ş ı l ı (İ. Hakkı) — *Gazi Orhan bey vakfiyesi*, Belleten, No. 19 (Ankara 1941).
U z u n ç a r ş ı l ı (İ. Hakkı) — *Osmanlı devleti zamanında kullanılmış olan bazı mühürler hakkında bir tetkik*, Belleten No. 16 (Ankara 1941).
U z u n ç a r ş ı l ı (İ. Hakkı) — *Osmanlı devleti teşkilâtına medhal*, Ankara, 1940.
U z u n ç a r ş ı l ı (İ. Hakkı) — *Halil Hamid Paşa*, Türkiyat Mecmuası, sayı VI.
U z u n ç a r ş ı l ı (İ. Hakkı) — *Kapıkulu ocakları*, I, Ankara 1943.
U z u n ç a r ş ı l ı (İ. Hakkı) — *Sıvas şehri.*
U z u n ç a r ş ı l ı (İ. Hakkı) — *Alemdar Mustafa Paşa.*
V â k ı a t - ı C e m, TOEM neşri.
V a s ı f — *Tarih*, İst. 1219.
Z a i m M e h m e d b e y — *Tarih*, Nur-ı Osmaniye Ktp., No. 3270.

II

Başvekâlet Arşivi vesikaları

Baş mukataa kalemi, 1 4988 numaralı defter.
Cevdet tasnifi, Adliye vesikaları.
Cevdet tasnifi, saray vesikaları.
Defter-i yevmiye-i oda-i teşrifat, No. 676.
Defter-i yevmiye-i oda-i teşrifat, mükerrer No. 677 (Kâmil tasnifi).
Divan-ı hümâyun ahkâm defterleri.
Dolap vesikaları.
Emirî tasnifi vesikalar.
Emirî tasnifi, 1. Abdülhamide aid vesikalar.
Emirî tasnifi Ahmed-i evvel vesiykaları.
Emirî tasnifi Ahmed-i sâlis devri vesıkaları.
Emirî tasnifi birinci Ahmed devri vesiykaları.
Emirî tasnifi, dördüncü Mehmed vesikaları.
Emirî tasnifi, II. Mustafa devri vesiykaları.
Emlâk-i Milliye'den arşive devredilen defterler.
Fatih dosyası.
Hazine-i hassa defteri. (Emlâk-i Milliyeden Arşive devredilen defterler arasında, 1278 tarihli)
İbn-ül-Emin tasnifi maliye vesikaları.
İbn-ül-Emin tasnifi saray vesikaları.
İbn-ül-Emin tasnifi tevcihat dosyası.
İbn-ül-Emin tasnifi diğer vesikalar.
İkinci Mahmud ruznâmesi.
Kâmil tasnifi defterler, No. 7127.
Kâmil tasnifi, 7224 No. lu دفتر جماعت خدمهٔ مطبخ عامره و خلواخانهٔ معموره و کارخانهٔ سائره دزواجب مصر سنه ١١٦٩
Kâmil tasnifi, 7170 No. lu دفتر اجمال چاقرجیان و یوه‌جیان و کوریجیان الخ.
Kâmil tasnifi defterlerden divan-ı hümâyun nişan defteri, No. 180.
Kâmil tasnifi, 7156 No. lu ehl-i san'at defteri.

Kâmil tasnifi defterlerden küçük ruznamçe defteri, hususî No. 1.
Kâmil tasnifi defterlerden 7224 No, lu saray mevâcib defteri.
Kanunnâme-i askerî, Divan odası. No. 1.
Menteşe livası Evkaf defteri.
Mühim vesikalar kartonu.
Mühimme defterleri.
El-müntehab kanun-ı haremey-iş-şerifeyn.
Müteferrik sandık vesikaları.
1 Numaralı nâme-i hümâyun defteri.
Rüûs defterleri (Kâmil tasnifi).
Salon vesikaları.
Saray vesikaları.
Sûr-ı humâyun torbası.
Tapu tahrir defteri, No. 370.
Teşrifat mecmuası, Kâmil tasnifi, hususî No. 6.
Üçüncü Selim ruznâmesi (Başvekâlet arşivine Millî Emlâkden gelen defterler arasında).
Topkapu sarayı arşivi eski evrak defteri, No. 1.
Topkapu sarayı Hazine tahrir defteri,

DÜZELTMELER

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
10	9	Kavak	Kabak
11	34	Kavak	Kabak
13	1 (not)	D'olıssun	D'ohsson
13	4 (not)	Thévemot	Thévenot
29	5	Harem	Hamam
30	5	mafhile	mahfile
34	34	beş	baş
35	27	pişirildiğini	pişirildiği
40	1 (not)	ulu	evlü (yani çadırda oturan göçebe aşiret).
46	2 (not)	on	Âlînin kaydına göre on sekiz
47	30	kanuna	kanununa
48	22	Mehmedin	Ahmedin
55	1 (not)	kadısı	kapısı
57	17	tevkifatı	tevkiâtı
61	3 (not)	kenduler	kendulere
61	5	âb-u ab	âb-u tâb
67	2	bende-i kemine-leridir ki	Arz-ı bende-i kemineleri-dir ki
83	11	toplanmış	toplamış
86	37	sema	seman
90	26	mustena	müstesna
99	36	1730	1703
110	17	benilirdi	denilirdi
111	5 (not)	Vehbînin	Nabînin
112	3 (not)	Rugan	Rugan-ı
123	21 ve 22		Elli yük beş milyon eder.
124	2 (not)	Talebegah	Tâle bekahü
125	1 (not)	Abdi	Ahdî
130	1	lekap	elkap
133	1 (not)	Dulgadar	Dulgadır

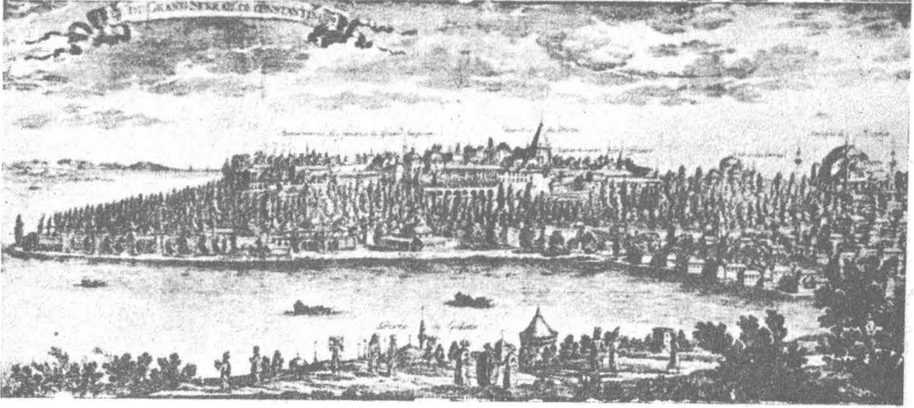
Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
137	5	1436	1432
137	21	1537	1537
157	13	Bafa	Bafo
162	8	Çifte	Çift
166	4 (not)	İzzet	İzzî
173	7	1082	1582
174	1 (not)	nah o Css 1 D'7	D'ohsson, C. VII
176	1 (not)	Şamlızâde	Şamdanîzâde
177	19	âzamları	âzamlar
186	15	not nr. 8	3
191	26	Mütemmim malûmat: Başvekâlet arşivinde dolap vesikalarında Umumî nr. 25652 ve Sandık nr. 99 olan bir vesikadaki hatt-ı hümâyunda İkinci Mahmudun kuşanacağı kılıcın o tarihe kadar gizli götürülmesi mutad iken kendisinin âşikâre götürmek istediği ve buna cevaz olub olmadığının Şeyhül-islâmdan sorulmasının irade edildiği görülmüştür.	
218	11	Zerduva	Rumelide halk arasında ve düyun-ı umumiyye av derileri şubesi memurları arasında buna zırdava da denilirdi.
218	11 (not)	destan-ı	destar-ı
218	13 (not)	ediyor	diyor
218	16 (not)	serpuşı	serpuşun
224	12	1863	1682
238	23	tarz	tarzda
241	27 (not)	bayraklakları	bayrakları
250	13	sansağ-ı	sancağ-ı
251	16	künder	gönder
255	12	künder	gönder
258	3	künder	gönder
258	24 (not)	sekü	sügü
268	17 (not)	Paşit	Raşit
271	15	1032	1532

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
294	6 (not)	1970	1790
307	6 (not)	tarihli	numaralı
329	3 (not)	Edienet	Edirnet
335	12	Kemankaş	Kemankeş
398	19	pişkeş-i	pişkeşî-i
428	2 (not)	hatuna	hatun
461	3 (not)	Mîr-î	Mîrî

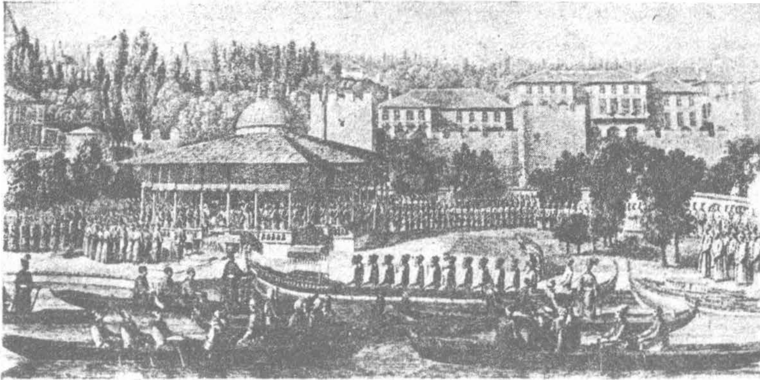
SARAY TEŞKİLÂTINA AİT BAZI RESİM VE VESİKALAR

Plan Particulier
DU SERAIL
du Grand Seigneur
et
de la Partie de la Ville
qui l'avoisine.

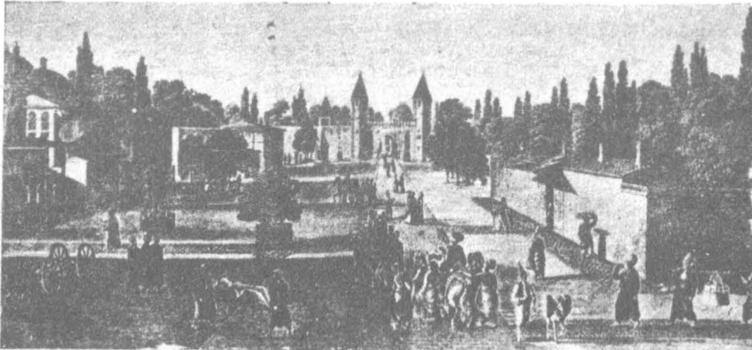
Resim 1 — Topkapı Sarayının plânı ve ona yakın yerler

Resim 2 — Sarayın umumî görünüşü

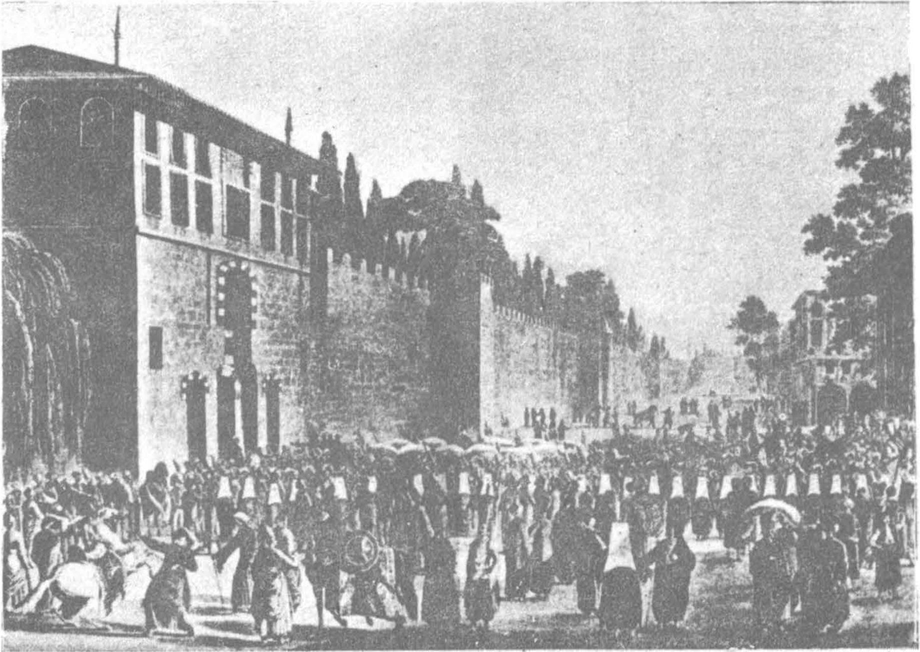
Resim 3 — Pâdişahın, Yalı köşkünde Kaptan Paşayı kabul etmesi

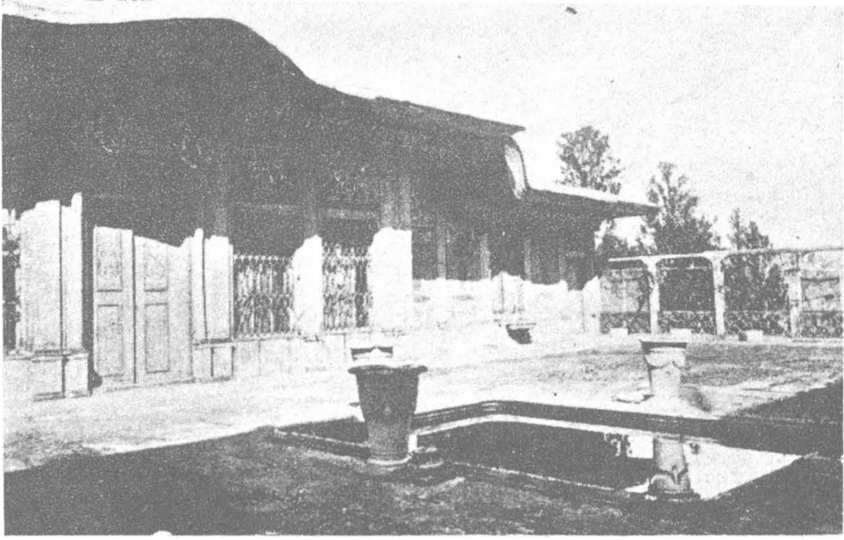
Resim 4 — Topkapı sarayının birinci yerinin görünüşü

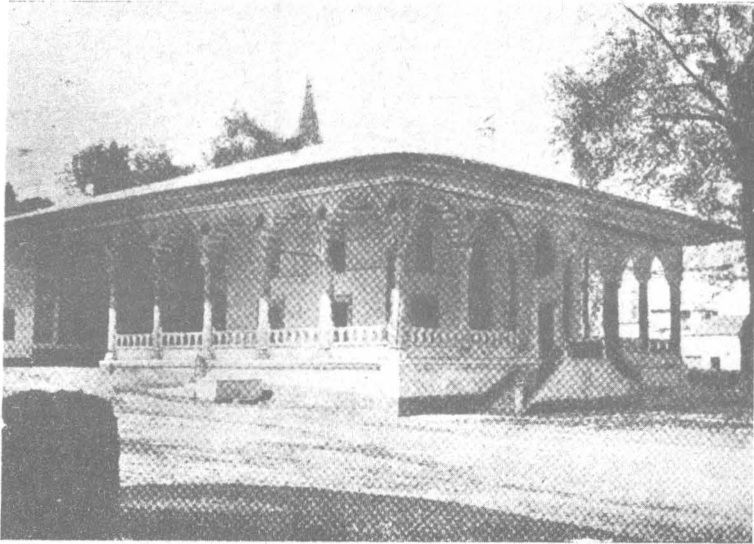
Resim 5 — Divan-ı Hümâyun içtimaı

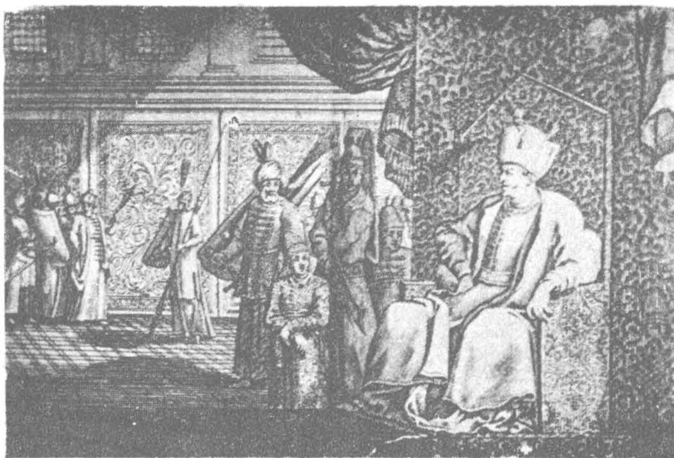
Resim 6 — Bayram alayının saray avlusundan Sultan Ahmed veya Ayasofya camiine gidişi

Resim 7 — III. Osman köşkü ve bahçesi

Resim 8 — Arz odası

Resim 9 — Üçüncü Mehmed

Resim 10 — Kapı[Bab - üs - ssâde] ağası

Resim 11 — Bab-üs-saâde ağası [diğer resim]

Resim 12 — Kızlar [Dar-üs-saâde] ağası

Resim 13 — Silahdar-ağa

Resim 14 — Silahdar-ağa [diğer resim]

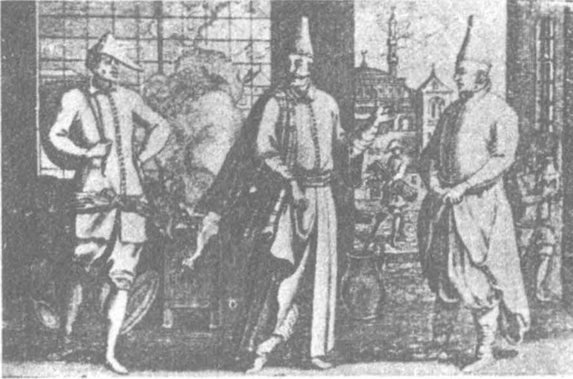
Resim 15 — Sır kâtibi

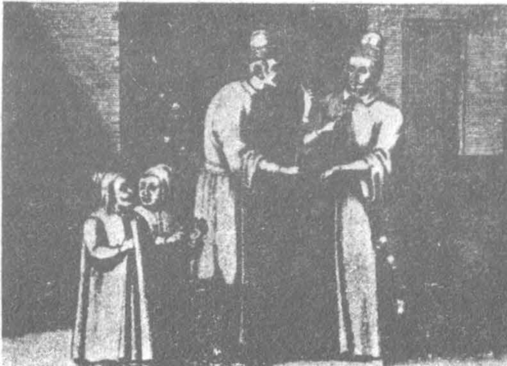
Resim 16 — Solda Silahdar-ağa, sağda İbrikdar-ağa

Resim 17 — Solda has oda oğlanı, sağda tülbent ağası

Resim 18 — Solda acemi oğlanı, ortada helvacı, sağda haseki

Resim 19 — Cüceler

Resim 20 — Baş Çuhadar

Resim 21 — İskemle ağası

Resim 22 — Çantacı

Resim 23 — Aşçıbaşı

Resim 24 — Aşçı

Resim 25 — Solak

Resim 26 — Solakbaşı

Resim 27 — Solak

Resim 28 — Rikâb solağı

Resim 29 — Solda peyk, sağda solak

Resim 30 — Peyk

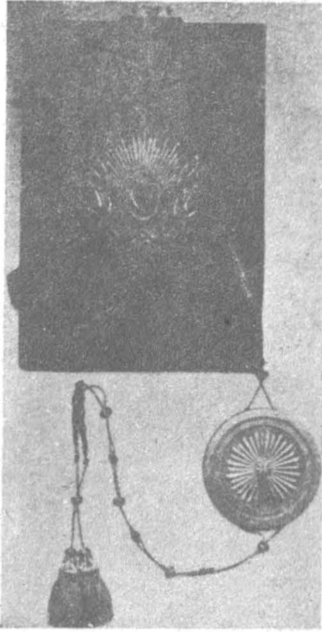
Resim 31 — Peyk

Resim 32 — Peyk

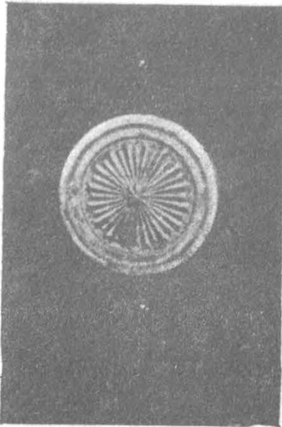
Resim 33 — Peyk

Resim 34 — Başbakanlık arşivinde bulunan nâme kozaklarından

Resim 35 — Başbakanlık arşivinde bulunan nâme kozaklarından

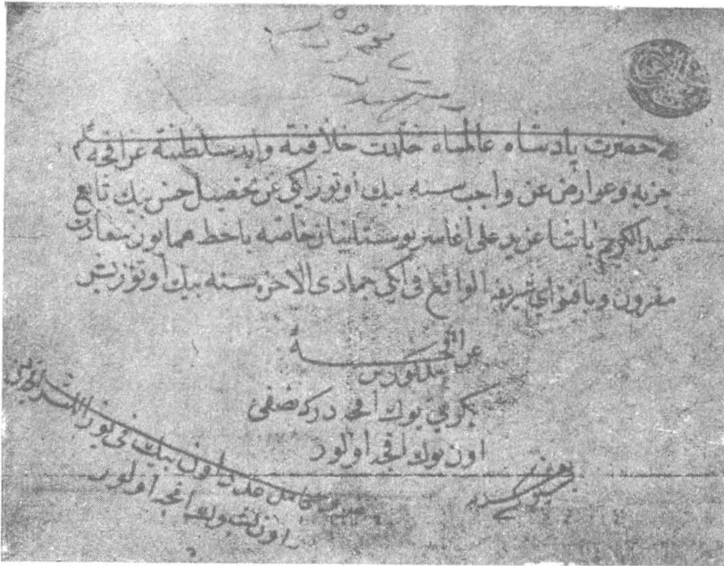
Resim 36 — Kozağın dışındaki gümüş kapak (Osmanlı)

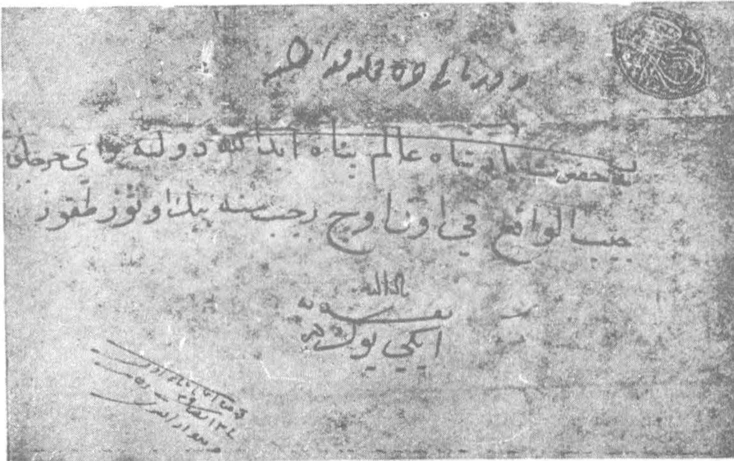
Resim 37 — Kozağın dışındaki gümüş kapağın görünüşü

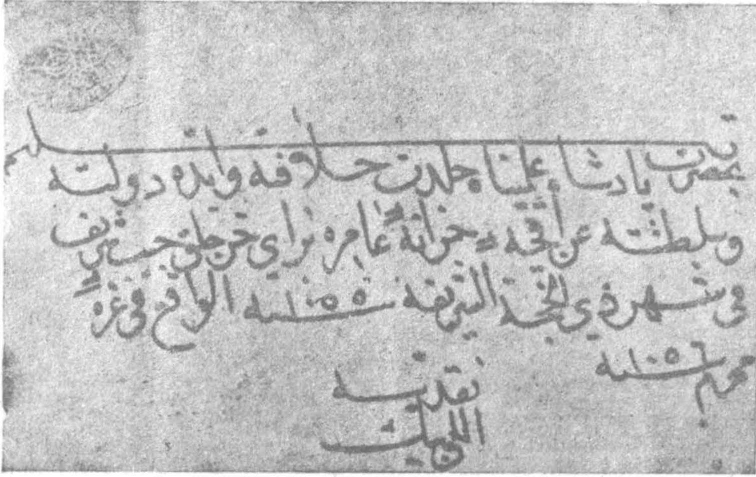
Resim 38 — Son alkışçıbaşılardan merhum Tevfik Bey

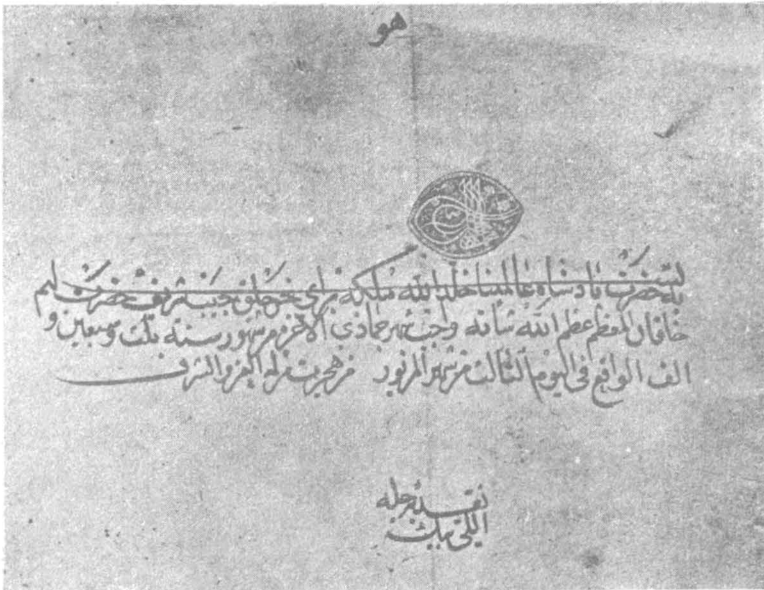
Resim 39 — Para makbuzu ve dördüncü Murad'ın mührü
(Emirî tasnifi, mühür kartonu 249. Mührün uzunluğu 2,5, genişliği 2 santim)

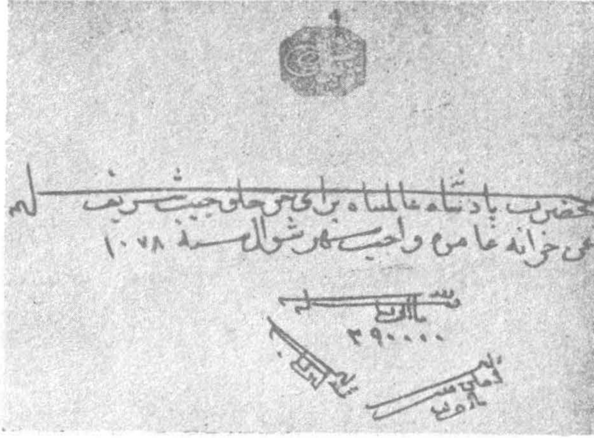
Resim 40 — Dördüncü Murad'ın harçlığını aldığına dair mühürlü makbuzu

Resim 41 — Sultan İbrahim'in mührü (ölçü 2 X 2,5)

Resim 42 — Dördüncü Mehmed'in mührü ve makbuzu

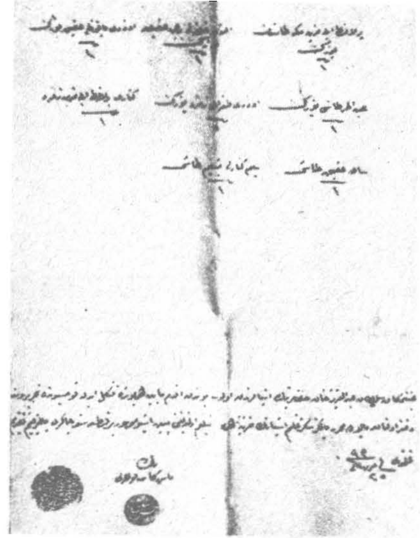
Resim 43 — 1078 senesi Şevval ayına mahsus ceb-i hümâyun akçası (Mehmed bin İbrahim muzaffer daima)

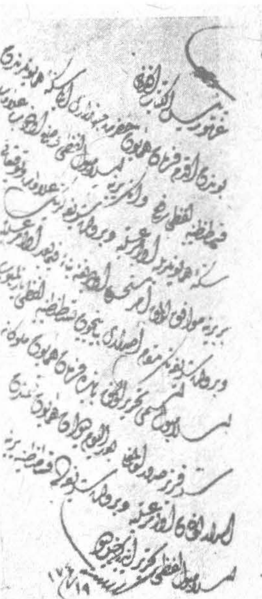
Resim 44 — III. Mustafa'nın makbuzu ve mühr-i hümâyunu

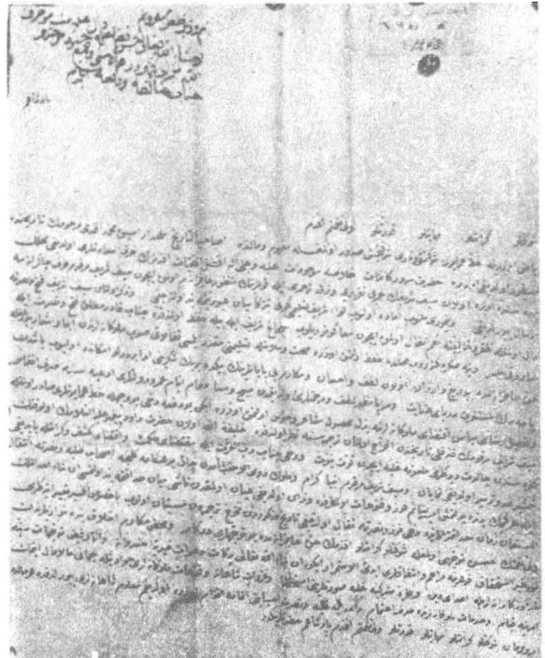
Resim 45 — Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu şehzade Mustafa'nın bir buyruldusu ve imzası

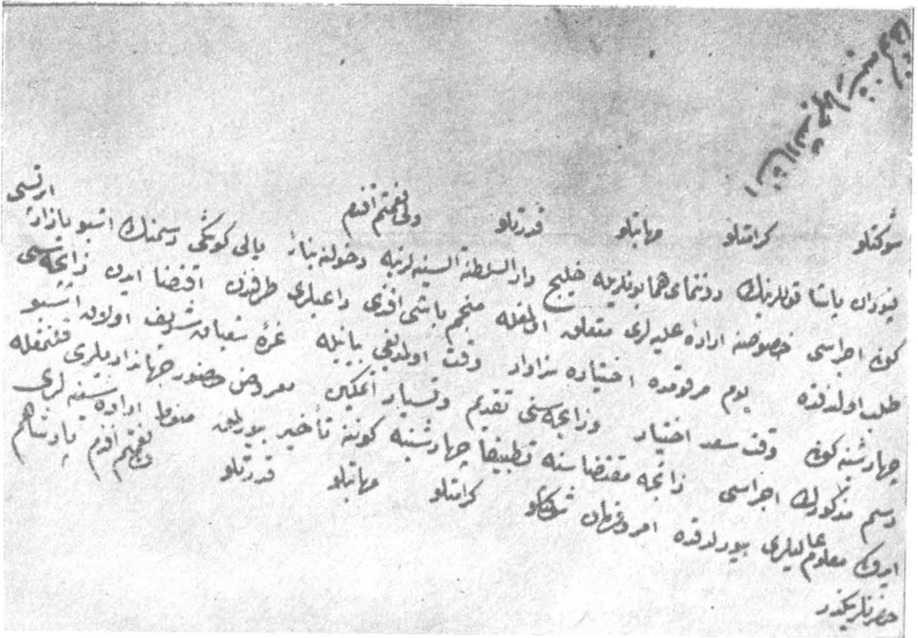
Resim 46 — Sultan Aziz'in hazine-i hümâyuna teslim edilen bazı eşyaları hakkında senet (Soldaki büyük mühür Sultan Selim'in mühürü olup hazine-i hümâyun bununla mühürlenirdi

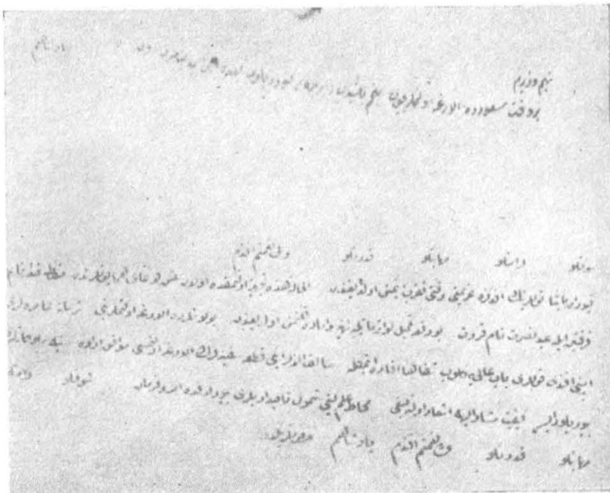
Resim 47 — Sadr-ı âzam Koca Ragıb Paşa'nın beyaz üzerine Reis Efendiye buyruldusu

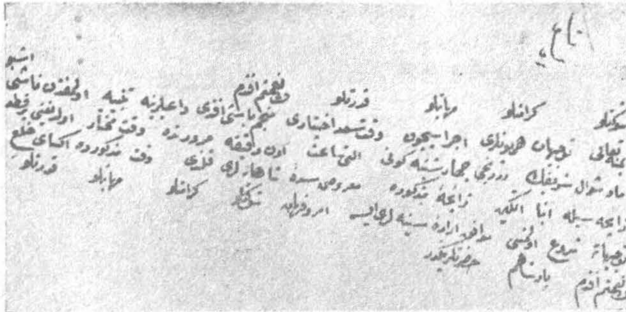
Resim 48 — Davud Peygamber'e ait olduğu rivayet edilen Kılıcın emaneten kendisine verilmesi hakkındaki fermana, sadr-ı âzam Koca Yusuf Paşa'nın cevabî telhisi ve I. Abdülhamidin hat-tı hümâyunu

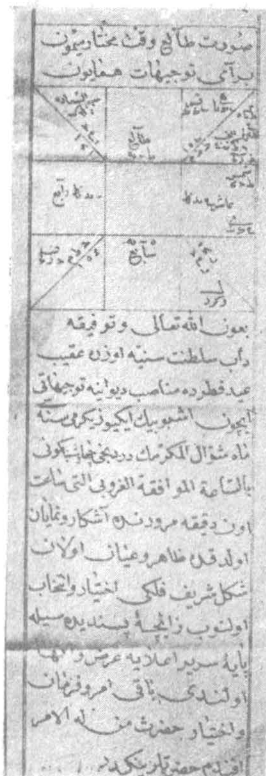
Resim 49 — III. Selim devrinde müneccimbaşı zayiçesine itimadı gösteren bir vesika

Resim 50 — Denize gemi indirilmesi münasebetiyle bir telhis ve müneccimbaşı zayiçesinden bahseden II. Mahmud'un hatt-ı hümâyunu

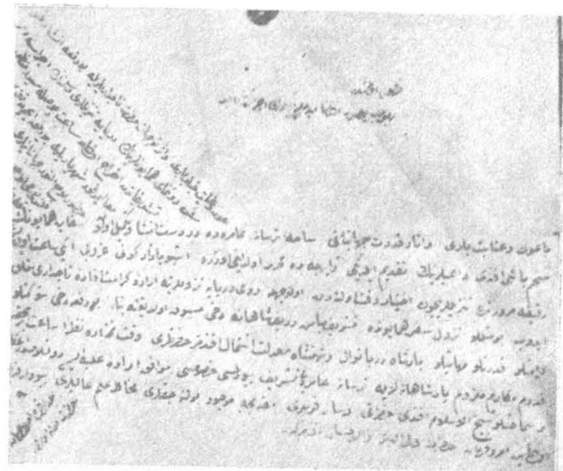
Resim 51 — Tevcihat arzı

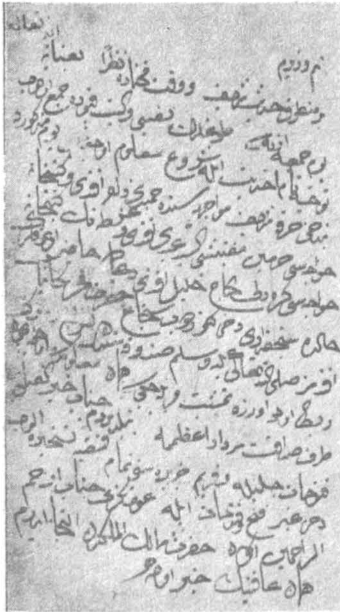
صورت طالع وقت مختار ميمون
برأى توجيهات همايون

بعون الله تعالى وتوفيقه
درأب سلطنت سنيه اوزن عقيب
عيد فطرده مناصب ديوانيه توجيهاتى
ايچون اشبو بيك ايكيوز ... سنه
ماه شوال المكرمك دردنجى چهارشنبه كونى
بالساعة الموافقة الغروبى التى سات
اون دقيقه مرورنده آشكار ونمايان
اولدقده طالع وعيان اولان
شكل شريف فلكى اختيار وانتخاب
اولنوب زايجه سى پسنديده سيله
پايه سرير اعلايه عرض و...
اولندى باقى امر وفرمان
ولاختيار حضرت من له الامر
افندم حضرتلرينكدر

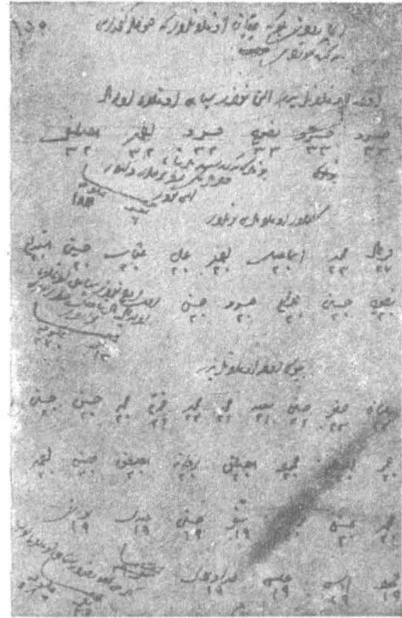
Resim 52 — Tevcihat dolayısiyle müneccimbaşı zayiçesi

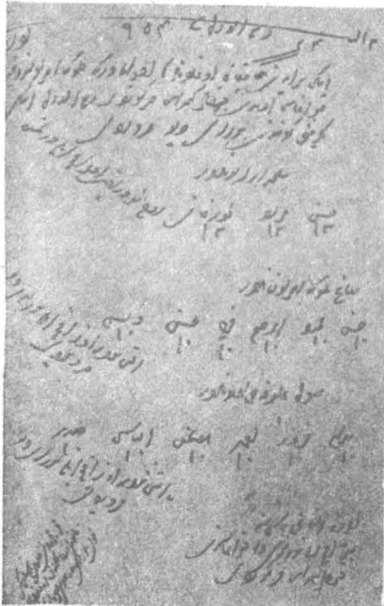
Resim 53 — Gemi indirilmesi münasebetiyle zayçie arzı ve hatt-ı hümâyun

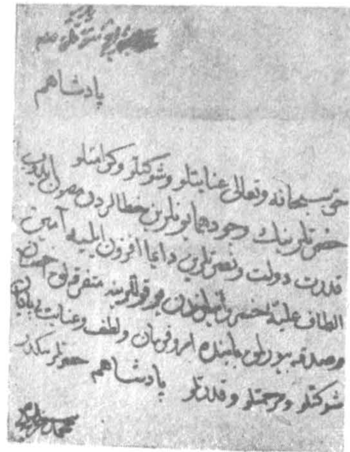
Resim 54 — Sancağ-ı şerif ihracı dolayısiyle I. Abdülhamidin hatt-ı hümayunu

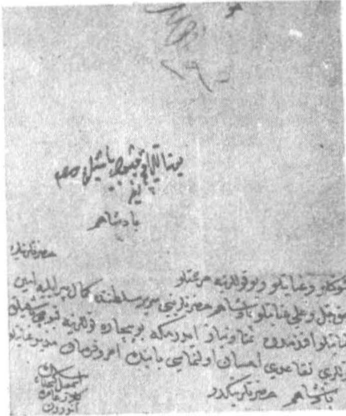
Resim 55 — Rüûs defteri

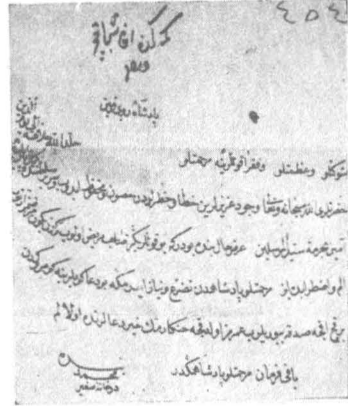
Resim 56 — Saraydan suvari bölüklerine oğlan verilmesi hakkında buyruldu.

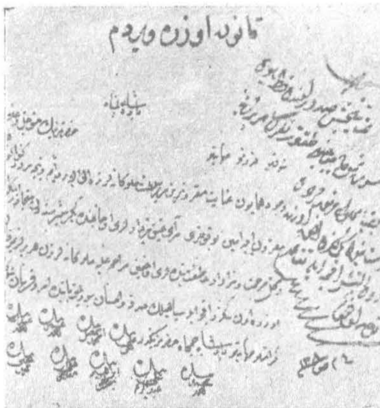
Resim 57 — Enderundan çıkıp taşra hizmetine tayin için pâdişaha verilmiş istid'a ve IV. Mehmed'in hatt-ı hümayunu

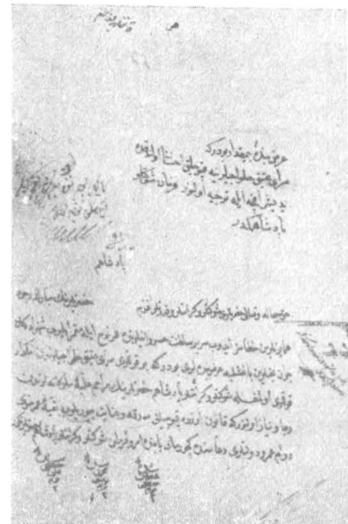
Resim 58 — Enderundan taşra hizmetine tayin için IV. Mehmed'e verilen istid'a ve hatt-ı hümâyun

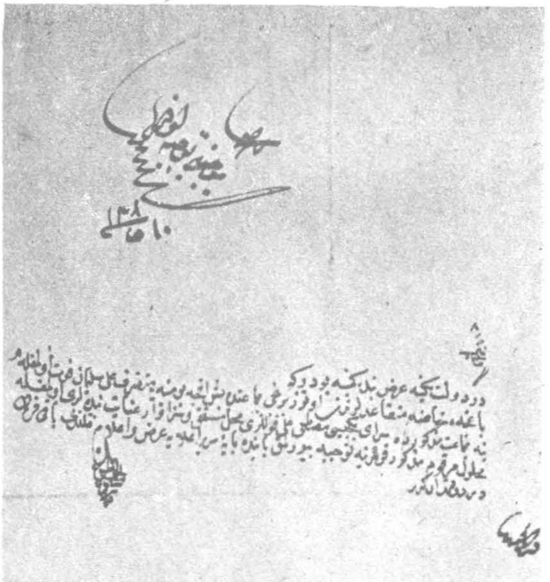
Resim 59 — Küçük odadan tekaüt edilerek gümrükten maaş tayini için istida ve hatt-ı hümâyun

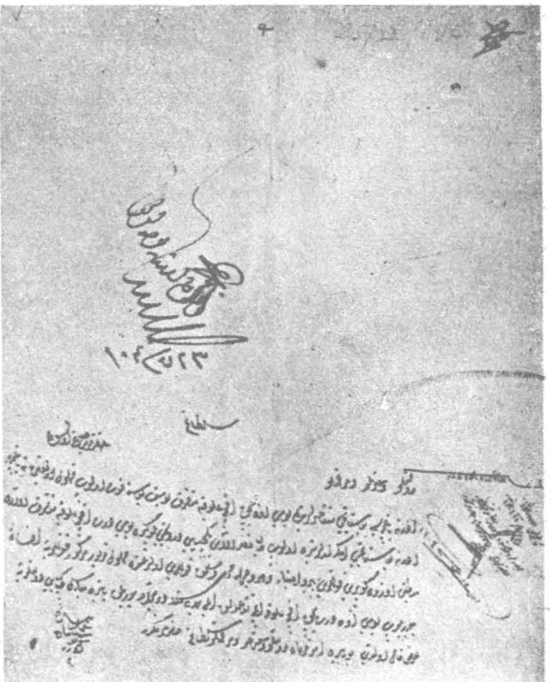
Resim 60 — Eski saray baltacılarından beş kişinin sipahilik isteğiyle verdikleri istid'a ve III. Ahmed'in hatt-ı hümâyunu

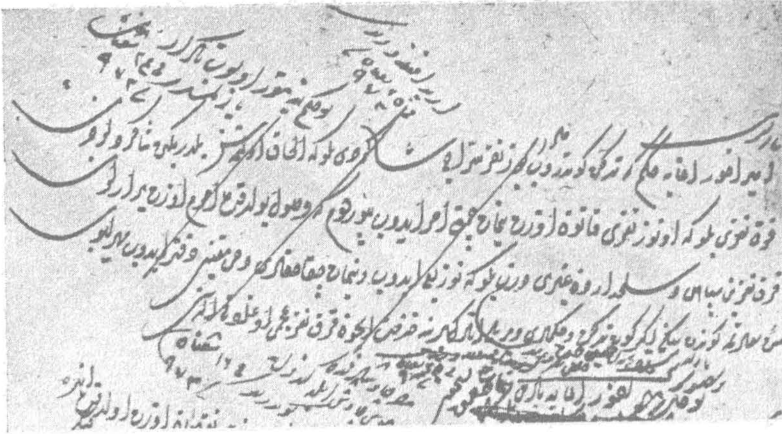
Resim 61 — Kapıcıbaşılık verilmesi hakkında eski saray helvacılarının istid'ası ve IV. Mehmed'in hatt-ı hümâyunu

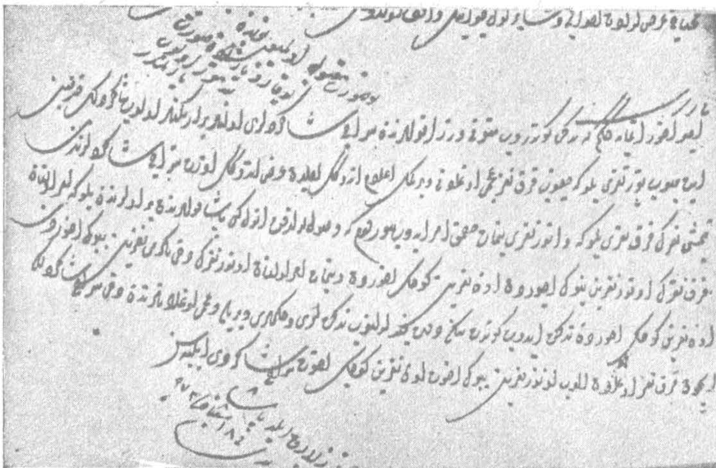
Resim 62 — Bostancıbaşının 1138 tarihli bir inhası

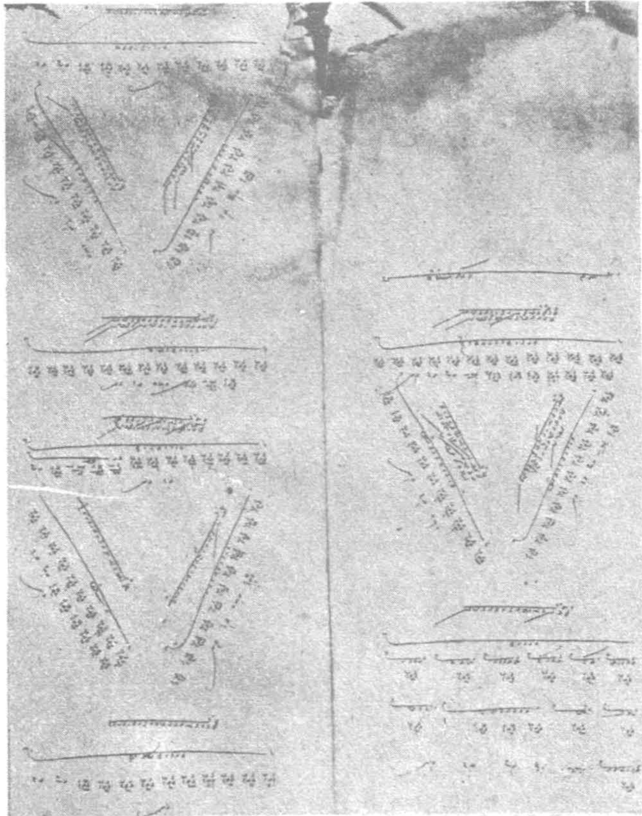
Resim 63 — Edirne bostancıbaşısı Mehmed'in 1104 tarihli bir inhası

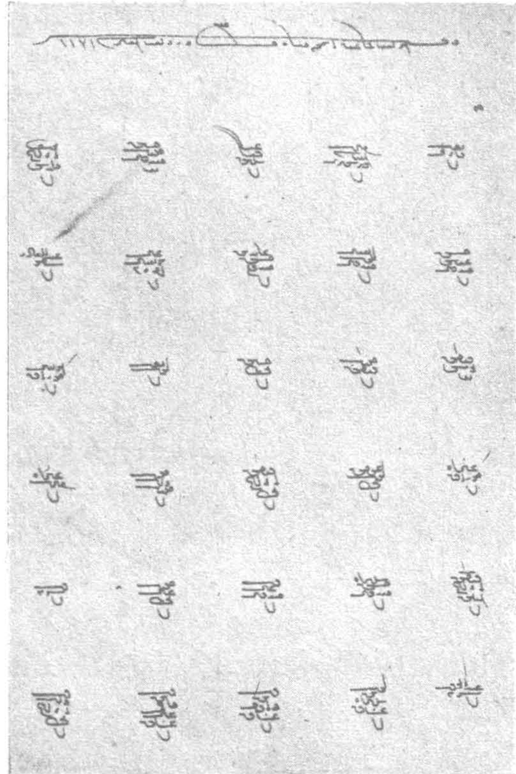
Resim 64 — XVI. asır ortalarında Istablıâmireden çıkma hakkında hüküm

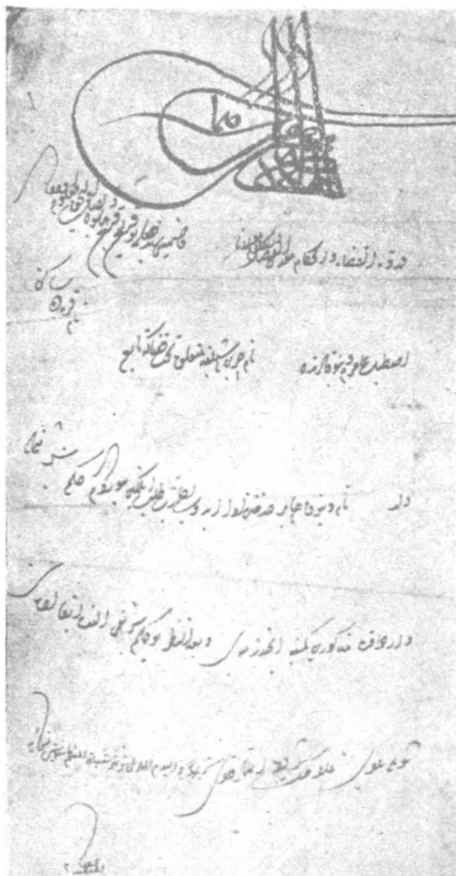
Resim 65 — Istablıâmireden bölük ve timara efrad çıkması hakkında hüküm

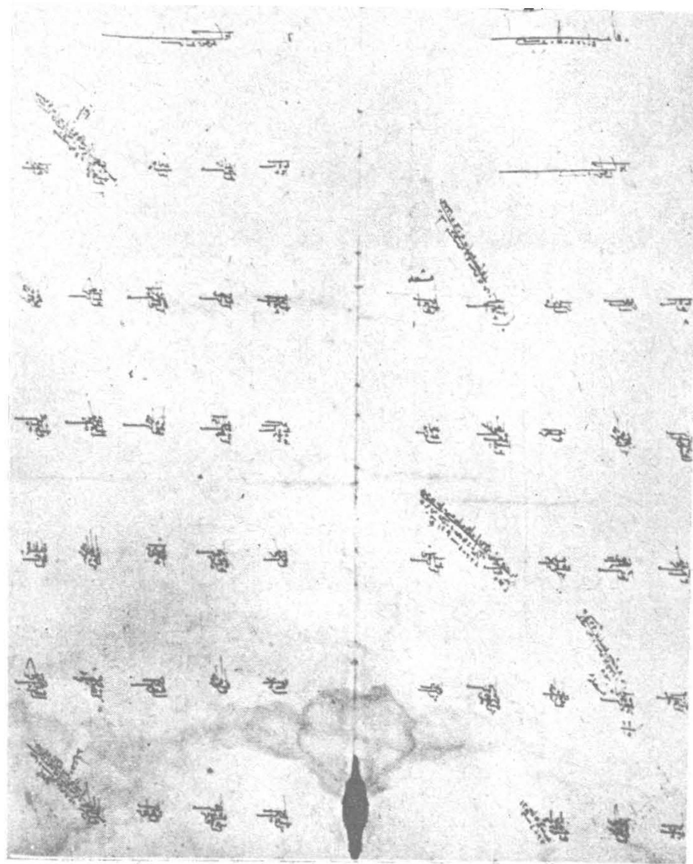
Resim 66 — 595 numaralı Voynuk defteri

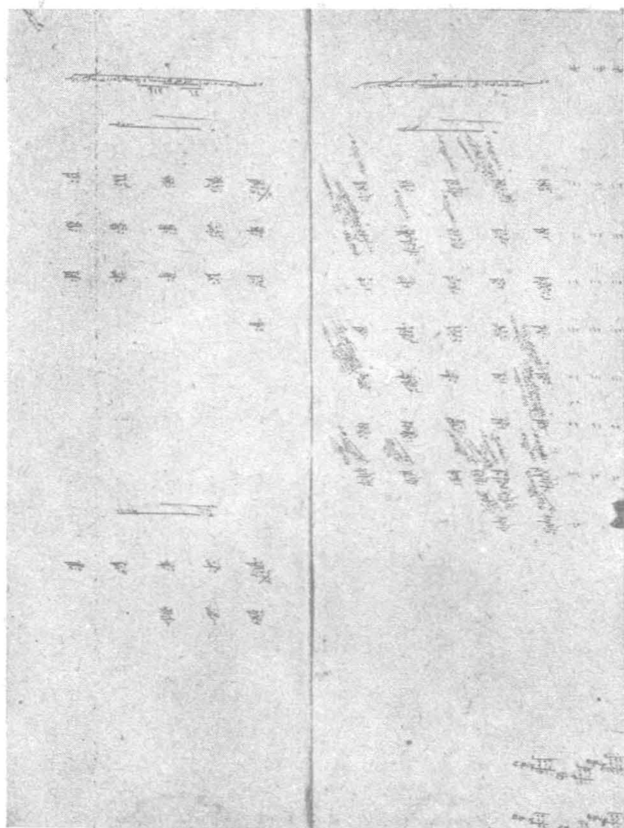
Resim 67 — Atmacacı bölük defterinden örnek

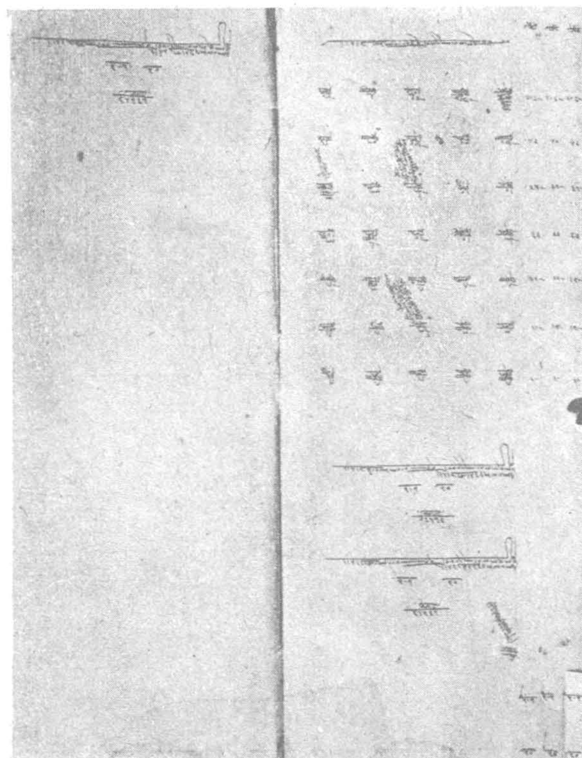
Resim 68 — 11 Şaban 970 tarihli Voynuk icazetnamesi

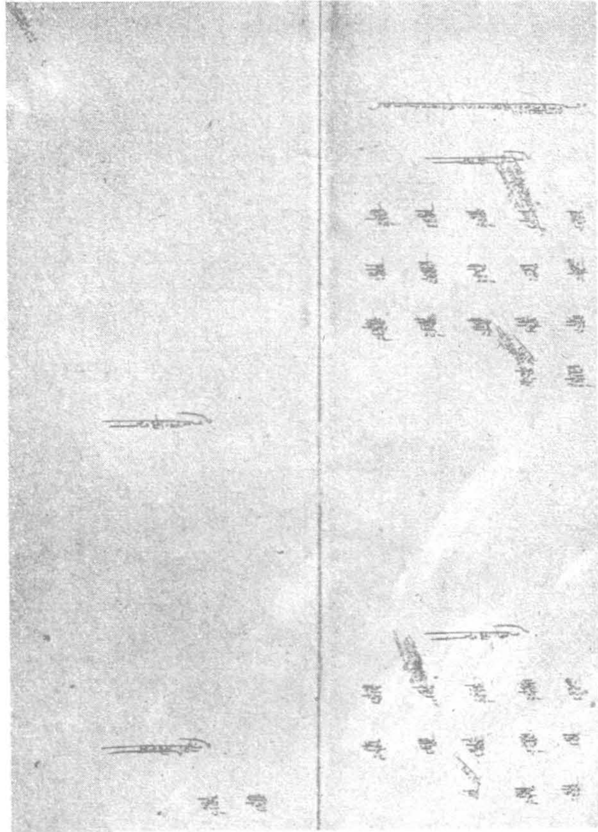
Resim 69 — Bevvabân-ı dergâh-ı âlî bölükleri defterinden örnek

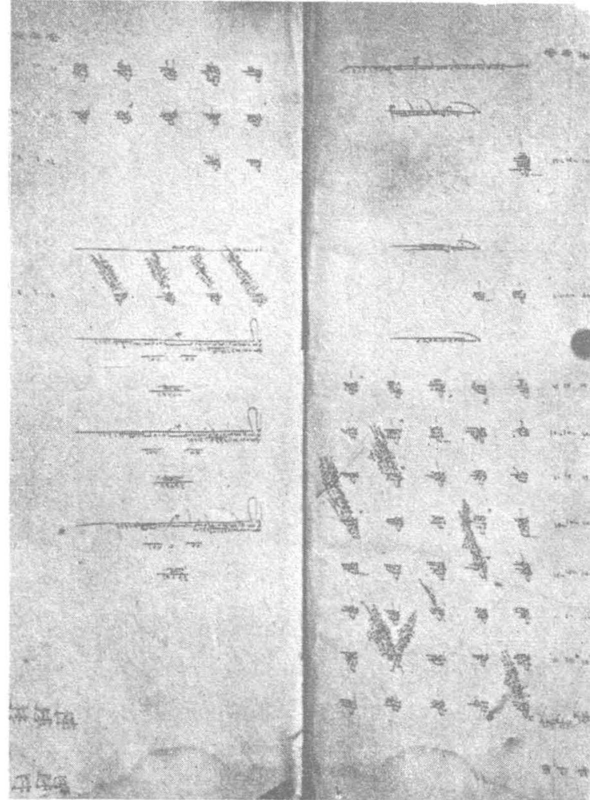
Resim 70 — Hademe-i alemdarân-ı hassa mevacib defterinden örnek

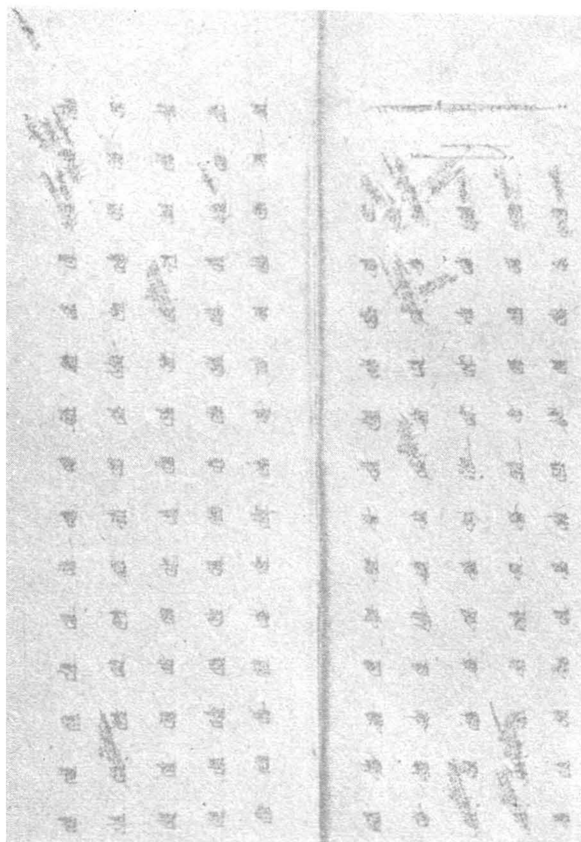
Resim 71 — Sakayân-ı hassa mevacib defterinden örnek

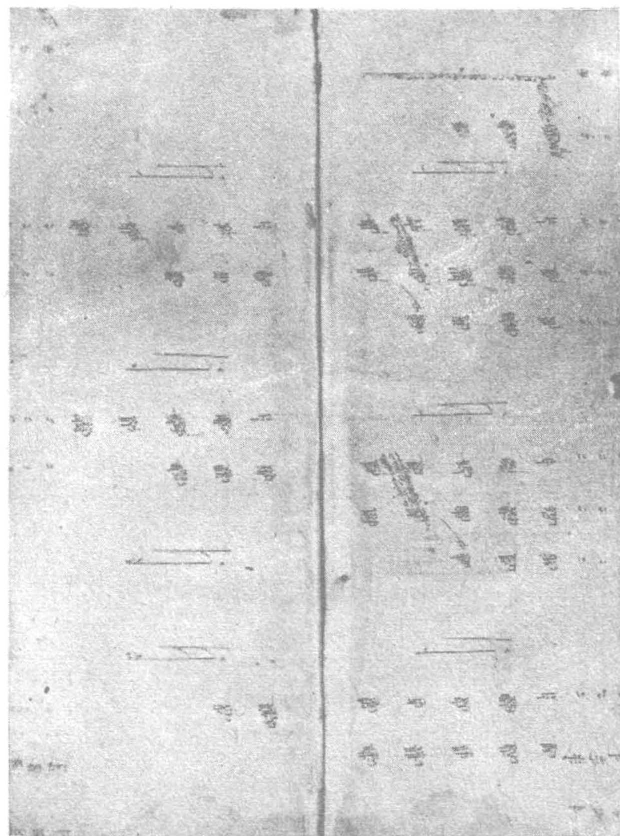
Resim 72 — Matbah-ı âmire ve helvahâne defterinden örnek

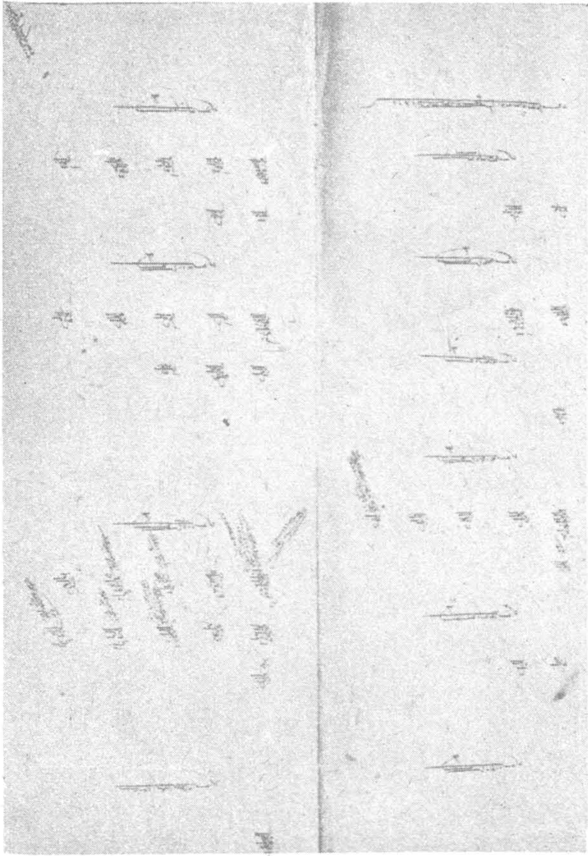
Resim 73 — Cemaat-ı Câmeşûyân-ı hassa mevacib defterinden örnek

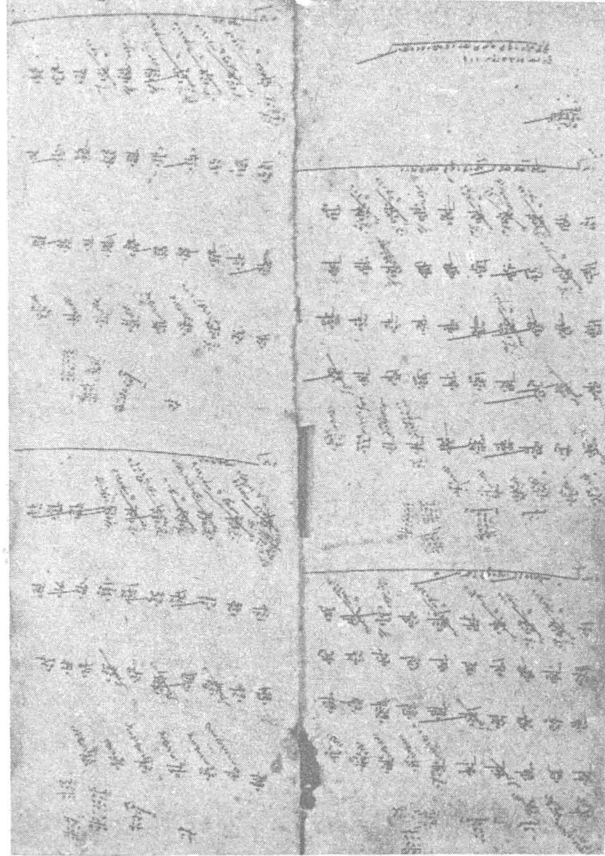
Resim 74 — Mehterân-ı hassa mevacib defterinden örnek

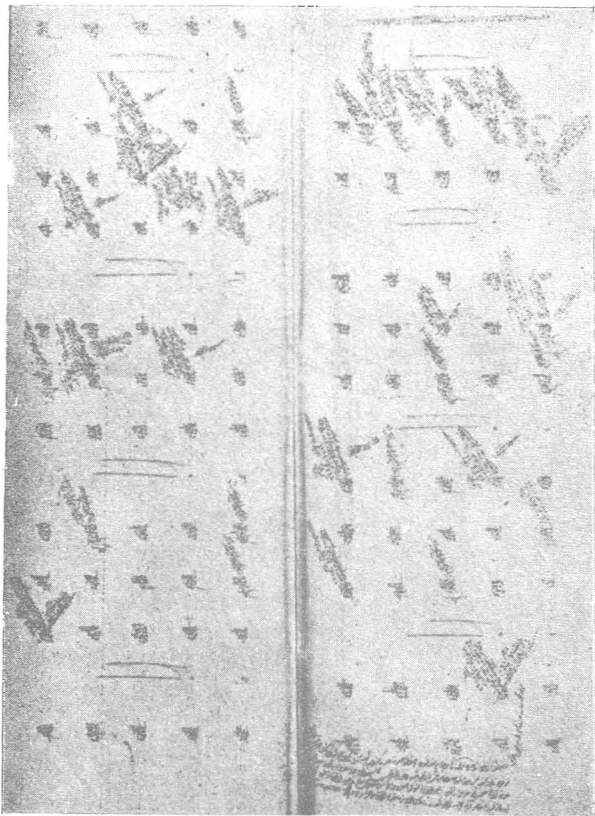
Resim 75 — Cemaat-i hademe-i hayyâtin-i hassa mevacib defterinden örnek

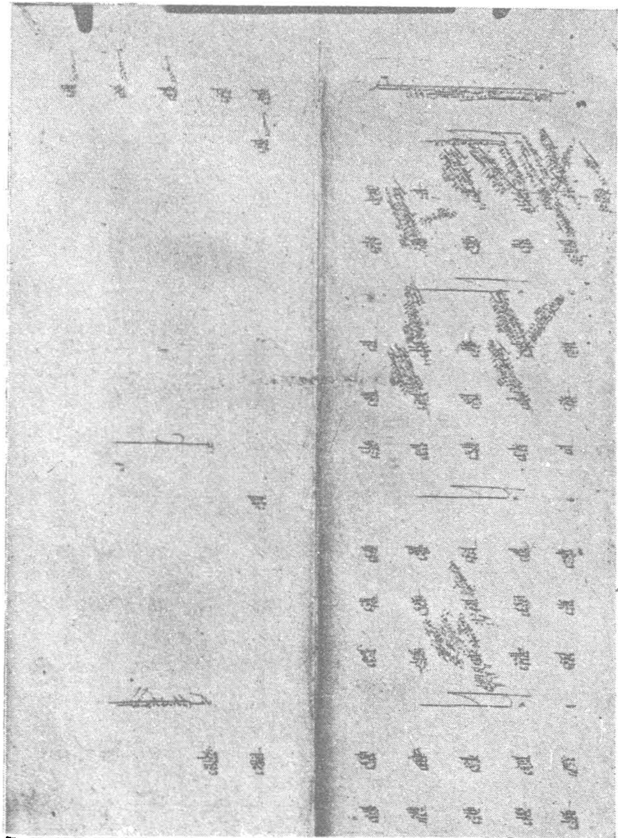
Resim 76 — Ehl-i hıref hademesinin mevacib defterinden örnek

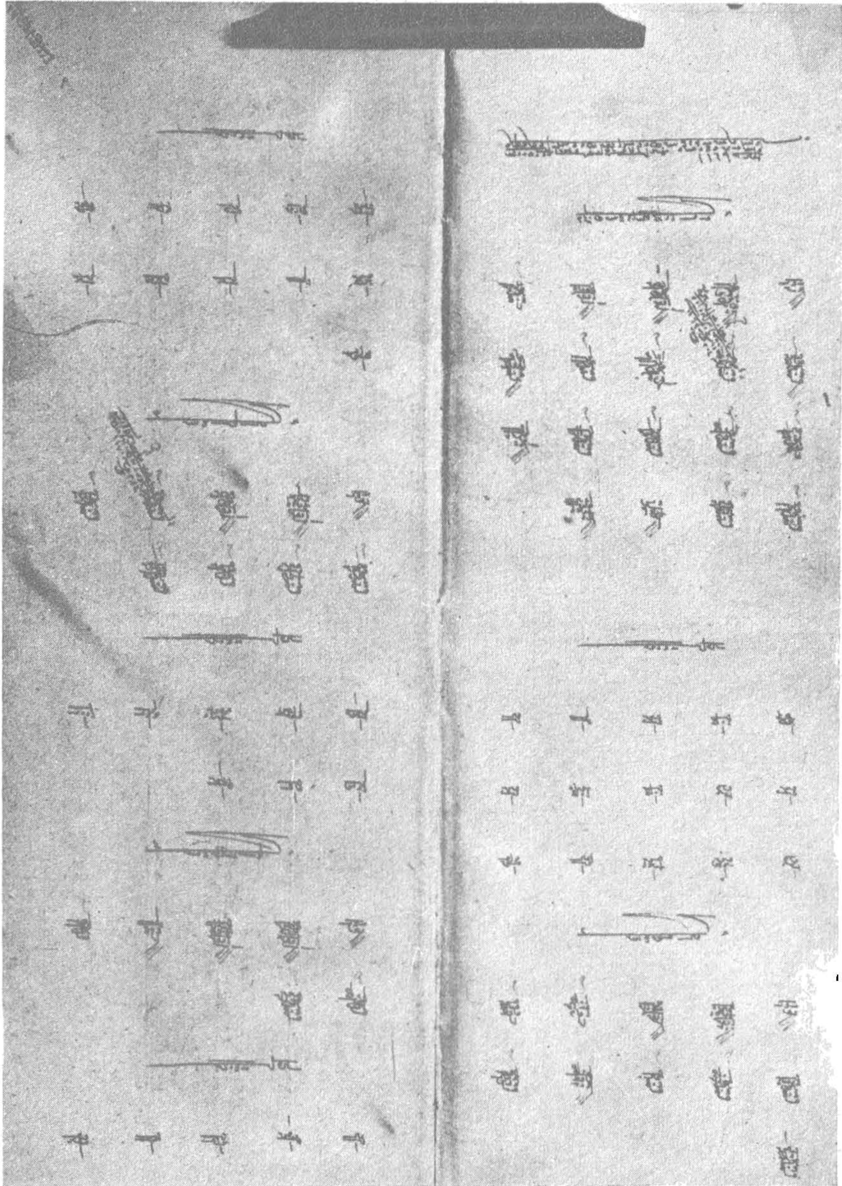
Resim 77 — Edirne'deki hasbahçe gılmânı defterinden örnek

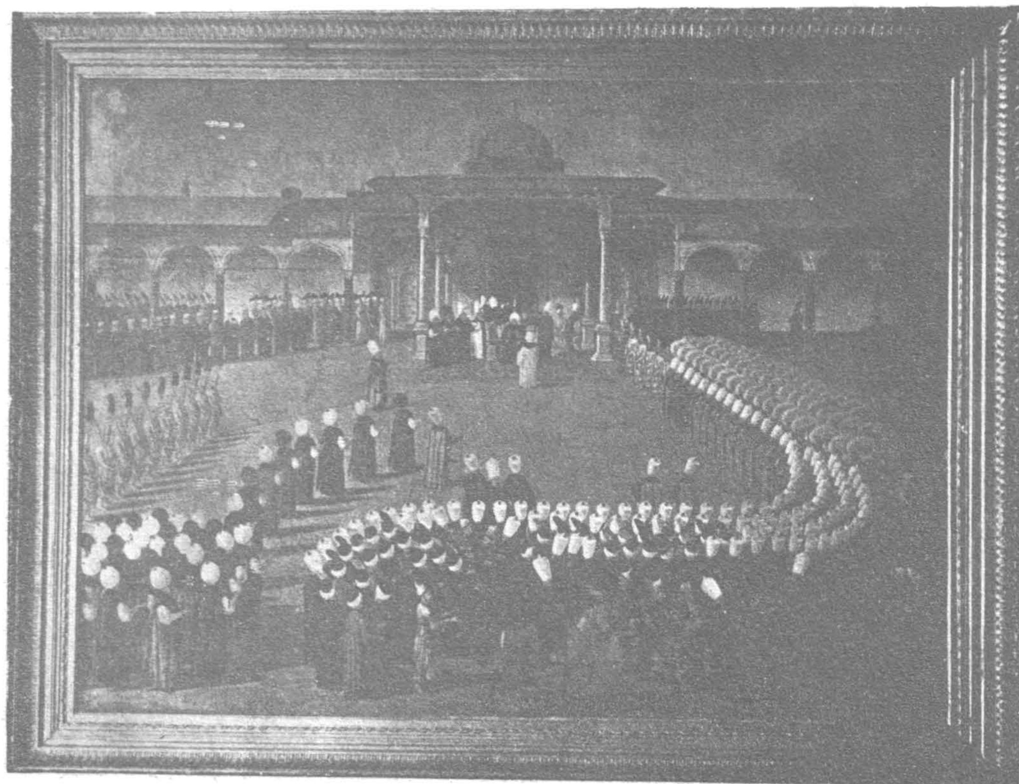
Resim 78 — Büyük Istablıâmire saraçları mevacib defterinden örnek

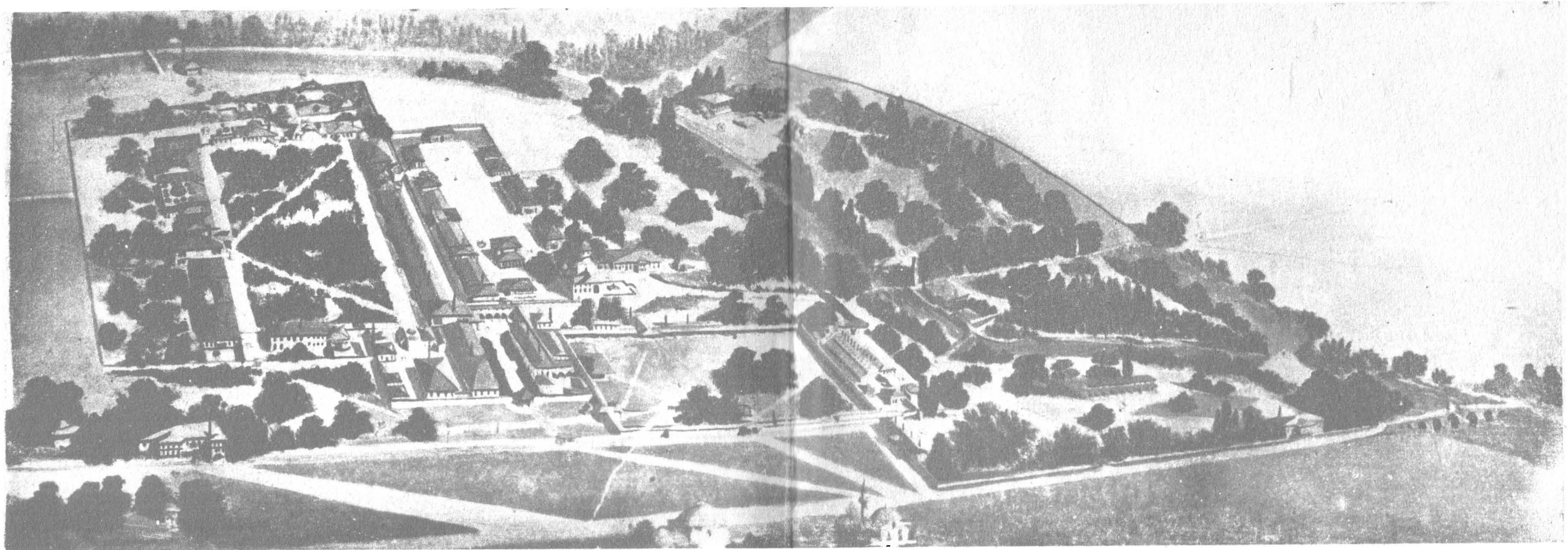
Resim 79 — Küçük Istablıâmire saraçları mevacib defterinden örnek

Resim 80 — Harbendegân, Ser odağan ve Nalbandan cemaatleri mevacib defterinden örnek

Resim 81 — Bayram tebriki

Resim: 82 — Edirne'de, Tunca kenarındaki Yeni Sarayın merhum Dr. Rıfat Osman tarafından yapılmış sulu boya resmi.

Fiyatı : 1.500 Lira